

A ROMÁNSÁG

POLITIKAI, TÖRTÉNELMI, NÉPRAJZI
ÉS NYELVÉSZETI
KÖZLEMÉNYEK.

ÍRTA:
DR MOLDOVÁN GERGELY.

II. KÖTET.

NAGYBECSKEREK
PLEITZ FÉR. TÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1896.

TÖRTÉNETI-
NÉP- ÉS FÖLDRAJZI
KÖNYVTÁR.

KIADJA

SZABÓ FEKENCZ

N.-ELEJÉRI PLÉBÁNOS.

LX. KÖTET.

NAGYBECSKEREK
FLEITZ FÉR. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1896

A ROMÁNSÁG.

TARTALOM.

	Lap
A móczokról.....	3
Székelyek-e a móczok?.....	75
A reformatio hatása a román népre Erdélyben.....	109
Az erdélyi román nép vallási uniója Rómával.....	löl
A román jobbágyok történetéből	237
A Rákóczi induló Jassiban.....	253
Az örmények Moldovában.....	263
A román irodalom története	275
Hunfalvy: Oláhok története	329
Szabadságharcunk és a dáko-román törekvések	347
A latin, cyrill, dák és székely írásjegyek kérdése a románoknál	361
A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai	3S9

A móczokról.

A móczokról és azok országáról fogok szólani.

A „mócz“ szót sokan félremagyarázzák és a havasi román lakosokkal szemben gúnynév gyanánt használják.

A mócz szó nem gúnynév! Román költők és írók¹ ily névén dicsőítik e népet; a bihari havasok lakosságának e része büszkén hirdeti és vallja, miszerint az ő tulajdonképeni neve mócz.

Ha felüti valaki a román tudományos akadémia szótárát,² úgy fogja találni, hogy a mócz szó — cirrust — hajfürtöt jelen. A bihari havasok lakosságának e része tehát mócznak neveztetik azért, mert homlokán vastagabb hajfürtöt visel; míg feje többi részén a haját apróra nyirja.

A móczok vidéke nemcsak a legszebb, de a leggazdagabb is országrészünkben, története pedig a legszomorubb. Minden dombnak, minden völgykatlannak, minden sziklának meg van a maga szomorú története. Mindig e tájról jött a vihar, mely rombolva sepert.

I. A móczok eredete és jelleme.

A mócz országában utazót meglepte e nép testi ép-sége, munkás volta, ruházatának csinossága és tisztasága. Sokan, ezek egyikében és másikában magyar jellegre véltek akadni s komolyan is foglalkoztak a kérdéssel: ős lakó-e a mócz e havasok között s román eredetű-e.

¹ Dragescu: Dóina című lap. Bukarest. 1884. Romania Libéra- Bukarest 1884. aug. 21-iki szám. — Odobescu: Motii si Curcani. Bukarest 1880. — Bálceseu: Unitatea nationalá IV. levél stb. stb.

² Laurian és társai: Dictionariul limbei rumáne. Bukárest 1876- Lásd részletesebben Cihac: Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Elements Slavés. 189 lap. E szerint a mót szó szláv eredetű.

Több magyar író, ezek között Hunfalvy János is,¹ elfogadják azon véleményt, hogy a móczok eredetileg székelyek voltak. Az erdélyi nemzeti fejedelmek korában székely néppel telepítették be a havasokat, hogy a nagy terjedelmű kincstári erdőségekben a faiparnak lendületet adjanak.

Valóban a móczok között a következő családnevekre akadtam, a melyeknek magyarságát kétségbe vonni nem lehet, u. m.: Radák, Enyedi, Aranyosi, Bercsényi, Rákóczi, Dávid, Molnár, Pap, Zsoldos, Vas, Gombos, Mikes, Hentes, Boncza, Szóts, Péterlaki, Sánta, Bogáti, Páska, Kis, Okos stb., sőt a Jánkú nevet is, mert ez is családnév, a Jankóból lehet származtatni. Többnyire eredeti székely nevek. A tulajdonos móczok egy szót sem tudnak ma már magyarul.

Hallottam még arról is beszélni, hogy a régi jó világban e rengeteg erdőségek lakatlanok lévén, az elítélteket, különösen Biharvármegye, a vidékre száműzte. Így népesedett volna be a móczok földje. E nézettel azonban komolyan foglalkozni nem lehet. Ila valóban ide kerültek volna az Ítélt bűnösök, úgy azok minden felügyelet nélkül lévén, bizonyára a legelső alkalommal tovább álltak, hiszen itt csak véres verejtékkel lehetett a mindennapit megszerezni; termőföld nincs; fából pénzt, legalább akkor csinálni alig lehetett; de különben sem hihető, hogy a farkasnak erdőt mutattak volna, a rablókra bízták volna a rengetegeket, hogy ezáltal a közbiztonságot annál akadálytalanabban veszélyeztethessék. Erről különben is itt mit sem tudnak.

Komolyabb alappal bír a másik vélekedés, a székely eredetűséget illetőleg, mert a móczok között valóban székely családnevek léteznek; a mócz öltözete, különösen a farkó (fehér vászon kitli vagy pruszli) és kalap, hasonlít a székelyéhez; arczkifejezésében is van valami, a mi a székelyre emlékeztet.

En hajlandó vagyok elfogadni e véleményből egy csekély részt, annyit t. i., hogy a móczok között itt-ott székely családok, mint erdőmunkások akár telepítés után, akár önkéntes vándorlás következtében, valóban éltek; mint a hogy élnek ma is egyes székely családok,

¹ Magyar birodalom földrajza. Budapest, 1886. 1. 687.

akár a mezősegi uraságok jószágain, akár másutt, mint szőlőmunkások. Innen vannak a székely család-nevek, innen van a vászon kitli s a kalap elfogadva az egész mőczség által, mint felette czélszerű és alkalmas ruhadarab.

De távol áll a valóságtól az állítás azon része, hogy a mőczok tulajdonképen székely eredetűek volnának, hogy t. i. 20—30 ezer székelyt telepítettek volna ide a havasokba s a mostani 30—40 ezer mőcz azoknak ivadékaik volnának. A betelepített székelyek összes száma alig néhány százra mehetett csupán.

Ha kutatunk egy kissé, rájövünk arra, hogy állításunk való.

Az Erdélyt körülövező havasokban mindenütt találkozzunk a román lakossal, régibb időben épen úgy, mint most. Egyáltalában fel nem tehető, hogy épen az a havasrész ne bírt volna román lakossal, mely a leggazdagabb volt; hogy épen Topánfalva vidéke lett volna lakatlan, melynek ércze oda csábította messze földről a munkás kezét. Nem lehetséges, hogy az abrudbányai, a bihari havasok, akkor magyarországi oldala, valamint Kolozs megye havasa, lefelé mindjárt Offenbánya, egész Aranyosmente, tehát a jelenlegi mőcz-vidék körös-körül tömör román népességet mutasson s csak épen a Topánfalva feletti Kis- és Nagy-Aranyosmente lett volna lakatlan; román lakos nélkül. Nyágra, Szkarisora, Albák, Vidra, Szekatúra, Ponorel, Bisztra hatalmas román mőcz községek, semmikép nem lehetnek székely telepítvények, mert az esetben bizonyára magyar nevekkel ékeskednének; népük megtartotta volna a nemzeti jelet, mert egyáltalában nem lett volna egy hatalmasabb elem, a mibe beleolvadjon.

Toroczkó jelenlegi magyar népe, egy kis szigetben tömörülve, román községek között, megtartotta nemzeti-ségét. E nép ruházata, erkölcsse, szokása, nyelve azt mutatja, hogy egykor német elem volt; a magyar és német elem küzdelme teremtett egy néprajzi különlegeséget Toroczkóban. Ilyen eset fordult volna elő a topánfalvi havasok között is, hogy ha a székely telepítvényesek, legalább a román lakosokat megközelítő számban lettek volna.

E vidék lakossága tehát román volt; egyes székely családok idevaló letelepedése azonban nemcsak valószínű, de mondhatjuk bizonyos. E székely családok a legrövidebb idő alatt beolvadtak a többségben levő román elembe.

A székely telepítvényesek nem lehettek nagy számmal azért, mert akkor a beolvadási folyamat nagyobb küzdelemmel történt, és huzamosabb ideig tartott volna; sőt a mi fő, a beolvadási küzdelem nagyobb nyomokat hagyott volna hátra; az új népvegyülékben több nyomára akadnának a székely észjárásnak, hitnek és szokásnak; de még az is kétes, hogy váljon nagyobb székely szám mellett, a románok részére ütött volna ki a győzelem!

A mócz szellemében azonban hiában keressük a székely vonási; nyelvében a székely hangsúlyozást; hitvilágában a székely babonát; költészetében a , székely tömörséget; szokásaiban sincs semmi székelyes. Am vizsgálja meg apróra bárki is a móczot, benne valódi, ős román szellemet fog találni, tisztábbat, mint a mezőségi románé. Költészete, hitvilága, kedélye, szellemi tulajdonosságai, jellemének összes vonásai, csak román árulnak el.

Nem lenne így, hogy ha e vidék tekintélyes székely telep lett volna; nem olvadt volna be a másik elembe feltétlenül, oly hamar, minden nyom nélkül. Csekély számban volt a székely; több család; elsodorta a román ár; a nagy tömeg a kicsit feldolgozta könnyű szerrel, felszívta vérébe, s minden idegent kidobott belőle, átalakította tetszése szerint.

Ez azt mutatja, hogy a havasi mócz nem küzdött a székely elemmel, a székelyhez semmiben sem közeledett, tőle egyebet el nem fogadott, mint két ruhadarabot, miket nagyon czélszerűeknek ismert; megtartotta a családneveket is, mert azokat eldobni nem lehetett. A feltétlen beolvadásnak ez a természete.

Boicza Hunyadmegyében egy kis bányahely. Lakossága bányász; német telepítvény; vallása római katolikus. Ott egy igen furcsa nyelv keletkezett a német és román elem küzdelme következtében. Azt mondják: Schau Mari! ob daca vine vaca von die ciurda?! Mari! nézd ha jő-e a tehén a csordából?

Ugyan itt van egy szokás, a melylyel sehol sem találkozunk a románok között. Kisasszony napján, a fiatal bányászok szép, fehér kost mindenféle pántlikákkal felcizcomáznak, s aztán elől zenészekkel, házról-házra járnak s tánczolnak. Az utcán folyton ezt kiáltják: „Ivirvai la berbece!“ Így hívják az ünnepélyt is. Mikor a német telepítvény az első években templomot épített magának, levágott egy kövér kost áldozatul. Azóta minden évben megülik a kos-ünnepélyt; a német Kirchweih-e-ből (rom. hram.) lett Kirvai la berbece.¹ A küzdelmes beolvadás tehát ilyen nyomokat szokott maga után hagyni.

Mondhatnák sokan, hogy a mócz nyelvében magyar szavakra, magyar befolyásra lehet találni, ez szintén bizonyítékul szolgálhat a székely eredetiség mellett. A mi idegen befolyás van a mócz nyelvében, az nem székely, hanem magyar befolyás; az a befolyás épen olyan alakban és olyan terjedelemben meg van a mezősegi, szolnok-dobokamegyei, maros-tordamegyei stb. román nép nyelvében is, nem mócz-nyelvi sajátság ez, hanem általános; azzal mindazon románoknál, a kik vegyesen a magyarokkal laknak, (az egy rotacismust kivéve, a mely valóban nem székely eredetű) tényleg találkozunk is. Ez a befolyás tehát észlelhető volt a mócz nyelvében már akkor, midőn a székely telepítvényesek átjöttek, oda költöztek a móczok közé.

Mint mikor a vízbefűltnak ruháját, kalapját megtalálják a parton, akként találjuk meg a mócz testén a székely ruhadarabokat, meg a nevet, semmi egyéb nem hirdeti, hogy ő is élt volna itt e rengetegben.

Székely családok itt való létezését hirdetik, mint fennebb említettem volt, a székely családnevek. A móczok más utón nem juthattak e nevekhez; semmi összeköttetésük nem volt a magyarokkal azt a kis kereskedelmet kivéve; de az érintkezés abban is rövid és gyors volt, csupán addig tartó, a míg az alku folyt, ez is több-

¹ Franc Teofil: Rotacismul la Moti sí Istrieni 79, 80 lapokon. A hol a magyar a román elemmel nagyobb küzdelmet mutat, ott ilyenféle vegyített nyelv támad: „Hai se bem al d ám a; in sinuta! Romániában a görög küzdelem folytán ilyen beszéd járta: Spune la pan evghenestato ebe a venitó sulziaris Trufandaki la heretismos! Alexandri V. Boerii si ciocoi. Bukarest, 1874. 12. 1.

nyire román nyelven; a magyar megyék és székek oly^r távol estek tőlük, hogy a mócz azokba nem vándorolt szolgálatot keresni; különben is a mócz szabadságot, havast szerető ember letére, nem telepedett le a völgyekbe; ha sziklái közül kimenekülni volt kénytelen, ha csak szerét tehette, azok közé gyorsan visszatért.

A mócz e szeretete annyira erőt képes venni egész lényén, hogy például a katonaságban, vagy a börtönben, ha ily módon esztendőkön át távol tartatik szülőföldjétől, elhal; elemészi a honvágy.

Székelyek vitték tehát oda a székely családneveket, s egész bizonyossággal lehet állítani, hogy annyi székely család volt a móczok közé betelepítve, a hány székely családnév ma van a móczok között összevissza 40—50.

Negyven, ötven székely család harmincz-, negyven-ezer ember hitvilágát, erkölcsait megváltoztatni képes nem volt; látjuk, arra befolyást nem is gyakorolt; oly csekély számú nép, egy akkora tömeg munkakedvét nem fokozhatta; a mócz munkás volt azelőtt is, valamint munkásnak kell lenni minden havasi népnek, különben nem tudna megélni. Termete derék voltát a mócz nem a székelytől nyerte, egy maroknyi nép nem nyomhatta faji jellegét az egész móczságra; különben bebizonyítandó volna még az is, hogy az a néhány székely-család mind szálas, derék, megtermett egyénekből állott, minő ma általában a mócz.

Rátérek a mócz jellemzésére.

Hunfalvy János fennebb idézett munkájának 687—8. lapján a móczról következőn ír: A móczok sok tekintetben különböznek a többi oláhoktól, arczuk, természetük, járásuk, viseletük is a székelyre emlékeztet. Arczuk lioszszukás, homlokuk magas, természetük nyúlánk, szemöldük bozontos; csak bajuszt növesztenek, szakállukat lebei'etvélják. Szemük többnyire szürke, hajuk barna, de egészen szőke férfiakat és nőket is találunk köztünk. Járás közben kissé előre hajolnak, azért m e d v é k n e k gúnyolják a magyarok. Jellemük fővonásai a komolyság és bizalmatlanság, munkásság és kereskedői élelmesség. Mint általában az oláhok, úgy különösen a móczok nagyon ragaszkodnak az ősi szokáshoz, felette vakbuzgók és babonások, papjaik iránt nagy tisztelettel viseltetnek.

Slavici János furcsákat beszél a román népről.¹ Szerinte az oláh nép igazi keresztények csak azt tartja, a ki az ő törvényét („vallását“) követi. A ki nem úgy él, mint ő, a ki más vallást követ, az „spurcat“, azaz tisztátalan, nem is igazi ember. Már pedig a tisztátalan ember társaságát lehetőleg kerülni kell, vele egy edényből inni, enni nem szabad. E felfogásból következik, hogy az oláh ember idegent nem szívesen lát házánál, néhol egy pohár vizet

sem adna neki, csak a móczokról mondják, hogy vendégszeretők, de az edényt, melyből idegen evett, bizonyosan eldobja.³

Hunfalvi János jellemzése nem teljes, itt-ott kifogás alá eső. Slavici beszéde egészen új, épen bolondos. Foglalkozunk mindenekelőtt az utóbbi nézettel.

A román ember minden embert embernek tart, legyen vele egy, vagy más valláson. A mócz különösen szívesen érintkezik bármely vallású és nemzetiségű emberrel; a kereskedő nép természete ez. Igaz, hogy a román ember háromféle edényt tart, spurcat, „de dulce“, (zsiros) és „de post“ (böjtös) edényeket; a spurcat — tisztátalan — edényből sem ő nem eszik, sem más vallású felebarátját abból meg nem kínálja, miután azt mindenféle tisztátalan dolgokra használja fel. De a böjtös edényből, vagy zsirosból szívesen kínálja meg bármely vendéget, ha olyan időben vetődik hozzá, a nélkül, hogy eszébe jutna, kérdést intézni hozzá vallása felől, vagy eldobná étkezés után az edényt! Hol tapasztalta ezt Slavici úr? Hiszen a román ember, a mócz szintén, felette vendégszerető; a zsidót is, a ki szerinte pogány, ha ez elfogadja, edényeiből szívesen megvendégeli s a román gazda arcza sugárzik az örömtől, hogyha látja vendégét jóízűen enni. A mit Slavici állít, az mese. Háromféle edényét nem az idegenekért, de önmagáért, saját testi és lelki tisztasága megóvásáért tartja a mócz. „Nem szívesen látja az idegent, s egy pohár vizet sem adna neki, s ha adna, eldobná az edényt!“ Oly vélekedés a román nép felől, mely több mint ellenséges célzatú. Hiszen a

¹ Die Runtaenen in Ungarn, Siebenbürgen stb. Bécs. 67. és 149. lapokon.

A latin spureo-ból, ocsmányítok, tisztátalanná teszke; spurcus ocsmány, tisztátalan. Románul a s p u r c igéből.

² Hunfalvi J. Egy „földi“. Budapest 1886. I. 736.

ki román falvakon, úgy a móczok között utazott, tapasztalhatta, hogy a román gazda kapuja elébe teszi ki a vizet saját edényébe, hogy a jövő-menő szabadon élvezhesse, s ne legyen kénytelen kéregetni, vagy alkalma sem megtudni, ki tett vele jót? Mindenki ihatik azon edényből, minden vallású, nemzetiségű, vagyoni állású utazó; a román ember pedig azon edényt többre becsüli, mint többi edényeit; úgy gondolja, hogy azon áldás van, mert a benne volt vízzel p o m á n á t¹ csinált. Avagy nem vendégszeretetéről neves a román nép? A ki a román nép között megfordult, tapasztalhatta, ha rászorult, hogy megosztotta vendégével falatját és a szomszédba sohasem küldte. Az utazók e vonást a román nép jellemében szívesen ismerték el.

Melyik a román nép vallása? Ilyen kettő van. Nem való, hogy azt, a ki más valláson van, már vallásánál fogva „spurcat“-nak tartsa a román. E jelzővel a protestánsokat szokta czimezni, azért, mert nem bójtölnek; bójtös napokon tisztátalanná teszik magukat zsiros étel-ekkel. „Spurcat“-nak mondják és tartják azon románt is, a ki zsiros ételt vesz [be bójtnapokon; „spurcát“ — tisztátalan — e szerint mindaz, a ki nem bójtöl; e jelzőt nem azzal szemben használják, a ki más hitfelekezethez tartozik, hanem azzal szemben, a ki nem tartja meg a bójtnapokat.

A Hunfalvi jellemzésében sok a hiba. „Járás közben kissé előre hajolnak, azért medvéknek gúnyolják a magyarok.“ A mócz nagyon is egyenesen jár, tartása egészen katonás. A magyar „m e d v e - b o c s“, „oláh-medve“ elnevezés onnan támadt, hogy úgy a mócz, mint általában a mókán², a medvék hazájában él, mintha csak a medvéktől származnék. Bozontos szemöldököket is csak Hunfalvi láthatott; a mócz szemöldöke ép oly rendes, mint bárki másé. Bajuszt nevel, szakállát leborotválja; haját apróra lenyírja, csak homloka szélén engedi hosszabbra, hogy lenyúlik a homlokra; úgy néz ki, mint

¹ Miklosich és Gihac szerint a szláv pomón szóból emlékezés; a ti a de pomam, alamizsnát adni. Laurian szerint e szó román eredetű, a szlávok vették át tőlük, ebből po poi post és mani manes; lett p o m e - n i r e emlékezés. De ide nagy képzelődés kell.

² Románul: mocan; Cihac szerint a magyai: mokány-ból; jól románul: muntén havasi, havasi lakó.

az úri nő divatos frou-frou-ja, azzal a különbséggel, hogy nincs kisütve. Innen van a mócz — cirrus — elnevezés is. A nők frou-frou-ja valóságos mócz viselet. Arcza, haja szeme, szine semmi különöst nem mutat, vegyesen barna, vagy szőke a nélkül, hogy akár az egyik, akár a másik irányban többséget lehetne megállapítani. Termete magas, kifejlett; arcza hosszúkás, tekintete nyílt, barátságos, de mégis komoly, olyan alakok, minőket a Tráján szobrán lehet látni. Bátor és kitartó; türelmes, de haragjában iszonyú; a sértést eltűri, de el nem felejtí soha. Idegennel, szemben egyelőre bizalmatlan, de, ha bizalmával megtiszteli, hű és áldozatkész. Erkölcei szelidek, mint minden szorgalmas és munkás népé. E rengetegekbén kevesebb dolgot ad 40,000 mócz a közígazgatásnak, mint a volt Aranyos-széken egyetlen község. Magatartása nem kihívó, nem kötekedő, de erélyesen visszautasítja az effélét, ha mástól jó; meghunyászkodni nem tud. Családi és társadalmi életében erkölcsös.

Hunfalvi szerint a móczok felette vakbuzgók, babonások, papjaik iránt nagy tisztelettel viseltetnek. Nem vakbuzgók, csak szorosán ragaszkodnak őseik szokásaihoz; a mint imádkozott szépapjuk, úgy imádkoznak ők is; papjukat tisztelik, de neki vakon nem engedelmelkednek; a pap a móczok között nem nagy szerepet játszik, legfennebb a protopop, az esperes bir közöttük nagyobb tekintélylyel. Költészetükben a papot gyakran kigunyolják. Mindez azt jelenti, hogy a gyengeséget még papjukban sem tudják eltűrni. A papok itt sem 1784 ben, sem 1848-ban szerepet nem játszottak.

A máséhoz nem nyúl. Mily könnyű pedig itt a lopás; az isteni gondviselés örökös a ház felett, mely nyáron többnyire üres. Az a kis fazár, az ajtóba tett seprű, a mi azt jelenti, hogy senki sincs otthon — épen nem alkalmas eszközök a vagyon megvédésére. Egyetlen egy tárgyra nézve tesz a mócz kivételt. A fát lopja, nem a szomszédját, vagy a községét, hanem a kincstárét. Így az erdőkihágások száma nagy. Úgy tartja, hogy az a fa, a mely azon a földön felnő, melyen lakik, mind az övé; a kincstár jogtalan tulajdonos; azért ő nem a kincstárét, hanem a sajátját veszi. Különben a létért való küzdelem viszi rá e bűnös cselekedetre. Fája

nincs — élnie kell; beszerzi azt a kincstári erdőségből. A ki tudja mi az éhség, az előtt a mócz ezen tulajdonsága némileg indokolva lesz.

Daczára annak, hogy a mócz az erdőkihágásokért sok zaklatásnak van kitéve, erdőgyújtások nincsenek. Az erdőégés e tájon nagyon ritka. A múlt években a biztrai fenyvesek gyúltak meg; a nép hamar elejét vette; nagy lelkiismeretességgel fogott neki a munkának és a bajt gyorsan elfojtotta. Pedig különösen tavasszal, mily könnyen támad a tűzvész, mindenki tudja, a ki az erdő talaját ilyenkor látta. Egy eldobott gyufa, szivarvég, képes a legnagyobb tűzvészt előidézni. Ilyen erdőégek néha hetekig eltartanak. A közel fekvő falvak összes lakossága kivonul ilyenkor a vész helyére és széles árkokat ás a tűzvonaltól; az árkokon túl, hacsak szélvész nincs, a tűz nem pusztít tovább. Néha egy jó eső szintén véget vet a tűz rombolásának.

II. A móczok foglalkozása.

A mócz munkás, szorgalmas; mindenhez folyomodik, a mi neki Kenyeret ad. Igénye nem nagy, de szükségét látni nem szeret; családjá léteit csak kitartó munkával tudja biztosítani. Nem csak a családfő, mindenki dolgozik a háznál; a ki csak mozogni képes, annak teendője van.

Szántóföld alig van, a földművelés ez okon itt nem játsza a főszerepet. A havasok oldalain elterülő szántóföldek silányak, nem nyújthatnak elegendő táplálékot a móczságnak. S az a földművelés minő bajjal jár! Ekéjét — románul: plug; a régi longobard ploum-ból — a szegény mócz hátán viszi fel, feltúrandó roppant kinnal azt a kis földet; csak rozsot, zabot termel, alantabb fekvő helyeken törökbúzát; az asszonyok itt-ott lent és kendert, kertekben burgonyát. Egyéb kerti veteményről, például paszulyról, babról szó sem lehet. Törökbúzáját nagyon sűrűn veti el, a szár vékony, rövid, silány, egy csövet hoz; a kóré jó takarmányt ad télire a szarvasmarhának. Nagy gonddal is szokta elrakni háza körül, jó magasra egy-egy terebélyes fa ágai közé, hogy kóbor marhák meg ne dézmálják. Így teszi el a mócz a szénáját is. Rozsát tavasszal veti el s késő őszen, szánkán hozza haza.

Nagy fáradságába kerül a mócznak a szántóföld megőrzése; bekeríti köröskörül törpe kőfallal, vagy fenyőhasábokkal; így tesz rétjeivel is, különben alig vehetné hasznukat, mert a havasban a lábas marha nyáron át szabadon jár s csak oda nem megy be, a hová be nem mehet. A disznó különösen veszedelmes jelensége a havas kertjeinek, azért ellátják nyakát háromszögű faalkotmánynyal, hogy a kerítéseken át ne bújhasson. Elvándorol a ló is messze földekre; a kecske aztán épen pusztít, csak hogy most ez állattól a mócz meg van fosztva; a közigazgatás nem tűri meg sehol.

Honnan szerzi be tehát a szegény mócz téli élelmét?

Midőn az aratás ideje az „országiban közeledik, meglepi a havas népe a volt Aranyosszék községeit, a magyarországi szomszédos megyéket; megy aratni, csépelni. Tizenegy kalángyából egy a móczé. Ezért a gazda búzáját learatja, megcsépeleli, szalmáját kazalba rakja; azután megcsépeleli a saját jutalékát s néha egy-egy család 25—30 litervéka tiszta búzát visz haza apró mókán lován, vagy ernyős szekeren. Ilyenkor a mócz család apraja-nagyra lejjő, mert a munkaadó gazda a tized mellett naponként négyszer ételt és italt tartozik adni a munkásoknak; 5—6 hétig el van foglalva így a mócz s midőn felpakol, biztosítva, látja magát télire.

Hogyha a mócz faipart üz, úgy e munkára nem adhatja rá magát, hanem elvándorol messze, olcsó piacokra, bevásárolja törökbúzáját, búzáját s minden szükséges zöldségét, u. m. káposztát, paszulyt. A topánfalvi, abrudbányai, offenbányai, verespataki piacok felette drágák, azért N.-Enyed, Gyula-Gehérvár és Torda felé húzódik, ezen piacok árai igényeinek leginkább megfelelnek. Aranyosszék különben veteményes kertje a havasnak; összes kerti terményeivel, fáinak gyümölcseivel, Alsó-Jára, Offenbánya, Topánfalva, Verespatak és Abrudbánya felé siet a székely, mint a hol jobban fizetnek értők.

Minden földművelési szerszámát és eszközét a mócz készíti maga. Pénzt csak adóba és élelmi szerért szokott adni. Ekéje itt-ott egészen fa; boronája¹ egy csomó

¹ Románul: g r a p á , az albán krabe-ból; a román akadémia szótára szerint latin eredetű szó; spanyolul; grapa. (li hac és Miki. szláv eredetűnek tartják.

nyirág legyező alakban összekötve, arra végig ráterül a leány vagy asszony, az apró ökör húzza, a nyirág pedig úgy szólva megsepri a helyet, aztán van termés olyan, a milyen.

Legkedvesebb foglalkozás a havasban a pásztorokodás. Ez a mócz legtermészetesebb mestersége; minden egyébre a szükség vitte, kényszerítette és tanította. De hát kedves dolog is az! Nappal sütkérezni a nap melegében, fürödni a legtisztább patakokban; szívni a legőzondúsabb levegőt, gyönyörködni ezer virágban, a fenyvesek zúgásában; mászni szikláról sziklára, közel lenni az éghez, szabadnak lenni! Éjjel meglesni a fii növését, gyönyörködni az ég milliárd csillagaiban, kutatni azok titkos utait, gondolkodni, mélyen álmodni — ez való a mócz természetéhez! Csak hogy ez élvezethez nem igen j u t ; az erős munkás kéz nem nélkülözhető.

Leginkább gyermekek és felnőtt leányok pásztorokodnak; ezek inkább nélkülözhetőek. A leány-gyermekek azonban itt sem ülnek tétlenül; meredek szikla-fokon, fenyők árnyában ott ülnek, szorgalmasan varrva; le se pillantanak az utazóra, annyira nem kíváncsiak. Bezzeg nincs úgy ez a Mezőségen! Ha egy kocsi végig robog a falun keresztül, az egész falu népsége ott van a kerítésen.

Mikor aztán a nap eltűnik a havasok csúcsai között s beáll az est, a pásztor-leány előveszi tulnikját¹, a havasi kürtöt és belefű. Az a kétméter hosszú, különös alkotmány a mócz leány kezében varázsesszközzé válik; csak a mócz leány tudja a tulnikot kezelni.

Hallotta-e már valaki ezt a havasi kürtöt szólni? Nincs divatban sehol csak a móczok között. Nem is dal az, nem is bora . . . Ez a havas fülemiléje. Elhallgatnád egész éjen át s nem tudnál megunni soha se! Egy panaszos szívnek ezer sóhajtása; egy tépelődő agynak ezer gondolatja; egy beszélő hangáradat, melytől visszhangzik mértföldekre minden bérez; varázsserővel köti le a hallgató figyelmét; készíti az embert, hogy fusson

¹ Tulnic. (máskait bucin) — porte-voix szócső, messzeszóló kürt — tuba stentoria. Szláv eredetű szó. 1848-ban, de már 1784-ben is tulnik szerepelt trombita helyett, a havas népet ezzel szólították fegyverre, vagy gyülekezésre.

a hang felé; bűverővel vonzza magához közelebb és közelebb; minden hangárnyalatot megértesz, minden gondolatot kitalálsz; minden keservet fölismersz, — azért hallgatnád el soká!

Honnan meríti a mőczeány a gondolatoknak olyan mélységét? Honnan, kitől tanulta az érzést akként beleönteni a havasi kürtbe, hogy azt minden ember megértse? Ez a mőczeány titka; ő se tudná megmondani. Ő is csak érezni, de megmondani nem volna képes. A mőczeány a havasi kürtbe önti bánatát és örömét . . . neki nincs zongorája, — más hangszere, csak ez. Nem fu ő abba már komponált dalokat; nem való ez eszköz ilyen másolatokra!

A havasi kürt nagy szerepet játszik különben is a mőczok között. Annak hangjával figyelmeztetik egymást a pásztorok; ezzel jelzik az erdővédek közeledését, hogyha az állatok tilalmas helyen járnak; ezzel kérnek hazulról ételt, ezzel vallanak az ifjak egymásnak szerelmet; ezzel töltik éjszakánként, sőt nappal is idejüket.

A juh, kecske, ló, apró mókán tehén, ökör, szerte kóborolnak a havasok oldalain, gazdag legelőt, friss forrásokat, árnyékot keresve. Most már több tekintettel vannak a fenyves erdők iránt, mert hajh! szigorú büntetés vár a gazdára, hogyha rajtakapják!

Ha takarmány nincs s kemény télre számít a mőcz, — elvándorol nyájával őszkor a Mezősége, bevásárol ott helyt takarmányt s ott telel egész családjával. Ez gyakran megtörténik, mert takarmányától s legelőjétől megfosztják nyáron át a Bihar-felőli részekből beöznlő nagyszámú juhnyájak, melyeket kibérelt területeken a csobánok¹ sokasága ott őriz. Ezek a csobánok gyakran követnek el bűntényeket, mi által a mőczok becsületében nem csekély mértékben gázolnak. Úgy vándorolnak a csobánok juhnyájakkal Erdély délibb részeiből Dobruzsába, melynek éghajlata e célra igen alkalmas, mivel a tél alig tart 5—6 hetet², az állatot a kemény tél meg

¹ Románul: cioban; a török tchobánból; francziául: berger: = juhász. A mőcz sok nevet ad juhának: atbá, sűrít., brumatá, breazá (fekete alapon fehér foltokkal, ha bir); báltatá (gallérral a nyakon; caciórá (hat hét szinti); pinteánóga (folttal a lábszáron); cucuiatá, cuiá (rövid füllel); ochesicá (ha szemei körül foltos) stb.. aztán úgy szólítja: »Hái! cucuiatá! v. albá!«

² Burada Todor: O cálótoriá in Dobrogia. Jasi 1880. lap: 8.

nem soványítja; sok takarmányt az állat nem fogyaszt, az egész telet, úgy szólva, legelőn töltheti.

A tejből leginkább vaját és túrót készítenek s meszsze piacokra viszik értékesítés végett. Különös szokás a csobánok között az, hogy a míg a tejelés tart, inget nem változtatnak; azért az oly zsiros, oly fekete, hogy azt sem lehet tudni minő anyagból áll. Úgy tartják, hogy a juhok jobban tejelnek. A juhász-kutyák nagy sokaságát az úgynevezett zárá-ból¹ (savó) hizlalják, mely rendszeren az ő részükbe jut. E kutyák annyira okosak, hogy képesek a nyájukat arra terelni, a merre a juhász óhajtja: a mellett hűségesek, éberek, a nyájtól soha el nem távoznak. Nem egyszer kelnek síkra a farkasokkal is. Strunga-nak² hívják a juhaklot. (a latin stringo-ból) juhak számára bekerített helyet, itt fejk s ide terelik éjszakára a juhokat.

A csobánok különben igen szívélyes emberek; daczára, hogy templomba nem járhatnak, vallásosok és szívesen megvendégelnek bárkit is, a ki csak kunyhójukba vetődik. Hát hogyha még dohányt kapnak cserébe? akkor van ám nagy becsület.

Sokan a móczok közül a bányászattal is foglalkoznak; Búcsúm, Kerpenyes, Bistra, Szohodol, stb. községekből nem egy ember keresi mindennapiját az Ab-rudbánya vidéki bányákban. A mócz jó bányamunkás, bátor és kitartó.

A mócz szeret még vadászni és halászni is. Efféle dolgokat azonban csak vásár- és ünnepnapokon enged meg magának. Mindkét foglalkozásra ráutalta őt a természet. Láta erdőségeiben az őzöt, a vaddisznót, a fajdkakast, birni óhajtotta s húsából enni vágyott; patkjaiban a pisztráng hemzsegett. Kitanulta mindezeknek természetét és furfangját, s ismereteit vadászat közben értékesítette. A mócz a régi világban hajtó szerepet játszott az uraságok vadászatain, fegyverrel csak a legkitűnőbb lövőket látták el. Pedig a mócz, ha nem lesz kitűnő puskás, a vadászatot abban hagyja.

¹ A juh tejet megaltatják, így nyerik a s a j t o t — cas —; a megmaradt savót — zárá — kifőzik, így nyerik az o r d á t — urdá —; a megmaradt lé a kutyáké. Néhol ezt erjedni engedik, megsavanyodik (ekkor zár) és ekkor a böjtös ételek megsavanyítására használják eczet helyett.

² Cihac szerint ez is szláv eredetű szó, de nincs igaza.

Nem szeret közepes ember lenni. Vadászatra utalta őt a sok kártékony állat is, minő a medve és a farkas; medve most már ugyan nincs; legfennebb egy-egy itt-ott, de a farkas bővében van még, Inában pusztítja, mert nem apad.

Legkedvesebb hala a pisztráng;¹ nem sokat teketóriázik vele a mócz; nem csalja ál-bogarakkal, minden évszakban pusztá kézzel fogja. Végig megy a patakon, megismeri a követ, mely alatt a pisztráng nyugszik; benyúl utána s kiveszi. Hala is kevés van a havasnak — a tutajozás elriasztotta, részben előlte a halállományt. A háló — haláu —, szigony, horog — cáriig v. undifá — szintén halfogó eszköz itt; az Aranyosmentén még használják a vetőhálót is — praseá — gyakran csónakról. Néhol a vizet az egész patakon, vagy folyón át itt ott egymás mellé rakott kavicsokkal megduzzasztják, úgy hogy a hal felfelé úszni nem képes, az ilyen kőgátak alá sok pisztráng húzza meg magát, mikor aztán egyenként kezével kiszedegeti őket. Hálóval a halászat akkor foly, midőn a folyók és a patakok megduzzadnak, zavarosak; szigonynyal és horoggal, mikor a víz tiszta.

A román ember, mint említöm, heverő napjait használja fel. a halászatra — pescuit — vagy estvéit, néha bojt előtti napokon is rászán egy-egy órát, hogy bojtos eledele legyen

Mindezek azonban nem biztosítják a mócz lételét; a fa és a fa, a fenyő² az Ő éltetője; ha neki nincs, van a kincstárnak. Különben ma már meglehetősen rend van e tekintetben is; olcsó fáját megvásárolja a kincstárnak, megdolgozza s hús hasznát belőle. Mindenféle faedényt készít a mócz; különösen Skarisora jeleskedik ez iparágban. Különféle csebrek, kádak, kártyák, nagy mennyiségben készíttetnek, bejárák ezekkel az egész országot; jó piacokat keresnek fel s értékesíteni igyekeznek a legjobban. Albák, Csertés és Szekátura népe zsendelyt készít, azzal járja be az országot; más községek épületfákat, deszkát hordanak szét, tengelyen leg-

¹ Ebből: pes t r i t , pettyegetett, románul: p á s t r a v ; a szláv pistrú, pastr-va-ból.

² Románul: brad, abies, pinus, albán elemnek tartják a román nyelvben.

inkább, mert a tutajozás itt egészen a kincstár kezében van. A férfiak nagy része tutajos; erdőmunkások a kincstárnál, illetőleg a kincstár vállalkozóinál; ők látják el Torda kincstári faraktárát tűzifával s a vállalkozók deszka-gyárát tönkökkel Négy-öt ezer öl bükkfát dob-
nak be évenként az Aranyos mellékpatakjaiba és roppant mennyiségű tönköket, a Bisztra vizébe, melyek az Aranyosba szakadván be, ennek vize megdagad a nagy terühtől és sok helyt a partokon tetemes károkat okoz. A kincstár e károkat bizottságok által megállapítja és kiegyenliti. Csekélyebb vízállás mellett a lupsai és a lunkai vízduzzasztókkal segítenek az úsztatáson.

A százados fenyőt könnyű szerrel levágnak embermagasságnyi törzsből; a munkás nem szívesen hajol; fejszéje úgy is nehéz. Mikor lehull a derék fa, akkora zajt csinál, hogy reng beléje a havas; zuhanása közben összetör mindent, a mi eleibe akad, a recsegés és a ropogás, mintha csak erdőpusztulása volna. Aztán megtisztítják az ágaktól, kellő hosszúságokba felvágják; az egyes kimért darabokat pedig roppant kinnal és fáradtsággal lefelé húzzák, taszítják a patak medrébe. Itt tutajba¹ kötik, alkalmas vizet várnak s ekkor elindulnak. Mikor a vizek megdagadnak, nagy öröm van az egész havasban. Futárok járnak be a helyeket, hogy a tutajosok ide, vagy oda gyűljenek, mert indulás lesz. A mócz felpakol, betarisznyál és megtelik az ő lelke örömmel, hogy indulhat le a ez á r á b a , a hol jól élnek az emberek. Örvend, hogy dolgozhatok. Hanem hát erősnek és ügyesnek kell lenni a tutajosnak. Ismernie kell minden gübbenőt, a víznek természetét, hogy mindig a víz árában — in matca apei — legyen, különben a tutaj könnyen homokot ér, aztán vége a további haladásnak.

Mikor elindulnak a tutajok, egyenként indulnak el, mindeniken 2—3 ember van; egyik a vezető rudat, a másik hátulról kormányozza a tutaj irányát. Ha nagyobb vízbe érnek, két-három tutajt kötnek már össze; az összekötés a víz mélysége szerint szaporodik, úgy hogy némely helyt, például Várfalván már 2—250 részből áll egy-egy nagy tutaj. Ekkor már kényelmesebb dolguk

¹ Románul: pluta, a szláv plavatiból; lemnele plutesc =, a fák úsznak; plutá úszó facsomó, tutaj, francziául: Hot.

van a tutajosoknak. A hosszú alkotmányon még kis deszka-bódét is emelnek, eső és nap ellen így védik meg holmijukat; tüzet is raknak rajta s annál ételne-müiket megkészítik. A nagy tutajnál 2—4 ember van csupán állandóan foglalkozásban. Megesik igen gyakran az is, hogy a víz tutajozás közben megapad, ez már nagy baj, mert ilyenkor a tutajt kikötik, maguk a munkások pedig — ha csak hamar bővizet nem várnak — haza szélednek. Néha, nagyobb vízállásnál, egyes magasabb gátaknál, a tutaj össze is törik, ha nincs jól összekötve; ilyenkor emberélet is esik áldozatul, az épületfát pedig elsodorja az ár. A gátaknál különös vigyázat szükséges; a lebukó tutaj a víz alá merül s így, ha nem tartja a vezető magát erősen, könnyen a víz alá merülhet.

Mikor a tönköket s a tűzi fát bevetik a vízbe, e tömeget az Aranyos nem képes Tordáig lehozni — fele-része itt-ott a partokon marad. Száz, kétszáz ember aztán ilyenkor 3—4 hétig állandóan a vízben dolgozik; a parton maradt, vagy itt ott megrekedt fákat vas-szigonyokkal betaszítják ismét a folyó árjába. Kezdik a munkát a folyó azon partján, a hol az első bevetés történt s lejönnek rajta Tordáig. Az ilyen munka igen lassan folv és felette fáradságos. Inkább szereti a mócz ilyenkor a hideg, mint a meleg vizet, mert úgy tartja, hogy a meleg víz inkább előidézi a köszvényt s a többi bajt testében, mint a hideg.

Mem megvetendő hasznot húz a mócz az abroncs — cerc — készítésből is. Leginkább Ponorel és Vidra népe foglalkozik e mesterséggel. Az egész könnyű dolog és tőkebefektetést nem igényel. Mogyorófából a mócz megkészít egy csomó abroncsot, azokat felrakja apró lovára s elindul; ő gyalogol lova mellett. Ennyi az ő egész befektetése. Faluról falura, városról-városra jár; elindul a havasból májusban s visszatér oda július vége felé; akkor is csak épen lerakja pénzét, ellátja, megnézi családját s ismét elindul. Aztán télen át nem kóborol. És furcsa, 50—60 drb abroncsa soha sem fogy el; minden nap feldolgozza felét s a szám mégis állandóan megmarad. Gondoskodik magáról, mint a székely. Útja elvezet erdők szélén, ilyen helyeken estvénként ellátja

magát kellő abronccsal, lovát a szükségeseikkel s reggel pitymalatkor tovább áll. A borvizes székely se szokott szénát venni soha.

Ki ne ismerné a szenes oláhot? Csakhogy a mócz nem jő le Kolozsvárig e cikkével, Kolozsvár városát a gyalui havasok már puhább népe szokta ellátni szénnel. A szénégetés szintén fontos keresetág a havasi népnél. Közeli városokon házról-házra jár szenével a mócz s kiáltja: Hai la cár h u n i ! Jer a szénhez!

Mint ácsok, a móczok utólérhetlenek. Ők építik fel házaikat, pajtáikat, csüreiket, iskoláikat, templomaikat. E téren sokat tanultak a badeniektől. Mintegy 200 badenivel szerződött volt kormányunk a 70-es években, némely kincstári faépület építésére. Ekkor készültek a tordai faraktári épületek, az erdősz lakok Bisztrán és Albákon. Gyönyörű épületek ezek; tiszta, pontos, csinos munka. A móczok meglesték a kádernek titkát s most hasonló épületeket képesek építeni.

Akárhány mócz, mint ablakos, üvegedény árus, a drótos tótok módjára, bejárja az országot s pénzt keres.

A inóczra nézve nem akadály a távolság, elmegy ő bármily messze földekre, még Romániát is felkeresi néha-néha.

Mindezek eléggé tanúsítják a móczok életrevalóságát és munkásságát.

A nők sem állanak hátrább szorgalom és ügyesség dolgában. Gyapjúból, kenderből, lenből a háztáj minden ruha- és fehérnemű-szükségletét előállítják. Soha sem lehet látni heverő havasi nőt; még ha megy gyalog avagy lóháton, akkor is fon; egyetlen percét sem fecsérli el. Nem is tudná másként előteremteni a szükséges elegendő vásznat és gyapjú-posztót. A férfiak nehéz munkával foglalkoznak, sokat szaggatnak; a nő is sokat elvisel, mert télen-nyáron harisnyában, jól felöltözve kénytelen az időjárás szeszélyessége miatt járni. Nagy szégyen a mócznéra, ha vásárolni kénytelen fehér- vagy ruhaneműt; pénzt csak épen keszkenőért ad, minden egyéb az ő keze munkája. Még a színezést is ő eszközli; kiválóan ügyes a színek előállításában; e célra

leginkább növényeket használ, igen kevés ásványt.¹ A román nő, mint általában a románok, szereti a fehér, veres, sárga, kék és zöld színeket ruházatában. E színekkel varija ki ingét, ha fiatal, és feketével, hogyha öregrendű. Szóni, úgy sző, mint a takács. Egyszerű az ő szövőszéke, nem olyan tökéletes, mint a minőket a kormány által felállított szövődékben lehet látni, de hát azért, habár lassabban, sokat és szépen dolgozik.

Nagyon ajánlatos volna, hogy a mőczok között, például Topánfalván, egy hat hónapos szövődési tanfolyam nyitassák s közöttük meghonosítanák, az újabb szerkezetű szövőszékeket. A derék mőcznők bizonyára felhasználnák a kedvező alkalmat. Ők, a kik az időt pénznek tartják, mint az angolok, a legnagyobb hálával fogadnák a kormány intézkedését.

Mihelyt akkora a mőcz gyerek, hogy már nem fél a bogártól, s annyi ereje van, hogy letapadhatja azt, már foglalkozik, már pásztorkodik. Tart e mestersége tizenhét éves koráig, a mikor aztán nehezebb munkába vág és a szülőnek segédkezik. A leány szintén hasonló mesterségen van, csak hogy ő ezt úgyszólván addig folytatja, a míg férjhez megy; e mellett elvégzi a házi teendőket is.

Szolgálni sem a mőcz fin, sem a mőcz leány nem megy; nem szeretik ők a szűk látkört. A katonaságtól a mőcz fiú azért irtózik; sok is e miatt az öncsonkítási eset.

Jelen voltam 1882-ben, Topánfalván, egy sorozáson. Szkarisora és Nyágra előálló legényei közül tízből 3—4-nek volt levágva jobb kezén a mutató ujj; igen soknak lábujjai, egyik másik lábon, egymásra növe, oly különös módon, hogy ezáltal hosszabb gyaloglásra az illető képtelenné lett. Az öncsonkítás csecsemő-korban történik, 20—25 év előtt ama két községben, úgyszólván általános volt. Most már mind ritkábbak az efféle esetek; most például a mőcz nem igen gondol arra, hogy testében kárt tegyen, miután tudja, hogy úgy is beveszik; a katonáskodás nem tart oly sokáig, mint a régibb időben.

¹ A ki általában a román nő színezési tudományával alaposan akar megismerkedni, vegye elő *M a r i á n F l a v i á n Chromatica populului* román (Bukarest, 1882.) című felette érdekes és tanulságos művét.

I I I . A móczok szokása, erkölcsé.

Bisztra egészen, Kerpenyes félig a görög katolikus egyházhoz tartozik; Alsó-Vidrán és Csertésen is van még néhány katolikus család, a többi község lakossága a görög keleti hitfelekezethez tartozik.

A mócz istenfélő, vallásos. Ismerkedjünk meg vele bánatában.

A tiszta víz és a jó levegő daczára sokféle ragályos betegség üti fel tanyáját a havasban. Roncsoló toroklob, himlő s a kolera is nem egyszer pusztít, ezen igen egészséges helyeken. Különösen a tüdő lob szokta megtámadni a móczot; a fáradság, kimerültség, ruhátlan-ság, s az ez úton támadó hűlés, továbbá a csömör okoz sok bajt. Orvost nem igen vehetnek igénybe; segítenek magukon a hogy lehet, kenés, dörgölés, ráolvasás, stb. által; a szesz, vagy eczet igen jó szolgálatot tesz akár hányszor. Az úgynevezett hektika itt nagyon ritkán fordul elő.

A móczné gondosan ápolja betegét s a mennyire a körülmények engedik minden jóval ellátja; az orvosi segély hiánya miatt nagy az elhalálozás.

Megigézés (deochiu). megrontás nagy szerepet játszik a móczok között. Ezekkel szemben szenes vizet s száz meg százféle ráolvasást, kuruzslást, hocus-pocust használnak.

Látott-e már valaki havasi temetést? Ha temetést nem is látott, de arról mégis hallott, hogy a román pap egy egy temetésért ökröt, tehenet, vagy nagymennyiségű pénzt, például 40—50—100 frtot követel.

Engem ez az eljárás felbosszantott, s feltettem magamban, hogy utána járok, ha vájjon igazak e vádak? Igazak voltak; hanem arról is meggyőződtem, hogy a román pap teljes joggal cselekedhetik így.

— Azt jól tudod uram — mondá nekem az egy román lelkész — hogy nekünk a papságért semmiféle fizetésünk nem jár a hitközségtől; a hitközségnek őszes vagyona néhány holdnyi földből áll, a mi itt tulajdonképen csak legelőnek használható. Azt is tudod, hogy a havasban a lelkész ott van a családban, mind-egyre keresztel, vigasztal és esket. Mindezekért nem

szokás fizetni. Így a mócznak egész életén keresztül a pap ingyen végzi funkcióit. Neki is élni kell pedig; az a nehány mise, az a pomána, a mi tulajdonképen prés kúra¹ adásban nyilvánul, nem elégséges arra, hogy a pap megéljen, abból családot tartson fenn, gyermeket neveljen. A családdal a pap a sír előtt számol el. Ha a családfő, az asszony, vagy a család jelentékenyebb tagja halálozik el, beáll a számadás órája. Ilyenkor a pap egy életen át ingyen teljesített szolgálatokért követel, vagyoni állás szerint, a szegényeket úgy is ingyen temetjük. Ilyen itt a szokás, a nép hozzászokott; a családfő hitelbe dolgoztat — úgyszólván — s csak halálakor fizet.

Ígaza van, lelki atyán! — felelém — mert hát a papot sem a gólya költötte ám.

Ezért a móczok között leginkább oly lelkészeket választanak és alkalmaznak, a kik valamely községben vagyonnal bírnak; a községek elküldenek egy-egy ifjút a papi pályára, hogy aztán lelkészük legyen. Ha a papnak fia van, rendesen az a választott.

A lelkészeket illetőleg értelmes, művelt emberek s többnyire rendezett vagyoni viszonyok között élnek. Mint általában a görög keletiekénél dívik, hosszú gondozott haját viselnek. A mócz a nagyvilágban jártas ember lévén, habár nagy tisztelettel viseltetik papja iránt, neki mégsem engedelmeskedik feltétlenül, mint akár a Mezőségen is tapasztalható. A mócznak már nézetei vannak és gondolkodik, még pedig helyesen a világ folyásáról, azért ő vele mindent elhítenni nem lehet. A történetből tapasztaljuk, hogy midőn válságos állapotok közé jutott, a móczot nem papja vezette; ő saját kebeléből alkalmazott egyéneket aira, vagy ezek maguk váltak ki, de papot e nép nem igen szeretett a maga sorai előtt.

Hanem hát térjünk át a temetésre.

A havasban nincs temetkezési intézet, sem szomorujelentés. A szomorú jelentő futva járja be a havasrészeket, tudtál adandó a rokonoknak, jó ismerősöknek,

¹ A szláv proskura-ból, painbénit, szentelt kenyér. Topánfalván a vasár- és ünnepnapokon beadni szokott prescnák száma felmegy 20,000-reis, per 2 krral is 100 frt, a prescurákból kap a kántor is.

hogy ez, vagy amaz elhalálozott. Az ilyen futár mindenütt elmondja minők voltak az elhunynak végpercei, mit mondott, mit óhajtott útdíjára?¹ hogy mire elvégzi kötelességét a havasban, már majdnem minden részletet ismernek, egész mesék keletkeznek, a melyeknek természetesen sok a változatuk.

Négy gyalult, vagy gyalulatlan deszkát szegeznek össze jó erősen, abba fektetik a halottat, A koporsóra a diák, vagy maga a készítő, ha tud írni, ráírja témaival, veres vagy fekete írónnal a halott nevét; festett koporsóval csak a gazdagabbaknál találkozunk.

Az érdekeltek megsiratják keservesen; elmesélnek róla mindent; ki a mit tud életéből előáll vele, hogy ekkor vagy akkor, itt vagy ott, így vagy úgy cselekedett; természetes az is, hogy minden história, elbeszélés az elhunyt javára, szépítve mondatik el.

Aztán a koporsót, még nyáron is, felteszik a szánra; vagy lóhátra kötik, csúsztatják, hurczolják, viszik meredeken át, egyik havasról a másikra, messze földre, néha két-három mérföldnyi távolra: a templomhoz, mely körül a temető fekszik. Bárhol haljon is meg a mócz, szentelt földben akar pihenni, a temető körül rendesen elterülő temetőben.

Közvetlen a koporsó után sír az özvegy olyan keserves hangon, olyan hanghordozással, minővel az ember csak a románoknál és ilyen alkalmakkor találkozik. Vészt, pusztulást, enyészetet jelent ezen sírva-jajgató éneklés. Az ily jajgató-sírás megvan a szláv népeknél is, különösen a bolgároknál.

Mikor a templom tornyáról meglátják a menetet, elkezdődik a harangozás és tart néha 2—3 órán át, míg csak a menet a temetőbe nem érkezik, melynek kapujánál a pap várakozik. Itt két rúdon négy férfiú veszi át a koporsót, a sirig kétszer-háromszor, tizenkétszer is leteszik, minél vagyonosabb a halott, annál többször, a mi azt jelenti, hogy felette nehezen válik meg övéitől. A pap mindannyiszor megáldja, imát mond felette.²

¹ „Cu l i m b á d e m é r t e “ = haldokló nyelvvel. Ez felette fontos renddelkezés a románoknál s azért igen nagy tiszteletben tartiák.

² A román temetési szokásokat híven és részletesen leírta különben: Burada T. Datinele poporului román la inmormenterii. Jassi. 1882. A mócz temetési szokása nem sok változatot mutat.

A sír, mely keskeny s alig méternyi mélységű, szokásos módon szenteltetik be, aztán abba leeresztik a koporsót, de úgy, hogy a halott feje napkeletre legyen; minden ember felvesz egy göröngyöt, megdicsérik a jó, kényelmes sírt, a göröngyöt a koporsóra vetik s mondják:

Legyen könnyű felette a por!

Az isten nyugtassa meg!

A fejfa nagyon egyszerű; feketére festett, kisedet fakereszt az egész. Egy pár községben, például Albákon, divatban van az, hogy az elhunyt nevét, halála évét kőlapocskára rávésik, vagy kis falapítóra ráírják s azokat oda függesztik a templom külső falára; a templom falai alig látszanak aztán e lapoktól, melyeket a kegyelet és az istentől való félelem inkább megőriz.

E szokást különben a román ember azon balhitén alapszik, hogy minden eresz tisztátalan hely, csak a templom eresze nem az. A házak ereszeibe vonják meg magokat a gonosz szellemek, mint például miket a román nép *Strigoiu*, *Frumóse*, *Maiestre*, *Vintóse*, stb. névén ismer.¹ Egyáltalában nem jó eresz alatt aludni. *Cantemir Demeter* említi, *Descriptio Moldoviae*² című munkájában, hogy a *cáluserék*, midőn helyről-helyre táncolni jártak, mindig a templom ereszei alatt háltak, mert e helyek tiszták s minden gonosz szellemtől mentesek.

Ezen balhit szerint az elhunyt fejfája is olyan helyre teendő, mely állandóan szent és tiszta legyen.

A temető például a gonosz szellemtől meg nem kíméltetik, sőt az gyakran gonosz lakókkal is bír. Ilyenek különösen azok, a kik kereszteleetlenül hálnak el: a *csecsemők*; ezek eltakaríttatásuk után 7 évre különösen Szent Györgynap táján, éjnek idején kibújnak sírjukból s háromszor kiáltják: *Botez!* (azaz: „kereszt-

¹ Lásd ezekről: *Sainean Lázár, J e l e l e*. Bukarest, 1886. Ezen név alatt csoportosítja a román az összes szél-levegőbeli rász szellemeket, melyek az embert megrontják.

² *Demsusián Áron* fordításában s a román akadémia kiadásában megjelent. Bukarest, 1875. 141—142. lap- *Cálusar* *cáluser* *Cihac* szerint a *k ö t é l - j á r ó*, vagy tánczos magyar szóból ered. *Laurián* szerint román szó: *salius*. *saltor*-ból; *callisalli*-ból származtatják sokan. Ezen tánczosok főnökkel (*vátav-szláv elem*) bírnak; ez parancsol, ez rendezi a tánczot. A *kalusert* szépen leírja *Dózsa Dániel Ivornis Ilon* című regényében.

ség“), ha meg nem hallja őket senki, gonosz szellemek válnak belőlük, ezeknek neve: Moroiu. Nagyszerepet játszanak a román hitvilágában ¹

A temető egyik másik sirjánál látunk aztán a héjától megtisztított hosszú, fiatal fenyőfát beszúrva. A havasi rajzmesterek minden tudománya összpontosul azon bicsokkal készített czirádákban, melyek a fán díszlenek. Minél kedvesebb, erőteljesebb, szebb volt a fiatal lány, vagy ifjú, annál derekabb volt a fenyő is s a czirádák is annál pompásabbak. Ott lóg legtetején a szép piros selyem, vagy olajos keszkenő, virág-csokor, mintha csak zászló volna. Gyönyörű szokás ez a román népnél, a havasi mócznál.

Mikor az ifjú legény behunyta szemeit, legények, leányok együtt elmennek a fenyvesbe s kiválasztanak valamely szép sugár fenyőt, levágják. A mint a fenyőt hozzák lefelé, a csoport a következő éneket énekli:

— Drágalátos fenyő!
Ugyan mi sors éré,
Hogy a sziklás hegyről
Leszálltál az érbe?

— Nem volt ez a sorsom!
De hozzám jövőnek.
Valami legények,
Mind hajadon fővel,
Kezekben fejszével.
Leteríteni vágytak.
Fejszével levágtak,
Azzal dicsekedtek.
Hogy majd elültetnek.
Falu közepébe,
Forrás közelébe.
Virágos kertágyba, —
Válogatott földbe,
íme elültettek,
Szomorú fejfához,
Szép legény sírjához.

¹ Marian Flavian: Albina Carpitilor. 1879. 86. lapon a Moroi-okról érdekes tanulmányt közöl.

— Drágalátos fenyő!
 Ne búsulj már azon,
 Ne búsulj te nagyon, —
 Mert van a legénynek,
 Drága édes atyja,
 Szerető jó anyja.
 Sok édes testvére,
 Unoka nővére,
 Összegyűlnek majdan,
 Könyük fog áradni:
 Nem fogsz elszáradni.

Mikor aztán a csapat a halottas házhoz megérkezik
 s a fenyőt tisztítani kezdik, a következő sorokat éneklik:

— Drágalátos ifjú!
 Nem tetszik, nem tetszik,
 Hogy a felesége,
 Úgy felnyúlt az égbe!
 Hogy szírt volt hazája,
 S fejsze a halála!

— Drágalátos ifjú!
 Nem tetszik, nem tetszik —
 Milyen a ruhája,
 Zöldág a ruhája!
 Nem tetszik, nem tetszik,
 Hogy a felesége
 Drága szép köténye
 Tarka a levéltől!

A fenyőfa egyáltalában nagy szerepet játszik a havasi ember életében. Az neki a tejelő tehene, a mindennapi kenyere. Sajnos, hogy nem tudja megkímélni.

Sok mindent beszélnek a fenyőről.

Midőn Szűz Mária a Golgota hegyét megmászta, hogy a felfeszített Megváltót meglássa, édesen pihent a fenyőfa árnyékában. Mária ezért megáldotta, azért e fa tűlevelei állandóan zöldek.

A fenyőfa ágai mintha megannyi csap volna a törzsben. Honnan van ez? A legenda úgy tartja, hogy a sántán megharagudott volt a fenyőre miért mindig zöld?

Feltette magában, hogy kipusztítja, elszárítja. Fogta magát és köröskörül nagy vasszegeket vert a törzsbe. Hanem a fa meg lévén áldva, az isten úgy rendelte, hogy azon szegek fává változzanak át.

A legenda szerint, az ördög annak idejében kecskéket őrzött volt. Egyszer a kecskék elkóboroltak, hogy az ördög nem tudta hol vannak. Kis szegeket vert tehát a fenyőbe, s azokon felmászott, hogy utánna nézhessen állatjainak. Nem tetszett ez az Istennek s úgy rendelte, hogy az ágacskák keresztalakú hajtásokkal bírjanak. Felérván a fenyőfa tetejére, az ördög meglátta itt a keresztalakot, megijedt, ijedtében lebukott s oly fekete lett mint a szén.¹

Minden templom tornyában ott függ a tóka a' Néhol kettő van, egyik vasból, a másik fából Az istenházába a harang-szó mellett még tókával is hívják a híveket. Különös szokást képez Topánfalván a t ó k a - ő r z é s .

A helység ifjúsága húsvétot megelőzőleg egy héttel, tanácskozásra gyűl össze, rendszeren a szabadban. Közakarattal, rendszeren felkiáltás útján, egy kapitány választanak, kinek vezetése alatt foly minden ezután következő cselekmény.

Húsvét szombatján a legények a templom udvarán vannak, a toronyból lehozzák a tókát s felállítják. Hosszú boronát mélyítenek a földbe, arra a tókát úgy akasztják fel, hogy az ütés következtében körben forog, azokkal együtt, a kik reá ütnek, A hét folytán a faluból házról-házra csupán e célra összekoldult fából máglyaszerű tüzet raknak, s e mellett, a kapitány parancsa szerint, felváltva egyesek őrzik a tókát. Az eltávozottak csak annyi idővel rendelkeznek, a mennyi elégséges az étkezésre. Szombat délutántól hétfő délig terjed a tóka-örzés.

Ezen idő alatt a h á z a s f é r f i a k folyton a templom körül ólálkodnak, hátha valami uton-módon, elal-

¹ Lásd: Burada Todor »Datinile« stb. Jassi 1882. 27 és köv. lapjain. Albini Carpatilor 1879—80. évfolyam. 88. lapon Marián Flavian cikkét. vagy Hasdeu B. Cuvinte din betrani. Bukarest, 1880. 11. kötet 713. és következő lapjain. Hasdeu: Istoria critica- Bukarest, 1874 II. k. 64—70 lapokon.

² Románul: toacă, magyarul tóka, asser pulsatorius; templom tornyában felakasztatott fa- vagy érczlap, melyre szintén fa-, vagy vascákánnyal ütnek. Használják ezt a bányászok is munkára való felhívás alkalmával.

vas. vagy perczyi eltávozásból származó gondatlanság folytán, a tókat ellophatnák, ha ez sikerül, mi akárhányszor megtörténik, felviszik más templom udvarára, vagy valamely közeli hegycsúcsra s ott addig tókálnak vele, míg a legények élén a kapitány oda nem megy. Megjegyzem, hogy a tóka csak akkor tekintetik ellopottnak, midőn azt a házas emberek felállítják s arra az első ütést megteszik. Ekkor a fiatalság köteles a követelt pénzüsszeggel, kalácscsal. borral vagy piros tojással a tókat kiváltani. A váltságdíjt a legények oda hordják a tóka körül, a házas emberek megosztzkodnak rajta. A váltság-díj néha oly nagy, hogy az egész tókat el kell, hogy fedje a pénz.

Ha a legények észreveszik a tóka-lopást, felállítását néha véres verekedéssel is megakadályozzák.

Mikor én Topánfalván időztem egyszer, a tókat házas emberek ellopták volt. Véres verekedés fejlődött ki, mely a házasok szétkergetésével végződött.

Panaszra mentek a házas emberek. Panaszukat így kezdték:

„Mi ősi szokásunk szerint elloptuk a tókat,“ stb. A szolgabíró azonban békére intette őket s utasította, hogy ősi szokás szerint csak intézzék el ezúttal is az ügyet békésen egymás között, miután súlyosabb következményekkel az összetűzés nem bírt.

A tóka-örzés idejének letelte után a réten, vagy a vásártéren kezdődik a nevezetes táncmulatság, melynek minden kigondolható költségét a fiatalság fedezi. Az ezen költségekre szükséges pénzüsszeget azonban a legények a kapitány vezetése alatt, zeneszó mellett, házról-házra járva, gyűjtik össze. Boldog ünnepet kíván a kapitány a háznépének, mondván: Három nap és három éjjel őriztük a szent sírt, étlen és szomjan! Mit a házigazda megértvén, pénzt csúsztat a kapitány markába; a hol pénz nincs, van kalács, bor vagy tojás. A leányos háznál a kapitány ráadásul piros tojást is kap gyöngéd figyelmeztetésül, hogy aztán a leányt, meg kell tánczoltatni.

Néhol megtörténik az is, hogy a házigazdát nem kapják otthon. Ha a gazda mégis megjelenik, a zenét a kapitány elhallgattatja, a zenészeket maga mellé veszi,

egy tányéron pohár borral az érkező felé közeledik s megkínálja őt. A vendég megissza a bort, a tányérra pedig szerényen egy forintot helyez.

Nagy szégyen a legényekre nézve az; ha a tókát ellopják. Ez esetben az ifjúság a rendezői tisztet elveszti, az feltétlenül a bobojokat (a házasembereket) illetvén; az ifjúság elveszti azt a jogát is, hogy a táncmulatság költségeit a faluban összegyűjthesse, így ha mulatni akar, a saját pénzén teheti csak.

Ünnep harmadnapján, a táncz bevégeztével, az ifjúság zeneszóval tiszteleg több tekintélyes gazdánál, majd a főtéren a zenekar három-négy darabot eljátszik, a kapitány felköszönti a falu egész lakosságát s ezzel véget ér a tókaórzés s az azzal egybekötött időtöltés.

A topánfalvi ifjak ezzel a Krisztus koporsóját őrző katonák kötelességét teljesítik. E szokás nagyon régi.

Érdekes a mócznak étkezési módja is. Böjtölni sokat böjtöl; különösen a húsvét előtti nagy böjtöt tartja meg szigorúan. Mint említettük volt, a mócznak, mint általában a román embernek, háromféle edénye van, u. in. spurcat — tisztátalan-, zsíros- és böjtös-edénye. A spurcatból nem eszik; a böjtös-edényt néha, ha megszorul, zsíros edénynyé lépteti elő, azonban abban böjtös-neműt többé nem főz; a zsíros — édes — edényt pedig csak e célra használja.

Mikor nem böjtöl megeszik a mócz mindenfélét, a mit más helyen is meg szoktak enni. A húst rendkívül szereti, azért mert nem mindennap juthat hozzá. A kolbásznak, oldalasnak s másféle pecsenyéknek nagy embere. Különben túrórt vagy szalonnát élvez.

A böjt¹ háromféle; van olyan böjt, a melyben megehetni a tejneműeket, tojást, stb., a mócz ilyenkor csak épen a zsíros dolgoktól tartózkodik; szigorúbb a böjt, ha még a tejneműekhez sem nyúl; még szigorúbb, ha csak kenyeren és vízen él; itt felemlíthetjük még a legbuzgóbbak böjtölését, a mi nagy Pénteken szokott előfordulni, hogy egész napon át épen semmit sem esznek. A buzgó mócz Nagyhéten kenyeren és vízen él; nagy része a másodrendű böjtöt tartja, a tejneműektől is tartózkodván.

¹ Románul post, böjt, jeüne) a szlavón, vagy az orosz postu-ból.

Ilyen böjt esetén a mócz a következő ételekkel él: sózott nyers káposztával — curechiu morat — és annak levével — móré —; azt len vagy inkább disznótok mag olajjal látja el; különféle sózott és olajos heringgel; másféle hallal, olajban megsütve, vagy vízben megfőzve; mujdeiuja¹l, a mi nem más, mint összetört foghagyma vízben feleresztve, ezt mártogatja kenyérrrel v. puliczkával; tisálifá, azaz, szilvaíz hasonló módon elkészítve, ebbe bele szokás aprítani a kenyeret; prune cu má l a i u (szilva máléval); m a z e r e, f a s ó l e, b o b c u c e a p á (borsó, paszuly, bab hagymával); má l é - k e n y é r apróra aprítva s olajba keverve; v a c z k o r, borsó, paszuly, stb. megfőzve; mindenféle gyümölcs, aszalva, ha van; p u l i c z k a² tisztán, olajjal, káposztalével, mujdeiuja¹l, stb., szóval a mócz a puliczkát kenyér helyett is használja; kenyere különben tiszta búzából, rozsból, vagy kukoricza lisztből — málaiu — készül.

Igen pompás havasi étel a bálmos is, mit különösen a csobánok készítenek megaltatott juhtejből s kukoricza-lisztből.

Itala leginkább víz; a bort szereti; a pálinkát sem veti meg. Nagyobb ünnepek alkalmával a család czukorban pálinkát éget s ezt aztán a gyermekek is élvezik. Ha pedig valaki megfázik oly erősen, hogy bajtól félhet, vagy hideglelésben szenved, bort melegítnek s jól megborsolva adják be neki; az ilyen orvosságot különben nagyon szeretik.

A sok cseresznyéből pompás pálinkát szoktak készíteni. Korcsmában ünnepnapokon szeret éldelegni. Ilyenkor a mócz roppant beszédes és közlékeny; ha kissé be van kapva, nincs többé titok az ő szívében, minden az ajakán van. Dalol, tánczol, öleli társait s csókolja, valóban lelkéből mulat. A mit a havasban elkövetnek, a korcsmában megtudják; az ital kihajt minden titkot.

¹ Ennek egész irodalmát lásd Laurian Glossariu. Bukarest, 1871. 387. 388. lapon. Szláv eredetű.

² Mamaliga, kukoricza lisztből készült étel, magyarul: mamaliga. A szerb mamaliga-ból Cihac szerint. A román akadémia szótára szerint, román eredetű szó; olaszul: melliga. A magyar puliczkának is hívja, az olasz palentának. — Málaiu - málé; kukoricza lisztből készített kenyér. Szláv eredetű szó Cihac s Miki. szerint, a román akadémia szótára szerint e latin szóból m i l i u m.

Ha a gazdasszonynak ideje van, a puliczkát igen jóízűen tudja előállítani. Az üstben fő a víz, beleteszi a kukoricza-lisztet, aztán ha kissé főtt, a lisztet az üstben ketté hasítja, majd kereszt alakjában, némi fővés után megkavarja jól, az üst tartalmát aztán tiszta kendőre leborítja; szétterjeszti palacsinta módjára; közepén jó bőven ellátja túróval, s néha zsírral, aztán összehajtja, hosszúkás kerek alakban összefordítja s mikor ez készen van, czérnával felvágja darabokra s következik az étkezés; a forró puliczka a túrót felolvasztja és ez az egész tömeget átjárva, igen jó ízt kölcsönöz az ételnek.

Míg az étkezés tart, az asszony nem ül le; a nőnek állani szokás; a munkás, gondos nőnek mindig talpon kell lennie. Néhol, például Szkarisorán, az asszony guggalokban állítja gyermekeit maga körül s a háznál csak egy kalán lévén, az anya azon egy kalánnal a tábla nyúl s abból rendre táplálja gyermekeit. Ennek azon gyakorlati haszna is van, hogy sok kalán nem pusztul el a háznál; továbbá, hogy mikor az egyik gyermek a kalánnal falatot kap, a többi is mind nyel utána, így hamarabb jól laknak. — Különben a jómódú mócz asztalnál a tábla először a gazda nyúl, azután az anya s úgy tovább a gyermekek.

Mikor tisztességben van valahol a mócz, például lakadalomban, úgy illik, hogy az asztaltól távol üljön; sokat kínáltassa magát; a leány pláne, mikor a tából vesz s falni akar, kissé forduljon el. Az étkezést emberi gyengeségnek tartják. Jó elhiteni a világgal, hogy nem éhes a gyomor, semmint mohón neki üljön valaki az ételnek az első kínálás után.

Ha itallal kínálják meg a móczot, mindig rövid áldást szokott mondani; szó nélkül inni nem illik; csak a paraszt tesz így; ha vizet iszik megfűjja a pohár felületét, hogy lehulljon belőle a víz. Ez római régi szokás.

A mócz munka- napokon négyszer eszik, reggel nyolcz óra tájban, 12 órakor ebédel, utána kissé nyugszik; öt óra tájban ozsonnál és estve vacsorál. Télen csak háromszor eszik. Jókor fekszik és hajnalban talpon van.

Lakodalmi szokásuk elütő a többi románok hasonló szokásaitól.¹

Az eljegyzésnél a pap is szerepel. Ott ül az asztalfőn. Kikérdezi az ifjakat, ha vájjon szeretik-e egymást? Egy nagy tálat hoznak azután tiszta búzával töltve, a pap keresztet csinál a búza felületén. Előveszi az ifjútól a gyűrűt s a kereszt egyik részén helyezi el a búzában aként, hogy az ki ne látszódjék; aztán a leányéval hasonlót tesz; egy Miatyánkot elmond, melynek utána háromszor megforgatja a tálat. Ekkor a pap felszólítja a legényt, hogy keresse meg gyűrűjét. Természetesen ilyenkor az ifjú a leány, a leány pedig a férfi gyűrűje után kap. — Az eljegyzést *c e r e d i n t á n a k* mondják.

Egy hét után a vőlegény atyja, násznagya elmennek a leány házába s viszik a vőlegény anyja által készített koronát. Az téli-zöldből készül, a levelek között itt-ott egy-egy ezüst pénz és foghagyma czikk van. Gazdagoknál a korona (cununá) régi ezüst fémekből alkottatik. A megérkezők a koronát az asztalra teszik, kést és villát kérnek, azokat kereszt alakjában a korona alá helyezik; az atya felveszi aztán onnan a koronát és háromszor forgatja meg a leány feje felett, majd fejére helyezi az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében! Ugyanekkor Ígérnek a leánynak malacgot, vagy borjut, mit a násznagy a menyegző után azonnal tartozik átadni.

A leány bokrétát küld a vőlegény kalapjába, ezüst pénzből, csinált-virágokból, gazdagon felékesítve. Ezen tények után a viszony már felbonthatlannak tartatik; az eljegyzéstől a koronázási tényig a gyűrűt bármely fél visszakültheti.

Mit jelent a pénz és a foghagyma, úgy a leány koronájában, mint a férfi bokrétájában? A pénzt azért adják, hogy ezen időben egyik fél se lássson szükségét; a foghagymát azért teszik, nehogy valami ördögi mesterséggel irigyek a dolgot megronthassák. A foghagymaszag távol tartja a gonosz szellemeket.

A lakodalmat rendszeren vasárnapon tartják. Jókor

¹ A románok lakodalmi szokásairól Írtak: Canilli P.. Povata románului Bukarest. 1884. Teodorescu II., Marian KI., Alexandri Vasul s Cantemir D. Descriptio Moldaviae. Bukarest, 1872.130 s köv. lap. Savastos: Nunta la románi.

reggel megindulnak a faluban s meghívják mindenkit, a kit csak meglehet, Mikor a templomozásnak vége van, a pap a vőlegényi házhoz megy; ott van már az egész népség; leülnek a hosszú asztalok mellé. A vornic (ünnepély rendező) megkínál mindenkit egy-egy pohár pálinkával s aztán kiáltja:

No! Elő a szakács a czipóval s a szakácsné a káposztával!

Tálnak, jól esznek, jókedv kerekedik. Ebéd után a vornic parancsára körülveszik a vőlegényt — mire — s ha a menyasszony — mireasa — a faluban lakik, gyalog, ha más faluban, lóhátra, szekérre kerekednek s megindulnak.

A menet megáll, mert a menyasszony kapuja be van zárva. A leány vőfélyei belülről a külső vorniclioz azon kérdést intézik:

„Kit kerestek itt?“ A vornic feleli:

„Felséges királyunk követői vagyunk! Keresünk egy zergét, hogy társául elvigyük uralkodónknak!“

Belülről: „Hogyha ti a király követői vagytok, mutassatok jelt a királytól!“

Ekkor felmutatják a vőlegény gyűrűjét. A kaput kinyitják, belépnek az udvarra, melynek közepén egy asztal áll, rajta egy tányérban tiszta búza, egy más edényben víz. Kettő megkerüli az asztalt, s az egyik leány vízzel, a másik búzával beprecskeli.

Hanem más baj is van! Az udvaron mélyen a földbe ásva van egy mászó-pózna, fenyőből; tetején kalács, egy edényben pálinka; a pózna fele zsírral van bekenve. Addig nem ülhet le a megérkezett rokonság, a míg közüle valamelyik fel nem mászik a tetőre s ott meg nem issza a pálinkát.

Ez a vár bevételét jelenti.

A vendégsereg leül aztán az asztalhoz. A vornic kiáltja: „Hozzátok elő a sógorság lovait, zabolát szájukba, tövist farkuk alá, hogy jobban ehessenek!“ Jó aztán a pálinka.

Innen a templomba mennek, hol a pap az egyházi szertartást elvégzi. Mikor kijő a nép, vízzel telt kártyákat helyeznek a menet előtt, azokba apró pénzt szoktak dobni. Hazaérve leülnek hosszan terített asztalhoz

s esznek. A mennyasszony fejét hosszú gyolcs kendővel — hobat — bekötik; az anya künn várja egy széken s ajtón kijöve a menyasszony az anyja lábai alatt kénytelen kimenni. A míg az udvaron végig megy a kezében levő virágbotfélét (tolag) mind a feje felett forgatja.

A vőlegény házához érve a vőlegény anyja kenyérral és sóval a pitvarban várja menyét; megcsókolja az érkezőt, beköti fejét vászonnal s kérdi tőle:

„Mit hoztál menyem?“

„Jó kedvet anyósom!“ feleli a menyasszony.

A lakzi három napig tart. A második napon szükebb körben mulat a család, 10—15-öt hívnak meg, ezeknek neve: c h e f a r i .¹

Még több aprólékos vonásról kellene itt megemlékezni, a melyek a móczok lakodalmi szokásait élelkitni szokták. Természetesen a cigány-zene és táncz egyik lakodalomról sem maradhat el.

Jellemző az, hogy a vőlegény ezen időtől fogva, mikor leendő feleségét megkoronázták, a lakodalom napjáig új királynak (craiu nou) tartja magát, mindenütt feltett kalappal jár s azt még a templomban, az oltár előtt, sem veszi le.

A mócz leány húsz éves korig már férjhez megy; korán elhervad, harmincz-negyven éves korában már kész vén asszony, a levegőtől, a terhes, munkás, s nyomorúságos élettől.

A mócz leány 13—15 éves koráig szép, aztán eldurvul; szép asszonyt e földön látni csak ritkán lehet. E tekintetben Bucsúm kivételt tesz; országgraszoló szépségű női és festői öltözet Jókait is meglepte. Más vidéken kendőzéssel pótolja a nő a természet hiányait, a móczné pedig csak hírből tudja, hogy vannak nők, a kik még festik is magukat. Sem pénze, sem ideje nincs ily mesterség űzésére.

A mócz istenfélő ájtatos keresztény nép. Templomát felkeresi, ha csak lehetséges minden vásár- és ünnepnap. Temploma — besericá — nem különbözik a többi román templomoktól; most kezdenek szép, tágas,

¹ C h e f = hilarilas. festivitas; — kedv, multság; a török keif-ből — Ch e f a r i - k azok, a kik a jó kedvben, multságban részt vesznek.

nagy templomokat építeni kőből, a régi faalkotmányok helyett, a melyek egyáltalában szökéknek bizonyultak. Reggel, hajnalban feltarisznyál a mócz-család s lóháton vagy gyalog a templom felé tart. Isteni szolgálat után a társaság elhelyezkedik a templom körül, megebédel, s gyakran tánczot rendez.

Minden templom keletre néz. Belseje négy részből áll; az oltár egészen el van rekesztve a néptől, e falnak három ajtaja van; a közbelsőn mutatja fel az oltártól elforduló lelkész az oltáriszentséget, onnan olvassa fel az evangéliumot; a többi ajtó bejárásul szolgál. Jó a férfiak helye; azután a nőké, mely szintén ember magasságú deszkafallal van amattól elválasztva s van aztán a templom pitvara a koldusok, öreg asszonyok számára.

A sztrana-ban¹ ül a kántor, onnan énekel, e hely rendesen az oltár előtt van. Úgy az oltárfal, mint a templom egész belseje különféle biblikus szentekkel és jelenetekkel van felékesítve, festve. Az ördög képe több alakban ott szerepel a szentek között.² A székek a fal mentén vannak felállítva, minden jobb gazda saját székében ül. Hogy ha valaki ilyen széket akar bírni, az egyház pénztárába bizonyos összeget fizet, s így jogot szerez külön szék tartására. A többi ember áll; az ily tulajdonosokkal bíró székek mások által el nem foglalhatók.

Nagyban szerepel a havasban is a szent-miklósi, románul Nicula, kép. Kis község, Szamosújvártól egy óra járásnyira, híres búcsújáró hely. Az egész falu szentkép festéssel foglalkozik; mindenféle szentet üvegre festenek, s aztán a román világ minden része felé elhordatják embereikkel. Még Románia legszélsőbb pontjaira is eljutnak ezen képárusító ügynökök; 40—50 kr egy kép ára; hátán elvisz az áruló 100 drbnál többet is. Mondom az egész falu ebből él. Szamosújvárról különben eljárnak messze földre papi öltönyökkel — cu

¹ A szlávon strana-ból = - kar; az éneklők számára való ülőhelyet jelent a romában.

² Becsületes neve: drac, diavol, sátán. Igen nagy tekintély a móczok között; nem szereti a falra festeni, de még nevéen sem megszólítani, azért mamnita melléknevéen kerülgeti; azt hiszi a mócz, hogy az ördög így nem tudja meg, hogy róla van szó.

falóne — templomi zászlókkal — prapori; — a havasban a papok rendszeren ezektől vásárolnak. Különösen Szent-Miklós és Szent-Mihály, a feszület és a Mária képe keresettek.

Minden házban ott van a niculai kép; gyakran előtte imádkozik a mócz.

A mócznak nincs kalendáriuma, nincs is szüksége reá; csak összezavarná dolgait, ha bele pillantana. Azért tudja ő, mikor van böjt, mikor van ünnep. Csak a törvényes meghívókat, idézéseket nem tudja kezelni; vagy hamarabb, vagy később szokott megjelenni, a mi rá nézve felette baj. Ha az idézés bizonyos ünnepre vagy böjtnapra szólna, például Szent-Mihály napjára, akkor a mócz pontos lenne; de mert szeptember 29-ről van szó, már nem tud eligazodni pap, jegyző vagy tanító nélkül.

Húsvétól pünköstig így köszön a mócz: „Hristos a in viat!“ „Krisztus feltámadt!“ S a felelet: „Adevérat c’a in viat!“ „Valóban feltámadt!“ Így köszön a mócz minden embernek, magyarnak, németnek, még a zsidónak is, de minden czélzás nélkül. Sokan, a kik bosszantani akarják a móczot, az egyszeri zsidóval felelnek vissza: „Nu stiu, n’am vézut!“ „Nem tudom, nem láttam!“ Rendes köszönése különben: Adjon isten jót, szerencsét, egészséget! Jó napot, jó estét, jó reggelt! Az elmenőnek azt módja: Drum bün! Jó utat!

A templomban imádkozni szokás; visznek p o m á n á t is, a m i p r e s c u r á b ó l (kised kalácsféle) áll. Az ily pomanát fel szokás tenni a p o m e l n i c - r a , (fenyőfából kis lapító), s mikor a pap kifordul az oltártól átadják neki. Ilyen pomelnicot feles számmal lehet találni bármely templom hiujában. Az adományozó neve a pomelnic-ra rá van írva, s az is, hogy miért adatott a pornana?

A mócz speciális táncza a t a r i n a :

Tri ’nainte, tri ’napoi,
Asa jóca pe la noi!

(Hármat előre, hármat hátra, úgy tánczolnak nálunk), tartja a népdal. A férfiak különben ismerik és tánczolják a c a l u s e r - t ; ezeken kívül a h á f á g a n - a - t is,

A gyermekek l a p d á z n a k , m e d v é s d i t j á t s z a -

nak, vagy a pui (czigli) játékkal töltik az időt. Ezen kívül különféle botjáték van divatban, a melyek a pásztor-botok különös felállításából és leütéséből, elhajításából állanak.

Birkózni — trentá, lupta — is szokás. Van igazságos és csalfa birkózás. Első esetben semmiféle csalásot nem szabad használni, például megakasztást, stb. A birkózás tisztán derékból történik; a csalfa birkózásban mindenféle csel meg van engedve.

A fonó — sezatore — szintén divatban van téli időben; sok mókázás és tréfa elfoly egy-egy este. A multság eltart éjfélig is.

Családi életben a mócz békeszerető; nejét, gyermekeit szereti; elválás nem igen szokott előfordulni a havasban; különösen nem akkor, ha gyermek van.

Háza igen egyszerű, a legszükségesebb bútor: egy-két pad, egy asztal, ágy ennyiből áll az egész bútort. A hiú ember még tükörrre is akad a mócz házában. Ez egy régi tallér nagyságban díszeleg mélyen bevájva a falba, mely minden meszelés alkalmával fogyva-fogy s idővel veszítve terjedelméből alig lesz akkora, mint a macska szeme.

Házát úgy építi a mócz, hogy annak aljában helyezze el az istállót, ő úgyszólván emeleten lakik; ha istállóját messzebb teszi, úgy alatt hámbárt, konyhát, vagy egyéb félét szokott berendezni. Az ablak alig egy-két arasznyi, arra is fa- vagy vas-rácsozatot helyez a mócz, nem annyira a tolvajokért, mint inkább szokásból. A ház padlója agyag; kürtő nincs, a szél szabadon járhat a hiúban, tartósabb lesz tőle a zsendely-fedél. Szalma-fedélről szó sincs, itt ezen tárgy drágább a faneműnél.

Apró mókán lovát kitűnően ápolja a mócz, ez neki hitvestársa; nélküle nem tudna megélni e szikla-tömegekben. E ló kevéssel beéri, kitartó, fáradságot nem ismer, s a sziklák között a legbiztosabb kalauz; megtapogat minden követ, hogy lépése egészen biztos legyen. Itt a nők ép úgy lovagolnak, mint a férfiak; leányok mint a gyermekek. Egy pár apró ökör, tehén, juh, kecske, malacz, ennyiből áll a mócz gazdasága. Liba, récze, tyúk bőviben van, pulyka már nincs.

A mócz szekerét maga készíti jó erősnek, arra er-nyöt von fehér durva vászonból, eső, szél és nap ellen meg van védelmezve, mehet bármily hosszú útra.

A móczné gyermekét teknyő-felébe helyezi el, a teknyőt felköti a mestergerendára s úgy ringatja ott fenn.

Télen, nyáron durva fehérposztó harisnyát visel itt még a nő is; ing s katrincza, bocskor, ebből áll a nő öltözete, inge szépen van kivárva, nyakán sok gyöngyöt visel;¹ haja simára van fésülve s hátul összefonva egy fonásba, így a férfi is harisnya: derékban arasznyi gyűszű, fehér vászonból kitli, a lábon bocskor, szijjuval a lábikrák szorosan bekötve; télen báránybőr nagy bunda, kalapján páva, vagy kakastoll díszeleg, néha csinált-virágból hord bokrétát.

Mint más vidékeken itt is egy-egy falu népe három csoportra osztható, vagyoni állás szerint: fruntasi, mijlocasi, codasi (előkelőkből, közepesekből és hátramosztókból. Códá — fark.) Mindenféle egyházi és községi rovatai e szerint vettetik ki. Az első osztályba tartozók mindenféle tekintetben aristokratikus hajlammal bírnak.

Szentgyörgy napján Pápáluga-nak¹ öltözik egy-egy férfiú, többnyire cigány. Az öltözet csinosan fagalyakból készül, úgy, hogy az illetőt nem lehet megismerni. A Fápáluga házról-házra jár, mindenütt leöntik vízzel s egy-egy krajczárt nyomnak a markába. Ez a tavasz fecskéje, leöntik vízzel, hogy szárazság ne legyen. E szokással még Dobruzsában is találkozunk.²

Szentgyörgy napja előestvéjén vadrózsa szálat tesz a mócz az ablak közé. ekkor szoktak a boszorkányok megindulni, a töviság pedig a háztól távol tartja őket.

Még sok, felette érdekes szokásról szeretnék megemlékezni; különösen óhajtottam volna a román nép ornithológiájából, botanikájából, gyógytudományából némely dolgokat elmondani, e munka kerete azonban nem engedi a részletesebb tárgyalást.³

¹ A dák leányok szintén viseltek ily ékességeket nyakukon. Tocilescu Dacia inainte de romani. Bukarest, 1880.

¹ Épauvantail = ijesztő, rémkép; a bolgár pepel-ből.

² Lásd: Teodorescu D. Incerari critice asupra unor credinfe, datine si moravuri ale poporului román. Bukarest. 1874 128—134 lapokon.

³ Az érdeklődőnek ajánlom e tekintetben a következő műveket: Gaster M. Literatura pop. Rom. Bukarest, 1883.; Djuvara György: Superstjiuni la Románk Bukarest, 1885. Marián Fl. Ornitológia poporaná románá. Csernovitz, 1883 Ugyanennek művei az Albina Carpatilor 1878—1881. évfolyamaiban: Botanica poporaná cím alatt. — Gyógytudományáról, több betegségről, Marián Fl. Descáncece poporane románé. Szucsáva, 1886.

Nem tehetem azonban, hogy némely előjelekről említést ne tegyek.

Jó időt jelent; ha a fecske magasan repül, ha déli meleg szelek fúnak, ha a szúnyogok játszanak s nem csípi az embert; esőt jelent, ha a macska mosdik, ha a ló s a többi háziállat nyughatatlan, jelesen, ha a malczok, berbécsek verekednek, ha a szúnyogok erősen csípi az embert, a nap hevesen süt, a szamár ordít, a fecske alatt repül; vihart, nagy szelet jelent: ha naplemenetkor vörös az ég, viszket az emberi test, a fecskék sebesen a felhők felé tartanak s ott eltűnnek, énekelnek a prücskök; nagy hideg vagy hó lesz: ha a csókák fenn repülnek és kárognak, ha a macska háttal fekszik a tűznek, s a verebek a házak ereszeibe húzódnak és csiripelnek. Általános jelek: A mely oldalról hallszik tavasszal először a dörgés, azon oldalról fognak egész nyáron át jöni az esők, s azon oldalon nagy bőség lesz. A milyen a tél olyan a nyár. Ha korán hullnak a falevelek, nagy bőség lesz. Mikor a tyúkok sötétben kelnek fel s késő estve mennek aludni — éhség lesz. Ha messze elhallszik a harang hangja, jó idő lesz, ha nem, megváltozik az idő.

Néhol a nép magának külön ünnepet csinált s azt rendszeren meg szokta tartani; megtartja részint állatai, részint saját érdekében. A móczoknál is e szerint Szent László elősegíti a leányok férjhezmenetelét; Ciril és Athanaz napját megülik a betegségek kikerüléséért, Szent Haralamp napját döghalál ellen; Kozma és Dómján megmenti a menydörgéstől a románt, Szent Marina a betegségtől, Szent Péter a tömlöcztől s üldöztetéstől, Mina a kártól az állatokban. Fülep ünnepe három napig tart, ez alatt nem fésülködnek, mert a ki így cselekszik, azt meg fogják enni a farkasok. András szerencsét hoz a leányoknak, Foka napját a tűz ellen tartják fenn.¹

Ilyen és ezekhez hasonló még több ünnep van a román nép s így a móczok között. A római mithost új szentekben látjuk ez által fenntartva a nép között,

¹ A román népnél divó ilyenmő balhitről írt: Dljanschi O. Albina Carpatilor 1880-iki évfolyam 10 és következő lapjain. A románoknál általában létező balhit jobbára meg van a móczok között is.

IV. Műveltségi állapotok, nyelv.

Rendezett tanügyi állapotokról a havasban, beszélni nem lehet. A havas természete az aféle dolgokat meg nem tűri. Ezzel egyáltalában nem azt akarom mondani, hogy a havasi nép az iskola iránt ellenszenvvel viselkedik, vagy hogy itt iskolák ne volnának, hanem azt, hogy itt a természet az iskoláztatás ellen dolgozik; a helyzet maga olyan, mely a tanügyi törvények végrehajtását lehetetlenné teszi.

Nincs község itt iskola nélkül. Sőt Topánfalván öt, Szkarisorán három, Albákon kettő, Bisztrán kettő, Csertésen kettő fogadja be naponként a móczok gyermekeit. Az iskolaépületek kőből, kiváló alkalmas helyen, tágas, szellős tantermekkel, nagy ablakokkal, megfelelően a törvényeknek és rendeleteknek építvék; az iskolák élén tisztességesen dotált képzett tanítók állanak; felszerelés tekintetében nagy hiányok nem mutatkoznak, ámde mindez nem kielégítő; megfelelő eredményt ezen igyekezettel sem lehet elérni.

A mócz iskolájára sokat áldoz, templomára sokat ad. Egy-egy tanító évi fizetése 3—400 frtban van kiszolgáltatva, ott a hol 200 írtról van szó, az a tanító állandó panaszsal van tele. Egy-egy iskola építése belekerül 4—5000 frtba, holott anyagához a mócz könnyűszerrel jut. A tanítói lakás rendszeren az iskolai épületben van.

Hogy daczára ezen áldozatoknak az iskoláztatás szomorú képet nyújt, okát a sajátságos helyzetben kell keresnünk.

Vegyük például Albák községét, mely két szép iskolával dicsekszik.

E község 5166 lakossal bir, van két iskolája; tanköteleseinek száma felmegy 5—600-ra. Tehát 5 - 600 gyermeknek kellene Albákon tanulni; legalább 500 gyermek számára rendezni be a tanintézeteket. Ez a költsékezés azonban haszontalannak bizonyulna; mert Albák két tanintézetében soha sem járt 100 — 120 gyermeknél több és nem is fog járni soha. Bármily szigorúak legyenek is törvényeink és bármily pontos legyen azoknak végrehajtása, az iskolábajárók száma emelkedni nem fog.

Albák úgy szólva négy □ mértföldön fekszik. Ez a négy mértföld pedig áll havas tömkelegből, itt-ott egy-egy szűk völgynél; kopár szikla, vagy fenyves, lapályok csak a havastetőkön, vagy oldalakon terülnek el s szolgálnak legelőkül. A lakosok szétszórtan laknak, egy-két mértföldre egymástól, hegygerinczen, fenyvesek oldalán, közepén; négy-öt ház ha egymás mellett van az már népes hely.

Az iskola rendszeren a templom szomszédságában van egy-egy nyíltabb völgyön, a hol a község előljárósága is székel, no itt látható aztán 30—40 ház, ezek egymás mellett építvék a völgyben. Hiában keresi valaki itt a havasban tehát a falut, mert nem kapja azt meg sehol.

Hogy lehet már képzelni is, hogy a mócz egy-két mértföldryi távolból iskolába menjen és legalább estve abból hazatérjen. Így az iskolát rendszeren igénybe veszik azon gyermekek, a kik annak közelében laknak.

Ide járul még az a körülmény is, hogy az utak, ösvények ép akkor járhatlanok, mikor az iskoláztatási időszaknak virágoznia kellene. Téli időben például még a szomszédba sem jár a mócz. mert nincs útja, oda van házába, telkére zárva összes marháival, annál kevésbé járhat a gyermek, kit egy-egy hófúvás örökre eltakarhat. A ruhátlanság is nagy baj s az élelmi szerek hiánya gondot okoz akárhányszor.

Azért még sem kell a havasi móczot azzal a mértékkal mérni, amelylyel akár a mezőségi román embert mérni szokás. A mócz mégis tanultabb, értelmesebb; írni, olvasni tud, azért ha az iskolában nem, az írást, olvasást megtanulja otthon, másoktól, a kik már tudnak, vagy megtanulja künn a világban, a hová elmegy kenyeret keresni. Általában véve e vidéken az írni-olvasni tudók száma igen örvendetes.

A mócz nyelve szintén érdekes. Eltekintünk attól a sajátságos hangsúlyozástól, mely a szavak végtagját érinti, mint például: acoló, páduré, frumósé; s attól a sok különleges szótól, a mely ott közszájon forog, megemlékezem arról a nevezetes jelenségről a nyelvben, mely abban nyilvánul, hogy az n betű két magánhangzó között r betűvé változik. Ez a jelenség — rho-

tacisinus — ma az erdélyi részeken csak a móczoknál tapasztalható.

Addig, a míg az erdélyi román ember azt mondja: luná, adunator, albina, bun, funie, lana, radacina, resunát stb., a mócz megforgatja az n betűt s átválttatja r betűvé s mondja: lura, adurator, albira, bur, furié, lára, radacira, resurat stb.

Minő jelenség ez? Honnan vette át a mócz e nyelvi sajátságot.

A román tudósok foglalkoztak e kérdéssel, mert már ily sajátsággal a mohácsi kódexben is találkoztak.

Nemcsak e kódex, de Istria népének hasonló sajátsága még több okot nyújtott a gondolkodásra, mert a mind Maiorescu Jón „Itinerariu in Istria“ című műve mutatja, ott is azt mondják: lurá, cárbure, bire; luná, cárbune, bine helyett. Így lettek figyelmesek a voroneczi-kódex hasonló tűneményeire; majd megfigyelték a népet több helyen s egy-egy szóban Moldovában, Romániában, Maczedóniában rájöttek hasonló esetekre.

Azt tartják, hogy egykor e sajátság általános volt a román nyelvben, azért lehet megkapni Istriában, Macedóniában, még a móczok között is, s csak lassan-lassan ment ki a divatból. A voroneczi-kódex magyarázója trák nyomnak tartja a nyelvben, mert Albánia népénél általános.¹

A móczok nyelvére nagy befolyást gyakorolt a magyar nyelv is; mindenek előtt több hangot vett a magyartól, melyek a magyar alfabetumban ty, gy, Ily összetett mássalhangzók által fejeztetnek ki; e hangok előfordulnak a móczoknál a (l, t, II, helyett azon esetben, hogy ha utánuk e vagy i hangzó következik gy betűvé változik; sokszor meg a g betű is e és i előtt, így a mócz azt mondja: gyintye, inaintye, vagy iraintye, nyinge, binye, gyindá, Györgye stb. dinte, inainte, ninge, bine, ghindá, Gheorge helyett. Ezen hangok különben ott, a hol a románok a magyarral sűrűbb érintkezésben vannak, általánosak.²

¹ Sbiera J. Codicele Voronejean, Csernovitz 1885. 229. és következő lapjain. Továbbá: Hasdeu P. Bogdán: Cuvinte din betrani. Bukarest 1880. 1. és következő lapjain.

² Franc T. és Candrea Gh. Rotacismul la Moti si Istrieni. Bukarest 1886. 23. és köv. lap.

Bármennyire igyekeznek is e hangokat kiküszöbölni a nyelvből s bár odáig jutottunk már, hogy az irodalmi nyelvben egyáltalában nélkülözhetjük és nélkülözzük is, a nép nyelvéből teljesen kiküszöbölni lehetséges nem lesz.

E hangok elleni gyűlölet nem indokolt, mert azok a román nyelvek szellemével összeütközésben nincsenek. Hiszen az ily hanglányítással úgy az olasz, mint a francia nyelvben találkozunk; de találkozunk a macedo-román dialectusban is, ott az n és m betűk e és i előtt szintén ny hangot adnak. A ty-nek és ly-nek megfelelő hangot megkapjuk az istriai román dialectusban is.¹

A mint ama hangok azon nyelvek római eredetiségét kockára nem tették, a román nyelvet annál kevésbé tennék.

Magyar befolyásra vall az a sok magyar szó is, mely a mócz nyelvében előfordul.

A bikát minden román taurnak szokta hívni; a mócz azt mondja, hogy bic = bik. Ez éppen olyan különös, mint a milyen különös az, hogy a medvét medvetnek (szl. elem) hívja néhol, holott minden román előtt urs az ő becsüles neve.

Különösnek tartom, mert a románok előtt szinte ismeretlen, e kifejezést: Ce vigan² esti! Milyen vígan, milyen eleven, egészséges vagy? A móczoknál nagyon divatban van.

Felemlítem még a következőket: ocos, — okos, tárna! = tornác; táma du esc — támadok, felegészségesedem; postav — posztó; tagá du esc rz: tagadó k; ilá u — ülő; jilip — zsilip; jogadia = zsigora, láca tá = lakat, zarz: zár, melegar — melegágy; tolcer — tölcsér, válátasjs — vallatás; viclean = hitlen; gánd — gond; gazda zr gazda; bir bér; belseg = bőség; bagá u — bagó; aldámas — áldomás; = alduesc — áldok; sála = szállás; sorsam — szerszám; sucá — szokás; sugár, sugarél — sugár; sóim: sólyom; baies = bányász; şoldán — süldő; uriás — óriás, zábalá — zabola, vardá — várda, sluga — szolga, saniá = szán. stb. stb. E szavak

¹ Maiorescu J. Itinerariu in Istria. Jassi. 1874. 39. lapon.

² Némely helyen például, Szolnok-Dobokában jigan-t használnak, a mi eleven, fűgét jelent. A magyar v i g-ből ered. Jigan, jigániá, vadállatot is jelent.

valódi eredetiségének kimutatása nem lehet czélom; e helyen csak azt hangsúlyozom, hogy azok tisztán magyar befolyásnál fogva kerültek a mócz nyelvébe.¹

Ha valaki figyelemmel kíséri a tutajos móczok eljárását a tutajfák megjegyzésénél, tapasztalni fogja, hogy mindig bizonyos jegyeket használ, olyanokat, a melyeket fejszével könnyű szerrel felvághat. Ezek mindig egyenes és soha görbe vonalokból nem állanak, a mi csak arra vall, hogy fejszével, szekerczével, görbe vonalokat vágni nem lehet

Az egyik embertől megkérdeztem volt, hogy miért metszte fel épen azt a jegyet a fára, a mit felmetszett. Meg akartam győződni arról, hogy vájjon a jegyírás öntudatosan eszközöltetik-e vagy csak esetlegesen véletlenül.

A mócz azt felelte:

— Már mi ezt a jegyet írjuk fel.

Úgy értette, hogy a családja.

És valóban a tutajos nép között, de nemcsak, hanem a móczok között általában forgalomban vannak bizonyos jegyek, melyek odanyomatnak, vésetnek a szerszámfákra, egyes tárgyakra, melyekkel ugyszólva a tulajdonjogot akarják kifejezni.

Burád a Todor² jeles román író, a romániai tutajosoknál divó efféle jegyeket összegyűjtötte és kiadta. Boliac Cesar, Bomániában, Szlon községében, egyes tárgyakon, melyek ős időkből maradtak fenn, felfedezett bizonyos jegyeket, a melyek a tutajosok által használt jegyekhez hasonlítanak.

A román tudósok, Hasdeu különösen és Boliac ezen jegyekben⁸ a dák s illetőleg (a szloniban) a mongol betűket vélik felfedezni. Hasdeu a dák alfabetum létezését vallja. Dekeneus, dák varázsló, Krisztus előtti időben, mint ez Strabonál fel van jegyezve, Egyiptomban járt, honnan egy alfabetum jegyeit hozta magával, s azokat a dák nép között terjesztette.

¹ Miklosich: Die Slavischen Elemente im Magyarischen, (Bécs 1884. II. kiadás) című művében ezen itt idézet szavak némelyikének szláv eredetét mutatja ki.

² Despre creștăturile plutasilor. Jassi 1880.

³ Istoria criticii a românilor. Bukarest. II. kötet 21—23 l. - Tocilescu: Dacia înainte de romani. Bukarest 1880. II. R. 919 s következő lapjain — Trompeta Carpatilor. 1871. évfolyam. 939. szám.

E román tudós szerint a székely írás-jegyek dák jegyek, melyeket a székely nép a román néptől kölcsönzött volt, melylyel szomszédságban, itt-ott pedig vegyesen élt. Hogy ezen székely jegyek a román néptől vétették át, arról Kézay Simon régi krónikás is tanúskodik, midőn mondja: hogy a székelyek a havasokban az oláhok szomszédságában lakván, azoknak betűit átvették.¹

A Lakatos István által 1702-ből fennhagyott székely alfabetum 56 jegyét, valamint az enlaki templomon felfedezett székely írásjegyeket összehasonlították a román tutajosok által használt jegyekkel és arra az eredményre jutottak, hogy a két népnél divó ilyenmű jegyek egymással nemcsak hasonlók, de ugyanazok.

Ezek tehát összevéve dák írásjegyek volnának.

Tocilescu „Dacia înainte de romanD” című nagybecsű és felette terjedelmes munkájában a Hasdeu által felállított dák betű elméletet nevetségesnek és minden alapot nélkülözőnek tartja; e: a vélemény kiterjed a székely írásjegyekre is.²

Szerinte Dekeneus, nem alfabetum jegyeket hozott be a dákok közé, hanem varázsjeleket, a mint ezt Strabo tisztán kifejezi, kinek szavait Rasdeu rosszul, illetőleg a maga javára értelmezte.²

A dák betű kérdése idáig fejlődött — előbbre alig lesz vihető, mert mellette alig lesznek adatok szereshetők.¹

A mócz tutajos nép által használt számjegyek megegyeznek azokkal, a melyeket Burada is felemlít, hogy Romániában is használnak. Így 5-ig római számmal I. II. III. IIII. írnak; az öt már dúlt *I.* jeggyei jelöltetik; a hat *Istb.*, a tíz *V.*, a száz *X.*, az ezer* jeggyei jegyeztetik.

¹ „Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redentibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannónia conquestata, partém in ea sünt adepti, non tamen in piano Pannonié, séd cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde Blackis oomixli literis ipsorum (t. i. Blackorum) úti perhibenturP Lásd különben llasdeu B. dolgozatát. Columna lui Traian ez. folyóiratban. 1873. évfolyam 188—190 lapokon.

² Dacia înainte de romani Bucarest 1880. 920 és következő lapjain.

³ Strabonál erre vonatkozólag e szó fordul elő *προσημασία* (ezen igéből: *προ-σημαίνω* előre mutatok, kijelölök valamit, Hasdeu ezen szó alatt írásbeli alakokat, jeleket, betűket ért; Tocilescu, pedig helyesen előjeleket.

A tutajos népnél tehát ezen római számok fenmaradtak, mert könnyen, fejszével, vagy bárdal megcsinálhatók voltak; az arabszámok hódítani görbe voltuknál fogva nem tudtak.

Ezen római számjegyek sikerrel használtatnak az úgynevezett rebusán — rováson. Ez egyes vagy kettős fadarabból áll. A rovás egy fadarabból áll akkor, ha a gazda csak a maga dolgait akarja számban tartani; kettős akkor, a midőn ketten vannak általa érdekelve; ekkor a két darab egymás mellé illesztetik pontosan, s késsel mindkettő egy rovást kap. Az, mely a gazdánál marad nevezetik *m á t k á n a k*, a másik *c z i n k u s á n a k*.¹

A mócznak nagy gondot ad a papírra írt okmány megőrzése; könnyen elszakad, megázik, vagy sok esetben annak a veszélynek is ki van téve, hogy az egek szétrágják. A rovásokat oda akasztja a szoba falára.

Bármit mondjanak a móczról, értelmes és körülményeihez képest, némi látkörrel bíró ember; kereskedik, jó, megyen, lát, hall és sokat tapasztal. E tapasztalat emeli őt ki a többi románok közül. A mócz gondolkodni képes; nem olyan, mint — sajnos — nagy része a románoknak, mely nem tud a világ folyásáról magának biztos fogalmat szerezni, azért könnyen vezethető papja, vagy más által s akárhányszor rossz irányban.

A mócz megfontolva cselekszik meg mindent; a személyi és vagyoni jogról tisztult fogalmakkal bír, azért ő ritkán vetemedik törvénybe ütköző tények elkövetésére. Nem bagózik, hanem cigarettet szív. Nem kukoricza-, hanem tiszta búzakenyeret eszik; a pálinkánál többre becsüli a bort s ha Abrudbányára vetődik *N u t z* bandája mellett sűrűn kéregeti: o páreche! egy párt! a mi egy liter bort és egy liter borvizet je-

¹ Lásd: Hurada Todor fennebb említett művét 19. lapon. — Matcá =--- mater anya. Szláv elemnek tartatik. Tincusá, fadarab, melyre feljegyzik a római számokat, Cihac szerint szintén szláv elem. Rebusá, rávas= rovás. Különb, megjegyzem itt, hogy Miklosich példájára Cihac is minden kétesebb eredetet szláv forrásra vezet. Arra ritkán van eset, hogy a szláv román szókat vegyen át, a mi a két nyelvben közös, ezen urak szerint mind szláv. Ez a szláv szemüveg pedig felette veszedelmes, csak egy szint láthatni vele.

lent s illedelmesen mulat. Néhol — bámulatára az utazónak — reggelire kávéval kínálja meg vendégét, mint mi velünk is történt Gura-Aradiban.

Talán az egész országban nem fordul elő az, a mit Topánfalván tapasztaltam. Időtöltések, mulatságok alkalmával mindenféle magyar dallamokat énekelnek a románok, de nem magyar, hanem román szöveggel. Ez a valódi páritás. Ezt a kerek erdőt . . . Szeretnék szántani ... Im elbocsátlak . . . stb. magyar dallamai általánosak.

Különben a mócz népies dallamában az alapvonás egészen szomorú. Ritkán énekel; leginkább csak a leányok; a férfiak ital mellett szeretnek dalolni, énekelni.

Mind oly dolgok, a melyek előhaladottabb álláspontra mutatnak s bizonyára a mócz nép előnyére és becsületére szolgálnak.

V. A móczok történetéből.

Szakítsunk ki néhány lapot a móczok történetéből.

Hóra és Kloska, többi társaival móczok voltak. Ha valaki annyi fáradságot vesz magának, hogy midőn Albákra, Gura-Aradi praediumába, e kincstári erdészlakba megérkezik, egy kis pihenés után, keresztül hatol felfelé a mindjárt ott kezdődő gyönyörű fenyvesen, egy órai gyaloglás után felérkezik arra a havas-tetőre, melyen Hóra háza, születési helye áll. — Rozzant, elhagyott viskó, minden kerítés nélkül, düledező pajtával. Engem két komondor fogadott nem a legbarátságosabb módon, A lakót a kutyák ugatása, úgy látszik nem sokat zavarta, úgy szoktak azok ugatni máskor is, hogy a havasok megszólalnak tőle.

Alig tudtam behatolni az épületbe. Midőn a ház pitvarának küszöbéhez értem, a kutyák nem ugattak többé, mintha gondolták volna, ott a gazdánk, az majd elvégzi veled a többit! Törpe, szűk pitvar, szokásos nagy tűzhelyyel; jobbról egy rozzant faajtó zsinégét ragadtam meg, mely felemelte a fazárt s behatoltam a szobába, a melynek minden bútortatát két lócza képezte, Ágynak híre-pora; a szék felesleges; az asztal saját alkotása lehetett valamely férfi tagjának a családból.

Tehát itt született Hóra, e helyen! Ezen a helyen!

Bármilyenek, jók, avagy rosszak, legyenek tényei valakinek, de ha azok egy ország történelmében vannak feljegyezve, megnémulva, s úgyszólván megilletődve szokott állni az utód azon a helyen, mely legelőször látta azokat, a kik ama tényeket elkövették.

Az egyik lóczán, a szeglet felé 60 évesnek látszó asszonyt találtam, ülve, valami fonál-félével bajlódott; csak akkor vett észre, a midőn előtte voltam.

— Jó napot kívánok, öreg! szólítám.

— Hozott isten! volt a válasz.

— Hát ez volna a Hóra háza!

— Nem a Horáé, uram! A mi poreklánk — vezeték-név — U r s z ! —

— Annál jobb! — De hát mégis, ez a ház hajdan, az U r s z N i k o l á i l u i F l o r a e volt, a kit Horának nevezett a nép.

— Úgy, úgy, uram, jól mondod! felelt kissé mosolyogva az öreg, fel se kelve helyéről. — Engem Todorának hívnak, ugyancsak abból a családból.

Hanem az öreg asszony nem tudta Horáig felvinni az összeköttetést; csak annyit tudott mondani, hogy ő is abból a családból való s neki a ház öröklés útján jutott.

1784! Szomorú év ez a havasok történetében. Azt mondják, hogy Hóra császári katona volt, ez lehetséges, mert németül írni, olvasni tudott. Hóra nem lehetett közönséges jelenség, mert ahoz, hogy többször Bécsbe elgyalogoljon a móczok kérelmeivel, ott felkeresse a császárt, legalább is bátorság és kitartó erő kell. E panaszoknak nem volt látszatjuk. Aztán elküldték Horát azzal az utasítással, hogy addig ne térjen vissza, a míg ő két szemével meg nem győződik róla, hogy a császár elolvasta a folyamodást.

— Jól van! mondá a császár — gondom lesz reátok.

— Nem úgy van az Felséges Úr! — jegyzé meg Hóra. — Én megesküdtem s hitet tettem társaira előtt arra, hogy addig el nem megyek Bécsből, a míg meg nem győződöm arról, hogy Felséged kérelmünket elolvasta.

József császár felbontá a levelet s olvasá:

Felséges császár!

Nálunk a hétnek felosztása ez:

Négy napig robot. —

Az ötödiken halászat.

A hatodikon vadászat.

Mindezeket az uraság számára.

A hetedik nap talán az istené volna.

Fontolja meg Felséged, mikor keressünk adóra s más szükségünkre valót?! —

— Ha igazságot nem kapunk, veszünk mi magunknak, mondá Hóra.

— Thut ihr das! felelé a császár.

Így adják elő a román írók a Hora-lázadás keletkezését.¹

Hogy mi történt azután, jól tudjuk. Annyi igaz marad, hogy a Hora-féle lázadás be nem következik II. József úrbéri politikája nélkül. Annyi szenvedés után csak egy kis elnézésre volt szüksége a mócznak, hogy kitörjön.

Minden esetre érdekes volna tudni, hogy maguk a móczok azon viharos időkről minő véleménynyel vannak? A míg 1854-ben különösen Romániában, tehát messzebb földeken nagy ünnepélyeket rendeztek a 100 éves emlékezésre, a móczok között néma csendesség volt. Topánfalván, a székhelyen két-három ember igyekezett mozgalmat előidézni, a mi egyáltalában nem sikerült.

Ez a körülmény abban leli magyarázatát, hogy a mócz nem szívesen emlékezik vissza azokra az eseményekre. A Hora-féle mozgalom akkor sem volt Ígyére a tehetősebb havasiaknak, mert az részben a vagyonosak megfosztására irányult, lett legyen a vagyonos ember román, avagy német.²

¹ Odobescu A. Moti sí Curcani. Ilukarest. 1880. 21—28. lap. Demusian Miklós: A Hóra lázadásának története. 1881.

²— Hora a v.-hunyadi magyar bizottságnak a következő ultimátumot küldte: 1-ör. A tartomány s minden nemes esküdjék meg, hogy az általa diktált feltételeknek aláveti magát. 2-or. Többé nemesség ne legyen, hanem a császár által megerősített hivatalnokok. 2 or. Minden lakosa Erdélynek kivétel nélkül adót fizessen a császárnak. 4-er. Az urak hagyják el eddigi birtokaikat. 5-ör. Az urak jószágai osztassanak fel a lakosok között. 6-or. Ha a magyar hatóságok elfogadják ezen feltételeket, Déva vára falára tűzzék ki a fehér zászlót. A Hora-lázadás története számos magyar történész munkája után különben eléggé ismeretes. A fősúlyt a román adatokra fektettem. Hóra és Kloska arczképeiről lásd: Kórja und Koiska stb. N.-Szebenbeu és Gyulafehérvárt 1780-ben kiadott okmányt.

— Hogy dicsérjem én a Hora-világot, mondá nekem Csertés község bírása, a derék Kotisel, — hiszen Korának első dolga az volt, hogy Albákról leereszkedve, nagyapámnak 12 drb ökrét elhajtssa s azt se mondta neki: köszönöm!

Egyáltalában a havasi nép azon időkről szívesen nem beszél. A havasi népnek lehettek sérelmei, és sokan talán ezen sérelmek megszüntetéséért lázadhattak fel, Hóra alakja azonban itt nem maradt Megváltó gyanánt, nem lett Ideál, a kiért lelkesülni kellene.

Addig míg a román költők nagyszerű Ilora-indulónkon törték fejüket, addig a nép, mely nagyon háládatos pedig kiválóbbjaival szemben, saját költészetében megtartotta Hóra alakját a maga valóságában, énekelvén róla:

Hóra be si dânpiesce

Tara plânge si plătesce! azaz Hóra iszik és tánczol, az ország pedig sir és fizet.

Így jellemezte a román az 1784-ki mozgalmak vezetőjét. Nincs egész költészetében egy köny neki szánva, egy elismerő szó, egy dicsőítő gondolat.¹ Pedig a román nép kisebb szentekről is megemlékezett. Ezt valóban különösnek tartom. Jánkuval azonban a nép elismerőbb volt.

A móczok politikai helyzete nyomasztó volt. Saját verejtékes munkájának gyümölcseire voltak utalva, de idejüket nagyon igénybe vette a robot, mert a móczok kincstári területen laktak.²

A 40-es években ismét szomorú események vetik előre árnyékukat. Búcsúm s néhány⁷ szomszédos falu, mint Kerpenyes is, megtagadják a kincstárral szemben kötelezettségeiket. 1837-ben ezen községek ellen fegyveres erő küldetik ki; Kozma Manasses több száz ember élén Búcsúmban tiltakozik a katonai erő alkalmazása ellen, de tiltakozásuk mit sem használ és engedelmességre kényszerítetnek.

1842 ben jó Varga Katalin, az a különös nő,

¹ Az Alexandri V. »Poesii populare« című gyűjteményében előforduló Hóra si (dósrá »hóra revolutionatará«, nem népköltemény.

² Lásd: Bergner Rudolf: Siebenbürgen, eine Darstellung des Landes und dér Leute. Lipcse 1884. Bergner munkájából a bukaresti Negruzzi-féle Conv. Literare című folyóirat idei első számában közleményt vett át. Fordító erős megtámadásnak volt kitéve, mért hagyta meg a Bergner-féle magyar elnevezéseket, így: Aranyos, Olfenbánya, Topánfalva, mért nem Aries, Baia, (lámpeni stb.

kiről mit sem tudnak; sem azt, hogy honnan jött? sem azt, hogy mi célból ütötte fel sátorát Bucsumban? Azt mondják, hogy egy tekintélyes bécsi ügyvédnek lett volna a neje, a kit onnan titkos utasításokkal láttak el. Beleelegyedik a jobbagynak a kincstárral folytatott peres ügyeibe, védelmezi a havasi népet; kérvényeket fogalmaz és intéz felsőbb hatóságokhoz. A templomokban itt-ott összejöveleteket tart; a nép valódi védőt lát benne, már úgy hívják: *Catálina, D ó m n a n o s t r a!* Katalin, a mi úrnónk!

E nő működése aggodalmakat keltett több irányban. Attól lehetett tartani, hogy az 1784-ki események ismétlődni fognak. Elfogatásáról gondolkoztak. De hogyan, midőn már Varga Katalinnak egész udvara, kis hadserge volt; őrszemek itt-ott felállítva, s a legelső gyanús jelre a nő távozott más havasrész felé.

1847 január 6-án Vízkereszt napja volt Bucsum-Isbita községben, a templomban istenitisztelet tartaték. a hívők között ott volt Varga Katalin is. Véletlenül a templomban csak négy úr jelenik meg, ezek között *S á g ú n a* is, görögkeleti püspök, az alispán s két kincstári tisztviselő. A püspök miatt a társaság gyanúba nem jött. Templomozás után *S a g u n a* karon fogva Varga Katalint s előre haladnak, közvetlen utánuk mennek a többiek, majd lépést haladnak a két szánnal is, négy-négy lóval. Mikor jó előre haladtak, felkéri *Ságuna* a nőt, ülnének fel a szánba, hogy azon menjenek a helyi román lelkész ebédjére. Varga Katalin elfogadta az ajánlatot. Erre elvágattak, de nem a paplak felé, hanem az Abrudbányára vezető útra. Midőn a nő észrevette a cselt, sikoltozott s az emberek felé kiáltott, hogy ne hagyják! Emberei lóra is kerekedtek, de *Ságunát* nem tudták utólrni. Varga Katalint elvitték, perbe fogták, azt azonban nem tudják megállapítani, hogy hová lett, mert eltűnt. *Ságunát* a havasi nép e tény miatt nem szívelhette többé.¹

Az 1848 ki mozgalmakból a móczoknak nagy szerep jutott.

J á n k u F. Vidrán született. Ha valaki erre vetődik,

¹ Lásd: Jakab Elek szabadságharcunk történetét 55—66 lap. Sulut J. *U lacrimá ferbinte*. Brassó. 1877.

ám nézze meg azt az épületet, ott a patak mellett. Tetején a zsindegy ma már átlátszó, a borona fal rothadt, penész az egész. Az a néhány lépcső, mely felvezet, mintha valami gabonásba vinne. A kis, szűk tornácz omlik; az egészen meglátszik a megállíthatatlan pusztulás. Most a körjegyzői hivatal van benne elhelyezve; három kis helyiségből áll az egész. E ház néhány külső földdel a román népmívelő társaság tulajdonát képezi. Regényes kis hely ez; a közelben ott van a vidrai víz-esés; onnan ellátszik a Gaina tetejére, hol az úgynevezett leányvásárt tartják; a közelben terül el a Csigahegy is, melynek anyagából pompás kavicsalmokat lehet előállítani az ut fentartására.

Tehát Jánku mőcz volt, gárdája a mőczokból telt ki.

A Vasváry Pál-féle expeditiot az albákiak tették tönkre. Ez esemény Topánfalván időzésem alkalmával felette érdekelt. — Megtudtam azt, hogy az albákiakat Korkes Miklós vezette volt Vasvári ellen. Abban az időben Korkes Topánfalván élt szegényes anyagi viszonyok között, ma már örök álmát aluszsza.

Az öreg Korkes saját emlékezete után leírta a Vasvári esetére vonatkozó adatokat román nyelven, e nyilatkozat birtokomban van, itt közlöm szóról-szóra:

„1849-ben junius 21 — 22-ike volt. Az albákiak jelenték Jánkunak, hogy az ellenséges magyar csapat a Riul-Kalatá-nál van s vele szüntelenül csatározniok kell; kértek segítséget és lőszert. Jánku ismételt kérésükre is azt felelte: Hazudtok! Látván én, hogy Jánku minden segítség nélkül elutasítja őket, magamhoz vettem 300 gárdistát azok közül, a kik legbátrabbaknak bizonyultak, a kellő munitiót két lóra rakattam és június 20-án estve meg is érkeztük a helyhez, melyet a nép Sztinisorának nevez.

„Letelepedésünk után futárt küldöttem a mariseli és magurai kapitányok után, a kiket kikérdeztem az ellenséges csapat hollétéről és állásáról és ezektől kellő felvilágosításokat nyertem. Csakugyan a mutatott irányban nagy füstöt láttam felemelkedni a levegőben.

„Kiadtam a parancsokat. Kémeket menesztettem minden irányba. Reggelre az a biztos tudósítás jött, hogy

a magyar tábor egyenesen felénk jő, Topánfalvára szándékozván menni.

„A „Fontinelle“ nevű havasban helyezkedtünk el. Csapatomat négy részre osztottam s a mariseli kapitánynak szigorúan meghagytam, hogy a magyar csapatot kerülje meg és támadja meg. A magurai kapitány a jobb szárnyon helyezkedett, én a gárdistáimmal és az Albákon felvett csapattal szemben állottam, elfoglalván a balszárnyat is. A havastetőn lévő legelő tehát egészen körül volt véve.

„Nemsokára lövések hallatszottak; a magyar csapat mind lődözve nyomult előre, habár semmit sem látott. Halálbüntetés terhe alatt tiltottam meg katonáimnak a lövést, míg jelt nem kapnak. Csapataim tehát a legnagyobb csendben maradtak.

„A magyar csapat kilépett a szabad mezőre, s akadályra nem találván, a legnagyobb biztonságban érezte magát; tüzet rakott s élelme után nézett. Ekkor jelt adtam a támadásra. Mind a négy oldalról puskaropogás hallatszott sünién; a magyar tábor talpra áll, a legnagyobb zavarba jő, minden felől lövés és minden lövésre halál. „Itt vannak a muszkák!“ kiáltának a magyarok minden felől. A lövöldözés egész éjjel tartott, másnap folytatódott a harc. Történt azonban, hogy a havasra esős köd ereszkedett, ember-embert nem látott. A magyar csapat a levegőbe lőtt, de mi, a kik ismerjük a köd természetét, földre borultunk, és így láttuk az ellenséges katonák lábait; lövéseink tehát biztosak voltak. Sok foglyot ejtettünk, több ágvu lett a miénk és 100 drb ökörnek jutottunk birtokába.

„A magyar csapat megbomlásával mindenki futni kezdett, a merre tudott; az utak rosszak voltak s általunk elfoglalva, nem menekülhetett meg onnan senki.

„Így esett el Vasváry is. Egy fejszés elállotta útját, fejszével föbe ütötte, majd levágta a fejét.“¹

Eddig szól a leírás. Elvették gyűrűjét, sipkáját, kardkötőjét, lózabláját; a sipka épen Korkes fején volt akkor is. A gyűrűt, melyen ez áll: V. P. 1848. márcz.

¹ F. leírás közölve volt általam a Magyar Polgár 188:3. évfolyamában. Franc Teofil Roti. la Moi si Istrieni című művében (112. lap) szintén közli ama csata leírását teljes közleményem átvételével.

15-én, egy ismerős vette meg 14 drb aranyon, a kardkötő akkor Verespatakon, a lózabla Boér körjegyző birtokában volt akkor tájt.

Suluf I. O. lacrima ferbinte című munkájában említi, hogy Vasváry az erdélyi országgyűlés idejében felkereste volt Vidrán Jánkut s őt az uniónak akarta megnyerni. Jánku a legnagyobb barátsággal fogadta s mindenféle szívességekben részesítette vendégét.

Jánku azonban hajthatlan maradt s ezzel Vasváry elbúcsúzott tőle:

„A viszontlátásig Pesten, az országgyűlésen!” mondta Vasváry.

„Nem úgy, uram! Akkor inkább a csatatéren!” válaszolt Jánku.

Ez azonban csak mende-monda lesz.

Jánkut „Regele muntilor”-nak hívta a nép.

Mikor az ötvenes évek elején a Felső Erdélybe jött, környezete a Gálna tetőn be akarta mutatni Jánkut a királynak. Jánku eltűnt; nem tudták megkapni. Mikor érdemkereszttel akarták feldíszíteni, visszautasította azt. „Én nem keresztekért küzdöttem!” mondá. Mikor pénzzel kínálták meg, nem fogadta el. „Nem voltam én zsoldos! eszmékért harcoltam!”

Aztán elfogták szegényt, volt segédjével együtt, mert a bécsi németek azt hitték, hogy Jánku valami forradalmi dolgokon töri a fejét; nem tudták megérteni sehogy, hogy Jánku valóban nem pénzért fogott volna fegyvert. Gyula-Fehérvárra a börtönbe vitték. Axente és társai kezdettek bejárni Jánkuhoz. Két-három hét alatt a börtönben nagyon víg élet fejlődött, kártyáztak, ittak, mulattak. A dicsőség nem tartott sokáig, valaki jelentést tett, s Jánkut N.-Szebenbe vitték. Itt aztán kegyetlenül bántak vele. Sokat zaklatták, faggatták; mire Jánku kiszabadult, már meg volt örülve. Mondják, hogy börtönében engedetlen volt; egy csendőr mezeten szuronnyal ment neki, hogy keresztül döfje, úgy megiszonyodott tőle, hogy megőrült.

Franc azt állítja, hogy Jánku a gyulafehérvári börtön udvarán egy napon többet sétált, mint rendszeren. Felszólításra czellájába menni vonakodván, a felügyelő

által tetteleg bántalmazhatott; erre Jánku roppant dühbe jött. Ezen időtől fogva csendes búskomorság vett rajta erőt, a míg esze egészen megzavarodott.

Bármint legyen is a dolog, annyi tény, hogy a csalódás és zaklatás megrontotta elméjét.

Télvíz idején hozták hozzá a Marillay családot. Apát, anyát, ezt karján gyermekével, majdnem meztelenül puskatusák között. Olyan volt a világ. Topánfalváig vérbe volt köpülve mindenik. Jánku egy magánháznál mulatott.

„Öless meg — szolt az apa — de én tőled nem távozom el, ezek bántalmaztak minket!”

És Jánku arcza kigyult, egyik emberét oda parancsolta s fejvesztés terhe alatt tiltotta meg a család bántalmazását; katonasággal vétette körül a házat, melyben őrizték, ételt és italt rendeltetett oda és a családot megmentette.

Csak egy ily példáért is megérdemelné az ember összes részvétünket.

Hány ilyen családot mentett meg pedig Jánku!

Azt mondják, hogy a havasok királya az egész forradalom alatt nem nyúlt pénzhez. Mikor azt a sok kincset Abrudbányáról és Verespatakról szekeren hozták Topánfalvára, kérdezték Jánkutól:

„Hová vigyük!”

„Vissza!” volt a válasz. Csakhogy aztán mire kiment az illető, azt kiáltá oda a szekeresnek:

„Az a parancs, hogy Vidrára vitessék a kincs!”

Jánku szegény ember lett testileg, lelkileg. A keretek alatt hányódott a havasok királya. Lökdösték ide-oda, mint a kifacsart citromot. Nem jutott senkinek eszébe, hogy valamely menházba helyezze el a szegény királyt! Minek? Hiszen neki jó két lába volt, nem kóppott el Topánfalváig és vissza. Aztán egyéb dolga sincs; éljen, a hogy az isten neki engedte! És élt hányódva.

Bekopogtatott ő sok házhoz; bement ő egy olyanhoz is, a kit ő emelt fel.

„Adj egy éjjelre szállást!” szolt rimánkodva.

„Tetves vagy! Lódulj!” volt a válasz.

És Jánku kiment, de örülten is érezte e szó sú-

lyát. Örülten fogadta fel, hogy nem lépi át többé azoknak küszöbét, a kiket felemelt, és megtartotta szavát.

Ő valódi mőcz volt. Az abdrudbányai kaszinóban csak magyar uraktól fogadott el alamizsnát.¹

Sokat beszélnek itt Jánkuról. Jó volt, nemes volt, így mondják még a magyarok is, de környezetét ránczba szedni nem volt elég ereje. Mert Jánku minden magyar embernek megkegyelmezett, a ki csak eleibe került, hanem az adjutánsok titokban másképen végeztek. A sorokon kívül egy-egy puskagolyó Jánkunak nemes tényét megbecstelenítette. És ez nagy hiba volt! Mikor megörült s Topánfalva-Körösbánya utain furulyálva gyönyörködtette a havasi népet, a román népmívelő társaság 80 frt évi segélyben részesítette. De hát őt hiában öltöztették fel.

Mikor meghalt, a kertek alól húzták ki; vagyona a román kultúregyletre szállott. És furulyája? Senkinek sem jutott eszébe, hogy megtartsa emlékül bár.

Ő nem volt fajgyűlölő; igazságos, részrehajlatlan férfiúnak mondják, azért a román népnél emléke marandó lesz. Neve ott van a román nép ajkán, költészetében, ez elég oszlopa neki.¹

A mőczok történetében kiemelkedő alak H o s i a Pelágia, a ki női serget alakított; a csapatbeliek férfikalapot viseltek. A Gelei-féle expeditio sorsát 1849. martius havában e nő döntötte el.

Maiorescu, Golescu, Baleescu és Jonescu romániai küldöttek 1848-ban a mőczokat keresték fel.

Mind oly tények, melyek arra vallanak, hogy a mőcz nem eszkimószerű jelensége a bihari havasoknak, mint róla ez általánosan el volt terjedve. Egy erős, kitartó, munkás nép, mely állami keretünkben felette hasznos tényező volna, ha foglalkoznának vele; ha iparában

¹ A ki román adatok alapján óhajtja Jánku tényeit megismerni, az olvassa el a következő című művét: Riportul lui Avram Jancu. N.-Szeben, 1884. Érdekes e nemben még Axente és Bálint Simon terjedelmes jelentése is a bécsi kormányhoz. E jelentéseket Maiorescu Jón szerkesztette mindjárt 1849-ben és br. Sina költségén Bécsben „Romanen der österreichischen Monarchie” ezim alatt kinyomtatta. Sok világot vet a havasi forradalmi tényekre még Suluf I. O. Iaerimá ferhinte című munkája. Brassó, 1877.

² Körösbánya mellett (Hunyadmegye) levő Hóra fája (tölgye) alá tették el Jánkut 1873-ban. Mikor e vidéken jártam, megtekintettem a hatalmas tölgyet, melyről a nép azt hiszi, hogy Hora ültette ide.

elősegítenék. Ámde magára van hagyatva összes bogaraival, nyomorúságával ott a havasok tömkelegében messze a világ zajától.

Sajnos, hogy e népet eddig ellenséges eszmék zászlója alatt látjuk s hogy Jánku oly eszmékért küzdött, melyekben csalódnia, s csalódása miatt megőrülnie kellett.

VI. Az út Topánfalváig.

Tordáról egy nap alatt tengelyen Topánfalván van az utazó. Nyolczvanöt kilométer az egész út, innen a Bihar tetejéig van még vagy ötven kilométer, s beléphetünk Biharmegyébe, de már ott ezúttal nincs mit keresnünk.

Tordáról nyári napon reggel hat órakor kiindulva, a remek alkotmánynyal dicsekedő híres hidon átmegyünk az Aranyoson, balról elmarad a Keresztes-mező, melyen Tráján vívott csatákat Deczebállal, érintjük a régi Sál inába vezető utat, majd a volt Aranyosszék Alsó- és Felső-Szentmihályfalva községébe érünk. De balról elmarad a sziklák között épült Mészkö, keresztül Sinfalván csakhamar elérjük Várfalvát. Utunk itt jobbra kanyarodik s alkalmunk nyílik gyönyörködni a Futyer-tetőben; megszemléljük a Tündér-kertet, emlékünke felidézzük a gyönyörűséges leányt, Iblát, aztán átkelünk ismét az Aranyoson, s a legszebb panorámával dicsekedő utrészletre értünk, a toroczkóira, melyről maga¹ Jókai Mór is lelkesedéssel szólt.

Az ut pompás, szorosan az Aranyos mellett; jobbról-balról szikla, csupaszon, vagy erdővel befedve. Elhagyjuk a rómaiak túrásait az arany után, el a Jósika által legújabban megnyitott aranybányát s elérünk a Berkes patakához. E patak medrébe az utazó beszokott pillantani; mindjárt a száznál magas gránit-

¹ E vidékről igen kedvesen írt De Gerandó A. „La Transylvanie et ses habitans“ című, Parisban már 1845-ben megjelent művében (161—178. lapokon, úgy az ezután következő részekben.) 1849-ben a Torda-topánfalvi vonal nem volt megkészítve, az 14—16 év óta létezik; De Gerandó N -Enyed, Gyula-Fehérvár felől került az Aranyvidékre, Torda felől csak Toroczkóig, illetőleg a Búvó-patakáig járt.

szikláról zuhan alá a víz, hogy keskeny Híd alatt betörjön az Aranyosba. A ki fáradtságot vesz magának, mint én, és tovább halad a sziklás mederben, bőven lesz kárpótolva, mert a legszebb természeti képek újulnak fel szemei előtt.

A járatlan utazót azonban az útvonal képei annyira csalogatják, hogy itt meg sem állva, tovább és tovább halad. Kép, kép után tűnik fel gyors egymásutánban; az ember már nem bírja ki tekintetével; nem tudja felölelni szemével a folyton felújuló annyira kedves tájakat. Minden kép egy-egy gondolatot, egy-egy érzést támaszt a szívben, s az egész együtt véve megteremti a legkellemesebb állapotot.

Aztán elhagyjuk a kortes zászlóval ékeskedő *L e a n y k a - k ö v e t*, a nélkül, hogy a táj regényes volta alább szállana.

Bor év áll nemsokára előttünk, azaz, hogy egy perezre mi állunk meg a borévi vendéglő előtt, mert ez ősidőktől fogva így szokás. Nyomorult, szegény kis község, 300 lélekkel, termőföld nélkül, hogy miből él, csak ő tudja. De hát az isten még az ég madarairól is gondoskodik. A lakos minden gazdasága egy pár kecske, néhány juh, apró szarvasmarha, ezek tartják fen a családot. A szőlő már ezen túl nem terem, a fülemile fészket nem rak, kezdődik már a havas.

Innen balra, ha átkelünk a hídon, rövid félóra alatt elérjük *T o r o c z k ó t*, derék, munkás népével, vas-hámoraival, festői szépségű leányaival; ha jobbra fordulunk, a pisztránggal bővelkedő *Jár a vízen felfelé egy óra alatt A l - J á r á b a* vonulhatunk be, s gyönyörködhetünk híres fazekaiban, pipa földében; ám de mi se jobbra, se balra nem nézünk, hanem haladunk egyenesen *Topánfalva* felé.¹

Az első község *V i d a l y*. Ide 3 órai út után *Tordától* ki szokás kötni. A községet a fogadótól az Aranyos választja el, híd nincs, azért a vidalyi nép csak csolnokon jöhet át italért, a mi felette baj, különösen akkor, mikor az Aranyos ki van áradva. Itt gyönyörködhetünk

¹ Tordától Toroczkóig a hely nemcsak regényes, de történelmi szempontból egyike a legnevezetesebb helyeknek. A rómaiak kezét minden nyomon látjuk; azóta a nagy események hosszú sorozata teszi nevezetessé az V-ik római légió e fészket.

a híres V i d a l y i - k ö b é n , melynek növényzete a fűvészeket ide csalogatja messze földről.

Két órai pihenés után, 11 órakor elindulunk. L u n k a elmarad balra, kincstári épületével, vízduzzasztójával; elhagyjuk a vízesést, A l s ó - F e l s ő - S z o l c s v á t , B r e - z e s t és S z á r t o s román községeket s három órai út után bevonulunk O f f e n b á n y a községébe. Idáig az út egyike a legkellemesebbeknek. Bérczre bércz, sziklára szikla; az Aranyos ide-oda tör, hogy kimozdítson helyéből egy-egy hegyet, az erő megtörik a sziklán s a víz megcsendesedve, kibékülve, mintegy szelíden odább foly. Jobbról is, balról is egy-egy kunyhó, apró házikó; havasok meredekén egy-egy tanya, sziklatetőkön egy-egy hajlék, mintha azért volna ott, hogy megküzdjön a viharokkal; a kecskék még nem ismerve az erdőtörvényt, ágaskodnak a fagalyak után; juhnyájak ellepik a tisztásokat, egy-egy lányka a pásztor, ott dolgozik egy-egy sziklatetőn, varr, nem is figyelve az utazóra, pedig kutyái nagy zajt csapnak. Az Aranyos partján itt-ott a szegény arany kereső veri fel négy lábú alkotmányát, fapadját; egész nap dolgozik, hogy kikeressen 50 krnyi rézpénzt az Aranyos aranymedréből. Hát ez még nem minden; az ezer meg ezer képből csak néhány sovány lenyomat. Az úton már szemben találjuk a móczokat, szerszámfát hoznak a tordai hetivásárra; derék, szálas emberek; apró mokán lovak vannak a szekér elé be fogva; a fehér ponyvával befedett szekérből egy-egy leányka kandikál kifelé, a kit a szülő sok rimánkodásra lehozott a c z á r á b a ¹ megnézni a híres várost, Tordát. A közlekedés végig elég sűrű. A lakosok tisztességesen leemelik fővegeiket, megtisztelik az utazót, mint otthon szokás a vendéget, nehogy rossz hírust vigye. Végig roboghat kocsink a falvakon, mert kíváncsi nép nem ágaskodik kerítésekre, bámulni az idegent, mint a Mezőségen szokás; kiki végzi munkáját s fel se emeli fejét, nehogy időt veszítsen, s szorgalmas munkájában megrövidüljön

Balra a hídon bekanyarodunk Offenbánya községébe (románul B a i a , a mi a szláv banja-ból ered; a ro-

¹ Tara, terra, pays — ország. Latin eredetű szó. A mócz a havasokon kívül eső hazai földet Tará-nak (czára) országnak hívja.

mán különben a magyar bánya szóból kölcsönözte). Híres hely ez! Régebben dobálódtak benne az arannyal, ma népe koldus, a kincstár a bányászattal felhagyott, a sok kincstári épület az érczolvasztó romladozó félben; csak két társulat zúzdái adnak hangot, de csak visszhangját ama zajnak, mely egykor Offenbányán volt. Ennél szomorúbb képet alig lehet látni. Maga Offenbánya a legszebb helyen fekszik, de népe el van satnyulva a nyomortól, mert semmi keresete sincs. Egy-egy elrongvolt kincstári hivatalnok szerény penzióval képezi a község intelligenciáját. E hely egykor királyokat, császárokat látott, ma elvándorol népe másfelé, hogy megélhessen.

Két magán társaság némi nyereséggel üzi itt a bányászatot. A kincstár hasonlót cselekedhetnék már csak abból a szempontból is, hogy a vidék lakosságát foglalkoztassa; ha a nagy nyereség el is maradna, de adófizetésre képessé tenne egy egész vidéket.

Offenbányát két óra hosszat szokás pihenni. Ez alatt megtudunk egyet-mást az 1848-ki dolgokról. Ekkor volt virágjában Igyán József a híres görög-keleti esperes, kinek emléke áldott lesz örökre! Mintha most is látnám a gyönyörű, hófehér, övig érő, selyem finomságú szakállu derék férfiút, a ki pap és úr volt szó legnemesebb értelmében. Tekintélyével visszafojtott minden gonosz indulatot; a míg más helyeken a visszavonás rombolt, e hely épen maradt. Dúsgazdag ember volt, ifjakat segélyezett, köztük Récsi Emilt is, a budapesti egyetem boldogult tanárát; nem vonta meg senkitől segélyét, egyaránt tarthatott számot jó indulatára minden ember. A havas tekintélye 1859-ben hunyta be szemeit, megsiratva népe s a magyarság által.¹

Arra nincs elég időnk, hogy a bányát megnézzük, sem hogy a szomszédos Csóra községébe elránduljunk, melyet állítólag egy alagút köt össze Offenbányával; legyőzzük kíváncsiságunkat is e hely ingoványai iránt, mivel egyedüli célunk jókor elérni a móczok fővárosába, Topánfái vára.

Délutáni 5 órakor tovább folytatjuk utunkat. Osz-

¹ Rot. la Moti si Istrieni. Bukarest 1886. lap 78—79—80.

szevissza másfélórai utunk van hátra. Az első község Muncsel, melyhez meredek kaptatón jutunk. Etetőről látszik Ferencz császár fája, mely túl az Aranyoson pompázik; a nép azt beszéli róla, hogy az utazó császár alatta pihente ki az út fáradalmait s azóta a fa nem hullatta leveleit még télen sem.¹

Csakhamar elérjük Lupsát, a havas egyik tekintélyes községét, melynek már vásár-joga van. Jó Bisztra, s így belépünk a móczok országába. Erezzük is ezt mindjárt a belépésnél. Maga e község a legjobb benyomást teszi az utazóra; nagyszerű templomai, csinos házáig üzletei, városi színezetet adnak a helynek.

Ám de forduljunk el a rohanó Bistra vizétől, mely az árában úszó rönköktől dagadozik, siessünk ki a völgy szorulatból, hogy gyönyörködhessünk Topánfalva körvonaláiban.

Negyedóra múlva Topánfalván (románul Campeni) vagyunk. Azt hinné az ember, hogy az Aranyos partján felfelé haladva, minél tovább, annál vadabb vidékekbe jut. Ámde ez nincs úgy! A móczok országába belépve, egyre barátságosabb helyekre érünk, melyeknek kereskedése, forgalma, a lakosok derék termete, csinos és tiszta ruházata a lehető legjobb benyomást teszi az utazóra.

Topánfalva a központ. Innen három ut vezet kifelé a móczok országába, az egyik az Aranyoson át, Kerpényes felé Verespatak, Abrudbányára; a másik az Aranyos mentén fél a havasba: Albák felé, illetőleg Ponorelnéla Kis-Aranyoson Vidrára;

a harmadik Csertés felé, Kolozsmegye határa iránt.

Az ut Tojjánfalváig hosszú ugyan, de nem fárasztó, nem unalmas. A tájak szépsége által kárpótolva éri magát az utazó.

Az Aranyosmentén a korcsma-regálékat toroczkóiak tartják; e vonalon az izraeliták nem képesek versenyezni a toroezkóiak élelmességével. Így tud magán némileg segíteni a jó toroczkói nép. A fogadóban toroczkói menyecskék nagy szívességgel fogadják a vendégeket s ha

¹ E fa a messze elvonuló útról úgy néz ki lélen is, mintha leveles volna. Levelei megszáradnak, de le nem hullanak, csak tavasszal, midőn új leveleket kap.

nincs a tarisznyában, igyekeznek a legjobb, legízletesebb ételeikkel ellátni az utazókat; egyáltalában itt nem lehet tartani attól, hogy éhesen marad az ember.

Itt-ott, különösen Topánfalva és Bisztra községe között számos cigánysátort lehet látni; az öregek meszelő-ecsetet készítenek, üstöket foltoznak; menyecskék, a purdékkal pedig lopni járnak a szomszédos községekben. Az apróság lesi a kocsikat; messze elkíséri cigánykerekeket hányva, vagy jajgatva, kéregetve, míg szánalmat gerjesztenek s az utazó oda nem dob neki néhány krajczárt, nem tud a csoporttól megmenekedni.

Különben az utazás egészen biztos, sem életét, sem vagyonát nem félheti senki s nem lehet hallani sem arról, hogy valakinek e tájon bántódása lett volna utazása közben.

Tordával Topánfalvát, s felfelé a magyarországi részeket vasúttal akarták összekapcsolni; a mérnöki felvétel a 70-es években megtörtént, azóta azonban az egész elhallgatott. Pedig ez arany-vidéket, a derék havasi népet összekötni a világgal, de üdvös dolog volna!

Offenbányán még a következő adoma is él a nép ajkán.

Mátyás király idején élt egy bányafőnök, a ki dús-gazdagsága tudatában oly gögös volt, hogy a földre sem akart lépni. Ostoba kevélységében tizenkét aranytányért készíttetett, s ha valahová ment, legényei által azokat rakatta lábai alá.

A bányafőnök ez üres felfuvalkodása füléhez jutott a királynak is. Mátyás erre pór-ruhába öltözött s hogy személyesen is meggyőződhessek a valóról, Offenbányára ment s beszállt egy szegény emberhez, a kinek lakása előtt az arany embernek el kellett mennie, ha templomba megy. Úgy is történt a mint kieszelte. A gögös bányafőnök a király szeme láttára arany tányérokra ment a templomba. Mátyás erre megreggelizett s miután elbúcsúzott házigazdájától, a ház falára a következő verset írta:

Itt járt Mátyás király,
Megett három tojást,
S látta arany csészén
Járni a kamarást.

A bányafőnök, mikor meghallotta, hogy Mátyás király mennyire megbotránkozott otromba gögijén, egyszerre hirtelen eltűnt a városból s többé vissza se tért oda,

VII.. A móczok földje s annak ritkaságai.

Hunfalvi János azt állítja, hogy a móczok földje az Aranyos völgyén felfelé Offenbányától Topánfalván át a Gaináig s onnan délkeleti irányban Abrudbányán és Zalatnán át az Ompoly völgyén lefelé Ompolyiczáig terjed.¹

Ez a meghatározás azonban nem helyes. Offenbánya, nemkülönben Muncse és Lupsa népe nem mócz, egészen más viseletére, testalkatára és természetére nézve is; Abrudbánya és Zalatnán át Ompolyiczáig a vidék szintén más régióhoz tartozik, ezek b á i e s i (bányászok). valamint az Offenbánya vidéki lakosok m o c a n i (havasziak) névén ismertesek.

Bisztrán kezdődik a móczok földje, az Aranyoson túl még Búcsúm, Kerpenyes és Szohodol tartozik ide, aztán felfelé elnyúlik Ponorel, Alsó- és Felső-Vidrán át a Gaina tetejéig; Nyágra, Szkarisora, majd Szekatúra és a két részből álló Albák, a szomszédos Csertés és Topánfalva, ez a szorosan vett mócz föld; a három első község Alsó-Fehérmegye, atöbbi Torda-Aranyos megye területéhez tartozik. E területi felosztást F r a n k T e o f i l is helyesnek tartja.² Mind tekintélyes nagy községek. Bisztra³ 3582, Topánfalva 220!), Csertés 2269, Alsó-Vidra 2489, Nyágra 2733, Ponorel, 1652, Felső-Vidra 2758, Albák 5166, Szkarisora 5133, Szekatúra 2795, Kerpenyes 1481, Búcsúm 3846, Szohodol 2000 lakossal. Albák két részből áll; Gurá-Albákului és Gurá-Arádi: Szkarisora négyből: Alsó-Girda, Lépus, Lezest; Búcsúm hatból; Búcsúm, Szát, Izbita, Muntári, Szász, Poeni, Valea-Alba. Torda - Aranyosmegyéhez tartozó községek egy szolgabírói járást képeznek, melynek szék-

¹ A magyar birodalom földrajza. Budapest, 1886. 1. 687. Bergner Rudolf is úgy tartja, hogy a móczok földje Offenbányától kezdődik.

² Lásd: Rotacismul la moti si istrieni. Bukarest 1886.

³ E község gyönyörű temploma mellett arról nevezetes, hogy itt lelkészkedett Sulutz, a balázsfalvi érsek. Népe kiváló előszeretettel viseltetik a zene iránt, cigány zenészek helyett itt móczok hegedülnek, oly ritkaság, minővel nem igen találkozunk.

helye Topánfalva; Szohodol, Kerpenyes és Búcsúm a verespataki szolgabírói járáshoz tartoznak. Körjegyző három van. Topánfalván, Alsó-Vidrán és Albákon; kör-orvosi székhely: Albák és Topánfalva.

Hunfalvi leírásában országutakat emleget. „A Biharhegység főgerinczéig felvonuló erdőségeinek kihasználása végett a kincstár jó közlekedési utakat (fennebb országutakat) készítettett a felső Aranyos völgyhálózatában.“ Ebből csak annyi áll, hogy az utak jók, Albák, Szkarisora és Felső-Vidra felé jókarban levő utakon lehet közlekedni, azok azonban nem államiak, hanem megyeiek; nem az állam készítetteti és tartja fenn, hanem a megye; az állam a megyei utak fentartásához csak némi segélylyel szokott évenként járulni. Az sem áll, hogy Topánfalvának egyetlen utczája volna, „melyben egy templom és egy fogadó van“ (1. 702), mert e község hét utczával dicsekedik, temploma pedig három van, gyönyörű (róm., gör. kath. és gör. keleti), s egy sem fekszik a főtéren. Topánfalvának van szolgabírája, járásbírósa, körorvosa, körjegyzője, csendőrsége, pénzügyőrsége, erdészi hivatala, itt székel a görögkeleti esperes, van távirádája, postája, két állami és három felekezeti tanintézete, méltán főváros tehát a mócok földének.

Topánfalváig már ismerjük az utat. Innen három út vezet kifelé, az egyik jobbra tart és egyenesen Cser-tésnek megy; szétszórt román község, gör. katolikus és görög keleti hívekkel, két templommal és két iskolával. Lóháton a havasokon, fenyveseken át rövid idő alatt Albákra érünk. Ámde kényelmesebben utazhatunk szekeren. Topánfalváról kiindulva, ha egyenesen Albákra óhajtunk menni, jó úton¹ Szekatúrán át rövid három óra alatt Gurá-Albákuljba érünk.² Itt megnézzük a szép görög keleti iskolát, az avult templomot ott az Aranyos párján; egy pohár italt veszünk magunkhoz a zsidó boltjában, megebédelünk a körjegyzőnél, azt a házcsoportot (10 —15 házból állót) végig járjuk, s sze-

¹ Br. Eötvös József, midőn közoktatási miniszter volt, itt járván a topánfalvi hegytetőtől a ponoreli hídig terjedő tájt találta a legszebbnek, s felkiáltott: „Ennél szebb vidéket Schweitz sem mutathat fel!“

² Téglás Gábor szintén megfordult Albákon, őskori dolgokat keresvén. Leírásában a mócokról hízelgően nyilatkozik.

keren vagy lovon elindulva, az Albák vizének szűk medre mellett elkígyózdó úton felfelé haladunk s egy óra alatt Gura-Arádi-ban vagyunk.¹ Gyönyörű e vidék! A ki erre járt egyszer, soha se felejtí el a gyönyört, melyet élvezett e helyek látásakor. Ehez még ezer tájkép, fenségesebbnél fenségesebb!

Gura-Arádi nagyobb kényelmet nyújt. A kincstári erdészlak szívesen látja a kifáradt vendégeket. Annak tornáczárói gyönyörködhetünk még egyszer a vidék szépségeiben; közel vagyunk itt a Bihar tetejéhez. román templom, papilak, iskola s néhány házból áll a falu torka; a többi házakat ott láthatjuk a havas-tetőkön és oldalokon. Itt született H ó r a is.

Innen vissza kell térnünk egészen a ponoreli Hídíg, hogy bejuthassunk a Kis-Aranyos völgyébe, megnézendő P o n o r e 11, A l s ó- és F e l s ő-V i d r á t, J á n k u Á b r a h á m születési helyét. A Kis-Aranyos regényes völgyéből — írja Hunfalvi — s Vidra elszórt házcsoportjai felől a Gaina (tyúk) csúcsára lovagolhatunk fel. Szép bükkerdőben csergedező patakokon át nyugót felé tartva, nemsokára megpillantjuk a kopasz hegytetőt, melyről gyönyörű kilátás esik a környező havasi világra. A svájczí Rigivel hasonlították össze a Gainat, a különbség csak az, hogy nincsenek örök hómezők és a napsugárban csillogó jegesek.

Általában elterjedt a híí, hogy a Gaina tetején hajdan Szent Péter és Pál napján leány vásárt tartottak; mások azt mondják, hogy a leányvásár máíg is dívatban van: e szerint a környék „eladó leányai megjelentek hozományaikkal s a legények legott jegyet váltottak velők“.

Ez a híí egyáltalában téves. A Gainán sem régen nem tartottak, sem manapság nem tartanak efféle vásárt. A ki ismeri a havasi társadalmat, könnyen rájő arra, mint terjedt el ez a híí a világban. Efféle vásárok, gyűlések, más helyt is vannak a havasban. Van például Lupsán három (január 11., május 3. és szept. 18-án), Búcsúmban, minden május 1-én, Abrudbányán Todor napján, május első hetében és karácsony előtti

¹ Faluról itt szó sincs, azért a nép „Gurá“-ról (száj) beszél; ezen helyek csak falu torkok egy néhány házzal.

hétfőn; Topánfalván (Cámpeni) virágvasárnapja előtti és pünkösöd előtti pénteken, juh 9., augusztus 28. és november 5-én stb. Tény, hogy a gainai vásár inkább ismerkedési célból tartatik, mert nagy kereskedelmi fontossága nincs s az engedélyezett vásárok közé felvéve nincs is. A havasi román nyelvében a leány-vásár (térg vagy stránsurá de fete) kifejezés nem is ismeretes. a mi a mellett bizonyít, hogy efféle nem volt és nincs is.¹

A mócz legény nem érkezik szépelegni a leányoknak. Itt nincs falu, hogy eljárhasson a falu leányaihoz. Nyáron nem érkezik a munkától, télen az idő mostohasága gátolja jóindulatában. Azért van a vásár, hogy a havas ifja, véne összegyűljön, megismerkedjék, egymásnak egészsége felől kérdezősködjék, („se 'ntrébá de sánátate“), az ifjak tánczolnak. Egyik-másik leányon megakad aztán a szem; a leány is akárhányszor kiválaszt magának egyet, a mi minden vásár alkalmával, más helyeken is, csak megszokott történni. De nem adták és nem vették a leányt, el nem jegyezték ott helyben; mindezen czeremoniák: megkérés, eljegyzés, menyegző a maga módja szerint történt meg a szülői háznál. A mócznál fontos tény a házasság, szentségnek tartatik, azzal azért Hlibele Balázs módjára elbánni nem szokott. Nincs is a móczok között vad házasság, mivel azt nagy bűnnek tartják. A ki magának effélet meg mer engedni, az' megvetett ember a mócz társadalmában.

A Gaina tetején van Királyunknak egy emlékköve, mikor a Gainán át Erdélybe jött, akkor állították volt fel.

Nevezetesség itt kettő van: a vidrai vízesés és a Csiga hegy. Amaz egy a havastetőről nyílsebességgel leírandó patak, szikláról sziklára zuhanva alá, az aljban pedig egyszerre elveszti maga alól a talajt s

¹ Az ily táncczsal, mulatsággal összekötött vásárt, összejövetelet, nedeiu-nak (a szláv nedelja-ból) hívják, többnyire tavasszal, május vagy az azt követő hónapokban tartják. A dal is így mondja:

— Lasá-' mi, fiico, lasá mi dragá,
— Páná-'n d'alba primávará;
Cá vin jocuri cu nedeiu, —
Dumineci cu jöcurele,
Si-om merge, jji női la ele!

mintegy busz ölnyi magasságból zuhan alá, zajával be-töltvén a szűk völgyet; emez csigakövéletből egy egész hegyet képez s az alatta elnyúló útvonal számára pompás csigakavicstot szolgáltat. A vízesés körül néhány ház szerénykedik, úgy hívják e helyet „La nem nisi“ (a nemeseknél), bizonyára nemesek bírták régen.¹

Innen lóháton ellátogathatunk Nyágrára (Fekete-falu), honnan ismét Szkarisorára rándíthatunk el. K falu közelében, az erdő közepeit, Miéi (bárány) hegy aljában, egy töbørszerű nagy mélység tátong, melynek fenekén „télen nyáron“ (mondja Hunfalvi a 704. lapon) nagy hó és jégtömegek vannak: Ez a híres szkarisorai jégbarlang, Ghiefar.²

Milyen ez a jégbarlang? Leírták már sokan, V áss J ó z s e f, S e l í r n i d l, P e t e r s, H a u e r é s H u n f a l v i.

Utalunk ezen utazók munkáira. Schmidl szerint az elő-üregen vagy pitvaron kiivil egy folyosó és két csarnok van; Vass három csarnokot említ; a pitvarból szerinte az első csarnokba jutunk, ebből a másodikba mehetünk, mely az elsőtől délre esik s vele körülbelül egyenlő nagyságú, magassága 18 öl, boltozata kupszerű s körded nyílása van. melyen át az ég látszik; falait némi cseppkövek borítják, de egyéb nevezetessége nincs. E második csarnokból vissza kell térni az elsőbe s csak úgy juthatunk a folyosón át a harmadikba. Hauer szerint, a napvilág által megvilágított első csarnokból 6 láb magas, igen meredek jégfalon át a második csarnokba jutunk, melynek boltozatát és falait jégtük és kristályok, fenekét sima jég borítják. Ebből aztán négy láb magas fogason, melynek boltozatáról a hölgyek csipke fodraihoz hasonló gyönyörű jégfodrok csüngnek, a legbelőbb harmadik csarnokba jutunk. Tehát Hauer szerint a második csarnokot a folyosó összekapcsolja a harmadikkal.³

Hosszul mondja Hunfalvi, hogy a barlang télen-nyáron „nagy hó- és jégtömegekkel volna borítva“,

¹ Erre vonatkozhatik a N e m e s o i a havas csúcs is, lehetséges, hogy épen a székely nemesekről.

Románul: Ghiatá, latinul: glacies; francziául: glace; magyarul: jég. Ghiefar, jéghegy, glacier.

² Hunfalvi J. A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. Budapest 1 - 64. 1. 295., 296, 297., 298

mert télen át a jégreszek majdnem egészen elolvadnak s alapja víz.

A jégbarlang mélysége majdnem kerek 60 méter széles, három oldalán függőleges s 50 méter magas sziklafalak emelkednek, csak éjszaki oldalán lehet lebecsátkozni. A lejutás életveszélylyel jár, valóságos isten-kísértés. Rozzant fahágcsókon, elől a mócz, utána az utazó; ennek lábai után nyúl a kalauz, hogy azokat biztos helyre elhelyezze: így haladni lefelé lépeőről-lépésre a legnagyobb vigyázat és félelem között; tíz emberből nyolcz visszatér, lemond a természet csodája látásának gyönyöréről.

És e helyen csodálkozásomat kell kifejeznem a felett, hogy a természeti ritkaság megközelíthetőségét Szkarisora községe, avagy a felsőbb hatóságok elő nem segítik. Külföldön bizonyára másképen gondoskodnának róla.

Topánfalváról ismét elindulva, az Aranyoson levő hidon át¹ jó utón elérünk az A b r u d patakához, melynek vizébe száz meg száz zúzda bele fojtatta a szürkés iszapot, hogy midőn bejut az Aranyosba Bisztraig megfesti annak jobb partját. A rozzant hidon félve haladunk keresztül. Itt feltaláljuk B ú c s ú m és K e r p e n y e s gyönyörű községeket.

Topánfalvától délnyugatra egy mellékszurdokban S z o h o d o l falunak házai vannak elzárva, (Alsó-Fehérmegyében), a szurdok patakának torkolatánál az Aranyos medre hirtelen fordulattal éjszak-nyugotra hajlik. A faluhoz vezető hid két sziklára támaszkodik, a jobb parton felnyulakodó magaslat oldalán kikanyargó ösvény a L u c z i a barlangjához vezet, melyben 1812-ben pénzhamisítók rejtőzködtek.²

A verespataki C e t a t e a m i c á s i C e t a t e a m a r é (kis és nagy vár), valamint az abrudbányai D e t o n a t a, jobban mondva Detunáta, (villámsujtott), mivel azok nem a móczok földén fekszenek, e helyen meg nem emlékezem.

¹ E hídnak felerésze már Alsó-Fehérmegyéhez tartozik. A híddal szemben van a »P odú rí« fényes hegy, Topánfalva legkedvesebb mulatóhelye; itt szokta a közönség nyáron időtöltéseit rendezni. Podu- szlávon szóból ered, pad, padlás.

² Hunfalvy J. Egyetemes földrajz. II. kötet. 702., 703. lap.

Az Aranyos főága a Nagy-Aranyos, Lépus környékén (Szkaricsora egy része) a Kukurbeta keleti oldalán ered, a vadregényes hegyek között elsőben délkeletre s végre délre kanyarodik, bele ömlenek a nyágrai albáki patakok; az Izvorul Cepelor, Fundul Izvorului, Peréül Spurcat, és Peréül Galbín a Kis Aranyos, mely a Gaina alján buzog fel, szintén több patakkaal egyesül, a vidrai zuhatag vizét is magához ragadja, hogy aztán Ponorelnél, Topánfalva felett a Nagy Aranyossal egyesüljön; Topánfalván megnagyobbodik a Csertés felől, Topánfalva piaczn keresztül folyó Valea-val, lennebb beomlik az Ab rúd vize, Bisztrán a Bistra sebes pataka, mely már tönköket elbir, mindenütt határt von a két vármegye között — míg 90 kilométernyi ut után bele szakad Hadrév mellett a Marosba.

Ezek volnának vizei a móczok földének.

Havasokban — természetesen — nem szűkölködik.

A Biharhegység határvonalot húzott Magyarország és Erdély között. Körösbánya vidékéről éjszakra Fekete tó és Sebes vidékéig tart, végsarkai, szélső magas kúpjai délfelé a Gaina, éjszak felé a Vledeasa, melyek hét mértföldre esnek egymástól.

Legmagasabb csúcs a Cucurbeta 5840 lábnyi; a Vledeasa 5836 láb magas. E vidék nevezetesebb csúcsai közül felemlítem még a Kis Cucurbetát (5615 l.), a Gainat (4697 l.), Ruginosat (4629 l.), Tartároiát (4080 l.), Calinésa (4531 l.), Balomirésát (5178 l.) Nemesóiát (5088 l.), Vervu-Vervuluit (5237 l.), Cápáfiná-t (5064 l.)¹ stb.

Növényvilágáról álljon itt a következő megemlékezés.

A Muntele-mare, Biharnak és Érczhegységnek rengeteg erdőségei már nagyon meggyérültek, a mind e mai napig fennálló káros gazdálkodás következtében, különösen a fenyveseken látszik a számítás nélkül való gazdátlan fapusztítás káros következménye; szép fenyvesek már csak ott láthatók, honnan a faanyag kiszállítása csakis lóháton lehetséges.

A lomberdőket általában a bükk képezi, keverve gyertyán, kőris, juhar nyir, s imitt-amott egy egy állabocská tölgy. A bokrokból a vörös bodza sorolható fel.

¹ Magassági méréseket tettek itt Sfáche, Hauer Ferencz és mások. Adataink Hauer után szólnak.

A fenyvesek faanyaga a luczfenyő (*Abies picea*), gyéribben a fehér fenyő (*Abies alba*), a *Pinus silvestris* a Muntele mare-n szórványosan; a nemes tiszafa (*Taxus buccata*) csaknem teljesen kiirtott! Sajátságos, hogy míg a Bucsecsen, a német vagy felsőmagyarországi havasokon a *Pinus Nughus* nagy tömegekben zárja be a fatenyészet határát, itt csaknem teljesen hiányzik; a borsfenyő (*Juniperus communis*) a havasok magas legelőin mindenütt található.

A havasi növényzet egynemű más havasok ismert fajaival, a valódi magas alpesi Flóra azonban gyéren van képviselve, így például a havasi rózsza (*Rhododendron myrtilifolium*) csak a Bihar csúcsán látható. A szenvedélyes hegyászok keresett diadaljelvénye a havasi gyopár csak a Muntele mare-n és a Bihar tetején lehet 5 — 6000 lábnyi magasságban. Mint példa nélküli különösség felendítendő, hogy Felső-Vidránál, az Aranyos folyó partján emelkedő sziklákön, alig 2000 láb magasságban e gyopár szintén feltalálható.

A kora tavaszi flóra képviselőiül a *Crocus banaticus* egyes völgyekben, a magas legelők disze: *Gentiana acaulis* és *Pinguicula alpina*. A kedves primulák szegényesen vannak képviselve, úgy szintén a Saxifragák közül csak a *S. Rocheliana* említhető, mint nevezetesebb a Muntele mare mészsikláján. Június vége felé pompázik a legtarkább növényzet, az *Arnica montana* teméntéien mennyiségben borítja a kaszálókat, a *Bruckenthalia spiculiflora*, *Calluna vulgaris*, a Muntele mare alsóbb részein bőven van. E havasvidék kiváló specialitásait képezik első helyen a pompás *Lilium Jankae* Vöröspatak és Abrudbánya vidékén, mely széles e világon csupán csak itt e vörös ágyban tenyész; második volna egy szép borostyán faj — *Syringa Józsikae* — Skarisora falu határán, az Aranyos berkeiben.

Előfordul még sok más érdekes botanikai ritkaság, tekintve azonban, hogy e vidékre igen ritkán vetődik egy-egy szenvedélyes fűvész, inkább ősember-csontokra hajhásznak, félig meddig még terra incognitanak tekinthető.¹

¹ A növénytani részt az erdélyi részek kitűnő botanicusa Wolf G. szívesen nyújtott adatai után közlöm.

A hávasrész völgyeiben a fűz, az egerfa, alsóbb helyeken, dombokon például mogyoró, gyertyán, tölgy, nyár, nyír, kőris, som; magasabb helyeken tölgy és bükk, részint külön, részint vegyesen, a még magasabb helyeken bükk és fenyő vegyesen, legfeljebb pedig csak fenyő.

Kertekben szilva-, cseresznye-és alma-fa; különösen a cseresznye hoz bő gyümölcsöt. Különben a kerti iparra egyáltalában gond nem fordítatik.

Az eper fragi és málna meurá nagyon ízletes és bőven terem; akkor kezdenek érni, mikor már a mezőségen el is felejtették. Julius, augusztus hónapokban gyermekek nagyban szedik és viszik a közel fekvő piacokra.

Állatvilágából hiányzik a medve. Mondják, hogy még most is láttak itt-ott egy-egy példányt, de hát ez csak mondva lesz; különben lehetséges, hogy Hunyadmegyéből erre kóborol egy-egy, de hazájukat a medvék a móczok között elvesztették.

Hanem dicsekedhetik farkassal, vaddisznóval, rókával, vadmacskával, nyesttel, vidrával. Mókus nagyobb számban, a nyúl szórványosan fordul elő; van menyét, őz, de nem nagy mennyiségben; állatvilágát egyáltalában gazdagnak tartani nem lehet.

Ennek meg van természetes oka. Először is az erdők már gyérültek; őserdő e vidéken nincs. Másodszer az egész havas be van tarkítva házakkal, az állat sok zaklatásnak van kitéve, azért inkább menekül csendesebb tájak felé.

A madarak közül a barna keselyű viszi a főszerepet, sas, kánya, héjjá, nagy fülesbagoly, ölyv, sólyom, jól érzik magukat a móczok földén. A tyúkfélék közül: fajdok, császármadár, foglyok tekintélyes számban fordulnak elő. Mátyás, pinty, rigó nagy mennyiségben; a pacsirta ritkább, a fülemile egyáltalában nem fészkel; a gólya, daru melegebb vidékek felé húzódnak.

A hegységek állanak gránit, porphir, trachit, csillámpala, gneisz, kárpáti homokkő és juramészkből. A hegységekben aztán a következő érczek jönnek elő, u. m. arany, ezüst, vas stb.

Még csak az időjárásról teszek pár sorban említést:

A hideg, tél már októberben áll be és tart ápril végéig. A hó április havában már olvadni kezd; magasabb tetőkön azonban ott marad egész nyáron át; a nép úgy tartja, hogy e hó megférgesedik, megpenészedik.

Alantabb fekvő helyeken május közepéig minden zöld már.

Időjárás tekintetében a havasi táj igen veszélyes; gyakran esik és gyorsan tisztul, hanem a vihar borzasztó. A nép vocot-nak vagy buholt-nak hívja. Hét szokott ilyen lenni egy esztendőben; télről nyárára s nyáráról télire marad; a mócz inkább szereti, ha mind a hét télen át dühöng, bő nyarat vár ilyenkor.

Nyáron a villám az ember feje felett karikázik, néha benn van az ember a felhőben. Gyakran gyönyörködhetni az alatt czikázó villámokban magasabb fekvő helyekről.

A mócz ilyenkor meghúzódik egy-egy sziklaüregbe, meghúzza magát a terebélyes fák alá, oda lapul a fenyőhez s nem sokat gondol vele, hogy a villám esetleg épen azon magas fenyőt hasíthatja ketté.

Ilyen volna a móczok földje. Vidékei, sziklacsoporozatai, völgyei, szebbnél szebbek, minden tekintet egy-egy új pompás képet ölelhet fel, gyönyörködtet.

SZÉKELYEK-E A MÓCZOK?

Székelyek-e a móczok?

I.

Nem egyszer panaszkodtam már a felett, hogy a magyar nemzet nem ismeri a saját országának nemzetiségeit. Oly hiba s mondatnám bűn, a mely előbb-utóbb megboszulja magát. Hazánk néprajza egyes cikkcecskékre zsugorodik össze, többnyire laikus emberek tollából, a kiknél a tárgyhoz megkívántató előtanulmány, nyelvismeret egészben vagy részben hiányzik. E téren semmiféle öntudatos munkával nem találkozunk; valamely tervről, a mely hazánk népeinek alapos és kimentő ismertetését célozná, szó sincs. A magyar nemzethez tartoznék egy csomó nemzetiség; de a magyar még mindig nem' tudja, hogy azok voltaképen miféle elemek; nem ismeri az országában lakó népek nyelvét, irodalmát, szokásait, erkölceit, aspirációinak kutforrását, hajlamait s egyáltalában individuális belső és külső világukat. Jó volna pedig alapvető munkákkal rendelkezni, a melyekben magunkat mint a tükörben megláthatnánk.

A magyar tudományos akadémia e kérdéssel alig foglalkozik. Ez a testület saját tagjait külföldi remekek lefordítási munkájával halmozza el, de nem tud senkit megbízni azzal, hogy hazánk nemzetiségeiről alapvető munkákat megírjon. A Hunfalvi fogyatékos ethnographiájával az egész ügyet befejezettnek tekinti. A földrajzi és az ethnographiai társaság pedig szegény.

Divatba jött Finnország halásznépeihez vándorolni; azokat nagy költséggel apróra felboncsolni; könyveket írni a hegyszakadékok elárvult egyes törzseinek nyelvi elváltozásairól; egy-egy felfedezett szógyökre vagy képzőre óriási épületeket emelni, és e révén már igen sok nagy tudóssal rendelkezünk; de a ki a szomszéd román

állam jelen szervezetéről többet tud annál, hogy van egy Ligája, a mely Erdély elfoglalására törekszik, már tünemény, a kit megbámulnak az ország egyik szélétől a másikig. A csuvas és ezekhez hasonló népekről a magyar akadémiában igen gyakran, igen tanulságos dolgokat hallunk, a hazai szinte három milliányi román-ság nyelvéről, irodalmáról, vagy a szomszéd román állam tudományos mozgalmairól majd csak a Finnország által kinevelt lapp vagy cseremiz tudósok munkáiból fog az akadémia bővebb tudomást szerezni. Ezt a kis szivességet Finnország, az ő halásznépeinek oly meleg felkarolása után, a mi akadémiánknak viszonzásul megteheti.

Nálunk egy divatos néprajz kapott lábra, a czigányoké. A többi népek néprajzával behatóbban csak külföldiek foglalkoznak. A külföld e tekintetben igen nagy szolgálatokat tesz nekünk. A német kormány a román nép tanulmányozása céljából Weigand Gusztáv tanárt tetemes államsegélyben részesíti, és e férfiú bejárja Macedoniát, a románok által lakott helyeket, kutat és tanulmányoz. A magyar is elmegy Finnországba, bejárja a Volga vidékeit is, — de az előtte álló népelemeket nem ismeri. Az egész magyar tudományos világnak nincs egy románistája, egy szlávistája.

Tudom én azt: a magyarnak kötelessége saját nyelvi rokonsága után kutatni. Értem én azt, hogy ez a kötelesség sem nem kicsiny, sem nem mellőzhető; ezzel a kötelességgel egyenrangúnak tartom azonban a magyarnak a másik kötelességét: megismerni saját népeit, azoknak lakóhelyeiben saját országát; a móczok földét, a szászok lakhelyét nem tekinteni idegen területnek; megállapítani, hogy a magyarnak belső és külső szellemvilága, nyelve, szokása, erkölcse, minő hatással volt annak az államnak a belsejére, a melyet ezer év óta birs a hazai népekre, a kikkel annyi századok óta együttlakik. — Nemcsak azzal kellene foglalkozni, hogy az ugorság mennyiben érvényesül a nyelvben és ennek kedvéért mindenféle csiri-biri népeket felkutatni, hanem azzal is, hogy a magyar néphitben, költészetben, szokásban és erkölcsben mi van a hazai népek kincstárából és viszont, mi a magyar hatás a nemzetiségeknél, szóval a

hazai népelemek egymásra való kölcsönös hatását szakszerűen ki kellene mutatni.

A hazai népek ismerete más fordulatot adna sok kérdésnek. Ezen ismeret nélkül a magyar ethnographia a sötétben baktat, és sok dolgot magának a magyarban megmagyarázni nem tud. A regesek kérdését például a román kolindák nélkül megérteni nem lehet.¹

Egy olyan országban, a melyben annyi a nemzetiség, természetesen sok ethnographusnak, ethnologusnak kellene lenni. E téren azonban visszafejlődést tapasztalunk. Magyarországnak nincs még ethnographusa. A mutatkozó erőket nem neveli és nem segíti senki, ha nevelte és segítette volna, bizonyára ma nem volna ok a panasza.

Ennyit előzményül.

*

**

Mindenek előtt megjegyzem, hogy Erdélyben a magyar és a román népelet összeforrt, a két elem minden téren nagy hatást gyakorolt egymásra. A székely népköltészet számos népdala, balladája, meséje, közmondája, talánya, azonos a románéval. Vegyült az érzés, az erkölcs. A két nép egyes hagyományokat közösen dolgozott fel, a hitvilág számos alakjai közösökké lettek. A székely gyermekek játékmondókáját: „E kete, be kete, czukata, bukata, ábel, fábel, leomnu, lesz, erez, perez, Pilátus, m ősin a ursz“, továbbá a „purecsázás-t“ (oláhul purese — pullex — bolha) stb. meg nem érti s meg nem magyarázza más, csak az, a ki a két nép nyelvével, szellemvilágával egészen tisztában van. Hiában ismeri az egyiket, ha tudatlanságban van a másikra nézve, és különösen hiában jó felfedező útra Erdélybe az, a ki nem beszéli a román nyelvet s nem látott még élő oláhot, mert itt nálunk ugyan semmivel sem lógja előbbre vinni a tudományt.

Sajátságosnak tartom az ilyen tanulmány-útra Erdélybe jövő királyhágóntuli íróknál azt, hogy ők a

¹ Lásd: Teodorescu Dem.: Poesii populare romane című művében a Colinda-kat, a Plugsorul-t, Turca-t, Oratio-kat.

tanulmányozandó kérdés múltjával nem bíbelődnek. Ebben a tekintetben a legsötétebb Afrikában utazók sokkal lelkiismeretesebbek, mert ha egy utazó egy területet már bejárt, annak a prioritását a következő meg nem támadja. Nálunk ez másképpen történik, mert egyik utazó a másikról mit sem akar tudni. Nálunk például megtörténik, hogy a m ó c z o k a t m i n d e n e s z t e n d ő -

ben felfedezik legalább egyszer. Az elmúlt esztendőben pedig éppen két írótól olvastunk ily felfedező leírásokat, s a mi legkülönösebb, az, hogy ezen gyakori, felfedezések dacára a m ó c z h á z a t a m i l l e n n i u m o n m é g i s A l s ó - F e h é r v á r m e g y e k i á l l í t á s i b i -

zottsága állítja ki és rendezi be és nem Torda -

Aranyos-vár megye, a melynek területén a m ó c z o k l a k o z n a k . Ilyen eljárás mellett kilátásunk van arra, hogy a derék m ó c z o k a t , ö t v e n — s z á z e s z t e n d ő n á t , m i n d e n e s z t e n d ő b e n f e f e d e z i k e g y s z e r a n é l k ü l , h o g y a k á r n e k i k , a k á r a m a g y a r e t h n o g r a p h i á n a k a b b ó l v a l a m i h a s z n a v o l n a . M e r t h a t a n u l m á n y o z ó s o h a s e m f o g j a k u t a t n i , h o g y t e g n a p m i t ö r t é n t ; a m á r n y ú j t o t t a d a t o k a t n e m v i z s g á l j a f e l ü l , a k é r d é s t n e m t a n u l m á n y o z z a t o v á b b ; ú j a b b m o z z a n a t o k a t m e g n e m l e s , a k k o r m i n d i g a s z e m b e t ű n ő b b , s z e m r e v a l ó b b , m i n d e n k i á l t a l l á t o t t é s m á r a n y n y i s z o r l e i r t d o l g o k o n f o g n y a r g a l n i a n é l k ü l , h o g y m u n k á j a b á r m e l y i r á n y b a n h a s z n o s v o l n a . H a m i n d e n u t a z ó h i n n i f o g j a , h o g y a z t a f ö l d e t ő t a p o s s a e l ő s z ö r s a k ö v e t k e z ő u t a z ó k n a k t a n á c s o k a t f o g a d n i o l y t e e n d ő k r e n é z v e , a m i k e t m á s o k m á r e l ő t t e j ó v a l t e l j e s í t e t t e k . s a m i r ő l t u d o m á s t s z e r e z n i m e r ő b e n f e l e s l e g e s n e k t a r t o t t a ; h a a k ö z p o n t , B u d a p e s t , a k i r á l y h á g ó n t u l i í r ó k , s o h a s e m f o g j á k a z e r d é l y i „ b e n s z ű l ö t t e k “ m u n k á i t , k u t a t á s a i n a k e r e d m é n y e i t r e s p e k t á l n i , h a n e m m i n d i g p r i o r i t á s t f o g n a k v a d á s z n i , a k k o r s o k k a l j o b b a n c s e l e k s z i k a k ö z p o n t , h a m a g u n k r a h a g y , h o g y m i i t t a m i t u d á s u n k s z e r i n t , z a v a r ó k ö z b e s z ó l á s n é l k ü l , c s i n á l j u k m e g e t h n o g r a p h i á n k a t , a m i n t l e h e t é s a m i n t t u d j u k . Á m b á r s z ű k s é g e s é s f o n t o s v o l n a e n n e k a m ó c z v i l á g n a k a z i r o d a l m á t m á r ö s s z e á l l í t a n i , l e g a l á b b r o m á n b a n é p p e n s o k a n f o g l a l k o z t a k e f ö l d d e l é s n é p p e l , e z ű t t a l a z o n b a n e l h a g y o m ; h i v a t o t t e t h u o g r a p h u s n a k l e s z f e l a d a t a a z t k i m e r í t ő e n t a n u l m á n y o z n i . A z o n b a n m e g a d o m a f e l e l e t e t

arra a kérdésre: Székelyek-e a móczok? de mert a kérdés keretébe vág, foglalkozni fogok először Dr. Jankó János: „Igriczek a Bihar hegységben“ cím alatt az Erdélyi Múzeum idei I. füzetében megjelent közleményével, helyreigazítván annak némely tévedéseit.

A regélésre vonatkozólag szerző azt mondja (33. lap): „Két hely az, hol a regélés Magyarországon még fenmaradt. Az egyik a Dunán túl (Göcsejben), a m á -

sik Erdélyben, (Kénos, Udvarhelymegyében).“

Ez mindenek előtt nem áll, mert Erdélyben Kénoson kivül divatban van a regélés még Bágy, Lököd, Dálya és Telekfalván (Udvarhelyin- gyében); továbbá Brassóme gyében Hosszufaluban a csángók között. A hosszufalusi regesek mondókája így kezdődik:

Polka hava esedezik; no de reme roma;
Nyulak, rókák jáczadoznak; no de reme roma;
A pajtában egy rend ökör; no de reme roma;
Annak fele regeseké; no de reme roma . . .

Ezen kívül Toroczkón is aligha nem a regélés nyomai maradtak fenn a szegény iskolás-gyermekek ama szokásában, hogy apróbb csapatokra oszolva a gazdák házaiban énekelnek s ezért többnyire ételnemüket vagy pénzt kaptak ajándékba.

De Vas megyében (körmendi járás, Hegyhátvidéken) karácsony utáni nap István napkor 7—8 óra között szintén szokásban van a regélés. Két-három legény (16—20 éves) szokta bejárni a házakat és az ajtóhoz érve a következőket mondják közönséges hanghordozással: „Szerencsés jó estét adjon isten. Megjöttek szegény Szent István szolgálai, elfagyott kinek füle, kinek lába: nyomjuk-e vagy mondjuk.“ Ha belülről azt kiabálják ki, hogy „nyomják“, akkor nem mondják, hanem boszankodva tovább mennek, miközben azt mondják bosszúságból: „Adjon isten száz ólat, meg egy kóczos malacot!“ De ha belülről azt felelik, hogy mondják, akkor rákezdik a regőlést. A mondókának utolsó versét ide igtatom:

Jaj regő rejtem!
Azt is megengedte
Az a nagy ur isten!
Rétt ökör régi törvény!
Szálljon isten a házukba;
Szárnyával, seregével
Vetett asztalával,

Teli poharával.
Szegen vagyon
Csattos erszény,
Abban vagyon
Kétszáz garas.
Fele szegény regősöké
Fele a gazdác.¹

¹ Lásd: Ethnographia 1891. évf. 237—239 és 398—400 lapokon.

Ezekből tehát kitetszik, hogy Magyarországon a regélés nem két, hanem több helyen divatozik. Az említetteken kívül hihetőleg még vannak helyek, ahol a regélés napjainkban szokásban van. Ez volna tehát a közlemény egyik tévedése. És ezt a tévedést elkövette a cikk szerzője azért, mert ő a regélésre vonatkozó irodalmat Krizából (1. Vadrózsák 532—5351.) annak tévedéseivel egyetemben egyszerűen reprodukálja, a Kriza utáni eredményeket pedig figyelembe nem veszi. Egy második tévedése, hogy a regélő hetet a farsangra teszi. A regélő hét karácsony előestvéjén kezdődik és újjévvel végződik.

Itt általánosságban megjegyzem, hogy a magyar regések eddig felkutatott és ismert mondókái önmagukban véve érthetetlen töredékek más-más nagyobb, önálló költeményekből. Az összes mondókák a román nép *T ű r e a*, *T a u r u* (buháiu, bika), *P l u g s o r u l* (eke) népszokások annyira terjedelmes irodalmával magyarázhatók meg. Az „emlegetett csoda fiú szarvas“ a szarvasról szóló gyönyörű román kolindákkal magyarázható meg, nemkülönben a többi töredékek értelme is, a románoknál különböző alkalmakkor, különböző nemű rendű egyének számára elmondott úgynevezett világi kolindák és orációk szövegével állítható helyre. A „*r ö t ö k ö r*“ sem más, mint a gazdagon megrakott buháiu (taur, biká)-ra való hivatkozás. A románok regehétje összevág a magyarokéval, kezdődik karácsony előestvéjén és végződik újjévkor. Az a körülmény, hogy a regélés tulajdonképpen hazája a székelység és Göcsej s hogy a mondókák szövege románban és magyarban talál, arra mutat, hogy ezen mondókák a románból vétettek át. Megfordítani a dolgot nem lehet abból az okból, mert a regélés az összes románok által lakott helyeken Macedoniától kezdve nagy divatban van. Az átvételt bizonyítja az a körülmény is, hogy e nemből a magyarban alig lehet egy teljes költeményre akadni, hogy e szokás megfelelő talaj hiányában mármár kimegy a divatból, míg a románoknál mindenütt virágzásban van. A mondókák összetalálkozása Göcsejben és a Székelységben arra mutat, hogy Göcsej székely telepítvény; a hatás oda a székelység útján juthatott, mert a román Göcsejre, az

érintkezés teljes hiánya miatt, hatással nem lehetett. Egy következő alkalommal a román és székely enenni szövegek egybevetése által a kérdést kimerítően fogom tárgyalni.

Dr. Jankó János a múlt év november havában Felső-Vidrán, a Biharhegységben, a híres Gáina havasának a tövében időzött Gombos nevű román tanítónál, a ki így szólt egyszer:

Kár hogy ennyire dühöng az idő, mert elhívtam volna néhány *igréczet*.

— Micsodát? kérdő szerző.

— *Igréczet!* felelt a tanító.

„Így tudtam meg, — folytatja szerző — hogy az *igrécz zenészt* jelent!“ „*Sikerült nekem az igréczek ismeretéhez egy talán nem érdektelen adatra akadnom.*“

Ettől a sikertől azonban meg kell fosztanom szerző urat, miután a siker egészen a Frank Teofil és Candra Györgyé, a kik „Románii din muntii apuseni“ (Motii) Bukarest 1888-ban megjelent munkájuknak 101. lapján az *igrécz* szót már felfedezték és kellőképen meg is magyarázták. Ez volna a közlemény további tévedése.

Szerző Felső-Vidrán azonban élő *igréczet* nem látott, pedig így folytatja:

„Teljes bizonyosságot szerzendő a dolog felől azonnal kikérdeztem egy sereg vidrai román, hogy van e a muzikusoknak valami nevük s valamennyien az *igrécz* szót ejtette ki előttem. Vizsgálataimat *alsó, közép és felső-vidrai, továbbá nyágrai és szkerisórai* románokra is kiterjesztettem s azok az *igrécz szó életben létéről teljesen meggyőztek*. Íme tehát öt község: *Alsó-, Felső- és Közép-Vidra, Nyágra és Szkerisóra*, a hol a régi *igrécz* szó mai napig is él s *biztos tudomásom van arról is, hogy a szomszédos falvakban másutt e szót nem ismerik.*“

Ebben a mondatban három tévedést kell helyreigazítani:

1) Vidra nevű község csak kettő van: Alsó-(2509 lakossal), Felső-Vidra (2599 lak.); Közép-Vidra nem létezik. Szerző tehát vizsgálatait csak négy és nem öt községben folytathatta.

2) Szerzőnek, „*biztos tudomás a*“ ellenére az *igrécz* szót Albákon (5323 lak.) is használják. Ez a község pedig ott fekszik a Biharhegységben; egy vonalban Szkerisóra, Nyágra és Vidrákkal. De ismerik, csak nem használják, más községekben is.

3) A két Vidrán, Nyágrán, Szkerisórán a zenészt így is hívják: Ceteras, jucáus, diplas, lántar, heghiedus.

De itt is felemlítem, merőben felesleges volt az igrécz szó életben létéről öt (?) községben keresztülvitt vizsgálatok alapján győződni meg, sokkal könnyebb lett volna a Franc Teofil és Candrea könyvét felütni és az igrécz szónak életben létéről abból győződni meg.

A kérdés megvilágítása szempontjából szükségesnek tartom a következőket előadni. Franc Teofil a móczok-ról irt egy másik munkájában (Rotacismul la Mofi si Istrieni, Bukarest 1886. 84 lap.) a következőket olvassuk:

„Bisztra¹ községben láttam azt, *a mit nem láttam más román faluban, sem a havasban, sem a mezőségen*, hogy t. i. a zenészek nem a cigányok, hanem valódi románok. A bisztraiak nagy hajlammal és tehetséggel bírnak a hegedű, flóta, klarinét és cello kezelésében. A bisztrai zenészeket hivatásuk magaslatán útja az ember a városokon, Topánfalván, Lupsán stb.[^]

Az idézett sorok írój a² mlincseli³ születésű; a mócz vidéknek kiváló ismerője, mert gyermekkorát a havasok között töltötte. Ezen idézet szerint, Bisztrán kívül, egyetlen havasi községben sincs román ajkú zenész. Jankó János ellenben azt sejteti, hogy román ajkú zenészek vannak a két Vidrán, Nyágrán, Szkerisórán. A mint tehát Franc Teofil kihagyja a Jankó által említett községeket, úgy Jankó is kihagyja a kérdésből Bisztrót, mely Franc szerint a román zenészek egyedüli fészke.

De úgy az egyik, mint a másik téved.

A cigány, mint zenész, Borévnél eltűnik. A.-Jára és a Toroczkó völgy kiesek a számításból. A szőlő is csak idáig terem: a fülemile sem rak fennebb fészket, következik a valódi havasi tájék. Az Aranyos szűk völgyében több helyt közvetlen közelségben halad a jól ápolt megyei ut., melynek jobb és baloldalán, úgy az Aranyosba futó nagyobb oldalpatakok mentén, apró

¹ E község Topánfalvától csak egy félóránira fekszik az Aranyos mellett. A rajta keresztül folyó patak neve szintén Bisztra. bakosainak száma 3630, szintén móczok. E községben paposkodott Sterca Suluji Sándor, a ki 1850-ben balázsfalvi püspök, majd (1855-ben) érsek lett.

² Most Bukarest városában, a közökt. minisztériumban hivatalnok.

³ 414 lakosú kis község az Aranyos mellett. Topánfalva és Offenbánya között.

szegényes román községek területére. Többnyire állattenyésztésből élnek; ezek volnának: Kis és Nagy Oklés, Vidaly, Lunka, Podsága (Alsó és Felső), Szólcsva (Alsó és Felső), Brezest, Szártos, Offenbánya, Muncsel, Csóra, az összes Lupsák, Szász-Vincza, Bistra, Topánfalva, innen jobbra Csertés; egyenesen felfelé az Aranyos mentén: Ponorel, Szekátura, a két Vidra, Albák; majd Nyágra és Szkerisóra, ezeknek praediomaival egyetemben. A jobb mód Lupsán kezdődik; a Lupsán túli részek faiparral foglalkozván kevés mívelhető földük dacára igen megélhető állapotban vannak. Ezen községekben aromán ajkú zenész mindenütt honos; a cigányzenész ritkaság számba megy. Ha a vidalyi fogadó, vagy az Aranyos mentén lévő korcsmák mulató románságát szemléljük, ott fogjuk látni a román ajkú zenészt, hegedűst. többnyire szólóban. Egy szál hegedű mellett nagy animóval elmulat a román. Rendezettebb román zenekar csak Bisztrán található; ezt a bennlakók *bandának* (banda) hívják. Topánfalván túl Abrudbánya felé, az Abrudvize mentén, úgy Verespatakon, Abrudbányán már a cigányzenészek hazája kezdődik. Abrudbányán például a cigánybandáknak szere-száma nincs. Abban az időben (tíz évvel azelőtt) mikor én ezeket a vidékeket utoljára megjártam, a Nutz bandájának hét várme gyében híre volt. A bandák sokasága a bányavidékeken abban leli magyarázatát, hogy a bányásznép mulató nép s ha jó vénára tesz szert, a nyereség nagy részét a cigányra fecséreli el, mulatni csak cigánynyal szeret.

Ezekből tehát kitűnik, hogy a román ajkú zenész nemcsak Bisztrán és nem is csak a két Vidrán, Nyágrán és Szkerisórán tűnik fel, hanem előtűnik az már az Aranyosmentén Vidálynál és kapható innen a Biharhegység tetejéig. Erről meggyőző minket még inkább ugyan csak *Fr á n c Teofil és C a n d r e a Gy ö r g y*¹ először említett

könyve (101 lap), a hol adván a mőczok szótárát, ezeket olvashatjuk:

» *I g r e f p l . i* : ² lautari. In munfi lautarii sunt numat rumini.«

¹ Tanító volt Topánfalván, aztán kiment Romániába s ott egyetemet végezvén künn maradt.

² A többes tehát *igrea* és nem *igretii* (igreczii), a mint czikkiró állítja, a végi már több artikulus lévén.

Magyarul: „Igregf több. i: hegedűs. A havasban csak román hegedűsök vannak.”¹

Franc Teofil tehát egyik könyvében egyet, másik könyvében mást állít. Csodálkozom ezen következetlenségén, mert említtem, ő kiváló ismerője a mőcz-életnek. Azt az állítását, hogy t. i. Bisztrán kívül sehol sem látta a román zenészeket, talán úgy kell értenünk, hogy szervezett román zenekart nem látott. Ez aztán áll is. Bisztrán a román zenekar igen jól van szervezve és ilyen szervezett román zenekarral nem is találkozunk csak ott.

Már most mi az igrecz és melyik ennek a szónak a területe a románok között?

Az általam említett községekben, úgy a két Vidrán, Nyágrán és Szkerisórán is, a zenészt akár román ajkú legyen, akár cigány, hívják *ceteras-*, *diplas-*, *láut a s-*, *heghedu s-*, és *ju c á u r-*nak. Így tehát a Jankó által említett községekben ezek a szavak szintén közfoglalmiak a zenész fogalomra. Egyre nagyobb tért foglal el a *musicant* szó, a mit az értelmiség használ s a mi innen, mint új irodalmi szó, átment részben a nép használatába is.

Az igrecz szót Inában keressük a román szótárakban. A zenész, hegedűs fogalomra, sem a régiségben, sem az élő nyelvben nem fordul elő. Egy román község neve: *Igricea* (olv. *Igricsá* és nem *Igriczie* amint ezt Jankó feltünteti,¹ Szolnok-Dobokamegyében, magyarul *Igrice*, ma már tiszta román lakossággal. Ez a község megalakulásakor bizonyára magyar volt, népe elpusztult, vagy beleolvadt a beköltöző románságba. A román lakó ily néven községet nem alapíthatott, mert nem ismerte az igrecz szót, nem volt honnan magával hozza: Vannak *Igricea* és *Igritau* (olv. *Igricsán*, *Igriczán*) családnevek is. Az első kétségtelenül az említett falutól veszi származását, az utóbbi a magyar Igréctől. Ezek bizonyára a megrománosodott magyar igreczcsaládok.

Franc és Candrea magyarázatából, hogy t. i. az

¹ Orbán Balázs (Székelyföld leírása V. K. 159. 1.) Torda határán felemlíti *Igriczteluk*-ot (Szentmihályfalva körül feketett, az Aranyos partján a szindi völgyben feküdt *Pardé*. Különös, hogy Szabó Károly Pestmegyében a Regtelők közelében *Pardi* nevű községet említ. A tordakörnyéki *Igriczleluk*ot azonban hiában keressük Torda és környéke leírójának munkájában. Az országban több ilyen elpusztult helynevekkel találkozhatunk még.

igrécz szó hegedűst jelent, s hogy a havasban csak román ajkú hegedűsök vannak, természet szerint az következnék, hogy a havasban a hegedűsöket, zenészeket mindenütt igréczeknek hívják. Jankó állításából pedig az foly, hogy az igrécz szó az általa említett községeken kívül merőben ismeretlen, s hogy az csak a román ajkú zenészekre vonatkozik.

Sem az egyik, sem a másik állítás nem áll.

Az igazság az, hogy az igrécz szó a két Vidrán, Nyágrán, Szkerisórán és Albákön van forgalomban. Ez tehát a területe: nem az egész havas és nem is az említett négy község, hanem Albák községe is. Ezzel a szóval azonban nemcsak a román ajkú zenészeket illetik így, így hívja e községek lakossága a cigány, a román vagy más ajkú zenészeket is. Ha tehát ezen említett községek valamelyikébe zenészek érkeznek, legyenek bár románok, cigányok vagy más ajkúak, a nép azt fogja mondani:

— Itt vannak, megérkeztek az igréczek!

Ott a nép magát a zenészt nevezi igrécznek, ámbár nevezi másképpen is. A topánfalvi, bisztrai s más községek románsága a zenészt ugyan nem nevezi igrécznek, de azért a szó jelentésével tisztában van azon folytonos érintkezésnél fogva, a melyben van a vidrai és ennek szomszéd-községeivel. Azon a területen, a melyen az igrécz szó forgalomban van, ha jól megfigyeljük a dolgot, tapasztalni fogjuk azt, hogy a fiatalabb nemzedék óvatosan kerüli az igrécz szó kimondását, mintha az valami szörnyű barbarizmus volna. Ha fiatalabb embernél kérdezősködik az ember a hegedűs, a zenész román megfelelő szava után, a kérdezett el fog mondani minden szót, az igréczet pedig csak egyenes figyelmeztetésre fogja kiejteni. Az öregeknél a szó használata általánosabb.

Ezek volnának tehát e tekintetben a megjegyzendők. De igen sok mondani valónk van czikkiró többi állításaira. Azt mondja pl.:

„Ez adatokból kiviláglik, hogy a zenészek neve tulajdonképpen *igrécz*, sőt talán *igrécz*, az *igricz* alak egyetlen egyszer fordul elő a Nagyszombati Codexben. És ismét a román töben itt is a második magánhangzó nem *i*, hanem *é*, éppen úgy, mint a nyelvtörténeti szótárban, a nagyszombati codex egyetlen adatát kivéve.“

Szerinte teliát a szó eredetibb alakja az igrécz, a mit a román alak is bizonyít. Czikkíró nem veszi észre, hogy az általa is említett községek (Igricze, [griczi, Igriczerse), továbbá a román családnév igrijan az ellenkezőre vallanak.

„Más — mondja szerző — az igrécz viselkedése akkor, mikor táncdarabokat s más akkor, mikor népdalt húz.“

Az igen természetes, csak hogy itt ismerni kellene a d ó i n a és a h ó r a¹ közötti különbséget, a mi kézzel foghatóan megmagyarázza nemcsak az igrécz, de egyáltalában a hegedús viselkedését e tekintetben. Nem az igrécznek a sajátsága ez, hanem a zenedarab követeli azt a hangulatot, viselkedést és ez a viselkedés nemcsak a havas igréczeinél tapasztalható, hanem más helyütt is, ahol csak a d o i n a és a h o r a dallama a nyirettyú alá kerül.² Természetesnek fogja találni mindenki, ha a melankolikus dallam eljátszásánál sem az u. n. igrécz sem más cigány-zenész nem fog ugrálni és azt is természetesnek fogja tartani, ha a táncdarab, a b o r a eljátszásakor ő is megfelelőbb viselkedést tanúsít, ha t. i. „egész testével adja a taktust, ha lábával dobog, nagyokat kurjongat“ stb., a miket szerző különben a főváros cigánybandáinál is tapasztalhatott volna anélkül, hogy ezen viselkedéssel valamely ethnographiai tételt lehetne bebizonyítani. Künn a szabadban, tanulmányúton, az általános jellemvonások úgy látszik többé nem jönnek tekintetbe, magyarázatokat fűzünk jelentéktelen jelenségekhez és a jelentősök elkerülik figyelmünket. Így cselekszik czikkíró is. Különösnek tartja a melankolikus dallamoknál az igrécz komolyságát és a táncdaraboknál jó kedvét. Pedig ez az egész világon csak így van.

¹ Dólna, espece de mélodies melancoliques jouées surdeslutes (chalu-meaux) par les bergers montagnards et puis chanson, poésie melancolique éti général: — cr. serb. dvojnica, dvojnica. dvojice; stb. (Cihac Dict. d'elym. — Elémentes slaves p. (98); — b o r : danse, choeur de danse χορός danse; alb-hóra; vgr. χορός lat. chorus. (U. a. Élémentes grecs-modernes 664) a csángók-nál h ó r a : danse.

² Alső-Járán tartózkodásom alkalmával egy kacskezü cigány-zenész a b ó r á t a legnagyobb tüzzel táncolta és hegedülte egyszerre, a mellett pipázott is. A mulatóknak incselkedése a zenészekkel általános. A zenész hegedűje mellett a mulatót tréfás táncmozdulatokkal, ötletekkel, fogásokkal és viselkedéssel is mulattatni igyekszik mindenütt. A mulatózó a cigány-zenészt boldosnak szereti látni. Ez lehet az igrécz sajátságából egy maradvány, általánosnak azonban elég általános.

A magyar komolylyá lesz a búra és víg lesz a frissre a nélkül, hogy valami igricz-tételt lehetne ezen saját-ságból kimagyarázni. A földolgot azonban, a doina és a hóra saját-ságát megfigyelni elmulasztotta. — Ilyen természetű a következő megfigyelése is: „Ha vásárba mennek, csoportosan hagyják el a völgyet, 10—12 szekér egy társaságban egyszerre indul s a csapatban mindig akad egy-egy igrécz, a ki megkezdí az éneket, a többi pedig soronkint utána éneklí.“

Szerző itt már összezavarja az énekest az igrécz-czel, a zenészszel. Az, a ki az éneket megkezdí nem igrécz, az egyszerű énekes (címtáré!) előénekes. Az együtt-éneklés a világ minden népeinél a mióta a kart kitalálták, divatban van. Ez egyházi szokás is. Ez nemcsak a vásárba menő móczoknál van így, de így van ez mindenütt, a hol csak románság él. Az igrécz pedig zenész. És a midőn megfigyeli azt a jelentéktelen, mert közös vonás, körülményt, elfelejti megfigyelni a móczoknál divó és annyira érdekes regélőheti regélési szokásokat, továbbá a havasi vásárt (báci = bulcsu), a mi már specziálítás s a melyben az igrécznek valóban nagy szerepe van; különösen nem figyelte meg az általa igrécznek nevezett előénekes dalszövegét, a melynek (hóra, vagy doina lévén) a magyar igrécz mondókákhoz vagy a román kolindákhoz semmi köze nincs. A román munka-, ut-, mulatásközben dalolni szokott vígat vagy busát, a mint kedve tartja, soha sem rm nd azonban regét, kolindát, mert ennek megvan a maga külön alkalmá. És ilyen természetű cikkirónak a következő megfigyelése: „ . . . sem a három Vidrán, sem Szkarisoarán, sem Albákon a csimpolyát hangszerül nem használják, de már a közeli Bulcsesdeu igen, csakhogy Bulcsesd összes szokásai, vérmérséklete, sőt, nyelvjárása is egészen más, mint a Topánfalva vidéki románoké!“ Ámbár a csimpolya nagy szerepéből a móczok között a Já n k u indulója¹ is tanúskodik, — legyen igaz cikkiró megfigyelése, — nem

¹ Opt-zec-i de oi despoaic

Sí prin ingán le pun.

De sunete c i m p o a e

Páduriie resuu.

(Megnyúznak nyolczvan juhót és nyársra húzzák, a kiáltások és a csimpolyáktól visszhangoznak az erdők.)

tud azonban felvilágosítást adni a bulcesedi és a topánfalvi vidéki románság között előforduló különbségekről, mert itt már meg kellene jelölni a határvonalat a bányászok, a mókának, a körösiek és móczok földe között, amelyen a nép tényleg elszigetelő sajátságokkal fordul elő.

Még csak néhány megjegyzést teszünk s aztán rátérünk tulajdonképpeni tárgyunkra.

Czikkíró meg nem állhatja, hogy „midőn e kérdések elméjében felmerültek, fel ne említsen néhány oly néprajzi körülményt, melyek kell, hogy a kérdéssel foglalkozó egyén szemében bizonyos jelentőséget nyerjenek.“ Ezek volnának a móczok közötti székely családnevek, az építkezési mód és a székely összes kalákák (daca); továbbá a helység nevek magyarsága (Búcsúm—Tökésfalva); maga Vidra, — mely a vidra állattól kapta nevét — ugor szó, az ugor vid (viz) — továbbképzése. És itt mellékesen megjegyzi, hogy A bru d b ány án egy erdésznél látott is egy inegszelidített vidrát, „a melylycl az ember úgy játszhatott, mint egy macskával.“

„Mindezek — mondja — nem véletlenül, nem a székelyseggei való érintkezés által — folytatja czikkíró — jutottak a nép közé“ ekkora hatást feltételeznünk legalább is valószínűtlen. Sokkal inkább csatlakozom azon nézethez, hogy itt oláhosodott magyarsággal van dolgunk.“

Ezen döntő kinyilatkoztatás azonban homok alapokra van építve, az az „akkora hatás“ nem is székely hatás, hanem egészen más valami, a mit igen könnyen megtudhatunk.

így például az igrécz nem székelyhatás; magának az igrécz szónak a székelységgel semmi összeköttetése nincs. Az igrécz szó nem a székelység útján jutott a havasok közé, mert a székelység azt a szót nem ismeri. A székely az igréczet nem ismeri, neki csak regesei vannak.¹ Nem is erdélyi hatás; a magyarországi részekből került a móczok közé, legnagyobb valószínűséggel Zaránd, vagy Aradmegyéből, a hol Dr. Márki Sándor, szerző cikkéhez csatolt kitűnő jegyzetében, az igréczek nyomát a leghatározottabb alakban kimutatta. Ez a nyom a móczokig vezet el, illetőleg a móczok földe hozzátartozik a Dr. Márki által említett igrécz területhez. A románok között mindenütt vannak zenészek; a furulyát, csimpolyát, hegedűt stb.

¹ R e g e s : énekes, — egyházi és népünnepélyek alkalmával. Régi szó; itt-ott Udvarhelyszéken ma is hallható: Eljöttek a regesek: énekes fiúk. legények. Kriza J. Vadrózsák 514. 1. Megfelel a román kolindáló fogalmának.

úgy nálunk, mint a román királyságban a múltban, mint a jelenben maguk a parasztok sokszor kitűnően kezeltek. A koldusok is hegedűvel vagy más hangszerrel és hangos regéléssel, énekléssel, vonják magukra a közönség figyelmét.¹ A várak, kastélyok igréczei román lakta területeken román ajknak is lehettek. Innen származnak a románságban az erre vonatkozó vezetéknevek. Az igrécz szó a móczok nyelvében nem székelyhatás.

A k a l á k a (clacá)² sem székelyhatás a móczoknál. A kalákák nemcsak a móczok között, de a románok által lakott területeken mindenütt divatoznak, így Romániában is. A havasban a clacá robotos, jobbágyi szolgálmányt jelent s ez a jelentés összevág a romániai jelentéssel. A kalákák bár tisztán szláv hatás, a románság hozta és vitte tovább és tovább a magyarok közé. Így mint értesülők a román véghatárokon, Bihar, Békés stb. csak a román, vagy a magyarokkal közösen lakott helyeken vannak a kalákák divatban, a tiszta magyar községekben ismeretlenek. A kaláka nem székely találmány, specziálitás; nem a székelyek terjesztették a románság között, hanem ellenkezőleg.

A román családnevekre nézve meg kell jegyezmem, hogy 1848 előtt a román nemes családok magyar nevekkel bírtak. A román nemes családok azt a helységnevet vették fel, a honnan nemességük datálódott. A románság híres történetírója például Sinkáról írván magát, felvette a S i n k a i családnevet. Az tehát, a ki a románok között valamely hely után bir magyar formájú családnévvvel, azért utódról-utódra tiszta román lehet; az ilyen név hallására nem beszélhetünk mindjárt eloláhosodásról. A románok büszkék lévén magyar nemességükre, a magyar családneveket szívesen felvették. De van románok között sok más magyar hangzású családnév, ilyenek: Hosszú, Kis, Nagy, Fekete, Fejér, Kádár, Varga, Vitéz, Farkas, Dancs, Kondor, Juhász, Pap, Király, Márk, Gombos, Dávid, Kovács, Hideg, Szálka, Szabó, Sánta, Nemes, Vajda, Morvát, Lukács, Orosz, Szóts, Tamás, Simon, Deák, Hegedűs, Bogyó, Kerekes, Sándor, Fábián, Pus-

¹ Ennek szálai ismét visszavezetnek a kolindához, a szláv koledá-luiz, a honnan a magyar koldus szó is származik.

² Lásd e szó magyarázatát Cahacnál: Dictionnaire d'étym. éléments slaves 116. l.

kás, Lantos, Szerb, Lázár stb. stb.; sok családra átszál-
lított a foglalkozás neve, sokat pedig gúnynévvel ruház-
tak fel, a mitől megszabadulni nem tudtak,

E tekintetben 1848 előtt a várak és a földesúri
udvarok nagy magyarosító hatással bírtak. Úgy a vá-
rakban mint a földesúri udvarokban a román jobbágyok
különféle szolgálatokra voltak alkalmazva. Ezek több-
nyire magyar vezetéknevvel Hibáztattak fel. Az újonnan
megkereszteltek büszkék voltak új családnevükre. Az
oláliosan hangzó családnevet szívesen feladták. A ne-
messég és a jobbágyi szolgálatok révén sok magyar csa-
ládnev jött forgalomba. Tiszta román családok kaptak
magyar hangzású vezetéknevet. Tény, hogy a román
néptestben sok a beolvasztott magyarság, de az is tény,
hogy 1848 előtti időből nagyon sok beolvadott román
lehetne kimutatni. A magyar nemesség vonzott, mert a
nemzetiségi öntudat csirájában ha volt. Hogy a havas-
ban sok a magyar családnév, azon nem szabad meg-
ütődnünk. Bánya- és famunkákra mindig alkalmaztak
magyarságot, székelységet, németséget. 1848 előtt a
bányahivatalok is sikerrel folytatták a névmagyarosítást
a nem magyarok között. Az is tény, hogy a magyar
családoknak letelepítése románok közé egyes munkák
végett, mindig végzetes. A magyar elem mindig bele-
olvad a román elembe; a román elem soha meg nem
tanul még tíz szót sem a közéje letelepülő idegen elem-
től, de az idegen elem megtanulja a románság nyelvét.
A Romániába menő székelység 20%-je pedig beolvad.

A helységnevek és az építkezés magyarságáról majd
alább, annyit már itt is megjegyezhetek, hogy a mó-
czok helységnevtára ni a g y a r n e v e k e t f e l n e m
m u t a t .

És most megadom a feleletet a feltett kérdésre:
Székelyek-e a mőczok?

II.

Általában az a nézet uralkodik, hogy a topánfalvi
havasok mőczai eloláhosodott székelyek. Az utazók is
kifejezést adnak leírásaikban nézetüknek. Egynémelyike
tudni véli, hogy az ide telepedett egykori székelyek az
ev. ref. egyházhoz tartoztak, s hogy az albáki templom

hiújában most is látható a rézkakas, a mely egykor a torony csúcsán díszelgett. A móczok háztájában, ruházatában, testalkatában van valami, a mi a székelyre emlékeztet.

Hunfalvi János¹ szerint az erdélyi nemzeti fejedelmek székely néppel telepítették be a havasokat, hogy a nagy terjedelmű kincstári erdőségekben a faiparnak lendületet adjanak. Körülbelül 20—30 ezer székely telepít vényest emlegetnek. Hunfalvi azonban nem tudja sem a fejedelmet megnevezni, a ki ezt a telepítést végrehajtotta, sem az időt meghatározni, a melyben a telepítések megtörténtek volna, annál kevésbé nyújt felvilágosítást a telepítések arányairól. Erre vonatkozólag történeti adatra nem akadtam. Történetíróink feladata tisztázni a kérdést: tényleg történt-e telepítés, mikor és mily arányokban?

A kérdést mar érintettem egyszer ebben a folyóiratban,² Megmondtam, hogy egyes kisebb székely telepítés nincs kizárva, de fel nem tehető, hogy a mai móczok eloláhosodott székelyek volnának, jelesen annak a 20—30 ezer székely telepítvényesnek a maradványai, a kikről minduntalan hallhatunk és olvashatunk. Erre nézve kézzel fogható bizonyítékokat hozhatunk fel.

Mindenekelőtt legyünk tisztában a móczok földével. Hunfalvi szerint a móczok földje az Aranyos völgyében Offenbányával kezdődik, Topánfalván át a Gaináig s onnan délkeleti irányban Abrudbányán és Zalatnán át az Ompoly völgyön lefelé Ompolyiczáig terjed.³ Bergner Kudolf német utazó szintén ezt a földet állítja a móczok földének. Ez a feltevés azonban nem áll. A móczok földje az Aranyos völgyében fennebb, Bisztróval kezdődik és Topánfalva, Csértés, Alsó- és Felső-Vidra, Albák, Szkerisóra, Szekátura, Kerpenyes, Szohodoi, Búcsúm, Nyágra, Ponorel községek területére szorítkozik, a lakosság száma az utolsó népszámlálás adatai szerint körülbelül ötvenezer, központjuk Topánfalva.

A móczokon kívül nyelvi és ruházati eltéréseket mutatnak a mokánok a bányászok és a körösiek; ezek együtt

¹ Magyar birodalom földrajza, Budapest 1886. 687 1.

² Erdélyi Múzeum-Egylet 1887-ki kiadványok: A móczok, 79—115 299—330 lapokon.

³ Már említett munkájának 687. lapján.

alkotják itt a havasok lakosságát. A móczok rendszerint faipart űznek. Különféle faedényeket, zsindelyt készítenek; épület-fákat bárdolnak, abroncsozással és tutajozással foglalkoznak. A mokánok bár köztük is vannak ügyes fa- és vasmunkások is, inkább csekély földjüket művelik, állattenyésztéssel foglalkoznak. Aratás idején leereszkednek a völgyekbe, ellepik a volt Aranyosszékot, a bihari, békési részeket; aratnak, csépelnek s ez által télire a szükségeltető gabonaneműeket megszerzik. A bányászok a bányász helységekből tisztán bányászattal foglalkoznak, míg a körösiek részben elütő viselettel különféleipart űznek, kereskednek; földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak.

A Torda-Aranyos, Alsó-Fehér, Hunyad s részben Aradvármegye területéhez tartozó havasi lakosság tehát nem mind mócz. A tulajdonképpeni móczok lakhelye csak a fennebb említett községekre terjed ki.

A móczokat másként topi¹ (czop)-nak is gúnyolják. A mócz szó cirrust, hajfürtöt jelent; *m o t o c h i n á i* (Haarbüseh) a népnelvben szintén előfordul. Nemcsak a havasi lakosra alkalmazza a román nép e szót, hanem a búbos szárnyasokra is, így mondja gáiná motatá (búbos tyúk), pasere motatá (búbos madár). Az elnevezés a havasi lakosság hajviseletéből ered.

Honnan vehette ez a nép a nevét? Vájjon magával hozta-e, vagy itt kapta a hazában? Abban a véleményben vagyok, hogy ez a lakosság a mócz nevet magával hozta. A magyar államnak románságát, a továnfalvit kivéve, egy vidéken sem nevezik így; sem Romániában, sem Bukovinában, sem Beszarabiában nem hívják e néven a hegyi lakosságot. Azonban ráakadunk a szóra Macedóniában. Bolintinean Demeter² balkáni utazásaiban felemlíti, hogy a macedóniai románság hat nemzetségre oszlik; negyedik nemzetségül

¹ A mot (mócz) szót sokan a mons-ból származtatják. A román akadémia szótárában is (Laurian-Massim: Dicționarul limbii române 942 l.) román nyelvi elemek közé van sorolva, holott a szláv szócsaládból való. A magyar matola, motring vagy inatring szintén ide tartozik. (Lásd: Cibac; Dict. d'Étymologie daco-romane, éléments slaves. 189 l.)

A top a német Zopf. A németek mondták: Zopfiger Kéri, Zopfiger Wallach. Franc és Candrea: Rom. din muntii apuseni 65 l. V. ö. a szláv cop-pal.

² B o l i n t i n e a n D e m e t e r Calatorii la români din Macedonia si muntele Atos, Bucuresti, 1863, 98 és következő lapokon.

megnevezi a m ó c z o k a t (motinii) a kiknek nagy része Thessaliában lakik, földműveléssel és különféle mesterséggel foglalkozik. Igen derék, ép és munkás faj, a többi románság bizonyos büszkeséggel tekint reá. A hat nemzetség közül a m o s k o p o l o k a legműveltebbek; e nemzetségből való a hazánkban is jól ismert S i n a, M o c i o n i, 8 á g u n a, a G o j d u család, és a kiváló két író: 15 o i a g e és llosa. Látható tehát, hogy a m ó c z szó nem jelent feltétlenül havasi lakost, mert a maczedoniai m ó c z o k inkább a síkságot foglalták el, a havasi lakosságot ott a g r a m u s t e á n o k alkotják.

Hihetőleg a mi m ó c z a i n k is ezen maczedoniai m ó c z o k családjából szakadtak ki és így hozták magukkal a nevüket is.

Ezt az állítást bizonyítani is tudjuk — még pedig mindenek előtt a n y e l v e l .

A román nyelvben a labiálisokat (p, b, f, v, m.) s az *n* rhotacismusát illetőleg három dialectust különböztetünk meg:

1) *i* előtt a labiális változatlan, az *n* két hangzó között nem megy át *r*-be. Lesz tehát p i e p t, b u n á .

2) a labiális *i* előtt értékben változik; az *n* hangzók között gyakran *r*-ré lesz.

így vin; ghin, jin; a latin venenui: virin, ~ virir.

ö) a labiális változatlan, az *n* pedig *r*-be megy át, p'et; buná — buná.¹

Az első dialectus az úgynevezett d u n a i, a második a maczedoniai, a harmadik az isztriai. Ha már most a m ó c z o k nyelvét vesszük szemügyre, úgy fogjuk tapasztalni, hogy ezen hangtani jelenségeket illetőleg az a második, a maczedoniai dialectuslioz tartozik.

A magyarországi románságnál a rhotacismust csak éppen egy néhány szóban találjuk fel, pl.: a mafunfi ~a máminti; fereastá feneastrá; nimerui — nime/mi, ráninchiu rá/mnchin stb. Az élő nyelvben nálunk össze-vissza 15—20 szóra akadhatunk. A m ó c z o k ebben a tekintetben kivételt képeznek; nyelvük ezelőtt néhány évtizeddel hemzsegett a rhotacizált szavaktól, a melyeknek gyűjteményét Franc és Candrea össze-

¹ Nádejde J. ist limb. si literaturai románé, 6. l.

is állította.¹ Ma tényleg csak az öregek élnek e régi emlékekkel, az ifjúság az iskolák hatása alatt azt egyáltalában mellőzi. A rhotacismus a régiségben nagy szerepet játszik; legrégebb nyelvemlékeinkben az *n* rhotacizálása általános A Psaltire a Scheiana és a Voroneczi

C o d e x² csak a szlávsgból és a görögségből átvett néhány szóban mutat kivételt. A m o h á c s i codex (a X VI-ik száz. végéről) szintén rhotacizál.

A mai nyelvben előforduló ezen jelenség s az a körülmény, hogy régi nyelvemlékeinkben az majdnem általános, arra a következtetésre vezet, hogy az *n* rhotacizálása a román nyelv alakulása idejében keletkezett a nyelvben s hogy az egykor az egész nép által használva volt. A rhotacismus a kivándorlóknál, különféle hatásoknál fogva gyengült, némelyek pedig fentartották azt. Annyi bizonyos, hogy a románság azt egykor közösen bírta, hogy ősi fészkeben, mikor még egy tömegben volt, közösen használta is, s hogy csak az egyes tömeg kirajzása után tapasztalhatunk e tekintetben változást.

Hol lehetett vajjon a rhotacismus fészke V A rhotacismus, ámbár a latin és a román nyelvekben szörványos esetekkel találkozunk, a jelen alakjában mindenestre idegen hatás az oláliságban. Az albán nyelvben (tosk ez a hangtani sajátság tényleg előfordul. Bár az albán nyelv számos szavában az *n* rhotacizálása elmarad, I I a s d e u Bogdán mégis kénytelen beismerni, hogy a rhotacismus albán hatás.³ A románság a nyelv alakulásakor egyszerre vehette át az albánból az artikulussal, s a számnevek egyik sajátságával. És ez a körülmény egy újabb bizonyíték a román nyelv és nép balkáni eredetüségé mellett. A rhotacismus fészke tehát Albánia, a románságra nézve Maczedonia, innen mehetett szét Isztriába és a mostani móczokkal a topánfalvi havasok közé. A maczedoniai lakosság nagy része, mint pásztor, nyájaival egyik helyről a másikra vándorolt. A Kárpátok gerinczein Bukovináig s a bihari havasokig eljöttek. Tényleg ezen havasok népe gyakran teleteti

¹ A fennebb idézett munka 85—90. lapjain.

² Körülbelül a 15-ik száz. végéről valók.

³ Curvinte din bátriu II. k. III 1.

juhnyáit Dobruzsában. Az érintkezés az alsó-részekkel máig¹ sem szűnt meg. A régi világban ez az érintkezés, tekintettel arra, hogy e nép pásztorkodásból is élt, még sűrűbb lehetett.

Innen van a labiálisok érték-változása is.

Az utat, a melyet a Maczedoniából kivándorló csapat megtett, a nyelv világításánál meg lehet jelölni. Ez a csapat mindenütt a Kárpátokon vándorolt s a moldovai részeken nagyon sok ideig tartózkodhatott. A maczedoniai, moldovai és az abrudbányavidéki románság nyelvében megegyező hangtani jelenségek fordulnak elő. Legsajátosabb jelenséget, mutat a *c* hang (*c* és *i* előtt magyar *cs*)

Ez *e* hang az említett három vidék nyelvében *t*-(magyar *cz*)-bemegy át, o. p. cesenusá =tennsá;fi *cior* = fitior; éppen így a *g* (*e*, *i* előtt *zs*) *dz*-be: *g*inere ~ *dzinere*. De ezeken kívül még több összevágó példát hozhatnék fel, a mi arra vall, hogy a nyomok Maczedoniából Moldován át vezetnek hazánk havasai közé.

Továbbá, ha a mócz nyelv szókincsét tekintjük, nagy különbséget mutat az erdélyi románság nyelvétől.

Franc Teofil¹ összeállítja a mócz vidék tájszavait, melyek között több van fentartva a maczedoniai román nyelvből. Kétségtelen, hogy a móczok nyelvében sok a magyar elem. A móczok kereskedő, iparos nép lévén, a magyar városokat hetenként ma is rendesen felkeresik. A magyarsággal az érintkezés mindennapos. E mellett a bányavárosok magyarsága nem csekély hatással volt és van tényleg a román lakosság nyelvére. A kölcsönvételek azonban a közönséges magyar elemekre szorítkoznak, a melyekkel a román nyelvben Magyarországon mindenütt találkozunk. A székely nyelv sajátos szókincséből nem akadunk egyetlen szóra sem; a székely tájnyelvnek semmi nyoma sincs a móczoknál. íme felsorolok néhány kölcsönvételt a Franc szótárából: *a b á r l á u* (abárló), *a lég* (*les*), *a len* (előpénz, foglaló), *c h e g clieg eu* (kesely), *c o m o r n i c* (komornik) *f o r g a g á* (forgás), *i o s a g* (jóság), *iclejje* (eklezsia), *párláu* (pároló), *botár* (határ) stb. Ezek és a mócznyelvben előforduló

¹ I. m. 97—197 l.

többi magyar elem, előfordulnak a románságnál majdnem mindenütt, sőt a régiségben is gyakoriak.

A név és a nyelv tanúsága szerint a mostani móczok tehát maczedoniai eredetűek, a honnan a 15-ik század végén, a törökök európai előnyomulása előtt szállingózhattak nagyobb csapatokban felfelé; elfoglalták Erdély nyugati havasait, megtartván nevüket, nyelvi sajátságukat s ipari ügyességüket is. E nyelvben nincs a maczedóni török hatás.

A móczok tehát nem lehetnek székelyek. Kizárják ezt a feltevést mindenek előtt a helynevek, a melyek között alig egy magyar van. Ha a székelység alapította volna a havas községeit, az egyes község, vagy határnévben fenmaradt volna a székely nyom. A helységnevek szláv vagy román eredetűek.

B i s t r a, a szláv bystra, citus, limpidus, gyors, tiszta. Sok községet, patakot neveznek így. Bistra mellett foly a hasonló nevű patak.

C á m p e n i (Topánfalva), cámp, mező. Népmonda szerint egy Topa nevű gonosztevőtől nyerte volna magyar nevét, ki örökösök nélkül halván meg, javaiba C á m p i á n nevű egyén költözött, innen nevezték el a románok aztán Cámpeni-nek. Magyar neve szintén szláv: topiti, calefacere; a román topi, topesc, olvasztani. Hihetőleg olvasztóhely lehetett valamikor. Különbösen sok hasonló helynévvel találkozunk úgy nálunk, mint Romániában: Topa, Topana, Topáneni, Tepesti, Toplicza stb.

V i d r a, a szláv: vydra, magyarul vidra; görögül *ἰδρα*. Igen sok hasonló helynévre akadunk.

P o n o r e l, szl. ponor, locus ubi fluvius sub terram absconditur. Sok hasonló nevű helység van.

N e a g r a, a román negru-(niger), fekete.

S e c á t u r a, r. sec, latin: siccus, száraz.

A l b a c, a román alb, fehér.

S c á r i s o a r a, a román se a r a, lajtorja.

C á r p i n i s (Kerpenyes), a román carpán, carpiuis, olaszul: carpino, gyertyánfa; cárpinis, gyertyámos.

B ú c s ú m hihetőleg a bálciu, vásárt jelent a moldovai részeken is, búcsú.

C e r t e j e a (Csertés) tisztán ez mutat magyar formát.

A havasrészek, vizek nevei szláv vagy román származásúak. u. m. Cucurbeta, Gáina, Vlúdeasa, Ruginoasa, Calineasa, Vervu-Vérvului, Cápáfiina, Páraul, Spureat, Izvorul Cepelor, Fundul, Páraul-Galbín stb.

Figyelemreméltó körülménynek tartom, hogy ruig Erdély románsága szarvasmarháinak magyar nevet ad, u. m. Bodor, Csákó, Virág, Rózsika, Sugár, Csendes, Jámbor stb, addig a móczoknál ez a hatás nem mutatkozik. A tehén és ökör nevek a móczoknál román jelentésűek, mint Páuná, Murgá, Proastá, Mándrutá, Virae, Albuja, Sireancá, Floricá, Boianá; Dumán, Bociján, Bálán, Pádurean, Codalbul, Lenesül stb. stb.

A helynevek tanúsága szerint kétségtelen, hogy a román elem azon havasok között első lakónak jelentkezik; ő alapította a községeket, ő nevezte el a határokat, havasrészeket és vizeket; s egyáltalában zárkózottabb életet folytatván a térségek románságánál, anynyi külbefolyásnak kitéve nem volt; sem szokásaiban, sem nyelvében nem volt annyira alterálva, mint az. A helynevek között láthatólag magyar jelentésűekre alig akadhatunk.

Ha ezen havasok között nagyobb, jelentékenyebb székelytelepek léteztek volna, s ha ezek alapították volna a havasi községeket és egyáltalában a havasi fa-és bányaipar részben vagy egészben az ő kezükben lettek volna letéve, akkor a havasi román nép nyelvében, szokásaiban, helyelnevezéseiben különleges székely nyomokra, akadnánk.

A helyneveket illetőleg a román nép, a hogy kapja, úgy tartja meg. A magyar és egyáltalában az idegen helyneveket átídomítja a maga hangtani szabályai szerint, de megtartja. Erdély helységeitárát kezünkbe véve kimutatható, hogy a román lakosság csak a legritkább esetben változtatott a helység nevéen, a melyet elfoglalt. Erdély sok tiszta román községeinek a neve máig is magyar. A magyarok által megelőzőleg adott határ, víz, hegynevek szintén tiszteletben tartottak.

Két elemnek összeforradása egy területen nem szokott menni minden küzdelem nélkül. Különösen, ha különböző még a vallás is. Csak egy példát hozok fel.

Boiza Hunyadmegyében egy kis bányahely, német telepítvény; a lakosság bányász, vallása római katolikus. A román és a német nyelvnek ezen összeütközéséből egy furcsa nyelv keletkezett, íme minő: Seb au Mari, ob daca vine vaca von die cin rda? Mari,

nézd ha jő-e a telién a csordából. Ugyanitt fentartotta magát a román és a német elem ezen összeütközéséből egy szokás, a melylyel sehol sem találkozunk ma a románok között. Kisasszony-napján a fiatal bányászok szép fehér kost felcziczomáznak mindenféle pántlikákkal, elől a zenészekkel házról-házra járnak és táncolni szoktak. Az utczai tömeg menet közben folyton azt kiabálja: „Kirvai la berbece!“ így nevezik az ünnepélyt is. A szokás onnan ered, hogy kezdetben mikor a német telepítvény templomépítését befejezte, annak öröme levágott egy kost áldozatul Azóta a telep minden évben megüli a kosünnepélyt. Az akkori Kirch weihe-ből lett Kirvai la berbece¹

A küzdelem ezen nyomaira akadunk mindenütt a románságnál, a hol tekintélyesebb magyar befolyással találkozik. A királyhágóntuli részekben különösen tapasztaljuk ezt. íme ebből a nyelvből is egy néhány példa:

A venyit árvíz ül si nyi-a dús boroshordaiele. (Jött az árvíz s elvitte boroshordóinkat.)

Mergem pe drum Cherestül. Menjünk keresztül az úton.

Unde sá ne tá l á l u i m? Hol találkozunk?

Hai sá b a s á d u i m! Jer beszéljünk.

Hai sá bem a Ida más in Sinufa. Jer, igyunk áldomást szénutezában stb.

Ezt a hatást mutatja a görögség is a romániai nyelvben, íme egy példa:

Spune la pan evghenestao che a venitó sulziaris Trufandaki la here ti smos.

A szláv nyelvvel való küzdelem a román nyelvet megfosztá szókincsenek nagy tömegétől, s kénytelen volt felvenni idegen szókat, képzőket, a melyek a mai nyelvből kipszúthatatlanok.

¹ Tranc Teofil: Rot. la Moji sí Istrieni. 79 - 80. 1.

Ha ezen havasok faipara a székelység kezében lett volna, a románsággal való küzdelemben az összeforrasztott új elem kétségtelenül megtartott volna nyelvében a faiparnál szükséges szerszámokra, egyes munkákra, fogásokra vonatkozó több műkifejezést, mert hiszen a saját otthonában, saját műszavaival él; azokat elhozta volna a topánfalvi havasok közé is, és ott használatba vevén, az érintkező románság nyelvébe bizonyára át is ültette volna. Ezeket a műszavakat, szerszám-elnevezéseket azonban hiában keressük a móczok nyelvében.

Úgy vélik, hogy az ide telepített székelyek a kálvinista egyház hívei voltak. Egyes utazók állítják is, hogy az albáki román templom hiújában a rézkakas, a mely egykor a templom tornyán díszelgett, most is látható. Az áttérés állítólag a múlt század közepe táján történt meg. Ez az állítás minden alapot nélkülöz. Ha a betelepített székelyek kálvinisták lettek volna, akkor a telepítés semmiesetre sem történhetett meg hamarabb, mint, a XVI-ik század végén vagy a XVII-ik század elején, de ez a telepítés meg nem történt, mert hiszen az 1693-ban megkezdett vallási unióban a topánfalvi vidékek lakossága nagy szerepet játszik, — valamivel később Sofronius itt lázít az unió ellen.

Ez a havasi nép mutatott legkevesebb hajlandóságot a vallási unió elfogadására. Nem feltehető, hogy a székely telepítvények alig száz esztendő alatt akként alakuljanak át, hogy nyelvük, nemzetiségük, vallásuk megsemmisüljön, az új vallásban pedig akkora bigottságot áruljanak el, miszerint készek voltak inkább fellázadni, mint a gör. katolikus vallásra áttérni. A magyarság elleni gyűlölet is épen a móczok között lobbant fel legelőször lángra. Hóra és Closca innen indított 1784-ben irtó háborút a magyarság ellen. Lehetetlenségnek tartom, hogy egy magyar telepítvény száz, másfél száz esztendő alatt megfeledkezzék múltjáról, tradícióiról, hogy ne érezzen rokonszenvet, a múlt hagyományainál fogva, elhagyott testvérei iránt és ellenkezőleg képes legyen azok ellen pusztító hadjáratot indítani.

A havasi nép egyes szokásaiban felfedezzük a balkáni emlékeket, a melyek a románságnál mindenütt megtalálhatók. Lakodalmi, ünnepi s más alkalmi költemé-

nyei e népnek eltérést mutatnak, de lényegükben ugyanazok; a székely hatást azokban felfedezni a legnagyobb utánjárás mellett sem lehet. Találkozhatunk ugyan a népköltészetben egyes magyar szavakkal; ez azonban nem speciális székely hatás és különösen nem mondható, hogy azok csak a havasi nép nyelvében fordulnának elő, mert jobbra az élő népnyelv közkinccsei lettek. Ilyenek fipou (czipő), gazda (gazda), eátaná (katona), resteu (eresztő) stb. És különösen a móczoknál divatban levő kalákák (clacá) nem székely természetűek, Már kimutattam, hogy a kalákák sem székely speciálisítás, a székelyek közé a románoktól ment át, a mit bizonyítani lehet azzal a körülménnyel, hogy a románságnál általánosak, a magyarság között csak ott fordulnak elő, a hol az a román elemmel érintkeznek. Különben is a székely nép szabad néplévén, közöttük ily robotos munkák nem keletkezhettek. E kérdésben figyelemre méltó körülmény az, hogy míg Erdélyben a románságnál a kalaka¹ szó alatt mindig önkéntes, ingyenes munkát értettek, addig a móczoknál ez a szó jobbágyi robotos munkát is jelentett, a mi összevág a havaseli értelemmel. Kétségtelen, hogy a móczok ezt a jelentést vándorlásaik közben kapták fel és hozták ide magukkal. Ha a móczoknál székely kölcsönvétel volna, semmi esetre sem jelentene robotos munkát, mert a székelyeknél ilyen jobbágyi szolgálmányokról szó sem lehetett.

Nagyjában elősoroltam eddig azokat a körülményeket, jelenségeket, adatokat, a melyek a móczok székelységét kizárják. Most fel fogok említeni egy néhány jelenséget, a mely a székely befolyást kétséget kizáró módon tanúsítja.

A móczoknál megvan a fiú-leányság úgy, a mint azt a székelyeknél tapasztaljuk. A székelyeknél a székely ember öröksége, ha fia volt, arra szállott s a

¹ A szláv tlaca, bulgáruul tluku; az új szláv nyelvek mindenképpen előfordul. A románban kétféle jelentése van: 1) többiek által nyújtott ingyenes munka valakinek a javára, többnyire a pap, tekintélyesebb emberek, vagy éppen a magukkal tehetetlenek számára. A románoknál divatban van szántani, aratni, kapálni, csépelni stb. kalákában; az asszonyok pedig fonnak, szőnek; 2) jobbágyi szolgálmány, a melyet a jobbágy a földesúrnak bizonyos időben és mértékben tenni tartozott. Az értelem a havaseli részeken általános.

² Fránc-C a n d r e a . RomSnii din munții apuseni 115—116. 1.

fiú leánytestvérének csak rendjéhez illő kiházasítással tartozott. Ha pedig a székelynek fia nem, csak leánya maradt, az a régi székely törvény szerint, fiúvá vált, fiú-leány, s atyja örökösévé lett.¹ A havasi népnél ezt a fiú-t eányságot szintén feltaláljuk. A havasi népnél a családnév átszáll utódról-utódra. Néha azonban a fiú elveszti családjának nevét és annak a nőnek veszi fel a nevét, akit feleségül elvett. Ha valamely családban a fiú-ág kihalt, az örökség és a név átszáll a nőágra és az a fiú, aki ilyen fiúsított leányt vesz el feleségül s annak házába, vagyonába költözik, saját nevét elveszti és a leány családnévét veszi fel.

Az ilyen férfiúról a nép nem azt mondja, hogy: *sa insurat* (megházasodott), hanem, hogy *s'a maritat* (férjhez ment). A férfin azért veszi fel a fiúsított leány s illetőleg az após nevét, hogy az örökös neve ki ne pusztuljon. Ha az ilyen ifjú más faluból való, új lakóhelyén *idegennek, jövevénynek* (venetic) tartják; hosszan tartó jó magaviselet után juthat csak ahhoz, hogy a falu ügyeinek elintézésében résztvegyen.

A havasi nép külön törvénynyel ezt a szokást megerősíteni nem tudja. Nem régi törvényen alapuló kiváltság tehát ez, hanem egy importált idegen szokás, a melyről készségesen elismerem, hogy székelyhatás, miután nincs tudomásom róla, hogy a székelységen kívül valahol a románság fennállana.

Magyarországon a fiú-örökös nélkül elhalt magyar nemesnek a koronára visszaszállandó jószágában a leányt csak a király tehetette örökössé, illetőleg nevezhette fiuleánynyá. A Székelyföldön, hol a törvény tette a leányt fiúvá s örökössé, a király ezt a jogot nem gyakorolhatta, mert királyi jog a székely örökségben nem volt, s az nem hogy megszakadás, de még hűtlenség esetén sem szállhatott a koronára.²

Egyáltalában ki nem mutatható, hogy ez a törvénybeli örökösödési jog valahol a románság között léteznék, annál kevésbé a móczok között, a kik nem is a

¹ Szabó Károly: A székelyek régi törvényei és szokásai. Érd. Muz. Egylet kiadványai 1887-ki kötet 243—245. 1.

² Szabó K. idézett munkájában, 245. 1.

saját, hanem a kincstár földein laktak. A szokás tehát kétségtelenül idegen hatás.

Van egy hely Alsó-Vidrán, egy néhány házból álló külön kis telep, úgy hívják: *la nemnisi*. a mi kétségtelenül arra vall, hogy e telep lakói egykor nemesek voltak; lehet, hogy épen székely telepesek. És ilyen kisebb székely csoportok itt szétszórva a havasban létezhetnek is. Erre mutat a sok magyar vezetéknev a móczok között. Egy topánfalvi sorozás alkalmával feljegyeztem egy csomó ilyen magyar nevet: Radák, Aranyosi, Enyedi, Bercsényi, Dávid, Molnár, Pap, Zsoldos, Vas, Gombos, Mikes, Hentes, Boncza, Szöts, Sánta, Péterlaki, Bogáti, Kis, Okos stb. A Fránc-Candrea¹ névgyűjteményéből felsorolom a következőket: András, Basa, Bankás, Bálos, Barna, Bibarcz, Béllé, Buda, Bállá, Bajko, Belei, Bogyó, Bóka, Barla, Csorba, Kabós, Kationa, Domsa, Darabant, Farkas, Fodor, Gara, Gáldi, Gyurka, Gyulai, Gróf, Gábor, Gombos, Haragos, Zsoldos, Gyula, Lázár, László, Miksa, Makra, Mara, Méra, Manduía, Páska, Petko, Palkó, Rigó, Szö'ts, Suba, Sipos, Tatár, Törös, Tisza (Tisáu), Villa, Vinczellér, Verzál (örmény név). E családnevek között kétségtelen sok a székely.

Ámbár már kimutattam, hogy nem minden magyaros névnél beszélhetünk eloláhosodott magyarságról, mégis el kell ismerni, hogy a fenforgó esetben több speciális székely névvel találkozunk, a mely csakis a székelység közvetlen érintkezése, a románságba való beolvadása útján kerülhetett a móczok közé. Ilyen nevek: Barna, Bajkó, Béllé, Bibarcz, Bállá, Kabos, Gyulai, Darabont, Sánta, Páska, Tatár, Sipos, Mikes, Miksa stb. Alaposabb tanulmány útján még több székelynév-átvételt lehetne kutatni. Ez a körülmény arra vall, hogy a Székelyföldről különböző időben egyes székely családok igenis betelepítették a havasok közé, a melyek csekély voltuknál fogva semmiféle ellenállást nem tudtak kifejezni, az idők folyamán feltétlenül megadták magukat, nem tartván meg régi hagyományaikból semmit, csak éppen a nevet. Ez az átalakulási folyamat igen egy-

¹ I. m. 116—120. 1.

szerű és természetes. Ismerek több családot, a melyben az apa még törli a. nyelvet, de már a gyermek egészen elveszett a magyarságra nézve. Vallásilag, nyelvileg egészen beolvadott. A románság közé betelepülő székely család a román nyelvet csakhamar megtanulja; a saját nyelvétől egy időn túl elszokik; gyermekét, mert közelben magyar templomot nem talál, a román papnál kereszteltet meg, a gyermek ezáltal születésétől fogva egészen román lesz. Ezelőtt 14—15 évvel, mint tan-felügyelő, Offenbányán iskolákat látogatván, feltűnt nekem, hogy a magyar gyermekek a magyar nyelvet idegenszerűen beszélik, mint mikor a román gyermek kezd magyarul beszélni. Az offenbányai magyarság bár magyar templommal és iskolával bírt s bár nagyobb csoportot alkotott, eloláhosodás útján volt, mert a bányáipar pangott, a magyar elem teljesen magára lévén hagyatva, állandóan románul beszélt. Ha a bányáipar fel nem lendült volna, s ha az állam az oktatásról külön is nem gondoskodik, az ottani magyarság egy pár évtized alatt teljesen beolvadott volna, nem tartván meg régi hagyományaiból a n e v e t i kívül semmit.

A román elem nemcsak a magyarral, hanem a német elemmel is így csinál. Á havasi családnevek között van egy csomó német is, a mely kétségtelenül az eloláhosodás útján jutott a románok közé. A székely népről való olyszerű gondoskodás, mint a milyent tapasztalunk, hogy a székelyeket, mint munkásokat, kisebb csoportokban beékelik a románság lakta havasok közé, vagy a Mezőségen, a székelységnek valóságos elpusztítását jelenti. Ily esetekben az eloláhosodás igen gyors tempóban megy végbe. Ily úton a székelységet ötven esztendő alatt meg lehet semmisíteni.

Az is tény, hogy a székely és mócz ház több tekintetben hasonlít egymáshoz. A székelyes kapu a móczoknál is megtalálható éppen úgy, mint a szénás ól; de a mócz ruházatában is van találkozás, az ingét nem kívül, hanem a nadrágba szorítva viseli; a pruszli szintén székelyes.

Ebből az összetalálkozásból azonban azt következtetni, hogy a móczok eloláhosodott székelyek volnának,

igen merész dolog. A havasai között elzárt románság első sorban a faipar üzésére volt utalva. A letelepedés idején rengeteg erdőségek borították be a havasokat, tehát inkább a nagy mennyiségben előforduló faanyag feldolgozására volt utalva, mint az állattenyésztésre, mivel a rengetek erdőségek miatt a nép még annyi legelővel sem rendelkezett, mint ma. Bár az állattenyésztés mindig nagy szerepet játszott a havasban, a faipar üzése a havasi románság előtt mégis főfoglalkozás volt, a mit az állattenyésztés mellett is könnyen folytathatott.

A mócz jó ácsmunkás lévén mindig, messzebb vidékeken fordul meg, úgy is mint munkás, úgy is mint faiparozókat, elárúsító. A havasi kincstári s a bányamunkáknál szükséges építkezéseket a havasi famunkások teljesítették. A havasi munkás tehát szélesebb látkörrel bírt; a formák iránti érzéke fejlettebb. A mi jót látott, azt a maga körében érvényesítette is. Járása, kelése közben könnyen akadhatott a székely kapu alakjaira, vagy megteremthette azt a saját invencziójából is. Az ingviselet azon alakjában nemcsak a székelyeknél fordul elő, hanem a szászoknál is, sőt a románoknál is több helyen; Kis-Oláhországban különösen éppen úgy viseli a románság az inget, mint a mócz. Ezt a viseletét, ha Maczedoniából nem hozta magával, útközben is felszedhette valahol.

Az a körülmény, hogy az építkezés nemcsak a móczoknál, hanem a többi havasi lakosságnál is azonos, kizárja a székely közvetlen hatást. Ha ez közvetlen székely hatás volna, akkor az épp oly nagy mértékben mutatkoznék a móczok nyelvében, szokásaiban, helység- és határelnevezéseiben is. A székelység egyoldalulag csak építkezés dolgában nem lehetett akkora hatással az egész havasra.

Az eddig előadottak szerint, mindent egybevéve, arra az eredményre jutunk, hogy a topánfalvi havasok mócznépe nem székely eredetű, hogy a móczok tehát nem székelyek. A móczoknál azonban igenis akadunk székely hatásra s ez leginkább a leányfiúsítás szokásában nyilvánul. Ez a szokás, valamint az a körülmény, hogy a mócz családnevek között székely családnevek is fordulnak elő, arra vall,

hogy a topánfalvi havasokban a régiebb időkben rendre-re kisebb mérvű, telepítések történtek, a melyek azonban csakhamar eloláhosodtak. Az így beolvasztottak csak éppen nevüket tartották meg s örökségek alkalmával azt a szokást, a mely rájuk nézve igen fontos és életbevágó volt, s a mely a havasi románság előtt is igen czélszerűnek bizonyult..

A REFORMATIO HATÁSA

A ROMÁN NÉPRE ERDÉLYBEN.

A reformatio hatása a román népre Erdélyben.

Tárgyalni fogom a román nép vallási és irodalmi állapotait a XVI. és XVII. században. Kimutatom a reformatio rendkívül jótékony hatását mindkettőre.

E két kérdés tárgyalásával senki sem foglalkozott a magyar irodalomban; a román írók közül annál többen, de nem volt köszönet benne.¹ Vallási és faji üldöztetésről szólnak s igyekeztek fegyvert kovácsolni nemcsak a magyar liberalismus, hanem egyúttal az ország alkotmánya ellen is. A lelkiismereti szabadság classicus földé úgy lett bemutatva, mint egy zord, minden szabadabb lélegzést megfojtó éghajlat, honnan, a ki csak teheti, menekül szabadabb, melegebb vidékek felé. E vidékek pedig ott a két román fejedelemség területén födöttettek föl. Majd meglátjuk, hogy ott e tekintetben minők voltak az állapotok.

A román történetírók hamisan mutattak be közönségek előtt azon két század vallási viszonyait; hamis tehát a forgalom is, melyet a román nép magának azokról alkotott.

Ám de lássuk, miként keletkezett ez a hit?

I.

Mikor valamely történeti tény fölött román ember más nemzetiségű férfiúval vitatkozik, ez hiába fog tekintélyekre, egykorú írókra, szemtanuk bizonyítására

* Popea Miklós Vechia Metropolia ort. rom. a Transilvani ei N.-Szeben, 1870. Moldován J: Libertate a consciinlei in Transilvania. A Cipariu Archivumának 219. s következő lapjain. Maior Péter: Istoria besericei Románilor. Buda 1813. Ugyan töle: Istoria pentru inceputul Románilor in Dachia. Buda, 1812. Papiu Uarian: Istoria Románilor din Dacia superiora. 1851—1852. Ciparin Timotheus: Acte si fragmente. Balázsfalva, 1855. stb. stb.

hivatkozni, a román ember engedni nem fog, mondván: „Mindez a román történelemben nem így, hanem más-képen van megírva.“¹

Valóban úgy is van! A román történetírók más történelmet csináltak. A helyzet és a talaj arra igen kedvező volt.

1870-ig a román nép két csoportból állott. Az egyik csoportba tartozók „tudományokkal“ foglalkoztak — írtak. A második csoport állott a tulajdonképeni népből, mely vakon elhitt mindent, a miről csak az első csoport írt és megbámult minden kiemelkedő nagyságot.

Kadulescu Eliade, a román irodalom megteremtője, atyja, azt mondá, hogy minden román, a ki csak írni tud, az írjon. Nem azt mondá tehát, hogy minden román ember, a ki csak olvasni tud, olvasson és tanuljon, hanem azt, hogy írjon. Így énekel Sión György is egyik költeményében.¹ E biztatás nem volt elhaló szó a pusztában.

Megalakult az írói csoport. E férfiak szűk látkörrel birva, egymást dicsőítették. Az egyik volt „renumitul poet“, a másik „marele istoric“, a harmadik „eccelestul gramatist“ és így tovább. Mind nagy férfiú volt „ante-luptator natiunal“, „nemzeti előharczos“. A mi románul volt írva s tőlök eredt, annak föltétlenül jónak kellett lenni. Egymás kedvéért elhittek egymásnak mindenféle képtelenséget; senki sem hazudott, senki sem plágizált, senki sem hamisított, az mind egy szálíg derekas munka volt.

Tisztelet a kivételeknek! Voltak férfiak, a kik a tudományt nem czélzatosan, hanem bizonyos lelkiismeretességgel és szakavatottsággal művelték, — ezek aztán a „semi-dei“-k, a félistenek valának; s méltán is! Hanem az általános irány csak amolyan volt.

S az eredmény? A mai vizsgálódó előtt igen különös.

Mit meg nem engedett magának a hamis hazafiság! Egy Saulescu György 1850 körül megír egy krónikát és azt állítja róla, hogy az a Hurul krónikája 1495-ből, a ki nem volt más, mint Drágos vajda nagy kancellárja.

¹ Sión György: P o e s i i . Bukarest, 1857. 190—193. lapokon.

A latin nyelven Hurul által írt művet valami Clanau Péter még a XV. században román nyelvre fordítja le s az eredeti dolgot megkapják Vaslui városában. 1856-ban e krónika Saulescu György magyarázataival megjelenik nyomtatásban is,¹ a kézirat azonban végképp eltűnik, nehogy hivatott szem abba bepillantasson.

Mindenki hitte, hogy e krónika valódi.² Lambrior tanár kimutatja, hogy a mű nyelvezete nem felel meg a XV. század román nyelvének; Negruzzi, Odobescu és Tocilescu kimutatják, hogy a mű hamisítvány, Rocsler Róbert³ egy beteg agy képzelődésének tartja, de azért a román irodalom történetének kézi könyveiben⁴ mégis mint valódi mű ott szerepel s az ifjúság abból merít s abból nyer hamis tudatot a román nép származásáról, dárciai állandó tartózkodásáról, kormányzati szervezetéről. E munka egyenesen és célzatosan készült az újabb teoriák ellen, mintegy czáfolatul.⁵ Az összes új teoriák romba döntetnek az 1495-diki Hurul-féle krónikával.

Sinkai György a múlt század végétől a folyó század elejéig megír egy krónikát szintén sok célzatossággal s a magyar alkotmány ellen duzzadó gyűlölködéssel.⁶ Maior Péter azt valahogy megkaparintja és egész anyagát átlopja saját történelmébe, melyet 1812-ben ki is ad.⁷ A magával is meghasonlott kedélyű Sinkai György műve, per Maior Péter a román nép történelme lesz, s Inában pirít erre Maiorescu Titus⁸ — a román történelem meg van alkotva, a román ifjúság a román nép múltját már csak abból kutatja.

Missail a román történelemre vonatkozólag azt mondja: „Rossz történelmet írunk mi, a régi vágáson

¹ Saulescu György: Cronica lui Hurul. Jassi, 1856-

² A jeles történetíró Melhisedec püspök, valamint Eliade is vitatják a krónika valódiságát.

³ Roesler Róbert: Romaenische Studien. Lipcse, 1871. 274 lapon.

⁴ Pap László: Conspect asupra literaturii române. Bukarest, 1875. 1. k. 39—40. lapokon. Papfiu Jusztin.: Poesia si prosa. N.-Várad, 1870. 120—121.; 185—188. lapokon. Pumnul Áron: Lapturariu românesc. Bécs, 1862. III. köt. 1—29. lapokon-

⁵ Urechea Sándor: Schite de istoria literaturii române. Bukarest 1. r. 55. lap.

⁶ E mű: Cronica románilor cím alatt csak 1853-ban látott napvilágot Jassiban, Ghica Gergely Sándor, moldovai fejedelem, költségén.

⁷ Maior Péter: Istoria pentru inceputul românilor in Dachia. Buda, 1812. Gyriell betűkkel, később latin betűkkel is.

⁸ Mairescu Titus: C r i t i c e . Bukarest, 1874. 314. lapon.

haladunk. Egyik mondta, mindnyájan mondjuk; egyik hibázott, hibázunk mindnyájan; olyanok vagyunk, mint a juhok, egymás után ugrunk. Avagy vizsgálódjunk? Nem! édes fiam, higy és ne vizsgálódjál!“¹

A történelmi múltnak megfelelő nyelvészetről kellett gondoskodni.

Laurián Trebonián 1840-ben kiad egy román nyelvészeti munkát latin nyelven.¹ Az idegen előtt egy nem létező román nyelv mutattatik be, a mely úgy hasonlít a latin nyelvhez, mint egyik tojás a másikhoz; egy curiosum, egy szörnyűség, mely azonban az idegen bámulatát költi fel, a latin nyelvhez való hasonlósága által.²

Maiorescu Titus kinyilvánítja, hogy e mű csodaszörny, hanem azért a román világ tele van e mű dicsőítésével, a román ifjúság pedig azon művel kezében documentálja a román nyelv latinságát.

Ez a léha irány 1867-ben bevitetik a román tudományos akadémiába, megjegyzendő az erdélyi írók által, a kik akkor még Románia fölött is fölényt gyakoroltak.

Már az akadémia alapszabályai megszentelik a román nagyzás hóbortját. Megalakul az akadémia; a tagok nem tudományuk, hanem tartózkodási helyüknél fogva választatnak be, hogy a régi római Dácia együtt legyen. Így Marmaros két, Erdély három, Bánát két, Bukovina két, Beszarábia három, Macedonia két, Moldova három, Havasalföld négy tagot volt hivatva küldeni az akadémiába.⁴ Így igen sok ember nem tudományánál, hanem inkább tartózkodási helyénél fogva jutott be ama testületbe, mely nem is annyira tudományos, mint inkább politikai testület volt kezdetben.

Első kötelesség volt egy szótárt csinálni, megfelelőt

¹ Missail G.: Epoea Ilii Vasilie Lapul. Bukarest, 1866. 7—8. lapokon.

²Tentamen criticum in originem, deri vati onem et formám 11 n g u a e romanae in utraquae Daciae gentis- Bécs, 1840.

³ In contra directií de astazi in cultura romána. 1868.

⁴ Lásd az 1866 ápril 1-én megerősített alapszabályok 4. §-át. Ezen alapszabály gyökeres változást szenvedett; a kezdetben tisztán nyelvészeti egylet később három osztályra oszlott: nyelvészeti, régészet-történelmi és természet-tudományi osztályokra. Az aj alapszabályok Károly fejedelem által 1867-augusztus 26-ikán, 1246. sz- alatt megerősítettek.

a Laurián-féle elveknek. E szótár¹ belekerült valami 100,000 francba; hanem az nem volt a román nyelv szótára. A mit három ember, Massim, Hodos és Baricz csak kikomponálhatott, új szót, az mind ott van a két vaskos kötetben, hanem román szó alig néhány. Szörny-szülött egész merőben!

Az akadémia csak későre tért észre, csak későre rázta le e nyűgöt magáról, megtörvén a magyarországiak befolyását s megkezdvén királyi segélylyel az új szótárt,² mely a román nyelv valódi szótárának ígérkezik. S egyúttal azon kijelentést tette, hogy ha a magyai-országiaknak leszámolni valójok van a magyarral, ám intézzék el kebli ügyöket otthon, de az egész román tudományos ságot ne metélyezzék meg czélzatosságokkal, a való igazság s a román világ jól fölfogott érdeke ellenére.

Meghamisították a nép szellemi termékeit. Marianescu Athanasiu egyes, a római történelemből átvett eseményekre kolindákat csinált s rámutatott: „íme a rómaiak történelme a román nép kolindáiban“.³

Még a Kisfaludy-Társaság egyik kiadványában is ezeket olvassuk: „... a román nép ajkán ma is él (!) egy kolinda, mely két ezer (!!?) év előtt történt esetet énekel meg, vagyis a sabin nők elrablását a rómaiak által, a Romulus rendezte ünnep alkalmával.“ — Aztán ismét: „néhány kolinda valóságos krónikaszerű ballada, mely elbeszéli Dáciiának colonisatióját!“ Az bizonyára a J o c u l című kolinda lesz. '

Theodorescu Demeter⁵ kimutatja, hogy a J o c u l (Táncz) és a hozzá hasonló kolindák Marianescu Athánáz úr gyűjteményében — hamisítványok, csinálmányok; hogy azok a román nép ajkáról egyáltalában nem szedettek, — ez azonban mind semmi; ez a román ifjusá-

¹ Címe: Dictionáriul limbei románé. Bukarest, 1871. I. kötet, II. köt. 1876. Az első kötet 1242, a második 1622 oldalból áll. Harmadik kötetül szolgál a: Glossariu. Bukarest, 1871. 584 oldalal, ebben az állítólag idegen nyelvekből származó barbarismusok foglalnak lielyet; tulajdonképen ez a valódi román szótár.

² Etymologicum magnum Romániáé Bukarest, 1886-ban indult meg. s eddig másfél kötet, jelent meg.

Marianescu Athanasiu: Colinde. Buda-Pest, 1859. A Jocul című, 104 — 105. lapokon.

³ Vulcan József: Román népdalok. Buda-Pest, 1877. Bevezetés 19—20. lapokon, a Kisfaludy-Társaság kiadványa.

⁴ Nofiuni despre colindele románé. Bukarest, 1879. 27—32. lapokon.

got nem akadályozza meg abban, hogy e csinálmányokat ne valódi népies termékeknek vegye s ne hivatkozzék azokra, mint olyanokra, a melyek valóban a Romulus idejéből erednek!!

De hát ki tudná mind előszámlálni azon téves nézeteket, a melyek, különösen 1870-ig, a román nép hitvilágában és irodalmában fölülkerekedtek!

Tehát a román nép egy része irt, mindent összevissza; a másik hitt, szintén összevissza mindent. A kik Írtak, azok véd- és dacyszövetséget kötöttek egymás között, egymás támogatására

Írni csak egyféleképp lehetett, dicsőíteni mindent a mi románul van és mindenkit, a ki románul írt. A ki nem írt így, az „renegát“-nak bélyegeztetett, mert az „a román népet becsmérli.“ Hinni csak egyféleképp lehetett — föltétlenül; a ki nem hitt így, az szintén „renegát.“ volt s kiátkozták a román nép kebeléből.

Szomorúan emlékezem vissza ez időkre! Húzódtam a néphez, melyhez tartozom; szerettem akkor, a mint szerettem most is. A román ifjúság egy léha, eszmeszegény irányba tereltetett, nem kapott magot, csak phrasist, ezen rágódhatott. Az akkori román ifjúság nevelése egyoldalú, fölületes volt. Ki lehetett vele megelégedve?

1866-ban, mint tanuló, már Írni kezdtem, mert olyan volt a világ. A budapesti román Aurora és később a Família dolgozatokat közölt tőlem. Aztán szünidők alkalmával összejártam a falukat s a nép ajkáról szedtem népköltészeti termékeket és megszerettem a népet még inkább, és megsajnáltam még jobban. A Família gyűjteményemből több darabot közölt 1867- és 1868-ban. Aztán egy cikkben azt merészeltem fejtegetni, hogy román regény és román novella nincs! A szerkesztő nem adta ki a cikket, megizenvén, hogy ilyfélét Írni nem szabad! Hogy ne volna, mikor van! A Família minden egyes számában hozott is nyálab számra ilyfélét, de hát azok még sem voltak novellák, szegényes gondolkozást, primitív műveltséget és semmiféle gondolatot nem fejeztek ki.

Mert föltétlenül nem hittem s nem írtam úgy, a hogy a czéhnek kedvezett, kitették szűrőmet s a mellett megvonták tőlem 300 forintos alapítványomat is.

Hanem a villám épen ez időben ütött volt be az írói csoportba. Maiorescu Titus tüzes ostorral fogott neki a léha irány ostorozásához. Nem kímélt senkit és semmit. Az addig félistenek gyanánt nézett férfiakat, mint hajdanában Mózes az arany borjút, a porba rántotta le és számadásra hívta föl. E férfiú úgy találta, hogy Barnuti Simon törvénykönyve¹ egy haszontalan egyoldalú mű; Maior Péter történelme nemcsak plágium, de képtelen dolgokat foglal magában; az akadémia nagy szótára, valamint Laurian Trebonian nyelvészeti műve curiosum szörnyszülött, Cipariu Timotheus grammatikája² a megkövesült régi formák összefoglalása. A sok „nagy költő“, mint valami csiripelő verébhadat, szétkergette és a magyarországi román hirlapírókat uémetes irányukkal, erőltetett eredetiségökkel egymáshoz verte, hogy Barittól jajgatott Román Sándorig mindenki.

A törpék jajkiáltása nagy volt; — a nagyok pedig szembeszálltak az új ellenséggel s megküzdöttek vele.

Lássuk mit mond Maiorescu:

„Kultúránk mai irányában legfőbb bűn a hazugság. Hazugság az aspirálókbán, hazugság a politikában, a költészetben, a nyelvtanban s a közszellem minden egyes nyilvánításában.“³

„A Patriotismus nem lehet reánk nézve egy a tökéletlenséggel; valamely gyöngé művet nem lehet megdicsérni azért, mert románul van megírva. Férczelményeinket. nem lehet a hazafiság köpenyegével betakarni.“

Maiorescu hangsúlyozza, hogy az ifjúságot e léha iránytól el kell terelni, mert „műveltség nélkül még el lehet egy nép, de hamis kultúrával bukásra tör!“⁴

„Ifjúságunk egy része az irodalmi maculatura termelésével, a másik annak elolvasásával tölti idejét.“⁵

„A zászló, melynek árnyékán beviszik ez időtlenségeket, a „natiunea si libertatea“ (nemzetség és sza-

¹ Dreptul public al Romanilor. 1867.

² Gramatica limbii române. Bukarest, 1869. Akadémia által 300 db. arannyal megjutalmazva.

³ Critice című gyűjteménye. 327. lapon.

⁴ Critice 341. lapon.

⁵ 1). o. 385. lapon.

badtság) és így a legmagasztosabb két eszme lajtorja lett, a melyen fölfelé haladnak minden érdem nélküli fél fiák. A mi újságaink, minő a *Família*, *Telegraf*, *Gazeta* stb. lelkesedéssel szokták üdvözölni az új társakat s a román népet ez anomáliákkal ugyanazonosítják és kiáltják, hogy a romanizmus támadtatik meg, midőn e beteges tévedések ostromoztatnak a román irodalomban.¹

E hangon beszél, Maiorescu, Baricz, Bábes, Román Sándor, Demsusián Áron, Vulkán József, Moldován J. kanonok és mások meglepetésükből alig tudnak magokhoz térni; majd személyeskedő támadásokat intéznek Maiorescu és fiatal társai ellen. E harcz a verebek harcza volt a sas ellen. Maiorescu egymásután bocsájtja ki támadó műveit,² a melyekbe nemcsak mély tudományosságot fektet, a melyek nemcsak széles és tisztult látkört árulnak el, hanem egyúttal tanúságot tesznek arról is, hogy Maiorescu kitűnő vitakozó, ugyszólva páratlan a román irodalomban.

Ráfogták, hogy cosmopolita.

„Nem vagyunk cosmopoliták — feleieé Maiorescu — mi főntartjuk és védelmezzük a nemzetiséget; — egy azonban igaz, hogy „Stefan cél maré“ (István a nagy), „Mihaiu vitézül“ (Mihály, a vitéz) féle kiáltásokkal nem akarjuk eltakarni lelki szegénységét és ostobaságait a hivatlanoknak!“³

Román Sándor elővette a régi fegyvert *A Federa t i u n e - b á n*⁴ így állapítja meg Maiorescu céljait:

„Eltörölni mindent a mi román!“

„A románok kiűzése s idegenek, meg zsidók által való helyettesítése!“

Nevelés gyanúsítások! „Eltörölni a rossz munkát, — annyi mint eltörölni mindent, a mi román, és ostromozni a felületes, félszeg és egyoldalú nemzeti előharczosokat, annyi, mint a román népet kiűzni országból!“

¹ U. o. 386—387 lapon.

²Czímeik: *Betia de cuvinte*; *Limba rumana in jurnalele din Austria* 1868; *Despre scrierea limbii române*. — *In contra directii de astăzi*. 1868; *Directia noua in poezia si proza*. 1874; *Poesia rumána*. 1867.

³ Critice 430. lap.

⁴ 1871. július 11-iki szám.

Mióta lett a román nép az egyes korlátolt eszűek hóbortjaival egy és ugyanaz? Ki állíthatná azt, hogy ostromozva a fűzfapoétákat, a felületességet, az üres nagy-zást egyesekben — a román népet ostromozza valaki?

Ki mondhatja, hogy a ki rosszaknak hirdeti például Vulkán novelláit és verseit (valamint hogy azok is), a román nép kultúrái át, illetőleg a nép szellemi fokát ítéli el?

Kiki álljon helyt tényeiért s ne fődözze bőrét a nemzet testével. E réven a törvényszék, mely elítéli a román gyilkost, csirkefogót, csalót — a román népet ítéli el; vagy nincs úgy? Hiszen Vulkán, és összes társainak, Saulescu, vagy Hódosnak bombasticus ürességei, munkái ép oly privát tények szerzők részéről, mint a tolvajnál a lopás, csalónál a csalás és így tovább; semmi összeköttetésben nincs az a román néppel, egyik a másikért felelős egyáltalában nem lehet.

„Ezer insultust és rágalmat szórtak ellenem — jegyzi meg Maiorescu — ám de ezer rágalom nem tesz egy kritikát, ebben az egy kritikában pedig eddig nem részesültem!”¹

Maiorescu Titus fölállította a kritikát; beállított tehát egy törvényszéket, a mely hivatva volt Ítéletet mondani a megjelenő munkák fölött. A kritika ítélőszéke elé állított minden „nemzeti előharezos“, kiknek száma fölötte leapadt; Magyarországon alig maradt egy-kettő.

Fölnyitlak a szemek,— az akadémia gondolkozóba esett és szigorú bírálat miatt csak olyan munkák kerültek fölszínre, a melyek actualis értékkel, belbecscsel bírtak s e réven lett visszautasítva .Demsusian Áron Negriada-j a,² Marianescu Marc monda k ö r e,³ mind-

megannyi beteges képzelődés a régi nagyságról; mindmegannyi csinált üres léhaság, a nép száján főnforgó mon-dák gyanánt forgalomba hozva.

Maiorescu Titust Románia ifjúsága körülvette és

¹ Critice- 438. lap.

² Negriada. Jassi. 1885; hősköltemény. Az akadémia visszautasította, mert pogány istenek játsznak Negru vajda idejében; sok benne az anachronismus s a haszontalan nagyzás. E művet Maiorescu bírálta meg.

³ A Marc-féle román ballada 96 varlációját szedte össze s csinált belőlük eposzt, hogy legyen a román népnek is ilyen. Az akadémia által azonban 1884-ben visszautasított mint czéltalan és merőben haszontalan munka.

támogatta.¹ Föllépését a közönség maga is tapssal fogadta. Iránya győzött. E férfiú később Románia minisztere, senatora, az új irány megteremtője, a bukaresti egyetem tanára; — azok pedig, a kik ráfogták, hogy renegát, megszégyenülve hátráltak vissza és munkájok rosszaságába és a nemzet köpenyegébe kapaszkodtak továbbra is, nagy képet csináltak. Ott Romániában közönségük nincs már.

Hanem egyben mégis van!

A míg Romániában megtisztított a levegő ez egészségtelen miasmáktól, — nálunk Magyarországon azok még inkább megsaporodtak. Nálunk Maiorescunak nem volt hatása. Nálunk bírálni egy román nyelven irt művet, annyi, mint a romanismust bántani most is, s a ki valamely „nemzeti előharczos“ eljárását kárhooztatja, személyét megsérti, az még mindig a nép fensége ellen vékezik.

E léhaság nálunk még általánosabb.

Nálunk a román nép még mindig két csoportra van oszolva, az egyik ir össze-vissza mindent, a másik pedig hisz föltétlenül mindent. A férezművek száma rettentő. Mióta Cipariu befejezte műveit, 10—20 év óta, egy magvas román munka sem jelent meg. Bele fulladnak a napi sajtó förmedvényeibe.

Azzal védelmezik ürességüket s a meddőséget, hogy ők „élet-halál harcrot vívnek a magyarokkal!“ Tehát nekik szabad mindenféle bolondot elkövetni. E réven ők mégis „nemzeti előharczosoknak“ maradtak. A történelmet továbbra is meghamisított alakban adják elő; a hazugságot föntartják az aspiratiókban, költészetben, tudományban.

Förmedvényeiknek aztán van közönségük Romániában is. A magyar történelem, alkotmány rovására faragnak látományokat, a melyek ott még mindig készpénz gyanánt fogadtatnak el; hogyne, midőn e küzdők magokat martyrok gyanánt hirdetik a magyar, nemzetiiséget és vallást előlő, magatartással szemben.

¹ Jassiban Junimea cím alatt 1867-ben társulat alakul, lapja a Ün-vorbiri literare, Maioreseu tanait hirdeti. — Elcsatolták a tagokat zsunimistáknak. Hanem e zsunimisták diadalmaskodtak a czopfesok fölött.

Ezt hirdetik a XVI. és XVII. század magyarjairól is.

Sinkai György megkezdte, utána Maior Péter, Laurian Trebonian,¹ Moldován J., Papiu Uarián, Cipariu Timotheus, Popea Miklós, Saguna András² és többen mások iszonyú vallási és nemzetiségi üldöztetésről szólnak e századokból, Románia történetírói ez állításokat föntartják s a román közvélemény ezek alapján azt vallja, hogy azon századokban a protestánsok állandóan görög-keleti vérrel táplálkoztak, és hogy a fejedelmek udvarában az oláh hús egyike volt a legízletesebb pecsényéknek. Meglátjuk nemsokára, minő alapokon nyugszik e hit!

A román írók nálunk könnyen írhatnak mindent, mert nem bírálják meg a műveiket. A hazafiság itt össze van kötve hallatlan dolgok, üldözések kieszelésével; hazafiatlanság pedig azt mondani, hogy hazudnak. Egy-más kedvéért elhisznek mindent; belelovagolják magokat a hitbe, mint az a vadász, a ki addig beszél valamely hallatlan vadásztényről, a míg maga is elhiszi, hogy az valóban megtörtént. Nem keresik az igazságot a tudományban, a tudomány agyukban, ha van, csak egy eszköz, a hamis és hazug aspirációk szításában.

Tisztelet — mondom ismét — a kivételeknek! Ezek a kivételek azonban egyáltalában nem igyekeznek elterelni az ifjúságot azoktól az üres fölületességektől, ellenkezőleg, örvendenek, hogy a törpék közül alakjuk messziről kilátszik.

Ám de ismerkedjünk meg azokkal a vallási üldözésekkel Erdélyben, az említett századokban.

II.

A román nép Magyarországon, a különálló Erdélyben, a két román fejedelemségben: Ilavasalfoldön és Moldovában, Beszarábiában. Bukovinában s a Balkánban mindenütt, a görög-keleti vallás hitelveit követte. Mindenütt egy valláson volt a XVI. és XVII. században. Nem Rómától függött, hanem Konstantinápolytól.

¹ Istoria RomAnilor. Bukarest, 1867- III. kiadás. 1—3. kötet-

² Ságuna András Historiabesericiei. N.-Szeben. 1860. Geschichte der griechisch-orient. Kirche in Oesterreich. Popescu és Boiu. N.-Szeben, 1862. II mű Ságuna könyvéből egy német nyelvű kivonat.

Maior Péter arzt állítja, hogy „a román egyház mindig görög vallású volt!” és folytatja: „a nyugoti egyház vallása latinnak vagy rómainak, a keleti egyházé pedig görögnek mondatik“.

Ezzel szemben Cipariu² azt vitatja, hogy a román nép kezdetben Róma alatt állott. A nyelv kincseiből kimutatni igyekszik, hogy a román nép a keresztyén vallás megalakulásakor már keresztyén volt és nem pogány. A római keresztyének Krisztust kezdetben Chrestusnak hívták, innen származott be a román nyelvbe is a crestin (keresztyén) szó. A román págan (pogány) szó sem a görög, sem a szláv nyelvből nem, — hanem a latin nyelvből vétetett át, mivel pagus etymonját bírja. Akkor tájban a pogányok falukon húzták meg már magokat. Ez időtől fogva a román sem *κρηστική* sem nedelet nem mond, hanem duminecă (vasárnap); nem *κρηστος*-t vagy krest-et, hanem cruce-t (kereszt); továbbá: biserică (templom), botez (kereszttség); serbátóre (ünnepe), dumnezeu Isten stb. stb. a megfelelő latin szavakból erednek.

„Az idők mostohasága elválasztott minket—folytatja Cipariu — a római egyháztól és a bizánczival egyesített, nem is egyenesen, hanem szerb-bolgár közvetítéssel, a melytől menekülni nem tudtunk.“

Nem czélunk a kezdő századokról szólni; az sem czélunk, hogy a román egyházi történelem számos tévedéseit és különösen a görög-keletiek túlkapásait és hóbortjait helyreigazítsuk, melyek szerint maga Ulfilas is oláh püspök volt a „görög vallás“ szerint s a görög-keletiek erdélyi metropolitái széke ettől származik.³

A románok uniója óta Rómával a görög-keletiek között lábra kapott ez elnevezés: görög vallás, hogy így magokat Rómától még jobban megkülönböztethessék, holott görög vallásról szó egyáltalában nem lehet, csak görög rítusról, valamint van örmény, syriai, ethiopiai rítus is, de nincs ilyen vallás. — Magok a román főpapok nem mondták magokat „de legea grecescá“, hanem „görög rítusú katolikns és apostoli vallásúak“-nak

¹ Is tori a bisericesca. 22—23. lapokon.

² Inceputul crestinării romanilor. Balázsfalva, 1805. 11. lapon és Acta et fragmenta hist. ecclesiastica. U. o. Bevezetés 9—10. lapon.

³ Popea Miklós: Vechia metropolis. 40. lap-

(„de legea catolică si apostoliéi! de ritul grecesc“), a mint kitűnik a gyulafehérvári egyes román püspökök által kiadott okiratokból.¹ Elnevezik magokat orthodoxoknak, holott az egyház törvényeiből azon elnevezést kimagyarítani nem lehet.

Tény az, hogy a XVI. és XVII. században a románok görög rítus szerint keresztények voltak, következésképpen nem Rómától, hanem Konstantinápolytól függtek.

Elég nagy szerencsétlenség volt az a román népre nézve. Megmondjuk miért. Már a múlt század elején Antonmaria dél Chiaro a görögöket végzetesnek mondja² a román népre nézve. A keleti egyházhoz való tartozás szellemi sötétséget árasztott s a román nyelvet és fajt végveszélylyel fenyegette. Ez a befolyás hozott a román nép nyakára mindenféle nyomorúságot: a szláv a görög befolyást; ezeknek áldozta föl nyelvét, ez fojtotta meg benne a szellemi tehetség minden nyilvánulását. A bogomilismus minden ördöge szerepet nyer s az ettől való félelem szításával azon két befolyás igyekszik felsőbbségét föntartani századokon át. Uralkodtak is a román népen. Szláv és görög kalugerek árasztották el a román nép által lakott helyeket, meghamisították a nép nyelvét, költészetét, erkölcsét, vallását;³ cse'lszövényeikkel üldözték a román elemet,⁴ megkeserítették a román nép családi életét s üldöztetés árán is visszatartották a nyugoti civilizatiótól.

Azért a szlávizmus és a gneismus elleni gyűlölet oly mély gyökeret vert a román nép szívében, hogy

¹ Laurian Trebonian: Documinte istorice. Récs, 1850. 123. lap. Az egyik például így: Stefanus Simonovicius Dei gratia Archiepiscopus Belegradiensis, Vadiensis, Marmorosiensis totiusque Transilvatiiae, Catholicae, atque Apostolicae Religiuuis, graeci. rítus Episcopus.

² Istoria déllé moderné rivoluzioni della Valachia- Velen-cze, 1718. 208. lapon.

³ A román nép a Rogumil-féle eretnekség tanait is átvette s azoknak még mai napig is hódol sok tekintetben. E századokban a paulinosok száma nem csekély. Papiu 11.: Tesaur de monuminte istorice. Bukarest, 1864. 3. kötet, 137. lapon-

⁴ Macedoniában ma is a két faj közötti gyűlölködés fölötte nagy. A görögök okvetlen elgörögösíteni akarják a román elemet. Templomban például meg nem áldja a görög pap ma sem a román, sem füstölővel meg nem füstöli, ha nem mutat hajlandóságot a görög néphe való beolvadás iránt. Lásd Pencovic Sándor: Despre romanii din Macedonia. Bukarest, 1885. 14. lap.

azt leírni nem lehet. A nép külön helyet tartott fönn költészetében a két faj kigúnyolására. Az oltártól kiforduló szlávul, vagy görögül beszélő papot, — mert román nemzetiségű s illetőleg románul beszélő lelkészek alig voltak, a templomi nyelv szláv vagy görög lévén — kigúnyolta;¹ az idegen nyelven szerkesztett imádságokat legyalázta; gyermekek gúnyverseket csináltak az istenes dolgokra, mi által a vallásos érzés nem emelkedett, az Isten félelme és szeretete nem terjedett, csak az ördögtől s az egyházi büntetésektől való félelem és iszonyoóás.

Minő elkeseredés adhatta a román krónikás szájába e szavakat:

„Paraszt eszemmel úgy gondolom: mikor az Isten megengedi, hogy vason ne legyen rozsdá, Stambulban török; — hogy farkas ne egyék bárányt, — akkor talán görög sem lesz Moldovában és Havasalföldön, s talán bojár sem lesz, a ki úgy egye az országot, mint a hogy most eszi, más orvosságról tollam megemlékezni nem tud. A tüzet elotlod, a vizet gáttal más irányba tereled; szél, ha fújdogál, félrevonulsz s nyughatol, a nap felhő alá búvik és ismét kijő, az éj sötétségével eltűnik s világosság lesz, hanem a fanariótánál könyörületet, becsületet, igazságot, igazlelkűséget, avagy isteni félelmet nem találsz!“

És ismét más helyen: „Jaj, jaj, jaj! Szegény Moldovaország! Isteni csoda, hogy ember maradt még te benned! Minő utálatos szokásokat vettél föl . . . időről-időre e gyalázatosságok miként szaporodtak!“²

Ám olvassa el bárki is az egyházi törvénykönyvet, melyben e görög ritusu román egyház törvényei vannak lerakva, meg fog győződni arról, hogy az csak butaságot, szellemi sötétséget volt hivatva terjeszteni és árasztani.³ Magával vitt az be mindenféle babonát s azt az erős hitet, hogy minden nagy bűnt, minő a gyilkos-

¹ Urechea V. Sándor: Schite de istoria literaturii române-77—78. lapokon. Romániában a görögöket fanariótáknak hívták. Fanar, Konstantinápolynak a görögök által lakott városrésze volt, innen származik a fanarióta gúnynév is. A fanariótákat 1821-ben üldözték ki a Tudor Yladimirescu forradalma folytán.

² Cogólnicean M.: Cronicele Romaniei. II. kötet. Neculcea Jón munkája. 225. lapon. Urechea S. Opere complete. I. kötet, 75- lapon.

³ Pravila bisericesca. Bukarest, 1884. Kiadja az akadémia.

ság, magzat-elhajtás stb. néhány ezer metania¹-val, böjttel és pénzzel ki lehet egyenlíteni.

Ezeknek köszönhető az a vastag sötétség az észben, gondolatban, melylyel a román népnél még a legutóbbi századokban is találkozunk.²

Erdélyben román tannyelvű iskolák nem voltak;⁸ az egyház nem tartotta szükségesnek a nyelvet fejleszteni, iskolákban a népet a vallás hitelvei felől fölvilágosítani, mert az egyház szláv volt. A templomban nem saját nyelvén tanították a népet, csoda-e, ha e nép saját vallása dolgában nem volt tisztában V hogy ő maga teremtett magának egy külön vallást, a melyben a csodálatos nagy szerepet játszik s a pogány istenek együtt szerepelnek a keresztyénség szentjeivel, melyben tért foglal a babona s erősebbnek mutatkozik magánál az egyes dogmáknál.⁴

Kolostorok, zárdák idegen nemzetiségű, gondolkozásu férfiakkal teltek meg, a püspöki székeket ismeretlen úton és módon fölemelkedett, — ismeretlen helyről bevándorlóit férfiak foglalják el, a kik idegen szellemben neveltetve, idegen eszméknek hódoltak. Az erdélyi s egyáltalában a magyarországi románok nyakára kezdetben idegen országból való metropoliták küldöttek püspököket; a bukaresti metropolitáktól függtek s e metropoliták kedvök és akaratjuk szerint igazgatták az egyházat.⁵ S talán e metropoliták román nemzetiségűek voltak? Nem! A konstantinápolyi s illetőleg ohridai főpapoktól függve, többnyire görögök és szlávok voltak s így sikerült a román népet egyházi tekintetben zsarnoki önkény szerint igazgatni.

Erdélyben különböző időben a következő helyen

¹ A görög *μετάνοια*.ból, ó-szlávul: metanija — corporis et capitis inclinatio, de úgy hogy két kézzel a földet kell érni, meghajlás előtt és után pedig keresztet kell vetni. A szláv, görög s román népnél ma is igen divatos.

² A míg egy oldalról az egyház a varázst s a babonát tiltotta, addig más oldalról terjesztette azt. Mutatja ezt azon pap esete is, kiről az egyházi törvénykönyv 118—119. lapon megemlékeznek.

³ Bód Péter: Apafi Mihály 1699 február 20-án kiadott egyik okiratához a következő megjegyzést fűzi: Scholis carent valachi atque adeo rarissimi inter illos sunt. qui legere noverunt. Cipariu: Archiv. 612. lap.

⁴ Lásd Marian Flavian Descantece. Csernovitz, 1886. Előszó.

⁵ Innen nevezik a bukaresti metropohtát l'ngro-Vlachia metropolitájá-uak. Az unió után a görög-keletiek Karlovicz hatósága alá helyeztettek, később (1864 decz. 24. kelt császári leirattal) érsekséget kaptak, N.-Szeben székhelyeig, s így önállóságot nyertek.

laktak román püspökök: Bisztrón, Bogarasban, Feleken, Galacson (Fogaras mellett), Fel-Diódon, Szilváson, Gyulafehérvár.¹ A tulajdonképeni székhely Gyulafehérvár volt. A fejedelmek alatt e püspököt a nép választotta s megerősítette a fejedelem. Bármily nagy mértékben igyekeztek a fejedelmek az erdélyi románokat megóvni az idegen befolyástól, nem sikerült; a beözönlő kalugerek mindenféle ijesztgetéssel megtartották befolyásukat.

Román iskolák Romániában sem voltak. Jussiban a XVII. század közepe táján Vasitie Lupul fejedelem szláv iskolát állít föl, oda a tanárokat Kiewből hozatja. Ugyan ez időben Básarába Máté a Havasalföldön a görög iskolát új alapra fekteti, a szláv iskolát megerősíti, de román iskolákról, román kultúráról alig van még szó.² A két fejedelemségben görögök és szlávok kormányoztak, zsaroltak, és pusztítottak kímélet nélkül. E befolyást Erdélyben is föntartották a román nép fölött, s a román nép segélyével ott is az állam fölforgatásáról gondolkoztak.

Már Rudolf alatt 1600 október 25-dikén Léczfalván a 19-dik artikulusban azon intézkedés tétetik, hogy miután az ország veszedelmét, Mihály vajda betörését, az ország elpusztítását leginkább az oláh kalugereknek lehet köszönni, egyetlen oláh pap se merészeljen többé a két oláh tartományból Erdélybe lépni, a kalugerek pedig az egész országból kitiltatnak; hogy ha pedig egyik-másik kaluger mégis bejönne, az fogassék meg és törvény szerint büntetessék. Az Appr. Const. III. R., 53. t., 1. art. szintén a kalugerek ellen szól: „a fejedelmek szabados dispositiójokra hagyattatik, úgy hogy valamikor illendőnek vagy szükségesnek ítélik, teljességgel excludáltassanak.“

A román nép által követett hitvallás, mielőtt Erdély elvált volna Magyarországtól, schizmaticusnak nevezetett; törvényeink azután „oláh, görög vallásról, „religio valachica“-ról tesznek említést; idegennek volt tekintve mindig és az a legújabb időkig törvényileg nem biztosított.

¹ Cipariu: Acta si fragm. Bevezetés 12. lapon.

² Brezoian János: Vechile-institutiuni a le Rom a n i e i- Bukarest, 1882. 87—88. lapokon.

Tapasztaltatván, hogy a román nép ez idegen befolyásoknál fogva, mely nem is román, hanem görög és szláv részről volt terjesztve, a haza iránti szeretetben, s a törvény iránti tiszteletben megerősödni nem tud, hogy idegen izgatásoknál fogva figyelme kifelé irányul; az ország törvényeinek kijátszását nem egyszer megkísérli, akadtak fejedelmek, a kik a fölvilágosodás s az országos vallásnak a román nép között való terjesztése által szorosabban akarták őt a haza göröngyéhez csatolni, benne a hazaszeretetet, a törvény iránti tiszteletet fölgerjeszteni, szóval a butaság sötétségéből kiemelni, a butaság terjesztői, a szláv és görög kalugerek, körmei közül kiszabadítva, belőle derék népelemet teremteni, hogy reá az ország minden körülmények között számíthasson.

A cél valóban magasztos volt, s a ki ismeri az állampolitikának ABC-jét, nem fog megütközni e törekvéseken; minden állam igyekezett vallása általánossá tételével a polgár és polgár közötti ellentétet eloszlatni, hogy annál erősebbek legyenek a haza közös czóljai elérésére közremunkálni; annál több erőt tudjanak védelmében kifejteni.

Am ismerkedjünk meg e hittérítési mozgalmakkal s lássuk, hol volt az az erőszakosság, vallási üldöztetés, melyről a román írók oly előszeretettel írnak, hogy a magyar fanatizmust s a román martyromságot kimutathassák.

Már 1456-ban, Zsigmond király alatt, meg volt kísérelve, hogy a román népet a római katolikus vallásra térítsék. Marchia Jakab, minorita, eretnek-irtó dandárokat szervez s Erdélybe jő. Az erdélyi püspök addig is, míg őt működésében támogathatja, melléje adja Kemény Detrét, Küküllő megyei esperest s udvari káplánt; Erdélyen át a magyar koronát uraló Moldovába mennek, mint az eretnekség állítólagos fő fészkebe. De alig kezdenek működni, mikor veszik a püspök Lépes György levelét, melyben visszatérésüket sürgeti, mivel Moldova szintén térítőkkal önti el Erdélyt s mivel a nép irántok mély rokonszenvet tanúsított. A minorita térítőnek Erdélyben sikerült a kedélyeket annyira fölizgatni, hogy lázadás tört ki, mely a

három erdélyi nemzet unióját eredményezi Kápolnán, 1437. szeptember 14 dikén, a lázadók ellen.¹

Egy minorita túlbuzgóságaért magát a magyar népet és alkotmányt megtámadni nem lehet. E tényt tisztán azon minorita számlájára lehet följegyezni.

Capistrán János 1456-ban a minorita által megkezdett térítési munkát folytatta.²

A következő században Honter János, brassói lutheránus lelkész Luther tanait igyekszik terjeszteni; míg a kálvinista fejedelmek a Calvin vallásnak csinálnak propagandát. Ez még nem üldözés, még nem is rosszalható cselekmény, hiszen még a közéletben is kiki igyekszik saját nézeteinek érvényt szerezni. Abból a körülményből tehát, hogy a protestáns fejedelmek Erdélyben a románok között a Calvin vallást terjeszteni igyekeztek, még üldöztetést következtetni nem lehet.

Erdély törvényei leginkább megmondhatják, miből állott az üldöztetés

A reformatio a papság izgatása következtében ellenszeggel találkozott a román népnél. Itt-ott a prédikátorok kiüldöztek. Mindazok, a kik némi hajlandóságot mutattak az új vallás fölvételére, mindenféle módon üldöztek; halottjaikat a papok temetetlenül hagyták, mert az új vallás úgy volt föltüntetve, mint ördögi mesterség; egyenesen kárhözatra megy, a ki azt követi, a temetés tehát fölösleges; majd kiátkoztattak, megáfurizáltattak, szóval mindenképen gondoskodott az egyház, hogy hívet megtartsa.³

Ennek következtében 1566-ban a Nagy-Szebenben tartott pártiálláson a 36-dik articulus intézkedik és meghatározza, hogy azontúl az evangélium terjesztése meg ne akadályoztassák sehol.

Az 1568-diki tordai gyűlés 20-dik articulusa szintén megrendeli, hogy a prédikátorok bárhol hirdethe-

¹ Kővári László: Erdély történelme. II. kötet, 50. és következő lapjain.

² Ugyanannál, 78. lapon.

³ Az egyházi törvény tiltja ily eretnekekkel barátkozni, velük enni vagy inni, szerelmeskedni. azokkal még csak össze is jöni; — a kik ilyent cselekednek, átkozottak legyenek. Pravila b e s e r i c e s e a. Bukarest, 1884 85. lapon. — A megáfurizálás — megátkozás, — irtóztató hatású volt, különös ezeremoniák mellett történt. Már a régi magyar végzéseken följegyezve áll, hogy az oláh pópák ne aforizsiáljanak, ne átkozzanak.

tik az evangéliumot, hogy ha pedig a nép az új tanoknak enged, legyen tetszése szerint, de erővel senki ne szoríttassék reá, sem senki ne merje a másikat bezárással fenyegetni azért, mert más valláson van.

Kell-e ennél szebb törvényhozási intézkedés?

Midőn Erdély elfoglalásáról vala szó, Caraffa I. Leopold királyhoz terjedelmes memorandumot terjesztett föl, a melyben azt írja többek között, hogy Erdélyben úgy féltik vallásszabadságukat, mint a szemök világát.¹

Hozott törvényeink, a két fönnebb említett is, erről tanúskodnak.

Daczára azonban a szláv és görög papok részéről jövő fenyegetéseknek, több román ember állott át a protestáns vallásra, magyar és román lakosokból álló közös protestáns egyházak alakultak,² miről az 1569-ki tordai 20-dik articulus is megemlékezik, megrendelvén, hogy a prédikátoroknak egy kalangya búzát adjanak; míg ugyancsak a tordai 1577. április 21-diki gyűlésen hozott 7 dik articulus fölemlíti, hogy miután a románok között többen vannak, kiket az Isten fölvilágosított s elhagyták görög vallásukat, miután superintendensök elhalálozott, megengedettett, hogy magoknak új superintendenst választhassanak. Ugyan-e gyűlés 8-dik articulusa szerint Andrásnak (Tordáról) megengedettett, hogy bejárván az országot igyekezzék a papokat a protestáns vallásnak megnyerni, azonban sehol erőszakot ne alkalmazzon.

A tordai 1579. október 21-diki gyűlés 3-dik articulusa nyíltan rendelkezik, hogy a román papok magoknak tetszés szerint választhatnak püspököt, s a fejedelem aztán megerősíti azt, a kit ők magoknak magok közül megválasztottak, de bizonyos conditiók mellett.

Báthori Zsigmond alatt a gyulafehérvári, 1584-ben

¹ Moldován J.: Libertatea consciintei in Transilvania. Ci pariu Arch i vu m-ában. 219. és következő lapjain.

² Mutatja ezt a következő mű czíme is: C a t h e c h i s m u s, az az a keresztényi vallásnak és hitnek rövid kérdésekben és feleletekben foglaltatott szentírásbeli bizonyságoknak megerősített. summája, avagy veleje, melyet deák és magyar nyelvből oláh nyelvre fordított Fogarasi István, lugosi, már az igazságos rész szerint megismert oláh-magyar ecclesiának lelki pásztora. Fejérvárt, 1618-ban.

tartott gyűlés 13-dik articulusa az oláh papok és püspökökre vonatkozó eddigi articulusokat megerősíti.

Az *Approb. Constitutio. I. R.*, 1. t., 3-dik artikulusa erre vonatkozólag következőleg intézkedik: „Noha az oláh nátio az Hazában sem a statusok közé nem számláltatott, sem vallások nem a recepta religiok közül való; mind az által propter regni emolumentum, miglen patióltatnak, az oláh egyházi rendek ehez tartásuk magokat:

„I. Püspököt a fejedelemtől kérjenek olyat, a kit egyenlő tetszésekből illendőnek ítélnék lenni, úgy adjanak confirmatiót reá, mind a fejedelmek hűségére s mind az ország javára és egyéb szükséges dolgokra nézendő conditiók és módok szerint stb.“

E conditiók kikötése nagyon természetes volt. A fejedelem hűségére és az ország javára való működés méltán megköveteltethetett nemcsak az oláh püspököktől, hanem bárkitől is, Erdély határain belül.

Az 1568 január 6-diki tordai gyűlésből a következő fölterjesztés tétetik:

„Felségednek alázatosan jelentjük, sokan vannak a Felséged országában, kik az oláh püspöknek, kit Felséged kegyelmességéből a püspökségnek tisztére választott, nem engednek, hanem a régi papoknak és azok tévelygéseinek engedvén, ellene állanak, ötet az ő tisztében elő nem bocsátják. Könyörgünk Felségednek, hogy Felséged országával tett előbbi végzése szerint az Evangéliumnak kegyelmesen engedjen előmenetelt és az ellen való bátorkodókat büntesse meg.“¹

Ez intézkedésből az tűnik ki, hogy az áttért román lakosság számára már akkor püspököket rendelt a fejedelem, kik ellen a görög-keleti ritusúak izgattak. E sok pörpatvar, a kalugerektől jövő izgatások indíthatták a következő században például Rákóczy György fejedelmet arra, hogy a püspöki megerősítést szigorú feltételekhez kösse, a mint ez kitetszik a Gyula-Fehérvárit 1643, október 10-én Simon István részére kiadott megerősítő oklevélből is.²

¹ Cipariu: Acte si fragmente- 271. lap.

² Maior Péter: Is tori a bis ericei rom. 72—77. lap. A föltételek száma 15, majd í-re olvadt le.

De daczára annak, hogy a görög rítus szerinti egyház nem volt törvény szerint befogadva, mégis az eddig előadottakból kitetszőleg is a legnagyobb szabadságot élvezi szokásaiban, egyházi szervezetében.

Nem lehet egyetlen törvénycíkkel sem találni Erdély törvénykönyvében, a melyből a román historikusok által hirdetett vallási üldöztetést kimagyarázni lehessen.

Ellenkezőleg azt tapasztaljuk, hogy törvényeink a román papságnak fölötté nagy szabadságot engedtek, úgy hogy az vele visszaélt s törvényhozásunk kénytelen volt a visszaélések ellen intézkedni.

Így püspökök, esperesek, papok, egyházi vizsgálataik alkalmával más hivatalok hatáskörébe is beleelegyedtek, a népet pedig meg nem engedett módon sarczolták, úgy hogy az 1593., 1(126- és 1647-diki országgyűlések mindannyiszor kénytelenek voltak e visszaélések ellen határozatokat hozni.

Az *Approb. Constitutio* (I. R., VIII. t., 1. art.) erre vonatkozólag így intézkedik:

„Az oláh püspökök, esperestek és papok a visitálásnak idején a külső tiszteknek hivatalokba magokat ne elegyítsék, a szegénységet ne sarczoltassák, külső dolgokat ne igazgassanak, exemtiókat afélékről ne tegyenek, hanem visitálják csak a magok papjait és deákjait, beszerikájokat, czimteremjeiket, temetőjüket; házassulandó személyeknek vagy copulatiójokat, vagy elváltásokat, az ő módjok szerint való egyházi szolgálatjokat, Ecclesia követéseket és több hasonló csak az ő tiszteket és állapotokat illető dolgokat; azokban is mindazonáltal az ország végezéséhez alkalmaztatván magokat; külső büntetésekbe, bírságolásokba, magokat ne elegyítsék.“¹

Hasonló intézkedést foglal magában a *Comp. Constitutio* is. (I. ív., 1. t., II., 9. art. 1655-ből.)

Már csak az egyetlen egy törvény is eléggé mutatja,

¹ Br. Kemény József: *Notitia capituli Albensis*. N.-Szeben, 1836 63. lapon, az erre vonatkozó szabályrendeletek czimeit adja:

Az oláh papok rendtartások.

A fogarasfüldi oláh papokról, dispositio.

A fogarasfüldi oláhoknak oláh esperestet és vladicát tartani megengedettik.

A fogarasfüldi oláh papok visitatioiáról írt pvmctumok.

Bogaras földén oláh papok kitől függjenek, stb.

hogy a román nép saját egyházi dolgai elintézésében, vallása gyakorlásában, akadályozva nem volt.

Az egyházi törvénykönyv¹ az egyháznak jogot ad arra is, hogy bűntények fölött is bíraskodjék. Tolvajnak, gyilkosnak, rablónak meg volt azonban az ő büntetése, sok tekintetben pénzben is. Ez ügyekbe való beleelegyedés, pénzbírságok kirovása, fölkhajtása; a sarczolás számos neme ellenkezik az ország törvényeivel, a törvényhozás tehát méltán intézkedett, hogy ily dolgokba a papok ne elegyedjenek, hagyják a bíraskodást a törvényes hatóságoknak.

Csak a nagy szabadság és nem az üldöztetés okozhatta azt is, hogy az oláh papok minden igaz ok nélkül házaseleket elválasztottak, két feleségű egyéneket összeadtak, a más valláson lévőköt megkeresztelték, úgy hogy 1639-ben az országgyűlésnek végzést kellett e tekintetben is hozni:

„A mely oláh pap igaz ok nélkül divortálna valakit, vagy más valláson valókat copulálna, vagy tudva két feleségű embert összead, vagy pedig elragadott és nem pedig rendesen megkért személyeket, vagy olyanokat, kik az ország végzése szerint való utón és módon nem szabadíttatnak egymás mellé állani stb. . . . mind az ilyen papokat, ha az esperestek meg nem büntetnék érdemek szerint, megértvén a tisztek, admoneálják.“²

A merészség odáig ment, hogy a más valláson lévőköt is megakadályozták abban, hogy az oláhok ünnepein dolgozzanak.³

Gyulafehérvárit 1625 május 24-dikén tartott gyűlésen hozott 12-dik articulus eltiltja a román püspököket a jobbágyok megtaxálásától. Miután pedig tapasztaltott, hogy pénzért egyes jobbágyokból papokat szentelnek a nélkül, hogy ezek ismernék hivatásukat, vagy hogy épen írni, olvasni tudnának, parasztok, s csak épen a jobbágy-ságot kerülik, az 1640 ápril 24-diki gyűlés ez irányban tiltólag intézkedik.

A nép sarczolása állandó baj lehetett Erdélyben, azért látjuk e kérdést ismét szőnyegre kerülni Gyula-

¹ Lásd például: Pravila besericesca. 43. lapon. A gyilkosok bűneiről szóló tant- A 73-ik lapon 30 bot büntetést szab arra, a ki lop.

² Approb. Const. I. Ft., Vili. titulus, 4 Art.

³ Approb. Const. I. Ft., IX. tit., 1. Articulus.

fehérvárt az 1647 márczius 16-diki gyűlésen; egyúttal a bírságok főhajtása és más ügyekben való bíraskodás a papoknál eltiltatik.

Némely esperesek, papok, magánbosszúból egész falukat eltiltottak a templomtól, halottaikat temetetlen hagyták, gyermekeiket meg nem keresztelték; mindezen tények törvényhozási intézkedést vontak magok után (Gyulafehérvár 1665. május 1 és 1. Art.), meghagyván nekik, hogy ilyfélét tenni „sub amissione honoris et officii“ ne merészeljenek.

A sok visszaélés, a tiszteletlenség törvényeink iránt, az idegen földről való be- és kivándorlás és az a körülmény, hogy oláh papoknak teljesen tudatlan egyének alkalmaztatnak, birhatta a törvényhozást annak kimondására (Gyulafehérvár, 1678. október 1.), hogy a görög és oláh papok többé nem nemesíthetők; ez volt oka annak is, hogy e vallás Erdélyben nem honosított, hanem csak eltűretett... „melyben való kedvezést magok viselésével nem hogy érdemlenének, de sőt naponként árad rossz cselekedetök; sőt sok helyen majd nyilván való erőszakkal élnek a több nemzeteken és azoknak határain stb.“ (A p p r o b . C o n s t . I I I . R . , 5 . t i t . , 2 . a r t .)

Senki sem fog azonban az akkori állapotok miatt pálczát törni az oláh nép fölött. Helyzete sanyarú volt; a jobbágyi kötelék, itt-ott a földesurak zsarnoki önkénykedése, a nép tudatlan állapota, egyaránt ingerelte őt és készítette törvénytelenégeik elkövetésére. A feudális rendszer azonban nem magyar találmány, a mit Európában az idő korszelleme megteremtett, azért nem lehet felelőssé tenni a magyart. A román történetírók a jobbágy-rendszer ódiúmát nem akasztják a magyar alkotmány nyakába. Csak igazságosnak kell lenni.

Látható azonban, hogy a jobbágyok lelkiismereti szabadsága meg nem támadtatott, subádon követhették vallásukat; az államnak csak ott és akkor volt beleszólása, a midőn s a hol saját biztonságát veszélyeztetve látta.

Akadnak fejedelmek, minő volt egy Bethlen Gábor is, a ki az oláh papok állapotja s a román egyház iránt élénk rokonszenvvel viseltettek. E jóindulatának

köszönhető az 1609. július 9-én Gyulafehérvárt kiadott nevezetes oklevele, mely szerint, hogy istenes kötelességüknek inkább megfelelhessenek, az oláh papok számára több kedvezményt tesz s így e fejedelemmel szemben az elismerés adóját maga Sinkai György sem tagadhatta meg.¹

Valamint akadni olyan esetre is Erdély történetében, minő Sava püspöké, a kit Naláczi István, Székely László (a püspök közeli rokona), hogy annak pénzéhez jusson, Apafinál beárulják, majd börtönbe vetik és addig korbácsolják, míg belehalt. E tényt a magyarok is elítélték: „Hallatlan iszonyú polgári kegyetlenség; — kiált föl Cseri Mihály, — nem is hadja vala az akkori Havasalföldi Vajda Serbán bosszúúzás nélkül a dolgot, sőt megizente vala a fejedelemnek, hogy ha ötszázezer talléra megbánja is, bizony kilobbantatja a Török Császárral a fejedelemségből.“ *

E tény sem vehető figyelembe. Magán bosszú műve s épen a püspök rokonja részéről. Bevádolás következménye, vallási üldöztetésről szólni nem lehet azért sem, mert a püspök, ha szenvedett, állítólagos magán bűnért, s nem a vallásból kifolyólag szenvedett, habár a vád, melylyel illetetett akkora brutalitást nem vonhatott maga után.

Ám lássuk most, mit köszönhet a román nép a reformationnak?

III.

Említettük, hogy a román egyház görög és szláv befolyás alatt állott. E két idegen elem egymás között is dulakodott a román nép fölötti uralomért.

A román nyelv nem fejlődött; — román irodalmi termékekről nem lehetett szó, a szláv és görög nyelven szerkesztett munkák járták; — az egyházi könyvek csak ama két nyelven voltak megírva, nemcsak nálunk, de a két oláh fejedelemségben is.

Nem állott érdekében a görögnek, a szlávnak fej-

¹ Sinkai György: *Choronica Romanilor*. Jassi, 1858. 2. kötet. 319—320. lapokon. Itt az oklevél is feltalálható.

² Cipariu: *Acta et fragmenta*. 270. lap.

leszteni a román nyelvet, mivel ebben saját veszedelmét látta, úgy az egyik mint a másik.

Mi változtatta meg vajon a dolgok folyását? A reformatio.

A reformátusnak ereje abban nyilvánult, hogy a népek nyelvét közdivattá, s a gondolkozást szabaddá tette.

Honter János behozza a lutheránus vallást Erdélybe s azt a szászok között sikerrel terjeszti. Brassóban 1533-ban nyomdát állít fel, melyet cyrill belükkel is ellát, nyilván azon célból, hogy román könyveket is nyomasson.¹

Honter a román nép között a lutheránus vallást terjesztve hirdeti, hogy a népek nyelvét az egyházban respektálni kell. A brassói bolgárokat, görögöket és románokat mindenképen igyekezett eszméinek megnyerni. 1550-ben szláv nyelven egy lutheránus katekizmus, 1559-ben pedig az Új-testamentom görög nyelven jelenik meg. Bizonyára román nyelvben is nyomtatott könyveket.² 1502-ben Brassó város burájának, Beukner Jánosnak, rendeletéből egy szerb Evangélium.

A brassói Honter-féle nyomda első román kiadványairól biztos tudomással nem bírunk. Egyetlen emlék sem maradt fenn. Ezt különben természetesnek tartom. Az új eszme nem lehetett kedves se a szláv, se a görög elemnél. A nyomtatott könyvek, mint eretnek munkák, bizonyára elégettettek; vagy mindenféle utón és módon megsemmisítették. A nyomtatványok, mint a szláv befolyást s a nép lelki megnyugvását veszélyeztetők, bizonyára elpusztították, hogy még magjok se maradjon meg.

Brassóban az első román káté 1559-ben jelenik meg lutheránus befolyás következtében, a brassói törvényhatósági tanács határozatából.³

Erre vonatkozólag Mássá Simon, szász ember, a ki 1605-ben lialálozik el, 1558-dik évről így ír:

„Eodem anno die 12 martii Johannes Benknerus,

¹ Papp Bazil: Tipografiile rumanesci. Nagy-Szeben 1838. 11., 12. lapon. A könyvek kiállítási emlék. Buda-Pest, 1882. 136. lapon 1534-re teszi a nyomda fölállítását.

² Papp idézett műve 12. lapján.

³Hasdeu: Cuvinle din betrani. Bukarest, 1880. 94. lapon.

Judex Coronensis, cum reliquis senatoribus, reformavi Valachorum ecclesiam, et percepta Cathecheseos discenda illis proposuit.“

Benkner ezt azért tette, mert addig a román papok sok mindenféle kátéból tanítottak; különösen pedig azért, hogy a román nép papsága közé a lutheránus hitelveket becsempészsze.

Mely kátét fordították le azonban a szászok a román nyelvre? Hasdeu erre vonatkozólag azt mondja, hogy a görög egyház számtalan katekizmusai között a legegyszerűbb, legegyszerűbb az, melyet Cyrill (Alexandriából) és Anastasius (Antichiából) állított össze. Ezek után Szent-Maxim, a VII. században, azt új formába öntötte. A nagyobb tekintély kedvéért e káté szerzősége Szent-Chrisostomnak tulajdonították; kérdésekből és feleletekből áll s igen nagy elterjedést nyert egész Keleten.¹

A szlávok e kátét vették át kereszténységük első századaiban, lefordítván görögből saját nyelvökre. 1100-dik évből bírnak is egy becses kéziratot abból, melyre a szláv világ igen büszke. Így ment román kézre is e káté azután a szlávoktól, s mert rövidegénél s világosságánál fogva könnyen megérthető volt, azért nagy elterjedésnek örvendett. Számos variatioja is keletkezett; egy ily variatiót fordítottak le a szászok is. Az 1559-diki kátéból azonban egy példány sem maradt fenn, minek okát fönebb megmondottam.

Nagy-Szebenben szintén nyomdát állítanak föl a szászok.

Ebben jelenik meg a legelső román nyomtatott mű 1544-ben. Reformatio teremti meg a legelső román nyomtatott munkát, mely szintén egy káté (Catechismus Valachicus), s lutheránus szellemben van megírva.

NagySzeben városának 1544 júliusi számadásaiban ez áll: „Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo

¹ U. az. Ugyanott. 91—95. lapokon.

Pictori pro impressione Catechismi Valachici bibale fl. 2.¹

Biztos adat arra nézve, hogy Nagy-Szebenben 1544-ben oláh káté nyomattatott. Ez adatból biztosan lehet következtetni arra is, hogy azon káté lutheránus szellemenben volt megalkotva, mert különben egy szász tesztület nem költekezett volna arra.

Lehetséges azonban, hogy a Nagy-Szebenben 1544-ben megjelent káté, Brassóban 1559-ben újra nyomtatott; tehát, hogy a két káté tulajdonképen egy. A nagy-szebeni kátéből sem maradt fenn példány.

Van a román irodalomban egy codex, melyet mohácsinak neveznek. Nevezetes nyelvemlékeket foglal magában. Gergely pap, az író, következetesen *n* helyett *r* hangot használ két magánzó között; a rhotacismus egyetlen nyelvemlékben sem oly erős, mint ebben. Többi között egy cyrill betűkkel irt magyar miatyánkot² és egy káté-töredéket³ foglal magában. E codex 1580—1619 között Íratott. A káté-töredék kérdésekből és feleletekből áll, — s a Szent-Chrisostom-félével majdnem ugyanaz; így kezdődik:

Intrebar[^]. Crestin esti?

Respons. Crestin! stb. (Magyarul: Kérdés: keresztyén vagy? Felelet: Keresztyén!)

Gergely pap e káté-töredéket lemásolta valahonnan, mert ennek nyelvezete más és benne nem fordul elő a rhotacismus sajátsága.

Majdnem biztosan lehet következtetni, hogy Gergely pap a lutheránus kátéből másolt, mely előtte, mint író ember előtt, a XVI. század vége felé ismeretes lehetett.⁴

¹ Dr. Szabó Károly: Régi magyar könyvtár I. kötet, 8. lap. — Wurmloch Albert, besztercei lelkész, Hess János boroszlói lelkészhez intézett levelében ezeket írja: „Est hic quedam gens . . . quam Walaehos nominamus . . . translatus est catechismus in linguam valachicam atque inpressus Cibinii caracteribus ut vocant Racionis, qui quasi referunt forniam graecarum litterarum. Et multi ex sacerdotibus amplectuntur cum libellum tamquam sacrosanctum, multi autem prorsus contemnunt.“ Wittstock: Ile jträge zur Re formationsgeschichte des Nörmergaues. Bécs, 1858. 58. lap.

² Hasdeu: Guvintedin betrani. 11. kötet, 7. lap.

³ Hasdeu idézett művének 99—107. lapjain egész szövegében föltalálható.

⁴ Hasdeu idézett művének 96—97. lapjain.

Látjuk tehát, hogy a reformatio Erdélyben a románok között világosságot, gondolat szabadságot terjeszt, s a román irodalom és nyelv fejlődésére az első lökést megadja.

A szláv és görög befolyás alatt vájjon mikor indult volna meg a nyelvfejlesztési mozgalom? Bizonyára századok után.

Ettől kezdve a román egyházi könyvek mind sűrűbben és sűrűbben jelennek meg.¹

1577-ben Brassóban megjelenik Coresi zsoltár-könyve (Psaltirea), — 1580-ban ugyanott Lukács Hragil segedelmével a Cazania vagyis: Evangelia cu invatatura, — ugyanezen évben jelenik meg az Omiliar.

A protestáns vallásra áttért románok már 1580-ban püspökkel bírnak. Ilyen Tordási Mihály² is, a ki maga mellé vevén Hercze István (karánsebesi pap), Zakán Efreut (szászsebesi dászkált), Pestisei Mózes (lugosi pap) és Archirie-t (vajda-hunyadi esperest) s lefordítják Mózes két első könyvét, majd a három utolsót is és Szász-Sebes városában kiadják, 1581-ben. Nyelvezete e műnek igen szép.

Magok a szászok és magyarok állanak az első nyelvművelők közé. Ezt eltagadni nem lehet. A szászok által megindított mozgalom a magyarok által folytatatik és a román nyelv és irodalom fejlesztésére föltötte nagy hatással vannak.

A szászok saját sikertelenségeiket tapasztalva megszűnnek a lutheránus vallásnak további propagandát csinálni a románok között.

Némi szünet mutatkozik a XVI. század végén, a mikor Mihály vajda szerepel Erdélyben, kiből a románok itt erős támaszt nyernek.

Nemsokára azonban Bethlen Gábor mindenféle módon igyekszik a román népet az országnak megnyerni;

¹ Az alább következő könyvészeti adatok föltalálhatók Jark: Repertoriumának első lapjain. Az erdélyi román nyomdák termékeit egyenként megnevezi Papp Bazil is fönebb már idézett művében.

² Tordási Mihályt a román egyházi írók, minő Cipariu is (Acte fragmente. Előszó 13—16. 1.) nem ismerik el valódi román püspököknek. Bizonyára a protestáns fejedelmek nevezték ki a Kálvin-vallásra áttérték részére, mert mint Cipariu T. (Principia de limba 101. 1.) mondja, Tordási Mózes könyveit kálvinista szellemben fordította le.

a kálvinista fejedelmek azok, a kik a román nyelvet Erdély területén egyházi nyelvül rendelik és minden más nyelvet a román egyházból kiküszöbölnék.

Bethlen Gábor fejedelem a templomi könyvek lefordíttatásához fog, s a munkát az Új-testamentommal kezdi meg. Az országos bajok nem engedték meg e lefordított művek kinyomatását is. Már ő maga akart román nyomdát felállítani, halála miatt azonban, terve kivitelében megakadályoztatott.¹

Utóda Rákóczy György 1638-ban idegen országokból nyomdászokat hozatott s Gyula-Fehérvárt román nyomdát állított föl. Genadie, gyulafehérvári metropolita, a Brassóban 1580-ban kiadott *Cazaniát* újra ki akarván adni, s 1638-ban Oláhországból egy Dóira Péter nevű román nyomdász jöven át, a metropolita megkérte a fejedelmet, adna engedélyt művének Gyula-Fehérvárt való kinyomatására. Rákóczy ebbe beleegyezett, a metropolita a mű nyomtatásához fog, de már ez évben elhalálozik, műve csak 1641-ben jelenik meg; az előszóban mind e körülmények leiratnak.²

Ez időtől fogva a gyulafehérvári nyomda nevezetes szerepet játszik. A román nyelven szerkesztett legkivált templomi könyvek egymás után következnek.

1642-ben a kálvinista káté (*Catechisis palatina*) adatik ki román nyelven, nyilván azon célból, hogy a román nép között a kálvinista vallás terjesztessék.³

1643-ban Rákóczy kiadja azon nevezetes rendeletet, hogy a román templomokban a papok más nyelven, mint románul szolgálni ne merészeljenek. A püspökök megerősítő oklevelében e pont állandóan helyet foglal nemcsak, de akkor is kikötöttetik, a midőn egyes esperes nyer megerősítést hivatalában: E pont így hangzik:

„Quod sacro sanctum Dei verbum juxta sacros Bibliorum Couices tam Dominicis, quam aliis diebus festivis

¹ Bod Péter: *Bre vis Valachorum Transilvaniae incolarum* História, stb. című kéziratban levő művének II. részében, mely e czímet viseli: *Complectitur históriam unionis Valachorum cum aliis in Transilvania religionibus* (I. fejt. 3. §.), Bethlen Gábor egondoskodását nyíltan tanúsítja.

³ Papp Basil idézett művének 18-ik lapján.

Bod Péter idézett művének és részének 4. §-ában. — E kátét a román akadémia segélyével Baritz György N.-Szebenben 1879-ben, szükséges magyarázatokkal ellátva, kiadja.

tum in Ecclesiis suis, tum ad funera, tum vero alibi ubicunque locorum desiderabitur, vernaacula sua lingua praedicabit, praedicarique per quoslibet alios quoque Pastores procurabit, ac facies.“¹

E rendelkezéssel, mely a román nép szellem-világában valóságos forradalmat idézett elő, a szláv nyelv majdnem ezeréves uralkodása semmisített meg.

A nép nyelve saját egyházában biztosított s ezzel az idegen nyelvű papoknak is ut nyitott ki az országból. Visszaadott a román nép önmagának.

Kötelessége volt ez által úgy szólva a fejedelemnek gondoskodni román nyelven szerkesztett egyházi könyvekről.

Bethlen fejedelem által eszközölt új-testamentomi román fordítást Rákóczy kiadja; 1651-ben megjelenik a zoltárkönyv, 1657-ben második kiadást ér a kálvinista katekizmus.

1642—3-ik évnél azonban meg kell állapodnunk, mert annak hatása a két fejedelemségben is nyilvánul.

Varlaam, jassii metropolita, belepillantván a román nyelven kiadott kálvinista kátéba úgy találta, hogy az eretnek mű, mely arra szolgál, hogy az erdélyi román népet addigi vallásától eltérítse. Nem sajnálta a fáradságot s ez ügyben 1642-ben Jassi városába synodust gyűjtött, melyen részt vett még a konstantinápolyi patriarcha, Partheria is. A Rákóczy-féle kátéra innen választ szerkesztettek s Varlaam metropolita azt 1645-ben Res-pun-suri czim alatt a szucsávi nyomdában kinyomatja. Ezzel egy anti-kálvinista mozgalom keletkezik, mely a század végéig tartott. 1690 szeptember havában jelenik meg Macri Mihályiéi Bukarestben egy görög nyelven szerkesztett mű a kálvinizmus ellen.

Varlaam ezt mondja feleletében: „A keresztyén katekizmust sok lelki halált előidéző méreggel találtam tele, a mely, Isten előtt tanúsítom, nagy megbotráncózást idézett lelkemben, s a melyért synodust hívtam össze mindkét ország részéről . . . Kötelességemnek tartottam azért felelni és kimutatni a helytelenséget, a

¹ Rákóczy ez oklevelét egészben közli Maior P. Istoria bicericesca című művének 72-ik és következő lapjain latin nyelven, Bod Péter is ír erről idézett művének II. k. 1. fej. 5. §-ában.

rossz magyarázatot, melyekkel a Szentírást meghamisítják.“¹

Ugyanazon synodusban Moldova is kimondja, hogy a román nyelv a templomban használandó.

A míg azonban Erdélyben következetes szívóssággal törekednek az összes szláv elemek kiirtására, — addig úgy Moldova, mint Oláhország változtatott egyházi politikáján; a román nyelvet nemcsak nem respektálják, de kiüldözik a templomból. Theodosius, bukaresti metropolita, a ki Erdély fölött így gyakorolt egyházi tekintetben hatóságot, az erdélyiek részére azon szigorú parancsot adja, hogy a templomban ne merészeljék a román nyelvet használni.² A metropolita igyekszik a nyelv bárdolatlanságával igazolni eljárását, a valódi indok azonban tisztán a kálvinizmus s a fejedelem által kiadott parancs s annak következetes végrehajtása.

A szlavizmus ekkor tisztán látta, hogy mily veszélyt képes hozni reá az anyanyelv használata a román egyházban.

Azonban Theodosius metropolita parancsának nem volt semmi foganatja. Tovább folytak a dolgok minden fönnakadás nélkül. A román nép látköre egyre tágult, s a reformatióval megbarátkozván, azt többé nem tartotta ördögi találmánynak, melytől irtózni kell. Az az éles ellentét, mely kezdetben a román nép s az új vallásuk között mutatkozott, egyre gyöngült, úgy hogy a század végén gondolkozását e népnek teljesen átídomitva tapasztaljuk. A midőn látjuk, hogy ősei vallását, melyhez a század elején oly szívóssággal ragaszkodott, némely pontokban megváltoztatja s elfogadja a Rómával való uniót.

Ezt az uniót a reformatio teremtette meg; a kálvinisták mozgalmának s törekvéseinek e tekintetben Róma vette hasznát s a catholicizmus.

A gyulafehérvári nyomdában megjelent könyvek-ből még a következőket soroljuk föl:

1685-ben megjelenik *Cár are pe se úrt* című munka, — 1687-ben *Rendű el a*, 1689-ben *Molitvelnic*, 1860-ben *Poveste*.

¹ Urechea Sándor: Schite de istoria literaturii române. 103-101., 129-131. lapon.

² Ugyan annál, o. u. 171—172. lapokon.

1658-ban a nyomda a törökök által feldúlított 1674 június 14-én Apafi Mihály a nyomda visszaállítását megrendeli. Tiszabetsi Gáspár uram Orthodoxus püspököt megbízza, hogy „birodalmunkban lévő' minden Oláh Ekklesiákra inspicialjon és azokban lévő errorokat jó lelkiismerettel corrigálja s a dolognak kívánsága szerint dirigálja is. Azonban pedig ő kegyelmére bíztuk azt is, hogy a mely Oláh Typographiát szerzett volt idvezült Rákotzi fejedelem, fölkerestesse és fölcirkáltassa azt is, hová lett, és most hol lehetne és hol volna.“¹

A nyomda valóban helyreállítottatott és abban, a mint láttuk, azután is több román könyvet nyomtatnak a fejedelem egyenes jóváhagyása és anyagi támogatása mellett. E nyomda 1702-ig állott fönn, a mikor megszűnt, állítólag Kolozsvárra, mások szerint Balázsfalvára vitétt.²

E nyomda az utolsó években, úgy látszik, a jezsuiták kezébe került.

Miután a román nép vallási uniója Rómával tervben volt, a jezsuiták gondoskodtak arról, hogy katekizmus legyen kéznél, mely a hitben az áttérteket megerősítse. Baranyai Pál, gyulafehérvári jezsuita, 1702-ben ki is adja e kátét; s azon nyomdának ez volt utolsó terméke.

Mi nem soroltuk föl mind azon műveket, a melyek az erdélyi fejedelmek jóvoltából láttak napvilágot, s nem is érintettünk minden mozzanatot, mely a román kultúrára jótékonyan hatott. Az előadottak teljesen elégségesek azonban annak bebizonyítására, hogy a román szellemet a reformatio ébresztette föl tespedéséből; a nemzeti fejedelmek gondoskodásának lehet köszönni, hogy a román nyelv jogait az egyházban visszanyerte. Á protestáns fejedelmek e gondoskodása ébresztette föl az önértetet a két oláh fejedelemségben is, hogy azok szintén — habár később, bevitték a nyelvet s kiküszöbölték a szlávot és görögöt örökre.

Magyar fáklya világított tehát e századokban a román nép előtt, azt eltagadni nem lehet. Magyar be-

¹ Cipariu: Arhiv. 575—576. lapon.

² Papp Basil: Tipogr. Kom. 36—37. lapokon.

folyás adott irányt nyelvnek s irodalomnak, mind ez bizonyos; a ki ezt be nem ismeri, az jobb meggyőződése ellen cselekszik.

Hol van tehát a faji és vallási elnyomatás, melyekről oly előszeretettel beszélnek a történetírók, midőn e századok eseményeit vázolják? Hisz hogy ha üldöztetésről, faji elnyomatásról beszélünk, valóságos örültséggel vádolják a fejedelmeket, hogy úgy nyomták el a románokat, miszerint nyelvi szabad használatot és szabad gondolkodást engedtek nekik, a helyett, hogy mindkettőtől megfosztották volna, hogy ha azokkal rendelkeztek volna már. Nem vettek a fejedelmek, hanem adtak.¹ Nem nyomták el vallásilag, hanem magokhoz emelték; mert bizonyára tisztult fogalmak szerint, csak jót akartak a fejedelmek akkor, midőn a sok babona tömkelegéből fölemelni igyekeztek a román népet egy tisztább magaslatra, tisztább légkörbe.

Tapasztaljuk, hogy magyar fejedelmeink, úgy szólva, megküzdöttük a román nyelv használatának biztosításáért, a két oláh fejedelemségből jövő szlávizáló törekvésekkel szemben. Erdélyt meg kellett védelmezni e tekintetben. Minden esetre az csak a román népre nézve volt végzetes, hogy egyházilag oly főhatóság alatt állott, mely nyelvét állandóan nyomta, szokásait, ei'kölcseit pedig meghamisította.

Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni, hogy a fejedelmek a Protestantismus hitelveinek elfogadtatásával e népet a haza iránti hűségben, szeretetben megtartani és megerősíteni igyekeztek.

A magyar legalább adott valamit; de mit adott a szláv és görög befolyás a román népnek? Semmi jót, annyit sem, a mennyit egy szúnyog elbír! De kárt csinált sokat és szenvedést okozott eleget! S milyen különös. A román történetírók előtt mégis csak a magyar volt a valódi faj- és vallás-gyűlölő zsarnok!

A botnak azonban két vége van. Ám lássuk, milyen volt a vallási türelmesség Romániában; s vizsgál-

¹ A cyrill-féle betűk helyett magyarok kezdenek először Erdélyben latin betűket használni. Moldován Gergely Budapesti Szemle 1887 okt. füzetében Latin, dák stb. Írásjegyek kérdése a románoknál című cikkben bővebben.

juk meg azt is, hogy vajon itt a román bojár a román jobbágygyal miként bánt? Mert azt, hogy talán egy, a román népre nézve idegen fajjal, mint a magyar, a magyar állam területén mostohán bánt, még meg lehet bo csátani, de azt, hogy román ember román emberrel román földön úgy bánt el, mint a hogy a történelem mutatja — azt már igazolni alig volna lehetséges.

A román történetírók aztán forduljanak mindenek előtt a román bojárság ellen, a midőn istentelenségekről, zsarnoki brutalitásokról óhajtanak beszélni.

IV.

Tekintsünk át Moldovába.

És vegyük elő Lukácsi Kristóf munkáját,¹ abból meggyőződünk, hogy ott miként bántak el a fejedelmek a keresztyén örményekkel. Thockáti Minász² egykorú és szemtanú örmény író részletesen leírta az üldöztetést. E becses kézirat 110 versszakból áll s a szamosujvári örmény katolikus plébániai templom könyvtárának egyik disze, emlékül hozták azt magokkal Moldova-Oláhor-szágból az örmények. Álljon itt néhány részlet azon munkából, mely örmény nyelven van írva:

1551-ben az oláh nép nagy vajdája: István; ennek országában sok előkelő örmény lakik, kik mind jó keresztyének; ezeket azonban hirtelen védelem éri. Vasárnap reggel (1551 augusztus 16) István vajda lóháton ment be az örményeknek a Boldogságos Szűzről nevezett templomába, ki a szentséget az oltárról elvette és földhöz vágta, melyet aztán gonosz lábak összetapostak. A templomi képeket, a főoltár-képet, a keresztek, szent edényeket mind elvitték. A papokat és szerzeteseket megkötözve börtönbe vetették.

Másnap mindent elvittek a szucsávi templomból; azután a várból hozott ágyukkal azt szétrombolják. Ivi a merre tudott, menekült; erdőbe, pinczékbe; a harangot és képeket a szucsávi oláh templomba vitték.

Azután a Szucsáva mellett folyó vízen éghető anyag-

¹ A magyarok őseivel. Kolozsvárit. 1870. 258. lapon.

² Armenia 1887 jut. füzet, 207—208. lapokon.

ból nagy házat csináltatott a vajda és maga köré gyűjtötte az örményeket, kikhez így szólt: „Legyetek mindnyájan oláhokká és keresztelkedjetek meg a mi vallásunk szerint; ha fölveszitek a görög vallást, kitűnő hivatalokat adok nektek.“ Mire az örmények azt felelték: „Mi meg vagyunk keresztelve, mi keresztyének vagyunk!“ Erre a vajda: „Ha el nem fogadjátok a görög vallást, e házba záratlak és tűzzel égetlek el mindnyájatokat.“ Aztán közülök sokakat elfogat és a görög szertartás szerint erővel újra megkereszteltet. „Ki ellenszegül, annak kezeit vágatom le, szemeit szuratom ki!“ A püspök haját lenyírták, szakállát leborotválták és olyan ruhát öltöttek reá, milyent a görög szertartása papok viseltek. A nőket oláh ruhába öltöztették.

Kiállhatatlan kínokat szenvedtek az örmények. Julián, Holofernes, Herodes ilyen dolgot nem műveltek.

A voithokat — örmény bírákat — előhívatta és mind megkereszteltette őket. „Országomban — mondja a vajda — örmény ne maradjon, mindenki görög vallás szerint éljen.“ Azután parancsot adott ki, hogy azokat a templomokat, melyeket az örmények R. Szerat, Jassi, Vaslui, Botosán és Román városokban építettek, rontsák le. A botosáni örmények templomuk ékszereit mind a vajdának ígérték, ha megkíméli szentegyházukat, de mind hiában! ez is szétromboltatott!

Román város papja, Chácshadur is sokat szenvedett vallásáért; kezét-lábát megkötözték, két szemét kiszúrták. Ezek láttára sok örmény költözött ki és hagyta ott Oláhországot.

Ez csak kezdete volt az üldözéseknek, tetőpontját 1668-ban éri el, Dúca vajda idejében.

Ekkor azonban — írja Lukácsi — az örmények elkeseredve, legszentebb érdekeik védelméért, a két-ségbeesés utolsó fegyveréhez fogtak s segítettve némely moldovai fölkelők által, a fejedelmet Szucsáva várába szorították, honnan csakis a következő 1669-dik évben és akkor is a törökök segítségével szabadulhatott.

Szucsáva alól a törökök által elriasztott örmények az erdélyi havasokba, onnan első Apáti Mihály fejede-

lem engedelmével a havasok aljában fekvő helységbe vonultak.

Mind ez üldözések onnan támadtak, hogy a román egyházi törvénykönyv minden nem-görög rítusú népet, különösen az örményeket, eretnekeknek mondja, a kiktől óvakodni kell, s a kikkel egyáltalában érintkezni nem szabad.¹

Az örmények nyugalmat letek Erdély földén, miután a szabadelvű(?) Moldovából kiüldöztettek.

Talán a nem-örmény nemzetiségű katolikusok nyugalmat élveztek Moldovában? Nem! Vasilie Lapul alatt a bevitt jezsuiták kiüldöztettek s a katolikus propagandának útja vágatott.¹

A román történelem azt bizonyítja, hogy sem idegen fajt, sem idegen vallást nem tűrt meg saját földén, úgy az idegen vallást, mint a nemzetiséget úton-útfélén üldözte — csak a szláv és görög befolyást nem tudta megtörni s nem azért, mert e kettő („szent nyelvvel“) az egyházban markába szorította a hatalmat s mert ezeknek befolyása messze visszanyúlik a kódos múltba, a midőn a román nép még nem volt államban consolidálódva.

De ezeket sem szerette soha. A mikor csak tehetett, ezeknek is neki vágott; vagy ha nem üldözhetett, gúnyolta élesen.

A törököknek oláh földön nem volt szabad moschet építeni, sem másféle imaházat; imádságaikat nyilvános vagy közhelyen el nem mondhatták.³

A zsidók építhettek ugyan magoknak imaházat, de csak fából, kőből nem volt megengedve.⁴ Aztán ki nem emlékezik vissza azon zsidó-üldözésekre, s melyek tisztán vallási természetűek voltak.

Mit mondjunk azon vallási türelmetlenségről, mely Erdélyben a görög keletiek és görög katolikusok között támadt, mindjárt az unió után, mely különben ma

¹ Pravilla bisericescă. Román akadémiai kiadás. Bukarest, 1884. 85. lap.

² Ureche S- Schite . . . 203—204. lapon.

³ Cantemir: Descriptio Moldáviæ. Bukarest, 1885. 130. lap.

⁴ U. o.

is tapasztalható. Egymást minden kigondolható módon üldözték és üldözik még ma is.¹

Vagy talán a metropoliták nyugalmat élveztek állásukban? Nem! A vajdák tetszés szerint dobták ki őket székeikből, száműzték őket, börtönbe verették, a hogy épen kedvök kerekedett, minő a Varlaam és Mitrofan esete is.

Ki mondhatja, hogy a két fejedelemségben az idegen vallás bármily csekély mértékben respektáltatott?

A kálvinisták gyermekei még ma is a legnagyobb gúnynak tárgyai; míg a nagyok igyekeznek mindenféle összetűzést kerülni az oláh földön, mert bizonyára ha igazuk volna is, akkor sem nyernék elégtételt.

Hát a jobbágyok sorsa minő volt abban a két században a két román fejedelemségben? Sokkal szomorúbb, mint Erdélyben a román jobbágyé. Már pedig ott oláh volt a földesül', oláh volt a jobbágy, vájjon a román földesül- respektálta-e faját abban a jobbágyban?

A fejedelem annyi adót vetett ki, amennyit akart.² Tisztán az ő tetszésétől függött, hogy ki mit és mennyit fizessen. A lakos adója roppant nagy volt, mert a fejedelmek kapzsiséga határt nem ismert. Hogy egyik-másik a trónon föntarthassa magát, kimondhatatlan nagy mennyiségű pénzre volt szüksége, sok volt a vetélytárs és sokat kellett megvesztegetésekre is fordítani Stambulban.³

A bojár (oláh nemes) nem tudta földözni már az adót s hogy megmenekedjék a sok zaklatástól, eladta jószágát, kevés vagyonát és önmagát is, egész családjával együtt; vagy egyik-másik eladta leányát, fiát stb. vagy eladta jobbágyait, ki a hogy tudott magán segíteni. S kifejlődött szégyenletes üzlet, emberrel. Az ember csak portéka volt a két fejedelemségben. Eladták magokat s lettek rabok (robi). Ilyen adásvevési szerző-

¹ Lásd a Budapesti Szemle 1863. XV. k. 54., 81., lapjain gróf Teleki Domokos A két kaluger című cikkét.

² Cantemir D- Descriptio Moldáviáé, 133. lapon.

³ Brezoian J. Vechile inst. alle Komaniei. 70. lapon.

dések naponként közöltéinek a román lapokban, mert számuk nagy.¹

Tehát itt a jobbágyság mellett még a valóságos raboskodás, rabszolgaság is kifejlődött. A rabnak nem volt akaratja; ha megházasodott, csak rabnőt vehetett el feleségül, a kitől pedig nőt vett, annak helyébe más rabnőt kellett hogy adjon a rab férfin földes ura.²

A román bojárok is eladták magokat, hogy úgy tekintessenek, mint a cigányok. Sok román ember lett azután cigány, elvevén egy-egy rab cigánynőt feleségül.

Erdély románsága tömegesen szökött ki a két fejedelemségbe. Gondolta magában, hogy ott jobb sorsban részesül. Hanem sorsuk rosszabbra fordult. Mihály vajda egyik intézkedése brutalitás tekintetében határt nem ismer. Miután e jobbágyok, kiket vecini-nek hívtak, földesuraikat elhagyták s másfelé néztek, Mihály vajda, a nagy, úgy intézkedett, hogy az ilyen a hol találhatik, örökre ott maradjon rabszolgául.³

Yasilie Lupul kiadja népe számára a törvénykönyvet. Ebben az áll, hogy ha megszökik a paraszt, ne merje senki megfogadni, hanem fogja meg és vigye el előbbi urához.⁴

Igen sokan tértek vissza a két oláh fejedelemségből s mentek vissza magyar uraikhoz.

Ki tudná leírni mind azon embertelenségeket, melyeket a bojárok jobbágyaikkal, rabszolgáikkal elkövettek? A szökevényeket homlokon tüzes bélyegzővel bélyegezték meg, hogy megkülönböztetve legyenek a

¹ Ilyen szerződéseket bocsát közre Papin Ilarián: *Tesaur de monuminte*. I. köt. 391—393. lapjain. — A *Conv. literare* 1887. évfolyamának 1- füz. 9. és következő lapjain láthatók ilyen szerződések. íme egy: „fin Anna. Jane neje, ez okmánynyal írom és tanúsítom, hogy két gyermekemet, egy fiút és egy leányt eladtam. (Pantazit és Christianát), Gavril papnak, utódainak és minden maradékainak örökre, hogy legyenek a jószághoz tartozó cigányok stb.“ — Havasalföldön az ily módon elesett falusiakat raboknak és románoknak rumaninak — hívták. Tehát a „román“ szó jobbágy, rab, számba vétetett.

² Még a legutóbbi időkben (1882), is kerültek bíróság elébe ilyen embertelen szerződések. Brezoián J. idézett műve 78—79. lapjain.

³ Maga Mihály vajda, a nagy, is vásárolt „románok“-at; így megvásárolta Micleát, Voinicát, Bárhult, Popát, Opreát családotól, Costest községből s tovább adott rajtok. Ugyan ő vásárolta meg Miksienest község lakóit, Ilfod kerületből s oda ajándékozta Lekának. — Lásd: *Convorbieri literare*. Bukarest. 1887. évf. 10. lapján.

⁴ Missail G. *Epoca lui Vasilie Lupul*. 49. lapon.

többiektől; a szökevény cigányoknak pedig orrukat metszeték meg.¹

A nagy bojárok odáig mentek, hogy már a kis bojárok apróbb jószágaikkal majdnem eltűntek, rabszolgákká lettek; nagy birtokok keletkeztek, ötven hatvan, sőt több faluval is. Idővel a román nép két harmada rabszolga lett.

Hogy mily szívóssággal ragaszkodott a két fejedelemség jobbágy-rendszeréhez, tanúsítja az a körülmény, hogy az csak az 1864 augusztus 14-dikén kihirdetett és 1865 április 23-dikán hatályba lépett törvényczikkkel töröltetett el, nagy viták és nagy súrlódások árán. A bojárok² nem akarták fölszabadítani a román népet, míg a magyar földesurak 1848-ban önként tették szabaddá jobbagaikat s visszaadták nekik szabadságokat, úgy az áltatok addig megmunkált földeket.³

Az eddig előadottakból kitetszik az, hogy a romániai és a magyarországi jobbágy-viszonyok között roppant nagy különbségek voltak. Ott valóságos rabszolga-kereskedéssé aljasait, a míg nálunk soha sem fajult el annyira, soha sem felejtkeztek meg arról, hogy a jobbágy is ember.

Nálunk a jobbágy-gyermek iskolába járhatott, a törvény határozottan megrendelte azt, — ott szó sem lehetett arról.⁴

A román bojár egy Istent imádott jobbágyával, egy fajbéli, egy hitű volt vele s mégis eladta felebarátját, faját és az egyházához tartozót pénzért.

Innen vegyék román történetíróink a hajmeresztő

¹ Burada Tódor: Crest. plutasilor. 16—17. lapokon.

² A bojár szó valamikor országos méltóságot, (arisztokratát, főurat jelentett s a bojárok utódai most is ekként neveztetnek. De e cím semmit sem jelent — kivált vagyon nélkül, — kivéve azt, hogy az illető ösromán. Nemes voltot jelentett az utóbbi időkben, A bojár bovis herus, épen úgy, mint a cavalier cavalli, herus lovag. A régi románok ökölszekereken mentek háborúba. Dr. Papp László idézett művének 6. lapján.

A fölszabaduláskor egész Románia 7100 földesúri és 1493 állami birtokból állott, ezeken összesen 411,435 jobbágy-család szabadult föl; a rabszolgák csak személyi szabadságot nyertek. A jobbágyok között összesen mintegy 3 millió pogon (valamivel több egy holdnál), földbirtok oszlott szét, melyért mintegy 14 millió frank kárpótlást fizettek. Dr. Papp László Románia alkotmányos intézményei. Sátoralja-Ujhely, 1880. 4—5. lapokon.

³ Az 1024-iki gyulafehérvári gyűlés 8. artikulusa szigorúan intézkedik, hogy a jobbágyok gyermekei az iskolától el ne vonassanak.

példákat, a midőn vallási és faji üldözésről akarnak beszélni.

A román nép szenvedését Erdélyben nem teszi jóvá a romániaiak embertelensége. Nálunk is szenvedett a jobbágy, szomorú napokat élt, és keserveit föl sem foghatják mi, a kik egy szabad hazában élünk. Egyes embertelen tények itt is előfordultak.

Csak azt akartam kimutatni, hogy a magyarországi jobbágy-rendszernél volt egy kegyetlenebb, a románoké, — mert míg a magyar jobbágy-rendszer mellett a román nép megsaporodott, szellemi öntudatra ébredhetett, addig Romániában a lakosság leapadt és szellemileg egészen elfajult.

Erdély jobbágysai gyűjtötták meg Románia bojárjai előtt a közművelődés fáklyáját. E jobbágyok bírták öntudatra Románia urait. E jobbágyok egy századdal jártak előbb Románia gőgös urainál!

AZ ERDÉLYI ROMÁN NÉP

VALLÁSI UNIÓJA RÓMÁVAL.

Az erdélyi román nép vallási uniója Rómával.

Az erdélyi román nép vallási uniója Rómával tényleg a 17-ik század utolsó tizedében létesült. Ezen mindenestre nagy fontosságú esemény történetét fogom előadni, kiterjeszkedvén a megelőző korszak egyházi állapotaira, méltatván egyúttal az unió kulturális eredményeit.

Magyar történétírók a tárggyal alig foglalkoztak, pedig az nemcsak fontos, de érdekes is. A román nép mai eszmevilágát s míveltségi állapotait az unió eseményeivel tudjuk megmagyarázni. Sok történelmi tények ide nyúlnak fel szálai s ha nem ismerjük az indító okot, az egyes események eredményeire nézve sem tudjuk magunkat helyesen tájékozni.

1. Unió előtti állapotok.

Hogy a román nép mikor és kitől vette fel a keresztény vallást, megállapítani egyáltalában nem lehet. Vájjon volt ő pogány állapotban¹ is, vagy talán mindjárt megalakulásakor vallotta már e nép a keresztény vallás kívülrekedt? oly kérdések, a melyekre biztosan nem felelhetünk. Tény az, hogy a román nép igen korán vette fel a keresztény vallást s egyházi tekintetben a keletet uralgó keresztény népek befolyása alatt állott.

Román és más nyelvű történétírók egyhangúlag vallják, hogy Tráján császár dácziai légióiban már sok keresztény volt. Azok tehát, a kik a román népet dácziai eredetűnek mondják, hiszik és vallják, hogy a román nép a keresztény vallást a dácziai légióktól örök-

¹ Xenopol A. D. Istoría rommiilor I. köt. 415 lapon a román nép pogányságát határozottan állítja.

ség gyanánt vette át, a mi, ha ezen eredetüségét el is fogadjuk, nagyon kétséges, mert ezen légiók tudvalevőleg a világ minden részeiből valók voltak, akkor pedig (102 Kr. u.) a keresztény vallás a világ minden részében még nem terjedt volt el legalább annyira, hogy elmondhassuk a „sok” keresztény létezését ezen légiók között. Ebbéli kétségét maga Cipariu is kifejezi.¹

A dácziai eredetiséget vallók szerint tehát a románok a keresztény vallást Itáliából hozták magukkal, mert Tráján légióiban tizenegyezer keresztény volt.² S ugyanezek szerint a dácziai románok között a keresztény vallást Teofil és Nicetas püspökök terjesztették tovább, kiknek számára a milkovi püspökséget alapítják. Megtudjuk azt is e szerzők után, hogy a keresztény ifjúság magasabb kiképeztetése szempontjából Konstantinápolyban alapított iskolában dák ó-román ifjak is tanultak, minő volt Unilas, kit aranyzáju Szent János azután a góthok közé küldött püspöknek; az ily módon kiképzett ifjakat a konstantinápolyi patriárcha mindannyiszor visszaküldte hazájukba, hogy ott a keresztény hitnek igaz apostolai legyenek.

Ez azonban mind csak feltevés, mert sem Unilas dák ó-román szágra, sem a dák ó-román ifjak konstantinápolyi neveltetésére nézve történelmi adatokat felsorolni nem lehet.

Annál homályosabb a kérdés azok előtt, kik a román nép eredetét a Balkán félszigetre teszik, mert ezek a román népet érdeklőleg a kezdő századokból sem a pogányságot, sem a kereszténységet illetőleg adatokat felmutatni nem képesek.³

Annyi bizonyosnak látszik, hogy a román nép, mint ilyen már megalakulása korszakában keresztény volt, hogy a keresztény vallást mindenesetre a görög néptől vette át, mint a mely nép már az apostolok idejében keresztény volt s a keletet szellemi fölényénél fogva uralta.

¹ Incepulul r. restináril. 1.

² Maior Péter: Istoria besericei románilor. Uncia 1813, lap 3—3. Ságuna András: Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich N.-Szeben, 1862, I. 1—4. Dr. Ardeleán János: Istoria Ilié. rom. greco-catolice a Oradei mari. I. k. 1. 17 — 18.

³ Sulzer Fr. József: (Ieschichte des transalpinischen Dacicus. Bécs 1781. II. kötet 269 s. következő lapjain.

A román történészek s különösen Maior Péter¹ azt állítja, hogy a román nép mindig a „görög valláson” volt, s hogy mindig a „görög keleti egyházhoz” tartozott. Mindazok, a kik nem uniáltak, szeretik hirdetni, hogy ők az „ősök vallását” tartották meg, a mely nem más, mint a görög; nevezik magukat orthodoxoknak, mint a kik az apostoli tradíciókhoz liivek maradtak. A heves harcban, mely a két felekezet között támadott, s mely élet teljesen a mai napig sem tudta elveszteni, nagy szerepet játszik a „görög vallás”, melyet a keleten lakó népek állítólag közvetlen az apostoloktól vettek át.

Szükséges lesz e tárgyat egy kissé megvilágítani.

Photius (K. u. 87!). évben), az első szakadásig, egyetlen keresztény egyház létezett, mely magát katholicusnak és apostolinak nevezte, ide tartozónak

vallotta magát a konstantinápolyi pátriárchátus is, a mint ezt kitérítik a niceai,² antiochiai, konstantinápolyi és alexandriai hitvallásokból is.

A keleten lévő keresztény egyházak tehát, daczára annak, hogy szertartásaikban leginkább a görög nyelvet használták, vallásukat soha sem nevezték el görögnek, sem keletinek. A konstantinápolyi pátriárchátus a birodalom, melynek e város székhelye volt, magát rómainak nevezte, a mi kitérít onnan is, hogy Byzantium második Romának neveztetett.³

A keresztény egyházban, a keleti és nyugati egyházközségek között, szertartásbeli különbségek léteztek már a kezdő századoktól fogva és ezen különbségek egyes nemzetek és nyelvek szerint csoportosultak; jelesen volt latin, örmény, görög, ethiopiai, stb. jellegű, szertartása egyház, de latin, görög vagy örmény vallásról egyáltalában szó nem lehetett.⁴

Ezen különbségek a keleti és nyugati egyházak között gyakran súrlódásokat és kemény harcokat idéz-

¹ L. fennebb idézett művének 23 lapját. Más nyelvű történészek is vallják ezt. Így Del Chiaro Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia Udiné 1718. I. 82) című művében írja: „I valachi professano la leggé greca.”

² Eusebius X. k. VI. fejj. . . Catholica et apostolira ecclesia“

³ Auctores hist. ecel. 377 lap.

⁴ Cipariu idézett művében 1—2 1.

tek elő, de ezeknek daczára a konstantinápolyi pátriárcha soha sem tért el az apostoli és katolikus elnevezéstől; annál kevésbé nevezte magát görög, vagy keleti valláséinak. Sőt legtöbb baj éppen onnan keletkezett, hogy a keleti egyház egyes, a nyugati egyházétól eltérő, szokását apostoli tradíciónak állította; ez adott alkalmat ama nézeteltérésre is, mely a húsvéti ünnepek mikor leendő tartása körül nyilvánult, s mely volta képen a nyugati és keleti egyházak között az első villongást támasztotta már a II-ik század közepe táján.

Keleten ugyanis a húsvétot a zsidókkal egy napon ünnepelték meg a keresztények, míg nyugaton e tekintetben más szokás divatozott. Pius pápa K. u. 148-ik évben azon rendelkezést tette, hogy a húsvéti ünnep vasárnap tartassák. Az ebből keletkezett villongások csak K. u. 325-ik évben simultak el, midőn a nicezei koncilium e tárgyban akként végzett, hogy a húsvét mindig vasárnap tartassék, a nyugati egyház szokása szerint „*per totum orbem christianum*“.

De nemcsak az ünnepek mikor való tartásában mutatkozott különbség, hanem egyes hitelvekre nézve is eltért a nyugati egyháztól a keleti; a képek tiszteletére, a Szent Lélek eredetére, a purgatoriumra, a keresztségre, stb. egyes szent cselekményekre, mint például a bőjtire vonatkozólag; a harangozásra (keleten megmaradván az érez- és fatóka) és más szokásokra nézve a keleti egyházban már kezdettől fogva különböző vélemények merültek fel, melyek a különben katolikus és apostoli egyházban kisebb-nagyobb bajt okoztak, kisebb-nagyobb harezot idéztek elő, míg Photius konstantinápolyi pátriárcha (879-ben) a konstantinápolyi zsinaton, az első forma szerinti szakadást előidézte, az utolsót Cerulárius, ugyancsak konstantinápolyi pátriárcha, támasztván az által, hogy a Photius által, a nyugati egyház ellen emelt vádak, (a kovásztalan kenyérre, papok nötlenségére, szombati bőjtire nézve, stb.) megújította, minek következtében IX. Leó pápa követei 1054. július 16-án a Cerulariust és követőit kiátkozó bullát Sofia templomának oltárára letette.

Így a konstantinápolyi pátriárcha és a római pápa között a szakadás, mely már a kezdő századoktól fogva

kisebb nagyobb hitelvi és szertartásbeli különbségekkel indult, meg, véglegesen megtörtént.

Daczára ezen szakadásnak, az ohridai s illetőleg a konstantinápolyi pátriárcha az általa képviselt vallást sem nevezte görögnek, vagy keletinek, hanem apostolinak és katolikusnak, megtartván a szakadás előtti konciliumoknak a hitvallásra vonatkozó megállapodásait.¹

A keleti és nyugoti egyházak között keletkezett különbségeket különben természetes okokra lehet visszavezetni.

Már az apostolok alapítottak püspökségeket, melyek között főrangúak voltak a római, jeruzsálemi, antiochiai és az alexándriai. A byzánczi egyház, mely András apostol által volt megalapítva, kezdetben csak egyszerű püspökkel bírt, s ez az András apostol által oda rendelt Stakistus püspök vala, A nicezei koncilium e tárgyban aként határozott, hogy a régi szokás megtartassák (ut mos antiquus observetur) s ehez képest az alexándriai püspöknek főhatósága az Egyiptomban levő ekklesiák felett megtartassák, az antiochiai s más hasonló tekintélyű püspökök kiváltsága is fennhagyatott.

Kezdetben láthatólag a byzánczi, illetőleg a konstantinápolyi püspök nem volt nagy hatalmú; pátriárchai címre, a nagyobb hatalomra és tekintélyre csak később tehetett szert, midőn Konstantinápoly a római császárok székhelye lett. Az ötödik században rangra nézve már a második; a hatodik században János püspök, oedimencus, universalis patriárcha címet veszi fel, miért Nagy Gergely pápa haragját vonja magára. Ezen időtől fogva nemcsak a római pápától való függetlenségét vitatta, hanem még az antiochiai és alexándriai püspökökön is akart uralkodni, mely körülmény természetesen sűrűlódásokra adott alkalmat. A konstantinápolyi pátriárcha támaszkodván a nicezei koncilium határozmányaira, a krisztusi helytartó kérdésében, a pápa kiváltságait nem ismerte el, s vitatta, hogy a pátriárchák

¹ A gör. kel. szertartási! erdélyi püspökök felszenteltetésük alkalmával elmondott hitvallásukban is apostoli és katolikus vallást emlegetnek. Popea Jézett műve 8. lapján.

egyenrangúak a rómaival, apostoli tradíciók szerint egyenlők, önállók és egymástól teljesen függetlenek.

E kérdésben különben a görög nép politikai törekvéseit látjuk szerepelni. Cerularius konstantinápolyi pátriárcha kifejezést adott ezen törekvéseknek, midőn a pápa követeit azon megjegyzéssel utasította el magától, hogy a rómaiak nem taníthatják a görögöket, miután maguk szorulnak először tanításra.

A görög szellem nem akart meghódolni a római előtt, s ha politikailag a görög nép a kereszténység kezdő századaiban a rómaiak hatósága alatt állott, egyházi tekintetben ezt a függőséget meg akarta törni; független, önálló egyházat akart létesíteni, mely célját sok küzdelem és súrlódás után el is érte.

A konstantinápolyi pátriárhák túlhatalomra, tekintélyre és befolyásra, valamint a többi keleti egyházak leigázására való törekvése, a keleti pátriárháknál visszahatást idézett elő; ennek lehet tulajdonítani a konstantinápolyi pátriárhátus elszigeteltségét és azt, hogy a keleti pátriárhák a római pápa köré csoportosultak. A görög türelmetlenség és kizárólagosság, dolyf és elbizakodás, a görög nyelvnek előtérbe tolása, egyes népeket, mint voltak az örmények, az oroszok is, elrémített magától; azok azonban, a melyek nem voltak elég erősek szembe szállani a görög hatalommal, megadták magukat, vagy küzdelmet indítottak az ellen, mely tart a mai napig, mint látjuk ezt a macedoni románoknál, albánoknál és más népeknél. A konstantinápolyi pátriárcha, daczára annak, hogy a mai Románia egyháza független és önálló, még most is beleavatkozik ügyeibe, hatalmat akarván felette gyakorolni, a mely cselekmények mindannyiszor a román zsinat roszalásával és tiltakozásával találkoztak.¹ A konstantinápolyi pátriárhátus egészen a görög nép hatalmi köréhez tartozott, mely előhaladott kultúrájánál fogva igyekezett a keleti keresztény népeket saját érdekének körébe bevonni.

És itt lehetetlen meg nem jegyezni egyet, azt t. i., hogy míg a nyugati egyházban az egyes népek szabadon fejleszthették szabadságukat, nyelvüket, kultúrájukat,

¹ Biserica si scoată. VII. évf. 1—5. sz. Resputisul la epislola patriarhului Constantinopolei, Melhisedek püspök fejtegetései.

addig a keleti egyházban a görög elem az egyes népekre görög papokat küldött s igyekezett azokat az elgörögösítés útján politikai tekintetben is leigázni.

A míg tehát a latin egyházban a latin kultúra a népek individuális tehetségeinek fejlesztésére kitűnő háttással volt, addig a keleti egyházban a görög kultúra, azért, mert csak saját létjogosultságát ismerte el és maga mellett semmiféle másnemű törekvést meg nem tűrt, a népek szellemi ébredését késleltette. Elénk példa erre az a körülmény is, hogy míg nyugaton a francia, olasz és spanyol a latin egyházban a kultúra magas fokára emelkedett, addig keleten a román faj, habár más okoknál fogva is, a kultúrában egészen hátra maradt.

Épén ezen mindent elgörögösíteni akaró törekvés szülte a keleti egyházban a görög vallás-féle elnevezést, melyben a román történetírók annyira szerelmesek, gondolván, hogy általa valami ősi dolgot vagy ortho-doxiát fejeznek ki.

Nemcsak a görög, tehát a konstantinápolyi, hanem a jeruzsálemi, antiochiai s más keleti püspökségek alá tartozó egyházakban is a távolságnál, helyi körülményeknél, apostoli hagyományoknál s más okoknál fogva támadtak különbségek egyes egyházi kérdésekben, de azért csak a görög szellem igyekezett önuralomra, csak a görög nép törekedett hatalmi túlsúlyra, melynek elérése neki keleten műveltségénél fogva sikerült is.

A román nép a Balkánban kézügyben volt, könnyen kerülhetett egyházilag a görögök hatalma alá.

Azonban tévednek azon román történetírók, a kik azt állítják, hogy a román nép már kezdettől fogva a konstantinápolyi, tehát a keleti görög egyház főhatósága alatt állott. Ennek ellene mond a történelem. Történelmi hiteles adatok tanúskodnak arról, hogy a román nép egyházi tekintetben többször tartozott Kómához s többször történt eredményes kísérlet a tekintetben, hogy e nép a latin egyházba beolvasztassák.

Ulyricum, a Balkán nagy része, Dáciaival egyetemben egyházi tekintetben kezdettől fogva Róma főhatósága alá tartozott; a konstantinápolyi pátriárcha valahányszor Illyricum egyházi ügyeibe beleelegyedett, a római pápa mindannyiszor tiltakozott ellene. A római

pápa ezen főhatóságát a thessaloniai apostoli helytartók útján gyakorolta majdnem a IX-ik századig. Ez történelmi tény. Damas római pápa 884 körül Illyricum apostoli helytartójává Ascalit, nevezi ki, a ki aztán ezen hatalmánál fogva püspököket küld. Anasztázius pápa thessaloniai helytartójának bizonyos pátriárai jogokat ad, megengedvén neki a bíraskodást is Illyricum egyházi ügyeiben. Innocentius pápa 402-ben megerősíti a thessaloniai helytartó addig birt összes kiváltságait.

Egyes illyricumi apostoli helytartó, mint volt Perigenes is, megtagadja a római pápának tartozó engedelmességet s önként a konstantinápolyi pátriárcha főhatósága alá adja magát; IV. Felix pápa kiátkozza Acatius konstantinápolyi pátriáráért, mert keleti Illyricum ügyeibe beavatkozott. Az 531-ben II. Bonifác pápa alatt megtartott szinodus határozásaiából pedig tisztán kitűnik, hogy Dáécia a római pápa alatt állott.

Justinian császár szülő helyét (Justiniana Prima, majd Ohrida) emelni akarván az ottani püspökséget érsekségi méltóságra emelte és kivonta a thessaloniai apostoli helytartó hatósága alól. E miatt Agape pápa és Justinian között súrlódások keletkeztek. Hogy a kellemetlenségek véget érjenek, a pápa beleegyezett abba, hogy két apostoli hatóság legyen: a thessaloniai és a Justinian által alapított, így Illyricum ketté osztatott. 535-ben Dacia, Moesia, Macedonia, Dardania stb. a Justiniana Prima egyházi főhatósága alá került, azonban ezen érseki szék függősége Rómától minden időben nyilvánvaló volt. Történt azonban nem egyszer (714—741. K. u.), hogy mindezen helyek Róma főhatósága alól kivonattak és a konstantinápolyi pátriárcha alá kerültek, s volt idő, midőn ezen helyek közül egyik-másik, majd a római pápa, majd a konstantinápolyi pátriárcha főhatóságát ismerték el, a nélkül, hogy ez által vallásukon, szertartásaikon változtattak volna, ezt tehát nem hitelvi szempontból cselekedték, hanem azért, mert a konstan-

¹ Az ezekre vonatkozó adatokat lásd Dr. Ardelean Istoria diet. rom. gr. catli. a Oradei mari. 25 s köv. lapjain s illetőleg Dr. Hergenröther I. fej. 47. és. 59. 134. 149. 159. lapjain, valamint Roskovány (pe pontit Romano) 122. 128. 214. 219. lapjain.

tinápolyi pátriárcha minden ideiben résen állott, hogy rátegye kezét az egyházakra s ez által hatalmát növelje.

A román nép ezekből kitetszőleg, akár a dácziái, akár a balkáni, illyricumi eredetűséget fogadjuk el, hol a konstantinápolyi, hol pedig a római pápa egyházi hatósága alatt állott.

De bárhová tartozott is, görög vallásúnak magát soha sem állította. Sőt a konstantinápolyi pátriarchátus alá kerülve, mindannyiszor szívesen tekintett Róma felé és mindannyiszor, valahányszor tehette, megragadta az alkalmat, hogy Rómával egyesüljön, a mint látjuk ezt a bolgárokkal való közösségük alkalmával, Mihály bolgár király és Miklós pápa idejében.

A 867-dik év végzetes volt a román népre nézve. Ezen évben Photius az összes keleti püspököket zsinatra hívta össze Konstantinápolyba.¹ A bolgárok és a dácziái részek lakossága ezen zsinaton kivonattak a római pápa hatósága alól és a konstantinápolyi pátriarchátus alá helyeztetek. Ugyanekkor hitelvi különbségek merültek fel, a melyek a megállapított hitvallásban kifejezést nyertek. Ez volt az első kenyértörés kelet és nyugöt között.

És ezt végzetesnek mondtam a román népre azért, mert ekkor szláv s illetőleg görög befolyás alá került a nép. A román nép nem volt rokon sem göröggel, sem szlávval. Különbözött ezektől teste, lelke, gondolkodása, hajlama; rokonsága inkább nyugöt felé vonzotta. Román írók elkeseredve beszélnek a végzetes évről. A görög és szláv nehéz jármát veszi fel ekkor a nép; elveszik nyelvét, megtámadják faji jellegét s megtiltják neki a gondolkodást. Sötétség támad körülötte, butasággal találkozik lépten-nyomon s így maga is elbutul.

Daczára annak, hogy a keleti egyház a fenn megemlített zsinaton rátette kezét a román népre, Rómával ez az összeköttetést teljesen még sem szakította meg, sőt többször látjuk e népet egyházilag Róma alatt állani.

Így III. Innocentius pápa levelezése ismeretes Joannitiuval, a bolgárok és románok urával, László bolgár-román metropolitával, Belota bolgár-herczeggel, mely azt

¹ Veteres Mist- Eccl. 507, 508. lapokat.

bizonyítja, hogy a bolgár-románok és a nyugati egyház között tárgyalások folytak az egyesülésre nézve, a melyek 1199-től 1207-ig tartottak.¹ III. Honorius pápa 1224-ik évben hirtől adja, hogy Erdélyt a római egyház hatósága alá vette² s számára esperest nevezett ki. Ezen időtől fogva a pápák részéről sok okmány maradt fenn a pápai hatalmat illetőleg a román nép által lakott helyekről. Mindezen levelezések, okmányok, Hurmuzachi és Theiner már érintett munkáiban feltalálhatók.

Joanitiu, bolgár-román fejedelem, III. Innocentius pápához 1204-ben intézett levelében azt írja, hogy kutatván bizonyítékok után, rájött arra, miszerint a megboldogult bolgár-román fejedelmek is, mint Simon, Péter és Sámuel, a római szentszéktől nyerték fényüket, koronájukat annak áldása mellett, így ő is kéri ezen áldást s kéri egyúttal a pápát arra is, hogy a tirnovai metropolitát pátriárchai rangra emelje, rendelkezvén különben, hogy birodalmában minden egyház a latin egyház szokásaihoz és törvényeihez ragaszkodjék, úgy a mint ez a megelőző bolgár-román fejedelmek alatt is történt.

A pápa ezen kérelmet teljesítette is. 1204-ben Leó kárdinális Tirnovoba küldi oly célból, hogy a királyt koronázza meg; a tirnovai metropolitának, az egész birodalomra kiterjedő hatáskörrel, primási méltóságot és hatalmat ad és erről a bulgáriai metropolitákat, értesíti is. A bolgárok és blachok primása leteszi az esküt és megesküszik arra, hogy a római egyházhoz állandó hűséggel fog viselkedni; hogy ezen hűségben a felesketendő püspököket is megtartja. Magyarország és Szerbia metropolitáit a pápa a bolgárok és blachok ezen áttéréséről tudósítja.³

A görögök nem nézték jó szemmel a szomszéd népek ezen összeköttetését Rómával. Így látjuk, hogy a Rómába siető tirnovai metropolitát, Lászlót, a görögök Durazzo városában feltartóztatják és visszatérésre kényszerítik;⁴ a görög befolyás a Rómába igyekvő bolgár-

¹ Hurmuzachi Eudoxius: Documinte I. kötet lap: 1—55.

² Hurmuzachi: Documinte 88, 89 lap. Theiner, Mon. liist. Hung. 1 köt. 51. lap.

³ Mindezen pápai leveleket lásd Hurmuzachi E: Documinte. 26—34

⁴ Hurmuzachi: Documinte 27 1.

román követeket még Magyarország határáról is visszatartja, miért a pápa Imre magyar királyt megdorgálja.¹

Mindannyiszor sikerült a görögöknek visszahódítani a románokat, habár ez nekik egészen nem sikerült, mert mindannyiszor maradtak román egyházak, a melyek Rómához való hűségükben meg nem tántorítottak.

A római pápáknak nem egy levele tanúskodik arról, hogy Magyarországon a román nép a nagy uniót megelőzőleg is a római katolikus egyház kötelékében állott, így 1328-ban XXII. János pápa arra figyelmezteti a magyarországi főpapokat, hogy a dézmák behajtásánál bizonyos szelídséggel járjanak el, nehogy a katolikus egyház kebelébe lépett románok azon egyháztól elidegenedjenek.² VI. Kelemen arról értesíti 1345-ben Lajos magyar királyt, hogy Magyarország, Erdély, Havasalföld és Sirmium románjai közül igen sokan léptek be a római katolikus egyház kötelékébe és sokan óhajtanak áttérni, mi czélból Basaraba Sándornak és más tekintélyes román férfiaknak leveleket irt és az áttérésre őket buzdította.³

A milkovi püspökség, mely egy időben a tatárok által feldúlott s melybe XXII. János pápa 1332-ben Vitus nevű minoritát ültetett be püspöknek, remélvén, hogy ez által a milkovi püspökség régi fényét visszanyeri; az árgesi katolikus püspöki egyház létezése, a Nagyvárad környéki román katolikus egyházak, mind azt tanúsítják, hogy a román népnél úgy benn, mint künn a katholicizmus a 17-ik század folyamáig állandóan fennállott.

Nem mellőzhetjük hallgatással azt sem, hogy a florenti zsinaton 1439-ben Gergely Moldova metropolitája Rómával az uniót aláírta, IV. Jenő pápa 1447-ben a moldovaiak segélyét kéri a szakadárok ellen; hasonlóan a 16-ik században a két fejedelemség népének tekintélyes része a katolikus egyház kötelékében volt.

A történelem ezen adataival kézzelfoghatólag bizonyítottuk, hogy a különböző országokban lakó román nép vallása nem volt kizárólag és mindig az úgyneve-

¹ Hurmuzachi: I. k. 1. 40.

² » I. k. lap 609.

³ » J. k. lap 697.

zett görög vallás; a román egyházak nem állottak mindig a konstantinápolyi s illetőleg az ohridai pátriárcha főhatósága alatt, hanem ellenkezőleg Róma egyházi főhatóságát nem egyszer ismerték el, nem egyszer éltek a latin szertartás törvényeivel és szokásaival, az összeköttetést pedig Rómával állandóan, minden időben kisebb-nagyobb mértékben fenntartották; azt pedig, hogy a román népet mégis legfőképen a görög és szláv népekkel látjuk összeköttetésben a konstantinápolyi pátriárcha alatt, ezen népek zsarnoki fellépésének tulajdonítjuk, nem pedig a görög valláshoz, s a konstantinápolyi pátriárchához való tántoríthatatlan ragaszkodásnak.

A 17-ik századig a román népnek ilyen összeköttetése volt a nyugati és a keleti egyházzal.

II. A gör. keleti vallás és püspökség Erdélyben.

Ismerkedjünk meg a tárgyban mindenek előtt a görög keleti szertartásnak felfogásával.

A görög keleti szertartású egyházi írók a legbizonytalanabb időkre vezetik vissza a gyulafehérvári gör. keleti metropolia keletkezését. Azt vitatják, hogy ezen metropolia K. u. már a III-ik, IV-ik században létezett s azóta mindig a gör. keleti szertartású egyházhoz tartozván, az ohridai s illetőleg a konstantinápolyi pátriárcha alatt állott, különben saját autonómiájával birt, nemzeti román metropolia volt s mint ilyennek hatásköre kiterjedt Erdélyre és Magyarországra, mely hatáskörben a korona és törvényhozás által is meg volt erősítve.¹ Ezen felfogásba a román egyházi írók annyira beleélték magukat, hogy attól őket eltántorítani a történeti adatok felsorolásával sem lehet.

Ezen felfogás szerint első püspök a gyulafehérvári metropolián I. Teofil volt. Hogy mely időtől meddig főpásztorkodott e férfin Dáczában, a román írók megmondani nem tudják, úgy hiszik azonban, hogy a III-ik század végéig, vagy a IV-ik század kezdetéig. Ezen Teofil dácziai főpásztorságáról emléket nyújt nekünk a

¹ Popea Miklós: Veclia metropolia ortodosá rumaná a Transilvaniei 3-34. lap. S ágú na: Geschichte dér griecheisch-orient. Kirche in Oeslerreich. 8. és köv. lapjain.

niczeai zsinat, melyen magát így írta alá: „Teofil, Góthország metropoliájának püspöke.”¹

Második püspök volna e széken Ulfilás, a kiről Popea román egyházi író meg van győződve, hogy román püspök volt, a kiről fel van jegyezve,² hogy mint pap Teofil püspök mellett már a niczeai zsinaton is résztvett. Ulfilás némelyek szerint 345-ben, némelyek szerint 348-ban szenteltetett fel pappá.

Ulfilás után Sevinas következett, majd Unilas, kiről Szent Crisostom úgy emlékezik meg, hogy nem rég szentelte föl püspökké s küldte Góthországba a góth király óhajtására.

Ezen püspökkel azonban a román gör. keleti írók már elvesztik a fonalat és 404-től már egyetlen püspököt sem tudnak megnevezni az erdélyi gör. keleti metropolián. Az V-ik oec. zsinat (451) alkalmából Teodoretus felemlíti, hogy azon mindkét Dácia püspöke jelen volt.

948-ban említés tétetik Jeroteus püspökről, a ki után szintén beáll a sötétség, mely tart 1348-ig s csak ezen idő után találkozunk gyakrabban már püspökökkel, román egyházi írók szerint pedig a következő sorrenddel: Jeroteus után tehát 6-ik püspök volna I. János (mh. 1365); 7. I. Nicefor (mh. 1376); 8. Teofán (1376—1391); 9. II. Nicefor (1402-ig); 10. Dionisius (1404—1414); 11. I. Miklós (1426-ig); 12. Arsenius (1428-ig); 13. Eutemius (1448-ig); 14. Vasilius (1458-ig); 15. II. Miklós (1459—1470); 16. Teodosius (1470—1478); 17. II. János (1478—1506), ezen püspökről tétetik említés Mátyás király diplomájában, melyben Joanitzinak mondatik; 18. Teoktikt (1519-ig); 19. Gerasim (1529-ig); 20. I. Jorest (1531—1537); 21. I. Varlaam (mh. 1537); 22. II. Teofil (1538—1553); 23. I. István (1553—1560); 24. Tordási Pál (1569-ig); 25. I. Genadius (1580—1585); 26. III. János (1602-ig), állítólag ezen püspök alatt építették fel a gyulafehérvári káthedrális templomot; 27. Demeter (1599 körül); 28. I. József (mh. 1618); 29. I. Száva (1618—1625); 30. Dositeiu (1627 körül); 31. II. Genadiu (1628—1640); 32. II. Jorest (1640—1643); 33. II. István Simeon (1643—1651); 34. II. Dániel (1651—

¹ Lásd Popea idézett munkájának 65. és köv. lapjait.

² Condradus Janingus 5. k. 185. l.

1656); 35. II. Száva (1656—1680); 36. II. József (1682-ig); 37. Joasaf (1682-től); 38. III. Száva (1687-ig); 39. II. Varlaam(1687—1690-ig); 40. III. Teofil (1692 től 1697-ig), ezen püspök kezdte meg a római katolikusokkal való egyesülési tárgyalásokat; ez alatt a gyulafehérvári görög metropolia tehát görög katolikussá lesz s ezen időtől fogva görög katolikus püspökök következtek a gyulafehérvári román metropolisai széken.

Az évszámok hiányossága a mellett bizonyít, hogy a román egyházi írók még 1348-tól sem tudják kimutatni azokat, a kik püspökök voltak az állítólagos gyulafehérvári metropolian; annál kevésbbé tudják kimutatni azt, hogy azok valóban Gyula-Fehérvárt laktak; különösen az erdélyi nemzeti fejedelmekig, egyes jegyzetekre alapítják ezen, vagy azon püspök létezését, de hogy azok valóban Gyula-Fehérvárt székeltek volna és hogy azok mind görög keleti szertartásu román püspökök lettek volna, azt kimutatni egyáltalában nem tudják.

A görög keleti egyházi írók úgy vélik, hogy a gyulafehérvári metropolita alantas püspökök nélkül nem létezhetett; így mindazon helyekből, melyekről itt-ott fel van jegyezve, hogy püspökök laktak valaha, püspökségeket csinálnak, a melyeket mindössze aztán a gyulafehérvári metropolita alá helyezik.

Léteztek tehát e szerint a következő alantas püspökségek:

1) a b e l é n y e s i román püspökség Magyarországon;

2) a b i s z t r a i román püspökség, Erdélyben; a munkácsi püspök 1651-iki iratában Sávát bisztrai püspöknek czimzi;

3) a k u n s á g i román püspökség, Magyarországon,, melynek létezését IX. Gergely pápának 1234-ben Béla királyhoz intézett levelével bizonyítják, melyben említés tétetik arról, miszerint a kumaniai románok a szentégeket nem a latin, hanem valami hamis görög püspököktől fogadják;

4) a f e l e k i püspökség, Kolozsvár mellett, melynek egyik püspökéről Dánielről, egy szerb nyelven

szerkesztett evangélium tanúskodik, mely jelenleg is a teleki templom tulajdonában van.

5) a fogarasi püspökség Erdélyben, Varlaam metropolitának czimei között (1689-ben) ez is előfordul;

6) a galaczi püspökség, Fogaras mellett, egy most fel nem található feljegyzés után Klain Sámuel román historikus egy Makaria nevű galaczi püspököt említ.

7) A fel-diodi román püspökség, Gyulafehérvár mellett, említés tétetik róla Izabella királyné 1557-ki diplomájában.

8) a marrosi román püspökség;

9) a munkácsi püspökség. Mindezekhez még a következő román püspökségek járultak volna:

10) a marosi püspökség; Pray azt mondja, hogy K. u. 1000-ik évben (Szent Isván király idejében) a Maros mellett (Magyarországon) egy kolostor állott, melyből később püspökség lett;

11) a nagyvárad i püspökség, említést tesz róla a brassói 1591 -ki evangéliumos könyv;

12) a szathmári püspökség;

13) a szilvási püspökség, Hunyadmegyében, melyet említ egy 1690-iki egyházi könyv;

14) a vádi püspökség, Deés mellett, előfordul Si-meon Stefán metropolita czímei között.¹

Ezekből kitetszik, hogy a román egyházi írók 14 román püspökségnek létezését vitatják a magyar és erdélyországi részeken, melyek voltaképen a gyulafehérvári metropolita főhatósága alatt állottak volna.

Hanem ezen állítást már komolyan venni csakugyan lehetetlenség. Már az a körülmény, hogy egyik-másik püspökség létezése arra alapíttatik, mert egyik-másik metropolitának czímei között előfordul, képes megdönteni a román egyházi írók ebbeli állítását.

Rendszeresített rezidenciával bíró román püspökökről nem beszélhetünk. Ismernünk kell az akkori állapotokat. A román püspök nem lakott mindig Gyula-Fehérvárt; némely püspök kezdetben abban a helységben folytatta püspöki hivatalát, a melyben ezen tisz-

¹ Pa p e a idézett műve: 56. 57. lapokon.

tesség utolérte; így történik, hogy oly sok püspöki székhelyről tétetik egyes feljegyzésekben említés. A kunsági, feldiödi stb. püspökségek pedig katolikus püspökségek voltak, így azokat a gyulafehérvári görögkeleti szerzetartású metropolita alá helyezni nem lehet.

Hogy Teofil, Ulfilas, Sevinas és Unilás román püspökök lettek volna, még pedig egyenes elődei a későbbi gyulafehérvári metropolitai széken ülő orthodox püspököknek — arról komolyan beszélni nem lehet. A történet egészen más tanulságot nyújt e tekintetben. A román nép abban az időben, mint önálló nép nem is létezett. A trájáni Dáciában azon időben egészen más népek uralkodtak, jelesen a góthok; róluk a történetírók Gróthiának nevezték el magát a földterületet is. Hogy a hatalmas góthok mellett miként volt lehetséges a románok uralma is, még pedig oly mértékben, hogy önálló püspökséggel is bírjanak, a mi valamely román kultúra létezését tételezte fel, azt felfogni nem lehet. Ilyen kultúráról a történelem nem tesz tanúságot. A román nép, ezen állított uralma rögeszme az orthodoxoknál, hogy a gyulafehérvári volt gör. keleti metropolitai székek Ulfilástól való eredetét bebizonyítsák.

De hát voltaképen mely időben lett a gyulafehérvári s illetőleg az erdélyi román metropolitai szék megalapítva V

A román egyházi írók (különösen a görög katolikusok) egy része¹ az erdélyi gör. kel. püspökség keletkezését a XIV ik századra teszi. Ezen írók szerint a XIV-ik században két metropolitai szék alapított, a nikomediai, mely egész Magyarország exarchájának neveztetett, és az Ungro-vláhiái, Amásiában. Az első volna tehát a búk ár esti, a második a gyulafehérvári. Ezen állításukat Codin-művével² bizonyítják, melyben a két metropolitai szék felállításáról határozott említés tétetik.

Hunfalvi Pál e kérdésben úgy vélekedik³ hogy görög egyházi püspökről Magyar- és Erdélyországon az árpádi királyok ideje alatt nem tudhatni semmit. Annál

¹ Ardelean idézett műve 80—90 lapjain.

² Notitiae Graec. episcopatum a Leone sapiente usque ad Andr. Palaeologum, 409. lapon.

³ Századok 1879. évfolyam. Balla Márton és Eder Károly megoláh incolatus Erdélyben. 727—728 s következő lapjain.

kevésbé lehet szó oláh püspökről, hisz 1200 ig alig találhatunk még nyomát is román lakosnak. A nagyváradi püspök és a bakonbeli apát Innocentius pápának 1201-iki, már érintett, meghagyásából, szorgalmasan megvizsgálták a görög szerzetesek és egyházak állapotúját, de görög keleti püspököt nem találtak sehhol. Ismeretes IX. Gergely pápának 1234-ki oklevele, a melyben álméltkodását, fejezi ki, hogy a Kun püspökségben vannak oláhok, kik a keleti egyház szertartásaihoz ragaszkodnak. A tatárjárás előtt — Hunfalvi szerint — fel sem tehető, hogy Erdélyben görög szertartása püsiök lehetett volna.

De a tatárjárás után lassanként beszállózó románok vallásáról sem vevének azon korban tudomást. Mikor azonban a telepítő vajdák és kenézek szabadbakká lettek, vallásukat tekintetbe vették. Jelesen Lajos meghagyá, hogy a mai Hunyad- és Szörénymegyékben, az akkori Sebesi, Haczak és Miháldi kerületekben se nemes, se kenéz nem leket birtokos, ha nem katolikus. Lajosnak ezen rendeletét megújítá Zsigmond király 1428-ban, kiváltság-levelet adván azon kerületben lakó minorita-ferenczeseknek. Ebben az oklevélben elmondja Zsigmond: sajnálkozással vallja, hogy ottschismátikus nemesek és kenézek birtokosok, kik schismátikus pópákat tartanak, sőt más együgyű embereket is a maguk tévedéseire vonnak.

Megújítja tehát Lajos királynak rendeletét, a melyre a birtokos nemesek és kenézek esküvel is lekötelezték volt magukat, minélfogva ott más, mint katolikus nem birhat. A mely nemes vagy kenéz schismátikus pópát tart, veszítse el birtokát s a sebesi vár porkolábjá a király részére foglalja el: a porkoláb ne túrjön csavargó pópát, hanem foszsa ki holmijából és kergesse el, katolikus és schismátikus között házasság ne leessen, a gyermekeket a katolikus pap által kell kereszteltetni, a ki schismátikus pópával keresztetket, birtokát veszítse el; a pópának, bárhol lakjék is az országban, nem szabad a sebesi, haczaki és miháldi kerületekben gyermeket keresztelni.¹

¹ A Századokban Hunfalvi P. érintett tanulmánya 729. lap.

Az eretnek oláhok megtérítésével foglalkozik Marchia Jakab minorita 1436-ban, a ki e czélből sereggel Erdélybe jő. Az erdélyi római katolikus püspök addig is, míg működésében személyesen támogathatná, melléje adja Kemény Detrér, küküllői esperest és udvari káplánt, Erdélyen át a magyar koronát uraló Moldovába mennek, mint az eretnekség állítólagos fészkebe. De ott alig kezdenek működni, mikor veszik a püspök Lépes György levelét, melyben visszatérésüket sürgeti, mivel Moldova szintén térítőkkal önté el Erdélyt s a nép irántuk rokonszenvet tanúsít. A páternek nem volt szerencséje, sőt állíthatjuk, hogy ezen munkájával az 1437-ki jobbágy lázadást nagyban elősegítette.

1456-ban Capistrán János szintén térítési munkát végez Erdélyben, a román nép értelmiségéből többen a római katolikus hitre térnek át.

Miután mindez történelmi tény, lehetetlennek látszik, hogy Erdélyben, a 15-ik század ezen állapotai között, a katolikus egyház schismátikus román püspököt tűrjön, épen Gyula-Fehérvárt, a római katolikus püspök mellett. Ezt feltenni képtelenség. De az a körülmény, hogy az oláh pópák barangolóknak mondatnak s hogy a schismátikusokról, mint jövevényekről, tétetik említés, a kiknek megtérítését a katolikus egyház egyik feladatának tekinti, arról tanúskodik, hogy voltaképen a 15-ik század az, melyben mindezen schismátikusok nagyobb számban betelepülnek, s egyházilag elhelyezkednek; az egyes csoportokkal bejövő popák még rendes lakással nem bírnak, hanem helyről-helyre járnak s híveiket így buzdítják a görög keleti egyházhoz való ragaszkodásban.

A schismátikusoknak ezen XIII—XV-ik századbeli jövevény voltát következtetni lehet azon körülményből is, hogy egyetlen valamire való templomot sem tudnak felmutatni ma a régibb századokból. Hogyha a gyulafehérvári román metropolitai szék oly régi volna, hogy még Ulfilás is élvezte annak javadalmait; hogyha azóta a román nép itt e földön állandóan élt, s különösen ha annyi román püspökség létezett volna, mint a hány állítatik, a román nép egyházilag berendezkedett s a vallásszabadság jótéteményeit élvezte volna, emelt volna

templomokat, papjainak lakházakat; a templomokat el-
látta volna javadalmakkal, beállított volna klastromokat,
zárdákat, mint a hogy mindezt Romániában megcsele-
kedte.

Látjuk azonban, hogy egyetlen templom sincs, mely
bár a 16-ik században keletkezett volna; a román schis-
mátikus templomok fából való viskók, a melyek száz
évnél alig idősebbek; túrt helyzetüknél, jövevény vol-
tuknál fogva csak ideiglenesen építkeztek; a papoknak
még a 17-ik században sem volt állandó lakásuk; az
egyházak pedig javadalmakat nem bírnak s Erdélyben
román klastromokról szó sem lehetett.

A történelemben a 17-ik századig nem találunk nyo-
mokat a tekintetben, hogy az úgynevezett ortliodox egy-
ház templomai, egyházi épületei elfoglaltattak, vagy szét-
dulattak volna, mi által a román görög keleti egyház
régii alkotásai nálunk megsemmisültek vagy idegen ke-
zekre kerültek volna.

A román ekklesiák szegénysége, a templomok hiánya,
az az ideiglenes berendezkedés, mely nálunk az egész
görög keleti egyházban még ma is tapasztalható, arra
vall, hogy a schismátikusok nem voltak őslakók a ma-
gyar állam területén, hanem későbbi települők; jelesen
a tatárjárás után kezdenek beszállingózni; a következő
században egyre nagyobb tömegekben és már egyes pópák
társaságában költözködnek be, míg a török elemnek
Európában való térfoglalása és Konstantinápolynak el-
esése a bevándorlást hatalmasan elősegíti. A mohácsi
vész után a beözönlés még állandóan tart. A XIV-ik
században a schismátikus püspökség formális megalapi-
tásáról tehát még szó sem lehet; a XV-ik században
sincs említés téve román püspökről. Kitészik ebből,
hogy a román schismátikus vladika, mint ilyen, vol-
taképpen csak beosont Erdélybe a nélkül, hogy ezen vla-
dikának székhelyét akár a törvényhozás, akár királyi
oklevél Gyula-Fehérvárra nézve megállapította volna.
Semmiféle okmány nem tanúskodik egy ily vladikai
székhely megállapításáról; maga a görög keleti egyház
sem tudja semmiféle iratával ezen metropolitai széknél
mikor történt megalapítását kimutatni; a 16-ik századot
megelőzőleg az oláh vladikáról s annak jogairól semmi-

féle törvény meg nem emlékezik. Mindez megerősíti azon állításunkat, hogy t. i. a gyulafehérvári román püspöki szék formális módon megalapítva nem lett, hogy maga a román vladika Erdélyben csak akkor kezd szerepelni, mikor már a schismátikusok bevándorlása a XVI-ik században voltaképen véget ér.

A ki a schismátikusoknak az 1700-ban létesített unió után való magatartását ismeri Erdélyben, tudni fogja, hogy azok minden püspök nélkül voltak. A püspöki teendőket, per abusum egyik-másik tekintélyesebb pap végezte, s a papság és nép ezen egyik-másik kiválóbb egyéniségben püspököt szeretett látni, a kihez az egyház ügyeiben, mint magasabban álló személyiséghez, folyamodott. A Moldovából, Havasalföldről s a szláv tartományokból egyre beözönlő idegen szerzetesek a népet és a papságot a görög keleti szertartásokhoz való ragaszkodásra buzdították; a nép idegen területeken lakó püspököktől biztatásokat kapott s a papok, hol a moldvai, hol a havasalföldi, hol pedig a szerbiai, sőt a boszniai schismátikus főpapok tekintélyét vették igénybe, míg végre sok zaklatás és kemény tusák után 1783-ban ismét püspököt nyertek.

Így történhetett a schismátikusok beköltözése idején is.

A beköltözők időnként saját papjaikkal jöttek be, itt-ott letelepedtek. Az egyre szaporodó egyházak már némi kormányzást igényeltek. Egyik-másik pap buzgóságánál, ismereteinél, erkölcsös magaviseleténél fogva tekintélyre vergődött; így lehetett, hogy ezen tekintélyénél fogva nagyobb és nagyobb hatáskört, befolyást nyert a többi egyházak fölött. A helységnek papjában egy időn túl az adminisztrátort, a püspököt (vládica) látták.

Innen van, hogy oláh vladikáról 1556-ig alig tétetik említés; ezen időtől fogva már az ügy törvényhozásilag rendeztetik. Ságuna, volt gör. keleti érsek, Mátyás királynak 1479-ki dekrétumával¹ igyekszik bizonyítani, hogy abban a gyulafehérvári román metropolitáról tétetik említés. Mátyás király ezen dokumentuma azonban Joanitiuról, mind n á n d o r f e h é r v á r i (Nándor albensis) metropolitáról emlékezik meg.

¹ Ságuna idézett műve 23. s következő lapjain.

Az felső erdélyi törvény 1579-ből¹ eddigi állításainkat igazolja. Ezen törvény azt sejteti, hogy megelőzőleg a román vládikák sok bajt és viszályt okozhattak egyházuknak s a közrendnek; hogy néha kettő-három is volt, illetőleg a nép, a helyett, hogy egyiknek a másik fölött valami nagyobb hatalmat tulajdonított volna, két-három püspök között oszlott föl. Azt is sejteti, hogy megelőzőleg a vládikát idegen hatalom alatt álló püspök küldötte, vagy rendelte be az országba, kit a nép aztán elfogadott, vagy magának mást választott.

Sehol a XVI-ik századi törvényeinkben nincs említés téve arról, hogy az oláh vládika székhelye Gyula-Fehérvár volna. Sőt az 1655-ki kolozsvári országgyűlés 11-ik ártikulusa nyíltan elárulja, hogy a román püspökök residenczia nélkül voltak s akkor, mikor pörbe fogattak, illetőségüket e miatt megállapítani nem lehetett.

Az első román egyházi könyvek, melyek a XVI-ik század második feléből valók, sem emlékeznek meg a gyulafehérvári metropolitáról vagy püspökről.

Az a körülmény is, hogy törvényeink a görög keleti szektát a négy vallásfelekezet közé fel nem vették, a mellett bizonyít, hogy e szekta megelőzőleg semmiféle jogokat nem élvezett, hogy új bevándorlók voltak követői, a kik megelégedtek azzal, ha csak töretnek is. Netaláni régi egyházi jogaik elkobzása nagyobb hullámokat vert volna s a történelem, törvényeink, okmányaink ezen elkobzást mindenesetre tanúsítanak.

Az említett 1579-ki törvény rendezni óhajtotta a schismátikusok állapotát hazánkban, jelesen a sok sűrűlódást s a külföldi idegen ajkú pópák beözönlését az által akarta korlátozni, hogy azontúl vládikát a fejedelemtől kérjenek — megparancsoltatott; a külföldről jövő papok némi vizsgálat és közigazgatási felügyelet alá helyeztettek.

Hogyha már a gör. keleti szertartása felekezet a kereszténység első századaitól fogva létezett volna hazánkban, egyházi kormányzatában bizonyára kifejlődött volna egy bizonyos szokás, papjait nem szedte volna

¹ Approb. I. R. VIII. cz.

idegen területekről, püspökeit nem kapta volna hol a szerbek, hol a két román fejedelemség püspökeitől s ezen szokásukat, addig megtartott és élvezett jogukat respektálta volna a törvényhozás is és nem mondotta volna ki azt, hogy ezen vallást csak bizonyos tekintetknél fogva tűri el a közálladalom. Az a kapkodás s egyik-másik külföldi püspöknek beavatkozása ezen egyház ügyeibe arra vall, hogy a gör. keletiek teljesen még a 16-ik században sem rendezkedtek be s hogy e miatt volt kénytelen a hatalom belügyeikbe beleavatkozni.

A reformáció maga ilyen rendezetlen állapotban találta a schismátikus egyházat nálunk.

Honter János Brassóból a 16-ik század közepe felé a lutheránus vallásnak propágandát kezd csinálni a románok között. A román nép nyelvén hirdeti az új hitelveket; román nyelven szerkesztett könyveket ad a nép kezébe; megjelenik 1544-ben az első lutheránus román Káté s így megadja a román irodalomnak az első nyomtatott munkát; fölébreszti a népben a gondolkodás szabadságát s megadja nyelvének a kívánt kultuszt.

A szászoknak nem volt szerencsájük a térítésben. Legalább az a nagy buzgalom, melyet a brassói és a szebeni tanács ez irányban kifejtett, megfelelő eredménnyel nem járt. — Áttérés volt nem egy; az áttértek azonban új hitükben, az idegen kalugerek részéről jövő mindenféle ijesztés és fenyegetés miatt, megtarthatók nem voltak. — E körülménynek köszönhető az is, hogy a lutheránusok által nyújtott román kátékból az utókor számára egyetlen példány sem maradt fenn, mind megsemmisített.

Több szerencsével jártak el a kálvinisták, a kik szintén prédikátoriak által igyekeztek a román népet a kálvinismusnak megnyerni. Munkájuk sikerét nagyban elősegítette az a körülmény, hogy Erdély magyarsága majdnem egészen e valláson volt.

A dolok odáig fejlődött, hogy a románok között már kálvinista egyházak alakultak, a melyek kálvinista egyházfők alatt állottak.

Már Bethlen Gábor fejedelem gondoskodott volt arról, hogy a román nép román nyelven nyerjen hitbeli oktatást; minélfogva románra fordította le az újtesta-

mentumot és a zsoltárkönyvet. — Román nyomdát akart fölállítani, hogy mindezeket kinyomassa, de szándéka kivitelében a halál őt megakadályozta.

Minden előzőjénél helyesebben fogta fel hivatását e tekintetben I. Rákóczy György fejedelem.

Ő volt az első, a ki szigorúbban lépett föl a román egyház rendezése ügyében, azt akarván, hogy a román nép valóban az ország határai között lelje föl mindenét.

Hogy a külföldről beöznlő mindenféle görög és szláv nyelven szerkesztett könyveket kiszorítsa, Gyulafehérvárit 1638-ban nyomdát állított föl és abban román nyelven egyházi könyveket nyomtatott. Hogy a románok közül a sok babonát és tévhitet kiirtsa, 1642-ben román nyelven Kathekismust nyomtat és 1643-ban Stefan Simon román püspököt megerősítő levelében kimondja, hogy a szláv és a görög nyelv a román egyházból örökre kiküszöböltetik, az isteni tisztelet csak román nyelven folyhatván.

Ki merné kétségbe vonni a fejedelem nemes és hazafias intenczióit?

Arról volt szó, hogy a román nép az ország valamely bevett vallásához szegődjék, s így polgári jogokat gyakoroljon. Erre mutatnak Báthori Zsigmond, Gábor, Bethlen Gábor, valamint Rákóczy György intézkedései is; de egyúttal arról is szó volt, hogy a szláv és görög külföldi veszedelmes befolyás alól kivonassák a nép; hogy hite, gondolkozása szabadabbá tétessék s megóvassék a sok babonától, tévhittől, melyeknek rabja volt s melyeket a sok idegen, buta kaluger — a vallás törvényei ellenére — hirdetett. Azért lett szabadabbá téve a román nyelv is, hogy azon gondolkodva inkább felfoghassa a vallás tételeit; szóval, a román népet a haza alkotmányának akarták ezúttal megnyerni.

Ezen szabadabb eszmék, a szláv és görög befolyás megtörése Erdélyben, nem tetszettek a két oláh fejedelemség metropolitáinak.

Moldova metropolitája Varlaam Jussiban 1643-ban zsinatot hirdet, melynek célja volt megdönteni a gyulafehérvári kátéban foglalt hitelvi tételeket s megmenteni az erdélyi román népet a szláv és a görög hatalomnak.

Varlaam felelete 1645-ben megjelent, de súlyllyal nem bírt a dolgok fejlődésére.

Veszedelemesebb ellenségnek tűnt, fel a bukaresti metropolita, Theodosius. Ez belátta, hogy a legnagyobb veszedelem a román nyelv felszabadításában van, mert ezáltal a nép gondolkodni képes, szeme kinyílik és a dolgokban különbséget képes tenni.

A nyelvet kellett tehát megrontani. Ki is adta a szigorú rendeletet Erdély számára, hogy az isteni tiszteletet a papok román nyelven tartani ne merészeljék; egyúttal egy csomó kaluger járta be az országot, hogy a rendeletnek ilyen irányban érvényt szerezhessenek.

A szláv és görög áskálódások ezúttal hatás nélkül maradtak, annál is inkább, mert a gyulafehérvári román püspökök a fejedelmektől tartottak. Erdélyben már a román nyelvet az egyházból kiküszöbölni lehetetlenség volt. Egyházi könyvek nagyobb és nagyobb számban jelentek meg, az Új-Testamentom 1648-ban, a Psaltiraok Zsoltárkönyve, Evangéliumok, Katekismus; — a berendezkedés tehát egészen román irányban történt, s a szláv és görög könyvek a forgalomból mind inkább eltűntek; a papok e két nyelvet elfelejtették s a román egyház a román nép kezébe tétetett le.

Ezt a protestáns fejedelmek művelték!

Török dúlások következtében a gyulafehérvári oláh nyomda elpusztult. I. Apáti annak helyreállítását, illetőleg kikutatását és előkerítését rendeli meg, a mi sikerülvén, több román könyv látott benne azután is napvilágot.

Erdély történetében a 17-ik század utolsó tizedével új korszak kezdődik, midőn Erdély az osztrák-ház alá kerül. Sok vajúdasok után I. Leopohl Bécsben 1691 december 4-ről keltezett diplomáját aláírja és Erdély ez által új alaptörvényt nyer, melyről Cserei nagyon megjegyezte: „bizony gyönyörűséges diploma! békességben élhattünk volna, ha a három nemzet s négy vallás közti súrlódás ki nem forgatott volna belőle.“

A diploma első pontja így szól:

„Az ott bevett vallások, templomok, iskolák, parochiák, vagy más mint a mostani papság és egyházi sze-

mélyek behozatala ügyében, semmi sem másíttatik meg; bármely ellentmondás, akár papi, akár világi részről, soha az ellen nem nyomván semmit is; úgy mindazon által, hogy a katolikusok önköltségükön és így minden más vallások megterheltetése nélkül, Kolozsvárt, ájtatoskodásuk jelen helyén, maguknak templomot építhessenek; úgy Gyula-Fehérvárt is a kisebb templomot, mely hajdan Báthori Kristóf által emeltetett s el van pusztulva, újra felépíthessék: ugyanazon katolikusok minden helyen, ha kevesen vannak és jövevények, magánkig; ha pedig sokan, vallásuk nyilvános gyakorlatával és templomépítés jogával bírjanak úgy, mint más Erdélybe bevett vallások bírnak oly esetben, ha t. i. valamely helyen számra nézve erősebbek.“

A katolikusok száma Erdélyben a protestáns fejedelmek korszakában nagyon leapadt. A katolikus templomokat a helységek magukkal együtt protestáns vallásra vitték át, úgy hogy a megyékben csak Kolozsmonostoron, Szász-Fenesen, Szent Lászlón, Szent-Benedeken és Gyula-Fehérváron volt templomuk; a szászok között egy sem; a Székelyföldön, Csikón kívül, csupán Udvarhelyt találunk. Kolostor Erdélyben csak kettő maradt: Csik-Somlyón és Mikeházán a szent-ferencziek kezében.¹

A leopoldi diploma 3-ik pontja az Approbata és Compilata constitutio törvényes könyveiben foglaltakat biztosítja, a katolikusok és szászok sérelmeinek fentartásával, melyekben a végdöntést az udvar magának fentartotta. Az ötödik pont szerint a hivatalok magyarokkal, székelyekkel és szászokkal fognak betölteni, tekintet nélkül a vallásiba. Csak a gubernium és az udvari kancellária hivatali állásai töltettek be felekezetek szerint.

Szóval az egész leopoldi diplomán végig húzódik a három nemzet és a négy bevett vallás jogai fenntartásának és biztosításának eszméje. Így a román népnek vallása és politikai helyzete ezen alapvető diplomában egyáltalában nem érintetik. A mi a román népet érdekelte, mind a régi lábön maradt; mit sem változott a jobbagy sorsa, vallása pedig azután is csak tűrt volt.

¹ Kővári L. Erdély története II. k. 1. 271.

A román nép azonban egyet belátott, azt, hogy a protestáns uralomnak vége van Erdélyben, s hogy annak helyébe a katolikusok dédelgetése következik. Biztos volt ebben, hisz Magyarországon megelőzőleg azon irányban kétségbevonhatlan bizonyítékokat látott s jól tudta, hogy az a politika Erdélyben is érvényesülni fog.

Ennek következtében a protestánsokkal addig közösen fentartott egyházakat a román községek saját hatalmuk alá kerítették; a protestáns vallástól eltértek s újra a régi papjaiknak csináltak helyet; e munkát elősegítette maga a kálvinista egyház is, mert a kellő felügyeletet nem gyakorolta; a régi állapotokat fentartani nem igyekezett; így pusztultak el rendre a protestáns magyar ekklesiák; a román nép, kalugereinek rábeszélései következtében, a görög szertartásunkhoz pártolt egészen.

A fejedelmi udvarban támaszukat elvesztő magyar kálvinisták, ott a hol közösen birtak templomokat a románokkal, maguk is elhagyták hitüket s maguk is a görög szertartásunkhoz csatlakoztak, a mi eredményezte azt, hogy a protestáns magyarok idővel nemcsak vallásukat, de nemzetiségüket is feladták.

A schismátikusok vallásuk szabad gyakorlatában a fejedelmek alatt akadályozva nem voltak. A törvényhozás úgy a püspökök, mint a papok részéről tanúsított rendellenességek, kihágások ellenében megszorító intézkedéseket tett ugyan, de mindezek a papság külső, voltaképen magán ügyeire, nem pedig a vallás szabad gyakorlatának megakadályozására vonatkoztak.

Ezen tapasztalt rendellenességek, kihágások, a külföldi papok lelkiismeretlen kufarkodása indította a protestáns fejedelmeket arra, hogy a román népet a kálvinizmusnak megnyerjék. I. Bákóczy György fejedelem beavatkozása a román egyház belügyeibe azon szempontból történt, hogy a román elemet a külföldi egyházi befolyás alól kiszabadítsa, hogy így ezen nép a haza határain belül, minden külföldi beavatkozás nélkül, maga érvényesítse tehetségeit.

A protestáns fejedelmek alatt tehát távolról sem volt annyira elnyomatva a görög keleti egyház, mint a hogy azt a gör. keleti írók hirdetik.

III. A vallási unió irodalma.

Az erdélyi román nép vallási unióját és annak következményeit nem tárgyalhatom annyi részletességgel, mint a hogy a tárgy fontossága valóban megköveteli. Annyi tér nem áll rendelkezésemre.

Azért szükségesnek tartom a tárgyra vonatkozó útbaigazításokat a kérdés irodalmának ismertetésével megadni, hogy mindazok, a kik mélyebbre hatóan akarnák azt tanulmányozni, könnyebben elérhessék kitűzött céljokat.

A román írók közül sokan foglalkoztak a vallási unióval. Az ezen írók által összegyűjtött anyag egymagára is elégséges a kérdés megvilágítására. Csakhogy itt az a baj merül fel, hogy a román írók nem törekedtek kellő tárgyilagosságra; nem igyekeztek pártatlansággal kezelni a kérdést; felekezeti és nemzetiségi szenvedély uralja a tollakat s e körülmény a tárgyilagosságot munkájában megzavarja.

E tárgyban kétségkívül Nilles Miklós, insbrucki tanár, *Symbologiae illustranda historia ecclesiae orientalis in terris coronae s. Stephani* (Innsbruck, 1885, két kötet) című munkája bir legnagyobb fontossággal, melyben szerző a római, esztergomi, balázsfalvi és gyulafehérvári, valamint a volt erdélyi kir. főkormányzói levéltárak eddigi kiadatlan adatait, okleveleit használja fel s így az áttérítési ügyet s annak következményeit lépésről-lépésre megvilágítja. E kiváló értékű mű a budapesti és a bukaresti tudományos akadémiák védnöksége alatt látott napvilágot.

Szerző felhasználja a nyomtatásban erre vonatkozólag megjelent majdnem összes műveket.

A mi különös értéket ad a munkának, az, hogy az unió tárgyalásait minden fázison át kíséri. Tgy látjuk, miként vélekednek felőle a de propaganda fide collegiumban? minő nehézségek gördülnek útjába egyházi szempontból? miként igyekeznek azokat Kolonics esztergomi érsek eltávolítani? s az adatok világánál megismerjük a gyulafehérvári jezsuitákat, a román püspökök tájékozatlanságát a főbb dolgokra nézve, Leopold király közrehatását s mindazon személyeket, a kik az

unió létesítésén közremunkáltak. E mű tehát legfontosabb mindenik között.

Románul tárgyalták a kérdést:

Cipariu Timotheus: Acte si fragmente latine române^{ti} pentru istoria bisericeii române mai ales unite (Balázsfalva, 1854). Cipariu sok addig ismeretlen anyagot halmozott össze munkájában. Különösen becses Klein Sámuel, múlt századi író, egyházi történetéből az unióra vonatkozólag kivont rész.

Sinkai György: Cronica românilor, (Jassi, 1854), III. kötet 172-ik laptól több oklevelet közöl s tárgyalja azon okokat, a melyek a román nép unióját megteremtették.

Maior Péter: Istoria bisericească; és Istoria pentru începutul românilor în Dacia. (Budán, 1812). Mindkét művében az unióra vonatkozólag okmányokat közöl s annak hű képét igyekszik előállítani.

Popea Miklós: Vechia metropoliá ortodosá róni án (N.-Szeben, 1870.) czimii műve óvatosan használható, mert a gör. keleti felekezeti még a legnyilvánvalóbb eseményeket is más színben tüntetik fel.

Ily hatást gyakorol reánk Ságuna András metropolita könyve is: Istoria bisericeii ortodoxa (N.-Szeben, 1860).

Moldován János, balázsfalvi kanonok, a Cipariu által 1867-ben kiadott Archiv pentru filologia si istoria című folyóiratában (a 700. laptól kezdve) igen helyes alakban szállítja le Popea Miklós munkájának értékét; rámutat a sok nagymondásra, képzelődésre, koholmányra, mint a melyeknek nem volna szabad tért foglalni egy komolyabb történeti munkában. Moldován munkája felette becses.

Cipariu Archivuma még igen sok és becses adattal szolgál az unió kérdésében.

Kiváló fontossággal bír e kérdésben Hurmuzaki Eudoxius: Documente privitoare la istoria românilor (Bukárest,), a románok egyházi történetére vonatkozó összes, ismert okmányokat közli; a kutatások folytán jelentékeny új anyagot hoz felszínre. E munkából ma már tíz vastag kötet jelent meg.

A r d e l e a n J á n o s: Istoria diecesei románé gr. eath. a Oradei mari. (Szamosujvár, 1883. 2. k.)

Lanrian Treborian: Magasinul istoric.

B a r i t z György Transilvaniájában (a román közművelődési társaság szakközlönye) sem áll utolsó helyen e téren.

Érdekes a következő munka is: Documinte istoriee despre starea politicá si ieraticá a románilor din Transilvania. Bécs, 1850.

A román sajtóban szintén sok adattal találkoztunk e nemből. Biserica si Scoala (megjelenik Aradon), és a Foia besericeascá si seolastieá (Balázsfalván), minden esetre nélkülözhetetlen azokra, a kik a két egyház viszonyaival kívánnak megismerkedni.

Számos történetíró érinti a kérdést. Papiu Ilarian, Klein Sámuel, Xenopol, Hasdeu, Bálcescu figyelmét sem kerülte ki.

Legújabban Baritz György a román akadémia megbízásából gyűjti a román nép vallási uniójára vonatkozó adatokat.

Magyarul nem sokan foglalkoztak e kérdéssel, Az erdélyi történészek: Kövály László, Szilágyi Sándor alig érintik.

Böd Pé t e r n e k latin nyelven írt kéziratában a Muzeumegylet könyvtárában levő: Brevis valachorum transylvaniam incolentium história czímű munkája fontos e nemben. — Ennek alapján gróf Teleki Domokos a Budapesti Szemle (1863) 54-ik füzetében bővebb tudósítást ad „K é t K a l u g e r“ czím alatt.

Van még a Múzeumegylet kéziratárában egy mű: Az erdélyi oláhok uniáltatásokról való rövid história 1745-ből. Ezt szintén Brod Péter munkájának tartom; az öirályát és gondolkodását árulja el e mű.

Szintén kéziratban van B o l l a M á r t o n munkája a múlt század végéről, az oláh incolatus ügyében. Hunfalvi Pál a Századok XIIIik (1879) évfolyamában azt terjedelmesen ismerteti.

A magyar nyelven írt egyháztörténetek bizonyos fukarsággal szólnak az unióról.

Német nyelven a következő művek jelentek meg:

A Saguna András fennebb idézett munkájának második része Boiu és Popescu által „Geschichte der griechisch-orientalischen Kirche in Oesterreich (N.-Szeben, 1862) czim alatt adatott ki.

Crisán: Beitr. zur Geschichte der Kirch. Union der JRomänen in Siebenbürgen unter Leopold L, N.-Szeben, 1882.

Fiedler József: Die Union der Walachen in Siebenbürgen unter Kaiser Leopold. Bécs, 1872.

Egyebekre nézve Nilles Miklós munkája bő utasítást ad az 1. k. XL—CXX lapjain.

IV. Az unió rövid története és következményei.

Említettük volt, hogy 1690 körül a katolikusok száma Erdélyben nagyon leapadt; még püspökkel sem birtak; ennek teendőit Gyula-Fehérvárt vicariusi czimmal Baranyai Gergely jezsuita vitte a 17-ik század utolsó tizedében.

Tudjuk azt is, hogy Erdély elveszti önállóságát s a Habsburgház alá kerül; oly körülmény, a mely felforgatja Erdélyben az állapotokat daczára annak, hogy a leopoldi diplomában az ország institutiói. törvényei biztosítottak.

Az Erdélyben szabadabban működő jezsuiták kötelességükhöz híven, arra törekedtek, hogy a katolikusok számát tetemesen megnöveljék, hogy így a protestantismus hatalmát a régi katolikus Erdélyben megtörjék, vagy legalább ellensúlyozzák.

De miként fogjanak munkához? ez volt a kérdés. Egy idegen területen kellett megkezdeni az akciózt, hogy a protestánsok féltékenysége fel ne idéztessék és pedig oly hamar.

A román nép elégtelensége'ismeretes volt. Katolikus körökben azt is tudták, hogy a protestáns fejedelmi uralom épen azért, mert a román nép között a kálvinizmusnak propagandát csinált, nem volt előtte kedvés, ellenkezőleg annak elmúlása felett örömét nyilvánítani el nem mulasztotta. A sanyarú helyzet, melyben a román nép volt, papságának szellemi korlátoltsága, myveletlensége és az a körülmény, hogy jobbágyszámba

ment ő is; a román népnek külobbeni vonzódása a katolikusokhoz, s az a körülmény, hogy őket valódi keresztényeknek tartotta, míg a protestánsokat nem, mind alkalmas tényező gyanánt szolgált a tekintetben, hogy a román népet jelentős vallási czélok elérésére használják fel, még pedig kellő sikerrel.

A két egyház egyesülésére vonatkozó addigi zsinati törekvések nem voltak ismeretlenek sem a román papság, sem a nép előtt. Az egyesülési kísérletek kimutatták azt is, hogy a keleti és nyugati egyház között voltaképen lényegesebb különbségek nincsenek.

Így az 1439-ki florenczi concilium az addig annyi meg annyi pontban kitüntetett hitelvi különbségeket, a pápai tekintély elismerése mellett, háromra redukálja, jelesen az áldozásra, a purgátoriumra és a szentháromságra.¹ Ezen hitelvi különbségek elfogadásával már 1439-ben több román püspök egyesült Rómával, következőleg a román papság előtt épen nem voltak ismeretlenek a feltételek, a melyek alatt az egyesülés megtörténhetnék.

Úgy látszik, hogy Kolonics Leopold esztergomi érsek a gyulafehérvári jezsuiták által lett figyelmeztetve a kedvező alkalomra, mely a románok unióját biztos kilátásba helyezte.

És Kolonics a saját szakállára, a pápának minden előleges beleegyezése nélkül kezdette meg ez irányban a tárgyalásokat. Erre talán a pápai beleegyezést előlegesen kieszközölni feleslegesnek is tartotta, mert mint érintém, a florenczi concilium épen ilyen esetekre vonatkozólag érvényesen döntött.

Kolonics esztergomi érsek utasításokat adott Baranyai Gergely jezsuitának, hogy az akkori gyulafehérvári román püspökkel, Teofillal, magát érintkezésbe tegye.² Egy bécsi udvari utasítás folytán jelezve volt, hogy ha a román nép a négy bevett vallás közül valamelyikhez szegődik, azon vallásfelekezet jogait fogja élvezni. Láthatólag a román népnek szabadságában ál-

¹ Nilles: Symbolae stb. I. 116—121.

A történeti adatokat Cipariu Acte si fragmente munkájából merítjük Klein Sámuel múlt századi író előadása után, (79 és köv. lapokon). Lásd különben Popea Vechia Mitropolia művét 90—140 lapokon.

lőtt bármely vallásfelekezettel egyesülni. Ez azonban csak a többi felekezet megnyugtatójaért történt így. A jezsuita atyák rajta voltak, hogy a többi felekezettel való egyesülésről szó se legyen. Utasításuk értelmében ígérték minden jót, politikai jogok gyakorlását tették kilátásba azoknak is, a kik nem voltak papok. Az Ígéretekkel való hitegetés ekkor kezdődik a román népnél Bécs részéről.

Teofil román püspök hajlandóságot és készséget mutatott a katolikusokkal való egyesülésre, mi célból 1(597 február havában Gyulafehérvárt zsinatot hívott össze, melynek második ülésében előadta javaslatát a római katolikus egyházzal való egyesülés ügyében. Javaslatát elfogadtatták, s a zsinat román nyelven a következő nyilatkozatot állította ki:¹

„Mi Teofil, Isten kegyelméből Erdély és a vele összekapcsolt magyarországi részek román egyházának püspöke, úgy azon egyház egész klérusa, ezen írásunkkal mindazoknak, kiknek illik, emlékül hagyjuk, miszerint az elmúlt február hónapban, mikor nagy zsinatunk volt Gyula-Fehérvártt, egy szívvel határoztuk el, hogy a római katolikus anyaszentegyház kebelébe visszatérünk, és vele újjólag egyesülünk, mindazokat elfogadván, helyeslven és hiven, a melyeket ő elfogad, vall és hiszen. És mindenekelőtt valljuk azon négy pontban foglaltakat, a melyek eddig minket kétfelé választottak:

a) Elismerjük, hogy a római pápa Krisztus egész egyházának, mely az egész világon elterjedett, látható feje.

b) Valljuk, hogy a menyországon, mely a boldogok lakhelye, és a poklon kívül, mely börtöne az elítélteknek, még egy harmadik hely is van, melyben a még meg nem tisztult lelkek tartatnak és tisztulnak.

c) Hogy a kovásztalan kenyér elégséges az úrvacsorára és a mise áldozásra — nem kételkedünk.

d) Hisszük, miszerint a Szent Lélek a Szentháromság harmadik személye, az Atyától és a Fiútól ered. És elfogadunk, vallunk és hiszünk minden egyebet, a miket a katolikus anyaszentegyház elfogad, vall és hiszen.“

¹ Ez okmányt lásd Nilles: Symbolae I. k. 169—170.

Ezen kinyilatkoztatás után a következő három dolog kéretik a Felségtől:

I. Hogy a görög vallása papok és kalugerek nemcsak a római katolikus, hanem az unitárius, lutheránus és kálvinista papokat megillető privilégiumokban és terümentességekben is részesüljenek.

„II. Minden faluban, a hol pap van, a templom paplakással is bírjon, hogy a pap ne legyen kénytelen idegen házban vagy helyen lakni.

„III. Hogy a papok felett való rendelkezés és kormányzás a püspök kezébe legyen letéve és semmiesetre a világiaknál, a mint eddig volt.

Az aláírás ez volt:

„Mi előbb megnevezettek, Teofil és az egész klérus, mindezeket a Felséges Császártól nagy alázattal kérjük, a fennebbi pontokban foglaltakra magunkat Baranyai tisztelt lelkész, a gyula-fehérvári róm. katolikus egyház plebánusa előtt, kötelezzük, melynek hitele és erőssége kedvéért saját kezünkkel aláírjuk s a püspöki és nagyzsinati pecséttel ellátjuk. Kelt Gyula-Fehérvárit 1697 márczius 21-én. Teofil, a püspök és az egész klérus.“

E nyilatkozat-félét Baranyai plébános latin nyelvre fordította és Kolonics utján Leopold császárhoz felterjeszti. De mielőtt arra válaszoltak volna, Teofil püspök 1697 július havában meghal.

Így az unió ügye hátráltatva lett, azon oknál fogva is, mert a kálvinisták látván, hogy a románok csak a róm. katolikusokkal akarnak egyesülni, minden követ megmozdítottak a tekintetben, hogy a gyulafehérvári szinodus határozmányait megsemmisítsék; a nép között, de az udvarnál is közreműködtek azon irányban; tették ezt azon oknál fogva, mert a román népnél addig elért összes eredményeiket veszélyeztetve látták.

Ez alatt az erdélyi románság új püspököt kap. Athánásius (Czügedről) püspöknek választatik 1698 január 22-én s Bukárest városában, az ott időző Dositeiu jeruzsálemi pátriárcha által felszenteltetik,¹ miután a szükséges fogadalmat leteszi; megfogadja, hogy Erdélyben s Magyarországon a görög keleti rítushoz hű marad, a hét

¹ A fogadalmat a gyulafehérvári püspökük a bukaresti metropolita előtt tették le, mely a niczeai hitvallás elmondásából állott.

nagy zsinat által hozott határozatokat megtartja és megtartatja. E mellett írásban is terjedelmes utasítást kap¹ kötelességeire s egyházi szertartásokra vonatkozólag. Utasításának z) pontjában tisztán áll, hogy ha a román egyházban netalán kételyek merülnek fel, tartozik a püspök azoknak eloszlatása végett zsinatot tartani; vagy ez iránt a bukáresti, fontosabb esetekben a konstantinápolyi egyházfőhöz folyamodni, a kik a szükséges megnyugtató választ megadják. Ezen utasítás 1698 január hónapjában Athánásiusnak kiadatik.

Mindezek mellett Athánásius Bránkován fejedelemtől sok és becses ajándékot: templomi öltönyeket, könyveket s pénzt kapott, s megterhelten lelki és anyagi javaktól Gyula-Fehérvárra visszautazott.

Az előadottakból az tűnik ki, hogy Athánásius, mintha az unió tárgyában egyetlen lépés sem történt volna, egészen az addigi szokások szerint jár el; mintha tudni sem akarna arról, hogy Teofil, az előd, az unió tekintetében már kötelezettségeket vállalt magára.

Sokan elítélik Athánásiust ezért, ő azonban a lehető leghelyesebb úton járt. Hisz a román szinódusnak csak egy javaslatáról volt még szó, a mely felsőbb helyen megerősítést még nem nyert. Athánásius nem tarthatta magát római katolikusnak, hisz az egyezés végleg a két egyház között nem jött létre, a másik oldalról semmiféle biztosító nyilatkozat nem tétetett; a román egyház jogai nem biztosítottak. Rómában a kérdés meg sem fordult még, nem hogy tisztában lehettek volna a tekintetben, hogy a román egyházban mily módon folyjon az isten-tisztelet és az adminisztráció.

Sem a protestánsok, sem a katolikusok nem nyugodtak. A hazaérkezett püspököt körülveszik. Legnagyobb buzgalmat fejt ki Baranyai, a gyula-fehérvári jezsuita.

Nem volt valami kedves a román nép állapota ezen időben. Mindenféle surlódás, ellenségeskedés ekkor veszi kezdetét. A protestánsok egyfelé, a katolikusok másfelé húzzák a papokat, egyházközségeket, mindenik czélt akarván érni. Itt-ott kiengesztelhetetlen gyűlölség fejlődik ki, zavar és fejetlenség, mert a szlávok és a görögök is

¹ Ezen utasítást egész terjedelmében lásd Popea M- idézett munkájának 61—98. lapjain.

megmozgatnak minden követ, hogy a görög rítusnak Erdélyt megtarthassák.

Már-már nagyobb bajoktól lehetett félni. 1698 április 14-dikén a guberniumhoz leirat érkezik, melyben ez arról értesített. hogy mindazon görög szertartási! román papok, akik a katolikusokkal egyesülnek, a katolikus papok kiváltságaiban részesüljenek; akik pedig nem akarnak egyesülni, előbbi állapotukat megtarthatják; hogyha pedig valaki a többi bevett vallás valamelyikéhez szegődik, azon vallás kedvezményeiben részesüljön, a melylyel egyesült.

Ezen leirat nem szülhette meg a kívánt eredményt. Félremagyarázták és hátmögött a románokat azzal fenyegették, hogy hiában lesz a Rómával való egyesülés, mert ők a román papokat sohse mentik fel a terük alól. Bizonyos aggodalmat kelthetett sok irányban e fenyegetés. Tény az, hogy a román nép és papság mind ezen Ígéretekre és fenyegetésekre további határozott lépéseket nem tett, csak forrongott mindkettő magában, mert nem tudta biztosra venni, hogy vájjon nem fog-e csalódnai? Vájjon nem fog-e valóban bekövetkezni az, hogy átállás esetén az egyház helyzete ott lesz, a hol volt megelőzőleg?

Ezen kételyek teljes eloszlatását czélozza Kolonics bíbornok érseknek az erdélyi guberniumhoz intézett nyilatkozata 1698 június 2-ről, melyben magyarázván az eddigi királyi leiratokat, a leghatározottabb alakban jelenti ki, miszerint az áttérő román papok a katolikus papság összes jogait, kiváltságait nyerik el, nemcsak, hanem úgy a maga, mint a pápa nevében is az átállóknak különös protekciót ígér. Ha pedig valaki megfélemlítés útján igyekeznék az áttérés munkáját gátolni, vagy a román egyházat ezen új jogai gyakorlásában megakadályozná, mindaz szigorú büntetést fog magára vonni. Minden egyházi és polgári hivatal utasított, hogy ezen panaszokra a megsértett szabadságát a vétkezöben torolja meg, felemlítvén azt is, hogy ha a román egyházak ezen hatóságoktól elégtételt nem nyernének, tegyenek panaszt egyenesen nála, hogy ő a gyors és szigorú megtorlásra nézve azonnal intézkedjék. Kolonics

nemcsak a maga, de utódai nevében is kötelezte magát mindezekre.

Ez már okmány volt, melynek világos szavait Baranyai jezsuita ügyesen tudta felhasználni Athánásius püspöknél, a ki erre csakugyan kilépett tartózkodó állásából s az unió határozott híve lett. Már 1698 július 7-én Gyula Fehérvárra zsinatot hirdetett, melyben úgy látszik végleges határozatok nem hoztak. Az egyház ekkor tényleg már két részre oszlott, az egyik egyesült, a másik nem egyesült volt, mindkettőnek voltak hívei. Görög, szláv kalugerek, valamint a protestánsok bizalmatlanságot igyekeztek kelteni s növelni a nem egyesültek számát, míg a jezsuiták, az esztergomi érsek, a katolikus magyarok s a román papság az unió létrejötte mellett küzdöttek.

Ilyen állapotok között bocsáttatott ki 1699 február 16-án Leopold által az a híres diploma,¹ melyben az áttértek jogai feltétlenül biztosítottak. Ezen diploma alap okmányt képezett, melynek mindjárt kezdetben jó és rossz eredménye lett. A rossz hatás abban nyilvánult, hogy a protestánsok ezen döntő lépés következtében szintén minden erejükkel s befolyásukkal kimutatni igyekeztek, miszerint a román nép nemcsak a katolikusokkal, hanem más felekezetekkel is óhajt egyesülni, míg abból tekintélyes rész régi vallásában kíván maradni. 1699 aug. 6-án Leopold azon választ adja, hogy a románok tetszés szerint egyesülhetnek bármely felekezettel, vagy régi hitükben meg is maradhatnak.

Ez azonban csak afféle írott malaszt, volt, mert a jezsuiták minden követ megmozdítottak, hogy az egyesülés csak a katolikus egyházzal történjék s tény, miszerint a nép is ez irányban mutatott csupán hajlandóságot, tudván, hogy a kérdés háta megett magas udvari körök állanak, s hitelvi tekintetben sem tartotta magát a katolikusoktól távol állónak.

Protestáns-katolikus komisszió járta be erre az országot megtudandó, hogy mely egyházközség, mely felekezettel kíván egyesülni? S ugyancsak a gubernium egyetértve a katolikusokkal a következő dekrétumot adta ki:

¹ Nilles Miklós: Symbolae I k. 224—227. 1.

1-ör. A román nagy községekben két, a kisebbekben egy román pap elégséges.

2- or. Érdemetlen egyéneket román papokká felszentelni többé nem szabad; erre csak azon érdemes személyeket lehet alkalmazni, a kik katolikus papok előtt vizsgáttettek le.

3- or. A román papjelöltek azon felekezetek iskoláiban tanulhatnak, a melylyel egyesültek, mivel a román egyháznak iskolái nem voltak.

A hetedik pontban megtiltatott az a furizálás, az átkozódás. A támadó kétségek eloszlatása szempontjából 1699 márczius 29-ről a főkormányország következőleg intézkedik Athánásiusnál:

„Ezeket a dolgokat adja értesítésére az oláh papoknak:

1. Senki az oláh papok közül maga mellé se atyafiát, se mást senkit ne fogadjon a végből, hogy az adózástól és egyéb teherviseléstől megmentse, mert az meg nem engedtetik.

2. Egy faluban több papot egynél, nagyjában pedig kettőnél nem engednek hogy az adózástól immunis legyen, mert efféle színű mesterséges adózásiul való megmenekedések nem engedtetnek meg.

3. Az oláh pap nem az ekklézsia földén, hanem valamely dominus terrestrisén lakik, azzal a dominus terrestrissel tartozik megalkudni, mert ajándékon más religión való papokat is senki maga földén lakni nem engedi.

4. Ha az oláh pap valamely dominus terrestris földébe vet, a dézmát tartozik kiadni, mivel a katolikus papok is, ha valaki földébe vetnek, dézmát adnak.

5. Kegyelmed az oláh papoknak írja meg, tökéletlenségben ne találtassanak, hanem ha valaki ezzel az ő Felségétől adott szép privilégiummal akar élni, igazán unialja magát az igaz romano-catholica religióval, mert ha ravaszságban taláztatnak, az ő Felsége kemény animadveraióját el nem kerülük. Kegyelmed ezeket azért így értvén mindjárt mindenütt az oláh papoknak szépen punctatim adja értékre, nehogy valamit ezekkel

ellenkezőt cselekedvén, az eddig kezdett és végbe vitt istenes jó munkát elrontsák.“¹

Nem tetszett Athanásius püspöknek a fennebbi rendelet. 1699 szeptember 30-ról keltezett óvásában határozottan kijelenti, a hogy a román egyháznak esze-ágában sincs más felekezettel, mint a róm. katolikussal egyesülni.

1699 deczember 12-én Leopold megparancsolja, hogy a román nép szabad akaratjának nyilvánulását az egyesülés ügyében megakadályozni, súlyos felelősség terhe alatt, senki ne merészelje.

Az eddig előadottakból meggyőződünk arról, hogy formális áttérésről ezideig szó sem lehet, mert a Teofil püspök által felterjesztett javaslat egyenes megerősítést, nem nyert. Az ügy elposványosodott; egyes leiratok érkeztek ugyan a guberniumhoz, melyek az áttérés esetén nyerendő jogokról szólottak; de tisztán aláírt áttérési okmány sem felterjesztve, sem megerősítve nem volt még. Ennek hiányát eléggé érezték. Nem tudták, ki az egyesült és ki nem az? Egyik egyház ma egyesült volt, holnap már nem volt az.

Athanásius püspök az eddig hozzá intézett diplomák által most már egyháza jogait eléggé biztosítva látta; azért, hogy a bizonytalanságnak útját vágja, 1700 szeptember 4-én Gyula Fehérvárra zsinatot hívott össze, mely felette népes volt; ennél népesebb zsinatról a román egyházi írók nem emlékeznek meg. Athanásius kimutatja az áttérés előnyeit, mire a zsinat az egyesülésre késznek nyilatkozik s abba beleegyezik. Brassó város és vidéke görögjei aggodalmukat fejezték ki; hitték, hogy ők mint görögök, a Kómával való egyesüléssel mindent elveszítenek; céljuk pedig csak az volt, hogy az erdélyi román nép továbbra is a görögök, a fánárioták befolyása alatt álljon. Hunyadmegyében a szlávok dolgoztak ilyen irányban, szerb kalugerek hajtogattak az unió ellen.

A tiszta románság az unió mellett foglalt állást, a görögök és szlávok ellene.

¹ Nilles: I. k. 227—228 1.

A zsinat simán folyt le. Az egyesülés lelkesedéssel kimondatott. 1700 szeptember 5-én az áttérési okmányt kiállították és azt az *egész* román egyház, illetőleg a synodus nevében aláírták. Az áttérési okmány így szól:

„Mi alólírottak püspök, esperesek, egész Erdély és a hozzátartozó részek román egyházának egész klérusa, tudokra adjuk mindazoknak, kiknek illik, különösen pedig Erdély rendéinek, miszerint tekintetbe véve úgy az emberi élet folyó változandóságát, mint szintén a lélek halhatatlanságát (melyről mindenk felett kell gondoskodni), szabadon, önként, isten neve által buzdítatva, csináltuk a római katolikus egyházzal való egyesülést és ez által magunkat a római katolikus szentegyház tagjainak nyilvánítjuk vallván és hívén mindazokat, a miket ő elfogad, vall és hisz, s legkülönösebben azon négy pontot, a melyeknél fogva eddig mi egymástól elválasztva gondoltuk magunkat, s a melyek úgy ő császári Felségének kegyes dekrétuma, mint szintén az érsek ő eminentiájának diplomája által javasoltattak; mely okból akarjuk, hogy mi is mindazon jogoknak és kiváltságoknak örvendjünk, a melyeknek Magyarország volt királyai által alkotott törvényeknél fogva azon anyaszentegyház papjai is örvendenek; úgy mi is ő császári királyi Felségének és érsek primásának említett dekrétumainál fogva, ezentúl mint azon egyház tagjai örvendezzünk. Ezeknek nagyobb hitele és erőssége kedvéért megerősítettük ezen manifestumunkat saját aláírásunkkal és a gyula-fehérvári monostor pecsétjével és saját pecsétünkkel. Gyula-Fehérvártt, 1700 szeptember 5-én (L. S.) Athánásius püspök.“ Azután következik 54 esperes és 1568 lelkész aláírása.¹

Az áttért püspök és esperesek kikötik és kijelentik: „Mi a kik aláírtuk ez okmányt, csak úgy egyesülünk, hogy egész szertartásunk, az isteni szolgálat, bőjtök és az áldás dolgában mind eddigi állapotukban fennmaradjanak. Ha pedig fen nem tartatnának, úgy a mi pecséteink is elveszítsék erejüket ránk nézve, Athánásius

¹ L. Nilles I. k. 205 l. A püspök, esperesek stb. aláírásai láthatók Nillesnél I. k. 208—212 lapokon, a hol az áttérési eredeti okmány másolata is feltalálható.

püspök pedig továbbra is fejünk legyen és őt senki meg ne zavarja.“¹

Ezen okmánynál fogva 200,000 román család, tehát ugyyszólva az egész erdélyi román nép egyesült Rómával, így az áttérés ténynyé vált. Az ügy rendes kerékvágásba levehetett; tudta mindenki, hogy a nép áttért, vagy hogy kik azok, a kik áttértek.

Athánásius ezek után Bécsbe ment, a fiol nagy kitüntetéssel fogadták. A király által arany lánczczal és keresztel díszítetett fel; arczképet és királyi tanácsosi czímet nyert. 1701 márczius 19-éri íratott, alá azon diploma, a melylyel Athánásius egyúttal püspöki székébe is kineveztetik és végleg megerősítetik. Ezen diplomában Athánásius „érdemes“, „kedves“ személynek neveztetik; kineveztetése az egész román nép felett szól. mely Erdélyben és a hozzá tartozó részekben lakott.

Csalódik azonban az. aki azt hiszi, hogy ezáltal az ügy végleges befejezést nyert; mert ismét előáll a szláv és görög cselszövény és a törekvés, hogy a román népben bizalmatlanságot keltsenek az unió iránt, s ez által a nép szláv és görög befolyás körmei közé visszakerüljön. Oláhországból, hol a fánáriota görögök már korlátlan hatalomra tettek szert, görög Szerbiából, Boszniából pedig szláv kalugerek özönlik el az országot és mindenféle költött dolgokkal igyekeznek a papokat az uniótól eltéríteni, a népet pedig itt-ott a papok ellen lázítani fel, mint a kik őseik vallásától Ilin világi dolgokért elpártoltak, megcsalták, elárulták a népet.

Legkönnyebb volt munkájuk Brassóban, a hol görög nemzetiségű kereskedők laktak s a kik már 1701 június hó 27-én tiltakoztak az unió ellen. Ep ily könnyűséggel dolgozott az izgatás a rusnyákok szomszéd-ságában lakó románok között, valamint Hunyadmegyében is, a hol szintén görög és bolgár elemek voltak. Az izgatók kitűnő fegyverekkel küzdöttek Arról volt szó, hogy az egész románság beolvasztatik a katolikus egyházba; a görög szertartás, minden biztosítása mellett, nem állandó, csak futólagos valami, mézes madzag. És valóban, a jezsuiták napról-napra jobban és jobban bele-

¹ Nilles: I. k. 207. lapon az eredeti román és latin szöveg látható.

elegyedtek a román egyház ügyeibe, a püspöknek rendelkezni kezdettek. Bátran mutathattak az izgatók a tényekre; a püspök a jezsuiták ellenjegyzése nélkül nem rendelkezhetett egyházi tekintetben sem.

Cserei Mihály történészünk is feljegyezte, hogy a jezsuitáknak céljuk volt a románokat, ha nem is egyszerre, de időnkint teljesen a katolikus egyházba beolvasztani, minden feltétel és a görög rítus fentartása nélkül.

Már Athánásius érezte a jezsuiták súlyát. A román püspök egyelőre a jezsuiták gyámsága alá került azon a czimen, nehogy valami szabálytalanságot kövessen el, mint új ember az új állapotok között. Már maga Athánásius a voltaképeni első görög kath. püspök belátta, hogy így helyzete kényelmetlen. A titokban tett Ígéreték beváltásáról pedig szó sem volt; ugyanaz egyház lelkeszei nyertek jogokat, de titokban nemcsak ezekről volt szó, hanem arról is, hogy a nép terhein könnyítve lesz, amiről most hallani sem akartak.

Izgatók ügyesen használták fel a helyzetet; sikerült a románokat két részre osztani, a keleti és a nyirgóti egyházak között. A görög keletieknek nem volt püspökük; egyes főbujtató igazgatta és szervezte az egyházakat, s a mit eleinte nem érdemesítettek figyelemre sem, később fergeteggé nőtte ki magát.

Rómában az unió kérdésével az ügy érdemében csak 1705-ben kezdtek foglalkozni, még pedig Kolonics érseknek a pápához 1705 február 21-ről keltezett irata alapján, hová Hevesi Gábor jezsuita emlékirata is felterjesztetett. Az ügy a de propaganda fide congregatiója elé került, a hol a felett tanácskoztak, hogy az egyesülő egyháznak megadható e a görög szertartás, s az egyesülés után minő utón kell majd haladnia a görög katolikus egyháznak? A de propaganda fide congregatióban némely nehézségek merültek fel, minden kétely eloszlatására azonban Kolonits érsek és a gyula-fehérvári jezsuiták, magának a bécsi udvarnak igénybevételeivel is, hatalmasan közremunkáltak.¹ Végre is az

¹ Az összes levelezések láthatók Nillesnél 1. k. 3—110-ig — a hol egyúttal a személyek életrajzaival is találkozunk, a kik az unió létesítése körül fáradoztak.

egyesülés a román szinódus kérelme értelmében befejeztetett hivatalos úton, de nem nyert az befejezést magában a román egyházban.

A szegény oláhok — mondja a névtelen író¹ 1745-ből — tűz és víz között voltának, mert az uniót sem akarták, a király parancsolatjától is félték. Azért azt cselekszik: Az oláh püspök szekretariusával Nagyszegi Gábor nevűvel alattomban egy protestációt és contractust concipiáltatnak, a melyet Sárosi Jánosnak, mint ítélő mesternek beadnak titkon, hogy expediáltassa annak rendi szerint, a minthogy expediáltatta is, kitudódván a dolog, hogy Nagyszegi által ment véghez, ötlet módot keresvén benne megfogják, a tömlöczre teszik és minden héten keményen megpálczáztatják, Sárosi János pedig, a ki akkor nemcsak protonotarius, hanem consiliarius fő-commisarius vala 1702 januáriusban arestáltatik Gyula-Fehérvárt a császár parancsolatjából, a gubernium auctoritásával Bécsbe kellett mennie s onnan nehezen szabadult meg. A szegény oláhok hallván azt, hogy sem testeknek sem lelkeknek az unió dolga miatt csendességük nincs, az utolsó orvossághoz kezdenek nyúlni, hogy az országból elmenjenek a szomszédos oláh országokba, a mely lévén az erdélyi uraknak, kiknek földükön laknak igen nagy károkra, megkeresők az udvart irántok és az unióra való kényszerítésből minémü kára következék, azt megmutaták.

Leopold császár 1701 deczember 12-én az erdélyi Guberniumhoz a következő leiratot küldi:

Juthat eszetekbe kétségkívül a mi kegyelmes válaszunk, melyet 1698 április 14-én küldöttünk és 1699-ben megújítottunk, a melyben állhatatosan elvégeztük, hogy a görög valláson lévő oláhoknak egész szabadságukba legyen egyik vallással az Erdélyben lévő négy recepta religió közül magukat uniálni, vagy a maguk religiójuk statusában, a melyben most vannak megmaradni, úgy pedig, hogy azon privilégiumokkal éljenek, a minemüvel az a vallás, a melylyel az említett oláhok magukat uniálják, él. Miután nagy kedvetlenséggel jutott tudomásunkra, hogy a mi előbb említett, kegyelmes resolúciónk

¹ Muzeumegylet könyvtárában lévő: Az erdélyi oláhok uniáltatása című kézirati munkában 67—68 lapokon.

ellen nemcsak cselekedtek, hanem némely támadásnak és zűrzavarnak inkább, mint közönséges nyugodalomnak szeretői, azt hirdetni merészelik, hogy az volna a mi szándékunk, hogy az említett oláhok a római catholika vallással való unióra kényszerítettnek. Annak okáért e levelünk által nektek a mi császári királyi állhatatos akaratunkat, elménket és igyekezetünket kegyelmesen nyilvánvalóvá akarjuk tenni, hogy az említett oláhoknak egész szabadságukban lévén magukat uniálni a négy recepta religió közül valamelyikkel Erdélyben, vagy a mostani szabadságokban maradni, és élhessenek azon privilégiumokkal, melyekkel él az a vallás, a melylyel magukat uniálják, avagy a minémüvel ők magokaz oláhok a mostani állapotokban lévén élnek, úgy pedig hogy senki a mi nehéz megbánásunknak büntetése alatt ne merészelje az említett oláhokat ebben az ő szabadságukban megháborítani, avagy legalább terhelni. Sőt, a kik ez ellen cselekesznek, a terheltetteknek jó móddal lett kérelmükre illendőképen megbüntessenek és a megsértetteknek illendő satisfactió s igazság tétessék, mert úgy akarjuk, hogy minden a mi királyi diplománk szerint a maga életét a maga vallásában csendesen eltölthesse.¹

A csend és nyugalom azonban Athánásius egész püspökösködése alatt nem állott helyre a románok között.

Teofil és Athánásius után, aki 1712-ben halt el, Pataki János lett püspök; 1716-ban neveztetett ki s Károly király őt bárói ranggal, császári és királyi tanácsosi méltósággal díszíti fel. Alatta alakul a fogarasi görög katholikus püspökség, melynek jövedelmei biztosítottatnak. A jezsuiták befolyása egyre növekedik, s a görög keletiek egyre mozognak a keleti egyház érdekében.

Pataki nemzetiségre nézve ugyan román volt, de a római katholikusok között nevedvén, vallásra nézve katholikusnak tartották, mert megelőzőleg a fogarasi vár róm kath. lelkésze volt. Nagy buzgósággal fogott hozzá a román nép uniója munkájának befejezéséhez.

Pataki személyesen látogatta meg a román falukat, a

¹ L. a érd. muz. egylet könyvtárában levő 1745-ki kéziratot 68—72 lapokon.

templomokat, az unió érdekében prédikált, a csüggedőket bátorította, s bujtogatókat fenyegette. Egyes templomokat, minő volt a Brankován Constantin román fejedelem által épített fogarasi templom is, el foglaltatta. XI. Innocentius pápától kieszközölte, hogy ezen templom kathedrális gör. kath. püspöki templomnak tartassák és az erdélyi gör. kath. püspökség magát Bogarasról cizimezhesse. Román nyelven kathekismust írt s latin betűkkel kinyomatta; a román papokat rávette, hogy gyermekeiket a jezsuitáknál taníttassák; a református vallás mellett tartó román papokat átállásra kényszerítette.

A papság között e miatt rendkívüli éles súrlódások támadtak. Sokan elhagyták az országot s a szomszéd országokban lakó schismatikus püspököket keresték fel, általuk szenteltették fel magukat s tőlük kértek utasításokat a továbbiakra nézve. Ezen érintkezés az unió ügyének szerfelett ártott. Nemcsak azért, mert bátorítva lettek az ellenszegülésre az ily módon kiránduló lelkészek, hanem azért is, mert a külső befolyás a schismatikus kalugerek beözönlését vonta maga után, a kik aztán itt a zenebonát csak növelték.

Pataki 1725-ben halt meg a nélkül, hogy a román népnél az unió ügyét előbbre vitte volna, vagy hogy sikerült volna neki a rendet és a nyugalmat a román nép között helyreállítani. A román nép ellenséges táborokra oszlott fel, egy akolba terelni semmiképen nem sikerült neki.

Pataki halála után a püspöki széket üresen hagyták; a teendőkket Vetter Ádám kolozsvári jezsuitát bízta meg, a ki a bajokat csak növelni tudta. Elterjedt a hír, hogy az unitusok nem is kapnak több püspököt, hanem egyszerűen a katolikus püspök alá fognak helyeztetni.

1728 deczember 17-ik napján az erdélyi főkormányzók a schismatikus papoknak megtiltja az idegen püspökök által való felszenteltetést, s mindazon papokat, a kik a megelőző román püspököktől papi okmányt felmutatni nem tudnak, jobbágyi szolgálatok teljesítésére kényszeríti.

A román nemzeti egyház eszméje határozottabb

képviselőre talál Klein János Innocentius püspökben, a ki 1729-ben foglalja el püspöki székét.

Ő nem elégedett meg külsőségekkel, aranykeresztekkel, címekkel, minőket a jezsuiták hoztak javaslatba elődjéinél; ő belátta azt, hogy itt tenni kell, mert kliómben az unió ügye elveszett.

Innocentius püspök három feladatot tűzött ki maga elé, melyeknek megoldására következetesen törekedett:

- a) javítani az egyház anyagi és szellemi állapotán;
- b) megtörni a jezsuita befolyást, s szabaddá, önállóvá tenni az egyházat;
- c) a román nép számára polgári jogokat vívni ki.

Az első feladat könnyen ment. Tetemes vagyonszaporodást mutatott fel; a meglevő s 3000 frtot jövedelmező két uradalmat a balázsfalvival cseréltette ki, mi által az évi jövedelem 6000 frtra emelkedett, ezen összegből állandó fizetéseket rendszeresített.

1738 január 26-án Balázsfalván zsinatot tartottak, melyen elhatározták, hogy iskolát és klostrot építenek. Maga a nép 25,000 frtot ajánl fel e célra. Kiszakittatik 297 frt a püspök jövedelméből, hogy abból Rómában román ifjakat nevelhessen az egy-

ház a „de propaganda fide collegiumban“; 700 frt pedig 20 ifjúnak a balázsfalvi iskolában való neveltetésére fordított.

Látjuk tehát, hogy Klein jól fogta fel hivatását. Jól tudta ő azt, hogy mindenek előtt a püspökséget kell állandósítani, létejét jövedelmekkel biztosítani; hogy a papok míveltségi fokát kell emelni, hogy az egyház állandó és súlyyal bíró legyen. Ezen intézkedéseivel a román nép számára Balázsfalvában központot alapít, a Rómával való összeköttetéssel pedig új eszméké tteremt, a melyek elhatározó befolyással bírnak a románság jövő magartására.

A pápa mindezt helyeselte; késznek nyilatkozott a román ifjaknak Rómában a de propaganda fide collegiumba való befogadására. Klein nem tétovázott, hamar végrehajtotta szándékát; a román ifjaknak Rómába való szállítását megkezdette. 1743-ban Áron Péter (Bisztráról) vissza is tér és elnyeri Balázsfalván a

fővikáriusi tisztek. Utána Maior Gábort és Káliáni Simont küldötte ki, mindkettő a Mezőségről; Jákob Péter Todáról, mindnyájan nemesek, kiket azonban a pápa visszaküld Munkácsra, hogy először ott a kalugeri fogadalmat szabályszerűen tegyék le. Egy évi kalugereskedés után az első Gergely, a második Silvester nevet vett fel s visszatértek Rómába; az utolsó annyiban hagyta dolgát, helyette később fiát küldötték ki.

Ezekkel a püspök egyházát szellemileg hatalmasan emelte.

1738 aug. 21-én Károly egy diplomát bocsát ki, melyben a püspök javaslatait, a vagyoni rendezkedést illetőleg, elfogadja, de egyúttal elrendeli azt is, hogy Balázsfalván a püspök oldala mellett 300 frttal javadalmazott jezsuita állomás legyen rendszeresítve, hogy annak alkalma nyíljon könnyebben ellenőrizni a püspök tényeit, mint azelőtt Gyula-Fehérvárról, vagy Kolozsvárról tehették. Ezen egyéniség címe theologus volt s kötelessége: vigyázni arra, hogy a püspök egyházi kérdésekben túl ne lőjön a célon. Hanem a theologus más ügyekbe is beavatkozott.

Innocentius püspök így a helyett, hogy második célját elérte volna, tapasztalta, miszerint attól elütett; de nem csüggedett. Bízott az udvarban, s gonddá, hogy az udvar majd segít a bajon.

Általános volt a hit, hogy a jezsuiták célja a román népet teljesen beolvasztani a római katolikus egyházba. Ezt úton-útfélen beszélte mindenki. Bizonyos elégtelenség nyilatkozott a tekintetben is, hogy az áttértek semmiféle jogokat nem nyertek: a nép tehát akár a görög keleti, akár a gör. katolikus egyházban egy sorssal birt, ezen kívül az áttértek még némi bosszantásnak is ki voltak téve, hogy egyesültek s még sincs könnyítve bajaikon.

Az első megbeszélés alkalmával 1697-ben pedig kikötetett, ha nem is írásban, de szóbelileg, hogy

„a román nép összes fiai, kik Rómával egyesülnek, befogadtatnak a katolikus iskolákba és mindenféle hivatalra alkalmaztatnak“. A miből semmi sem lett.

Ez volt az első grávámen; 1697-től, tehát az uniótól kezdve, az ígéretek s így a grávámenek száma is egyre szaporodik 1848-ig. Grávámen volt a jezsuiták beavatkozása is az egyházi ügyekbe. A katolikus egyház és illetőleg a bécsi kormánykörök, mindjárt a Leopold-féle diploma után, Erdélynek a Habsburgház alá kerülésével, megteremtették a grávámeneket a románoknál, hogy ezeknek joguk volt azt mondani, miszerint csalódtak. A jezsuita befolyás sem volt kikötve sehol az áttérési aktában és mégis létezett; először mint hitoktató (theologus), később mint valóságos ellenőrző beavatkozó közeg. Nőttön-nőtt a keserűség.

Klein Innocentius püspöknek bátorsága volt felvenni a keztyüt s megkezdeni a harcot minden irányban. Függetlenségre, nemzeti jogokra törekedett. Már 1736-ban több pontból álló petíció forgott közkezen, mely a n.-szebeni országgyűléshez is eljutott. A guberniumhoz a püspök és a románság nevében beadott petíció a következőket foglalta magában:

1. A román községekben annyi pap legyen, a hányra szükség van s fizetést húzzanak.

2. Minden erdélyi román pap a görög katolikus püspöktől függjön.

3. Az ekkleziiai személyek gyanúra le ne tartóztassanak, vagyonukhoz ne nyúljanak, hanem rendes fórumok előtt keresettel támadtassanak.

4. A román ekkleziáknak kánonika portio rendeltessek, a papi földek szabadosak legyenek; a román gyermekek az iskolától el ne tiltassanak.

5. A földesurak által elfoglalt földek minden törvény nélkül visszaadassanak.

6. Az ekkleziiai fórumra megidézettek megjelenésükben ne akadályoztassanak.

7. A diplomában megjelölt taxák és más adózásoktól megóvassanak.

8. A királyföldön lakó unitus románok az erdőktől, hegyektől s más helyektől el ne tiltassanak.

9. Az eddig gyakorlatban nem volt dolgoktól jövrőre is mentesek legyenek a románok.

10. Román ember más felekezetű papnak dézmát ne adjon.

11. A püspök keze alá senki ne szójjon.

12. Kihallgatás nélkül ítéletet román ember felett ne hozzanak.

Egy ilyforma kérelem, különféle információ kíséretében, már 1834-ben Bécsbe is feljutott, honnan azt az udvar az erdélyi guberniumhoz a következő négy pontban foglalt észrevétel kíséretében küldötte le:

a) A román népnek adott diploma az unitus papokat minden vámadás és dézma alól felmentette, ezeket tehát a diploma értelmében a román lelkészek megvenni nem lehet.

b) Méltán panaszolnak azért is, hogy ő tőlük az ekkleziiai földek után a földes urak dézmát vesznek; holott igazság szerint a külső renden levő románság dézmáját és quartáját az ő papjainak kell hogy fizesse.

c) Az említett diplomában úgy van, hogy az unitus oláhok, akár parasztok, akár bármely rendből valók legyenek, a katolikus statushoz számoltassanak és közülök az alkalmas akármely tisztségre felvétethetik, hazafi lévén, tekintet nélkül politikai állapotára. Ez iránt is méltán panaszolnak, hogy velük nem eképen bánnak el.

d) Méltán panaszolnak azért is, hogy a statusoknak szándéka az oláh papság számának leszállítása volna, hogy így az isten szolgálat kiváltképen böjtben és ünnepnapokon teljesíthető ne legyen, holott isten szolgálat nélkül sok lélek a vallás vigasztalása nélkül marad.

Láthatólag az udvarnál a román nép panasza méltánylásban részesült.

Az udvari dekrétum, melylyel ezen négy pont a guberniumhoz leküldetett 1734 november 14-ről keltezve igen szigorú hangon hívja fel a főkormányszéket, hogy a sérelmeket oszlassa el. „Azért nektek mi kegyelmesen és keményen parancsoljuk, hogy az említett hozzátok küldött parancsolatoknak rendje szerint és annak kifejezései értelmében az említett püspöknek, klérusnak és unitus oláh nemzetnek könyörgéseit, grávémenjeit a mi szerelmes hívünk gróf hallerkői Illaller János azon tartományban és hozzácsatolt részekben Camerárius királyi kormányzónk elnöksége alatt, két

katholikus protonotarius, a most üresedésben lévő konziláriusi helyeket betöltvén, hogy annál hamarabb elővétessenek, pontonként rendesen és törvényszerűen megvizsgáltassanak, és így ha rendesen barátságosan meg egyeznének, azt a mi kegyelmes ratifikácziókra; ha pedig az ott következő nehézségek ott el nem igazíthatnak, az a contraversiák egész seriessével és mind a két félnek bizonyítékával, kellő információval minden haladék nélkül, még pedig két hónap alatt ezen kegyelmes parancsolatunknak vétele után, felküldessék. Az alatt pedig, hogy azon püspök és unitus oláh klérus ellen semmi újítás, erőszak, törvénytelenység ne legyen, hanem azon állapotban, melyben eddig voltak és a legközelebb elhalt görög valláson való unitusok idejében voltak, maradjanak a mi kegyelmes eligazításunkig.¹ A királyi főkormánysház bizottság elé utasította az ügyet, melynek munkálata az udvarhoz felterjesztett. Ezen munkálat szerint *a)* hogy Hidakon az oláh papokat a révvám fizetése alól felmentsék, nem ellenkezik ugyan a haza törvényeivel, azonban az oláh papok számát, mint a kik már nemesi jogokkal élnek, kevesbíteni kell; *b)* hogy az ekkleziiai földekről dézmát adtak volna az oláh papok, nem bizonyult valónak; ők mit maguk aként nyilatkoztak, hogy e tekintetben nincs panasználni, mert ekkleziiai földek nincsenek. Ha pedig más földet munkálják illő, hogy arról dézmát adjanak, mert ily esetben még a nemes ember is tartozik a dézmát kiadni Némely helységeknek dézmái a szolgálatban levő főrendeknek — konziláriusoknak, katholikus papoknak — adatnak; ezek ezen követelések teljesítése által a dézmáktól megfosztatnának és így a régi donácziók semmivé lennének; *c)* hogy az oláhok a katholikus státushoz tartozóknak tekintemsenek, világosabban kell kimagyarázniok, hogy e tekintetben mit óhajtanak; mert a paraszt oláhok a földesurak jurisdikciója alá tartoznak, a nemesek személyükre nézve a vármegyék alá, jószágukra nézve a földesurak jurisdikciója alá; *d)* hogy a papok számának apasztásából az isten tisztelet megtartásában akadály fenn ne forogjon, az oláh egyház tegyen úgy a hogy más felekezetek is tesznek, hogy a kisebb egyház

¹ Múzeumi kézirat 97—101 lapjain.

a nagyobbhoz, mint fília csatolódik; e) hogy az oláh papok számára minden faluban valami földrész szakittaság ki lehetetlenség a már régebben kiadott donáezióknál fogva, ebben a bizottság semmit nem is végezhet a státusok megkérdezése nélkül.

A státusok ez ügyben ki is kérdeztettek. Ezek oda nyilatkoztak, hogy valamint a katolikus klérus, a kath. s más valláson lévő papok sok helyen képét vesznek hallgatóiktól, nem bánják, ha az oláh papok is híveiktől ilyent vesznek s ez által legyenek kárpótolva fáradásaikért, ámde ez akként eszközöltessék, hogy a földesül- a maga jogaiban megrövidítve ne legyen.

Kleinnal közöltetett a státusok ezen véleménye, de ő jogokat akart nyerni, előnyöket és nem akarta híveinek még nagyobb megterhelését.

A státusok a kir. főkörmányszék ismételt felhívására Írásban nyilatkoztak e kérdésben, még pedig ilyen formán:

„Mi készek és hajlandók volnánk a feleletre tartozó kötelességünk szerint, hanem ha minket a postulatumnak nagysága tartóztatna a felelettől, mert azt kívánja püspök uram a maga klérusával a státusoktól, a mit a mi eleinktől soha sem kívánt senki, s a mi maradékainktól is senki nem kívánhat. Azt kívánja, a mi a haza törvényeivel egyenesen ellenkezik.

„Azt kívánja, a mi a régi királyok privilégiumaival és szabadságaival igen ellenkezik s azoknak romlására való.

„Azt kívánja, ami az ország fundámentumos constitutióival, melyeket a mostan országgló kegyelmes fejedelmünk is megerősített, ellenkezik.

„Azt kívánja, ami a nácziók jussait és törvényeit felforgatja, a melyekkel eddig békességben éltek.

„Azt kívánja, ami a nemzeti szabadságot, melyet szentül kívánunk őrizni, felforgatja.

„Azt kívánja, ami az országnak eddig jó renddel fenállott rendszerét a vallásban, mind a külső dolgokban, felforgatja, összezavarja és elrontja.

Azt kívánja végre, ami az ő clerusa és oláh nemzetete ismeretes természetéhez soha sem illik.“¹

¹ Muz. kézirat 101—105. lapokon.

A feleletben megvolt még az is, hogy ők az ősök által vérrel szerzett jogaikat nem adják ki az oláh püspöknek.

A státusnak Klein fellépése zokon esett. Különös bosszúságot szerzett az a körülmény, hogy a román püspök egyenesen az udvarhoz folyamodott s ott ki tudja minő dolgokkal állott elé, erre vonatkozik a státusok feleletében az a rész, melyben az mondatik, hogy ha az oláh püspökökkel a haza törvényei szerint akarnának szorosan elbánni, az kellene, hogy addig az általa felvetett kérdésben egy szét se szóljanak, valameddig a státusokat a vád alól, a melylyel az udvarnál terhelte, fel nem oldja. A püspök a vádpontokat vagy bizonyítani tartoznék, vagy elégtételt kellene hogy adjon.

Klein daczára ezen kemény ellenállásnak nem tágitott. A míg egy oldalról azért buzgólkodott, hogy a román nép, mint negyedik nemzet fogadtassák a hazába, addig fenn is erősen dolgozott a jezsuiták hatalma megtörésén.

Bem a jezsuiták, sem az erdélyi rendek kegyét nem bírta Klein, így apránként a királyi kegy, is, melyben eleinte részesült, meghidegült, úgy hogy Klein lépten-nyomon tapasztalta, hogy azoktól, a kik tehetnének a román nép ügyében, voltak épen mit sem várhat többé.

A román nép szerette, mint püspököt, a ki igazságos volt s mintaszerű életet élt, s mint olyant, a ki éjét napot összeszesz, fut és fárad, hogy egyházát és népét emelje.

Klein fellépésében sok merészséget tanúsított. Az eddig előadottak eléggé tanúskodnak Klein bátorságáról. Mikor látta, hogy a jezsuiták befolyásukból nem engednek, elhatározó lépésre szánta el magát velük szemben is.

Klein 1738 május 25 én Balázsfalván gyűlést tartott. Ezen gyűlésből feliratot szerkesztettek, a melyben felfejtik, hogy a görög katolikus egyház többre nem kötelezhető, mint a mire magát írásba leköötötte. A jezsuiták beavatkozhatási joga sehol fentartva nem volt,

joggal tehát a román egyház ezen jezsuita befolyás eltűrésére nem kötelezhető.

Ezen tény elégséges volt arra, hogy Klein a jezsuiták kegyét elveszítse. Ez pedig nagy baj volt, mert vesztét okozta. A bajt növelte azon körülmény is, hogy támaszkodván a jezsuiták fenntebb érintett ígéreteire, Klein, mint láttuk, azon volt, hogy a román népet Erdélyben mindazon jogokkal és kedvezményekkel ruházzák fel, a melyekkel a szászok, magyarok és székelyek lettek felruházva. A püspök Mária Theresziához is a végett folyamodott tehát, hogy Erdélyben a román nép negyedik nemzetnek ismertessék el. E vergődésnek már az az eredménye lett, hogy egy 1742-ben kelt rendeletben az egyesült egyházhoz tartozó románok a haza fiainak ismertetnek el, tehát nem voltak túrt, sem jöttek jövevények többé a románok. Az 1744-iki országgyűlés pedig meghozza VI-ik törvénycikkét, melyben a románok polgároknak ismertetnek el s a három nemzet egyikéhez vagy másikához tartozóknak mondatnak, biztosítva lévén számukra ezen nemzetek jogai is.

Azonban sem az udvarnak, sem a jezsuitáknak nem tetszett a titokban tett ígéreteknek úton-útfélén való kikiabálása. A bécsi kormányköröknek ezen első találkozása a román néppel mutatja, hogy ígéretekben épen nem fukarkodtak, mikről később aztán hallani sem szerettek.

Azon időben Jánosi jezsuita volt megbizva a püspök melletti teendőkkel. Bántotta ezt különösen az, hogy a püspök a jezsuita befolyás, megtörésén, a hitoktatói állomás eltörlésén fáradozik. Áront, a fővikáriust, ennek püspöki széket ígervén, ügyének megnyerte. Panaszt emeltek tehát Mária Theresziánál Klein ellen, mint népbujtogató ellen, aki hívatlanul és illetéktelenül kér jogokat a nép számára, midőn a nép sorsával meg van elégedve; továbbá oly tényekkel is vádolták, amelyek nyilván az unió ellen szóltak, hogy t. i. a püspök a görög keletiektől lelkészeket fogadott, s hogy a templomokban unióellenes könyvekből olvastat stb.

E fondorkodás elkésérítette Kleint. Bécsbe idézték fel. Könyezve búcsúzott el övéitől, s a nép könyezve

vált el tőle, mert ragaszkodott hozzá. Bécsbe érkezvén, nem bocsátották a királyné elé, a míg magát ki nem tisztázza. Többen azt a tanácsot adták neki, hogy meneküljön Rómába. Kleint szépen menekülni engedték Rómába, a hol azon biztatást nyerte, hogy püspöki székét el nem vesztheti. Klein Rómában biztonságban érezte magát úgy Áront, mint a jezsuitát egyházi átokkal sújtja, mely intézkedését a templomokban fel is olvasták, a mi mély hatást tett a népre. Azonban Klein mégis rövidet húzott. Rómában nagy ínségbe jutott; eladta minden ékszerét. Püspöki széke betölthető nem volt, mert Klein arról nem mondott le s törvény szerint a püspöki szék üresedésbe nem jött. A jezsuiták szerettek a dolgok ezen állapotát, mert gondoltak arra, hogy így az egyház hozzászokik a püspök nélküli állapotokhoz s egy szép reggel az egész román egyházat valamely róm. kath. püspök hatásköre alá helyezhetik.

Felhasználván Klein püspök szomorú anyagi helyzetét, rávették mégis a lemondásra. Klein 1751 május 10-én 1200 frt évi segély biztosításának kikötése mellett, lemondását megteszi; 1768 szeptember 22 én pedig meghal Rómában, távol hazájától. E férfiú népe előtt martyr gyanánt szerepelt; a jezsuiták áldozata gyanánt tekintették, mely körülmény a jezsuiták elleni gyűlöletet csak növelni tudta.

Klein kezdi Erdélyben egyházilag és politikailag képviselni a román népet. A püspök egyházi és világi fő lesz, a román népet érdeklő egyházi és világi ügyekben hozzá intéztetnek a megkeresések; a román püspöki állás hatalommá fejlődik, a melylyel később számolni kellett.

A nemegegyesültek ez alatt hatalmasan mozogtak, felhasználták a zűrzavart s mind több és több egyházközséget hódítottak vissza; az egyesültek között is egyre szaporodott az elégtelenek száma, úgy annyira, hogy már komoly következményektől lehetett tartani.

Általános forrongásban volt az ország. Ezen forrongást előkészítette egy Visarion nevű zarándok, aki Joannovits szerb metropolita által lett küldve Erdélybe s aki egyszerű mértékletes életmódja, okos magaviseleté, az övéit jóval túlhaladó művelt tapasztaltsága, nem külön-

ben mint a görög egyházhoz szigorúan ragaszkodó ihletése által egészen arra látszék hivatva, hogy a meggyőződésében így megzavart románságot régi hitéhez vezesse vissza. A jövevény a nélkül, hogy más vallások ellen indulatos szónoklatokra fakadott volna, élénken íjztegeté a helyzetet, melybe a román nép a latin egyházhoz átállása következtében jutott. Társalgásban okos óvatosságot követett, ajándékot senkitől sem fogadott el, de osztott mérsékelt alamizsnát a szegényeknek; csak kenyérral, mézzel, veteményekkel, kávéval és theával élt, a hús és szeszes italok élvezésétől merőben megtartóztatván magát.

Útjában, a merre ment, százanként, ezrenként tódult hozzá a románság, állítván, hogy papjai által rászédetett s kijelentvén, hogy az átváltoztatott isteni tiszteletben résztvenni nem kíván. A zarándok híre terjedésével a békétlenség és háborgatás is nevededett; csodatételeket beszéltek róla s a románság általában sfánt — szent — czímen ismeré őt, kinek egyszerű neve Visarion volt. Már útjában N.-Szebenhez közeledék a sokaság bálványa, a mindenütt üdvözölt, hogy ott — mint mondá — apostoli küldetését végrehajtsa, midőn az országos főkormányzó és a katonaparancsnokság elnöke rendeletéből elfogatott és őrizet alatt N.-Szebenbe fogságba vitetett. De jó útlevellel lévén ellátva, nem bántak vele keményen s kényelméről s tisztességes tartásáról gondoskodtak; ő azonban kevéssel megelégedve, a kapott segély nagy részét őrei és a szegények között osztotta ki.

Megkérdezte: „kitől küldetett?“ „Az Istentől!“ felelé s kinyilatkoztató, miszerint meghallván, hogy a románok a keleti egyháztól elpártoltak, azért jött, hogy ha a mondottak csakugyan igazak, az eltévedt juhokat a nyájhoz visszatérítse.

Az egyesült püspök is megkereste fogházában Visariont, szemére hányván, mi okból érzi magát feljogosítva a hozzá tartozó egyház megzavarására, de a vádlott a bibliából és a szent atyák irataiból felelt a főpapnak.

A váratlan vendég több heti fogság után Fehérvárra tétetvén át, onnan Bécsbe vitetett, a hol szabadon

bocsátották; miként állítják, az orosz követ küldte vissza hazájába.

A veszedelmes kaluger ugyan eltávolítottatott, de legőszintébb részvétet és élénk emléket hagyott maga után sokaknál, mert ebből kifolyólag a románok közül sokan nyílt panaszra fakadtak, hogy papjaik rászedték; tőlük gyermekeik megkereszteltetését és halottjaik eltemetését elfogadni nem akarták; több egyházmegyében templomaikat elhagyták, papjaikra nem is hallgattak többé, s az üdvözülést egyedül a görög keleti egyházban hitték elérhetőnek.

A zavar Hunyadmegyében volt a legnagyobb. Hasztalan igyekezett a püspök és a hittanár elhíttetni a néppel, hogy volt apostoluk ravasz volt.¹

Itt-ott majdnem tettelegességre került már a dolog.

Hogy az elkeseredés meddig ment, mutatja az a körülmény, hogy Hátszeg vidékén Visarion fellépése után a vallási fanatizmus odáig ment, miszerint a románok templomukat újólág kitisztították, a földet mélyen felásván kihordották és új földet töltöttek helyébe; sok helyt pedig vizet hordottak a templomokba, megmosták azoknak falait, mintha csak az uniót mosták volna le azokról, újólág felszentelték, azokba nem unitus papokat állítván be.

A mily mértékben igyekeztek az unitusok hiveket szerezni, azon mértékben igyekeztek a nemunitusok gyűlölséget támasztani minden elleu, a mi Kómából eredt.

Figyelemre méltó körülmény az is, hogy 1690-ben Magyarország alsó vidékeinek románsága az orthodox szerb egyház körmei közé jutott, mely őt nyelvétől a templomban megfosztotta, némi vagyonára rátette a kezét, tehát könnyű munka volt onnan az erdélyi román egyházban a zűrzavart fenntartani. A Magyarországgal határos megyék, minő volt Hunyad is, fejtettek ki legnagyobb tevékenységet — szerb befolyás folytán — az erdélyi schismátikusok között.

Míg a zavar a román vallási ügyekben nőttön nőtt, politikai téren is a románok mind nagyobb merészséget

¹ Lásd a muz. egyll. kéziratát 107—117 1, valamint Teleki Domokos közleményét a Budapesti Szemle 1863-ki évf. 55—81 1.

tanúsítottak. Mindezen zavarokat tapasztalván különösen a katolikus földesurak, 1745-ben keményebben kezdtek elbánni a románsággal. Hunyadvármegyének Bács nevű falujában a birtokosságnak gyűlése lévén, a házat, melyben a gyűlés tartatott, a román nép sokasága megtámadta, az ablakokon bekiáltottak: „Uraik ne tegyetek rajtunk erőszakot!” Egyik exaltált román betolakodott a házba s levetvén czondráját, mondá: „Mi kivándorlunk, de ezt a czondrát a királynének hagyjuk, mert azt az ő földén szereztük.“

Természetes következménye e fellépésnek az volt, hogy a földesurak közül sokan igen keményen bántak a román jobbágyokkal; a gubernátor sokakat dévai jószágai-ból börtönre vettetett; sokan pedig a szigor elől megszöktek. Gróf Haller Pál Rété községéből több jobbágyot elfogatott és Segesvárra vitette, őket a börtönbe; különösen a disunitus papok ellen volt a nagyobb hajsza, mint a kik az országban szerte bujtogatták a népet és mindenféle költött dolgokkal a uniónak ártani, a szerb és görög befolyásnak pedig használni igyekeztek.

Húsvét alkalmával, igen sok helyt, a román lakosok nem mentek az unitus papokhoz p á s z k á t¹ venni, hanem elvándoroltak oda, a hol disunitus papok voltak. Felette sok kellemetlenséggel járt az is, hogy disunitus papot tartani szabad nem volt.

E közben az unitus papok között is igen nagy zűrzavar támadt. Tekintettel arra, hogy ezen eljárása a népnek őket erősen sértette, nemcsak, de sok helyt e miatt keményebb vádak eltűrésére is kénytelenítették, az unitus papok igen természetesen folytonos panaszokkal ostromolták a jezsuita theologust és a guberniumot, állítván, hogy ha a gubernium ügyökben el nem jár és nem rendelkezik akként, hogy mindezen viszályok azonnal megszüntessenek, az unitus papok a legnagyobb veszélynek lesznek kitéve, mert a nép már is megtagad minden fizetést az egyház részére, sőt általa életveszélyesen vannak megfenyegetve. Kénytelenek volnának templomaikat elhagyni.

A kir. főkormánysház nem tudott kibúvó lyukat,

¹ Megszentelt kenyér és bor. Húsvét napjának reggelén szokták kiosztani a román templomokban. A román ember húsvét reggelén mit sem eszik mielőtt pászkát nem vesz magához. A családfő minden családtagnak pászkát nyújt.

mentő eszközt felfedezni, mert az elégületlenek a szép szóra épen nem hajtottak.

Mindezen bajokat tisztán Visarion okozta. Ezért egy királyi rendelet érkezett le, a melyben Visarion „hitető veszedelmes impostor kaluger“-nek címéztetik. Szigorú rendelkezéseket foglal ez magában a disunitusok ellen.

Ennek alapján egy román nyelven kiadott pátenst-félében az unió hasznai élénk színekkel vannak festve. E pátenst mindenütt felolvasták a románok között.

A királyi parancs alapján kiadott főkörmányszéki rendeletre a tisztek keményen felléptek a disunitusok ellen.

A disunitus templomokat átadták az unitus papoknak s intették a népet az unió tiszteletben tartására. A lakosok által adott feleleteket a tisztek tovább adták; de céljukat még sem érték el, mert a disunitus lakók egyáltalában nem ígérték, hogy az uniót tiszteletben tartják, sőt ellenkezőleg kijelentették, hogy az unitusokkal egy templomba járni egyáltalában nem fognak.

A Fogarasmegyéből beérkezett jelentésből álljon itt mutatóképpen e rész:

1. Vajda-Récsén a román lakosok azt felelték a bizottságnak: „Mindent értünk, de feleségeink sem engedik, hogy unitus papokat tartsunk.“

2. Dráguson az unitus papokat figyelmeztették, ne merészeljenek a templomba lépni, mert ők, ha lefejeztetnek is, nem engedik be őket oda.

3. Bésenbákon az unitus papokat a templomból kikergették s Oláhországból hozattak maguknak a lakosok disunitus papokat.

4. Búcsúmban azt felelték: Parancs következtében mi a templomunkat átadjuk, de készebbek vagyunk kimenni az országból, elbujdosni, mintsem az unitus papot elfogadjuk.

5. Kopecselen a disunitus lakosok hasonlóan feleltek, valamint Ilyienben is.

A fogarasmegyei állapotok javítására vonatkozólag 1745 június 18-ról Haller János gubernátor kiadja a következő rendeletet:

Méltán consideratióba jön Fogaras földe mostani circumstántiák alkalmatosságával, midőn in matéria unionis disturbiumok tapasztaltainak s onnan is sok roszak

hallatnak, melyeknek eltávoztatására prospiciálni kegyelmeteknek serió intimáltatik és injungáltatik. Melyhez képest his acceptis convocáltasson minden schismaticusokat s leginkább a schismaticus pópákat, hogy azok együtt lévén a fogarasi esperest, midőn az unió puncturniról discourál, hallgassák, és a kiknek azok ellen valami difficultások leszen, proponálhassa s magát világosíthassa. Assecuráljanak kegyelmetek kit kit, hogy bátor-ságosan azon frequentiára compárealhatnak, mert senki-nek legkisebb bántódása sem leszen, szabadosán onnan megint elmehetnek.¹

Sem a kiküldött bizottság intelmeire, sem a kir. gubernium rendeletéire nem hallgatott a nép. Az egyesült papokat néhol a bizottság szeme láttára üzték ki a templomból. A földesurak ugyan igyekeztek csendesíteni a népet, de minden eredmény nélkül.

Nem ez, de még a bebörtönöztetés sem használt.

A kormányzék által megengedett fogarasi összejövetel, mely 1845 július 17-én lett megtartva, nem ütött ki jól az unióra nézve.

V a s z i 1, fogarasi unitus esperes, a ki ezen gyűlésnek indítója volt, az asztal mellett ülven, neki fogott a munkához s szónokolni kezdett a római pápa elsőségéről; Juon fogarasi disunitus pap közbeszólván, tagadja, hogy Péter külömb apostol lett volna a többieknél. V a s z i l i a esperes nem volt embere a dolognak, rá nézve a vitatkozás bizonyos kudarczczal végződött. Az unió ügyének ez a disputa is nagy mértékben ártott. Mert a fogarasi unitus hívek érezvén és látván espere-sük kudarczát, kijelentik, hogy ők szintén a schismátikusokhoz állanak át. De Juon pápa őket nem fogadta be egyházába, nehogy bajt csináljanak neki. A hívek azonban kijelentették, hogy ők többé az unitusok templomába be nem lépnek.

A vármegyei tiszték látván a dolgok ezen kimeneteletét, az özszegyűlteket haza bocsátották.²

Kétségtelenül, ezen idők igen szomorúk voltak a román népre nézve.

¹ Muzeum egyl. kézirat 137—138 lapokon.

² Muzeum egyl. kézirat 140—141 lapokon.

Az által, hogy Kleint Bécsbe idézték fel, s onnan Rómába ment, magában a görög katolikus egyházban is rettentő zűrzavarok, egyenetlenségek támadtak. E fejtelenség 1744-től 1752-ig tartott. A gör. katolikus egyház ellenségei azt híresztelték, hogy Klein azért hagyta el püspöki székét, mert belátta, hogy az unió felette káros a román népre nézve. A jezsuiták, Jánosi és Balog, tőlük kitelhetőleg szintén növelték a zavart: intézkedéseiket bizalmatlansággal fogadták, s mind erősebb gyökeret vert a hit, hogy a román nép nem is kap többé püspököt.

A gör katolikus papság ellen, maga a nép volt felingerelve. A hatóságok bármit tettek, tapintatlanság, rász indulat és más körülmények közbejátszása miatt az unió ügyének csak ártani tudtak.

Klein püspök a román népnek egy nemzeti irányt mutatott, ' mely a Hora-féle lázadás felé egyengette az utat.

Ezen zűrzavaros állapotoknál fogva a püspöki szék gyors betöltése szükségessé vált.

V. A gör. keleti szertartású egyház állapota az uniótól.

Az uniót az egész román nép nevében Írták alá; a gy.-fehérvári román püspöki egyház tehát egyesült lett; összes egyházi vagyona, templomai az újonnan létesült egyház tulajdonaivá váltak, Percznyileg folytak ugyan viták az unió felett, tényleges szakadás azonban nem történt. Nyílt szakadást csak a brassói (bolgárszegi) görögök idéztek elő, akik, mint említettük, 1701-ben, bizonyára külföldi befolyásra, az unió ellen tiltakoztak és a régi szertartásokhoz való ragaszkodásukat kifejezték.¹

Miután a gyula-fehérvári püspök egész népével állott át, természetes, hogy az erdélyi román püspöki szék többé nem volt görög keletinek mondható, mert egyelőre görög keleti szertartású egyház nem is létezett.

¹ E tiltakozás latin nyelven 1701 június 27-ről kelt s egész terjedelmében lásd Cipariu: Acta et fragmenta hist. eccl. 268—269. 1. A tiltakozás fogalmazója Nagyszegi Gábor, kiről már megemlékeztünk, súlyosan bűnhődött e merészsége miatt. Lásd Nagyszegi ügyét bővebben gróf Bethlen Miklós Önéletírásában Szalay Lászlónál II. k. 205. és következő lapjain.

A görög katolikus egyházból időnként kiálló elemek napról-napra szaporodtak. A visszaálló hívek, főpásztor hiányában, Oláhország és Moldova, Bosznia és Szerbia ó-hitü püspökeihez folyamodtak segítségért. Voltak elégtelen kalugerek, akik leginkább személyi érdekek, magán gyűlölség, néha vallási fanatizmus által hajtatva még Oroszország és Bukovina főpapjait is felkeresték s hallatlan vérlázító iszonyatosságok, üldöztetések előadásával őket beavatkozásra akarták bírni. Ez után akárhány bodorgó kaluger nemcsak tekintélyes pénzsegélyhez, de papi méltósághoz is jutott. Tág tere nyílt a besugásnak és árulkodásnak.

A már ismertetett zűrzavarban mindég akadt egy-egy férfiú, a ki a nem egyesültek nevében vezette a mozgalmat az egyesült egyház ellen, ezek mindig a külföld, leginkább a szláv és görög befolyás érdekeit szolgálták. Ezen férfiakat azok, akik az ó-hitü román egyház történetét megírták, ha nem is felszentelt püspököknek, de egyházvezetőknek ismerik el.¹

Ilyen vezetőnek mutatkozik Czirka János Dositeu, aki sok kellemetlenséget okozott Athánásiusnak mindjárt az unió kimondása idejében. E férfiú alsófehérme^yei gambuczi születésű, Bethlen Miklós szerint: „magyar-deák, olvasást tudó, értelmes és tudós pap, a ki (Athanasiusnak) a püspökségben competitora volt.”² Az unió mozgalmi közben, miután a püspöki széktől elesett, eltűnt Erdélyből s 1700-ban megjelent az elégtelen románok között állítván, hogy őt Oláhországban püspöknek szentelték s törvény szerint Erdély püspöke ő volna, azért jött pedig, hogy megvigasztalja azokat, akik a régi hithez való ragaszkodást mutatnak.³

Czirka János Dositeu ezen állításai azonban nem bizonyultak valóknak. Az ő neve nem fordul elő a bukaresti felszentelt püspökök lajstromában, a püspöki méltóságot tehát azon zűrzavaros időkben csak bitorolta.

A mint Athánásiusnak Kollonich kardinálishoz 1700 október 26-áról intézett panaszából kitetszik, Czirka volt

¹ Popea M.: Vechia mitropolia 141—146. lapokon; Ságuna András: Istoria bisericeii ortb. II. k. 177. s köv. lapjain.

² Szalay Lászlónál: Magyar történelmi emlékek III. k. 215. 1. Sinkai Cronica III, k. 211-212 I.

³ Ságuna idézett műve II. k. 178 I.

az első, aki lázított az unió ellen. E panaszban¹ Athanasius templomi könyvek ellopásával vádolja a feltolakodott gör. kel. püspököt, lévén ő megelőzőleg egyesült lelkésze a gyula-fehérvári román ekklesiának, így a gör. kat.holikus püspök fegyelmi hatósága alá tartozván. Athanasius Czirkát a gyula-fehérvári zsinat elébe idézte, hogy a vádak ellen védekezzék. A vonakodó Czirka elfogatott, útközben, állítólag kálvinista segítséggel, öreitől megszökött s a nagyenyedi ev. ref. kollégiumba menekült; majd kálvinista lelkésznek hirdette magát s mint ilyen Hunyadmegye egyik falujában működött. Hunyadmegyében, mint Áthanasius panaszleveléből értesülünk, tiz ilyen kálvinista pap működött, a kik azonban a gör. keleti egyház összes szertartásaihoz ragaszkodtak, misét szolgáltattak, a szenteket tisztelték, böjtöltek, ünnepet tartottak stb.² Ezekhez tartozott Czirka is, akinek Bethlen Miklós szerint: a „gubernátor és több református urakkal aperte pártját fogók, collocálók Hunyadvármegyében reformáta oláh ecclesiában fizetést is rendelvén neki.“⁸

E miatt Áthanasius püspök és Szúnyog, a thieologus jezsuita, gróf Bethlen Miklóst és a gubernátort felsőbb helyen be is panaszolták,⁴ hol az ügyet vizsgálat tárgyává tették.

Második disunitus vezető volna Visárium, a kivel már bővebben foglalkoztunk.⁵

Kiváló szerepet játszott Sofronius gör. kel. kaluger, a ki talán legtöbbet ártott az unió ügyének.

Sofronius alsó-fehérmegyei csórai születésű.⁶ 1759 körül lép föl. A higgadságot, az ékesszólást — írja róla

¹ Nilles M.: Symbolae I. k. 220 - 223 1.

² „Sunt in Comitatu Hunyad ensi decem sacerdotos, qui se a gremio Ecclesiae substraxerunt Calvinisticisque unitos mentiuntur; nara liturgiám ut ante celebrant, sanctos e.olunt, festa celebrant, jejunant, aliaque omnia, ut prius. practicant, quae tamen Calvinistae detestantur.“ Nillesnél Áthanasius panasza I. k. 221. 1.

³ Szalay: Magyar tört. eml. (gróf Bethlen Miklós Önéletírása). III. k. 210.1.

⁴ A Czirka ügyére vonatkozó okmányokat lásd Nilles M. idézett művének I. k. 220. 223. 245. 3«. 372. 374. 385—386. 1.

⁵ A Visáriumra vonatkozó összes okmányokat 1. Nilles id. m. II. k. 556. 560, 564. 1.

⁶ Némely egyházíró közép-szolnoki, némelyik hunyadmegyei születésűnek állítja Sofroniust- L. Cipariu: Acta et fragmenta művében a 108. lapon Klein Sámuel. Nillesnél II. k. 616.

gróf Teleki Domokos¹ — és következetességet, melyet Visariontól nem tagadhatni meg, Sofroniusban hiában keressük, ki felette egyszerit és kevés műveltséggel bíró egyén volt, de midőn e jellemvonásokban a tömeggel, melyre hatni kívánt összhangzottak, egyéb tulajdonai nagy mértékben képesíték őt, hogy a létező viszonyok között népe és egyháza mozgalmában szerepet játszódjék. Sofronius az izgatás, a vállalkozás és merészség embere volt, melynek célját, valamint eszközeit mélyebb belátással fontolgatni és megválasztani nem reá tartozott, mind a mellett feltaláljuk benne azon ravasz népvezetők tulajdonait is, kik mint a mérséklés, kiegyenlítés és rend emberei szoktak megjeleni akkor, midőn a mozgalmak biztos korlátaikon túlcsapongnak, midőn a körülmények óvatosságot parancsolnak.

Sofronius, mint kaluger a zivataros idők miatt Oláhországba húzta meg magát, a hol állítólag püspök lett² s mint ilyen tért vissza Erdélybe.

Az ó-hitűek, kik főpásztor nélkül eleinte köszönettel vették, hogy vallásuk gyakorlatában nem zavartatnak, Sofronius idejében már követelésekkel állanak elé. Püspököt követelnek maguknak. A bécsi kormány, mert ilyen irányban nem kérelmeztek s mert úgy vélekedett, hogy a főpásztor nélküli diszuntusok előbb-utóbb megúnják a harcztot s az uniót elfogadják — a g. kel. püspök kinevezéséről mit sem akart hallani, a inig erre aztán a körülmények rákényszerítették.

Sofronius minden idejét és erejét arra használta fel, hogy a román népet az egyesülés ügyétől távortartsa. Ez neki nagy mértékben sikerült. Bejárta a falvakat, városokat, mindenütt misézett és prédikált az unió ellen; még az elpártoltak is visszatértek. A hunyadmegyei tisztség a kaluger működését veszedelmesnek tartván, elfogatta s a bábolnai fogházba vitette. A románság dorongokkal felfegyverkezve B a l o g h László főispán

¹ Budapesti Szemle (1863) 17-ik kötet, 67—68. 1.

² Hintz: Geschichte des Bisthums der griech. nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen 43. 1. — Hurmuzachi Eudoxius: Fragmente II. k. 134—135. „Der Kaluger Sofronie ... in Walachei zum Bischof von Siebenbürgen geweiht . . .“ Terjedelmesen e férfiúról 1. gróf Teleki Domokos Két kalugerjét a Budapesti Szemle 17-ik kötetében 68—79. Teleki e műve Bod Péternek: „Brevis valachorum Transylv. incol. história“ című kézirati műve után készült. Sofroniusra vonatkozó adatainkat részben innen mentjük.

lakára rontott, megtámadták a börtönt s abból Sofroniust erőszakkal kiszabadították; a megyei közgyűléshez 600 aláírással ellátott kérvényt nyújtottak be, püspököt és szabad vallásgyakorlatot követelven. A gör. keletiek erre erőszakhoz folyamodtak, a templomokat erőszakkal foglalták el, Gyula-Fehérvárt zsinatot tartottak, a Mezőségen Pagocsán véresre verték a gör. katolikusokat stb.

A rendet fenntartani nem lehetett, daczára annak, hogy a főkormányshék a gör. keleti kiválóbb papokat elfogatta s katonacsapatok járták be az országot.

A bihari havasok népe között működött leginkább Sofronius. Abrudbányát katonaság lepi meg, az ó-hitű templomot megtámadja, ajtaját betöri s Sofronius elfogja, katonaköpenyeget adnak reá s lóra ültetve viszik. A nép azonban észrevette a katonaság cselét, — nagy csoportokba összegyűl s a zalatnai utón a katonaság elébe áll, Sofroniust kiszabadítja; a katonaságot bizonyára agyonverte volna, ha Sofronius nem szól mellette. Azonban a katonacsapatból a feldühödt tömeg több egyént magával hurczolt kezesül. Ki írhatná le az azután beállott kegyetlenségeket? A tömeg megrohanta azok házait, a kik a katonaság kirendelésének gyanújában állottak; azokat feldúlták, felpredálták. Zalatnán a zavar több napig tartott. A zalatnai egyesült papot elfogván, kezeinél fogva felakasztották és addig kínozták, a míg a fondorlatok egész sorozatát elé nem adta s azt, hogy kik voltak részesek Sofroniust elfogatásában. A főbűnös Györgyét, a gáldi papot, halálra keresték, Sofronius azonban megkegyelmezett neki, miután ő a templom ajtajától az oltárig térden csúszott s szavait visszavonta.

Zalatnáról egy előkelő kamarai tisztviselőt Sofronius követül küldött a főkormányshékhez és a főhadvezérhez kijelentvén, ha az elfogott papokat ki nem bocsátják, a hívek nagyobb erőszakhoz folyamodnak s addig el se oszlanak. A követ tizenkét nap mnlvá visszajött s kijelentette, hogy az elfogott papok szabadon bocsátattak, a mely körülmény a zavargókba még több bátorságot öntött. Erre Sofronius a következő levelet intézte a nagy-szebeni katonai parancsnokhoz:

„Uraságod a Sofronius miatt Zalatnán támadt zavarokért bocsánatot hirdet azon esetre, ha a csend

helyreáll. Ez helyreállt, de ő (Sofronius) tudja, hogy három pap, egyik Aknárról, másik a Bánságból, a harmadik Kornéczeletről Szebenben, a kormányszéknél fogva tartatik. Ezek azon órában, midőn a tábornok e levelet veszi, bocsáttassanak szabadon, valamint minden a vallás miatt bebörtönözött fogoly. Végül megkívánom, hogy a szádi esperes is,¹ kinek holléte nem tudatik, bocsáttassák az országba vissza. Míg ezek meg nem történnek, béke nem lesz s a zalatnai kamarai tisztek elégséges kezes-ségül szolgálhatnak, kiket legott^ letartóztat, ha a foglyokat szabadon nem bocsátják. Én Sofronius kaluger.²

1760 márczius 21-én Mária Theresia, a kedélyek lecsendesítése szempontjából, egyik leiratában gör. keleti püspök kiküldését Ígérte. Ezen Ígérethez azonban ama világos feltételt kötötte ki, hogy a nem egyesültek a más vallásuak elleni minden kihágástól és bármely rendtelenségtől tartózkodjanak, a felsőbb rendeleteknek engedelmeskedjenek, ellenesetben se szabad vallásgyakorlatot, se püspököt nem nyernek, a királynénak erős akarata lévén, hogy a felsőbb rendeleteknek engedelmeskedő számosb rész, nem pedig a rendetlenkedő kisebb rész élvezze a vallásos türelem jótékonyágát.

Ezen rendelet Alsó-Fehér, Hunyad, Fogaras, Szeben, Éjegyház, Szerdahely, Szász-Sebes, Szász-Város megyékben és városokban román nyelven kihirdettetett. Azonban a kívánt nyugalom helyre nem állott.

Nemcsak a görög katolikus papokat, hiveket, de egyúttal a földbirtokosokat is rémület fogta el s Sofroniusnak merész, kihívó magatartása a főkormányszéket és hadparancsnokságot is megfélemlítette. Sofronius minden engedelem nélkül, zsinatot tartott. 1761 február 25-én hivei Gyula-Fehérvárra lettek volna összegyüleudők, de a vár kapui a tömeg elöl bezárattak, az ágyuk kiszégeztettek. Sofronius a megjelent biztosok előtt kijelentette, hogy a gyűlést ép a rend érdekében hívta össze.

A kormány megsokalta a lázongást. 1761 mártius végén Buccow Adolfot, mint katonai főparancsnokot az

¹ Fogarasnegyei szádi g. kel. esperest a Mezőségen Uzdi Szentpéteren jártában Pagocsán a gör. katolikusok katonasággal elfogatták, a székházára, majd Kolozsvárra hurczolták, honnan Bécsbe vitték fel. Sofronius fellépése után visszaküldték Erdélybe.

³ L. Teleki idézett cikkét 71. lapon.

országba küldötte, a fennforgó vallási viszályok kiegyenlítésére őt kir. biztosul nevezvén ki. Ugyan e célból melléje rendeltetett Novákovics Dénes, budai g. keleti püspök is. Egyszersmind több lovas és gyalog csapat különböző ezredből rendeltetett be az országba, melyek a nép elrettentésére ágyuk kíséretében jártak alá s fel az országban. Buccov N.-Szebenből april 9-én egy rendeletet bocsátott ki. hogy: kész a g. kel felekezet számára püspököt rendelni, minden eddigi kihágásaiért megbocsátani, ha az egyesültekkel testvéri egyetértésben él. A g.-keletiek megbízottjait. ápril 26-ra N.-Szebenbe idézte. E napon meg is jelentek a követek, kiket a budai püspök egyenként fogadott s minden jelentékenyebb eredmény nélkül őket el is bocsátotta magától.

Sofroniust szintén N.-Szebenbe idézték. A nép rosztól tartván, nagy tömegben kísérte Buccovhoz, aki különben igen szívélyesen fogadta. E találkozás után a kaluger ritkán jelent meg azután a nép között s egyáltalában felhagyott izgatásaival. Buccov, mint gr. Teleki megjegyzi, Sofroniust vagy megnyerte, vagy megijesztette. Sofronius később eltűnt. Klein szerint királyi parancs következtében elhagyta az országot, kiment Oláhországba, a hol szintén zavarokat csinált, miért az oroszok rátették kezüket és kivégezték.¹

Buccov a rend helyreállításához fogott; a felekezetek számarányának kitudása végett összeírást rendelt; a görög katolikusok birtokában volt s a nemegyesültek által elfoglalt templomokat visszaadatta; így kerültek a g.-katolikusok birtokába a vízaknai, fogarasi, szelistyai, gyula-fehérvári templomok; a nem egyesültek kolostorait Fogaras vidékén, Hunyad- és Alsó-Fehérme gyében felgyujtatta, leromboltatta; az országban fel s alá járó katonaság 1761 július elején három oszlopban az Ompoly és Körös völgyén, valamint a N.-Enyedről felvivő ösvényen Abrudbányára ment s itt, valamint Topánfalván és Zalathnán állást foglalt. Néhány nap múlva az itteni kincstári uradalom falvainak képviselői bizonyos szerződési pontokat Írtak alá, a melyekben mindkét felekezetbeliek kötelezték magukat arra, hogy úgy egymás között, mint a közigazgatási és uradalmi tisztek

¹ Cipariu: Acta et fragmenta, 108. lapon.

irányában kímélettel és engedelmességgel viseltetnek s az okozott károkat megtérítik. Az egyházi törvényhatóságot illetőleg ki volt fejezve, hogy valamint az egyesültek püspököktől függenek, akképen engedelmeskedjenek az óhitűek is a számukra kirendelt püspöknek. Meg lett ígérve, hogyha e pontok megtartására a lakosság hitet tesz, nemcsak a katonaság távozik el vidékükéről, hanem a kincstártól még templomhelyet is kapnak.

1761 augusztus végén Novákovics Dénes budai püspököt ideiglenesen megbízták az erdélyi gör. keletiek egyházi ügyeinek vezetésével és ezen minőségében Brassóban, a görög keletiek nagy örömeire, be is igtatták.

A Maros völgyében, különösen Tordamegyében, szádi Molnár János (a nyírott, tunsul) működött az ó-hitűek apostolaként, akit szintén Oláhországban szenteltek pappá, honnan Erdélybe, az egyenletlenség szitására, küldötték be. A zaklatott gör. katolikusok a bujtogató kalugerre rátették kezüket, fogva Balázsfalvára vitték, a hol megnyírták, papi méltóságától megfosztották. Kiszabadulása után régi mesterségéhez fogván, ismét elfogták, Maros-Vásárhelyre, majd Bécsbe vitték, míg onnan is kiszabadult s később a bánati részekben meghalt.

Novákovics budai püspököt, mint említettük, az erdélyi gör. keleti egyház felügyeletével megbízták. A püspök, mielőtt felavatták volna, esküvel bizonyította, hogy nem tartozik az egyesült hithez,

1761 volna tehát azon év, melyben a gör. keletiek kitartó buzgalma s a külföldi g. keleti püspökök befolyása következtében, a bécsi kormány, ha nem is törvényileg, de elismerte a gör. kel. egyház létezését Erdélyben.

A vallási ügyek végleges elintézése szükségessé vált. Már 1761 octóber 17-én kelt utasítás következtében a megyéket biztosok járták be, a templomi s más egyházi ügyek rendezése végett. Ez utasítás, mely Buccov, mint a királyi bizottság elnöke által lett aláírva, a két felekezet egyházi vagyonának elkülönítését rendelte el, a rend fenntartására községenkint bizalmi férfiakat rendelt ki s egyáltalában részletesen rendel-

kezett az állapotok javítása, a közös dolgok elválasztása s a további teendők iránt.

Úgy Novákovics, mint a budai püspöki székben 1770 mártius 2-án helyében következő C k i r i l o v i c s Sofronius, nem volt voltaképen püspöke az erdélyi gör. keleti egyháznak. Csak adminisztrátorok voltak ezek, székhelyük Buda volt s ők maguk gyakran alkalmazkodtak a bécsi udvarnál a végett, hogy az erdélyiek számára külön püspöki szék állíttassák fel.¹ A két adminisztrátor törhetlen buzgalmát végre siker koronázta. 1783 november 6-án N i c h i t i c s Gedeon, szerb archimándrita, a kárloviczi szerb metropolita ajánlataira erdélyi görög keleti püspöknek neveztetett ki, székhelye N.-Szeben; évi fizetése 4000 írtban állapított meg s az összes dogmátikus és tisztán vallási kérdésekben a kárloviczi szerb metropolita és szinódus hatósága alá helyeztetett.²

Így a görög keletiek álma, 83 évig tartó küzdés után, beteljesült. Nem volt azonban köszönet benne. A román egyház az idegen szláv jármot, melytől az unió által megmenekülendő volt, újólag felvette s most még élvezettel igyekezett hordozni azt. A szláv csel-szövény diadalmaskodott; két felé osztotta a román népet, annak nagy részét körmei közé kaparitván. A szláv egyház nem emelte fel egészen magához a gör. nemegyesült románokat; nem akarta részesíteni az általa élvezett jogokban, sőt azokból a leghatározottabb módon kizárta.³

Nikitics püspök bejövén Erdélybe, Resinár községébe telepedett le, N.-Szeben mellett. Alatta a vallási villongás dühe alább szállott; a kedélyek azonban egészen nem csillapultak le. Sőt mi több, a már lázongáshoz szokott abrudbánya-vidéki román nép, hatalmát és

¹ Popea idézett műv. 146. l.

² Ságuna idézett művének II. K. 187-ik lapján olvasható a Patnik Mózes kárloviczi metropolitához intézett leirat „ . . . primoloco propositum Gedeonem Nikitics pro episcopo in Transilvania non unito denominare. vultque benignissime, ut idem penes 4000 llorenorum salarium et obiectis in regno quoque Hungáriáé usuventibus percipiendum, sedem habitationis Cibnii ligát ac in dogmaticis et pure spiritualibus ab Exelentia Vestra et Synodo archiepiscopoh dependeat . . .

³ A fennebb érintett leirat szavai erre vonatkozólag; „ . . . ab omnibus tamen, quibus natio in Hungária Ilyrica fruitur privilegiis, exclusus sit.“

a hatóságok gyengeségét ismervén, más irányban kezdte erejét megpróbálni. Az 1784-ki Hora-lázadás bő tanúságot szolgáltat nekünk erről. A vallási villongást polgárháború váltotta fel.

Az új püspök sokat tett, hogy az egyház közigazgatása, nevelésügye rendezettebb állapotba jussanak. Az iskolaügyet az 1786 márczius 4-én kelt császári irattal rendezték.

II. József császár ugyanis akként rendelkezett, hogy a meglévő iskolák jobb karba helyeztessenek, a nagyobb községekben új iskolákat állítsanak fel, hogy az iskolákat felállító községekkel különös jó módon bánjanak el; kisebb és szegényebb községeknek meg volt engedve, hogy közösen állítsanak iskolákat; hogy a költségek rovatalokból és a szülők által fizetendő tandíjából fedeztessenek; 25 tanítói állomás rendszersíttetett 50 frt fizetéssel s 400 frttal egy tanfelügyelői állomás. Ezen felügyelői állomás 1838-ig állott fenn, mikor a gör. keleti iskolák felügyeletét főkormányszéki rendelettel, a katolikus püspökre bízták.

Nikitics 1788-ban halt meg: egyházának kormányzása ideiglenesen Popovics János esperesre, mint vikáriusra, szállott. 1789 május 25-én erősítették meg Adámovics Gerasimot, a bezdini (Bánátban) raonászteria archimandritáját, erdélyi g. kel. püspöki székében s voltaképpen ő volna a második kinevezett, elismert g. kel. püspök az unió után; eredetére nézve szintén szláv.

A francia forradalom, a Hora-lázadás, Sinkai György fellépése nemzetiségi eszméivel, a nép figyelmét elvonták a vallási vitáktól; a gyűlölködés és súrlódás, mely különben még ma sem szűnt meg egészen, percznyileg szünetelni látszott; a nemzetiségi eszmét látjuk feltűnni, mely a vallási kérdést háttérbe szorította; ez magában egyesített minden érdeket. Sérelme volt a népnek politikai és egyházi tekintetben; a két felekezet kezét fogott a sérelmek orvoslására, A gör. katolikus püspök a gör. keleti egyház jogainak kivívásáért küzd. Ez mindenesetre nagy haladás volt.

Az 1790 december 12-re Kolozsvárra összehívott országgyűléshez Babb gör. kath. és Adámovics gör.

keleti román püspökök, a román nép nevében, terjedelmes emlékiratot¹ nyújtottak be, melyben hosszabb bevezetés után, a gör. keleti szertartású egyház szabad vallásgyakorlatának kimondásáért, a többi felekezetek által élvezett hasonló jogokért és a román népnek, mint negyedik nemzetnek, elismertetéseért folyamodtak.

Ezen kérvény eredménye az 1761-ki 66. t.-cikk¹¹ volt, mely így szól: „A nem egyesült gör. keleti szertartású vallás, mely eddig ezen ország törvényeinél fogva a túrt vallások közé számíttatott, a jelen törvénynél fogva szabad gyakorlatában oly móddal erősítettik meg, hogy minden ezen valláshitelt követők az ő Felsege által kinevezendő püspököktől függjenek és állapotokra nézve a többi lakosokkal egyenlőknek tekintessenek, a közterhek hordozásában és más tartozásukban másoknál jobban meg ne terheltesse, a papság ügyei, egyházközségek, alapítványok és az ifjúság nevelése iránti királyi felségjogok továbbra is sértetlenül maradván.”³

Ezzel a gör. keletiek, habár vallásuk ötödiknek fel nem vétetett, szabad vallásgyakorlatot nyertek s ebbeli joguk törvényileg szentesítve lett.

Az 1792 május 2-ki királyi leirat,¹ melylyel a szabad vallásgyakorlatról szóló törvény becikkelyezés végett leküldetett, a nem egyesültek közhivatalokra való alkalmazásáról és neveltetéséről szól. Az országgyűlés e pontra tett felelete⁵ „ . . . ezen rendelkezés nézve nem tanáltanak az ország rendei semmi ellenkező okot, de a szentegyházi dolgokra rendeltetett deputációnak kötelessége leszen, hogy az oláhságnak kiműveléséről es szelidebb erkölcsre leendő oktatásáról való plánumban a magyar nyelvnek közöttek való elter-

¹ Jiepresentatio et humillime preces universae in Transilvania valachicae nationis, — Jassi 1791.

² De libero religionis graeci ritus disunitorum exercitio. L. az illető országgyűlési jegyzőkönyv 64-6-ik lapját.

³ L. Incze József: Erdélyországi Országgyűlési végzések 202. 1.

⁴ Az illető országgyűlési jkőnyv 110-ik lapján. 4-6. pont: Gum de libero religionis graeci ritus non unitorum exercitio in articulo 66 per Nos clementer confirmato cautum sit: quod geranda per valachos graeci ritus non unitos publica munia clementer resolvimus, hős etiam si requisitis qualitatibus instructi fuerint ad omnia illa officia, quae per leges ad quatuor receptas religiones restricta non sunt, admovendos esse.

⁵ U. o. 811. lapon.

jesztéséről igyekezzen valami jó módnak elintézését dolgozni.“

Így a gör. keleti szertartású hívek közhivatalokra való képességet is nyertek s nevelési ügyök országos ügygyé lett.

Adámovics Gerászim 1796-ban halt meg, Resinár községében temették el előde mellé; az egyházi kormányt ideiglenesen Hutiovics János, hunyadmegyei esperes vette át. E két idegen ajkú püspökről meg kell jegyeznünk azt, hogy miut idegenek, a gör. katolikus egyházzal békében igyekeztek élni, kerültek minden összeütközést, mely őket különben a hatalom előtt is kompromittálta volna. A görög katolikusok azonban felhasználták a kedvező alkalmat, igen sok hívet térítették vissza.

1796-tól 1810-ig a püspöki szék üres volt. Ezen idő alatt a gör. katolikusok több és több hívet nyertek. 1810 május 26-án érkezett a kir. főkörmányszékhez a rendelet, melyben a püspöki széknek választás útján való betöltése megengedett. E kir. leiratban a püspöki fizetés 4000 írtban állapították meg a szidokszialis alapból fedezendőleg, melynek jövedelmét 2½ krajczárról 3 krajczárra emelték, a szemináriumnak és elemi iskoláknak felállítását engedték meg. 1810 szept. 10-én a tordai zsinaton összegyűlt esperesek Moga Lászlót választották püspöknek, aki ezen állásában december 21-én meg is erősített. Moga püspökösködése 1845 október 27-ig tartott. Ő volna az első román nemzetiségű gör. keleti püspök Erdélyben az unió után.'

Moga megerősítő levelében részletes utasítást nyert az udvartól; utasították, hogy a püspök a királyhoz hű legyen: tartsa magát szigorúan a létező törvényekhez és szabályokhoz; idegen államokból jövő bujtogató kalugereket ne tűrjön; a gör. katolikus vallás terjedése útjába akadályokat ne gördítsen, az áttérni akarókat szándékuktól el ne tántorítsa, Kolozsvárt székeljen, a konzisztorium könyvét minden hónapban terjessze fel, stb. stb. Moga alatt igen sokan tértek át a gör. katolikus vallásra. Ő állította fel a n.-szebeni papnövelde; Bécsben négy papnövendéket taníttatott, a kiből semina-

riumi tanárok lettek. Az 1827 és 1842-ki országgyűléshez ő is kérvényezett a királyföldön élő románok érdekében. Halála után egyházának egy házat és 27,000 frtot hagyott, mely összegből 10,000 írttal szegény tanulók segélyezésére egy alapot teremtettek.

1846 június 27-én S á g u n a András püspökhelyettes lett; 1847 december 2-án a tordai szinóduson ugyancsak őt püspökké választották s 1848 január 24-én ezen állásában legfelsőbb helyről megerősítést, nyert. A férfiút, ki egyházát oly magas polczra emelte, a ki egyetlen kedvező alkalmat sem szalasztott kiszélesíteni az egyház jogalapját, 1873 június havában temették el Resinár községében.

Az 1864-ki érsek egyházi szinodus Ságuna érdekeit és tényeit a következőkben sorolta fel: A papságot szenvedő, nyomott és műveletlen állapotából kiemelte; a népnevelést előmozdította, három éves theologiai tanfolyammal bíró papnövelvét, két évi tanfolyamu tanítóképezdét, egy teljes és egy algymnasiumot, mintegy 600 népiskolát létesített; a szeminárium és papság számára 25 ezer frt, más egyházi és iskolai czélokra szintén 25 ezer frt államsegélyt eszközölt ki; N.-Szebenben nyomdát állított fel, s a Ferencz József-alap megteremtésével a szegény tanulók jövőjéről gondoskodott.

S á g u n a szereplése szomorú időkre esett. 1848-ban először az unió mellett foglalt állást, majd elhagyta a hazafias irányt és értelmi szerzője lett a román nép 1848/9-ki magatartásának. Ezen időben L é m é n y i balázsfalvi gör. kath. püspök, mint a ki törvényes alapon állva, a magyarokkal tartott, Ságuna által egészen leszoríthatott a küzdterről. Egy nagy eszme fogamzott meg Ságuna agyában s annak megvalósítására rendkívüli szívósággal dolgozott. A görög katolikus egyházfő ellen a félrevezetett nép fel volt zúdulva. Ságuna a gör. kath. egyházat akarta megsemmisíteni s egyetlen egyházba terelni a népet, a gör. keletibe.

1848 május 15-én a balázsfalvi népgyűlésen Ságuna szót adott ebbeli gondolatának: A román nép követeli, hogy a román egyház felekezet különbség nélkül (az unitus és nem unitus nevezetek előrlésével) szabad legyen

és független maradjon akármely egyháztól, jogokban és hasznokban egyenlő legyen Erdély többi egyházaival. Ő követeli az érsekséget és az évenként tartandó zsinatot a régi jog szerint, mely zsinaton egyházi és világi képviselők legyenek. Azon zsinaton választassanak a román püspökök is, szabad választás útján, minden kijelölés nélkül.¹

Az 1848-diki erdélyi országgyűlés IX-ik törvényjavaslata: „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetek (melyek közé a nem egyesült görög szerzeteknek is értetnek), teljes és tökéletes jog-egyenlőséggel bírnak“ megerősítetlen maradt;² a pesti országgyűlés 20. t.-cikke azonban a szabad vallásgyakorlatot és jog-egyenlőséget a gör. keletiekre is kiterjesztette.

Ságuna ezzel nem volt megelégedve, ő saját főhátasága alatt akarta egyházi területben az egész román népet látni. 1849 február 25-én Ságunát, disunitus egyénnel, a Mocsonyiakkal, Popással, Hurmuzáchi-val stb. Olmützben látjuk; a „román nép nevében“, támaszkodván a forradalom elfojtására a magyarokkal szemben hozott nagy áldozatokra, kérvényezte a királynál a román népnek egy-egy házba való egyesítését egyetlen házi fő alatt, ki alatt állának a többi megyés püspökök.³

Ezen vergődéseknek azonban foganatjuk nem volt, daczára annak, hogy ez ügyben 1849 október 24-én a gör. keletiek kívánságaikat ismételték.

A gör. katolikus egyház Sulucz Sándorban 1850 november 18-án oly férfit nyert, a ki mint püspök és mint politikus a nép és egyház bizalmát teljesen bírta. A gör. keletiek igyekezete hajótörést szenvedett; sőt 1850 december 12-én a gyula-fehérvári gör. katolikus metropolitai szék helyreállított, ezt a pápa 1853 december 9-ről kelt bullájában tudomásul vette s így 1854 december 22-én Sulucz Sterka Sándor, mint gör. kath. érsek-metropolita beiktattott; az 1851 február

¹ Lásd a balázsfalvi gyűlés jkönyvét Papiu Ilarián: Istoria Ifomanilor II. k. 291—302. 1. Kővári László: Okmánytár az 1848/9-ki erdélyi eseményekhez 17—24. 1.

² Sándor József: Okmánytár. 45. tápon.

³ Ezen kérvény egész terjedelmében olvasható Laurián Trebonán: Magazin istoric pentru Dacia VII. k. 1 — 4. lapokon.

23-áról kelt császári parancs következtében pedig Szamos Újvárt és Lúgoson két gör. kath. püspökség állítatott fel.

A Ságuna által megindított mozgalmat Sulutz, ezekből láthatólag, saját egyháza javára zsákmányolta ki, sőt merészsége odáig terjedt, hogy 1855 ápril 21-én kelt felhívásában felhívja a román népet a gör. kath. egyházba való visszatérésre.¹ Ezt Ságuna el nem tűrhette. 1855 május 24 én a kormánynál, december 1-én pedig a Felségnél Sulutz ellen panaszt emelt, melynek azonban semmi eredménye sem volt. Ságuna ott is vitatta, hogy a gyula-fehérvári metropolitai szék csak gör. keleti lehet.

Ezen fellépés s a görög katolikusok által elért eredmény kiábrándította a merészen tervező Ságunát. Felhagyott a nagy eszméssel; két czélt tűzött ki maga elé; egyházát a károlviczai metropolita hatósága alól kivonni és a gör. keletiek számára egy érsek metropolitai széket eszközölni ki.

Az első reménysugár ezen ideák felé csak 1860-ban mutatkozott, mikor Ságuna és néhány hive, valamint Raiacsics, károlviczi szerb metropolita, mint birodalmi képviselők Bécsben időztek. Mindkét fél tudta és érezte, hogy megbeszélni valója van. 1860 június 28- és 30-án értekeztek is, de eredmény nélkül. Ezen értekezleteknek annyi eredménye volt, hogy a két fél között hatalmas vita támadt a sajtóban; a szerbek nem akarták kiengegni körmeik közül a románokat, a románok pedig függetlenségükre való jogaikat bizonyították. 1800 augusztus 21-én a királyhoz benyújtott, kérvényükben a gör. keletiek egy erdélyi metropolita-szék felállítását, és annak a szerbektől való függetlenítését kérték.

A birodalmi hivatalos közlöny 1805 január 5-iki számában, sok vajúadás és kongresszusi tárgyalás után, megjelent végre az 1864 december 25-ről keltezett császári kézirat, mely szerint a magyarországi gör. keleti hivek számára Erdélyben külön érsek-metropolitai szék engedélyeztetett, független a szerbekétől s abba Ságuna András érsek-metropolitának ki is neveztetett. A szer-

¹ Gazeta Trans. 1855. 81. száma. Popea idézett művének 167—169. 1.

bektől való tényleges megválás azonban csak 1865-ben következett be, mikor a július 8-án kelt diplomával az aradi gör. keleti püspöki egyház kikerekítettett s a karánsebesi püspöki egyház megalakított.

Mihelyt alkotmányunk helyreállott, a magyar törvényhozás 1868-ban sietett a gör. keletiek egyházi jogait, autonómiáját törvényileg biztosítani, a szerbektől való függetlenségüket kimondani; miáltal a gör. keleti egyház e hazában, a legszélesebb alapon nyugvó autonómiát és szabadságot nyeri. A kérdéses törvénycikk 8. és 9. §§. a szerb és román feleket egyházi javaik elkülönítésére nézve a rendes hatóságokhoz utasítják.

Ily eseményeken ment, át hazánkban a gör. keleti egyház; az 1868-ki törvény annak alkotmányát, szabadságait, autonómiáját, biztos alapokra fektette.

A hazai gör. keleti románok a karánsebesi és aradi püspökeikkel együtt, ma már az erdélyi gör. keleti érsek metropolita főhatósága alatt állanak; a püspöki egyházak keblü ügyeiket ugyan szinodusaikon önállóan intézik el, közös vallási, dogmatikus ügyeiket azonban az érsek-metropolita elnöklete alatt, álló nemzeti kongresszuson, mely a főpapokon kívül 30 pap és 60 világi küldöttről alakul, döntenek el. Ezen kongresszusok csak kormányi engedély mellett hívhatók össze. Az első ily kongresszust 1868 szeptember 16-ára hívták össze és tartott október 7-ig. E kongresszus nevezetes azért, mert ebben intézték el az egyházi, alapítványi stb. függő ügyeket.

Ságunát az érsek-metropolitai széken Iváskovics Prokob követte; a gör. keleti egyház élén ma Román Miron áll, a ki böles mérséklettel igyekszik egyházának hazánkban úgy szólva páratlan autonómiáját fenntartani, s az egyház javát előmozdítani.

VI. A gur. kath. egyház Klein után.

Említettük, hogy az unitus egyházban a jezsuiták szertelen beavatkozása miatt a fejetlenség nőttön-nőtt, a püspöki szék tekintélye alászállott, s a görög keletiek részéről jövő támadások miatt már lázongásoktól lehetett tartani.

A püspöki szék múlhatatlan betöltése már elodázhatatlanná vált. Hogy az unió ügye újabb lendületet vegyen, Máriaffy Dávid és Dobra Péter az unió protektorainak neveztek ki, kik is az 1751. nov. 3 án Balázsfalván tartott egyházi gyülekezetben (sobor), mint királyi biztosok voltak jelen, ahol Áron Péter, Májor Gergely és Kaliáni Szilveszter püspök-kandidátusoknak választottak. Ezek közül 1752-ben Áron Péter¹ megerősítést nyert, kinek püspökösködése 1764 február 25-ig tartott.

Áron alatt Salbeck Mihály volt a jezsuita theologus, kitől sokat túrt. Salbeck püspök akart lenni s miután terve nem sikerült, mindenféle akadályt tudott gördíteni a haladás útjába; nem csoda tehát, ha Áron is minden erejéből küzdött a jezsuita-theologus állás eltörléséért, a minek alatta azonban eredménye nem lett.

Sokat tett Áron püspök az oktatás érdekében. Több egyházi könyvet nyomtatott, A kir. szeminárium mellett püspöki szemináriumot is létesített, melyben 24 gyermeket neveltetett a saját költségén; elemi iskolákat létesített; a balázsfalvi iskolákat, melyekben azon időben 300 román gyermek tanult, 1754-ben megnyitotta,² a tanulók között naponként kenyeret osztogatott, őket ruházattal látta el.

Áron püspök alatt a két egyház közötti villongás tetőpontra hágott. Kormányzása békés nem volt. Már némi anyagi érdekek miatt magában a g. kath. egyházban is viszály ütött ki; Májor Gergely és Kaliáni kalugerek a püspök ellen különféle panaszokat terjesztettek fel a bécsi kormányhoz. E püspök alatt lázított Sofron g. kel. kaluger és Buccow generális alatta lépett fel kir. biztos gyanánt, a két egyház között fennforgó viszályok ügyében. Áron püspök alatt tért át a disunitusokhoz az abrnbácy-vidéki havasok népe.

Áront sok jótéteményéért 1764 február 25-én bekövetkezett halálakor népe őszintén megsiratta.

¹ Áron Péterre vonatkozó adatok 1. Nillesnél II. k. 605—621. Cipariu: Acta de fragm. 104—113. 1. Maior Péter: Istoría bisericeii 210—230. lap.

² Az okmányok láthatók Cipariu: Acta et fragm. 217—224 lapokon.

Rednik Athánásius¹ vezette Áron után, mint vicarius, az egyház ügyeit., jezsuita-theologus More István felügyelete mellett. Sajnos, hogy a jezsuiták beavatkozása folytán már Klein Innocentius alatt kitört belviszály sem Áron, sem Rednik alatt nem szűnt meg.

1764 június 28, 29 és 30-án tartott egyházgyűlésen (sobor) püspök kandidátusok lettek: Májor Gergely (90 szavazattal), Klein (72 sz.), Kaliáni Szilveszter (16 sz.) és Rednik Athanasius (9 sz.). Megerősítést nyert Rednik. Erre a viszály még nagyobb fokra hágott. A Balázsfalván tartott gyűlésen Redniket Májor Gergely és társai püspöknek el nem ismerték. Avram és dájai Szakadát balázsfalvi esperesek pedig XIII-ik Klemen pápához folyamodtak, hogy Redniket semmi esetre se erősítse meg püspöknek, miután nekik nem kell. A fejtelenség odáig ment, hogy a kinevezett püspök Ilire nélkül a balázsfalvi még teljesen be nem végzett templomban 1765 január 1-én istentiszteletet tartottak; az engedelmességet egészen megtagadták. A Bécsben időző püspök minderről értesülvén, a kormánynál Májor Gergelyt és társait bepanaszolta, minek következtében Hadik katonai főparancsnok Májor Gergelyt N.-Szebenbe idézte s bezáratta, hasonlóképpen tett több esperessel és pappal, a kik Májor Gergelylyel tartván, a kinevezett püspöknek az engedelmességet megtagadták; Májor Gergelyt három havi fogság után katonai fedezet alatt Munkácsra vitték, ahol szintén felügyelet alatt tartották.

1765 augusztus 27-én tért vissza Rednik Bécsből Balázsfalvára, ahol már kellő tisztelettel fogadták; a bűnösök nagy része tőle bocsánatot kért. November 13-án folyt le a nagy papi gyűlés, melyen a királyi megerősítő leirat és az erre vonatkozó pápai bullák felolvastattak, mindkettő engedelmességet és tiszteletet parancsolván az új püspökkel szemben. Ugyanakkor a püspök kinevezte az egyes egyházi állásokra az illető egyéneket. Ily belviszályok niatt a görög katolikus egyház megerősödni nem tudott, kifelé hatni képes nem

¹ Rednik vicariusságára és püspökösködésére, a közte és Maior (Iergely között fennforgott viszályra vonatkozó okmányokat l. Nillesnél II. k. 62!)—640. l. Maior P. idézett művében 230. s köv. lapjain s Cipariu: Acta et fragmenta 113—125. J.

volt. A nem egyesültek pedig minden alkalmat felhasználtak híveket szerezni a belvillongással elfoglalt egyháztól, a mi nekik nagy mértékben sikerült is.

Rednik 1772 május 2-án halt meg. Igazságos, istenfélő volt, egyszerű ruhában járt, állandóan böjtölt s egyháza szokásait hiven megtartotta. A latinizáló törekvéseket visszautasította s a pápánál ezek ellen 1771-ben egy 144 lapra terjedő memorandumban tiltakozott állítván, hogy a gör. katolikus egyház többre nem szorítható, mint a mire magát az ismeretes áttérési okmányban kötelezte. Alatta Mária Theresia két román ifjú számára a bécsi Pázmáneumban alapítványokat tett. Ezen időtől fogva az egyházban a Rómából és Bécsből jövő kinevelt román ifjak vitték a főszerepet: ők voltak a tanárok és ők foglalták el a magasabb egyházi hivatalokat is.

R.edniket a papság szigora miatt nem kedvelte.

1771-ben József Munkácson lévén, az ott fogva lévő Májor Gergely nála kegyelemért folyamodott. A leendő császár megvizsgáltatta a balázsfalvi kalugerek ügyét, s Májort, valamint társait rehabilitálta. Májor Gergelyt Bécsbe hívták s rábízták az azon időben ott felállított orosz-román nyomda vezetését.

Redniknek eközben bekövetkezett halála után a papság a császárné előleges engedelmét eszközölte ki, hogy Májor Gergelyt püspöknek kandidálhassa. A balázsfalvi 1772 augusztus 15 én Haller és Béli grófok, mint kir. biztosok jelenlétében megtartott gyűlésen Májor Gergely több mint száz szavazattal püspöknek kandidál tatott, mely választás még azon év october havában megerősítést nyert.

Májor Gergely püspökösödése 1772-től 1782-ig tartott.¹ Alatta igen sok nevezetes változáson ment át a gör. katolikus egyház. Nillesnek az az állítása hogy Májor Gergely kellő értelem nélkül kormányozta volna egyházát, nem alapszik valóságon. Májor egyike lesz egyháza legkitűnőbb püspökeinek mindig.

A jezsuita Nilles ezen állítása, abban leli magyará-

¹ A Májorra vonatkozó adatok láthatók Nillesnél II. k. (540—656. 1. Cipariu: Acta et fragmenta 125—181 lapig. Foia bisericească si scolastică. évf. majdnem minden számában. Májor Péternél: 218 laptól kezdve.

² 11. k. 655, 1.

zatát, hogy Májor Gergely minden erejéből azon működött, hogy az annyi vizzálynak magvát elhintő jezsuita theologusi állást a román püspök mellől megszüntesse. Az egyház nagy öröme a görög katolikus püspök 1773 bán a jezsuiták ezen gyámságától örök időkre megmenekedett.

Utolsó theologus volt More István; állása eltöröltetett.

A nagyobb kellemetlenség és baj azonban csak ekkor vette voltaképen kezdetét. A befolyást vesztő és éidekeikben megsértett jezsuiták mindenáron azon voltak, hogy Májor Gergelyt a püspökösködére képtelennek mutassák be; más oldalról ki akarták mutatni azt is, hogy a görög katolikus püspök a jezsuiták támogatása nélkül nem működhetik, szóval a theologus állás nélkülözhetetlenségét akarták bebizonyítani.

Épen az erély, a bölcs mérséklet, az egyházban uralkodó rend s a gör. kath. egyház hatalmas emelkedése okozta a Májor Gergely bukását. A jezsuiták a segélyük nélkül elért eredményt elszívni nem tudták. A mily esztelenül üldözték megelőzőleg a disunitusokat s a mily erőszakot használtak a gör. katolikus vallás elterjesztésében, ép oly mértékben hagyták magára Majort, sőt mi több, a gör. keletiek rendkívül dédelgetése következett be. A gör. katolikus papok fiait katonáknak fogdosták, pénzbeli követelésekkel állottak elő, míg a disunitusokat senki sem bántotta. Némely disunitus esperes (mint a magyar nagy-zsombori is) a régi bujtogatókat most már minden büntetés nélkül előlről kezdhette. „Ezen és ehhez hasonló dolgokat hiában panaszolok a kir. főkormányshéknél, a táblánál, senki sem hallgat reám, én az enyéimmal meg vagyok vetve és megakadályozva minden jóban“,¹ írja Májor egyik bécsi barátjának 1779 február 22-én.

Hanem Májor nem csüggedett. Éjjel-nappal liivei között volt; buzdított, a tántorgókat megfenyítette; bevallott célja volt az egész román népet egyetlen egyházban hozni össze, a gr. katolikusban. Ezt, erősen akarta; éhen-szomjan dolgozott célja elérésére. 1779-ig

¹ Foia bis. si scol. II. évf. (1889) 10. szám.

hat év alatt 50,721 lélekkel gyarapította egyházát, háromszáz falut térített meg Erdélyben.¹ 1761-ben az összes egyesült családok száma: 18,622 volt 430 templommal; a nem egyesülteké pedig 66,482 és 754 templom; 1779-ben az egyesült családok száma: 69,343, a templomok száma pedig 1073-ra emelkedett. Ez eredményt tisztán Májor Gergely tapintatának, bölcs mérésékletének, jó modorának és annak lehet köszönni, hogy a jezsuiták már nem voltak többé a püspök oldala mellett, a miért a nép bizalmatlan volt az unióval szemben lezdetől fogva.

Számos panasz ment fel Májor ellen; leginkább a disunitusokat használták fel céljukra a jezsuiták, de magában a püspöki környezetben is tudtak híveket maguknak szerezni s őket céljaikra felhasználni.² Úgy tűnt fel a dolog, mintha Erdélyben a disunitusok Májor miatt sok üldözésnek volnának kitéve. 1780 december 5-ről kelt levelében a bécsi nunciusnak e tárgyban bő felvilágosítást adott a püspök.³ Nem használt az semmit, Májornak buknia kellett.

Reischach Thaddeus kancellár végre Bécsből 1782-ben bizalmas levélben kereste fel Májort, hogy püspöki állásáról mondjon le. Májor Gergely vágyott a nyugalomra. 1782 aug. 12-ről kelt iratában a nélkül, hogy legmeghittebb barátai tudtak volna róla valamit, püspöki méltóságáról hivatkozván a körülményekre, előhaladott életkorára és arra, hogy már kiterjedt egyházmegyéje hivatottabb kormányzót igényel — lemondott.⁴

Májor Gergely 1785-ben halt meg Gyulafehérvárt; haláláig évenként 1500 frt járadékban részesült. Végrendelete,⁵ mely alapítólevél gyanánt is szolgál, 1784 december 29 én kelt, számos jótékony intézkedései, alapítványai nemes gondolkozásáról tanúskodtak.

Májort B a b b János követte a püspöki széken (1783-tól 1830-ig), a ki Belső-Szolnokmegyében, Ormán-

¹ A két felekezet híveinek összeírása 1733, 1761- és 1779-ben történt. Láthatók ezen összeírások a balázsfalvi káptalan levéltárában.

² A panaszok összegezvék József császárnak 1731 december 12-én kelt leiratában. L. Májor Péter idézett művének 219—223. lapjain.

³ Foia bis. si scol. I. évf. (1888) 19. szám.

⁴ Foia biser- ši scol. 1888. évf. 21. számában a lemondási irat egész terjedelmében olvasható.

⁵ Olvasható Cipariu: Acta et frag. 39—55.

ban született 1739-ben.¹ A hittudományokat N.-Szombatban végezte, több helyt paposkodott. Darabont Ignáczzal és Áron Jakabbal együtt jelölték a püspöki székre, a megerősítést ő nyerte el.

Babb püspökösködése mindenesetre nagy hatású volt, de nem volt nyugalmas; a belzavarok alatta még fokozódtak. A belviszályt a balázsfalvi bázilikánus kalugerek támasztották mindannyiszor s okot adott erre az a körülmény, hogy a szerzet jövedelmeit a püspök szokta volt kezelni. Már közvetlen Májor Péter lemondása után József császár akként intézkedett, hogy a bázilikánus szerzet összes vagyonát és jövedelmét a püspök kezelje s azért a szerzetnek 4000 írt évi bért fizessen, gondolván, hogy ez által az állandóvá vált kellemtelenedéseknek útját vágja. Babb idejében Sinkai György, Májor Péter és Klein Sámuel voltak a kalugerek, akik Rómában s Bécsben nevelkedvén műveltség és ismeret dolgában magukat a püspöknél gazdagabbnak tartották s ez okon nem adták meg a püspöknek a kellő tiszteletet. A bázilikánus kalugerek alkották a püspöki konzisztoriumot, mely az egyház ügyeiben döntött; a jezsuita theologus volt a konzisztoriumban az első személy. Ez állás tudvalevőleg 1773-ban eltöröltetett.

Babb János erős akaratú férfiú volt, ellenmondást nem tűrt, a konzisztoriumban akaratát érvényesíteni tudta mindannyiszor. A kalugerek száma, kiket Babb egyáltalában nem sziveit, alatta 11-ről 3-ra apadt le, feltett célja lévén különben e szerzetet egészen feloszlatni. Terve sikerült is. Sinkai és társai és a püspök között azért is, mert Babb igen sok latin egyházi szertartást vett be a gör. kath. egyházba, erős viszály tört ki, a *m(<ly a püspök diadalával végződött. Sinkai és társai* ellen Alsó-Fehérmegye tisztsége 1794 szeptember 11-én vizsgálatot² indított. Sinkai börtönbe jutott, társai szét-szóródtak, Babb pedig ellenségeitől megmenekedett.

Babb János a konzisztoriumot más alapra fektette.

¹ Életrajza s a püspökösködésére vonatkozó okmányok láthatók Nillesnél II. k. 657—674. I; Cipariunál: 132—1-44. 1; Májor Péternél: 224. laptól.

² A vizsgálati jkönyv a n.-enyedi megyei levéltárban van. Egész terjedelmében olvasható különben Papiu Iláriánnál is: Viata lui Sincai 91 — 102. lapjain.

Hét kanonoki állomást rendszeresített,¹ azoknak fizetéséről gondoskodott. A kanonokok, kik egyúttal a balázsfalvi iskolákban tanárok is voltak, már a világi papok közül nevezettek ki. Az egyházi, vallási ügyeket rendezte, a balázsfalvi 1321 szept. 16-án megtartott egyházgyűlésen, a konzisztoriumra, vikáriusra, esperesekre, papokra, egyházi hívekre és üres papi állomásokra vonatkozó szabályrendeleteket megalkotta; a gör. keleti egyházzal békében igyekezett élni, összes vagyonát a román népnek hagyta alapítványokra.¹ Alatta, önként jelentkezve, sokan léptek be a gör. katolikus egyházba. Rendkívüli érdemei elismeréséül valóságos belső titkos tanácsosságot nyert és a Leopold-rend lovagjának neveztetett ki. Mint pap és mint a román nép fia egyaránt teljesítette kötelességét. Ádamovics gör. keleti püspökkel ő írta volt alá azon kérelmet, melyet a román nép nevében az 1791-ki országgyűléshez benyújtottak, abban vallásszabadságért és nemzeti jogokért folyamodván.

Májor Péter egyháztörténetében kapzsinak, önzőnek, erőszakosnak és tudatlannak állítja Babbot. Ő azonban, mint ellenség, bíráló nem lehet. Az ellene felhozott vádak az eredmény fényesen czáfolta meg.

Babb halála őszinte fájdalmat okozott az egyházban.

L e m é n y i J á n o s 1832-től 1850-ig ült a püspöki széken; kiváló műveltségű, egyházát és népét egyaránt szerető férfin volt. Az alatta megtartott erdélyi országgyűléseken a román nép és egyház érdekeit hatalmasan védte; az 1848-iki kolozsvári és budapesti országgyűléseken az unió határozott hívének vallotta magát, miért sokat szenvedett azon román politikusoktól, a kik azon időben egészen más irányt vettek volt.

1845-ben kiűtött volt már a vizzály Leményi, a balázsfalvi tanárok és a tanulók egy része között.³ Barnucz, Krainik, és több társa, a papnövendékek egy részével megtagadták a püspöknek tartozó engedelmességet; a püspök személyét úton útfélen gyalázták, rendleteit visszautasították s oda törekedtek, hogy a püspököt Balázsfalváról kiűzzék. V-ik Ferdinánd vizsgálatot

¹ Ezen alapító levele 1787 február 1-én kelt, megerősítve a király által. Olvasható Májor Péternél 236—243. l.

² Végrendelete I. Cipariunál 32—38. l.

³ Lásd Jakab Klek Szabadságtörténetét 68. laptól.

rendelt el ez ügyben. A pártos tanárok állasuktól fel-függesztettek s több növendéket a papnöveldeből kiutasítottak. A püspök elleni ingerültség azonban alább nem szállott. A kiűzött tanárok és tanítványok bejárták az országot mindenütt izgatván a püspök ellen. 1848 elején a román népet azon egyének uralták, kik 1846-ban a püspök ellen fellázadtak volt. Barnucz, Pap Sándor, Axente Szever, Báternai Sándor stb. 1848 május 15-én a Balázsfalván összegyűlt nép előtt, jobbra politikai és személyi indokokból a püspököt inzultálták. A személyes ellenszenv, a fékvesztett párdüh már a félrevezetett tömegnél is jelentkezett s ez a körülmény a gör. katolikus egyház fennállását azon időkben komolyan veszélyeztette. Ságuna a disunitusok felemelkedését az egész román nép segítségével eszközölte ki.

Leményi tisztán hazafias magatartása, az alkotmány tisztelete s a történelmi jogalap fenntartása miatt 1850-ben mint kegyvesztett állásáról lemondott.

Sterka Sulucz Sándor 1850 tői 1867-ig ült a fogarasi püspöki s illetőleg a gy.-fehérvári metropolitai széken.¹ Született 1794-ben február 15 én Abrudbányán nemes és gazdag szülőktől; Zalathnán és Balázsfalván tanult; 1814-ben, mint végzett theologus megnősült s ugyanazon évben Babb püspök szentelte fel s Bisztrára küldte ki papnak, a tekintélyes bisztrai gör. kath. egyház vezetésére. Nejét három év múlva elvesztette. Bisztrón 21 esztendeig lelkészkedetf. 1836-ban Szilágy-Somlyóra került vikárisunak. 1848-ban nagy szerepet játszott mint politikus, A balázsfalvi nemzeti gyűlésen Barnucz pártján foglalt helyet; 1850-ben Bécsbe hívták s mint bizalmas férfiút különféle kitüntetésben részesítették. 1850-ben választották meg püspöknek, ugyanazon év november 18-án megerősítést is nyert; 1854 december 22-én a helyreállított gyula-fehérvári metropolitai székbe érsek-metropolitának neveztetett ki és így ő volna az első görög katolikus érsek-metropolita azon a széken. Valóságos belső titkos tanácsos, a Leopold- és a Ferencz József-rend lovagja lett.

Kiváló tehetségű férfiú volt, a ki gátot tudott vetni

¹ Életrajza Vulcan J.: Panteonul Román 113—116-ig. Nillesnél: 11. köt. 674-692.

Ságuna gör. kel. érsek hatalmaskodásainak s annak az áramlatnak, mely a gör. katolikus egyház beolvasztását s a román népnek egyesülését tervezte egy disunitus egyházi fő alatt.

Ő ki tudta kívánni annak elismerését, hogy a gyulafehérvári metropolitai széket a görög katolikusoké; azon helyre is állítottatott daczára annak, hogy Ságuna azt a disunitusok számára óhajtotta volna megnyerni. A disunitusok nyertek ugyan egy érsek-metropolitai széket, de azt erdélyinek nevezték s székhelyéül N.-Szebeut állapították meg.

Az így megalakult gör. kath. érsek-metropolitai széket főhatósága alá helyeztettek, mint suffraganeusok, a nagyváradi, az újon kinevezett szamosujvári és lugosi gör. katolikus püspökök; ezeknek egymáshoz való viszonyát az egyes szinodusokon rendezték. A szinodusokra vonatkozó okmányok láthatók Moldován János kitűnő román tudós: *Acte sinodale cimii* kiadványában.

A nagyváradi suffraganeus g. kath. püspökök eddig: Erdélyi László 1862-ig; Papp Szilágyi József (1863—1873); Olteán János (1874—1877), Pável Mihály 1879-től fogva. A szamosujvári püspöki széken: Alexi János (1854-től 1863-ig), Vancea János (1865—1868-ig), Pável Mihály (1872—1879-ig), Szabó János 1879-től. A lugosi püspöki széken: Dobra Sándor (1854—1870), Olteán János (1870—1874-ig), Mibáli Viktor 1874-től máig.

A görög katolikusok abbéli törekvését, hogy egyházuknak a gör. keletiekéhez hasonló autonómiát nyerjenek, siker nem koronázta.

Sterka Sulucz Sándor 1867 szeptember 6-án halt meg. Balázsfálván 1861 április 23-án kelt végrendeletében több mint százezer forintnyi vagyonát különféle alapítványokra, hagyományozta.¹ Sulucz az érsek-metropolitai széken magának hervadatlan érdemeket szerzett. Iskolákat emelt, tanítókat képzett s a papság szellemi műveltségét jelentékenyen fokozta.

Szerencséje volt a gör. kath. egyháznak, hogy a fogarasi s illetőleg gyulafehérvári érsek-metropolitai széken mind hivatásuk magaslatán álló férfiak ültek.

¹ Végrendelete egész terjedelmében Nillesnél: 684—692. 1.

1868 december 21-től a gör. kath. egyházat V a n - c e a János érsek-metropolita kormányozza. Ritka műveltségű, valódi vallásos érzületű és nagy tudományit férfiú, egyházának osztatlan szel eteieit és nagyrabecsülését méltán vívta ki. Minden jövedelmét a népnevelésre fordítja. Több ismert és ismeretlen ténye mellett a balázsfalvi román főgimnázium mellett felállított tápintézete az érsek-metropolita önzetlen nagylelkéről tanúskodik. La mulfi ani!

A két felekezet között ma is itt-ott, kitör még a viszály, leginkább azon községekben, a hol mind a két félnek van hive s egyháza; sokhelyt közösen tartanak fenn iskolát s ebből aztán mindenféle kellemetlenség támad, melyek felsőbb egyházi hatóságoknál több jegyzékváltásra nyújtanak alkalmat. Azonban a regi gyűlölködés megszűnt s mindkét fél a legjobb akarattal törekszik a békét, a keresztényi szeretetet ápolni a két felekezet hivei között.

A két felekezet egyháza ily eseményeken és átalakulásakon ment keresztül az unió óta.

Az unió üdvös voltát leginkább az a körülmény hirdeti, hogy a román nép fiai előtt megnyíltak a béli és külföldi iskolák. Emelni akarták a papok műveltségét, kiszélesíteni azok látkörét s ez által az egész román népet emelték. Minden tudomány és ismeret az unió útján került a román néphez. Az irodalom, a nyelv, a történelem s minden tudományág művelése az unió által nyert kezdetet. A gör. kath. egyház férfiai ébresztették fel az egész román világot, ők adtak irányt minden téren.

Mindez oly eredmény, melyért a nép örök hálával viseltethetik azok iránt, a kik az uniót bármely célból létesítették.

A ROMÁN JOBBÁGYOK TÖRTÉNETÉBŐL

A román jobbágyok történetéből.

Komán történetírók,¹ mint Papin Párián,² Densusián Miklós,³ Brezoián János,⁴ Bálcescu Miklós,⁵ Laurian Trebonián,¹ Xenopol A. D.,⁷ Sinkai György,⁸ Maior Péter⁰ és a többi mind, a kik hazánk történetéből a román nép helyzetével foglalkoztak; román költők, minő különösen Marosán András, bizonyos keserúséggel írják a román jobbágyok sorsáról, és a jobbágyi rendszer mostohaságaiért a felelősség egész terhét az erdélyi három kiváltságos nemzet nyakába tolják.

Hát hiszen a jobbágyok sorsa sehol a világon nem volt minden sanyarúság nélküli, és bizonyára elferditené a tényeket az, a ki azt mondaná, hogy Magyarországon a jobbágyok élete valami boldog volt, hisz felkelések, lázadások bizonyítnák az ellenkezőt.

Hanem az is czélzatosan cselekszik, a ki minden felelősséget oly intézményért, mely Magyarországon is idegen volt, egyetlen ország népének nyakába akar akasztani, a mint ezt a román történetírók nagy része cselekszi.

A jobbágyoknak helyzete Magyarországon semmi esetre sem volt örvendetes. Törvényeink azonban nem voltak embertelenek. Egyes földesúr kegyetlen, zsarnoki hajlamokkal biró, de a másik jó szívű és nemes gondolkodású volt; egy helyt tehát a jobbágy jó bánásmódban részesült, más helyt szenvedett, de törvényeink embertelenek nem voltak.

Az Approbaták és a Compillaták abbeli tilalmát, mely szerint parasztnak posztóruhát, csizmát, dupla forintos süveget, nadrágot, gyolcs inget viselni, lovat tartani,¹⁰ fegyvert hordani szabad nem volt, nem tartom

¹ Istoria romimilor din Dacia Superioară. ² Revoluțiunea lui Horia in Transilvania și Ungaria. ³ Vechile instituțiuni ale Romaniei. ^{4, 5, 6, 7, 9} Historii romanilor. — ¹⁰ Aprob. V. B. 47. Edictum.

valami rendkívül súlyos intézkedésnek, s ha a jobbágy rendszert a kor szelleméből kifolyó intézmény gyanánt Magyarországon is bevették, embertelennek nem lehet tartani a törvény azon intézkedéseit sem, melyek szerint a jobbágyok a földhez tartozók — glebae adstricti — lévén, szabadon nem költözhetek s mint jobbágy földesurának hatalma alatt állott.

Azonban törvényeink sok humánus rendelkezést is foglalnak magukban; így megrendelik, hogy jobbágy asszonyok, leányok istenesen való férjhezmenetelekben földesurok által 100 fit büntetés terhe alatt ne impedíáltassanak.¹

Az 1624-diki gyulafehérvári országgyűlés 8-ik t.-cikelye kimondja, hogy az iskolától a jobbágy-gyermek 1000 forint büntetés terhe alatt vissza ne tartassák.

Ezekhez hasonló több törvényes intézkedésről tethetnék még említést a melyek a mellett bizonyítanak, hogy nálunk a törvényhozás, a közvélemény s illetőleg a nemesi felfogás a jobbágyot mégis mindig csak embernek tartotta — és a jobbágy fogalmát a rab fogalmától mindig megkülönböztette.

Nálunk nem volt külön törvény alkotva román, magyar, tót stb. jobbágy számára; a ki ezen állapotban volt, az egy törvény alatt állott.

Ettől azonban eltekintek és azt mondom, hogy a magyar, a székely és a szász nem érezvén magát atyafiságban a román jobbágygyal, arra súlyosabb terheket rakott; vagy állítsuk azt, a mi különben szintén nem áll, hogy a magyar, a székely és a szász épen azért, mert a románt idegen fajnak tartotta, jobbágygyá tette; rabbá azonban nem aljasította sohasem, pedig nem volt saját véréből való vér és saját busából való has.

A román történetírók bizonyos könnyelműséggel siklanak el a két román fejedelemség hasonló jobbágy-intézménye felett és hallgatással mellőzik a jobbágy-állapotot, melybe a román elem a román elemet döntötte volt, sőt mi több, Brezoián János² történész és társai a romániai állapotokért is magát Magyarországot

¹ Approbb. III. II. 30 ez.

² Fennebb idézett munkájának 76—81. lapjain Papadopul Calimahi Sándor: Convorbiri lat. 1887. év 6. alapján.

teszik felelőssé. Némely román történetíró pedig épen szépíteni igyekszik a dolgot, felette restelven bizonyára, hogy a román bojárok saját véreikkel szemben hatalmasan túltettek a magyar földesurakon.

Mikor még a történelmet a tények valósága szerint írták, Cantemir Demeter¹ például elismeri, hogy a román jobbágy sorsa a világ összes jobbágyai között a legsúlyosabb: a bojár szabadon eladhatja jobbágyait, épen mint a rabszolgákat.

Azt mondják, hogy a jobbágy-rendszert Mihály vajda, kit a román történelem Vitéznek nevez, vitte be a román fejedelemségekbe, a 16-ik század végén. Ez nem áll, mert megelőzőleg már voltak jobbágyok Romániában.

A fejedelemségekben a vecin (szomszéd), román (román) és a rob (rab) szó voltaképen egy fogalmat fejezett ki. Vecin (szomszéd) az volt, a ki innen Erdélyből, tehát a szomszédból ment át a román tartományokba s mint uratlan járókelő valamely bojár által elfogatott s jobbágygyá tétetett, mert megjegyzendő, hogy a román bojár bármely szabadon járó parasztra rátehetette a kezét s az, ha nem tudta bebizonyítani szabad, illetőleg bojári voltát, a földesur rabjává lett örök időkre, minden maradékaival együtt. Erdélyből jobb sors reményében sok jobbágy szökött ki Moldova és Oláhországba, de hát ott kegyetlenebb sorsban részesültek, mint itt. Sokan, a kik teheték, visszavándoroltak Erdélybe; az ily visszajötteknek, barangolóknak elfogatását törvényeink szintén megengedték.²

A román szó, mint alább róla meggyőződünk, a fejedelemségek törvényei és történeti adatai szerint szintén jobbágyot, rabszolgát jelentett, a mi onnan támadott, hogy akkor csak a paraszt nevezte magát a nemzetisége szerint: román-nak, az úr már nem volt az, az magát már boier, tehát bojárnak nevezte.

Úgy a vecin-t, mint a román-t a két román fejedelemségben közösen rob-nak hívták, tanúskodik erről számos okirat. A jobbágy tehát, a ki rendszerint paraszt román volt, lett legyen erdélyi bevándorolt, vagy oláh fejedelemségi benszülött, rob-nak, rab-nak nevez-

¹ Descriptio Moldáviáé (Bukarest. 1872.) 119—124 lap.

² Approb. 111. R. 31. t.

tetett, a szláv nyelven szerkesztett okiratok szerint, a szláv rob-ból.

Nálunk a jobbágyot nem hívták rab-nak, csak a munkát nevezték el robot-nak, szolgainak. Mindezen elnevezések, fogalmak egészen elütnek a magyarországi elnevezésektől és fogalmaktól, következésképp úgy áll a dolog, hogy jobbágy-rendszerét a két fejedelemségben a román elem ízlése és felfogása szerint rendezte be.

Cantemir szerint a bojár követeléseinek nem volt sem mértéke, sem határa. A jobbágyokat, mint rabszolgákat, adták, vették; tehát nem voltak a földnek tartozékai — glebae adstricti — hanem ingó dolgok; a földes urak elválasztották a földtől s eladták őket egymagukra is. A földesúr, szorultságában, kiválasztott jobbágyai közül néhányat, elválasztotta atyjától a leányt, fivéréától a nővért, a szeretőt a szeretőtől s eladta őket más földesúrnak adásvevési szerződés mellett, a szerint, a mint egymás közt megegyeztek, fejenként 10 aranytól felfelé.

Maga Mihály vajda is vásárolt románokat, rabokat,¹ jelesen megvette Micleát, az ő csapatával, Voinicult, Bárbult, Popát, Opreát, családjaikkal és ezekből sokakat el is ajándékozott; megvásárolta a Miksienest községbelieket, a kik magukat románokul adták el s lettek a fejedelem rabjai.

Ezen adásvevés, csere általános volt a két román fejedelemségben.

Romániában a jobbágyságot az 1865 ápril 23-án kihirdetett törvényzikkal törölték el, azonban daczára ennek még 1882-ben is támadtak ember-adásvevési szerződésekből kifolyó perlekedések.² Némely bojár még akkor sem akart tudni arról, hogy a törvény minden embertelen szerződéseket semmiséknek, sőt a szerződő felek ezen tényeit büntetendő cselekményeknek nyilvánította.

A rabkereskedés annyira ment már a két fejedelemségben, hogy önként szabademberek is eladták magukat másoknak; vagy szabad szülő gyermekét, fe-

¹ Conv. Lit. 1887. 10 lap.

² Brezoián I. fennebb idézett művében a 78, 79. lapokon.

leségét, önmagát, összes gyermekeivel és maradékaival együtt.

Az ily szerződéseket eddig zár alatt tartották a román történetírók. Úgy gondolkodtak, hogy azoknak közreadásával ártának a román népnek. Féltékenyen őrzött néhány ilyen szerződést a román állam-levéltár Bukarest városában, melyek a jobbágy-viszonyokra bizonyára nem is árnyat, hanem vastag sötétséget vetnek.

Hanem 1887-től fogva valahogy liberálisabb szellem nyilatkozik. A Converbiri Literare 1887. és 1888-ki évfolyamában már több ily szerződéssel találkozunk.

A magyar irodalom aligha ismer efféléket. Íme itt közlök egynéhányat.

Egy okmány, a melyben egy anya eladja két gyermekét 1652 június 29-én.¹

„Ugyanis én Anna, Jane felesége, ezen okmány által irom és vallom, hogy eladtam két gyermekemet, egy fiút és egy leányt, névszerint Pantazit és Kristinát, Gavril papnak, 20 ughiu⁴ árért; azonban igen nagy szükség által kényszerítve adtam el, mert majdnem éhen haltunk, a nagy éhség idején, mikor egy véka gabona ára egy arany volt. Stefán (István) és Vaszilie (László) vajdák idejében — legyenek a Gábor papé s ő szentsége gyermekeié és unokáié, mint jószághoz tartozó c z i g á n y o k , örökkön örökké.“

A szerződés a fennebb irt időben Fiatra városában kelt.

Ugyanezen okmány még a következő adás-vevést foglalja magában:

„En is Anikó, Demeter felesége, eladtam egy fiamat, névszerint Jonáknt, Gábor papnak, 16 ughiu árért, hogy ő szentségének gyermekeinek és unokáinak egyházi jószágon c z i g á n y legyen örökkön örökké.“

Íme egy másik okmány 1661-ből:

„Ugyanis én Jón, én Stáncs, én Lapadát, én Hristodor, én Stáció, én Stefán Dragomir, én Opreá, én Ileul irtuk és valljuk ezen okmányunk által, hogy Stroe logofet úr kezében annál nagyobb hitellel bir-

¹ Conv. Lit. 1857- évf. 9—10. lapon.

Vert pénz, egy magyar arany értékű, hihetőleg az ungurból ered. Lásd különben Ciháé: llict. d'Etym Klements Slaves. 437. lap.

jon, hogy tudják, miszerint önkéntesen és senki által sem kényszerítve eladtuk magunkat románoknak az ő uraságának. En Jón, fiaimmal 12, én Stánes fiaimmal 12, én Lapadát fiaimmal 15. én Christodor és én Dragomir 15, én Stefan Dragomir fiaimmal 10, én Oprea fiaimmal 12, én Stáció magamat 8 és végre, én Ileul fiaimmal 12 ughiu árért. És mi mind ezen itt megirt összegeket kézhez vettük, hogy O Uraságának fiainak és unokáinak örökkön örökké jószágbeli románjai legyünk, s nagyobb hitelül, pecsét helyett ezen írást újunkkal megnyomtuk. Aláírva Gheorge, Gramaticul és Caracal okmánykiadó, hiteles személyek.

Üzen szerződés már azt mutatja, hogy egy család (apa 2—3 hihetőleg kiskorú fiával) közönséges ára 12—15 arany volt, inig két kifejlett ifjú ára, mint a fennebbi okmányból meggyőződünk, 20 drb arany volt, személyenkint tehát 10 drb arany.

1665-ből közlöm a következő felszabadulási okmányt.

En Simánka Demeter, testvéremmel Opreával, valamint én Vojko Smanka Stán fia, én Negre, Miimi fia, testvéremmel Bázará Stánnal és én Dediul Stán együttesen minden gyermekeinkkel ezen kötelező Írásunkban Írjuk és valljuk, hogy Elinka úrasszony, Cantacuzin Constantin postelnik özvegye kezében annál nagyobb biztosítékul szolgáljon, de, hogy tudva is legyen, miszerint mindnyájunkat, fennebb Írottakat nevezett úrasszony az istenre, saját elhalt szülőinek üdvösségére gondolván pománából nekünk megbocsátott és a románságból felszabadított; mindazonáltal úgy és azon feltétel alatt, hogy ha mi és maradékaink közül bár ki is magát román gyanánt ismét másoknak eladná, joga legyen azokat ismét románjaivá tenni.

Ezen okmány arra vet világot, hogy az ember adás-vevési szerződések a két román fejedelemségben közdivatban voltak.

Ezen egyébiránt nagyon nem csodálkozhatunk. Hiába lett szabad valaki, mert szabadságát nem tudta megbecsülni; önállóan birtok és vagyon nélkül megélni nem tudott. Szerette, hogy róla mások gondoskodjanak.

Az ily rabszolgával úgy bántak a bojárok, mint a cigányokkal. A cigányok pedig a bojárok felfogása szerint nem voltak emberek, hanem eladható, kicserélhető állatok; mutatja ezt Ghica Gergely fejedelemnek 1766. január 25-én kiadott rendelete,¹ melyben egy cigányné ára 30 leu (egy régi len 15 kr.) körülbelül 4 frt 50 kban állapítatik meg. A férfi cigány ára ezen rendelet szerint 40 leu (6 frt), a 16 éven alóli gyermek értéke 20 leuban (3 frtban) van megmegtározva. Ezen összegeket kellett ugyanis megfizetni egyes cigányért az esetben, ha egyik földesúr cigány-legénye beleszeretvén a másik földesúr cigányleányába, azt nőül akarja venni. A földesurak egymás között kiegyezhettek, hogy melyik bocsátja ki a cigányleányt rabszolgaságából s adja át a másiknak korlátlan hatalma alá. Ezen rendelet megtiltja, hogy nem cigány cigányleányt vegyen feleségül, vagy nem cigánynő cigányhoz menjen feleségül. A papra, ki ily házasságokat létesít, szigorú büntetést szab a rendelet.

A 18-ik században a cigányok ára személyenként 20—170 tallér között váltakozott.

Czigányokra vonatkozó adás-vevési szerződés igen sok van. Legközelebbről ugyancsak a Convorbiri Litterare bukaresti folyóirat 1880. január hóban megjelent füzetében 20-at közölt

Százhetven talléron adott el 1803 február 8-án egy szép és mindenféle házimunkában jártas Manda nevii cigánynét Szokotean Oonstantinnak Nikulescu Constantin.

1805-ben ugyanezen Szokotean kénytelen volt egy pár ökröt adni egy Tudora nevű cigánynéért, kibe egy igen munkás kovács cigánya beleszeretett.

1784-ben egy öt lélekből álló cigánycsalád 255 talléron kelt el.

A házasságok közvetítésének leggyakoribb módja volt különben a csere; leányért adtak leányt, fiúért fiút s ha némi fogyatkozást tapasztaltak, adtak még ráadásul kecskét, borjút, vagy pénzt is.

A megelőzőleg közlött szerződések mutatják, hogy a szabad románok úgy adták el magukat, hogy ve-

¹ Papin .I. Tesaur de monuminte III. k. 193—196. lapokon.

lük úgy bánjanak el a földesurak, mint a cigányokkal. És a bánásmód olyan is volt. A rabokat, tehát a jobbágyokat adták és vették. Már megelőzőleg érintetem azt is, hogy a bojár mindenható volt. Maga látott törvényt rabszolgája felett s mert gyakran minden igaz ok nélkül meg is ölte, egy törvény keletkezett, mely ettől a földesurakat eltiltotta.

Láthatólag a magyarországi s a romániai jobbágyállapotok között nagy a különbség.

Ezen különbséget akartam feltüntetni, mely annál sajnálatraméltóbb, hogy Romániában a román bojár saját vérét nyomta el, még pedig oly mértékben, minővel Európában alig találkozunk.

Tettem ezt azon román történetírókkal szemben, a kik a román jobbágyot csak a magyar államban látták elnyomatásban.

A BRANKOVÁN-MONASZTERIA.

A Brankován-monaszteria.

Augusztus 17-ike volt, tiszta napsugaras reggel, mikor Bogarasból négyen elindultunk a sokat emlegetett Brankován-féle monaszteria megnézésére. Fogarastól a monaszteria kocsin két és félóránnyira fekszik, mi azonban az útban négy óránál többet időztünk, mert megtekintettük az alsó-szombatfalvi állami ménest.

Az útban fekvő román községek: Bethlen, Dridiff, Voila és Alsó-Szombatfalva külső megtekintése nagyobb érdekléssel nem járt. Az építkezés mindenütt a szokásos szász stíl; utczára két nagy ablak mellett egy harmadik kicsiny. Az egyes udvarokból magas rudakon kiemelkedő felbokrétázottcsóva-féle az utazót arra figyelmezteti, hogy a házban eladó leány, vagy falusi notabilitás. pap, bíró, vagy jegyző lakik. Alsó-Szombatfalvánál elhagytuk az állami utat s a már letarolt szántóföldeken, döcözögős mezei utakon bukdáncoltunk tovább és tovább. A havasok lábánál le kellett szállnunk és mintegy félórai gyaloglás után — megérkeztünk a monaszteriához. Egy velünk haladó csobán útközben az öreg Brankovánról a következő legendát mesélte el.

„Brankován híres román fejedelem volt — sokat verekedett a törökökkel, a végek-végén a törökök legyőzték, elfogták és Cziligrádon (Konstantinápolyban) lefejezték. Ám de a törökök nem gondoltak azzal, hogy Brankovánnak fia van, ki ha megnő rajtuk atyja meggyilkoltatásáért bosszút fog állani. Halálra keresték tehát a Brankován fiút. Egy cigány dajka azonban megtudta, menten koporsóba zárta, vízre eresztette, a víz elvitte a tengerig, a tenger hulláma Cziligrádig, a török császár palotájáig. Egy estve a török csá-

szár kitekintvén a palotájából, három gyertyát látott le-
hullni az égből a tengerbe, de még ott is tovább égtek,
világukat egy úszó koporsóra lövelvén. A császár a
hajósokkal megvizsgáltatta a dolgot, a koporsóban egy
élő gyermek szunnyadt; mellette egy papíron felírva
a neve. A török császár így meggyőződén arról, hogy
a Brankovánok istene hatalmasabb az övéénél, a gyer-
meknek megkegyelmezett s maradékai mai napig élnek
ha meg nem haltak.“

Az érdekes legenda némileg összevág Brankován
Constantin, havaselföldi vajda, szomorú történetével.

Brankován Constantin Havaselföldnek volt a feje-
delme, 1689-től 1714-ig. Az orosz-török háború alatt
irigyei: a Cantaczenok és a Rakoviczák azzal vádolták
Kostautinápolyban, hogy titokban az oroszokkal tart,
s hogy Braillát, és más erődítéseket az orosz kezére
játszotta át. Egy Musztafa nevű török aga lett meg-
bízva a vajda detronizálásával, titkos utasításul adván,
hogy a letett vajdát, ~~egész~~ családját, sőt rokonságát is
elfogja és Konstantinápolyba vigye. A parancs végre
lett hajtva, Brankován Constantin, nejével, négy fiával,
egy unokájával, négy vejével, elfogatott és Konstanti-
nápolyba vitték, elzáratták, a család összes vagyonát
elkobozták.

Utódjainak István vajdának cselszövényeitől a sze-
rencsétlen Brankován család itt sem tudott nyugodtan
élni, Nehány rokonát Stirbei Konstantint és Radu Du-
deskut Konstantinápolyba küldötte azzal a megbízással,
eszközölnék ki a Braukován család kiirtását, mert annak
érdekében az országban összeesküvést forralnak.

1714 augusztus 15 én a szultán a tenger melletti Gi-
ali-kiószk elé vitette a Brankován-esaládot, hol az apát
és négy fiát lefejeztette. Az özvegyet és a többi rokon-
ságot száműzette. A román történelem szintén megem-
lékezik a 4-ik Brankován fiúról, a ki dajkájának segítsé-
gével a törökök kezéből kimenekedett. A török császár
különben a Brankován fiuknak az áttérés és halál kö-
zött szabad választást engedett. A fiúk azonban inkább
meghaltak, semhogy istenöket megtagadják.

Ezek a legendái és a történeti feljegyzések.

Bár a történelem feljegyezte, hogy Brankován Con-

stantin sok monaszteriát állított fel; a bukáresti Szent Györgyről elnevezett, várfalakkal körülvelt templomot is ő építette, a felső-szombatfalvi monaszteriának alapítása nem neki tulajdonítható. Ezen monaszteria 1756-ban készült el, tehát jóval később a konstantinápolyi szomorú eseménynél. A Brankovának már a nemzeti fejedelmek alatt terjedelmes birtokokkal bírtak Fogarasban.

A monaszteria alapítása óta búcsújáró szent hegy volt, a melynek csodakútja állítólag vakokat, bénákat gyógyított. A szent hely felügyelete kezdetben kalugerekre volt bízva, a kik a közel fekvő falvakban lakhattak, mert a monaszteria körül lakóházak nincsenek. Egy időn túl, a család kihaltával, a kaluger urak feleslegesnek tartották a monaszteria gondozását, gondozásuk alá vették a rengeteg vagyont, a mely hozzá tartozott. A templomot (az ő háza lévén) reá bízták az Istenre, ám gondolzza ő s gondoskodjék ő az évi reparációkról.

A monaszteria valóságos műremek. Ott fekszik a Caczaveiu aljában sűrű bokroktól körülövezve, hogy csak akkor bukkanik elő, mikor a látogató előtte van. A bokrok között gyönyörű pázsint foltok, kitűnő nyughelyek az utazókra nézve, a kik epedve várják, hogy a szent helyhez megérkezzenek.

De minő látvány!

A monaszteriától 6—7 ölnyire fekvő szent-kút víztelen, tele gazzal, kövel, forgácsal; a felette álló bokrok ágait azok, a kik a kút jótéteményeiben részesülnek, teleaggatták ronggyal, mintha mondták volna: „Köszönöm jó kút a csodát, de vaknak a fapénz is elég!”

A monaszteria maga egészen kivirágzott. Ki hinné, hogy a kőfal is hajtson. Pedig úgy van. Az elszálló varjak és a rigók elvetették a magot, a monaszteria tetején ki is kelt. Most már 15—20 éves fenyő hirdeti a brassói görögség műízlését és egyszerűségét; a különféle cserje, vad bodza és ördögborda erőt vett a jeles Brankovának építményén.

Bennt pusztulás, romlás. Az idő már e század elején kezdhette belevetni vasfogát, vagy a múlt század

végén. Falai tele vannak a halhatatlanok neveivel. Ezer meg ezer név. A legrégebb feljegyzés így szól: „Andreas Sombori de Sombor 1812.“

A inonaszteria belsőjét, gyönyörű freskóit le nem írom. A ki arra vetődik, ne mulassza megnézni a vadregényes helyen emelkedő szép monaszteriát.

Délután 3 órakor az erdőszlak udvarán elfogyasztottuk ebédünket, a melynek kitűnő ízt adott a festői vadregényes táj, az ózondús levegő és a kristálytisza víz, ezzel visszatértünk Fogarasba.

A RAKÓCZI-INDULÓ JASSIBAN.

A Rákóczi-induló Jassiban.

Moldova tőszomszédunkban fekszik. A tölgyesi paraszt egyetlen pipadohány mellett átlépi a határt s Preszákáról dulcsáczát hozhat gyermekeinek, ha azok sírását másképen elhallgattatni nem tudja.

Ez az az ország, melynek lakója mindenünnen viszatér s hogy, ha idegen országban kénytelen maradni, meghasad szíve a honvágytól. Szép és gazdag! Erdőitélvék vaddal; a bölény nyomai még láthatók a századoktól fogva érintetlenül álló rengetegekben; — folyóvizei: a Pruth, Szucsáva, Sziret, Besztercze stb.; tavai: a Brates, Orheiu, Prutecz, Ovid s mások kidagadnak a halak sokaságától; földét csak piszkálni kell, hogy megteremje a legsúlyosabb gabonát, minden szemért harminczat adva vissza; Írlaun vikéke, Cotnari boránál nem különb a tokaji. A vaj Incul havasának derekán ott terem harmat alakjában a legelő füvein; márczius, április és május havakban a pásztor nem meri nyáját a havasra hajtani fel. hanem ott legelteti az aljban, mert fél, hogy megfulad a legelő kövérségétől. Hajó-ácsok csak Moldova tölgyeit keresik fel, melyek héjmentesen száz esztendeik állanak ellent a víznek, levegőnek, időnek. Égbe nyúló bérezek, árnyas berkek, végtelen mezők, regényes festői tájak

A nép képelete számtalan tündérral népesíti be a mezőt, berket Csalhó s a havasok tetején óriásokat, boszorkányokat helyezett; — Iliána Cosinczána, a román nép Tündér Ilonája nem más, mint Moldova maga; tavai, folyói csodadolgokról regélnek, az egész egy tündérország, melynek lakója ha idegenségbe jut, meghasad a szive miatta. Leánya szép, mint a hajnalpír; férfija megtermett, mint a fenyőszál.

Ez az ország ma a mienk lehetne! Megtartottuk s megbecsültük volna jobban, mint a muszka, mint a török. Biztosabb kezekben volna sorsa, mint ha önmaga igazgatná azt, akár mint ma. . .

Monda szerint Drágos, Bogdán fia, 1290 ben felkekedett háromszáz társával Marmarosból s a bölényt üzve folyó partjához értek. A bölényt a folyó habjaiban vadászok nyilai ölik meg, — Drágos kutyáját, M o l d á-t, azonban elsodorta az ár. Kedvenc kutyájáról Drágos a folyót Moldovának nevezte el. Czimerébe pedig felvette az ökörfő't. Drágos az idegen területen körülnézve, a földet dúsnak, szépnek találta, elfoglalta s felosztotta emberi között, melynek Moldova folyóról Moldova nevet adott. Fővárosa S z u e s á v a lett. A foglalókból mind bojárok lettek, a benn talált s a később bevándorolt lakosság lett jobbágy, Drágosból fejedelem — voivod — s Moldovaország meg lett alapítva.

István vajda, hogy a törökök és tatárok ellen országát jobban megvédelmezhesse, közelebb költözött hozzájuk; akkor Bachlui vize mellett igénytelen kis falucska állott, melynek öreg molnárát Jassi-nak hívták. E helyet választotta magának székhelyül s kedves molnáráról Jussinak nevezte el. Templomok, paloták emelketdek; liadu vajda kőfállal vette körül a várost, melynek ma már 90.000 iakosa van.

A nemzeti fejedelmi udvar pompát és fényt támasztott Jassiban. Kifejlődött egy hatalmas, büszke arisztokrácia, mely a vajdát nem tekintette különb lénynek, mint önmagát; csak primus inter pares, első az egyenlők között volt ő, mint egyetemeken a rektor, a kinek napjai meg vannak számlálva s visszazáll oda, a honnan felemeltetett. Csakhogy a vajdát visszazállíttatták talán minden évben, gyakran minden hónapban, úgy, a mint a bojárok szeszélye megkövetelte; néha a vajda feje hullott le a porba, máskor a bojárok süvegelték a vajdát fő nélkül; a nép, mint tanú, közbül állott s feltétlenül az erősebb félhez csatlakozott.

Egy-egy ilyen kommczió után aztán hol a vajda, hol a bojárság emeltetett egy-egy zárdát valamely szentnek nagyobb dicsőítésére, — tele rakták kalugerekkel, apáczákkal; javadalmakkal látták el; jónak lát-

ták a rász cselekedetet egy-egy jóval a serpenyőben kiegyenlíteni s mert a rász tettek gyakoriak voltak, támadt az a körülmény, hogy egyetlen országban sincs annyi zárda, mint Romániában; annyi szerzetes és szerzetesnő, miként itt. Az 1863-ki szekularizációval ropant vagyron szállott vissza az államra, daczára annak, hogy a görög kalugerek 82 millió franknyi végkielégítést nyertek. Több ezer férfi- és nőszerzetes lett akkor szélnek bocsátva.

Egyes kalandorok fizetett tömegekéián bevették Jassit, elűztek a vajdát, beültek a vajdai székebe, hogy aztán néhány hétre onnan a bitófa legmagasabb szegére kerüljenek. Minden bojár vajdai képességgel bírt; büszke, mint a spanyol grand, csak akkor ült veszteg, mikor a főt a nyak tájékán leütötték.

Ezen okokból, mint a lengyel, elveszté önállóságát, a bojárok patronus után néztek, hogy legyen kihez panasolni járjanak a vajda ellen. Ez a patronus a magyar állam lehetett volna, hogyha a magyar állam férfiai körültekintőbbek lettek volna. 1538-ban hűbérese lesz a töröknek, 1829-ben elfogadja a muszka főnhatóságot is s a fejedelmek jönnek és mennek, megfizetik a szultán kegyencznőit csipkével, selyemmel; a nagyvezért arany zacskókkal; örmény, szász, lengyel eredetű férfiak pénzen vásárolják meg a trónt, kiket a bojárság elkerget, — folytonos küzdelem; görög uralom — harc és háború, belvillongás, ennyiből áll Moldova története.

A román világ központja Jassi volt Bukarestet akkor csak másodrangú helynek tekintették. A román, világ kitűnőségei itt laktak. Cantacuzén, Carp, Catargiu, Vernescu, Movilescu, Palade, Mircea, Rosetti, Gogalnicean, Alexandra, Sturdza, Urechea stb. családok — moldovaiak, mind megannyi trónpraetendens Mikor Jassi in floribus volt, a jassii bojár úgy beszélt Bukarestről, mint a budapesti ember beszél Piripócsról. Jassi soha sem szerette a Havasalföld fővárosát, sem a múltban, sem a jelenben. E város ma a politikai pártküzdelmekben mindig ellenzék, nem is olyan, mely kormányt, hanem olyan, mely trónt akar felforgatni.

Büszke bojár város s nem tud kibékülni a gondolat-
tal, hogy Bukarest lett Románia központja.

Pedig Jassi régi fényét és hatalmát Bukarest felett
1858-ban, az egyesüléssel örökre elvesztette. Hiában til-
takozott már 1881-ben a királyság proklamáltatása ellen
s hiában fogadta falai közt az egyesített Románia első
királyát fütytyel, a mi volt az nmlt, „a trecut baba cu
colacii“: elhaladt a vén asszony a kalácsesal! Bukarest
városa hatalmasan emelkedik, s Jassi többé utói nem
éri sohasem. K u z a, az egyesített fejedelemségek első
ura, még legyezgette Jassi hiúságát, büszkeségét, hanem
azután fejedelmi palotáját gonosz kezek meggyújtották,
hogy régi dicsőségéből ne maradjon fenn semmi, a mi
a büszke bojárt fejedelmi fényére emlékeztesse s így ma
már osztályrésze a duzzogás.

Jassi Bukaresttel szemben mindig elől ment a kul-
túrában. Fiatalsága 1600 után a virágzó lengyel iskolák-
ban tanult s 1640 körül Vasilie Lupul vajda nagyobb
szabású tanintézetet állit fel, mely egyetemmé nőtte ki
magát; 1643-ban a jassi-i metropolita, Varlaam, az er-
délyi kálvinista hitelvek ellen vitatkozó iratot bocsát
közre; Asaki itt állittatja fel az első színpadot, zene kon-
zervatóriumot, s fiatalsága e század elején francia, olasz
és német tanintézeteket keres fel és visszatérvén hazá-
jába, reformokat követel.

Bár a tölgyesi paraszt egyetlen pipadohány mellett
dulcsáczát hozhat Moldovából, az reánk nézve mégis
oly távol van, mintha az Operenczián túl volna, ismer-
etlen minden ízében. Befolyása volt reá olasznak, né-
metnek, francziának, lengyelnek, orosznek, töröknek,
tatárnak, csak a magyar állam befolyása nem mutat-
kozik sehol, pedig a magyar állam rátehetne volna, a
kezét e szép országra; jobb lett volna, ha mi bírtuk
volna, mikor más államok forgatták fel a rendet tő-
szomszédunkban s veszélyeztették a közcsendet hatá-
rainkon.

De mégis ... magyar helynevek, magyar faluk mu-
tatják, hogy itt hajdan magyar befolyás is létezett, csak-
hogy mindez ma már elenyészett végképen. Ez a be-

folyás afféle: „fogtam törököt, de víz!“ A magyar lakosság, faluk egészen elvesztették jellegüket, felszínen hagyták az egyes szót a román nyelvben, mint ruháit a vízben fült, a parton.

Hanem most érintsünk egy eseményt, a mely a mellett tesz tanúbizonyságot, hogy a magyar kultúra hódított volna, ha általa hódítani akartak volna. A rokon szenv nem hiányzott Jassi bojárágánál a magyar kultúra iránt.

1847. január havában Liszt Ferencz Jussiban van — meghívták a bojárók, hogy gyönyörködhessenek a nagy művész játékában. Jassi nemcsak adta a műértőt, hanem az is volt, hisz külföldön neveltetve, a legdistingváltabb műveit társaságra tett szert.

Három hangversenyt adott. A bojár kokonák messze vidékről csődültek be a fővárosba. Perczről-perczre érkeztek egymás mellé sorjába befogott négylovas fogatok, szánok, száz meg száz apró csengettyűvel, hogy Jassi város utczáin már magában ez egy külön hangversenyt képezett.

Jassiban akkor folyt a legnagyobb harcz a kelet és nyugat kultúrája között. A külföldről hazaérkező ifjak íranczia, olasz és német öltözetben maradtak, míg az öreg bojárók öltözetét a gazdag görög kabát, török ingbe, sál és isiik (török sipka) képezte — a múlt ezen hagyományaitól eltérni nem akartak. A kokonákon is meglátszott ez a vegyülék; a török, görög és nyugat kultúrája ott harczolt egymással a bojár kisasszony öltözékén, azért különös képet nyújtott az a különben szép és ékszerektől világító társaság, mely a fejedelem mel egyetemben, megbámulta a világhírű művészt.

De nem a Liszt hangversenyeiről akarok szólani, melyek Jassi városát lázba hozták, hogy a költők: egy Asaki és Gusti sonettekben dicsőítették őt s a román lapok, minő az Albina Rumáneascá, nem találtak szavakat, hogy kellően jellemezhesék játékát. Ezen hangversenyeken a magyar zenének nem volt semmi része. A magyar zenét Liszt csak kivételesen emelte itt érvényre s idézett általa oly lelkesedést, hogy maga is megbámulta azután.

Bals Alec, Moldova kincstárnoka, hatalmas, dúsgazdag bojár, Liszt Ferencz tiszteletére szalonjaiban összegyűjté Moldova főurait s hölgyeit.

Midőn a társaság együtt lett volna, belép az öreg Barb, a lautár, a zenész, hosszú görög kabátban, derekán összekötve övvel, báránybőr kucsmával s bocsokban, utána bandájának többi tagjai, hasonló öltözetben; vastag hajfürtjeik elfedték a vállakat, Barbnál fehér hajzata dúsan omlott alá a fekete görög kabátra, mint a szénégető boksájára a hó; szakálla mellét egészen befedte; báránybőr kucsmája mélyen a homlokra huzva, hogy két szeme alig tudott kivillogni alóla, mutatván bő értelmet és élénkséget.

A jövevények kezeiket mellükre téve, mélyen meghajolnak a fényes társaság előtt. Barb ismeretes egyéniség volt, mert minden bojár felszökött helyéről s minden kokon a mosolygott feléje, mintha valami Adonis lett volna. Hja! Barb, minden kokona szívében támasz egy-egy erősebb lüktetést, midőn ő Jassi szalonjaiban hegedül.

Ez volt Jussiban az a nemzeti banda, a mely ha megszólal, mintha a sarkok alá czöveket vernének, vagy mintha a szívbe forró vért öntenének, hogy kipirul tőle az arcz.

Bals bojár a moldvai nemzeti zenét akarta Lisztnek bemutatni.

Az egész banda egy kobozból, hegedüből és egy flóta-féle hangszerből állott, pótolvá itt-ott ének, által.

Egy nemzeti induló-félére kezdtek. Különös keleti zene ez. Mintha az ember minden idegét csiklandoznák; mintha hangyák mászkálnának az ember hátgerinczén, — s ez az érzés csak akkor szűnik meg, midőn a zene elhallgat.

A fiatal bojárok ezüst serlegekben pezsgővel fogadták e zenét, a serlegekbe aranyokat dobtak s jassi-i szokás szerint, a serlegeket Barb és társai fenéig ürítették ki, hogy a fenékről az arany szájuk üregébe hullott, honnan aztán zsebükbe került.

— Igyál jó Barb! mondák, — hadd menjen le torokodon az arany is, megérdemlöd!

Liszt Ferencz elnémulva hallgatta a román nemzeti indulót; majd nézte a bojárok különös leereszkedését zenészeik iránt.

Sturza Nicola erre azt mondá Barbuak:

— Énekeld el Barb nekünk: Tu im ziceai odatá . . .
„Azt mondád nekem egykoron. . .“

Barb meghajtá magát s rákezdett egy dalra, mely az embert fiatalkori ábrándjaira emlékezteté, tele me laneholiával, itt-ott vadul kitörve, sajtáságos hangsúlyozással, a koboz húrjai reszketnek s az énekes szemei megtelnek könnyel . . . Majd egy czigánydalba csap át s mikor vége volt a dalnak, Barb nagyot sóhajtott, mintha szive megkönnyebbült volna . .

A bojárok tapsoltak, Liszt Ferencz zsebébe markolt s Barb poharába dobálta aranyait.

— Kerten igyunk Barb! mondá a zongorakirály s poharát a Barb poharához koczcintá.

Ekkor Liszt a zongorához megy, hogy megmutassa Barbnak az ő tudományát is s rákezdett egy magyar nemzeti indulóra a R á k ó c z i r a . . .

A szalonban csendesség lett; a kokonák oda csődültek a művész körül s a bojárok tölgyfa-bútorokhoz támaszkodva hallgatták a rendkívüli zenét, mely mint egyik lap — melyből tárgyunk e részletét meritjÜk — emlité, „néha úgy szólott, mintha az alvilág minden lényei kiszabadultak volna;“ majd, mintha drága gyöngyök peregtek volna le, a vért megforgatta az erekben s magas régiókbe emelte a hallgatót.

Barb volt a legfigyelmesebb.

Mikor Liszt befejezé játékát, a bojárok tapsaitól rezgeti a palota s Barb ezüst serleggel kezében Liszt-hez közeledve, mondá:

— Mester! visszaadom a kölcsönt! Soká élj! s koczcintott Liszttel.

Aztán Barb bandájához sietett s rágyújtott a magyar indulóra, elzengvén azt eleitől végig az utolsó hangáryalatig, híven és merészen.

Mindenki bámult Liszt Ferencz legjobban. Honnan vette e férfiú azt az emlékező tehetséget?

A bojárok büszkék voltak Barbra; serleg-serlegre következett s mikor az öreg Barb még egy kissé fel is

vidámult hogy a pezsgő hajtásánál fogva megnyílt szívének minden titka, rezegtetett azon a hegedűn valódi hangokat.

Lisztre e férfiú nagy hatást tett.

Barb aztán meghonosítja a Rákóczit Jassiban; a bojár kisasszonyok zongoráikon csak azt verték sokáig; Jassi zengett a magyar induló hangjaitól ... de meghalt Barb, eltűnt az utolsó benyomás is és azóta nincs visszhangja a Rákóczi-indulónak Moldovában!

AZ ÖRMÉNYEK MOLDOVÁBAN.

Az örmények Moldovában.

A román tudósok között élénk vitát támasztott némely örmény templomi felirat Moldovában. Nemcsak az örményeket, de a románokat is közelebbről érdekli ez ügy, mely a román történelem teljes felforgatásával fenyegetőzik.

Miről van szó?

Arról, Hogy az örmények régibb lakói Moldovának, mint a románok; hogy már Drágos honalapító vajda előtt az örmények Moldovában voltak, kereskedést folytattak, városokkal bírtak.

A román történelem kútforrásaiban, Moldova krónikásainál erről említés téve nincs. — Cantemir Demeter fejedelmi író is, kinek munkája pedig oly kimerítő és alapos, erre vonatkozólag ezeket mondja: „Fost perlustrafis viciniis, ubi campos fertiles, fluviis inriguos, eivitates arcesque munitas, séd habitatoribus destitutas, reperit, popnlaribus suis, quae invenerit, nunciat invitatque ad occupandnm solum adeo foecundum.”¹ Tehát Drágos ugyan néptelen, de már erődített városokat és várakat talált.; — ez író sejteti azt, hogy Moldovának városi népessége volt, mely kereskedelmet űzött; tudjuk, hogy az örmények rendszerint városokban telepedtek le, városokat alapítottak, mint a melyek a kereskedelem igényeinek és követelményeinek inkább megfeleltek.

Miron Costin² (1633—1691) Drágos kirándulását hasonlóképen adja elő; ő azonban azt sejteti, hogy Moldovát legalább igen csekély mértékben akkor „rusznyák“-ok

¹ Descriptio Moldaviae. Román akadémiai kiadás. I. f. 2. 1.

² Cogalnicean: Cronicele Romaniei I. k. 84. 1. Újabbán az akadémia megbízásából Urechea A. V. adta ki Miron Coslin összes munkáit («Opere Complete») Bukarest 1886.

lakták. Sem Milesku, sem Urechea nem mondanak többet, a kik összesen Moldova krónikásai gyanánt szerepelnek.

Ugyancsak Cantemir Demeter idézett munkája XVI. fejezetében az örményekről, mint Moldova lakosairól megemlékezve, azt írja, hogy ezek nem voltak jobbágyok: civeseknek, polgároknak, ismertettek el, s adót csak a fejedelemnek üzettek.¹ Tehát való az, hogy Drágos e népet városokban kapja s mint városi népet jobbágyi köteleességek teljesítésére nem kényszerítette. Moldova krónikáiban nem találunk említést. tenni arról, hogy Drágos után örmények kérezkedtek volna be Moldovába.

Ezen ország történelme azt tanúsítja, hogy az örmények jelentős szerepet vittek Moldovában; bizonyos befolyásra tettek szert; hogy az ország főuraival baráti összeköttetésben éltek, s nem csekély erőt tudtak kifejteni szükség esetén, a mi a mellett tesz bizonyosságot, hogy az örmények nem voltak jövevények a fejedelmek alatt; mert, mint jövevények oly gyorsan, akkora hatalomra szert nem tehettek volna.

Már 1570-ben Moldova fejedelmi székén örmény származású férfiú ül Juonas, (Jonascu, Jwonia) az az János, a kit a román krónikák „ö r m é n y“ melléknévvvel illetnek. U r e c h e a, moldovai krónikás azt írja róla: „Acest Jón vodá, unii dic, cá a fost ficior de arman.“² Juonas kiváló uralkodónak bizonyult. Cantemir Demeter azt írja róla, hogy a latin és görög nyelvben igen jártas férfiú volt — örménynek csak azért neveztetett, mert „in jejunio s s. apostolorum, armenorum more carnes comederet.“³ a szent apostolok böjtjén, örmény szokás szerint, húst evett. János Moldovát a török iga alól felszabadítani igyekezett; a török abbeli kívánságának, hogy az évi adót 60 ezer aranyról 120 ezerre emelje, ellene mondott, a török hadsereget több

¹ Cives vocamus, qui in urbibus aut oppidis degimt Armeni uti cives et mercatores stb. . tributum principi solvniit. XVI. fej. 120. lap.

² Lásd Cogalnicean: Letopisetele Moldaviei 222 lap. Kngel Cristian Geschichte des ungar. Reichs und seiner Nebenländer. 4 k. 2Ifi 1. — Lau-
tiau: Istoria RomAnilor. 285. lap.

³ Cantemir feunebb idézett műve 42. lapján.

ízben tönkretette, míg végre mégis török kézre került s ketté hasították.

Az örmények befolyásával és hatalmával találkozunk 1571-ben is, a midőn Dúca fejedelem uralkodott Moldovában. Állítólag a görög miniszterek elleni ingerültség forradalmat támasztott; magát Dúca fejedelmet a lázadók annyira szorongatták, hogy kénytelen volt palotájába menekülni; három napig ostromolták a helyet, a míg végre Dúca csúfos futásban volt kénytelen keresni menedéket s a töröktől segítséget, kérni. 1671 tavaszán Káplán pasával visszatért, a lázadókat Cassin-nál leverte, bevonult Jassiba s a forradalom fejeit megölette. A foradalmárok között volt Henkul — örmény vezér is és számos Ilivé. Az örmények e forradalom leverése után voltak kénytelenek Erdély felé közeledni.¹

Sulzer F. Józsefnek a Henkul név első szótaga nem tetszik románosnak, szerinte tévedésből állhat Stankul vagy Jankul helyett.² Nem áll tévedésből. Henkul valódi örmény névből veszi származását. A két utolsó betű nem más, mint a román artikus.³ Sulzer azt is mondja, hogy a Henkul név a Moldovai örmények történetére semmi befolyással nincs. Rosszul állítja; mert ez mindenesetre a mellett bizonyít, hogy az örmények Moldovában hatalomra tettek szert, hogy e nép bennszülött nép gyanánt volt figyelembe véve.

Dúca fejedelem alatt az örmények Moldovában tehát meg voltak bolygatva; miért menekülniük kellett. Vallási üldöztetéséről, melyről némely örmény írók említést tesznek,⁴ komolyan szólni nem lehet.⁵ Cantemir

¹ Sulzer: Geschichte des transalap. Daciens. H. k. 130—137. — Laurian: Istoría Rom. 475 lap. Engel fennebb idézett műve 276. lapján.

² Henkul, Hánko, Hánkovic egy családnév; mind a három név Hohánes (János, Jánosi) keresztnévből származott.

Sulzer feunebbi munkája 136. lapján: Die erste Sylbe dieses Namens Henkul klinget mir gar nicht walachisch.

³ Lukácsi Kr. Magyarok őselei 253 lap.

⁴ A Armenia szerkesztője ezen állítással szemben a következőket jegyzi meg:

⁵ «Híres-neves Lukácsinak, ki a hazai örménység büszkesége, — tekintélyének megóvása szempontjából ide írjuk a kérdéses vallási üldözés egyes részleteit; ezen részleteket Thocháti Minász egykorú és szemtanú örmény író munkájából merítjük. E becses kéziratú, 110 vers-szaktól álló munkát, mely a szamosujvári örmény kath. plébániái templom könyvtárának egyik díszje — apáink hoztak magukkal Moldova-Oláhországból; a hű magyar fordítás mellé — némely helyett — zárjelben oda teszszük az eredeti örmény szöveget is.

A szomorú, de való részletek im ezek:

Demeter többször idézett munkája 120. lapján azt írja: „Aedes tamen sacras ipsi aeque ac romanorum sacrorum asseclae haud minores nee incultiores orthodoxorum templis possident, liberoque suis exercitio gaudent,“ következőleg akadályozva nem voltak, hogy olyan nagy templo-

1551-ben (2-ik vers-szak) az oláh nemzet nagy vajdája: István: ennek országában sok jelentékeny örmény lakik, kik mind jó keresztények (4. v.): ezeket hirtelen veszedelem érte (5. v. bángárdz pborczbánk egáv nőén). Vasárnap (1551 aug. Itt.) reggel István vajda lóháton ment be az örményeknek boidogságos Szűzről nevezett templomába (12. v.), ki a szentséget az oltárról elvette és földhöz vágta, melyet aztán gonosz lábak összetapostak (13. v.). A templomi könyveket, a főoltár-képet, a kereszteteket, szent edényeket mind elvitték (15. v.). A papokat és szerzeteseket megkötözve börtönbe vetették elzvártábédkh jév zapéglianin — cérön gábádz pándösz árkelin Itt. v

Másnap mindent elvisznek a szuesávi templomból, — aztán a várból hozott ágyukkal azt szétrombolják (17—21. v.). Ki a merre tudóit meneküli: erdőbe, pinczékbe; a harangot és képeket a szuesávi oláli templomba vitték (24—26 v.).

Azután a Szucsáva mellett fekvő vizen éghető anyagból egy nagy házat csináltatott a vajda (41. v.). . . és maga köré gyűjtene az örményeket (33—38. v.). kikhez így szólott: «1, egyetek mindnyájan oláhokká és keresztie'kedjete meg a mi vallásunk szerint (jégekh ámenkhéd olách jégekli—i mié' hávádén mégérdéczkeh 3->. v.); ha felveszitek a görög vallást, kitűnő hivatalokat adok nektek» jégekli. módekli hávád bormi. sád médzutbium dain jész cezi. 40. v.). Mire az örmények azt felelték: «Mi meg vagyunk keresztelve, mi keresztények vagyunk» (39. v.). — Erre a vajda: «Ha el nem fogadjátok a görög vallást, e házba záratlak és tüzzel égetlek el mindnyájatokat» (cshf-médnoghkón hávád bormin — lénum öz céz ájsz dán mipsin — jev i liur ájréin záménészü, 42. v.). Most közülök sokakat elfogat és görög szertartás szerint erővel újra megkereszteltet (46 v.).

«Ki ellenszegül, annak kezeit vágatom le. szemeit szuratom ki» (cérvid gcedrém, zácsvid bánóm, 47. v.). — A püspök baját lenyirták, szakállát leborolválták és olvanruhát öltöttek reá, milyent a gür. szertartási! papok viseltek (50. v.). A nőket oláh ruhába öltöztették (52. v.).

Kiállhalallan kínokat szenvedlek az örmények (ándánéli cshárcshárecin. 48. v.). — Julián, Holofernes. Herodes ilyen dolgot nem miveitek, (57. v.).

A voilliokat (örmény bírák) mind előhívatta és megkereszteltette (63. v.). — «Országomban — mondja a vajda — örmény ne maradjon, mindenki görög vallás szerint éljen» (thogh háj csliógénáh i mér jérgriu — ámen horni hávád tinin, 64. v.). — Azután parancsot adott, hogy azokat a templomokat, melyeket az örmények O.huthin, Szerüt, tásbázár (.lassi. Jászvásár). Vászlov, Botusán. Pruinánban építettek, rontsák le (65. v.). — A botusáni (Bocsán) örmények templomuk ékszereit mind a vajdának Ígérték, ha megkímél szentegvházukat; de mind hiába! ez is szétrumboltatott (67—69-v.).

Urumán város papja (Ihács hádur is sokat szenvedett vallásáért; kezét-Jábát megkötözték, a két szemét kiütötték (70 -82. v.).

. . . Ezek láttára sok örmény költözött ki és hagyta ott Oláhországot (jergroc jérgir sárlokh ángán, 94. v

Theobáli Minász szerep (106. v.) maga mondja a 107-ik vers-szakban, tiogy annak mit munkájában elpanaszol, szemtanúja volt (zájsz tárén ághódész ácsokli dósai.).

E szemtanú író munkáját. Pátkánián Klierope pétervári egyetemi tanár «Nischárkh mádenákórutheán íájoc — Örmény irodalmi töredékek» című munkájában is közre adta (Szent-I'étervár, 1884.). Tocháti munkája Pátkániánál a következő francia czim alatt fordul elő az előszóban: «Kceits des per-sécutions réligieuses qu'ont subies les Arméniens en Galicie de la part tlu voivode Etienne, pár Minas de lókat, en langue vulgaire.» Szerk.

mokat, mint a görög keletiek ne építesenek, azokat fel ne ékesítsék azokban vallásuk szertartásai szerint ne imádkozanak.¹ Cantemir fejedelem e művét 1710 körül írta meg, tehát nem oly késő idő múltán Duka fejedelem után, ámde vallási üldözésről említést nem tesz.

Az örmények tisztán politikai okoknál fogva üldözettek 1670 körül. A görög származású fejedelem görög minisztereket alkalmazott, a kik a görög kereskedőket s egyáltalában a görögöket felettébb pártfogolták; minek természetes következménye volt, hogy ez az örmény nép, mint kereskedő nép, haragját vonta maga után, a mi aztán lázadásban nyilvánult.

Azonban áttérünk a román tudósok vita tárgyára.

Azt a véleményt, t. i. az örmények régibb lakók Moldovában, mint a románok, először Sut Miklós román egyén fejezte ki Sturdza Mihály uralkodása alatt. Statisztikai jegyzeteinek 50. § 51. lapján, az örmények moldovai tartózkodásáról írván, azt mondja, miszerint az örmény templomi feliratok a mellett tanúskodnak, hogy az örmények régibb idő óta lakják Moldovát, mint a moldovánok. A botosáni örmény templom 1350, a jassii pedig 1395 évszámot mutat

Hajden² azt írja: Teljesen bizonyos, hogy Botosiani már Drágos előtt tekintélyes számú örmény lakossággal birt s bizonyítékul Suf adatait hozza fel.

Újabban Xenopol, kiváló román író, jassii egyetemi tanár, a ki francia nyelven „Les Rouniains au moyen-âge“ cím alatt írt munkájával Hunfalvi Pál tudóst részletes bírálatra indította⁴ Studii asupra pozitiei geografice a românilor⁵ értekezésében azt írja, hogy Termei, Galab Bariad Botosiani várak okiratok és feliratok tanúsítása szerint 1360 év előtt alapítottak, s csak az a kérdés marad fenn, hogy e városok lakói akkor románok voltak-e avagy nem? Xenopol szerint Bárlad hercege 1234 körül szláv nemzetiségű volt, e hercegség Galitia királyság felsőbbsége alatt állott, tehát ez időben szerinte szláv

¹ Az akadály nem volt állandó; voltak időközök, melyek alatt az örmények vallásaikat szabadon gyakorolhatták. Bizonyára ilyen időszakra vonatkozhatik a fent idézet is, melynek nincs megnevezve.

² Moldova című lap. 1863. 2. szám. 21. lap.

³ Budapesti Szemle: A rumun történet írásról 1885. 43. k.

⁴ Convorbiri literare. 1882. 15. k. 10. szám I. füzet.

vők l a k t á k; míg 1354-ben, Drágos előtt, Botosára örmény község volt. Első állítását nem tudjuk minő okiratokra állapítja Xenopol; — de az örmény községre vonatkozó második állítását — ha nem is írja — tudnunk kell, hogy örmény kutforrásból meríti.

A *Timpu* című romániai lap 1882-ik évfolyamának 19-ik számában ismét, állittatik, hogy a román nép mindig megkülönböztette magát, a többi fajoktól, melyek közül például az örmények régiebb bennlakók a románoknál is.

Ezekből kitetszik, hogy a román írók komolyan vitatják, miszerint az örmények régiebb lakói Moldovainak, mint a románok.

Melchisedec püspök, hires román történész, ezen nézetekkel ellenkezőleg állítja, hogy az örmények a Drágos utáni időben költöztek be Moldovába, s hogy az előbbi vélemény egyáltalában félszeg.

E férfin a romániai örmény iskolák tanáraihoz fordult, a kiktől az örmény templomok felirataira vonatkozólag a következő felvilágosítást kapta.¹

1-ör. Örmény templom Botosiani-ban. E templom felirata csak az előpitvarra vonatkozik s az 1232-ik évet mutatja. A felirat örmény nyelven van szerkesztve s magyarra fordítva következőleg szól: „E dicséretre méltó pitvar építettett Hádsi Axente (Auxentius, Oxendius Angszend) kurátorsága idejében a botosam nép segítségével 1232-ik é.vben.“

2-or. Örmény templom Jassi-ban. Az örmény felirat következőleg szól: „Isten kegyelméből és irgalmából Istennek szent anyjáról nevezett ezen jassii templom alapított Hácsko kurátor és Sisből való lelkész Jákob. Hádsi Vaearia Csuchából és Hádsi Gergely által, örmény számítás szerint 844 és keresztény szerint 1395-ben. Most pedig a jámbor elöljárók és az egész nép költségével és fáradságával megújított 1252-ik, a Megváltótól számítva 1803-ik esztendőben.“

Samareas tanár, a ki ezen örmény feliratot román nyelvre lefordította, azt állítja, hogy a kijavítás datuma az örményben hibás volna.

¹ Inscriptiunile bisericilor armeuiesci dia Moldova. Bucuresci 1882. Román akadémia kiadványa.

3-or. A román-i örmény templomon a következő felirat áll;

„Isten kegyelme, irgalma- és akaratja által, a mindenható Isten kijelölése folytán — a tőle születettnek, dicsőségére, ezen nehéz időkben kiválasztott Isten egy jó emberi, név szerint, Agopcsa urat, a ki felépítette e templomot Istennek anyja nevére, saját lelkének és feleségének Mughála asszonynak; úgy szülőinek: Vártán- és Dolváthnak, valamint gyermekeinek: Vártán úrnak, Szákó . . és Donig úrnak; nem különben leányainak: Melusa- és Dolváthnak emlékezetére, 1028-ik esztendő szeptemberében, Cháosádur, atya “

Ha különösen ezen utóbbi évszám elfogadtatik, akkor Román város igen réginek bizonyulna.

Melchiscdec püspök az örmény időszámításra vonatkozólag a bukaresti örmény tanártól a következő felvilágosítást kapta, a ki egyúttal ama templomi feliratokat is magyarázta.

„Krisztus után 551-ben II. Mózes, Tévin Örményország városában konsistoriumot hívott, össze az örmény időszámítás s ünnepnapok megállapítása végett. Azon gyülekezetben megállapodás történt az örmény időszámítás kezdetére nézve is, jelesen az, Kr. u. 551 re tétett. E szerint az örmény időszámítás 551 évvel rövidebb a keresztény időszámításnál. Az örmény év kikeresésénél a keresztény számításból 551 évet, le kell vonni, s viszont ugyanannyit hozzá kell adnunk, hogy az általános keresztény számítás szerinti évet kikapjuk “

Így tehát a fennebb említett feliratokban előforduló évszámok a következőknek felelnek meg:

A botosam 1232	megfelel	1783-nak,
a jassii 844	„	1395-nek,
a rontani 1058	„	1609 nek,

Krisztus után.

A tudós püspök a román tudományos akadémiában 1882-ben azon indítványt tette, hogy a szucsávi, jassii, botosani és minden romániai örmény templom feliratát gondosan gyűjtse össze és komoly tanulmány tárgyává tegye. Azonban mostanig ez irányban komoly lépés nem tétetett.

Pedig hát ez igen érdekes kérdés, a melynek megvilágítása egyúttal jelentékeny változtatást vonna maga után Moldova krónikáiban.

Ha az 1395-iki feliratot Jussiból valónak vesszük és annak kell vennünk, mert abból az 551 év levonattott, akkor meg van döntve Urechea román krónikás azon állítása, mely szerint Jassit 1475-ben István vajda, a nagy alapította, miután a kozákokat a Nisztternél megverte volna. Ugyanezt Cantemir is így adja elő'.

Azonban a botosani 1232-iki felirat az általános keresztény idószámítás szerinti évet mutathatja, és így mindenik között legrégibb.

Annyi ténynek látszik, hogy az örmények már Moldovában voltak, midőn a mondái Drágos átlépte a határt s Moldovátelfoglalta. Ha erre vonatkozólag más bizonyíték nem volna, elégséges az 1395-iki felirat is. Drágos Moldovát állítólag 1360 körül foglalja el. Az örmények 1395 ben már templommal birnak Jassiban, tehát az 1395. évet megelőzőleg jóval benn kellett hogy legyenek; mert feltehető, hogy ők csak akkor fogtak templomépitéshez, midőn magukat teljesen biztonságban érezték, megismerték a helyet, társaságba konsolidálódtak, kereskedelmi összeköttetésbe jöttek más népekkel, a mire 35 év okvetetlenül szükséges volt.

Itt már most felmerül az az igen érdekes kérdés, hogy vájjon a román föld ezen örmény népe azon örmény nép maradványáé, mely már a X-ik században elhagyta Armeniát s nyugat felé tartott, melyről a 13-ik század krónikása Kézai Simon¹ megemlékezik, hogy már Gyeics vezér, úgy más királyok idejében is jöttek csehek, lengyelek, örmények,² vagy pedig abból a rajból való, mely A ni végpusztulása után 1239-ben hagyta el hazáját s jött be Európába?

Tény gyanánt mutatkozik, hogy az áni veszedelem után kivándorlásra kényszerített örmény nép Lengyelországban s Moldovában összetorlódott, itt elhelyezkedett, már a 13, úgy a 14-ik században templomokat

¹ L. Szabó Károly fordítását Pest ISfó. tto. lapon.

² Minász Pézsésgeáucz «Dsánábárhortuthiun» (Utazás) című jelentékeny munkája 83. lapján azt mondja, hogy az örmények Illót) és 1061-ben mentek Moldovába,

építetett, egyházakat alapított, egyes helyeket, minő volt Jassi, Botosam és Román központokká emelt s jól érez' vén magát itt, csak akkor jött be Erdélybe, midőn a nemzeti fejedelmek alatt némi üldöztetésnek volt kitéve.¹

A román históriára nézve minden esetre nagybecsűek azok a templomi feliratok s Melchisedec román püspök igen helyesen cselekedett, midőn azokra a román tudományos világ figyelmét felhívta.

¹ Itt már van említés téve az «üldöztetés»-ről.

A ROMÁN IRODALOM TÖRTÉNETE.

A román irodalom története.

I. Az irodalomtörténet felosztása

A román irodalomtörténetet négy korra osztjuk fel: *6-, közép-, új- és legújabb* korra.

Az *ó-kor*, melyet a román nép és nyelv megalakulás! és szláv befolyási korának nevezhetünk, kezdődik a román népre nézve a legrégebb idővel (K. u. az V. századdal) és tart 1530-ig, a reformáció kezdetéig Erdélyben.

A *közép-kor*, a melyben különféle nép és vallás-felekezet gyakorolt hatást a román nyelv és irodalom fejlődésére, kezdődik 1530-czal és tart 1780-ig, vagyis Sinkai György fellépéséig, az első román nyelvtan megjelenéséig.

Az *új-kör*, a latinismus kora, tart 1884-ig, midőn I. Károly király a román akadémiában a latin irány ellen lép fel s megalapítván az Etymologicum Magnum Romániae című népnyelvi szótárt, a nép-nyelvet dalra juttatja.

A *legújabb kor*, mely a román népies nyelv művelési korának fog nevezetni, tart napjainkig.

Mindezen nagyobb időszakokat apróbb korszakokra osztliatnók fel, mert egy-egy korban többször fordult elő oly esemény, a mely nagyobb lökést adott az irodalomnak, vagy annak fejlődésére épen károsan hatott, munkánk kerete azonban nem engedi meg az aprólékossgot, s elég, hogyha a fennebbi felosztással annak keretét nagyban megjelöljük.

2. Irodalomtörténeti munkák.

Sokan sokat foglalkoztak eddig a román irodalomtörténettel, a román irodalomtörténet azonban még megírva nincs.

Az eddig e tekintetben megjelent munkák hézagosak, szűk körben mozognak; egyik-másik író felületesen, vagy éppen czélzatosan bánik el a csekély mértékben felölelt anyaggal; a nyelv fejlődésével, egyes századokban annak állapotaival, keveset törődve, s az irodalomtörténeti anyag minden komolyabb bírálata nélkül, többen, megelégednek az írók és munkáik száraz felsorolásával, vagy épen üres dicsőítésével, úgy, hogy az, a ki a román nyelv és irodalom múlt és jelen állapotairól magának hú képet akar szerezni, azt a képet a meglevő munkák alapján meg nem alkothatja.

A román irodalomtörténettel foglalkozó munkák közül felemlítem a következőket, mint fontosabbakat:

1. Cipariu Timotheus: *Analecte literarie*, Balázsfalva, 1858.

2. Hasdeu Bogdán: *Fragmente pentru istoria limbei romane*, Bukarest, 1876.

3. Pop László: *Conspect asupra literaturii romane jú scriitorilor ei*, Bukarest, 1875—1876.

4. Hasdeu Bogdán: *Cuvinte din bátráni* Bukarest, 1878.

5. Lázárics János: *Istoria literaturii románé*, Nagyszében, 1884.

6. Urechea V. Sándor: *Schife, de istoria literaturii románé*, Bukarest, 1885.

7. Densusian Áron: *Istoria limbei si literaturii románé*, Jassi, 1385.

8. Nádejde János: *Istoria limbei si literaturii románé*, Jassi, 1886.

9. Jarc Demeter: *Reportoriu chronologie*, Bukarest, 1873.

10. Dr. Gaster M. *Literatura pop. romána*.

11. M. a 2. *Crestomatia romána*, I., II. kötet Bukarest, 1891.

12. Adamescu Gh: *Notiuni de istoria limbei si literaturii románesti*, Bukarest, 1894.

13. Hodos Enea- *Manual de istoria literaturii románé*, Karánsebes, 1893.

Ezek volnának jelentősebb önálló munkák e nemben.

A magyar irodalomban csak egyes értekezések jelentek meg a román irodalom és nyelv történetére vonat-

kozólag. Márki Sándor önálló műve: „Bihari román írók“ (N.-Várad, 1880) e tekintetben figyelemre méltó, mert mintegy száz román író életrajzát s irodalmi művét ismereti benne.

3. Célunk.

A magyar közönség a román irodalom állapotairól alig bír tudomással; úgy a román ifjúság is csak nagy fáradsággal, több román segédmunka tanulmányozása után tud magának a tárgyban áttekintést szerezni.

Célunk tehát bevilágítani az ismeretlen sötét bányába, hadd lássa ki-ki annak munkásait és csillogó drága köveit.

Minden rövidségünk daczára sem fogunk semmi olyast elhallgatni, a mi a román irodalomra és nyelvre hatást gyakorolt: igyekezni főárunk tisztán az igazságra törekedni s nem legyezni semmiféle oly tekintetet, a mely a tiszta látkört meghomályosítná.

Egyelőre, a inig ugyanis magyar nyelven is megírják a román nyelv és irodalom történetét, ezen áttekintés kalauzul szolgálhat azoknál, a kik a román irodalom történetét megismerni akarják.

I. Ó-KOR.

(— 1530.)

I. A román nép és nyelv eredete.

Nagy vita támadt a felett, hogy a román nép hol, mikor, és miként keletkezett? A vita még befejezve nincs és sok idő, munka, kutatás szükséges ahhoz, hogy e tekintetben a tudomány határozott megállapodásra jusson.

A kezdő századokról kevés bizonyost tudunk. Erre vonatkozólag adatok alig maradtak fenn és így a találgatásoknak tág tere nyílt. Csak a kor vége felé tisztul a látkör, a midőn már a román népet a történelem adatainak világánál a maga teljességében láthatjuk.

Román írók felfogása szerint a román nép és nyelv Tráján Dáciajában, a római kolonusoktól, született; a nyelv nem más, mint a latin rusticus nyelv. E felfogást különben több idegen író is osztja.

Történelmi biztos adatok és feljegyzések ezen álláspontot teljesen nem igazolván, sokan a nyelv tanúságára hivatkozva, kétségtelen bizonyossággal mondják ki, hogy a román nép és nyelv az V., VI-ik században K. u. kezd megalakulni, mely megalakulási folyamat századokig tart.

A nyelv latin nyelvi kisarjadzás ugyan, de annak fejlődésére és megalakulására a balkáni népek nyelve hatással volt.

Mint pásztornép, saját érdekeit követve, idővel különféle országokba széledéit el, így különböző népek hatalma alá kerül, de önálló államokat is alakít.

Ma a román nép önálló államot bir Romániában; el van széledve Magyarország, Oroszország, Szerbia, Bulgária, Macedonia, Albánia, Isztria stb. területein.

2. A nyelv és dialectusok alakulása.

A román nyelv nem születhetett nagy földterületen a Balkánban, bizonyítja ezt az a körülmény, hogy a latin elem mely az V—VI-ik századokban indul bomlásnak s új nyelvnek rakja le alapjait, alaktani szempontból egyforma változáson megy keresztül, a mi bizonyára be nem következik, hogy ha a nyelv Dáciában, a dalmát-partokon, Macedoniában s egyáltalában a Balkánban, tehát annyira nagy földterületen s anuyira különböző nyelvi befolyások alatt egyszerre alakult volna.

Egy helyen és azonos körülmények között forrta magát a nyelv s a most ismeretes három dialectus u. m. a dunai, a macedoni ai és az isztrai, csak a ki-

forrás után, a X-ik századot követő időben veszi megalakulásának kezdetét, midőn ugyanis vándorlás folytán a román elem már kiterjedt földterületen lakott, s az egyes tömegek egymástól elszigetelve, különféle nyelvi és helyi befolyások alatt állott.

A latin elemnek mindazon átídomulása, mely mind a három dialectusban ma egyformán előfordul, a X-ik századig s illetőleg a dialectusok különválásának megkezdése előtt, keletkezett a nyelvben; az a néhány hang- és szótani különbség pedig, mely a román dialectusokat egymástól megkülönbözteti, különböző helyi

befolyások következtében, a román nyelv teljes megalakulása után került a nyelvbe, midőn azon különbségeket már nem lehetett az egész nyelv közös tulajdonává tenni, mert a nép nagy területen lakott s az összeköttetés itt-ott az egyes tömegek között majdnem teljesen megszakadt.

A megalakulás korszakában a következő, mindhárom dialectusban közös, változáson mentek át hangtani szempontból a latin elemek:

A mássalhangzóknál a *d*, *t*, *s* lett *d* (*z*), *j* (*ez*), *ij* (*s*); a *j*-ből *zs*; a *g*-ből *e* és *i* előtt *ge* (*zs*); *c*-(*k*)-ból *e* és *i* előtt *ce* (*cs*); míg szintén a *d*-ből és *t*-ből, ha utánuk *io* következik *gio* (*zsio*) *s* illetőleg *cio* (*csio*) lett; az *l* két magánhangzó között *v*-re változott, míg a szótag kezdetén, ha utánna *i* következett meglágyult; *b*-ből lett *v*, míg a *v*-ből *6*, az *f*-ből *h*.

A *cl*-, *gl*-ből lett *chi* és *ghi*; *tl*-ből *cl*, *lv*-ből *lb*, *rv*-ből *rb*; *br*-ből *vr*; az *x* böi *s*; *qu* lett *cp* vagy *p*; *cs* lett *ps*; *Ív* lett *lb*; míg *rv* *rb*-vé, *ll* egyszerű *l*-lé, *gn* *mn*-né, *ct* *pt*-vé, *qu* *gb*-vé, stb.

A magánhangzók szintén nagy átalakuláson mentek keresztül,

így hangsúlyos *a* bizonyos körülmények között lett *á*, *á*, míg hangsúly nélkül *e*, végbetűken *á*; a hangsúlyos *e*-ből lett *ie*, *i*, *ea* (*é*), míg hangsúly nélkül kezdőbetűben lett *a*. A hangsúlyos *o*-ból lett *uo*, *u*, *ou* (*ó*), majd *á*, míg hangsúly nélkül *u*. *u*-ből lett *o*; *á* átváltozik ismét *i*-vé, *zt*-vá, míg az *á* *e* vé.

Az *uá* *ué* a *be*, *ve*, úgy a *bam* vagy *vam*-ból alakul.

A X ik század után, a román dialectusok hang- és szótani különbségeket mutatnak. Fellép a *rhotacismus* (*n—ij* úgy Maczedoniában, mint Isztriában, a mely nyelvi sajáttság már a dunai dialectusból hiányzik. Az *n* hangnak két hangzó között *r*-ré való átváltoztatása az isztriai dialectusban általános lesz.

Így aztán oly nagy földterületen három részre oszolva, Isztriában elszigetelve, a maczedoniai részekben a Balkán által elválasztva, míg a Dunamentén és a Duna feletti részekben egymásra utalva, a népnyelv különféle hang- és szótani változáson megy át, megtartja

ugyan a közös tulajdonokat, de sok új elemet is vesz fel minden dialectus a maga számára, a melyek összevéve, a három földterület dialectusai között válaszfalakat emelnek.

3. Nyelvmélekek.

Ezekről alig szólhatunk. Csak a kor végszakában jelentkeznek.

A román irodalomtörténészek nyelvnyomoknak és emlékeknek tartják a következő latin rusticus nyelvnyomokat:

Egy 160-ból (Kr. u.) fenmaradt viasztábla a következő feliratot bírja: *Alexandrei Antipatri secodo auctor segnai*. Signavi helyett *segnai* (rom sémnai) *secodo secundus* helyett. 167-ből (K. u.) egy táblán a következő szók: *remasisse, abuerai, abere; remansisse. habuerat, habere* helyett, az *n-et* és a *h-l* eltűnni látjuk. A 4-ik századból egy felirat: *Memorae Quiutus Maecilius donati filius pausavit...* ez utóbbi szó a román *reposit*-nak felel meg Egy másik feliraton: *Domrao et Doumae Satrius felix*, a latin *dominus* és *domina* helyett. Maros-Partuson szobrot találtak, Ámor fatörzsön támaszkodik, balkezeben lefordított fáklya, jobb kezében gyümölcs-csel ékeskedő ág, alatta e szó: *Primavera* (rom. *pri mávará*). Vöröspatakon a következő felirat: *D (iis) M (anibus.) A (lila) Pletoeia Maxima vix (it) annis I. dibus Lucius Avius Vézrön neptae bene merenti posuit.* E feliratban: *Pletoeia* (a most is létező *Pletoia*), *nepta* (a román *nepoatá*) érdekesek.

Ezek és az ezekhez hasonló szavak azonban vulgarismusok, elrontott latin szavak, a melyek a román nyelv akkori létezését egyáltalában nem igazolják.

Priscus Retor „*De legationibus*“ című munkájában azt írja, hogy Atilla asztalánál (458 táján K. u.) Zersson bohóc ztréfás beszéddel mulattatta a vendégeket, a melyben *autón*, hun és gót szavakat használt. Ezen *auson* nyelv a román nyelv volna, a mi semmiféle történelmi adattal be nem bizonyítható.

Ugyancsak Atilla idejére vonatkozólag a *Nibelungc-n lied* (1339—1343. versek) Wlahenlantról s annak uráról Ramunkról tesz említést, a ki hatalmas volt s Attila birodalmának kiválóbb fejedelmei közé tartozott.

Szent Theodozius (400 — 500 körül K. u.) Moesiában zárdát emel, melynek templomában a görög és *bed* nép saját anyanyelvén imádkozik. E népre vonatkozólag Kekaumenos, bizánczi író azt írja, hogy az oláhok azok, a kik dákoknak *bedknek* nevezik magukat. Ebből Thomasek is azt következteti, hogy a beseuyók által használt nyelv a román nyelv lehetett.

Procopius, bizánczi író, Justinian idejéből, „De aedificiis“ című munkájában a dunamenti várakat s kastélyokat sorolván fel, abban a következő szavak fordulnak elő, a melyek román eredetre vallanak: Munte, Cap, Lup, Dusmani, Cabufá, Scará, Stáná, Strungá, Tulbure, Fant áná, Septe case stb. Ugyancsak a bizánczi írók műveiben fordulnak elő a következő román szókra valló elemek is: iescá, scaune, bucin, cámará, sáculel, steg, curte, veghia, inger stb.

Theofilactus Simocata és Teofanes egy 580 körüli eseményt írván le, előadják, hogy Komentiol és Martin vezérek Hernus havasának erdőiből az avarok Chagánját megtámadták, s közel állottak már a győzelemhez midőn a vezérek egyikének lováról a teher egy része leesik, a másik azt látván, hazai nyelven kiállította: *torna, torna, fratrel* A harcosok ezt hallván, gondolták visszatérésre adatott ki a parancs, a rend felbomlik, s a csata elvész.

Még felemlítettetik egy nyelvi maradvány Bíborban született Konstantinnál (912—959 K. u.) a *ŝ'<rbli* román szóban (maczedo dialectus serb-li, omen-li). Mind ezeken kívül itt-ott egy egy helynév említettetik, a melynek román eredete kétségtelen, azonban a századok nyelvi állapotaira vonatkozólag más írott emlékeink egyáltalában nem maradtak fenn.

A kor végszakában a nyelvemlékek tömegesen mutatkoznak.

1871-ben, a voronecki zárdában, Bukovinában, Cretu Gergely tanár, egy régi elrongyolt könyvre akadt, a mely még 85 levelet (170 oldalt) foglalt magában; elejéről 208, a végéről 112 lap hiányzott; sarkkötése fekete bőrből való, táblái hiányzanak. Magában foglalja az apostolok cselekedeteit; Szent Jakab közönséges leveléből az 1—5 fejezetet; Szent Péter apostol első kö-

zönséges levelét egészen, s ugyancsak második közönséges leveléből ez első fejezetet, de ezt sem teljesen. Ez az úgynevezett *voroneczi-kódex*, mely jelenleg a bukaresti román akadémia tulajdonában van.

Ez a kódex másolatnak tartatik, eredetije ismeretlen. A kódex nem pergamenre, hanem papíra van írva, mely a sweidniczi (Szilézia) 1505 ben felállított, papírgyár védjegyével (disznó alak) van ellátva; papírja 1505—1522. között készült, tehát a kódex ezen időben másoltatott le. a mit megerősít az a körülmény is, hogy betűi megegyeznek a Sava román püspöktől fenhagyott írásjegyekkel.

Sbiera Jón abból a körülményből kiindulva, hogy a kódex Írása folytonos, hogy a rhotacismus benne erős, hogy a *d* és *t* hangok néha még nem változnak át *d* és *t* hangokká, hogy az *a* még nem ment át teljesen á-ba, s hogy a nőnemű ártikulus nem összevonva fordul elő a szóban, hanem néha így mama-«; hogy a benne előforduló szláv szóelemek darabosak, s a régi román szóelemek gyakoriak sfb., azt következteti, hogy az eredeti a Cyrill és Metliod idejéből való, a midőn szláv nyelvre fordították az egyházi könyveket s lehet, hogy románok is kedvet kaptak, hogy saját nyelvükre hasonló munkákat átültessenek. A másolat pedig Ohridában készülhetett, a honnan a román világ templomi könyvekkel szokta magát a régi időben ellátni.

A kódex eredetije azonban nem készülhetett Cyrill és Method idejében, hanem sokkal később s jelesen akkor, a midőn már a román nép a magyar néppel közelebbi érintkezésbe jött s a midőn a magyar befolyás a nyelvben terjedni kezdett. A voroneczi kódexben sokkal kevesebb magyar elemre akadunk ugyan, mint a XVI-ik század többi hagyományaiban, de ez arra vall, hogy a kódex oly időből való, midőn a magyar befolyásnak csak első szele jelentkezik és arra is, hogy talán a kódex eredetije éppen magyar befolyás alatt készült.

A kódex eredetije, de ismert másolata is, magyar területen keletkezett, hihetőleg a XIV-ik században, midőn a román elem a magyar földön el van terjedve, s a katolikus egyház ezen elem megtérítésére gondolt. Lehet az is, hogy a kódex eredetije a XV-ik század

elején készült, midőn az eretnek oláhok megtérítése iránt mozgalom indult, 1436-ban Marchia Jakab, 1456-ban pedig Capistrán János végezvén térítési munkát. Ép oly régi a *Psaltirea Seheian*, az első román zsoltár fordítás.

Egy másik nyelvemlék 1523-ból való: az az adás-vevési szerződés, mely Lázár Jaca fia és Cozma között kötött egy richesti (Moldova) anyai örökség felett. Ezen okmányt a jassii Szent Spiridon kórház gondnokságának levéltárában őrzik.

1511—20 közötti időből valónak tartják Neagoe Basarab vajdának „*Invepiturile banului si credinciosului domn al ferei románesti Neagoe Basarab, voivod, cátrá fiúu seu Teodosie voivod*“ czímen ismeretes munkáját, a melyet egy 1654-ki másolat után 1833-ban nyomtattak ki.

Allítólag ezen vajda idejében irták meg Havasalföld legrégebb krónikáját (*Istoria ferei románesti de cánd au descálecat románii*). 1845-ben Bálcescu és Laurián kiadták a *Magazinul istoric*-ban.

1525-ben Gábor athoshegyi egúmen megírja Nifon patriarcha életrajzát, mely a Neagoe-féle kéziratához van csatolva s az államkönyvtárban őriztetik Bukarestben.

1856-ban adta ki Săulescu György, Jassiban, a Hurul krónikáját (*Cronica lui Huru*), kéziratára állítólag egy bojár házában akadt. Mint állítva v dt, a munkát Clánáu Péter fordította le latinból románra 1495-ben, a ki Podoliában harczolván, Liowban Visnoschi lengyel házában talált az eredeti latinra. Az Aurelián császár utáni idők történetével foglalkozik; a román államok közigazgatási és hadi szervezetét ismerteti azon időkből s mindenképen a római Összeköttetést és folytonosságot igyekszik kimutatni. E mii azonban hamisítvány. Săulescu állította össze tökéletlen nyelvezettel, a mely elüt ama század nyelvétől, melyben a mű állítólag íratott, Ilaşeu, Cogălnicean, Lambrior, Negruzzi román tudósok is hamisítványnak mondják. Kézirata a kinyomtatás után eltűnt.

Ezek volnának a nyelvre vonatkozó ismert legelső fontos nyelvemlékek.

4. A román nép egyházi nyelve.

Azt állítják, hogy kezdetben a román keresztény egyházban a román nyelv és a latin betűk voltak hasz-

nálatban, s hogy ezeket a szláv befolyás csak a XI-ik században nyomta ki, bevezetvén abba a szláv nyelvet és a Cyrill betűket. Semmiféle történeti adat nem szól e mellett. A román nyelv és latin betűk használata bizonyára irodalmi mozgalmat támasztott volna; mint a szlávok, a romának is lefordították volna egyházi könyveiket s maradt volna fenn azon több századig tartó románnyelvi uralomból valami emlék, a mint fennmaradt a szláv népeknél is, de hát ezen román nyelvi uralmat támogató emlékeket egyáltalában hiában keressük.

Tudjuk, hogy keleten a románok által lakott helyeken a latin, görög és a szláv nyelvek voltak egyházi nyelvek gyanánt elfogadva, a román nép a helyzet szerint tehát hol az egyik, hol a másiknak állott befolyása alatt, míg a XI-ik században a szláv nyelv és Cyrill-betűk uralma alá került egészen, melyektől csak a 17-ik században kezd megszabadulni.

Román nemzeti kultúráról e századokban egyáltalában nem beszélhetünk, miután annak semmiféle emléke, hagyománya nem maradt hátra az utókorra.

Teljes bizonyossággal áll az, hogy a román nép jelesei, egyházi férfiai szláv és görög nyelven írtak és gondolkoztak kezdettől fogva, s hogy az egyházban a román nyelv először csak a XVI-ik s illetőleg XVII-ik században lép fel.

5. Befolyások a nyelvre

A román nyelvészek kelta, dák, trák, stb. hagyományok után kutatnak a román nyelvben, ezek által is igyekezvén a nyelv régiségét kimutatni. E hagyományok azonban ki nem mutathatók, a dák elemek annál kevésbé, mert a dákok nyelvéről a tudós világ alig tud valamit. A trák befolyás, ha már az albán népet a trák nép maradványának tekintjük, különösen az ártikulus használati módjában, a számnevek megalkotásában egyes hangtani sajátságokban s több szónak átvételében nyilvánul.

A görög befolyás a szlávot, megelőzte, s a szlávok előtt a keresztény hitben bizonyára a görögök erősítették meg a románokat, a mint ezt a román nyelv szókincsében előforduló sok görög elem nyilván tanúsítja.

A magyar befolyás csak akkor lépett előtérbe, a midőn a magyarok a román néppel érintkezésbe jönek. Hogyha ez az érintkezés a magyarok bejövetele alkalomával történt volna; hogyha a román elem a honfoglalás óta egy sorsban részesült volna a magyarokkal a hittérítési mozgalomnál fogva is, nagyobb forrasztó hatást gyakorolt a román elemre, bizonyára nyomait látnák a nyelvben, a néphagyományokban, a nyugati egyházhoz való ragaszkodásban, a mint ezt a magyaroknál látjuk. Ezen érintkezés azonban a nyugoti és a keleti egyház között beállott végleges szakadás után (1053 év) következik be, mert a román nép felvándorlásában a szláv befolyás alatt álló úgynevezett görög keleti hitet hozza magával és ahoz híven ragaszkodik. Ezen érintkezés a 12 ik század felé következik be. A magyar nyelv befolyása az ó-korban kétségtelen, a mi szavak és szóképzők átkölcsönzésében nyilvánul.

E kor végén már a török befolyást is észlelhetjük. A 14 ik század végén II Bajezet már rettegteti a Balkánt, s a román elemet abban kezűgyben kapja. A török e kor végén az önálló román tartományokat is legyőzi és hűbéreseivé teszi. Ily úton a török nyelv befolyása is kezdetét veszi a román nyelvre.

6. A román nyelv ápolása.

A román nyelv e korban a család körébe menekül. Egyházban, közigazgatásban a román népre nézve teljesen idegen nyelv uralkodott, melyet a nép meg nem értett. Papjai szláv befolyás alatt nevelkedve alig értették a román nyelvet; szlávul beszéltek, imádkoztak és gondolkoztak, a román nyelv művelésére, fenntartására senki sem gondolt, fenntartotta ezt tehát a nép a családban és népköltészetében. A román fejedelmek udvaraiban a kor végéig szláv nyelven ment minden; úgy a hivatalos okmányok, mint a magán okiratok szláv nyelven állították ki és ezen körülmények okozták, hogy oly sok szláv elem csúszott be a nyelvbe.

A Balkán e kor legérdekesebb földterülete Európának. Annyiféle nép és szekta verődik össze, ugyanannyi tannal, eszmevilággal. S ezen összeverődött népek-

től a román sokat átvesz: babonát, tévhitet, erkölcsöt, szokást. Mindez az ő lelkében is összeverődik s nyer általa egy sajátos jelleget, a mi sem nem római, sem nem szláv, bolgár, török, albán, olasz, hanem mind-ezeknek csodálatos vegyüléke.

A nép gondolkozása, hite, költészete, sőt nyelve is e sajátos vegyülékre vall.

A román nép társas életére, eszmevilágára, nyelvére mindezen befolyásoknak tért nyitott, mindezen befolyásokat szerencsésen összeforrasztotta. Szívósan ragaszkodott ugyan nyelvéhez, azon beszélt, azon gondolkodott, énekelt, de mert idegen szokásokat, tévtanokat, balhite, vett át, az új fogalmakra az azoknak megfelelő új szót is át kellett hogy vegye.

E korban tehát a nyelv tisztán a nép közé menekül, de mert az idegen befolyás ott is üldözi, annak sok tekintetben meghódolni kénytelen.

E korban a család, a népköltészet lesz a nyelv fenntartója, éltetője. A népszellem a mesék, kolindákt legendák és közmondások megalkotásában nyilvánul; ezekben ma összeforrasztva látjuk ama sötét idők hagyományait, régi hitének alakjait, a kereszténység alakjaival. Az e korban megalkotott népköltészeti termékekben egyesülve látjuk a pogány elemet a keresztény elemmel, a csodák világát, a megfoghatatlant. A balladák hősei pásztorok; a mesékben istenek, tündérek, táltosok, szörnyek kelnek harczra az ember hőssel vagy ellen; a közmondásokban a classicus kor bölcsessége nyilatkozik, míg a kolindák a pogány hit maradványait a kereszténység mezében bámulatraméltó módon öltöztetik fe'.

És az által, hogy e nép mesélt, saját nyelvén gondolkodott, s gondolatait mással közölte, fentartotta és fejlesztette a nyelvet és sok idegen befolyás zátonyai között, megrongálva bár, átadta a hálásabb utóknak.

II. KÖZÉP-KOR

(1530-tól 1780-ig)

7. Áttekintés.

Az ó-kor végén a román népet már nagy földterületen találjuk szétszórva; vándorlása ekkor ugyyszólva véget ér. Moldova és Oláhországban önálló vajdaságok alakulnak, s azokban a polgár állam alakjai lerakatnak. A román nép helyhez kötött foglalkozást nyer. Galicziától le Konstantinápolyig és onnan az Adriáig tömören, vagy szórványosan feltaláljuk ekkor már a román népet.

A magyar állam keleti és déli részén lakik legtöbbször.

Ugyancsak az ó-kor végén a nyelv a román fejedelmi udvarokban tért foglal; a szláv befolyást egyre gyengülni látjuk, gyengítésére sokat tesz a görög elem, mely Konstantinápolynak a törökök által történt elfoglalása (1453) után felfelé nyomul és szellemi fölényénél fogva a román elem felett csakhamar hatalmat és befolyást nyer. Román iskolákról e korban szó sincs. A mi iskola volt, kivált az Alexandra cél bűn által felállított, nem a román nyelv fejlesztését tűzte ki célul, a szláv és görög nyelvet művelték abban. Román kulturális állapotokról az ó-korban nem szólhatunk.

A középkor kezdetén azonban már pirkadni kezd a román népre nézve is. A vallásújítás és könyvnyomtatás feltalálása nem volt hatás nélküli. Ezen mozgalom Erdélyben megtöri a szláv befolyást, azt teljesen tönkre teszi s helyet csinál a népnyelvnek. Magyar fejedelmek román nyomdát állítanak fel s így a román kultúra alapjai e korban lerakatnak.

Luther és Calvin tanai a román népet gondolkodóba ejtik, majd a katolicizmus lép fel, melynek hatása alatt román iskolák keletkeznek; a művelődés egyre nagyobb és nagyobb tért foglal, míg Sinkaiban a latinizmus a maga erejével lép fel s egy egészen új iránynak veti meg alapjait.

Magyar befolyás ébreszti fel e korban az egész román népet. Míg nálunk ezen üdvös hatás a nyelvvelésnek szabad röptöt ad, addig a román fejedelemsé-

gékből jövő görög és szláv törekvés a nyelvet e röptében megakadályozni törekszik.

E korban rakódnak le a román nyelvbe a magyar, a török és az új görög elemek voltaképen.

8. Lutheránus törekvések.

Már mielőtt Honter János külföldről Brassóba ment volna, Erdélyben a lutheránus vallás, különösen a százszok között, terjedni kezdett

Honter János 1533 körül a mozgalmat szélesebb alapra fekteti s később a lutheránus egyháznak szervezetet ad. Hogy a valláselveket annál sikeresebben terjeszthesse, 1533-ban Brassóban nyomdát állít fel. E nyomdában román nyelvű könyveket is nyomtattak.

Honter mindenképen azon volt, hogy a román népet a lutheránus vallásnak megnyerje. Román nyelven prédikált a nép között.

N.-Szebenben is nemsokára létesítnek egy nyomdát, a melyben 1544-ben megjelenik a legelső román nyomtatott munka, egy *Katekizmus* (Invéntura crestinească). Ezen kiadványból, valamint az 1559-ki brassói második kiadásból egyetlen példány sem maradt fenn. A lutheránus hitelvektől irtózó román, szláv és görög papok minden ilyen példányt, mint átkozott művet, elpusztítottak. Bizonyára ez a legfőbb ok, hogy a lutheránus román káték mind elvesztek.

Luther tanai a román nép között nem hódítottak. Egy nagy előnye mégis volt e mozgalomnak, az, hogy a nép gondolkodni kezdett; hogy a nyelv használata, egyes prédikátorok útján, közdivatba jött s hogy a román irodalomnak megadta a legelső nyomtatott munkákat, a melyekből bár egyet sem bírunk, de hatásuk alatt mindjárt egész hosszú sora következett az egyházi könyveknek.

A százszok által felállított brassói s nagy-szeben. A nyomdákban 1550-ig állítólag más román munkákat is nyomtattak, ezekről azonban pozitív adataink maradtak fenn.

9. A 16-ik század nyomtatott munkái.

Erdélyben a lutheranismussal, a nyomdák felállításával a román nyelv és irodalom lendületet nyer. Míg a két román fejedelemségekben, a fejedelmi udvarokban csak kivételesen állítatják ki egy-egy okmányt román nyelven, addig nálunk már a szószékről is román nyelven prédikálnak s szükségét érzik a román egyházi könyveknek.

Különösen a görögök igyekeztek e nemű szükségletét kielégíteni a népnek s tették ezt azon okból, hogy a román nyelv előtérbetolásával a szláv nyelven erőt vegyenek. A görögök ellenségei voltak a szláv liturgiának, a szláv befolyásnak, ennek megtörésére a román nyelv fejlesztésével igyekeztek. E küzdelem a görögök s illetőleg a román nyelv diadalával végződött, hogy aztán a görög befolyás kerekedjék ismét felül.

A lutheránus kátékon kívül még a következő munkák jelentek meg e században:

Coresi György, görög eredetű diacon, Mihnea vajda és Seraiim metropolita segítségével lefordította a Psaltireat (zsoltárok könyvét) és Íragil Lukáts segédelmével 1577-ben Brassóban ki is nyomtatta. E szerzőtől bírjuk még az Omiliar-t (Brassó 1580); a Cazaniát (Brassó 1575), Tetravangeliul-t (Brassó, 1561), Pracsuiul, seu Paptelapostolitor-t, ismeretlen nyomtatási évvel és helylyel.

Hogy Coresi György hol és mikor született s halt meg, nem tudatik.

1580-ban ugyancsak Brassóban kinyomtatják a Pravilat, míg román befolyás következtében sziavon nyelven megjelenik Brassóban a mondott időben a Psaltirea.

Tordási Mihály, állítólag román püspök, Ilereze István karánsebesi. Zakán Efrem szász-sebesi daszkel, Pestisei Mózes, lugosi lelkész és Archirie. vajdahunyadi esperessel Pentateuc czimen kiadnak Szászvároson Mózes könyveiből kettőt, 1583-ban ugyancsak ott a hátralevő hármat s Ígériket az egész biblia kiadását is.

Lukács Brassóban 1580-ban kiadja a *Carte de rugáciuni*; szerzője ismeretlen.

Ezek volnának a 16. század román nyomtatott munkái.

10. Kézirati munkák, nyelvemlékek.

A középkor (10-ik századbeli) kézirati munkái közül legnagyobb fontossággal bír a *mohácsi kódex*.

Mohács Torda-Aranyosmgyében fekszik, lakossága román. E faluban 1580—1620 között Gergely (Grigore) nevű pap papskodott, a kinek életéből csak annyit tudunk, hogy szlávból egyes legendákat románra fordított s önállóan is dolgozva, hátrahagyott egy kézirati gyűjteményt, a mely jelenleg a bukaresti akadémia kézirati gyűjteményében őriztetik. A kódex több leger dát, ördögüzési imádságot, fordítási gyakorlatot, egy katekizmus töredéket kérdésekben és feleletekben (bizonyára a lutheránusok által kiadott káté töredéke), egy prédikációt (1600-ból) foglal magában; érdekes benne a magyar Miatyánk is cyrill betűkkel

E szerfelett becses kódex nyelvészeti sajátásaiból megemlíjtük a rhotacismnt, a *d* (dz)-nek következetes megkülönböztetését a *z*-től; s azt, hogy gyakran *n* helyett *u*-t, *i* helyett *e*-t, a helyett *ul*-t használ az író; továbbá a tárgy eset, az *articulus*, a *k* ötszók alkalmazásában sfb. sajátágos módon jár el. A kódex nyelvezete különben válogatott s irálya ama szájadból tökéletesnek mondható.

A 10-ik század második feléből valók ama kutforrások, a melyekből később Urechea Gergely krónikás történeti munkájához adatait meríti; jelesen a) latin krónika, b) *letopisetul moldovenesc*, c) „*alté izvoade ale noastre*“ (más kntl forrásaink).

1560-ból valónak állítja Ilaşeu Bogdán azon bibliai fordítási töredéket (Leviták könyve XXVI. tej. 8—41 vers), a melyet Belgrádján a szerb nemzeti könyvtárban fedeztek fel.

A *sekuli kolostor* kódexében (Moldova) Scara-nins János tanításait Varlaam jeromonách fordította le szlávból körülbelül a középkor első éveiben.

Evangelariul de Londra, Radu grammaticul-tól ered, 1574-ből való, Hasdeu szerint megegyezik az 1580 előtt kiadott Cazania szövegével.

A Densusián Áron által felfedezett Pentecostart Moldovában írják a Mihály és Gábor arkangyalok felajánlott kolostorban, bizonyára a század közepe táján.

Urebe a Nistor e század vége felé írja meg István vajdáról, Pares Péterről s az 1585-ki éhségről és szárazságról szóló munkáit. Sokan ezen munkákat fiának, Gergelynek, tulajdonítják.

Stroici Luca 1593-ban a Sarnicky által 1597-ben kiadott Statuta stb. című munka számára a román Miatyánkot latin betűkkel állította ki s mert abban új szavakat igyekszik alkalmazni, a román nyelvészet atyjának neveztetett E nagy címre azonban Stroici nem számíthat, mert Miatyánkjának kéziratát senki sem látta s így nem lehet megállapítani, hogy abból a Miatyánkból mi illeti Stroicit és mi esetleg Sarnickyt, aki a kéziraton, ha volt, változtatásokat tehetett, a mit tanúsít az a körülmény is, hogy azon Miatyánk a latin alphabetum jegyeivel Íratott.

E század második feléből több adás-vevési, csere-szerződés, végrendelet s más okmány maradt fenn. Különösen becsesek a szláv s a román könyvek szélein fennmaradt jegyzések e korból, a melyek történeti szempontból is fontossággal bírnak.

II. A kalvinizmus hatása.

A lutheránusok eredménytelen kísérletei után a kalvinizmus lép fel a román nép között.

Már az 1568 és 1577 ki országgyűlési végzések között akadunk olyanokra, melyek a román egyházi könyvek nyomtatására és a püspökök alkalmazására vonatkoznak. Tordási Mihály, a Pentateuc kiadója is, kálvinista román püspöknek tartatik.

A kalvinizmusnak sokat köszönhet a román nép. Prédikátorok román nyelven terjesztik az új hitet, azok a szláv nyelv és befolyás ellenségei gyanánt tűnven fel. E mozgalomban arra törekedtek a térítők, hogy a

nép megértse a hitelveket. Egyházi könyvekről is kellett gondoskodni. Ezen gondoskodás Bethlen Gábor erdélyi fejedelem alatt tűnik ki leginkább, a ki román nyomda felállítására s a bibliának román nyelvre való fordítása iránt intézkedett. A nemes fejedelmet háborúi 1629-ben bekövetkezett halála meggátolták tervei kivitelében. Esméi, hogy a román népet a külföldi szláv, görög befolyástól megmentse, s hogy a kalvinizmusnak megnyerve, a haza alkotmánya iránti hűségben megerősítse, halálával nem enyésztek el, I. Rákóczi Györgyben hatalmas ápolóra találtak.

E fejedelem neve a román nyelv- és irodalomtörténetben arany betűkkel lesz mindenkor feljegyezve, mert e téren soha el nem enyésző érdemeket szerzett magának. 1640 körül Gyulafehérvárt román nyomdát állított fel és 1643-ban a szláv nyelvet a román egyházból örök időkre kitiltotta s annak helyébe a román nyelv használatát rendelte el.

Mivel ennek daczára akadtak papok, a kik szláv nyelven tartották az isteni tiszteletet, Apafi Mihály alatt az 1675-ben Gyulafehérvárt megtartott zsinat kimondotta, hogy isten igéje csak román nyelven hirdethető, s mindazok, a kik ezzel ellenkezőleg cselekednek a papságtól eltiltatnak.

Ilyen körülmények között a nyelv új lendületet nyer. Hosszú sora következett a román nyelven kiadott könyveknek.

A gyulafehérvári nyomdából 1641 körül megjelenik a *Cazania*, 1642-ben a *Catechismul Calvine se*, mely 1657-ben második kiadást ért; 1648-ban *Noul Testament*, 1651-ben a *Psaltirea*, mindenik kálvinista befolyás következtében, a két utóbbi állítólag már Bethlen Gábor által rendelt fordítás szerint.—Magyarországon a reformáció, a román nyelv diadala hatással volt a két román fejedelemségre is.

A görög befolyás a 17-ik században nőttön-nőtt s ennek hatása alatt a szláv nyelv mindegyre tért vesztett. De egyúttal nyugtalanította e köröket az a körülmény is, hogy Magyarországon a szláv befolyás gyengülése folytán a protestántizmus foglal tért.

Vasilie Lupul alatt, Varlaam metropolita Jassibau, 1641-ben zsinatot hívott össze, melyben a román nyelv templomi használatra végzésileg megengedtetik. E metropolita 1645-ben az 1642-ben kiadott kálvinista kátéra feleletet ír, melyben czáfolni igyekszik a kálvinista hitelveket.

Nem így állottak a dolgok Havasalföldön. Ennek metropolitája, Teodosius, az erdélyiekhez intézett szigorú rendeletében megtiltja a román nyelv használatát, gondolván, hogyha a nemzeti nyelvet elnyomja, a nép nem fog gondolkodhatni a vallás tételei felett.

Ezen intézkedésnek nem volt semmi hatása, mert a román papok már magukat egyházi könyvekkel berendezték s a görög és szláv nyelvet jobbára elfelejtették.

A kálvinista befolyás láthatólag jótékony hatással volt a nyelvre, irodalomra, a román nép szellemi fejlődésére egyáltalában.

Törökдúlások folytán a gyulafehérvári román nyomda felprédáltatott, de Apafi Mihály rendeletéből újólag helyreállítják és újólag működésbe jött, több román könyv látván abból még napvilágot.

12 Katholikus törekvések.

Erdélyben a protestáns fejedelmek korában a katolikusok száma nagyon leapadt. A románok egy része az u. n. református valláson volt, román-magyar hitközségeket alkotott itt-ott, túlnyomó része azonban megmaradt a keleti rítus mellett.

1691-ben Erdély elveszti önállóságát s a Habsburg-ház alá kerül. Ezen időtől fogva a protestánsok Erdélyben túlnyomó befolyásukat elvesztik, a katolikusok pedig új működési tért s szabadalmat nyernek. A román reformátusok is apránként könnyen visszatérnek régi Intökhöz, a református egyház nem gyakorolhatván felettük oly szigorú felügyeletet, mint megelőzőleg, Bécsből e nép új életet várt.

A katolikus körök szintén rávetették szemöket, az „eretnek“ románokra s Erdélyben a katolikusok számát általuk is megnövelni tervbe vették.

Kolonics, esztergomi érsek, az akkori gyulafehérvári jezsuita páter, Baranyai Pált ez irányban kellő utasításokkal látta el, aki Theofil, ugyancsak gyulafehérvári román püspökkel érintkezésbe tette magát. A román püspök előleges tárgyalások után 1697 február havában Gyulafehérvárra zsinatot hívott össze, melynek második ülésében a római katolikusokkal való egyesülést, bizonyos feltételek alatt, kimondották s a határozat megerősítés végett Bécsbe felküldették. Azonban július havában Theofil elhalálozik s utóda Athanasius 1698-ban Bukarestbe megy, ott magát gör. keleti püspöknek felszentelteti, mintha az unióról szó sem lett volna. Ezt annál biztosabban megtehetette, mert ez irányban ő kötelezve nem volt, semmiféle kötelező nyilatkozatot nem tevén.

1698. június 2-ról kelt levelében Kolonics a római katolikusokkal egyesülő románoknak, a pápa nevében is, mindenféle kedvezményeket ígér, minek folytán Athanasius tárgyalásokat kezd, 1698 július hóban Gyulafehérvárt zsinatot tart, melynek látható eredménye nem volt.

A román nép lehető zilált viszonyok közt élt. Egy rész már egyesült volt, a másik nem; a protestánsok más oldalról szívósan ragaszkodtak megnyert híveikhez s a románokat az egyesüléstől mindenáron elidegeníteni igyekeztek.

Ilyen zilált állapotok között bocsátotta ki Leopold 1699 február 16-án azon diplomáját, melyben az átérték jogai minden kétséget kizárólag biztosítottak.

1700 szeptember 4-én Gyulafehérvárt Athanasius felette népes zsinatot tartott, a melyen az egyesülést véglegesen kimondják s az arról szeptember 5-én kiállított okmányt 54 esperes és 1563 lelkész aláírja.

Ezzel azonban nem állott helyre a nyugalom a román nép között. Bujtogató szerzetesek jöttek Szerbiából. Boszniából, a román fejedelemségekből, kik zavart támasztottak a nép kebelében, mely rombolóig hatott sok irányban. — E zavart annál könnyebben támaszthatták, mert a jezsuiták az egyesült román egyház ügyeire döntőleg akartak hatni, un a nép ellen-szenvével találkozott.

A katolikus egyházzal való egyesülésnek nagy előnyei voltak kulturális szempontból is.

Klein János Innocentius (1729—1768) román püspök Balázsfalvából román egyházi központot teremt, megtöri a jezsuita befolyást, iskolák felállítását tervezi, rendezi az egyház anyagi viszonyait, emeli a papságot szellemileg s kiviszi, hogy a pápa román ifjakat fogadjon el a de propaganda üde Collegiumba, Rómában. A román papság a római katolikus papság jogait nyeri, mindezek által a román nép szakítani kezd kellel s a nyűgöt kultúrája előtt hajol meg.

Áron Péter alatt 1754-ben megnyílik a balázsfalvi iskola, melyben tanárocul már a Rómában tanult ifjak szerepelnek; oda tolul az ifjúság. Már az első évben mintegy háromszáz román ifjú kereste fel Balázsfalva tanintézetét.

Míg a Rómával egyesülők előtt a kultúra minden útja nyitva állt, addig a szláv és görög misszionáriusok izgatásai folytán attól elszakadó nemegyesültek sötét-ségben maradtak, s a szláv és görög befolyás jármát vették fel újra. A két felekezet között majd kemény torzsalkodások támadtak, melyek a mai napig sem szűntek meg egészen.

A gyulafehérvári nyomdában, már a katolikus befolyás folytán, 1702-ben megjelenik Baranyai Pál jezsuitától a *Catechism românése* című munka, aztán a nyomdát Kolozsvárra, majd Balázsfalvára viszik, ahol jelenleg is fennáll.

A Rómából visszatérő román ifjak, minő egy Maior és Sinkai, új eszméket hoznak át s ültetnek el, melyeknek hatását ma is érzi a román nép és irodalom.

13. Állapotok a két román fejedelemségben.

A két román fejedelemségben, a 17-ik században, a görög elem küzd a szláv elemmel, a mely küzdelem a szláv befolyás leveretésével végződik.

Két kimagasló vajdája e századnak Lup Vasilie (Moldovában) és Basaraba Máté (Havasalföldön). Az Jassiban, ez Bukarest városában iskolát állít fel; az

inkább a szláv, ez pedig a görög kultúra számára. Lup Kiewből hozatja a tanárokat. A román nyelv azonban egyik iskolában sem nyert menedéket.

E két kitűnő fejedelem úgyszólván vetélkedett a nyomtatványok kiadásában. Moldova ura alatt a román nyelv használata az egyházban kimondatott, Basaraba azonban a görög befolyástól nem tudott megmenekülni.

Mindkét fejedelem több könyvvel ajándékozta meg népét; különösen fontos ezek között a Pravila, mely törvénygyűjtemény Jassiban 1646-ban, Tirgovistén pedig 1652-ben látott napvilágot.

Azon mértékben, a mint a szláv befolyás csökkent, nőtt a görög befolyás a két fejedelemségben ugyanyira, hogy már 1711-ben nemcsak az egyházi, de a világi hatalmat is kezébe kerítette; bekövetkezett aztán egy rémuralom, melyről a krónikások átkozódva emlékeznek meg, melyet fánáriota uralomnak hívnak a történelemben.

Ezen uralom 1821-ben ért véget a fánáriota fejedelmek bukásával. A régi erkölcsökhöz, nemzeti nyelvhez, hagyományokhoz való ragaszkodás a fánárioták által üldözve volt; a nyelv elgörögösödik, a társas körökből száműzetik, minden téren csak a görög nyelv szerepelvén; a hazafiság és erkölcs kigúnyoltatott.

A míg tehát Magyarországon a népnyelvet és szokást ápolták, addig túl a két fejedelemségben minden pusztul, a mit a szláv elem még megkimélt. A kis Erdély tartotta fenn a nyelvet, innen nyer erőt a két fejedelemség népe a görögök elleni küzdelmeiben, itt lobbant fel az nemzeties tűz, mely 1821-ben aztán a fánáriotákat is megbuktatta.

Természetes, hogy a Basaraba Máté és a Lup Yasilie alatt megindult szellemi mozgalom minden téren megszűnik s beáll utánna egy tespedés, a melynek Sinkai György és társai vetettek véget.

14. A XVII. és XVIII. század írói és munkáik.

Nálunk ép úgy, mint a román fejedelemségekben, a két század irodalmi munkái jobbra egyházi könyvekből állanak. A népnek ebbeli szükségletét kellett kielégíteni mindenek előtt. Az egyházi könyveket görög-

ből, szlávból és héberből fordították egyszerű papok, püspökök és metropoliták. Valamint nálunk a nemzeti fejedelmek, úgy Moldovában Lup Vasilie, Havasalföldön pedig Basaraba Máté és Serbán vajdák állottak az ügy élén és unszolták az egyház atyáit az egyházi könyveknek románra való fordításait, nemcsak, hanem a nyomtatás költségeit sajátjukból fedezték. Valamint I. Rákóczi György Gyulafehérvárt nyomdát állított fel, aként tesz Lup Vasilie Jassiban és Basaraba Máté Govorában; majd Tirgovistén s Bukarest városaiban is nyomdák létesülnek s így mindhárom helyen lehetségessé válik a fordított munkák kinyomtatása.

A három fejedelem által kiadott munkák több és több kiadást érnek; a román könyvek minden zugba befészkelik magukat; nagyobb és nagyobb hódítást tesznek minden irányban, a papokra nézve pedig épen nélkülözhetlenné válnak.

Erdélyben az I. Rákóczi György fejedelem által megindított mozgalom folytán a következő egyházi könyvek látnak napvilágot.

1641-ben Gyulafehérvárt megjelenik Evangelia cu tele, mely voltaképen második kiadása a brassói 1575-ki Cazaniának.

1642-ben napvilágot lát Catechismul calvinesc, mely 1657-ben második kiadást ért.

A káté tételeit Stefan Simon gyulafehérvári román püspök elfogadta. Stefan Simon fopásztorsága alatt, ugyancsak Rákóczi György fejedelem anyagi támogatása mellett, jelentek meg Gyulafehérvárt 1648-ban Nóni Testament, 1651-ben pedig a Fsa? ti reá, mindkét munka görögből volt fordítva Silvester jermónachtól.

Ugyancsak Gyulafehérvárt jelenik meg 1648-ban a Catechismus. magyarból és latinból románra fordította Fogarasi István, a lugosi „már az igazságos rész szerint megismert oláh-magyar ~kk lésiának lelki pásztora“.

Kiváló munkásságot fejtett ki János pap Vinczről, a ki 1683-ban Szász-Sebesben kinyomtatja Sicriul de aur, 1685-ben Gyulafehérvárt Cárare pe scurt spre fapte búne, (mindkettő magyarból), 1686-ban

Ciaslovet és 1689-ben Molitfelnie című munkákat, mindkettőt Gyulafehérvárt.

Katholikus befolyás folytán nyomul 1702-ben Gyulafehérvárt két könyv. Duma dános magyarból lefordítja Puné a pruncilor-t. és Baranyai Pál jezsuita kiadja Catechism románese című kátéját, katolikus szellemenben. Ezen befolyás folytán lát napvilágot a Bucovna is 1699-ben, ABC-és könyv a gyermekek számára.

A 18-ik század irodalmi fészke Balázsfalva lesz. E hely volt a románság központja s itt nyomul voltaképpen minden egyházi könyv. A görög keletiek jobbra a két fejedelemségből szerzik be egyházi könyveiket.

Balázsfalván kívül Nagy-Szombaton jelenik meg 1726-ban egy Catechim; 1739-ban Brassóban szláv-ból egy Kalendárium, Sión Pétertől; Kolozsvárt 1744-ben Becskercki Mihály kiadja a Bucovna-t; a többi mii megjelenése Balázsfalvára esik. Itt, jelenik meg 1750-ben Florea adevéru Iu i, 1753-ban Catechism in l cél maré; 1756-ban Rámnicean Demetertől In vófatura crestiná, 1759-ben Pastoreasca datoriá 1761-ben Adevérata mfmgaere 1764-ben Evangelia, Psaltirea, 1764-ben Catavasier, 1770-ben Octoili, 1771-ben Triód, 1774-ben Acatistier, 1776-ban Ceaslov és Evangelia st.b. A megjelent munkák között voltak utánnnyomások, voltak újonnan fordítottak.

A Páriz Pápai-féle latin-magyar szótárt, körülbelül a 18-ik század második tizedében, egy névtelen románra fordítja; 1741 körül megírják a Dictionarim valachico-latinum, latin betűkkel 1743-ból való Popovics István román-latin-szerb német szótára.

Piluzio Vito 1677-ben adja ki Rómában latin betűkkel Catekizmo Cristianesco című munkáját, mely arra volt szánva, hogy Moldovában a katolikus vallásnak híveket nyerjen.

Moldovában mint említve volt, Lup Vasilie vajda indítja meg a kulturális mozgalmat azzal, hogy 1640 íren Jussiban nyomdát és iskolát állít, fel. E fejedelmet hathatósan támogatta működésében Varlaam, szucsávai metropolita, ki az erdélyi protestáns mozgalmakkal szemben 1642-ben Jassiban zsinatot hívott-össze. E zsinaton jelen vannak a keleti egyház legtekintélyesebb főispánjai, kik

a román nyelv használata mellett foglalnak állást. Ezen zsinattól kapott megbízás következtében Varlaam megírja feleletét a Kálvinista Kátéra és azt (Respunsuri ale mitropolilului Varlaam) Jussiban 1645-ben kiadja; ugyancsak ő írja Eustratie segítségével s 1645-ben Jussiban kiadja Carte românească de inventatură; ugyanekkor szláv-ból lefordítja s kiadja a Cazaniát.

Varlaam metropolita után elsősorban Dositeiu metropolita említendő fel. aki kiváló hírből állott, 'főle bírja az irodalom a következő műveket: Psaltirea, versekben. (Uniev, 1673); Acatist (U. o. és akkor), Liturgia (Jassi 1677), Psaltirea (Jussi, 168.j. Eu e b <» Jogin (Jassi, 1680), Vietile sfintilor pe 12 Inni (Jassi, 1682), Păr amier Jassi 1683).

Eustratie, logoiéiul, kiváló tudom., nyu férfin, Lno vajda inebizása folytán összegyűjti s Jussiban 1646-ban kiadja a császári törvényeket (Pravda maré imperateaseá), mely mii nagv fontossággal birt. Ugyancsak tőle ered Beptetaine (Jassi, 1645).

A 18ik században Moldova egészen háttérbe szorul, mivel a fanarióták minden nemzeties mozgalmat előlnek. Alig egy pár művet látunk megjelenni, jelesen 1732-ben megjelenik harmadik kiadásban Eustratie Septetaine című műve; Teodoche Nikifor 1741-ben ugyancsak Jussiban kiadja Alcătirea auritácz. művét; 1747-ben Jussiban megjelenik a Sinopsis és a Triód.

Havasalföldiin Basaraba Máté vajda áll a kulturális mozgalmak élén. Bilveszter jeromonacb orszóból lefordítja a Cazaniát, s Govorában 1642-ben kinyomatja; 1640-ben megjelenik ugyanott a kis Pravda (brasói); Cámpu-Lungban 1642-ben az inventatúri, Melhisedek egumentől. Pa saruba Máté legnagyobb alkotása a Pravila maré, mely Térgovistén jelenik meg 1652* ben, összeállítva Petridi Igná-tz, Andrea Danid, Ligaradi Pantiliuion és Pausias által. Rád testvérek. Germán püspökkel és Grecean Sorbánnal görögből lefoйдitják az egész Bibliát, és 1688-ban Bukarestben kiadják; Movila Péter, kievi metropolita, görögből főr-dítja le Mártyirisireá eredintei s Puzenban 1671-ben. kinyomatja. Eiloteiu, Damasebín János, Neolit metropolita

stb. tűnnek ki leginkább az egyházi könyvek nyomtatása, kiadása körül még. Megjelenik különben a két század alatt Térgovistén, Buzeu, Bukarest, Rímníc nyomdáiban számos egyházi könyv, jobbra a már ismertek további kiadásokban.

A reformáció és a római katolikusokkal való egyesülés ellen Theodosius bukaresti metropolitát látjuk leghatalmasabban küzdeni, a ki, kis félbeszakítással, 1669-től 1709-ig intézte Oláhország egyházi ügyeit. Hogy az erdélyi románokat megtartsa a görög keleti hitnek, 1680-ban szláv nyelven adja ki a liturgiát, ezzel akarván a gyulafehérvári 1675-iki szinodus határozatát a szláv nyelv kiűzése tárgyában ellensúlyozni. Az unió ellen szintén szigorú utasításokat ad Athanasius gyulafehérvári görög keleti püspöknek. Theodosius püspök 1702-ben Athanasius, már egyesült püspököt kötelessége teljesítésére hívja fel, de úgy Theodosius, mint szintén a konstantinápolyi pátriárka beavatkozásait Ivollonics esztergomi érsek erélyes hangon utasította vissza.

Mindezen vergődések daczára tény gyanánt elismerik, hogy úgy a reformáció, mint szintén a Rón ával való egyesülés, a román nyelv és szellem fejlesztésére egész keleten a legnagyobb hatással volt.

15. A kor krónikásai.

Az irodalom középkorában lépnek fel a krónikások is. Munkáik kéziratban maradtak fenn. A 16-ik században Urchea Nistor munkálkodott e téren; ezenkívül több névtelen krónikás munkája maradt hátra, melyekre a későbbi krónikaírók, mint kútforrásokra hivatkoztak. Urechea Nistor krónikáját, mely 1359-től 1594-ig tárgyalja Moldova urainak életrajzát, részben magyarázták, részben pedig bővítették a 17-ik században Simion, a daskál, a ki erdélyi s 1618—20 között irt; Eustratie, a kinek más műveiről megemlékeztünk már; Misail, a kaluger. Mindezeknek működési idejét biztosan megállapítani nem lehet, annyi azonban bizonyos, hogy a 17-ik század első felére esik.

Urechea Gergely, Moldovának nagy vornikja, a tizenhetedik század kiválóbb krónikásainak sorát nyitja

meg; született a XVI-ik század végén. Megírta: *Domnii terei Moldovei si viafa lor, Moldovának 1359-től 1594-ig folyó történetét.*

M o k s z a Mihály, havasalföldi kaluger, szintén a 17-ik század első felében írja meg krónikáját a világ eredetétől 1489-ig. Munkáját *Tocilescu Gergely* másolta le a moszkvai múzeumban.

A 17-ik század legjelesebb krónikása kétségkívül **C o s t i n M i r o n** (1030—1692). Moldovának kancellárja s korának kiváló műveltségű férfia volt. *Cantemir Constantin* fejedelem 1692 december havában lefejezteti. *Jassiban* 1888. évben szobrot emeltek emlékének s munkáinak díszes kiadását *Urechea Alex.* László a román akadémia megbízásából, a román közoktatásügyi minisztérium költségén, 1886-ban megkezdette. *Costin Miron* sokat írt. Munkái közül felemlítjük: a) *Cronica ungurească*, b) *Despre descălecatul antăiu al Moldaviei*, c) *Letopisefal faréi Moldovei (1594—1662-ig)*. Irt költeményeket is.

C o s t i n M i r o n fia, **M i k l ó s** (1690—1712) apja nyomdokán haladva megírta a) *Letopiseful farel Moldovei (1662—1711-ig)*, b) *Urechea Nisztor* krónikáját bővítette, c) *Descălecatul antăiu al Moldavei*.

D a n o v i c s Péter krónikája a világ teremtésével kezdődik s végződik 1624-ben. Munkáját 1636 körül írta meg. **B u b u r t i z á u** János görögből világtörténelmet fordít, **D e m i a n** László saját koráról hagy hátra némely feljegyzést.

A 18-ik század kiválóbb krónikása **C a n t e m i r D e m e t e r** (1673 — 1723) moldovai fejedelem, a ki felette becses munkákat írt. Művei közül román nyelven vannak írva: a) *Divanul Inmei*, b) *Cronica Romano-Moldo-Valachilor*, c) *Istoria hieroglifică*. Latin művei közül becsesek: *Descriptio Moldáviáé*, románra lefordította *Densusián A.* a rom. akadémia megbízásából; *Vita Const. Cantemirii*, ezeken kívül megírta a *Cantacuzenok*, a törökök történetét.

N e c u l c e a János (1660—1743), szintén moldovai, megírta Moldova krónikáját 1662-től 1743-ig, **C a n t a** János Moldovának 1741—1769 közötti eseményeit sorolja fel, míg **K o g o l n i c e a n J e n a t y e** (1730—1795), az

1733—1774 közötti időket ismerteti. Rád Grecean Oláhország történetét írja meg 1290-tól 1700-ig, Rád Popescu ezen időtől 1729-ig folytatja a művet, míg Rád Lupescu a két krónikát összefoglalja.

Axente a 17-ik század végén s a következőnek kezdetén élt, megírta Mavrokordát Sándor fejedelem második uralkodásának eseményeit. Georgache 1762 körül a vajdai szék elfoglalásánál szokásos ezeremóniákat írja le. Vacarescu Enache a török zultánok történetét hagyta hátra.

Musté a Miklós Moldova urainak 1662—1823 közötti történetével foglalkozik.

Ezek volnának az irodalom középkorának krónikásai. A tizennyolcadik századból két névtelennek maradt fenn a krónikája.

Ezen krónikásoknál meg kell jegyeznünk azt, hogy igen gyakran csak másolják a már meglévő krónikákat. Eredetiségre való törekvést Urechea Gergelynél Costin Mironnál, Cantemir Demeternél. Neculceanál tapasztalunk. Magyar, lengyel, görög, szláv s latin kútfőkből merítik a múltra vonatkozó adataikat, míg a jelen történetének leírásán megérzik az érdekeltség, az elfogultság.

18. A nyelv állapota.

A kor irodalmában, társadalmában a népnyelv teljes erejével lép fel. Az irodalom munkásai a nép nyelvét emelvén fel a porból, azon igyekeztek gondolkozni.

Hanem a nyelv szegénynek bizonyult. Szókincsét korlátooltnak találták, sok közönséges fogalmakra sem birta a megfelelő szót. De nem lehetett másként, A román nyelv megelőzőleg a nép közé menekült; közigazgatásban, egyházban idegen nyelv divatozott; a mi kevés szóra volt szüksége egy pásztor s illetőleg földművelő népnek, már nem lehetett elégséges egy előhaladottabb irodalom termékeinek átültetésére.

A szerint, a mint valamely író görögből, szláviról, vagy magyarból fordított, a román nyelvben hiányzó szót az eredetiben lévő idegen szóval igyekezett pótolni. A protestantizmus kátéi s más egyházi könyvek a magyar elemeket tetemesen megszorították a román nyelvben,

Nemcsak egyes szavak átvételében nyilvánul ezen befolyás, hanem egyes képzők, sőt a szórend tekintetében is írók igen gyakran az előttük fekvő eredeti szöveghez ragaszkodtak.

Azon körülménynél fogva, hogy a román fejedelemségek török hűbéresek lesznek s így Konstantinápolylyal a fejedelmi udvarok állandó összeköttetésben állanak, sok török elem csúszik be a nyelvbe.

A kálvinista kátéból felemlítem a következő magyar elemeket:

Amistuesc (emészteni), básáu (boszú), bintátuire (büntetés), biu (bő), ciudeasă (csuda), feredeu (feredő), fágáduire, hígad as (fogadás), gánd, gándire (gond), hasná (haszon), hieleni, hielensug, hiclean (a magyar hivtelenből), chescheneu (keszkenő), elun (kin), mesemi[^]á (mészárszék), mestesug (mesterség), pildá (példa), polatá (palota), rínduire, rínduelá (rendelés), surzuire (szerzés), ucá fok), ul'ica (örökös), altuire (oltás), íngáduire (engedni) stb.

A többi nyelvemlékekben e korból feltalálhatók a következők is: aldámas (áldomás), alean (ellen), alenis, alensig (ellenség), alcátuire (alkotás), bai (baj), bánuesc (bánkódni), beteag (lieteg), betegig (betegség), bíráu (bíró), biriş (béres), bel[^]ug (bővség), bolund (bolond), bizuire (bízás), bosorcaiá (boszorkány), celuesc (csalok), darab (darab), feleluire, felelet (felelnibő), gazda (gazda), gőz (gaz), harpí, (liarcz), hálástéu (halastó), chilin (külön), cnize[^] (kezes), cheltuesc (költők), lácaij (lakás), lepedeu (lepedő), neam (nem), rávaş (rovás) stb. stb.

Török elemek e korból: alaiu (kiséret, pompa), angaria (rendk. adó), arsa (göngy a lónyeregben), hat (ménló), bácsin (borraivaló), beíjdi (könnyű lovasság), bre (hé! liollá!), buljrár (földgöröngy), caimacam (helytartó), cataraniá (csati), cátun (kis falu), ceafá (nyakszirt), chef (jó kedv), cheresteá (épületfa), ciomag (bunkós bot,) coliba (huruba), cusur (hiány), defter (jegyzőkönyv), divan (tanács), duducá (kisasszony), dulap (vizes veder), fudui (szép), haide (jer!), halai (boldog, hála) han (korcsma), haraciu (adó), íbric (víztartó), laf (haszontalan beszéd), rnahalá (külváros), neframá (keszkenő), marghiol (kedvezményezett), moít (hazug beszéd), ocá (súlymérő),

pará (pénz), pelivan (hős), perdea (pántlika, szövet), sofá (szék), sál (vastag szövet), satir (küldöncz), taht (ti-ón) topuz (buzogányféle eszköz;), tutun (dohány), vali (kormányzó), vátav (főnök) stb. stb.

A szláv elemek száma fölülmúlja a többi idegen elemeket a nyelvben összevéve. E korban számuk ezeknek is tetemesen szaporodik; de már a XVIII-ik században a szláv befolyást, különösen Romániában, a görög befolyás váltja fel s annak révén számos új görög szó jó forgalomba.

A középkor írói egy irodalmi nyelvet fejlesztettek, mely a nép nyelvétől nem különbözött. Stroici Luca Miatyánkjában Dositeiu, Urechea és a vinczi pap igyekeztek néhány új szót alkalmazni irataikban, a többiek az új szókat a magyar-, szláv-, görög- és török nyelvekből kölcsönözték át.

Costin Miron, Varlaam és Dositeiu metropoliták, nem különben Silveszter jeromonach munkáikban irány tekintetében bizonyos tökélyre emelkedtek, kik közül némelyek a nyelvnek hajlékonyságát a versírás terén is kimutatták. Miron Costin és Dositeiu verses munkái mintául szolgáltak a későbbi versírók előtt.

17. Nép- és műköltészet.

A népszellem e korban sem nyugszik, megtalálja a maga tárgyát és anyagát.

Új elemeknek ad életet e kor a román népköltészetben. Habár e korban is a nép túlnyomó része pásztoréletet él, mégis már némileg szervezett államban látjuk élni a két fejedelemségben, hol harczokat kénytelen folytatni törökkel, tatárral, lengyellel. Így egyes hősök emelkednek ki, a kik itt-ott vitéz tetteket visznek véghez, melyeket aztán a nép szájára vesz és megénekel.

S épen azért, mert már e népet nálunk Magyarországon is meleg tűzhelynél találjuk, leszállva volta-képen a havasok, erdők rejtekeiből, a közös társadalmi élet tragikumát látjuk fellépni a népballadában, az él-

czet horáiban, közmondásaiban a közös étellel járó tapasztalati eredmény érvényesül s a lángoló szerelem népdalaiban; ezek mindössze a pásztori elemet a költészetben megerősítik.

De nemcsak e jelenségek mutatkoznak. Magyarországon a román nép nagy része jobbágy, túl a két fejedelemségben e jobbágyi terük még súlyosabb és tiirhetlenebb a fánáriota uralom alatt. Ilyen nyomasztó körülmények között egyik-másik legény szétszaggatja a társadalmi kötelékeket, felvonul az erdők sűrűjébe s lesz belőle betyár; keletkezik a balladák ama része, melyben a betyár tények dicsőíttetnek s egyes betyáralakok irigylésreméltó módon magasztaltatnak.

A középkorban tékát eltűnni látjuk a pásztorkö-söket.

E korból származnak a következő balladák: A szép pokárnok, Szándu leánya, A galaczi vásár, Gruia, Erdélyi Anna, Mogos, Torna, a Márk-féle balladakör, Az argesi zárda, továbbá az István és Mihály vajdákra vonatkozó balladák, a Holló és a gyűrű, valamint a Bujor-féle betyár-balladák.

A műköltészet terén is látunk a 17-ik században egyes férfiakat fellépni. 1673-ban adja ki Unievbén Dositeiu metropolita Dávid Zsoltárait versekben. Ugyancsak ő adja ki, versekben foglalva, Moldova urainak történetét, míg az Euchologiában több verses imádságot nyomtatott ki Jassiban 1680-ban.

1674-ben Halitius Mihály, latin betűkkel, Pariz-Pápai tiszteletére hexameterekben egy üdvözlő verse-irt, mely felette tetszett a társaságnak, a melyben fel-olvasták.

Cos ti n Mirontól több verses darab maradt hátra, a melyek közül becses a Viata lumei és a románok eredetére vonatkozó.

Ugyancsak e században, a zsoltárok versekbe való foglalásával foglalkozott még Corbea Tódor is. Szenczi Molnár magyar zsoltárkönyvét románra fordította még egy ismeretlen.

III. Ú J-IDŐK.

(1780-tól -1884-ig.)

18. Á t t e k i n t é s .

A rómái katolikus egyházzal kötött szövetségnek hatása az új korban egész erejében érezhető. Ezen szövetség nélkül a román népnek felébredése sok időre elodázva lett volna. Ezen szövetség teremti meg az új kort.

Rómával való egyesülés folytán megnyílnak a balázsfalvi iskolák. A román ifjúság tömegesen tolul azokba; Rómából hazakerülnek a kiküldött ifjak; sok ismerettel meggazdagodva, sok új eszmével, a melyeknek hirdetését a tanuló ifjak háladatos szívvel fogadják.

1780-ban Sinkai György kiadja latin betűkkel első nyelvтанát, melyben kimondja, hogy a román nép betűi a latin betűk; hogy a román nép római utód. Krónikájában, a történelem terén, új merész dolgokat állít; társadalmi, egyházi, politikai eszméi, melyeket minden kritika nélkül fogadtak, új irányt mutatott a népnek s a román kultúrát, irodalmat abba új irányba terelék.

Cyryll-betű, magyar, szláv, görög stb. elem a nyelvből, üldöztetik; a nyelv és történelem művelése tisztán latin irányban foly, mi által a latinizmus minden tért elfoglal, minden főt megkábit.

Egyik szélsőségből a másikba jutnak az irány követői; az irodalom maga nagy számban látja szaporodni a nyelvészeti csodabogarakat; ezen kártékony hatástól maga a népköltészet sem tudott megmenekedni.

Helyesírás, nyelvújítás tekintetében zűrzavar támad, a melyből nincs egy kivezető sugár; a nyelv maga számtalan új latinos szótól hemzseg; keletkezik egy irodalmi, műveit társadalmi nyelv, mely a nép nyelvétől teljesen különbözött, s a melylyel még azok nem voltak tisztában, a kik azt megteremtették.

Ezen zűrzavar, a latin irány túlhajtásának veszedelmeit sokan belátták már, de nem volt bátorságuk kimondani a m e g á l l j t ! mert ilyen kiáltást a nemzet

elleni bűnnek vettek volna. Mégis akadt egy férfiú, Maiorescu Titus, a ki 1867-ben maga köré gyűjtven Jassiban az ifjabb elemeket., ostorozni kezdte a latinos irányt, az akadémiát, mely annak egyik hatalmas támogatójaként mutatta magát. Kemény tusa fejlődött ki, mely a népnyelv győzedelmével végződött.

E korban úgy nálunk, mint Romániában a nép nagy politikai átalakuláson megy keresztül. 1848 a jobbágy-rendszert, megszüntetik, szabaddá lesz a nép, polgári jogokat nyer s vagyonhoz jut, mi által önérzete emeltetik s arra van kényszerítve, hogy gondolkozzék. Az 1867-ki kiegyezés után a szabadsajtó s az alkotmányosság más jogainak háborítlan élvezete a román irodalom fejlődésére jótékonyan hat.

A két román fejedelemségben 1821-ben, a fanarióta fejedelmek uralma, megszűnik s habár az országok egyik gyűlölt ellenségüktől megmenekednek, az orosz-török protektorátus a román szellem fejlesztését ép úgy gátolta, mint amaz. 1861-ben a két fejedelemség Románia nevezet, alatt, egyesül, 1878-ban független önálló állammá, 1882-ben pedig királysággá lesz. Így Magyarország elveszti vezérszerepét a román irodalomban, mert Romániában, különösen a tudományos akadémiának 1867-ben történt felállításával, az irodalom minden ága hivatott mivelőkre talál.

Magyarországon az irodalom ma határozott hanyatlásnak indul, legfőképen azért, mert a felvilágosodottabb férfiak a politika pártküzdelseiben merülnek el s meddő tusakodásukban erejüket elforgácsolják.

1884-ben Károly király az akadémiában a nép nyelve mellett nyilatkozik, ezáltal a nyelv művelése egy új irányba tereltetik, a latinos irány pedig száműzetik.

A legújabb kort a komolyabb kritika fellépése készítette elő. Az új-kor végén az a felfogás, hogy minden, a mi románul van írva, feltétlenül jó, meggyengül; a komoly kritika alkalmazása mulhatlanul maga után vonta a rendszerváltoztatást, a régi iránynak, mint merőben nevelésnek, felhagyása.

19. Történetírás.

Már Costin Miron erősen hangsúlyozta a római eredetet. A mint Erdély román ifjai előtt Róma tanintézeteinek kapui megnyíltak, mohón kutattak történelmi adatok után, a melyek ezen eredetűségét igazolnák. Az írók már nem elégednek meg a nyomtatott munkák ismert adataival, hanem maguk csinálnak történelmet s megvilágítják az eseményeket azon adatokkal, a melyeket itt-ott a könyvtárakban, levéltárakban felkutatnak. A francia forradalmi eszmék áthatják ezen kutatókat is s a nemzetiségi eszmét előtérbe nyomják. A római nép dicső múltjához fűzik a román nép dicső jövőjét.

A nemzetiségi eszmét sikeresen a történelemmel és a nyelvészettel lehetett ápolni és fentartani.

Sinkai György e kettőnek hatását ismerve, a parlagon heverő két irodalmi ág műveléséhez fogott. Megírta több éveken át „Cronica Românilor“ című munkáját, melyben új politikai, társadalmi és egyházi tanokat hirdet, s ez által egy új irányban mutat utat a történetíróknak.

Művét Ghica Gergely, moldovai fejedelem, nyomatta ki 1853-ban, Jassiban.

Sinkai György 1754 február 18-án született Sámsondon, Erdélyben. Tanult M.-Vásárhelyt, Kolozsvárt és Beszterczen a piáristáknál. 1773-ban Balázsfalván már tanár; 1774-ben Maior Péterrel együtt Rómába megy a de propaganda fide collegiumba, a hol öt évet töltött; 1779-ben tudós oklevelet kap. Borgia István kardinális megszerette Sinkait s előtte minden könyvtárt megnyitott. 1779-ben visszajövet útjában Bécsben megállapodott, s itt Mária Theresia parancsából a Santa Barbara collegiumban még egy évet töltött. Itt is folyton tanult. Itt ismerkedett meg Cornidessal és Benkövel. 1782-ben igazgató-tanár lesz Balázsfalván, a hol József császár rendeletéből tankönyveket ír. Majd lemond a kalugerségről s tanfelügyelői tisztet vállal a román iskolák felett Erdélyben.

Az 1791 ki országgyűléshez a románság politikai jogokért kérvényt nyújt be, mely jobbára Sinkainak kö-

szönhető. Ederrel heves vitát folytat a román nép eredetősége s politikai jogai felett.

Sinkai maga egy tehetségeire büszke, azért tekintélyt nem ismerő férfiú volt. Bobb püspökkel különösen azért, mert az a katolikus egyház szertartásai felé hajló volt, összetűz, ellene úgyszólván összeesküvést forral; társait magától gögjével s megszenvedhetetlen modorával eltávolítja s így vizsgálat folytán 1794-ben hivatalát elvesztvén, kenyér nélkül marad.

1795-ben Bécsbe megy a királyhoz, de nem nyer kihallgattatást. Azután Czegében gróf Wass Dánielnél nevelői állást fogadott el, viselte ezt 1803-ig; majd N.-Váradon találjuk Darabant püspök udvarában, Budán is megfordul, 1816-ban a Wass-család Kassa melletti birtokán elhalálozott.

Sinkait lángoló tűz jellemzi mindenért, a mi román. Nyelvészeti, történelmi, nemzetiségi tanait, a hol csak megfordult, ékesszólással hirdette úgy, hogy korára a legnagyobb hatást gyakorolta.

Sokat írt. Eder elleni feleletét ki nem nyomathatta, mert a bécsi kormány megtagadta tőle az engedélyt, így járt a román nép eredetéről írt dialógjával is.

Maio r Péter szintén a nyelvészet és a történelem terén vívott ki magának nevet. Született 1753-ban Mező-N.-Kapuson, Erdélyben. Tanult Maros-Vásárhelyt, Kolozsvárt, és Balázsfalván, 1774-ben Rómába megy. 1779-ben Szász-Régenben lelkészséget vállal el. 1809-ben Budán, az egyetemi nyomdában, revizor lesz s ezen állásában 1821 február 14-én elhalálozik.

Történelmi művei: I. Istoria pentru începutul Románilor, Budán, 1812. 2. Istoria bisericei Románilor, 1813, Budán.

Maio r Péter abban a szerencsében részesült, hogy történelmi munkáit kinyomtatva is látta; általuk korára kétségkívül nagy hatással volt. Azonban ő voltaképpen Sinkai Györgyöt utánozta. Történelmi adatait Sinkai krónikájából szedte, azért méltán illették a plágium vádjával.

Már megelőzőleg kellett volna Klein Sámuel t fölemlítéd, aki 1745 körül született Szádon, Erdélyben. Tanult N.-Szebenben, majd Bécsben a Pázmáneumban;

Balázsfalván paposkodik, majd Budára kerül revizornak, a hol 1806 máj. 17 én elhalálozik.

Klein sokat irt latinul is; román nyelven tan-könyveket, történelmi, nyelvészeti munkákat bocsátott közre. Történelmi munkái közül felemlítjük: 1. Istoria románilor. 2. Istoria politicá si bisericeascá. 3 Istoria bisericeascá stb. Ő a régi nyomokon halad, történelmi munkáival feltűnést nem okozott.

Történelmi munkát irt V a c a r e s c u Enache (Istoria sultanilor, 1788—1794), Asachi György (Istoria Husiúi, 1832). S a u l e s c u György (Chronologia si istoria universalá 1834). Kiadta a Hurul-féle hamisítványt 1856-ban; R a d u i e s c u Eliade Jón, (Istoria univ. 1843; Istoria Románilor 1861). Mindezek a Sinkai nyomdokain haladnak.

Ezen irány vak művelője L a u r i á n Trebonian August, (1810—1881) megírta: Istoria Románilor cziinii munkáját s a Magazinul istoric-ban (1844 —1848) több történelmi adatot gyűjtött össze. Maga Cipariu Timotkeus is szolgálatot tett a történelemnek Archív pentru filológia fi istoria 1867-ben megindított folyóiratával és Acte si fragmenta című művével (1855),

B á l c e s c u Miklós (1815—1852) szerkesztette Lauriánnal a „Magazin istoric“-ot, megírta az „Istoria Románilor sub Mihaiu Viteazul“ stb. (1880) művét.

C o g a l n i c e a n Mihály (1808—) Romániának kiválóbb történészei közé tartozik, kiadta Letopifet,ele terei Moldovei, (1845—1852); Cronicele Romániei (1872-től).

P a p i n I l a r i a n (1828—1876. Erdélyi, m.-bodoni születésű, 1856-ban egyetemi tanár Jassiban, majd miniszter. Az örültek házában halt el, N.-Szebenben. Művei közül kiválóbbak: 1. IndependanRi Transilvaniei. 2. Istoria Románilor din Dacia superioará, 1851. 3. Tesaur de momimenje, adattár. 4. Viefa, operele fi ideile lui George Sincai. Székfoglaló a román akadémiában 1869-ben.

H u r m u z a c h i Eudoxius (1812—1874). Bukovinai tekintélyes család tagja, nagy anyagi áldozatokkal adja ki (D o c u m i n t e l e) történelmi-adatait.

B u d a i D e l e a n János erdélyi születésű királyi tanácsos, Lembergben kéziratban hagyja hátra a követ-

kező munkáit: 1. Az erdélyi népek eredete (latinul). 2. A három erdélyi nemzet uniója.

Román történészek gyanánt ismeretesek még: Flórián Áron, Maniu László. Maiorescu János, a ki Janku, Axinte és Bálint néptribunok emlékiratait szerkesztette s adta ki.

Hasdeu Petriceici-Bogdán, kiről mint nyelvészről fogunk bővebben megemlékezni, a történetírás terén kitűnő nevet szerzett magának, sok történeti adatot gyűjtött s megírta „Istoria critioá a románilor“ című művét (1874). Kiadta az Archiva istorica a Romániei, Columna lui Traian című kiváló becsű folyóiratokat stb.

Legújabbán Densușian Miklós és Xenopol A. D., és különösen Tocilescu Gergely tűnt fel történeti munkáival.

A Sinkai által megkezdett irány vezéreszméi nem veszítenek jellemükből. Minden román történetíró e nyomon halad azzal a külömbséggel, hogy a legújabb időben már bizonyos kritikában részesítik az adatokat s igyekeznek az itt-ott mutatkozó ellentéteket, ellenmondásokat a kiritika világánál kiegyeztetni, elenyésztetni.

20. Nyelvművelés

A nyelv művelése terén is Sinkai György adja meg az irányt.

Már megelőzőleg Cantemir Demeter Descriptio Moldáviáé című munkájában (1717 körül) foglalkozott román nyelvészeti kérdésekkel; Sinkai volt azonban az első, a ki Klein Sámuel nyelvtani jegyzéseit egybeönti, rendszeres egészé alakítja át s „Elementa linquae Daeo Romanae sive Valachicae“ cím alatt Pécsben 1780-ban, latin betűkkel kiadja. Ebben a román nyelv a latin nyelvvel magyaráztatik meg. Kimondatik a román nyelvnek egyenes latin leszármazása s ezzel a nyelvkérdést a Sinkai által felvett történeti eszmékkal kapcsolják össze. Sinkai megpróbálja a cyrill betűk helyettesítését latin betűkkel, mi által egy helyesírási mozgalmat indít meg, mely máig sem tisztázta teljesen a fogalmakat, helyes megállapodás nem létesülhetett.

Sinkai után a nyelvtanírók hosszú sora következett. 1788-ban Molnár János és Vacarescu Enache adtak ki

Bécsben nyelvtanokat; 1797-ben Tempea Rád, 1899-ben Budán Jorgovics Pál, 1805-ben Kolozsvárt Körösi Sámuel, 1813-ban Bécsben Bojadsi, 1820-ban Alexi János Pécsben, stb. adnak ki nyelvtanokat, mind a Sinkai által mutatott irányban és szellemben.

Maior Péter szintén foglalkozik a nyelvészettel, a román helyesírás elveit igyekszik megállapítani (Despre ortogr. romaná cu litere latine, Budán 1807).

Eliade Radulescu János, aki 1802-ben született Tirgovistén Romániában, tanár a St. Sava tanintézetben, 1848-ban miniszter, majd száműzetik; hét év után visszatér; meghal 1878-ban. E férfiú lelkesedésével, sok oldalú munkásságával „a román irodalom atyja” nevét vívta ki magának. Nyelvészeti munkáival a latin betűk meghonosítására legtöbbet tett. 1828-ban N.-Szebenben kiadja nyelvtanát; melyben a cyrill-betűk számát 27-re apasztja le; idevágó művei: Paralelism hitre limba romána si italianá, 1842; Vocabular de vorbe, 1842; Ortogratia romána, 1870. Helyesírás tekintetében phoneticai irányban mutat utat.

A Sinkai által mutatott latinos irány furcsábbnál furcsább eredményekre jut. E nemben mindenkin túl tesz Laurian Trebonian Tentamen criticum-a (Bécs 1840), mely a román nyelvnek latin voltát lett volna hivatva bebizonyítani. E mű akkor nagy port vert fel. A későbbi kritika kimutatta, hogy ez egy szörnymű, hogy az abban tárgyalt nyelv nem létezik, az csak képzeleti.

A tisztán latinos irány, mely Lauriánnal kudarcot vallott, hivatott művelőre talál Ciparin Timotheusban, ki nagy nyelvészeti ismereteinél fogva felette áll kortársain. E férfiú megalapítja az etymologicus iskolát, melynek tagjai a nyelvet történeti alapon művelik, megtisztítva azt minden idegen elemtől. Munkáiban az elvek tudományos alapra vannak fektetve s akkora eredménynyel, hogy a bukaresti román akadémián is erővesznek, midőn azon irány egyedül üdvözítő voltát kimondja. Cipariu 1805-ben született Pánádon, Erdélyben, tanult N.-Enyeden. Tíz nyelvnél többet tudott, beutazta Európát; tanár lett Balázsfalván, majd kanonok s alelnöke a bukaresti akadémiának. Meghalt 1887 szept. 5-én Balázsfalván. Kiválóbb nyelvészeti munkái: 1. Ele-

mente de limba, 1854; 2. Principiá de limba, 1864; 3. Gramatica limbei romane 1869, a román akadémia 300 db. aranyával jutalmazva.

Maiorescu János (1811—64) bocsárdi születésű, tanult Budapesten, Balázsfalván, Becsben; átment Romániába, a hol tanár lett. Nyelvészeti munkái: 1. Tractat limbistic. 2. Itinerar in Istria, 1874-ben fia Titus által kiadva; ugyanakkor adta ki az isztriai román szótárt is. Ő a phonetisták híve volt helyesírás tekintetében.

Nyelvészettel foglalkozott **Pumnul Áron** (1818 — 1866) művei: Gram. rom. 1864; Limba romána, Ocbire fugitivá asupra limbei; Convorbiri limbistice; Ortográfia foneticá stb. — E téren mozgott még Munteán Gábor, Sbiera Jón, Sainean Lázár, Lambrior Nedejde, Urcehea Alex. László s mások.

A román nyelvészet kiváló művelőre talált Hasdeu Petriceie Bogdán, a ki Harcov-ban (Oroszország) született 1836-ban. Kiválóbb nyelvészeti munkái: 1. Principie de filológia, 2. Fragmente pentru istoria limbei, 3. Cuvinte din bártini, Etym. magnum stb.

A latinos irány általános lesz. Minden író purifikálni kezdi a nyelvet s helyesírás tekintetében önállóan jár el, de úgy ez, mint amaz furcsábbnál furcsább eredményeket hoz létre. A latinos szavak száma megmérhetlen; a helyesírásban zűrzavar; s addig a míg a meglévő idegen elemek kiküszöbölését tüzen-vízen keresztül vitték, egyúttal bevitték a nyelvbe más idegen elemeket, különösen francia formákat és germánizmusokat.

Már a német kormánynak is terhére volt a helyesírási zűrzavar, azért 1860-ban N.-Szebenbe és Csernovitzba a román nyelvészeket összehívta. E tanácskozások eredmény és hatás nélkül maradtak. Minden kezdő író hivatott purifikáló és helyesírásalkotó volt, minek eredménye az lett, hogy a népnyelv mellett egy érthetetlen és értékkel nem bíró nyelv és helyesírás keletkezett, mely nyelv és helyesírás a bukaresti román akadémia által 1871—1876-ban kiadott Dictionarban termi meg nevetséges gyümölcseit.

Maiorescu Titus (1838—) tüzes ostorral kezdi ostorozni e nevetséges purifikálókat. 1867-ben Jassiban

„Junimea“ czímen irodalmi társaságot alakít, melynek célja az etymologicus latinus irány elleni küzdelem. Műveiben: *Despre scrierea limbii române* 1866; *Betia de cuvinte*; *Critice* 1874, *Poesia română*, kérlelhetlenül ostromozza az okvetetlenkedő latinistákat, a csiripelő költőket, a minden érdem nélkül dicsőített nemzeti nagyságokat. S ezen bátor, merész fellépésnek meg volt a hatása. Maga az akadémia is megállíttá etymologicus útjában s a Maiorescu által hirdetett phoneticus irány felé hajolt.

A szótár irodalmat illetőleg, nagyobb szabású mint a román- latin-, magyar- és német *Lexicon* 1825-ből, melynek megalkotására befolyt Maior Péter, Budai-Delean János, Klein Sámuel, Kolozsi László s mások; a Laurian Trebonián és Massim I. C. által 1871—1876-ban szerkesztett akadémiai szótár és annak *Glossariuma*; *Cihac Dictionair-je* 1870, 1879), Baritz György magyar román szótára 1869-ből stb. *Cihac* szótárja kiváló becsű munka, melyben a román nyelvben előforduló idegen elemek elkülönítve vannak kimutatva.

21. Költészet.

Az új korban a költészet minden ága hivatott művelőkre talál. Legelső pengeti a lantot *Vacarescu Enache*, aki *Prosodiájához* verspéldákat készít. Barac János versekben írja meg: 1. *Istoria lui Arghir* (1800. N.-Szebenben), 2. *Risipirea Ierusalimului* (Bukarest 1821), 3. *Ulisses, Homer után.* 4. *Constantina* stb. ez. műveit. Áron László (1770—1822) írta *Piram és Tisbet*, (1808), *Leonat și Dorofata* (1815), *Virgil Eneisét*, *Krisztus szenvedéseit* stb., versekben. Budai Delean Jánostól maradt hátra *Ciganiada* satirikus hősköltemény. *Pralea* János, a *Zsoltár* könyvet szedte versekbe. Kiváló tehetségű költőnek ígérkezett *Cârloava* László (1809—31), kitől *Zaira*, *Marsul Românilor*, *Ruinele*, *Tirgovistei* stb. című jeles költemények maradtak hátra. Bob-Fábian László *Mumulean*, *Scavin* Dániel és mások szintén verseltek.

Vacarescu János, († 1863) — kisebb költeményei 1830-ban jelennek meg. Drámákat is ír. (*Emonia*, *Re-*

gul), melyek azonban önálló becszel nem dicsekedhetnek.

A s a c h i György (1788—1871) nagy buzgalma férfiú, minden téren látjuk mozogni. Műveiből bár hiányzik a kiválóbb tehetség nyoma, mindazonáltal e férfiú korára hatással volt. Írt drámákat (Elena, Dragos Petra Rares, Turnul lui But, Fiul perdut); vígjátékot (Pedagoguí), kisebb költeményeket (1834) és történeti novellát, (1867). **Baronzi** György sok költeményt, színművet és regényt írt.

R a d u l e s c u Eliade Jón előszeretettel fordítja Voltairret, Moliisre-t, Cervantest. stb. **M i h a i d a** című hőskölteményből két éneket hagyott hátra; **Mircea** című drámája, s kisebb költeményei értékkel bírnak.

S o r á n Mózes (1806—) szatirikus költeményeket írt s lefordítja Virgil Eneisét.

Pan Antal (1797—1854) a népies irány megteremtője a költészetben. Sokat írt. Munkái népies nyelven írvák, irálya zamatos, Povestea vorbei, Povestea lui Mos Alb, Násdrávániile lui Hogeá, Cántece de stea, Cántece de lume stb. című munkái és gyűjteményei becsesek.

M a r o s á n András, született 1816-ban Beszterczen. Meghalt 1863-ban Brassóban. Költeményei Poesii nationale cziinen jelentek meg. Költeményei közül kiválóbbak Desteaptóte Románé! (ez a román szózat), Glasul unni Román, O privire de pre Carpafi stb. A román nemzeti szellem fejlesztésére költeményei nagy hatással voltak.

Donici Sándor (1806—1866) írt meséket s más apróbb költeményeket.

Hasdeu P. Sándor számos költeményt, beszélyt írt s más tárgyú művekkel gazdagította a román irodalmat.

Tichindeal Demeter (—1814) Fabule (1814) című munkája után neves.

Negruzzi Constantin (1808—1868) orosz költőkből fordít; önálló színművei: Musa dela Burdujeni, Dóiterani si cincí cárlani; történeti beszélyei jelesek. Fordított ezeken kívül idegen drámákat is.

Pelimon Sándor (1822—) a legtermékenyebb költők egyike. Több drámát és regényt. ír. Költeményei 1846, 1847, 1850, 1864-ben jelentek meg.

Istrate Miklós (1818—1862) különösen Szátiráival tűnt ki.

Boliac Cesar (1813—1881) kiváló költő és drámaíró. Költeményei 1835-ben láttak először napvilágot, 1847-ben Poesii nőné, míg 1852-ben Cantece nationale gyűjteményét adja ki.

Alexandri Vazul született 1821-ben Mircesti községben, Moldovában. Párisban tanult, majd hazájában tekintélyes állásokat foglal el; mindig a szabadelvű eszmékért rajongván, 1848-ban száműzték. Hazáját képviselte, mint követ Rómában, Párisban. A román nép legmagasabban álló költője, ki külföldön is nevet tudott, magának kivívni. Ő teremti meg a román dalt és vígjátékot. Azokhoz tartozik, a kik a nép nyelvét szeretik s annak bájait utolérhetlen módon tudják feltüntetni. Sokat ír s munkái után a nép kedvenc költője lesz. Vigjátékai, drámái a román színházak legkedvesebb darabjai közé tartoznak. Meghalt 1892.

Összes műveinek kiadását 1875-ben kezdték meg, felosztvák: Doine si lăcrămioare, Mărgăritarele, Legendele. Drámái közül jelesek: Ovid, Despot Voda; — vigjátékai közül kiválnak: Nunta ierănească, Rusaliile, Sgărcitul risipitor, Florin si Florica, Chirita in Jasistb; népköltészeti gyűjteménye: Poesii populare, felette becses. Dumbrava rosie című eposzával nagy figyelmet keltett, míg Cântecul ginteii latiné című költeményével nemzetközi versenyen pályanyertes lett.

Bolintinean Demeter, született 1826-ban Romániában, Bolinteni községben. Bukarestben tanult, majd hivatalnok lesz. 1848-ban ő is részt vesz a forradalmi mozgalmakban, miért száműzték. Beutazta keletet. 1859-ben miniszter lett, 1872-ben a legnagyobb ínségben hal el a bukaresti kórházban. Hazájának legnagyobb költői között foglal helyet, s mint a román miiballada. megteremtője ismeretes. Sokat írt, költeményeket, drámát, regényt; történeti és útleírási munkái felette becsesek. Munkái: Cântări si plângeri, Melodii, Poesii, Florile Bosforului, Plângeriile României, Traia-

niada hősköltemény; drámái: Stefan Voda cél Berbant, Stefan George voda, Alexandra Lápúsneanul, Mihaiu Viteazul stb.

A r i o e s c u Constantin született Romániában Cám pulungban, 1823-ban Művei: Lira poesiei, Trimbifannirei, Sora Agaria stb., írt színműveket is.

H a i j d e u Bogdán, mint költő is számottevő tehetség. Résvan-voda (5 felv.), legjobb román dráma; Domnija Rnxandra, Domnifa Voichita, Duduca micufá derék költői művek.

F u n d e s c u János (1836—), és I s p i r e s e t i Péter (1830—1888) a népköltészet iránt viseltettek kiváló szeretettel. Gyűjteményeik felette becsesek.

P e t r i n o Bemeter (1838—), G r a n d e a Haralampie Gergely számottevő költői erők, ez utóbbi regényeket, novellákat is írt. P o p e s c u Miklós (1842-), Rá n t a B. László, G a n e a Nic, C r e a n g a János és S l a v i c i János, jeles novellaírók.

S i ó n György (1825—1893) moldovai születésű. Jeles lantos költő, fordított drámát és más költeményeket.

L á z a r e s c u Sándor (1828—) B e n g e s c u György (1837—) N i c u l e s c u Spiridon (1140—), P r é d a D e m e t e r (1843—), S c u r t e s c u JMiklós (1844—), C o r n e a Mihály, M i l l e r Todor, D i m i t r i u György, N o v a c Mózes, M a r i a n e s c u Athanasie, D e n s a s i á n Áron stb. a költészet különféle fajait művelve tették ismertté nevüket.

U r e c h e Alex. László (1834—) piatrai születésű. Párisban és Madridban tanult 1840-ben a máczedoromán népművelő társaságot alapította. Jeles színmű és beszélyíró. Irodalomtörténeti művei becsesek. Legújabbban Costin Miron összes műveinek kiadásával loglalkozik.

N e g r u z z i Jakab, Z a m f i r e s c u Mihály. N i c u l e a n Miklós, A l e x a u d r e s c u Gergely. L á p a d a t János, M a c e d o n s k i Sándor, P a u n László, C u g l e r Maliid, D r a g e s c u Joachim, B u m b a c László, B á d e s c u Se. János stb. kedvelt költők.

Az újabb nemzedékből kiválik E m i n e s c u Mihály (1849—1892), a kit Alexandri Vazul után szokás emlegetni. Életének utolsó éveiben, súlyos betegsége miatt, elhallga-

tott. Nyelve búbajos, érzései igazak. Költeménye „Poésii“ czímen jelentek meg.

Nehéz volna azonban számot adni mindazokról, a kik lantpengetéssel foglalkoztak. Egyetlen irodalmi ág sincs annyira művelve, mint a lyrai költészet. E téren szép eredményt lehet felmutatni. A regény, valamint a színmű kezdetlegesnek mondható, daczára annak, hogy sokan próbálták meg erejüket e téren is.

A színügy emelése érdekében legtöbbet tett Milic Máté (1813—1891). Gazdag bojár család gyermeke, a ki Páriában tizenegy éven át tanult. Családja mindenképen távol akarta tartani a színpadtól; a fiatal Milic hajlamai azonban nem ismertek gátot. Jeles színész; sok számottevő vigjátékot írt (Baba Harca. Apele dela Vácáresti, Prapastiile Bucurestilor stb.). Mint színigazgató magának elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Milió mellett méltó helyett foglal P a s c a l i Mihály (1813—1882), kiváló komikus, a bukaresti színház volt igazgatója. Vándor társulatai a román szülészet emelése érdekében sokat tettek. Mint író is jeleskedett

22. Más irodalmi ágak művelői.

A jogirodalomban nagyra becsülik B a r n u t z Simont. Született Román-Boksán Erdélyben 1808-ban. Meghalt ugyanitt 1864-ben. Nagy-Károlyban s Balázsfalván tanult, a hol 1848 május 15-én a román népet a magyarok ellen tüzeli. 1855-ben Jussiban egyetemi tanár lett. Kiválóbb művei: Dreptul natural privat, Dreptul public al: omanilor, Doctrina Constitutiunei. Maiorescu egyszerű plágiátornak tartja.

L á z á r György (1779—1823). Erdélyi születésű, honnan Romániába vándorol és ott a görög iskolák ellenében megteremti a román nemzeti tanügyet. Mint bölcsész, és paedagogus a legmagasabban áll.

P o e n a r Péter (1793—1875) Lázár nyomdokain haladva, a tankönyv irodalmat becses munkákkal szaporítja. G h i c a János (1817—) jeles jogász és nemzetgazdasági író B o e r e s c u Lászlóval (1830—), Strata Jánossal és C a r p Péterrel (1838—) egyetemben.

Tocilescu Gergely (1846—) kiváló történész, nagyhírű munkája: Dacia inainte de romani, nagy figyelmet keltett. Florescu Bonifác, mint történetbúvár jeleskedik.

Soriban Neofit, jeles egyházíró, Stefanescu Melhisedekkel és Ságuna András (†1873) erdélyi gör. keleti érsekkel egyetemben. Bottá Mózes (—1872) legelőször ír latin betűkkel román ABC-ét (1820), Flórián Áron (1805—), Böin Zachariás (1828—) és Muntean Gábor (1812—) tankönyvei eltejedtek. Vasiéi ^ál orvosi könyveivel keltett figyelmet, míg Odobescu Sándor (1834—), mint jeles régész s földleiró ismeretes. Jarc Demeter (1817—) a bibliographia terén működik, sok tankönyve is közkézen forog; Baros Gyula (1818—1863) jeles természettudós, Aurélián Péter (1834—) hazájának legkiválóbb nemzetgazdája.

23. Hírlapirodalom.

A hírlapirodalom megalapítója nálunk Baritz György, ki 1812-ben született Felső-Zsákon, (—† 1893) Kolozsmegyében; a román kultur-egylet volt elnöke. Nagy szerepet játszott a románok között.

A római katolikusokkal történt egyesülés után, tett Ígéretekre támaszkodva, az erdélyi románok mind-egyre jogokért folyamodtak az egyes országgyűlésekhez. Az 17972-ki országgyűléshez intézett petícióban már a Sinkai-féle nemzetiségi eszme is szerepel, mely azóta egy perezig sem tűnt le a láthatárról. Saját nemzetiségi érdekeik megóvása szempontjából, a harminczas években, szükségesnek látták valamely hírlap megalapítását. Baritz György 1838. mártius elsején megindítja a Gazeta Transilvaniei című lapot, mely ma 58-ik évfolyamában van. 1838. január 1-én, ugyancsak az ő szerkesztésében, megjelenik Foea pentru mine ismeretterjesztő lap, mely 1850-ben szűnik meg. 1839-ben Brassóban a Foea duminecei, 1847-ben Ciparin Timotheus szerkesztése mellett Balázsfalván, Organul Luminării jelenik meg. Az 1849. utáni idők nem voltak kedvezők a román hírlapirodalomra; a lapok számát ismét, a magyar alkotmányosság helyreállítása után (1867)

látjuk emelkedni. A szabadsajtó gombaszámra termelte a politikai hírlapokat, úgy hogy ma a román lapok száma nálunk igen tekintélyes.

Romániában 1829-ben A s a c h i György az A l b i n a Románească (Jassi), E l i a d e R a d u l e s c u János Curier Románesc (Bukarest.) című lapokat adják ki s ezzel a román hírlapok hosszú és gazdag sorát kezdik meg. Az orosz befolyás, mely szabad gondolkozást nem ismert, a hol és a mikor csak tehetett, elnyomott minden önálló véleménynyilvánítást Romániában; a hírlapokat beszűntette, az Írókat száműzte, s így a lehető legkárosabb befolyással volt a sajtóra. I. Károly fejedelemmel a dolgok rendje megváltozik. Románia szabadsajtója az 1866. június 30-án kihirdetett alkotmány törvényével biztosítottatik, a gondolat szabad lesz s ez által a román zsrnálnistika hatalmas lendületet nyer.

24. A román akadémia

A múlt század végén A r a n k a György törekvéseinek hatása alatt Erdélyben a románok szintén irodalmi társaságot akartak létesíteni; ez ügyben is S i n k a i György volt a mozgató erő. 1795-ben egy cyrill-betűkkel nyomtatott értesítésben ezen társaság Societatea filosofească a neamului rumanescin maré principatul Ardealului, nevet viselte. Célja volt történelmi, földirati, természettani és theologiai munkák terjesztése által hatni a román közművelődésre; hangsúlyozva volt a nyelv csiszolása s az irány tökéletesítése is. Az erdélyi román irodalmi férfiak Bukarest jeleseivel léptek e tekintetben összeköttetésbe. Az egy értesítésen (Instiintare) kivül semmi más okmány nem maradt fenn, mely mutatná a társulat működési eredményeit. Az eszme elaludt s fel sem vetette azt többé senki a hatvanas évekig, midőn már a román nyelvet, a sok oldalú pallérozás, merőben kiforgatta voltaképeni formájából.

A román nép által lakott helyeken érezhető volt irodalmi dolgokban a vezető kéz hiánya.

1866. ápril 1-én a román minisztertanács megállapítja a román irodalmi társaság megalakítására vonatkozó szabályzatot, mely szerint a társulat azért alakul,

hogy a helyesírást, a román nyelvtant és a román szótárt megteremtse. E társaságban Magyarország hét, Bukovina két, Beszárábia három, Máczedonia két, Románia hét taggal volt képviselve. 1867. augusztus 26-án a társulat első alkuló gyűlését, meg is tartotta. A társulat neve: „Societatea literară Româna.“ Már az ülésezések alatt felvetetett az akadémia eszméje; később a társulat csakugyan megváltoztatta szabályzatát, akadémiai alakult át széptudományi, történelmi és természettudományi szakosztályokkal. Az 1879. márczius 29-én kihirdetett törvényezikkel a társulat nemzeti intézetnek nyilvánított, melynek neve: „Academia româna, (román akadémia).

Minden szakosztály tizenkét rendes taggal bír, a tiszteletbeli és a levelező tagok száma korlátolva nincs. Fővédnöke s egyúttal tiszteletbeli elnöke maga a király, székhelye Bukarest.

A román akadémiát az állam évi 15,000 frt. segélyben részesíti; évi bevételei a 60.000 irtot meghaladják.

Alapítványainak száma évről-évre nő. Jutalombíjai közül felemlítjük a Ilerescu Nasturel-féle 12.000 és 4000, a Cuză-féle 4000, a Föt-féle 4800, a Radulescu-íéle 5000 frankos díjakat.

A román akadémia kezdetben a magyarországi tagok befolyása alatt egészen etymologicus irányban haladt nyelvművelés tekintetében. Az akadémia nem vette figyelembe, hogy a napi sajtó, az egész ország, az akadémiától teljesen eltérő úfön halad, mi által ahelyett, hogy a bajt orvosolta volna, még növelte. Az akadémia különösen nevetségessé tette magát a román nyelv nagy szótárával, mely a nép nyelvében alappal nem bíró, érthetetlen, csinált szavak halmazából áll. Ezer számra gyártotta abban nehány tudós a szót.

Hanem az akadémia szakított ezen iránynyal. A román tudományosság emelése érdekében ma lázasan dolgozik; magában egyesíti a román írók kiválóbbjait, anyagilag is segélyezvén jelesebb írókat munkáik kiadásában.

25. Népköltészet.

A nyelvészettel és történelemmel való foglalkozás nem engedett az íróknak arra, hogy a népköltészet termékeivel is foglalkozzanak.

Csak az ötvenes években vonja a népköltészet magára a figyelmet, de hamar akadnak itt is férfiak, minő Marianescu, Athanasius is, kik nyelvészeti és történelmi hitvallásukkal a népköltészet termékeit is meg-hamisítani igyekeznek, a nép ajkára adván több ezer esztendő kolindákat, legendákat s olv szavakat és ki-fejezéseket, a minőkről ez soha sem hallott.

Hanem itt is beállott az egyensúly. Komoly férfiak elfojtották az áramlatot s ma már a népköltészet tér mékeinek eredetiségét erősen féltik.

Csak az ötvenes években jönnek annak tudatára, hogy a román népköltészet egy felette gazdag kincs-bánya. A balladák, románczok, dalok, mesék, közmon-dások, házassági orációk, kolindák, legendák, varázs-költemények, talányok roppant száma és értékes volta több jeles férfin figyelmét bilincseli le, kik közül e téren maguknak elévülhetetlen érdemeket szereztek: Pan Antal, Alexandri Vazul, Hasdeu Bogdán. Cfaster M. és Márián Flávián, Teodorescu.

Pan Antal 1846-ban a nép ajkán forgó több mesét versbe szed s kinyomtat. 1847-ben Povestea Vorbii czimli munkájában számos közmondást hord össze. 1852-ben (Cántári de stea) karácsonvi énekeket bocsát közre.

Alexandri Vazul legbecsesebb gyűjteménye, Poesii populare a le románilor (1866), melyben számos nép-hitet és szokást is megmagyaráz.

Hasdeu Bogdán: Cărtile poporane (1880) czimli nagy terjedelmű munkájával szerzett érdemeket.

Dr. Gaster M. szintén a népirodaimat ismertető munkájával, Literatura populară română, (1883) vált ki.

Mindezeknél azonban legtöbbet tett a román népköltészet érdekében Márián Flávián (1846—). Ide vágó művei, gyűjteményei: Poesii populare (I. köt. 1873, II. k. J S75.), Chromatica populului român, Descântece (1886), Ornitologia poporană română (1883. két kötet).

Meséket gyűjtött S b i e r a Jón (Povesti poporale, 1886); tőle bírjuk a gazdag kolinda-gyűjteményt is (Colinde, canteee de stea si urári la nunfi, 1888).

Brassóban egy füzetes vállalat a román nép válogatottabb meséit adja (Basmale románilor). Fundescu mesegyűjteménye (Basma, poesii si pácálituri, 1868) szintén becses. Kiváló mesegyűjtő I s p i r é s e n Péter.

Jarnik Urbán és Bársan András vaskos kötetben adják ki 1885-ben (Doine și strigături din Ardeal) népdal gyűjteményüket. A román szépirodalmi s politikai lapokban igen sokan adnak közre népdalokat. Pompiliu Miron 1870-ben Ballade czimen balladákat ad ki.

A kolindák gyűjteménvei közül felemlítjük: M a r i a n e s e n Ath. Colinde (1861), U c e n e s c u Gr. Canteee de stea și colinde (1863), Búr ad a Todor O c á l á t o r i e in Dobrugea (1880) stb. című gyűjteményeit.

H i n t é s e u I. C. 1875-ben kiadja a román nép közmondásait (Proverbele románilor).

Mindezekon kívül a népköltészet számos gyűjteménye forog köz kézen s napról-napra szaporodik az ismeretű munkák száma is, úgy hogy elmonhatjuk, miszerint a gazdag román népköltészet ma már megfelelő ügyelőmben és méltatásban részesül.

IV. LEGÚJABB KÖK.

(1884 -)

26. Etymologicum magnum

1. Károly király fellépését 1884-ben a román akadémiában korszakot alkotónak tartjuk.

A király, mint ilyen, mint az akadémiának védnöke és tiszteletbeli elnöke, 1884. körülbelől a következő beszéddel lepte meg az akadémikusokat, a kik a nép nyelvéből egészen elpártolva, az idegen elemek kiküszöbölésével, egy új társadalmi s irodalmi nyelvet teremtettek volt:

„Szerencsések vagyunk tagjai lenni e gyülekezetnek. A királyné és én mindig örömmel jövünk az önök körébe meghallgatandó a tudományos vitatkozásokat, me-

lyeket meg nem szűnő érdeklődéssel kísérünk. És lehetséges volna e másként, midőn ezen akadémia főmunkálatait a történelem és a nyelv képezi, alapjai a mi nemzeti létünket? Az ország ma a történeti adatok hosszú sorát köszöni az akadémiának, melyek eddig elrejtve valának s a melyeket a tagok fáradhatatlan buzgalma a homályból napvilágra hozott, új világot árasztván általuk a román nép múltjára. Nem kevésbé kell foglalkozni a jövővel is . . . nyelvünkkel, mely érintetlenül őriztetett meg a Duna termékeny völgyeiben s a Kárpátok büszke térségein azokon a bájos vidékeken, inelyeketannyi művészettel festett le népköltőnk Alexandri Vazul. Lehet e az akadémiának kedvesebb terhe, mint-hogy védszárnyai alá v e g y e a régi nyelvet, amelyen a nép beszél? Tartsuk fenn n z ő s ö k á l l a l használt kifejezéseket s ne féljünk a szavaktól, melyeket századok hosszú sora honosított meg. T a r t ó z k o d j u n k némely m odern kifejezés használatától, mely idővel akadályul szolgálhat s elidegenítheti a népet saját nyelvétől. Az urak elhatározására bizom nem volna-e hasznos, hogy Etymologicum Magnum Romaniae czímen egy oly munkát adjunk ki, mely magában foglalná az összes régi szavakat, a melyek talán elvesznének a jövő nemzedékre nézve.“

A király e munka kiadását évi 3000 frt összeggel segílyezi, s szerkesztésével P. Hasdeu Bogdánt bízta meg.

Maga a király mondotta ki a „megállj!“ szót a román nyelvészet terén. A Maiorescu Titus irányának diadala ez. A király a román akadémia nagy szótárát figyelemre sem méltatva a román nyelv valódi szótárának megírására ad megbízást. A népnyelv diadalmasodik s ezzel egy új kor kezdődik, melynek eredményei még beláthatatlanok.

27. Végszó.

Mint láttuk, a román nyelv és irdalom számára a legkiválóbb munkásokat mindig Erdély szolgáltatta. Erdélyé volt a vezérszerep. Minden új eszme itt fogamzik meg, innen terjed a világosság a románok által la-

kott helyek felé. E világosság terjesztésében a magyar befolyásnak legtöbb érdeme van.

A dolgok ma azonban máskép állanak. A román irodalom központja Bukarest lett; a magyarországi román férfiak elvesztették túlnyomó befolyásukat.

Míg túl Romániában minden nap megtenni a maga derék munkáját, addig nálunk Magyarországon évek óta sem jelent meg valamely számottevő nyomtatott mű minek okát abban találjuk, hogy a hivatott férfiak felhagytak a komolyabb tanulmányokkal, a nyelv és irodalom ápolásával, csak politikai téren működnek, minek káros következménye az irodalom teljes pangásában nyilvánul.

HUNFALVY: OLÁHOK TÖRTÉNETE.

Hunfalvy: Oláhok története.¹

Míg a román nyelvtudósok Sinkai Györgytől kezdve le egészen Hasdeu Bogdánig az élő román nyelvbe belemagyarázni igyekeztek azt, a mi benne nincs és a mi benne nem volt, addig a német és a szláv tudósok megmagyarázták azt, a mi benne volt és a mi benne tényleg létezik. A míg tehát Laurian Trebonian és társai a latinitás szelétől meglegyintve *Tentamen criticum* és *Dictionarul limbei romane* (akadémiai kiadási-féle kísérletekkel a most élő román nyelv helyébe a latin klasszikus nyelvet akarták visszaállítani és furcsábbnál furcsább szabályokat állítottak fel arra nézve, hogy a nyelvnek milyennek kellene lennie, el nem ismervén a nyelv természetes fejlődését, a népszellem jogosultságát arra nézve, hogy a maga számára egy nyelvet megteremthessen és megidomíthasson, addig a nem román ajkú tudósok a fantázia mellőzésével és a népszellem ezen természetes jogának elismerésével abból indultak ki, hogy a nyelv tényleg milyen? A román tudósok homok-alapra állván, a természetes haladás útjában gátul szolgáltak, a külföldiek a létező nyelv szilárd fundamentumán pedig megteremtették a rumén filológiát. Román szempontból sajnos körülmény, hogy a rumén nyelvtudományt nem a román akadémia képviselte és képviseli, hanem egy Kopitar, Ijietz, Tomaschek, egy Schuhardt, Miklosich, Körting, Gröber, Picot, Mayer-Lübke, Weigand, egy Hunfalvy, egy Cihac, egy Sainean, egy Gaster és sokan mások, a kik e sovín czélzatok mellőzésével a tudományt megillető tárgyilagossággal kezelték a kérdést.

A román tudósok azzal a gondolattal indultak volt ki nyelvészeti útjukra, hogy Európa az élő román nyelvet úgy sem ismervén, elhitethetnek vele mindent, a mit a latinitás és a területi megalakulás szempontjából a románság javára hinni szükséges. Ez a feltevés azonban kudarcot vallott. Megtörtént az, hogy a román nyelvészek az általuk kibontott zászló alatt, a Sinkai György' által mutatott irányban haladván, a kérdést egyre jobban és jobban összebogozták, míg a tudatlanoknak képzelt külföldiek a csomó fonalát megkapván, azt türelmesen és gonddal legombolyítani igyekeztek.

A román nyelvészetet szoros kapcsolatba hozták a történettudománnyal. Igen helyesen. A nyelvészet sok hamis tételét dönti meg a történettudománynak. Csak hogy a román tudósvilág megfordította a dolgot, az eredetiséget illetőleg nem a nyelvészettel mozdította elő a történettudomány feladatait, ellenkezőleg, a nyelvészetet magát művelte a történeti mondák alapjain. Sem a nyelvészetet, sem a történettudományt nem művelték az igazság, a való tények szempontjából önállóan, hanem a kettő kezükben csak eszköz volt be bizonyítani egy hagyományon alapuló tételt, a d á c z i a i eredetiséget s a római légióktól való egyenes leszármazást, a mi eddig egyáltalán nem sikerülhetett.

A magyar krónikások útján Costiu Mironon át a román nép és nyelv dácziai eredetisége fenntartotta magát. Sinkai György és Maior Péter román historikusok munkái ezt a felfogást köztudattá emelték, s bár éppen száz esztendeje annak, hogy Sinkai György kéziratban lévő históriáját, (Cronica liomanilor, Jasi. 1853.), az abban felállított elveket jó barátjai és ismerősei között országszerte terjesztette, azóta ez a történettudomány, a mely különben Xenopol jasii tanár munkájában (Istoria románilor din Dacia Traianá, 1888.) éri el virágzásának tetőpontját, egy lépést sem tehetett előre. Itt is, amíg a román történetírók a dácziai eredetiséget illetőleg nem az igazságtól, hanem a nemzeti sovínismustól vezéreltetve az Anonymus és a Bonfinius-féle mondái felfogás mellett kardoskodtak, addig az idegen nyelvű írók hát mögött, a román írás-

tudók tiltakozása és merev ellenkezése daczára megteremtették a valódi román történettudományt, a miért az igazságos román nemzet és maga a tudomány ezen férfiakkal szemben örökre le lesz kötelezve.

A román történettudomány megalapítói közé tartozik Hunfalvy Pál is. A politikai viszonyoknál fogva az idd nem alkalmas arra, hogy az elhunyt nagy tudós ebbeli érdemei és rendkívül nagy szolgálatai a románság által elismertessenek, de eljő az idő', a komolva, higgadtabb és igazságosabb kor, a melynek nemzedéke helyrehozza majdan a múlt idők mulasztásait, és Hunfalvy Pál a román oknyomozó történettudomány nagyjai közé fogja sorolni, mert megszólaltatta benne a kritikát, a melyet gyakorolni román közfelfogás szerint máig is még mindig nemzetárulás.

Tudom, hogy a fiatal nemzetek, épp úgy mint a gyermekek. szeretik a mesét; a serdülő ifjú nehezen válik meg a gyermekkor tündérmesé től; tudom, hogy a románság a dácziai eredetüségről, a római légióktól való egyenes leszármazásról nehezen tud lemondani, mert általa mai egész politikájának alapját rendíti meg, nemzeti ideálját töri össze és aspirációit. semmisíti meg, — de ha e nemzet férfikért óhajt elérni, a történettudományban komoly művelő, számottevő akar lenni és a nép múltját az igazság alapjaira akarja fektetni, akkor gyermekkori tévedéseiről, ábrándjairól le kell mondani, s beállania azon nemzetek sorába, a melyek nem a hamis alapokra fektetett múltra támaszkodva követeltek maguknak előnyt és építették fél jövőjüket; a melyek nem a fényes nagy rokonság léha hirdetésével bizosították perczyileg a nemzetek rokonszenvét, hanem a melyek az igazság szolgálatában kitartó, becsületes munkával ők maguk szereztek maguknak hírt és nevet és tettek az emberiségnek szolgálatokat. Ámbár igaz, hogy Xenopol munkája a román Akadémia 1893. márczius 25-iki (ó-naptár) ülésében erős kritikában részesült, hogy Hasdeu és Maniu másodrangu kompilációnak, felületesnek nevezték; hogy szerzőjének szemére vetették, miszerint a magyar kutatások eredményét nem ismeri s forrás tanulmányai nincsenek, azért a román történetírás a román nép és nyelv dácziai té-

telét megbolygathatatlanak tartja. A kötött marsruta a komolyság, a tudomány rovására esik.

Hunfalvy „Oláhok története“ számára a józan-ság, a komoly törekvés, a teljesen még ki nem aludt, igazságszeretet utat fog törni a román felfogásban is, ha ma még nem, holnap annál biztosabban, mert ez nem az a könyv, a melynek tételeit prókatori nyelveskedéssel, csűrés-csavarással meg lehessen dönten; a józan kritika e könyv adataival szemben nem nyelveskedést. hanem ellenadatokat követel s a míg ezeket az ellenadatokat a román világ közrendelkezésre nem bocsátja, addig a Hunfalvy felfogása a román nép és nyelv balkáni eredetiségét illetőleg igazságnak marad. A tudományban nem lehet irányadó, hogy vájjon annak igazsagai ártanak-e, használnak-e a most dulakodó politikai pártoknak, egyes pártárnyalatok aspirációinak; — a ki a ma viaskodó politikai pártok szempontjából vizsgálja meg a nemzetek eredetét, a nyelv alakulásának egyes fázisait, az ezer. két ezer év előtti történeteket, komoly ember számba nem mehet.

Thunmann (1774.) Roessler Róbertig (1871.) a Balkánból felfelé való vonulását Magyarország felé a románságnak több tudós bizonyította. Roessler (Romanische Studien 117 l.) a románság első átkelését a Dunán a XII-ik századra teszi, mikor a bolgár-oláh harczok folytak a bizánci császárok ellen. Hunfalvy szintén ezen a nyomon halad, nem mint tanítvány, hanem mint fegyvertárs, a kinek fegyverzete, mondhatni tökéletesebb, ereje pedig ellenállhatatlanabb; mint önálló kutató, a kinek forrástanulmányai szélesebb mederben mozognak, elért eredményei pedig messzehatóbbak.

A könyvben Hunfalvy az oláhok történetének megfelelő keretet ad. Az I. kötetben a Balkán-félsziget földrajzi, történelmi és népismei képét nyújtja a római uralkodás előtt és után. Útbaigazítója első sorban Herodotus, a ki leírván Dárius (Kr. e. 513.) és Xerxes (Kr. e. 480) perzsa királyok hadjáratát a skythák és a hellének ellen, a Balkán-félsziget 19 thrák népéről emlékezik meg, a melyek mind hasonló törvényeket és szokásokat tartanak; egyet nem értők, mert mindenik önálló, autonóm akart lenni. Az indeken kívül a thrák-

kok volnának Herodot szerint a legszámosabban, szokásban csak a trausok, a krastoniak tettek kivételt, meg a géták, a kik a halhatatlanságban hittek. Herodot és Strabon tanúsága szerint a Balkán-félszigetnek nyugati, az Adriai tenger felé való részén, illyr, a keleti, vagyis a Fekete-tenger felé való részén thrák népek laktak, a kiknek életmódja, fegyverei, nyelvük hasonló. Az illyr nyelv maradványának tartják az albánt.

A dák és géta név egy nemzetet jelentett, az a rómaiak, ez a görögök előtt volt ismeretes. A nyelv, mint Strabon is tartja, azonos; abból Dioskoridesnél csak egyes szók maradtak fenn, a melyekből a nyelv mivoltát, bár Tomaschek Vilmos nagy buzgalmat fejtett ki, kideríteni nem lehetett.

A rómaiak beavatkozása a Balkán-félsziget ügyeibe Kr. e. 220. évben kezdődik, mikor a római szenátus Skodra kalózai ellen hadakat indit. Ettől fogva a római hatalom egyre hódít; Makedónia szintén meghódol, annak helytartója Marcus Lucinius Lucullus Kr. e. 72-ben a Haemuson lakó bessusokat töri meg s Kotyst. az odrisák fejedelmét, a leghatalmasabb akkori thrák fejedelmet, Róma számára megnyervén, győztes fegyvereit az Iszterig és a Pontusig hordozta. Ebben az időben kezdett a dákok hatalma is az Iszter (Duna) mellékein félelmetessé lenni, — míg azokat Traján császár Dekebal legyőzése által leigazza a Dákia 107-ben Kr. u. a rómaiak uralma alá jut. Traján császár tehát a rómaiak birodalmát a Dunán túli részekre is kiterjeszti. Még csak azt említem fel, hogy a római uralkodás Dákia felett 150 évig tartott. (107—257) Ptolemaeos (Kr. u. 150 tájban) Dákiát éjszak felől a Kárpár-hegygyel, dél felől a Dunával, nyugatra a Tibiskossal (Tisza), keletről a Tyrasszal (Neszter) határolja. Lakosságából tizenöt népet említ fel, városnevet negyvennégyet, S a r m i z e g e t u s a királyi székvárossal (*Bnciltior*). A római uralom 257-ben Kr. u. Aurelianus császár alatt véget ért, Dákia a gótok és vandalok hatalma alá kerül; a római légiók átvonulnak a Dunán és a Balkán-félsziget a birodalom székévé válik, a hol pezsgő római élet kezdődik.

Hunfalvy azután Dakia és Pannónia sorsát vázolja a gótok és a hunok alatt, a magyarok megszállását Magyarországon, valamint az Erdő-eli földöt»; majd a székelyek eredetéről értekezik, — de miután ez csak a keret s Hunfalvy ebbeli nézetei úgy is ismeretesek, szorítkozzom tisztán az oláhok történetére.

Az oláhságra vonatkozó részt Hunfalvy I. kötetének 262-ik lapján „A balkáni félszigeten egy román nyelv támad“ című fejezet alatt kezdi meg. Útbaigazítója Prokopius bizánci író. „I. Justinianus császár (526—555), úgy mond Procopius, annyit épített, hogy alig lehet előszámlálni. A gót és a hun világot a Duna választotta el egymástól.“ Justinianus tehát annak jobb partján minden lerontott város helyreállításával biztosítja a birodalmat a barbár becsapások ellen. Prokopius azután mégis megpróbálkozik a Justinianus által épített, vagy újjított várak felsorolásával, melyek között felemlíti a következőket:

Kapo-malva, Kastelona, Castello bretana, Kastellonovo;

Longiana, Lupo-fontana;

Marcipetra, Mutziani-Kastellum,

Priskupetra;

Regino Kastellum;

Skeptae-casas (septem-casas);

Tredetilius;

Tugurias;

Vicanovo stb.

„Ezek a latinos nevek — mondja Hunfalvy — azt bizonyítják, hogy ott a latin nyelv már köznépi nyelvvé kezdett válni, a mely többi között a casusok értelmét veszti.“ Világos, hogy már I. Justinianus korában egy vulgáris, vagy köznépi latin nyelvnek alakulása indult meg a Balkán félszigeten, melynek nem sokára egy más jelensége tűnik elő. Erre a jelenségre Theopkylaktos és Theophanes munkáiban bukkanunk, a kik egy a Haemus erdeiben lappangó csapatról tevén említést az ismert: t o r n a t o r n a , f r a t r e ! szókat örökítették meg, jelezvén, hogy azok „h a z a i n y e l v e n “ lettek elmondva.

Íme tehát már biztos adataink vannak arról, hogy a Balkán-félszigeten a VI-ik században egy új román nyelv („hazai nyelv“) van forgalomban, de az azt beszéld népről a bizanti írók nem tesznek még említést; maga Konstantinos Porphyrogenetos sem nevezi meg, a ki 950 tájban írta le a birodalom tartományait. A *blach*, *vlach* szó először Kedrenos bizanti írónál fordul elő, 976 táján, felemlítvén, hogy a négy bolgár testvér Dávid, Mózes, Áron és Sámuel Ilik Basilios császár ellen feltámadván, Dávidot a Kostoria és Prespa közötti úton *blachok* (oláhok) ölték meg a „Szép tölgyek“ nevű helyen. Basilios császár támadását a bolgárság szíve, Struma, Vardar és Ochrida vidékek ellen intézé. Sámuel bolgár fejedelem a főutat *Kimpulongu* (román helynév) és *Kleidion* között erődítésekkel és gyepekkel teszi 1013 körül járhatatlanná. Negyven évig tartó véres háború után Basilios 1018-ban a bolgár hatalmat megsemmisíti, a bolgár egyház önállását három oklevéllel megerősíti, 1020-ban pedig egész Bolgárország oláhjait az ochridai érsek alárendeli! Ezen császár idejében nemcsak Bulgáriában, hanem a Pindos hegységben és Hellásban is tanyáztak oláhok; Basilios Kekaumenos Nikoliczát Hellás kormányzójává és az ottani oláhok igazgatójává teszi. Larissaban ezt a kettős méltóságot Nikulicza 964-től 983-ig viselte. Unokája (1071) igen érdekes és jellemző feljegyzéseket hagyott fenn az általuk kormányzott oláhságról, intésül utódainak és rokonainak, a kik az oláhok egy részének földesurai voltak. Érdekes e tudósításban, hogy az oláhok nyájaikat nyáron Bulgária hegyein tartják, költözködők.

Tudeliai Benjámín (1159—1173 között) Palesztinába utazván írja: „Zeutunnál kezdődik Valachia, melynek lakosai hegyeken laknak. A nép *valachnak* nevezetik s oly sebesen szaladnak, mint a kecskék. A hegyekről a görögök birtokaira csapnak zsákmányért. Senki sem meri őket bántani; nincsen király, a ki meg tudná őket zabolázni.“ A déli oláhokról való tudósítást a bizanti írók azzal toldják meg, hogy Thessaliát Nagy-Vlachianak (*μεγάλη Βλαχία*) nevezték; hogy Aetoliában és Akarnaniában *Kis-Vlachia* (*μικρὰ Βλαχία*), a dél-

keleti Epirusban pedig F e l s ő - V l a c l i i a (*Ἀνωβλαχία*) volt. 1000-ben tehát a v l a c h oláh nép-név az egész Balkánban ismeretes vala.

A III-ik Innocentius pápa által indított keresztes hadjáratok alatt a bolgár-oláh nép már jelentékeny szerepet játszik; K a l o p é t e r, K á l ó j á n o s és A s s a n bolgár-oláh csárok hatalommá nőtték ki magukat a Balkánfélszigeten. E három vlach nemzetiségűnek tartatik. Kalojános alakja átmege a szlávok költészetébe is.

A görögök a balkáni latinokat kezdettől fogva r o m a e u s o k n a k (*ῥωμαῖοις*) nevezték. Honnan ered a v l a c h, b l a c h elnevezés? A b l a c h, v l a c h elnevezés nem származik a bizantinosoktól, hanem a szlávoktól. vagy a gótoktól. Safarik szerint a szlávok a keltákat a legrégebb időtől fogva v l a k o k - n a k nevezték, országukat V l a c h y - n a k. A szó összevág a német Wálch, Walsclier szóval. A ó németben a v l a c h annyi, mint idegen azután italus, olasz. A svéd nyelvben különösen felteteszök a v a l l a ~ legelőre hajtani; v a l l legelő v a l l - h u n d juhászkutya. A szó tehát inkább a germánoktól, jelesen a gótoktól ered, a mely latinul beszélőt, olaszt jelent. A v l a c h, b l a c h, szó a Balkánban csak a szlávok megjelenése után jó forgalomba.

Hunfalvy az oláh eredetűséget aztán így körvonalozza (308 l.):

„A vlachok bizonyosan részint a római gyarmatoktól, melyek, mint láttuk, sok száz éven keresztül virágoztak a balkáni félszigeten, részint az elrómaiásodott balkáni népektől származnak, melyek a Krisztus utáni IV. és V. századokban keresztény latin egyházi kormányzás alatt álltak, de utóbb Bolgár- és Szerbországban s z l á v, Makedoniában, Thessaliában és más déliebb tartományokban g ö r ö g egyházi kormányzás alá jutottak.“

„A vlachok miután a latin egyházi kormányzás a balkáni félszigeten megszűnt s a császári kormány is elgörögösödött, önálló politikai nép nem voltak többé; de másfelől a történetek bizonyítják, hogy hegyi pásztorokból igenis kerülhetnek ki nemcsak vitézek, de okos vezérek is, kik nemzeti hőökké válnak. Spartacus is, ki Kr. e. 72-ben Itáliában a rabszolgák felette derék

vitéze volt, a Haemusból való thrák pásztor, vagy nomád volt. Ilyen vezérek valának Asan, Péter és Kalojános is.“ (3 10 1.)

Felette nyomós kérdés, hogy milyen volt a vlachok társadalmi viszonya mind a bolgár, mind a görög uralkodás alatt? Erre nem kapunk egyenes választ sem a bolgároktól, sem a görögöktől, kivéve Kekaunienos tudósítását, mely szerint a vlachok a császárnak adózói voltak; de kapunk a szerbektől.

A szerb Nemanja István 1198—1199 ben az Athos-hegyen levő Chilander kolostornak 170 v l a c h ház népet ajándékoz, névszerint 118-at előszámlál. Számos egyháznak és kolostornak voltak szolgáló vlachjaik. A szerb oklevelek leginkább az Ó-Szerbországgal határos bolgár hegységeken tanyázó vlaehokat emlegetik. A vlachok általában pásztoroknak tűnnek fel, ebből az folyt, hogy vlachnak neveztek a pásztorot ott is, a hol más nemzetiségbeli volt a juhász, gulyás. A szerbek a középkorban így neveztek az adriai parton lakó olaszokat is, különösen a raguzaiakat. Dusán István aranybullája szerint, ha a vlaehoknak nyájaik voltak, minden 50 juhtól egy juhót és bárányt, minden 50 borjútól is egy borjut adóztak uraiknak. Ha saját nyájaik nem voltak, a kolostorok méneseit, csordáit őrizték; füvet kaszáltak s a vetések csőszei gyanánt szolgáltak. Ha idegen marhát legeltettek, megalkudt bérök vala. Leginkább sajtkészítéssel foglalkoztak. Lakásaiknak kátun (cátun) volt a neve, leginkább a többes katuni, mert a lakosokat is kifejezte, tehát a magyar szállás szó értelmének felelt meg. Minthogy háromszor a kenéz szó említettik meg az oklevelekben, a katunok vagy szállások elöljárói kenéz nevet viseltek. Ugyanazon Dusán törvényében a szerbek és albánok földművelőknek, a vlachok pedig nyájőrzőknek vannak feltüntetve. Az alattvalói tartozásról Bulgáriában is az volt a paraszt vlachnak a kötelessége, a mi Szerbiában.

„Végre — mondja Hunfalvy — a bogomilség is magára vonja figyelmünket, vajjon nem érintette-e a vlachokat is?“ Sajnos, szerző e kérdést alig érinti, holott Bogomil tanai egyetlen egy népre sem gyakoroltak oly mély hatást, mint az oláhra. E tan a Balkánban

fészkelte; s a román nép hit- és kedély-világára átalakító befolyással volt.

Az eddig előadottak meggyőznek arról, hogy a Balkán-félszigeten már I. Justinianus császár (526—555) idejében egy román nép-nyelv volt közforgalomban; később (X-ik század) a nép név is (v l a c h, b l a c h) jelentkezik, az ország neve V l a h i a, az egyházi főhatóság helye O h r i d a; útbaigazító feljegyzéseket nyerünk a nép erkölceiről, szokásairól, politikai állapotjáról], valamint arról is, hogy a Balkán félszigeten ez a nép minden irányban nagy számban létezett.

Ezen számos, megdönthetetlen, egykorú adatokkal szemben a XIII-ik századig hazánkban egyetlen egy adat sem hozható fel arra nézve, hogy itt blachok oláhok laktak volna. Ha a nép és nyelv hazánkban, Dákiában, alakult volna, és itt a római légiók, eolonusok, a dákok, talán a gót nép maradványaiból támadott volna, akkor a bizonyítás egyáltalában nem okozna főfájást; a nyelv, a noménclatura, a néprajz, a történelem a dakiai eredetiségre kétségtelen bizonyítékokat hagyott volna fenn. Mert bár az oláh nép hegyi lakónak, pásztornépnek van feltüntetve, annyi időn keresztül (107—1222) talán még sem bujkálhatott volna az események elől úgy, hogy néha-néha szembe ne szálljon a támadó viharral, s ne vegyék észre annyi időn keresztül azt a dakiai nagy oláhságot, új népet, a mely a Balkánt is megnépesítette, oda különböző nagy rajokat bocsátván. Figyelemre méltó az a körülmény, hogy a dakiai eredetiséget fenntartók azt igyekeznek bizonyítani, hogy az oláhság a trajánusi Dakiából rajzott ki s ezek a rajok népesítették be a Balkán-félszigetet. Hát akkor Dakiában nagy zsúfoltság volt, s ott az oláhság számot tevő népelem lehetett, mint ilyen kalap a hí nem rejtőzködhetett, valamint hogy nem tudott elrejtőzni a Balkán-félszigeten sem, a hol majd itt, majd ott felüti a fejét és magáról feljegyzéseket nyújt a történetírók munkáiban.

Nálunk az oláhokról először II. András 1222-iki oklevelében tétetik említés, a mikor a német lovagoknak tett adományában a király megengedi, hogy nem kell se maguknak, se embereiknek vámot fizetniök akár a széke-

lyek, akár az oláhok (per terram Blacorum) földjén menjenek is keresztül. Második megemlítése az oláhoknak 1223-ban történik, midőn a király megerősíti azt az adományát is, melyet maga tett volt Kertz monostornak, eltávolítván róla az oláhokat, 1224-ben már több oklevél vált nevezetessé. A király és pápa okleveleiben ezentúl mind sűrűbben fordulnak elő az oláhok, a kik már a kunok püspökségében is laknak (1234). Ezek ámbár keresztények, mégis külön szertartásokat is követnek s olyanokat tesznek, a mik ellenkeznek a kereszténységgel. Megvetik a római egyházat s a szentségeket nem a kun püspöktől fogadják, hanem görög szertartású álpüspökökhöz folyamodnak. Azért IX-ik Gergely meghagyja a kun püspöknek, hogy rendeljen nekik oláh nemzet helyett, hogy ürügyök ne legyen schismaíkus püspökhöz fordulni.

A felsorolt oklevelek helyneveiből Hun fal vy arra az eredményre jut, hogy Erdélynek ethnographiai képe 1240-ig leginkább magyar; a magyar helynevek után szám szerint a német helynevek következnek, még pedig a Maros és az Olt között, az Gittől délre a havasokig, éjszakon a Hodna és a Besztercze vidékén. Az oláh helynevek Erdélyben csekélyszámuak; azok a legdélibb részen Szombatfalván és a kertzi apátságban, az Olt mellékén jelentkeznek. Gazdasági és társadalmi viszonyairól az oláh népnek 1240-ig az oklevelek mit sem mondanak, kivéve azt, hogy a király jövedelmet húzott a kun püspökségben, vagyis a Szeret mellékein tanyázó oláhoktól. Az oláhság Erdélyen kívül mutatkozik a helynevekben, keleten a Szeret mellékén, délen a Havas-alföldön, a Barcasággal szemközt.

Az 1241-ki tatárdulás folytón Erdély természetesen sokat szenvedett. Rogerius a tatárdulás alatt. Nagy-Váradról elbujdosván Erdély keleti határától fogva Fejérvárig, Frátáig bolyongott; siralmas leírásában említ. németet, kunt, tatárt, magyart, de oláhot nem, holott ő olasz nemzetiségű lévén, annyira-mennyire vele értekezhetett volna. Kétségtelennek tűnik fel, hogy az oláhok bevándorlása Erdélybe a tatárjárás után tömegesebb volt. A Johannita-rend Szerbiából és Bolgár-

országból kapott oláhokkal a Szerénységet benépesíti. Naszód földjét 1264., amely üres és lakós nélküli volt, a király Hazasispánnak adományozá. V.-Hunyad, Hátszeg vidéke magyar volt. Abrudbánya vidéke magyar.

Igen nevezetes III. Andrásnak 1293. évbéli oklevele, a melyben a király az oláhokról így szól:

„ . . . azt határoztuk, hogy valamennyi oláh, bárkinek a birtokán legyenek is, a mi királyi székes birtokunkra vitessenek vissza, s a visszamenni vonakodókat erőhatalommal is kényszerítsék reá. Minthogy azonban nagybátyánk, néhai László király megengedte a gyulafehérvári káptalannak, hogy hatvan oláh háznépet telepíthessen Fylesd és Enud birtokaira s azoktól semmi királyi adó ne szedessék meghagyván minden adószedőinknek, hogy a káptalannak hatvan számig menő oláhjaitól, se ötvenedet, se tizedet, se egyéb adót ne követeljenek.“

Ez az oklevél világosan jelenti, hogy a be-beszivárgó oláhok a király tulajdonai valának, kikről csak neki vala joga rendelkezni. Hunfalvy azután rendrevézi Erdély különböző vidékeit és különböző királyok alatt a telepítéseket, a kenézségeket, az oláhokra vonatkozó mind sűrűbben alkotott rendszabályokat, a melyek arról tanúskodnak, hogy úgy a telepítés, mint az abból keletkező állapotok rendezetlenek voltak. Így Lajos király 1366-ban bevallja, hogy „Erdélyben különösen az oláh gonosztevők, kiknek állapota rendezetlen, sok bajt okoznak“. Azért a nemességet felhatalmazza ezeknek kiirtására. Mindez arra mutat, hogy az ország területén az oláhság nem konszolidált népként szerepel, a melynek ősi földje, törvényei és jogai volnának, hanem rendetlen bevándorló gyanánt, a melynek állapota, existenciája bizonytalan, erkölcsse, vallása pedig a hazai többi népek erkölcsseitől és vallásától elütök, s azok előtt egészen újak.

Hunfalvy a balkáni eredetűség igazolására, mint igen fontos bizonyítékot, az oláh nyelvet is szemügyre veszi. Kimutatja, hogy az oláh nyelv nem Dákia nyelvtalajából eredhetett és fejlődhetett ki. Hogy milyen volt az oláh nyelv az alakulás kezdő századaiban, tudni nem lehet, mert nyelvemlékek csak a XV. század végén

és a XVI. század elején jelentkeznek, még pedig Erdélyben. Az oláh nyelv kétségtelenül a román nyelvekhez tartozik, s valamint a Balkán-félsziget legközelebb van Olaszországhoz, úgy a nyelv is legközelebb az olaszhoz áll, scít ennek dialektusa lehetne, ha oly sajátosságai nem volnának, a melyek megkülönböztetik az összes román nyelvektől. Ezen sajátosságok úgy a Dunáninneri, mint a Dunántúli (balkáni) részekben azonosok. De vajjon miféle talajra mutatnak ezen sajátosságok, dákiak, vagy balkáni eredetűek-e?

A román nyelvek az artikulust a latin *ille*, *illá*-ból képezték, mely megelőzi a névszót. Olaszul *il lup o*. Az oláh nyelvben az artikus szintén az *ille*, *il l a*-ból lett, hanem utána jár a névszónak, p. u. *lupu-lu maced. lup-lu*. Ez thrák-illír befolyás, valamint thrák-illír befolyás a számszavaknál (11—19-ig) a *spre* használata is. A Dunáninneri és a Dunántúli oláh nyelvnek latin szókincese hangváltozatai közösök, a *mi arra vall*, hogy a nyelv egy helyen támadott, ez a hely azonban a Balkán-félsziget, mert a míg a nyelv hang- és alak-tani képződése, szó-kincese a Balkán-félszigeti népek hatását napnál világosabbá teszi, addig Dakia befolyása a nyelv alakulásánál sehol sem mutatkozik. A nyelv tehát thrák-illír nyomokat árul el; ezt a hatást sehol sem vehette fel, csak a Balkánban. Abban a korban, melyben a „*lingua rustica*“-ból az olasz, a spanyol, a franzia és a többi román nyelvek kiválnak, a Balkán félszigetnek az Adria felé eső partvidékein egy oláh nyelv alakult, a mit a VI—VII. századra tehetni. Mert a történetek tanúsága szerint az V. és VI. században kezdenek a latin nyelvnek hangjai olyanokká változni, milyeneket az új román nyelvekben találunk s a melyek az oláh nyelvben is előtűnnek. Ez a nyelv pedig sokáig összeköttetésben maradhatott az olasszal, mit ilyenek is bizonyítanak, mint

az olasz *u o m o* (homo) ember

a rumun *u o m u* „ „

az olasz többes': *u o m i n i* (homines)

a rumun „ *oameni*.

Erre vallanak a *ce t a t é* (civitas), *c u v é n t* (cucventus), *b á r b a t* (barbatus) szavak is.

Hunfalvy azonban a kérdés ezen oldalát nem aknázza ki eléggé. A nyelvben létező albán szóelemek tannlmányozása igen érdekes eredményekre vezethette; de vannak a nyelvben más jelenségek is, a melyek határozottan a Balkánra és a thrák-illír befolyásra utalnak. A rhotacismust, mely a nyelvben egykor általános volt s a melynek nyomait az egész oláhság által beszélt nyelvben feltalálhatjuk, csak az albán nyelvvel tudjuk magunknak megmagyarázni. A magyar elemek s a magyar nyelvi befolyás szintén arról tanúskodnak, hogy az oláhok első érintkezése a magyarokkal nem a honfoglalás idejében történt. Mikor az oláh nyelv a magyarral először találkozott, ez már politikailag és egyházilag megállapodott alkotású valaminek fényes bizonyossága az 1466. előtt és tájban történt magyar bibliafordítás. Ellenben akkor a rumlin nyelvet még képződés féleiben találjuk, minek bizonyossága a XVI. századbeli nyelvemlékekben előforduló szláv *praepositiók* használata is. Különösen a vallásra vonatkozó kifejezések, úgy szólván mind szlávok lévén, a román szók arra még hiányoztak volt. A reformáció Erdélyben a román irodalmat megkezdvén, a hiányzó szók előteremtésére is gondot kellett fordítani. A hitlen (*liiclean*), *Megváltó* (*Mántuitor*) a *s*, és a *ség* képző átmenete az oláhságba arról tanúskodik, hogy a két nyelv érintkezése igen késői.

Egyet sajnálnunk kell, hogy Hunfalvy nem vette szemügyre a Dunáninnyi és a Dunántúli oláhság népköltészetét, szokásait, viseletét s azokra nézve összehasonlításokat nem tett. Ennek a népnek egész hitvilága balkáni és Dákia kultúrájából kimutathatólag nem vett fel semmit. A mi római hatás van az oláhság szokásaiban, hitvilágában, az nem dáki, hanem balkáni, a hol a római élet pezsgőbb, állandóbb és tartósabb volt mint Dákiában. Népköltészetében egyes balkáni visszaemlékezések maradtak fenn, a melyeknek eredetéről ma számot adni nem tudnak. Így 3 varázsköltészetben egy ráolvasás így kezdődik:

Jani, Jani
Caliani!

Ez a C a l i a n i, mely Dobruzsában S c a l o e a n, Moldvában Calóián, nem más, mint a balkáni román bős Kálójános, a kiről fentebb már megemlékeztem, s a kit a nép lehet, hogy a szláv népköltészetből vett át. A Kaliani név mint család név az erdélyi x-észekben ma is szerepel. De igen fontos a népnek hitvilága, a mely összevág a Dunántúli oláhság hitvilágával. E hitvilágnak számos alakja az ottani görögség és a szláv-ság útján jött forgalomba a balkán-félszigeti oláhság között, a mit aztán felfelé való vándorlása által magával hozott az erdélyi részekbe. Hogy fogjuk mi megmagyarázni az erdélyi románság hitét a rusaliak-ról, várcolacról, samovillákról, a duhovákról, a vilákról, ha meg nem keressük az ősalakokat a Balkán szlávjainál, a bolgároknál? És honnan fogjuk az Erdély egyes vidékein divatozó többféle népviseletet megmagyarázni, ha nem teszünk összehasonlításokat a Balkán-félsziget népeinek viseletével?

Hunfalvy tárgyalja aztán Radu Negru kérdését (384. l.), az oláhok állapotát III. András halálától I. Károly haláláig, I. Lajos király idejét. A II-ik kötetben Havasalföld és Moldova történeteit ismereti Erdély és Magyarország kapcsolatos történetével összeolvastva. A román történetírókat, különösen Hasdeut és Balcescut nyomon kíséri s a sok fei'ditést, uagyzolást, valótlan-ságot a maguk értékére szállítja le. Havasalföld és Moldova fejedelemségek megalakulására vonatkozó állításokat a mesék hazájába utasítja. Az oláhok története Mihály vajda uralkodásával ér véget.

Nem tehetem, hogy egy szűk ismertetés keretében Hunfalvyt a II-ik kötetben is végig kísérjem. A nép és nyelv eredetiségére fektettem a fősúlyt. Konstatálnom kell, hogy Hunfalvy az oláh historikusok munkáiban előforduló sok ferdeséggel, célzatossággal és önámítással szemben megteremti az oláh fejedelemségek kritikai történelmét is. A ki a román történetírás mai állapotait, törekvéseit és céljait ismeri és azt az elfogultságot, a mely a tiszta búzaszemet a rozstól megkülönböztetni nem tudja, nem fogja ezen állítást nagyításnak venni. Bár Hunfalvy a kérdés lényegére nem hoz fel oly dolgokat, a miket eddigi munkáiból

ne ismernénk, az Oláhok története az eddigi anyag egy alakban összeöntve, egy önálló, rendszeres egészet képez, a mi Hunfalvy bámulatos nagy tudását, megvesztegethetetlen igazságosságát, kimagasló kritikai tehetségét hirdeti. Forrásait kitűnő érzékkel szemeli ki; következtetései, ítélete, mellőzván minden kedvezést, a legszigorúbb igazságot mondják ki. Azok, a kik az oláhság története iránt érdeklődnek, mint iskola-alapítót, mint az igazság helyreállítóját, Hunfalvy könyvét nem nélkülözhetik.

A mit hallgatással nem mellőzhetek, az, hogy Hunfalvy Oláhok történetét dr. Réthi László jeles tudósunk rendezte sajtó alá s ellátta azt egy megfelelő előszóval, a mely méltó bevezetésül szolgál a nagy mester könyvéhez, mely a magyar tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatának XVIII—XIX. (új folyam) kötetét képezi.

**S Z A B A D S Á G -
H A R C Z U N K**

ÉS A DÁKO-ROMÁN TÖREKVÉSEK.

Szabadságharczunk és a dáko-román törekvések.¹

A román ügy és kérdés hazánkban nem sokkal ezelőtt, a legilletékesebbekre nézve is, terra incognita volt. A hazai románságról országosan csak annyit tudtak, hogy szapora, mint a poloska, jobbágyi szolgálmányokra alkalmas, czinyémintyé, bosszúálló és tunya, babonás és kártevő, paraszt és neveletlen. Nem is bajlódott vele országosan senki. Mint „a szabadságra teljesen képtelen“ elemet komoly számba nem vették. Egy daganatnak tekintették, a melyet a Tripartitum és Approbata Constitutiók és Novellaris articulusok napról-napra kezeltek a szerint, a mint a daganat a szervezetnek fájdalmat okozott, vagy nem.

Hanem a „szabadságra képtelenének tartott elem magát forgalomba tudta hozni. Nincs mit csürni-csá vární a dolgot, ez a forgalomba hozás elementáris erővel történt, a mi meghökkentette azokat, a kik eddig ezt az elemet az állami szervezetben számításon kiviil helyezték.

És a mint nem tartották érdeemesnek egykor foglalkozni e néppel, hajlamaival, áspirációival, ép úgy támad ma gomba-számra a sok „alapos“ ismerő, a kik a nélkül, hogy valaha élő oláhot láttak volna, a diagnosist csalhatatlan módon állapítják meg és rengeteg oláh-ismeretet árulnak el egyes brosürjökben. Sajnos, hogy ezek az „alapos“ kompilátorok elfelejtik idézni a munkákat, a melyekből ebbeli tudományukat meríteni szokták.

¹ Írta Jancsó Benedek. Lampel Róbert kiadása, Budapest, 1895. 320 lap, ára 2 firt 50 kr.

Éppen azért ezen sok „alapos ismerő“ között igen jól esik látnunk egy lelkiismeretes munkást is, a ki pávatollakkal nem ékeskedik, a ki a kérdést, saját élıhetetlensége miatt, nem csűri-csavarj a, hanem mint valódi bűvár előbbre viszi, s ez által magának a köznek a legnagyobb szolgálatokat teszi.

A lelkiismeretes munkás e kérdésben nem más, mint dr. Jancsó Benedek, a kit már többrendbeli román politikai tárgyú dolgozata után ismerünk; „Szabadságharczunk és a dákoromán törekvések“ című munkájával pedig éppen alapját kezdte megvetni annak a tudománynak és ismeretnek, a melynek megszerzése nélkül többé e kérdéshez senki sem juthat és senki sem szólhat.

Dr. Jancsó Benedek valóban „alapos“ ismerője a kérdésnek; alaposan tanulmányozza nemcsak a magyar, a román és más irodalmak erre vonatkozó részeit, hanem Romániában és nálunk az irodalmak holt betűi útján szerzett ismereteit a helyszínén egybevetette a mozgó és lűktető élettel s mint okos, gondolkodó, elfogulatlan fő a maga eredményeit megteremtette. Jancsó Benedek tudása tehát nem egyoldalú. Mint a ki a román nyelvet is beszéli, a néppel, annak vezetőivel úgy nálunk, mint Romániában közvetlenül érintkezhetett s oly benyomásokra tett szert, a melyeket pusztán az irodalomra támaszkodók meg sem érthetnek.

És ez igen fontos dolog. Ez az érintkezés, az ügy teljes ismerete, a jóindulat, amit az érintkezés és ügyismeret megteremt, fogja a román, egyáltalában a nemzetiségi kérdést hazánkban megoldani. Ha az eddigi elzárkózás és mellőzés, fitymálás és kicsinylés helyett a magyar, Jancsó Benedekként, foglalkozni és érintkezni fog a hazai nemzetiségekkel, azoknak múltja lelke, vágya, tudása előtte nem lesz terra incognita, úgy nemcsak a hazai románság rokonszenvére fog támaszkodhatni, hanem kérni fogja a román állam nagyrabecsülését és barátságát is, a mi a magyar államra nézve közönyös nem lehet. Nem lehet szebb ideál, mint egy szoros, őszinte és igaz barátság és szeretet a román

és a magyar állam között, a melyért eddig, sajnos, még egy éretlen barabojt sem tudtunk áldozni.

A könyv, mely előttünk fekszik, kiáltó figyelmeztetés arra nézve, hogy a románság részéről mennyi minden történt, hogy ez az ideál megsemmisíttessék s hogy a magyarok mennyi mindent elmulasztottak, a mi alkalmas lett volna az ideálnak testet adni; vagy más szóval „Szabadságharczunk és a dáko-román törekvések“ könyve a románság mozgékonyosságát, tevékenységét s a magyarok semmittevését, nembánomságát dokumentálja ez ügyben.

Áttérvén dr. J a n c s ó könyvének ismertetésére: szerző a mii bevezetésében körvonalozza célját. Tanulmányában nem szándékozik a román nemzeti kérdés ilyen vagy amolyan szempontú megoldásának módozatait javasolni vagy kidolgozni. Célja sokkal szerényebb: megismertetni a román nemzetiségi mozgalmak fejlődését és feltüntetni azokat a különféle okokat, a melyek a mozgalmak fejlődésére bármely tekintetből hatással voltak. Feladata tehát elvégezni e kérdésben az igazságtól vezérelt kutató munkáját, hogy aztán az általa nyert eredményeket miként fogja értékesíteni a gyakorlati politika, az nem az ő dolga. Csupán agyagot akar hordani a nemzeti politika épületéhez, mint szerény nap számos. Ebbéli célját mi csak helyeselni tudjuk. Épít kezni anyag nélkül nem lehet; az ügy kimerítő ismerete nélkül a kérdés megoldása sem képzelhető. „A román nemzetiségi kérdést tényleg — mondja Jancsó — csak egy helyes és minden ízében jól konczipiált nemzetiségi politika segítségével lehet megoldani, de ilyen helyes és minden ízében jól konczipiált nemzetiségi politikát gondolni sem lehet, ha az nem a román nemzetiségi mozgalmak biztos ismeretén s a románság ethnikus tulajdonságainak tekintetbe vételével épült fel.“ Ámbár igaz, hogy a román nemzetiségi kérdést nem könyvvel és történelmi tanulmányokkal oldjuk meg; az élet gyakorlati feladatait nem a könyvek s nem az elméleti fejtegetések oldják meg, hanem az intézmények. Ámde, hogy fogunk intézményeket teremteni oly népelemek számára, a melyeknek fejlődésével, életével, gondolkodásával tisztában nem vagyunk?

Az a kérdés, hogy Jancsó az anyaggyűjtésben helyesen járt-e el? Az, a ki kezébe veszi „Szabadságharcunk és a dáko-román törekvések“ könyvét és ismeri a román ügyet alapjából, helyeselni fogja Jancsó Benedek tervét, hogy román politikai és történelmi tanulmányait oly korról kezdje meg, a melyre a román nép felszabadulása, felébredése esik, mert ebben az időben tör ki belőle minden vágy és minden óhajtás, a mi a múltban is lelkét eltöltötte. Jancsó adatait oly egyénektől veszi, a kik azon mozgalmakban tényezők gyanánt szerepeltek. Baritz György, Ghica Jón, Papiu Ilarian, Ságina András, román részről bár némileg elfogult írók, szerző előtt, azonban ez az elfogultság is becses az igazság kiderítése szempontjából.

Azokat a megelőző történelmi eseményeket és momentumokat, a melyek a román népelemnek nemcsak szívósságáról, természetéről, de egyúttal lelkének vágyairól is tanúskodtak, s a melyeknek figyelmen kiviii hagyása és nem méltánylása vezette a románságot a magyarság elleni felkelésre, szerző részletesen, alaposan ismerteti

A régi magyar közjogi felfogás a románokat állandóan jövevényeknek tartotta. Mátyás király 1486-ban az erdélyi nemesség panasza folytán megparancsolja az erdélyi vajdának és a székelyek grófjának, hogy keményen megfenyítse az oláhokat, a kik annyira elkapottak lettek, hogy még a nemeseket is fegyverrel merészük megtámadni. És noha az oláhok sem szabadságra nem születtek, sem arra hivatva nincsenek, mégis merészkednek erőszakkal és büntetettéssel a birodalom parancsai ellen magoknak szabadságot arrogálni. Nem egy magyar király rendelkezett így. A középkori magyar jogfelfogás — szerző szerint — szabadságra csak azokat tartja hivatottaknak, kik a földet, a melyen laknak, vagy az első foglalás jogán, vagy pedig királyi adomány erejénél fogva bírják.

Mi Mátyás királynak kifejezéseit az oláhság ellen a magyar jogfelfogással kapcsolatba nem hozzuk. Amit Mátyás király mond abban az oklevélben, azt más szóval ismételték mások is. Ez nem magyar, hanem balkáni közfelfogás volt az oláhságról. Az első jellemzés

mint közfelfogás, mely Kekaumenosnál maradt fenn (1071) a balkáni oláhságról, végig vonul a magyarság egész történetén. „Nektek és utódaitoknak írom ezt: az oláhok nemzetsége — mondja Kekaumenos — meg romlott és hitetlen; se az istenhez, se a császárhoz, se sajátfeleihez nem hű. Az hazug és rettenő zsvány, kész mindenre esküt tenni barátainak és rokonainak, de meg is szegni. Soha senkinek sem tartotta meg hűségét, még a régi császároknak sem.“ stb.

Az, aki ezt a jellemzést a balkáni oláh nemzetiségéről hátrahagyta, annak a Nikoliczának az unokája, a ki oláh nemzetségű volt s a ki 964—983-ig a Hellászban lakó oláhság igazgatója volt. De ez a természete a népnek nem azért volt olyan, mert a Balkánban talán nem volt földje s nem volt autochton, hanem éppen azért, mert szabadságra és önállóságra vágyott. Már alakulása idejében a fejlettebb, műveltebb fajok a Balkánban az oláhságot elnyomták, a császári uradalmakon adófizetők voltak, az 1066-iki lázadás is az adók nagy súlya miatt történt. Vagy hegyek között lakott, mint pásztor, a mint ezt Kekaumenos is felhossa, hogy „szokásuk az oláhoknak áprilistól szeptemberig nyájaikkal és háznépikkel a kegyeken lakni, hol nagy a hideg!“ Idegen volt a nép, mely felette uralkodott, idegen az intézmények és a rá nézve idegen szervezetben sehol sem találta bele magát, valaminthogy az állandó szervezetnek előnyeit, mint pásztornépnek élvezni alkalmá sem volt. Ily körülmények között az elnyomott nép, ha benne életerő van, soha sem adja fel magát végképpen; a rendelkezésére álló fegyverekkel alkalom adtán mindig ártani fog az elnyomóknak. Ha ez a nép kompakt egészet alkotott volna és tudásában lett volna erejének; ha benne a faji együttérzés, együvé tartozás ki lett volna fejlődve, hogy közös akciót indíthatott volna a szabadságért, bizonyos, hogy a Balkánnak ma már más képe volna. Ámde akkor a faji összetartás nem volt meg benne. Az egyes nemzetségek, családok saját érdekeiknek éltek, néha egymás ellen törtek. Az itt-ott letelepített családok, ha jól ment dolguk, nyugodtan éltek; ha a helyzet tűrhetetlenné vált, a nép lázongott és pusztított. Ez a lázongás és pusztítás azonban min-

dig lokális természetű volt, terjedt egy-két megyére, vagy a megye egy részére; néha egy községre. Ki tudná megmondani, mi lett volna eredménye a Horalázadásnak, ha az egész Erdélyben (a Tiszáig) kitör? És mi lett volna eredménye az 1848/9-ki lázongásnak, ha abban a Tiszáig terjedő egész románság részt vesz?

Azért nem volt tehát az oláhság szabadságra születve a magyar felfogás szerint is, mert a Balkánban mint elnyomott faj volt ismeretes, s nálunk is csak a rombolásban tudta magát néha-néha érvényesíteni. A kenézek sereg-számra hozták be egyes uradalmakba az oláhokat, áthozták ezzel a balkáni közfelfogást is; a leteleplők pedig itt is csak a balkáni természetük szerint éltek és cselekedtek. A mint. a románság a Balkánban élt, úgy kezdett élni az új hazában is. (.) nem alkalmazkodott; erkölceit a három heti, vándorlás meg nem szelídítette; neki bizony kezdetben fogalma sem volt az ország konstitúciójáról, a nemesség és a nemesi birtok sértetlenségéről. Az Appr. szerint „sok helyen majd nyilvánvaló erőszakkal élt a többi nemzeteken és azoknak határain.“ A közhatóságoknak (a 14-ik századtól) ezen folytonos küzdelme az oláhsággal, az oláhságnak be nem illeszkedése az új keretbe, s a nem alkalmazkodás az ország törvényeihez, hatalmas bizonyíték a nép jövevény volta mellett. Mert ha ez a nép mint, autochton, a magyarok bejövetelekor a 9-dik században már itt lett volna, az államalakulást, a kereszténység küzdelmeit, az egyházak szervezését látja, akkor az ország intézményei annyi századokon át nem hagyták volna hidegen, vérébe mentek volna át; vagy ha nem mentek volna vérébe át, akkor a küzdelmet ezek ellen már zsenge korokban, Szent István korában, vagy az azt megelőző időben vette volna fel, nem várt volna ötszáz esztendő a harcz megkezdésével, a mikor azon intézmények az országban már gyökeret vertek s hatalmas erőre tettek szert. A mai románságot hazánkban és a Balkánban nem a faji ösztön és nem a nemzeti tudat tartotta fenn, hanem a közös nyomor, a polgári társadalomból való kirekesztés; ez a körülmény akadályozta meg a nemzet-testbe való beolvasztást, a mi kétségtelenül beáll, ha polgári jogokat élvez, mint be-

állott azoknál, a kik mint magyar nemesek az állami szervezetben tényezőknek voltak elismerve.

Ha a dolog mélyébe tekintünk, az így elnyomott és a jobbágyi osztályba elkertelt oláhság voltaképpen a magyar nemzettestbe való beolvadásért, a magyar nemességért s illetőleg nyomorának enyhítéséért küzdött, nem a magyarság ellen tehát, hanem a magyar jogok elnyeréséért, a mi előtte utólérhetetlen ideálnak tűnt fel. Ez a gondolat teremtette meg 1701-ben a vallási uniót is és a csalódás idézte elő a vallás-unió elleni félszázadnál tovább tartó villongást, vérontást és békétlenséget. Ha Bécs annak idejében a vallás-unió fejében a román papoknak titokban ígért magyar nemességet megadja, a román népelem igényei a kormányzat terén némileg kielégítettetik, elmarad 1784-ben a Hóra-lázadás, a minek célja részben a magyar polgári jogok elnyerése s a magyar állami szervezetbe való beilleszkedés volt, és elmarad a század végéről a közelégületlenség, a mi Sinkai Györgyből tör ki, a ki már a fajt szembe állítja a fajjal s a fajküzdelemnek nyitja meg kárhozatos korszakát.

Egy számra nézve oly tekintélyes népelem, mint a román minden jogok nélkül, kirekesztve az állam közéletéből a végtelenig vesztég nem állhatott. A vallás-unió következtében fiai már Rómában tanultak, a minek eredménye a nemzeti öntudat felébredése volt, a mi már nem elégedett meg szórványos kiváltságokkal, hanem egyenesen nemzeti jogokat követel. A s u p l e x l i b e l l u s V a l a c h o r n m címen ismeretes kérvényben 1791-ben az országgyűléstől egyenesen megkövetelik, hogy a román nép az országban egyenjogú nemzetnek ismertessék el. A kérvénynek eredménye nem volt, de meg volt a hatása a román közszellemre, mely folyton fejlődött még pedig abban az irányban, amelyet Sinkai György munkái és az országgyűléshez intézett kérvény mutattak egész az 1848/9-iki szabadságharczig, a mi már a románok részéről nem jog-, hanem fajküzdelem volt, s a faj hatalmi kérdése lett.

Jancsó a forradalomhoz vezető vonalakat, a román-ság erre való készülődését, kiváló érzékkel ismerteti. A nemzeti öntudatra ébredt ifjúság már kezdi szárnyait

próbálgatni a hatalom képviselői ellen. 1842-ben a balázsfalvi papnövendékek Leményi püspök ellen lázadnak fel, mert ez egy Körösi József nevű negyedéves papnövendéket a nagypénteki lábmosástól eltiltott. A botrányos ügy védői gyanánt szerepelnek még a tanárok is, a minnek természetes következménye a fegyelmi vizsgálat volt. A kormánybiztos ellen tiltakoznak a tanárok és papok, a tanárokat állásuktól elmozdítják, a papnövendékeket az intézetből kizárják, a kik aztán a kolozsvári róni. kath. Lyceumban vétettek fel, hová bevitték a lázadó Barnutz szellemét is. De egyúttal szétvitték azt az ország minden zugába is. A gyűlölet Leményi püspök ellen, mint a ki saját ifjai ellen a magyar államhatalmat vette igénybe, nőttön-nó'tt; az a rész, a melyet Leményi püspök az államhatalom érdekében képviselt, mind szőkébb körre szorult, úgy hogy 1848-ban május 15-én a Balázsfalván tartott román népgyűlésen Leményi egymagában állott, mint céltáblája egy csomó bántalomnak és inzultusnak

Érdekes ezen időből Varga Katalin esete is, a ki a topánfalvi havasok közé vonta meg magát. Cserb, Izbita, Búcsúm, Pojána, Muntár és Abrudfalva községek lakosai a zalatnai fiskusnak a robot teljesítését megtagadták állítván, hogy a régi erdélyi fejedelmektől nyert kiváltságuknál fogva arra nem kötelezhetők. A perlekedő lakosság N.-Knyeden ráakadt egy Varga Katalin nevű nőre, a ki késznek vállalkozott ügyök védelmére. Varga Katalint magukkal vitték Bucsum-Pojánára, a hol a lakosság szeretetét csakhamar megnyerte. A nép „Doamna noastră”-nak (a mi asszonvunk) hívta. Egy időn túl ez az asszony valóságos veszedelemnek tűnt fel a közrendre nézve. A lakosság testőrséget szervezett körülötte s az engedelmesség megtagadásában napról napra vakmerőbb lett. Ha S a g u n a püspökhelyettes, mint kormánykiküldött Varga Katalint sajátkezüleg el nem fogja, a topánfalvi havasok népe az 1848 iki eseményeket megelőzi és a Horáénál nagyobb mérvű lázadás tör ki. Különös, hogy Ságúnak a tettét megbocsátották, míg Leményivel szemben a gyűlölet soha sem aludt ki. Igen, mert Leményi egyenesen, következetesen haladt elveivel, az alkotmányos-

ság teréről le nem tért, hazafisága szenyfoltot nem kapott, míg S á g u n a a legmegrovásraméltóbb alakban szószegő lett és élére tudott állani azoknak, a kik ezen szószegését megtapsolták.

Az 1848-ki május 15-ki balázsfalvi gyűlés előzményeit bőven ismerteti Jancsó. A gyűlés határozatait, hatását, az azt. követő zavargásokat, a komité megalakulását és feladatát, a románság magatartását az Unióval szemben igen érdekesen és tanulságosan írja le. Megvilágítja az 1848 ki magyar kormány álláspontját szemben a román törekvésekkel. Kétségtelenül legérdekesebb az a rész, a melyben a romániai forradalmárok terveit írja le szerző a magyarok irányában. Ghica Jón terve volt a magyarokat kibékiteni a románokkal, a magyar kormány folytatott is alkudozásokat Jan k u v a l; B a l c e s c u romániai emigráns és K o s s u t h közölt román légió szervezése tekintetéből történtek is megállapodások. R o s e t t i C. A., B o l i a e Cesar és más romániai emigránsok a magyar szabadságharc., lelkes pártolói lesznek, a világosi fegyverletétel azonban mindennek véget vetett. Balcescu az országból elmenekült.

Daczára a szétszóródásnak a magyar és román emigránsok nem szűnnek meg a magyar román szövetség érdekében dolgozni. B a l c e s c u a keleti konfoede rácziót 1850-ben a következőleg szeretné létre hozni:

1. Három külön testülettel és közigazgatással bíró nemzetiség lenne: a magyar, román és délszláv.

2. A területi felosztás tekintetében irányadó a kerületek vagy vármegyék lakosságának többsége.

3. A szövetséges állam neve „D u n a i s z ö v e t s é g e s á l l a m o k” lenne s a magyar királyságon kívül magában foglalná Bukovinát, Moldovát, Oláhországot, Szerbiát, Beszarábiát. A szövetséges parlament 150 képviselőből állana.

Mint Balcescu értesít, Kossuth azt mondta, hogy ő mindenek előtt magyar, s hogy a magyar Magyarországnak szenteli szolgálatát; hogy feltétlenül akarja mindazt, a mit elengedhetetlennek tart a magyar állam azon politikai és történelmi egységben való fenmaradására, a mint ő érti Kifejti Balcescu, hogy ha Kossuthnak ez álláspontját a szövetség alapjául elfogadják,

akkor ez Magyarországnak a keleti ligában domináló állást biztosítana, mely a román és szláv népek individualitását abszorbeálással fenyegetné s nem lenne más, mint forrása a fajok szakadatlan összeütközésének és az örökös polgárháborúnak. Természetes tehát, hogy Kossuth nemcsak nem fogadta el a Balcescu féle tervezetet, de helytelenítette még azt is, hogy a párisi magyar emigránsok bizottsága a románokkal tárgyalásokba bocsátkozott. Kossuth meg is írta erre vonatkozó nézeteit T e l e k i Lászlónak: „Menjünk hát divergens utakon. Te azon orgánizáczióon túl a szerbeknek és oláhoknak még provinciális existenciát is akarsz adni. Ez annyi, mint Magyarországnak diszmembrácziója s politikai halála. Kezemet nem nyújtom oly lépéshez, melynek rezultatuma rosszabb, mint minden a mit más után veszíthetünk.“

A Kossuth felfogása rossz vért szült a román emigránsok között, a mi legfőbb gátul szolgált, hogy a román és a magyar emigráczió között valamely bensőbb és bizalmasabb viszony fejlődjék ki. Kossuth a párisi magyar emigráczió sürgetésére elmondja véleményét a nemzetiségi kérdésben, többek között: „A mi az oláhokat illeti, meg vagyok győződve, hogy az általam javaslatba hozott alkotmány uralma alatt, melynek alapjai: az általános szavazat, a jogegyenlőség, az önkormányzat a községben s a megyében és az országgyűlésen való képviseltetés, erdélyi oláh testvéreinek mind a nemzetiség, mind a polgári és politikai viszonyok szempontjából maguk is óhajtanák Erdély és Magyarország közigazgatási unióját, a mint 1848-ban kimondatott; meg vagyok győződve, hogy lehetetlen nem óhajtaniok ezt az uniót, ha saját érdekeiket komoly megfontolás alá veszik.“

A románok azonban Kossuth e tervezetével sem voltak megelégedve. Mert a román forradalmárok foederáczióra akartak volna lépni az önnálló és független Magyarországgal, de csak oly feltétel alatt, ha Magyarország beleegyezik, hogy keleti része a székely havasoktól elkezdve a Nagy-Váradon, Aradon, Temesváron át éjszakeről délfelé húzott vonalig a mai Romániával egy államtestté egyesítetik. Míg más oldalról a német absolutiz-

mus alatt harczoló hazai román vezetők hű alattvalói akartak lenni az osztrák császárnak, de csak azon feltétel alatt, ha az egységes osztrák birodalomban levő románoktól lakott összes területek egyetlen politikai államtételbe egyesítetnek s annak, mint corpus separatumnak külön nemzeti főnöke és külön nemzeti közigazgatása lesz.

Jancsó a krími háború és a román fejedelemségek felszabadulása, az 1859-ki román-magyar alkudozások tárgyára vonatkozó részleteit ismereti; a magyar, román emigráció hatását és népszerűségét külföldön, ismerteti P a p i u Ilariánnak C u z a fejedelemhez intézett emlékiratát, az 1860—61-ki újabb alkudozásokat. Ezen sok érdekes anyag között legérdekesebb P a p i u emlékirata D a k o - R o m á n i á r a nézve, mely a dako-romanismusnak valóságos e vangeliu ma. Szerző végre Kossuthnak a „ D u n a i s z ö v e t s é g “ tervezetéhez jut, amelyet részletesen ad elő.

Kossuth 1862. január 18-ról, tehát a tervezet aláírása előtt negyedfél hónappal azt írta: „határozottan kijelentem, miszerint soha sem fogok abba beleegyezni, hogy politikánkban az oláh kormány jóakarátára számítsunk s azt titkainkba és szándékainkba avassuk.“ „De hát — kérdi Jancsó — ha Kossuthnak az volt a meggyőződése, hogyan mehetett bele mégis a confederatio tervezetébe, melyet az oláh kormány akarata és tudta nélkül nem lehetett volna úgy sem megcsinálni?“

*
*
*

Jancsó könyve igen tanulságos és különösen becses, mert a magyar előtt teljesen ismeretlen román kútfőket keresi fel; tudásunkat, a melyet magyar forrásokból merítettünk, kiegészíti, szélesebb alapokra fekteti; látókörünket kitágítja; a román törekvéseket, a magyar törekvések mellett, vagy szemben, láthatóvá teszi. Helyesen csoportosít, a részleteket gonddal állítja össze, a tárgyára vonatkozó anyagot mindig a legilletékesebbtől tudja venni. Nagy áldás, hogy a magyar társadalom e kérdésben nem áll tanácstalanul, hogy a magyarok között még akad egy-egy férfiú, a ki nyakába veszi a terüht megtanulni alaposan a románok nyelvét, megfigyelni azoknak aspirációit és teljes jóindulattal és elfogultság nélkül könyveket írni mindezekről.

A LATIN, CYRILL, DÁK ÉS SZÉKELY

ÍRÁSJEGYEK KÉRDÉSE A ROMÁNOKNÁL.

A latin, cyrill, dák és székely írásjegyek kérdése a románoknál.

A román tudós világot nem csekély mértékben foglalkoztatja a kérdés, hogy a román nép az Aurélián császár utáni időkben az első nyelvemlékig élt-e valamely írásjegyekkel, s ha igen, melyek voltak azok?

Egy kis irodalom támadt e téren, mely a kérdést azonban nem oldotta meg, mert a vitatkozók helyes alapra állani nem igyekeztek.

Magyar szempontból szintén érdekes e vitatkozás, mivel az úgynevezett székely írásjegyek szintén bevonnak a vita keretébe, azoknak román eredetűség adatván.

Előadom a román írók felfogását e tárgyról, hogy aztán a magamét is kifejezhessem.

Már a múlt század elején Cantemir Demeter, fejedelmi író, azt mondja, hogy a románok a florenczi zsinat (1439) előtt latin betűkkel éltek.¹ E zsinaton jelen volt a moldovai metropolita is, kinek utóda Theoctistus, eredetre nézve bolgár, hogy Moldova egyházában a nyugati egyház összes befolyását megtörje, rávette Sándor fejedelmet, a Jót (Alexandru cel bun), hogy a nyugati egyházhoz szító egyéneket országából kiüldözze, a latin betűket a közforgalomból kiküszöbölje s azok helyébe az úgynevezett cyrill betűket hozza be. Sándor fejedelem, hogy a nyugati egyházzal minden összeköttetést megsemmisítsen, a metropolita kérelmének engedett s egyházát teljesen megszlávósította.

Tehát Cantemir Demeter 1715 körül egy követ dob a vízbe, mely nyomban hullámokat vet

¹ Descriptio Moldáviáé. Bukarest, 1857. III. rész, V- fejezet. 152. lap.

A XVIII. századra esik a román történetírók és nyelvészek föllépése. 1780-ban Sinkai György és Klein (Micul) *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* cím alatt kiadott munkájokban a Cantemir által hangoztatott véleményt behunyt szemmel elfogadják és kimondják, hogy a régi dáko-román betűk a latin betűkkel ugyanazonosok, s hogy azok az orthodox szláv befolyás következtében kiküszöböltettek ki a román egyházból, a közhasználatból, befogadtatván mindenütt a cyrill betű.¹

Sinkai és Klein ugyanazon munka előszavának egyik jegyzetében teljes bizonyossággal állítják, hogy a román nép (talán a római!) már a II. században fölvette a keresztény vallást s a XV. századig, tehát Sándor fejedelem föllépéséig, saját anyanyelvét (*materna sua lingua*) használta a templomban.

Így a Cantemir-féle véleményt már Sinkai és Klein megerősítik, mi által általánossá kezd lenni. 1788-ban föllép Molnár János román nyelvtanával,² a ki a román nép által használt betűkre nézve Cantemirhez és társaihoz szegődik.

Azon írók, a kik a XVIII. század végén s a XIX. század elején, nemkülönben a kik úgyszólván a legújabb időkig e tárggyal foglalkoztak, elfogadják azon nézetet, hogy a régi időkben a vlachok latin betűket használtak, melyeket aztán a cyrill betűk kiüldöztek. Tehát a latin betű használata a XV. századig tartott volna.

Maior Péter, Bob, sőt a román irodalom atyja, Bădulescu Elaíde J. 1828-ban kiadott nyelvtanában s 1836-ban megindított *Curierul de Ámbe Sexe*³ folyóiratában, mely a román helyesírás szabályainak megalkotása, a cyrill betűk kiküszöbölése s a latin betűk terjesztése körül legtöbb érdemmel bír — hatalmasan neveli a Cantemir-féle iskola tekintélyét s ő, úgyszólván a román nép véérébe csepegteti a hitet, hogy a latin betű román betű s a román betű latin betű volt kezdettől fogva.

¹ *Elementa linguae Daco-Romanae*. Bécs. 1780. Előszó.

² *Deutsch-Walachische Sprachlehre*. Bécs, 1788.

³ 1844-től 1847-ig terjedő ötödik folyam előszava 1—11. lapjain.

A román irodalmi komoly munka jelen állásában is tekintélyes férfiak föntartják és védik a Cantemir-féle nézetet. Lambrior, jassii tanár, Urechea Sándor tudóshoz intézett levelében ezeket írja: „így tehát hiszem, hogy a latin írás használata nemcsak a közéletben, hanem a templomban is divatos volt addig, a míg valási közösségbe nem léptünk a szlávokkal.“ — Más helyütt: . . . „hogya a Cantemir által megadottakat figyelembe vesszük, bizonyos, hogy a románok latin betűkkel éltek“.¹

Densusián Áron, jassii egyetemi tanár, leghevesebb védelmezője Cantemir állításának. Szerinte a Daciában maradt kolóniák Aurelián után latin betűket használtak, a mint azt számos fölirat mutatja! Hogy görög betűk lettek volna forgalomban, bizonyítva nincs; egy görög betűkkel irt viasztábla 160-ból Kr. u. az egyedüli emlék, mely a görög betűk szórványos használata mellett szól. Cyril betűkről csak a IX. században van szó; így a románok más betűket nem használtak, mint latinokat.²

íme, a Cantemir-féle nézetet már egyetemi tanszékekről hirdetik.

Boliac Cézár, Ha.sdeu Bogdán s ezek után Buráda Tódor s Urechea Sándor föllállítják a dák ABC el-eiméletét.

Hasdeu Bogdán hiszi és vallja, hogy a dák nép saját ABC-vel bírt, tehát külön írásjegyekkel.

E szerint Dekeneus dák varázsló, Boerebiste dák király idejében, Krisztus előtt mintegy száz évvel, Egyiptomban utazott, onnan valamely Írásjegyeket hozott magával, össze vegyítette azokat, zend, görög, phöniciai jellegű Írásjegyekkel — külön ABC-t alkotott, s azt a dákok között elterjesztette. Mikor a rómaiak Daciát elfoglalták, ez az ABC már szerepet játszott a dákok között, kiktől aztán a rómaiak vették át, majd a románok éltek vele.³

¹ Urechea Sándor: Schite de istoria lit. romane. Bukarest, 1885 34., 35. lap.

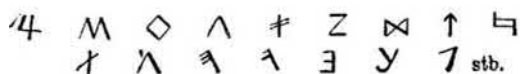
² Istoria limbei si literaturii románé. Jasii, 1885. 51—56. lapon.

³ Hasdeu erre vonatkozó iratait lásd: Istoria critica a románilor. II. k. 23—38. lapokon. — Columna lui Traian 1873-ik évf.

A románok között a legrégebb időktől fogva bizonyos jegyek, rovások vannak használatban. Vagyonosabb egyének, bojárók tulajdon jegyeiket, monogramjait beégetik a szarvasmarba farába, szarvába. A falusi parasztok már nem monogrammot, hanem ilyen jegyet használnak e célra, u. m.:

stb. Ha a marha eltéved, a jegyről könnyebben ráakadnak. A rómaiaknál, görögöknél, germánoknál a tárgyak megbélyegzése divatos. A román bojárók, mint a rómaiak, rabszolgáikat F betűvel, szökevény cigány jobbágyaikat saját monogramjaikkal bélyegelték meg.

Másféle jegyek vannak forgalomban a román tutajosok között; megjegyzik azokkal szerszámfáikat, a tutajok egyes részeit, egyes fákat stb. oly célból, hogy azoknak tulajdonjoga iránt kétség ne támadhasson. Minden család vagy egyes személy e célból külön jegyet vesz föl, mely utódról-utódra száll, úgy annyira, hogy egyes vidékeken a lakók e jegyek után megmondják, kié az a jószág. A jegyek egyenes vonásokból állanak, s rendszeren fejszével vágatnak be a fába. Ilyenek:

Ezeken kívül nagy szerepet játszik a románok között az úgynevezett rovás.¹ A rovás négyszögletesre faragott fácskából áll, melyre a román ember különféle jegyeket metsz késével. Egy darabkából áll a rovás akkor, a midőn valaki csak saját maga részére jegyez föl valamit; két egyforma darabkából pedig akkor, midőn e jegyzés által ketten vannak érdekelve; ilyenkor a két darabka szorosán egymás mellé illesztetik s mindkettő egyforma rovást nyer, aztán az egyik darab megy a munkás kezébe, melynek neve: tincusa, a másik rész: matcă, a gazdánál marad.

A rovás mestersége fölötte régi. Fa héjára rovásokat, illetőleg hetüket (Iiber) véstek a rómaiak; bükkfa-

¹ Románul: rebus; a magyar rovásból ered; más szóval így fejezi ki: crestaturá.

botocskákra (Buchstaben) a germánok. E jegyzésmóddal már a legrégebb időkben találkozunk.

Burada Tódor, román író, a tutajosok között divatozó jegyeket, rovásokat összegyűjtötte és önálló munkában kiadta.¹

Úgy Hasdeu, mint Burada, valamint maga Urechea is úgy találja, hogy a román nép között a legrégebb időktől fogva használt e rovások, jegyek a dák ABC maradványai.

Ám kapcsoljuk itt össze a dák ABC kérdését a székely írásjegyekkel.

Imre Sándor erre vonatkozólag fölveti a kérdést,² vajjon Atila hunjai tudtak e írni, voltak-e saját betűik, s ha voltak, milyenek lehettek azok? Egykorú Írókból bizonyosnak tartja, hogy Atila Pannóniában maga körül kormányi irodát tartott s hogy midőn egykor a római követtel némely foglyok kicserélése forgott szóban, saját Írnokai által olvastatta föl a foglyok neveit, miből következik, hogy ama nevek hun nyelven voltak följegyezve, kivált ha Atillának saját nyelve ügyében tett pártoló intézkedései tekintetbe vétetnek; s gondolóra vesszük, hogy a scytha népek az úgynevezett ékirás föltalálói és elterjesztői voltak. Hogy saját betűik voltak, azt nem a hunokkal egykorú Írókból vagy akkori adatokból, hanem a székelyekkel kétségtelenül a hunok egyenes utódainak ősi időktől legújabb korig levő hagyományaiból igazolhatók. Számos tanú bizonyítja, hogy a székelyeknek saját írásjegyeik voltak, melyekkel magánosak éltek egészen a XVII. századig.

A székely betűkről — Imre folytatja — Kézai Simon tett először említést a XIII. században, a XIV. századból a Képes Krónika, a XV-ből Turóczi, a XVI-ból Oláh Miklós, esztergomi érsek, Székely István, Veráncz Antal, Komáromi Csipkés György, Lisznyai Kovács Pál stb.; ezek közül némelyik azt is hozzá teszi, hogy Írásjegyeiket, botocskákra rovás módjára metszegették, megfelelően ekkép a jobbról balra menő Írásmódnak.

E jegyek alakjáról a XVI. századot megelőzőleg tudomásunk nincs. Telegdi János 1498-ban közli először a hun Írásjegyeket: harmincnyéget. — Décsi János,

¹ Hespre crestreturile plutasilor. Jasii, 1880.

² A magyar irodalom és nyelv rövid története. Debreczen, 1874. 10—12. lapokon.

Greléji Katona István e jegyeket a magyar nyelv hangjainak megfelelőeknek tartja. Komáromi György (1655) említi, hogy a debreczeni főiskola könyvtárában eme hun-scytha betűkkel írt könyv létezik, E jegyekről ettől kezdve állandó említés tétetik, azok itt-ott használatnak, a csikszentmiklósi templom-főliratokat a XVIII. században Bod Péter a Telegdi-féle jegyekkel magyarázza meg. (1768.)

Mi kiegészítjük Imre Sándor előadását a következőkkel:

Trausch kéziratai a brassói ágost. könyvtárban őriztetnek. *Diplomaticum Transilvanico Siculo* i-

cum ab anno 1251—1807 című csomagban egy kéziratallátott 1702-ből Lakatos Istvántól, mely e címet viseli: *Siculia accuratius quam hactenus deli-*

nea ta. Lakatos ebben azt, mondja, hogy a székelyek 1700 körül még használták saját ABC-jöket, a mely áll ötvenhárom jegyből: harminczhárom egyszerűből és huszonhárom összetettből. Mindezen jegyek alakja azon iratban föltalálható. Azokból ide igtatjuk a tárgyunkra vonatkozókat:

4(a), M(y), ◊(k), ∧(s), †(gy), Z(k), ⋈(u),
 ↑(cs), ⋈(cz), †(i), ↘(gh), ↗(st), ∃(p), ⋈(dy),
 √(cz), 7(j) / (v) stb.

Lakatos szerint e jegyek botokra metszetnek.

Orbán Balázs¹ az enlaki templomon székely jegyekkel írt főliratot talált (1668). „Nevezetes és megbecsülhetetlen nemzeti kincs e főlirat — mondja — mert az az oly sokak által kétségbe vont hun-scytha írásnak ma létező egyedüli példánya, mely az egyoldalú tagadásnak minden útját bevágja.“ S a főlirat jegyeit közli, melyek a Lakatos jegyeihez hasonlóak.

A magyaroknál ezt. a székely betű kérdést a XIII. században Kézai Simon, magyar krónikás, vetette föl, kinek munkájában² ezeket olvassuk: „ . . . Ezen szé-

¹ Székelyföld leírása. I. k. 124. lap.

² Szabó Károly fordítása. Buda-Pest, 10(12. 38—39. lapokon. — Simonus de Keza: *Chronicon Hungaricum*, Horányi Elek-féle kiadás. Becs, 1781. 62. lapon ez áll: » . . . zaculi . . . cum Blackis in montibus confinii sorem habuerunt. Unde Blackis commixti litteris ipsorum úti perhibentur.«

kelyek ugyanis a hunok maradványai, kik. midőn megtudták, hogy a magyarok Pannóniába másodszor visszajöttek, a visszatérőknek Ruthenia határszélein eléjük ménének s Pannóniát együtt meghódítván, abban részt nyertek, de nem a pannoniai síkon, hanem az oláhokkal együtt a határszélek között kaptak osztályrészt. A honnan az oláhokkal összeelegyedve, mint mondják, azok betűit használják.“

Tehát Kézai a székely írásjegyekről említést téve, azokat az oláhoktól átvetteknek mondja. A Kézai betűi azok, melyekről Turóczi, Lakatos és Orbán Balázs beszélnek.

E jegyek azonban tökéletesen megegyeznek azon jegyekkel is, melyeket Burada Tódor könyvéből fönnebb kivettünk s a melyek a román tutajos nép között általánosak.

Mit következtet ebből Hasdeu és Burada, valamint maga Urechea is? Azt, hogy az úgynevezett székely betűk oláh betűk, ez oláh betűk pedig egy dák ABC maradványai. A hun-scytha betűk elmélete indokolatlan s egyáltalában téves.

Hasdeu ez állítást támogatja Kézaival, de azzal is, hogy a román nép között e jegyek szintén divatoztak.

Vlád Tepes vajda egy 1492-beli iratában, melyben a szászokat a törökök közeledéséről tudósítja, használja e betűt mely a székely ABC gy jegyének felel meg. Ez irat a brassói szász levéltárban „Exertitationes diplomaticae“ Eder kéziratában 1802-ről föltalálható. — E szerint Ylad oláh vajda a székely ABC egy jegyét még okirataiban is használja.

A román tudós véleménye szerint a román nép kezdetben a dák alpliabetum jegyeivel élt.

Még csak egyet jegyzünk meg e kérdésnél, azt, hogy Boliac Cézár Romániában Sión községe mellett 1863-ban némely téglákra akadt, a melyek különféle jegyekkel voltak ellátva, u. m.:

4 ∩ Q † ‡ ➤

Boliac szerint ezek ős hellén Írásjegyek, melyek Dácziában divatozhattak.¹ Hasdeu szerint ezek mongoloid ABC

¹ Trompeta Carpatilor. 1871. 939. szám.

jegyek, Dáciiába valamely invasióval jöhettek. Fölteszik tehát, hogy egy ily ABC is ismeretes lett volna a román nép között.

Áttérünk a cyrill betű kérdésre. Cantemirral majdnem egyidejűleg Del Chiaro megírja Havasalföldre vonatkozó munkáját, melyben azt állítja, hogy a román nép az illvr ABC jegyeivel él s a szláv nyelvet használja minden téren.¹ Del Chiaro ebbeli állítását akkori tapasztalatára s a románok történelmére alapította; ő a román nép múltjában nem talált egyetlen adatot, mely ellenkezőt bizonyítana.

A szláv írásjegyek kezdettől fogva használatban voltak a románok között; azok a román nyelv hangjai szerint különleges művelést nyertek, sőt egyes hangokra a román népnek egyes betűket kellett teremtenie, melyek a szláv ABC-ben nem voltak meg, mert azon hangok az illyr nyelvekből hiányoztak. Századok folytán még külalakjuk is változáson ment át, mint ezt szembeszökően mutatja Faulmann Károly az írás történetében;² úgy, hogy első tekintetre meg lehet különböztetni a romános cyrill jegyeket a szlávokéitól. E betűknek tehát multjuk, fejlődési történetük van a románok között; azokban egy rendszeres helyesírás fejlődött, mely a román írók között általános volt. A nép véérébe mentek azon betűk és azokat magáénak vallotta minden időben.

Hogy mennyire magáévá tette a román nép a cyrill betűk ügyét, tanúsítja Sbiera János, csernoviczi egyetemi román tanár, tagja a tudományos román akadémiának is, a ki erősíti, hogy a cyrill betűket nem Cyrill, hanem valamely román ember találta föl.³

Ez minden esetre új és föltünést keltő fölfogás.

Ám lássuk, mire fekteti Sbiera nézetét. Szerinte tudva van, hogy a IX. század második felében Traján Daciájában és a Balkán félszigeten csak görögök, oszmánok, bolgár-szlávok, albánok és magyarok laktak. A görögökről tudva van, hogy ABC-vel hirdtek. A magyarok kezdettől fogva latin betűket használtak — még az

¹ Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia. Velen-cze. 1718. I. k. VI. fejt.

² Illustrirte Geschichte dér Schrift. Bécs. 1880. 533—536. lap.

³ Codicele Voronefan. Csernovitz, 1885. 293—297. lapokon.

albánok is bírtak görögforma írásjegyekkel. Glagolit írásjegyeket használtak a bolgár-szlávok — tehát a Balkán félsziget minden népének külön ABC-je volt. A románokról szintén tudva van, hogy minden irodalmi emlékükről cyrill-féle jegyekkel van írva, ezek közül egyetlen egyben sem fordul elő a glagolit. Föltehető-e, hogy csak a román nép ne bírt volna külön írásjegyekkel? hogy csak neki ne legyen külön ABC-je? Föltehető e, hogy a bolgár szlávok két ABC-t csináljanak alig hatvan évi időközben s a románok egyet sem? Nem tudjuk ezt föltenni sem! A román nép, ha nem bírt volna önálló műveltséggel, nem maradt volna fönn máig. Midőn a bolgár-román birodalom megalapított — Sbiera szerint — a két nép végzetes cserére tökélté elmagát; a román nép átvette a szlávok nyelvét, a szlávok a románok betűit.

Sbiera saját nézete mellett még a következőket hozza föl: A X. század közepén a bolgár-szláv dynastiát megbuktatják s a trónt Sismán (román) négy fiával: Dáviddal, Mózessel, Áronnal és Sámuellel — foglalja el. Ez időben román befolyás alá kerül a Balkán, míg a szlávok folytonos harczban és egyenetlenségben élnek; ezek mellett két új vallás-sekta támad, a mely csak növeli a fejtelenséget. Ez időt. fölhasználták a románok s gondoskodtak magoknak egy ABC-ről. — A románok a görög írásjegyeket jól ismerték, könnyen megcsinálhatták a cyrill betűket. A glagolit betű egészen elütő a görög iránytól, míg az a ki az úgynevezett cyrill betűket alkotta, multhatatlanul görög befolyás alatt állott.

Tudósunk így fejezi be okoskodását: Nézetünk bármily szédelőnek látszassák, mégis legegyszerűbben indokolja a cyrill betűk használatát a románok között.“

Így tehát hallunk egyetemi tanszékről egy oly véleményt hirdettetni, mely szerint a cyrill betűk valódi román betűk volnának.

Az eddigi fölfogásokat a következő három pontban foglalhatjuk össze:

Először: A román nép latin ABC-t használt a XV. századig.

Másodszor: A román nép dák ABC-t használt s annak jegyeivel, a rovásokon máig is él. A székely betűk román betűk.

Harmadszor: A cyrill betűk román betűk s azokkal a nép föltalálásuk óta él.

Mi igaz van e bárom állításban? Megtudjuk a következőkből.

Először is a latin betűk kérdésével foglalkozunk.

Hogy állunk e tekintetben emlékek dolgában? E kérdésre mindenek előtt szükségesnek tartjuk feleletet adni.

A XVI. század vége előtt latin betűkről a románok között szó sem volt. 1593-ból maradt fönn a legrégebb emlék. Stroici Luca Krakkóban tartózkodván. Sarnicki, lengyel tudós kérelmére latin betűkkel leírta számára a Miatyánkot.¹ Stroici roppant nehézségekkel küzd, mert nem tudja a latin betűket a román hangokra alkalmazni, azért használja a *w*, *c*, *ez* betűket is, a melyek nem latinok. Stroici így ír: *ve c z i j*, *sw i n c a s k e*, *a d u e z e* stb., miből tisztán látszik, hogy Stroici a hangokkal és betűkkel egyáltalában nem volt tisztában.

Ki volt ez a Stroici? Tekintélyes bojár család ivadéka, Moldova főkancellárja (maré logofet), a ki több nyelven beszélt. E világos főnek nehézséget okozott a latin betűknek alkalmazása, mi a mellett bizonyít, hogy a románok között a latin betűk az 1593-ik év előtt egyáltalában nem voltak használatban. E nyelvemlékkel nagyobb lármát csaptak, mint kellett volna, s a „philologia atyja“ nevet Stroicira hiában pazarolták.

Latin betűkkel nyomtatott első román munka a Heidelbergi káté, melyet lugosi lelkész, Fogarasi István, fordított le román nyelvre 1647-ik év táján és 1648-ban Gyulafehérvárott kinyomattatott.² Ez úgynevezett Rákóczi-féle káté a latin nyelv hangtanával teljesen szakít s a magyar nyelv hangjainak megfelelő betűket veszi igénybe, mint pl. az *sz*, *ez*, *á*, *k*, *ny*, *s*, *ts*, stb. betűket. Így azt írja: *k u*, *k u p r i n s z e*, *m ó r e z*, *s e d e*, *t s e r u l u i*, *v i n y i t o r*.

¹ Hajjideu P. Bogdán: Cuvinte diu betráni. II. k. 119. lapon. E nyelvemléket Hasdeu fedezte föl Sarnicki tudós egyik nyomtatott művében.—Lásd bővebben Hasdeu; Viafa si serierile lui Luca Stroici 1864.

² Urechea: Se hite deistoria lit. rom. 1885. 36. lapon. Hasdeu: Cu vin te din bet rá ni. 11. k. 725. lapon-

1677-ben Piluzio Vito¹ nyomtatott Kómában latin betűkkel egy román könyvet: *Katekismo krijj tincscó* címen, oly czélből, hogy a moldovai katólikus román nép e nembeli szükségletét kielégítse. Ez volna a második önálló, latin betűkkel nyomtatott munka, melyben tökéletesebb hangtani kísérletekkel találkozunk, a mi a mellett bizonyít, hogy írója olasz, kinek nyelve s annak hangtana a román nyelv hangtanával megegyezőbb.

A harmadik könyv latin betűkkel, Viski Jánostól van; a magyar befolyás nyomai ezen is látszanak. Legszembeszökőbb a befolyás azon nyelvemléken, mely 1674-ből² maradt fenn, melyről Cipariu *Elemente de poetica metrica* című művének 135—136. lapján emlékezik meg. Cipariu ez emlék betűit teljesen kiforgatja valóságukból s helyesírását az általa teremtett szabályok mintájára húzza. — Az erdélyi muzeumegylet könyvtárában lévő példányon e fölötté becses nyelvemlék így kezdődik:

Kent szenetate, szerinti la voj, Románul Apollo!

La totz, ketz szvente'n Emperecie sedetz.

De unde cunostince asteptem, si stince: fericse

De Amstelodam, pren chertz szte'n omenie typar.

E Parizpápai Ferencz tiszteletére román nyelven elmondott verssel Halícus Mihály (gente valachus) érdelkséget keltett.³

Az eddig előadottak nyomán már foglalkozhatunk a Cantemir-íele nézettel.

A latin ABC használatát a románok között Sulzer József már 1781-ben tagadja és kimutatja, hogy a Cantemir-féle nézet hamis, hogy a románok sem püspökökkel, sem latin betűkkel nem bírtak a legkésőbb időkig.⁴

¹ Lásd: l'apiu Ilariu: *Tesaur de monuminte istorice*. Bukarest, 18(52. I. k. 105—106. lapokon.

² Lásd Veszprémi István: *Succinta medicorum Hungáriáé et Transilvaniae Biographia*. Lipcse, 1774. I. k. 127—128. lapokon. E nyelvemlékről Hasdeu is ír *Columna lni Traian* 1881-ik évfolyamának 418. lapján.

³ Halícus Mihály, román ifjú, karánsebesi nemes szülök gyermeke. Verséről azt írja Veszprémi: „piacet omnium maxime“.

⁴ Sulzer J.: *Geschichte des transalpinischen Daciens*. II. köt. 271., továbbá 159—269. 1.

Tehát a múlt században egy német író már ilyféle képzelődésnek tartja a Cantemir-féle nézetet. Természetes, hogy a román írók ama században Sulzer ellen törnek, mert egy Cantemirnek oda dobott állítását el nem fogadta.

A mit Cantemir állít, az valóban képzelődés, egyéb semmi. Először is valótan azért, mert Sándor fejedelem (Alexandra cél bűn) már 1432-ben elhalálozik,¹ a florenczi zsinat pedig 1439-ben tartatik meg. Miután ezek világos történelmi tények, mint lehet igaza Cantemirnak, a ki a florenczi zsinat évében és annak utána egy oly fejedelmet szerepeltet, a ki már 1432-ben, tehát nyolcz évvel az előtt elhalálozott? Egy már elhalt fejedelem miként adhat ki halála után nyolcz évvel oly rendeleteket, melyek a latin betűket s a Rómához szitukat üldözik? Ezt egyáltalában megérteni nem lehet.

Azonban ne bántsuk ezt; fogadjuk el Cantemir adatait. A latin betűk tehát 1440 körül üldöztettek ki. Vájjon lehetséges-e ez? Nem lehetséges. Ennek lehetőségét minden körülmény megtámadja. Mindenek előtt ki kell jelentenünk, hogy 1593-ig semmiféle nyelvemlék nincs latin betűkkel.

Egy sornyi írás; egy sornyi idézet más könyvekben, vagy idegen népek irodalmában — nincs. Már most, hogy ha a román nép a XV. század közepe tájáig latin betűkkel élt volna, vájjon föltehető-e, hogy, mondjuk, ezer 'évi használat után egyetlen betű ne maradjon emlékül?

De hát erre se legyünk figyelemmel; a viharos idők mindent elsepertek, — de egyet még sem tudtak volna elseperni, a tudományt. Sándor fejedelem Moldovában mindent megsemmisített—mondják 1540 körül; — már most föltehető-e az, hogy egyúttal azon betűk ismeretét is úgy elölje a népben, hogy már a következő században (1593) még az állam főkancellárja (Stroici) se tudja azokat alkalmazni? Vájjon oly hosszú használat után nem fejlődött volna-e valamely helyesírás? Nem a nép vérébe ment volna át, s nem ragaszkodott-e a nép legalább titokban azon betűkhez? Nem egy század, de több század sem lett volna képes azon betűket a román

¹ Launan Trebonian: Istoria Romanila- Bukarest, 1867. 283. lap.

nép emlékezetéből kitörölni, hogyha azok valóban közhasználatban lettek volna.

Az írás azonban csak Moldováról szól. A többi román nép lakta helyeken, a latin betűk üldözve nem voltak, hol vannak az emlékek? Egyetlen egy sincs.

Demsusián Áron azt mondja, hogy a latin betűk használatát Dacziában számos fölirat tanúsítja. Ezek latin föliratok. Román egy sincs, s ha latinul írtak, bizonyára cyrill betűket nem alkalmaztak.

Cantemir nézete ellenkezik a történelmi tényekkel és följegyzésekkel. Sándor fejedelemről az van írva, hogy azok számára, a kik szláv, latin és görög nyelvet akartak tanulni, közös iskolát állított föl. Hogyha Sándor a katholicismusnak, s a latin betűknek üldözője lett volna, akkor bizonyára nem állít föl oly iskolát, mely a latin kultúra terjesztésére volt hivatva.

Zágorai érsek, Lászlónak és János császárnak IV. Incze pápához intézett leveléből megtudjuk, hogy nem rendelkeznek oly emberekkel, a kik a latin írást elolvasni tudták volna, azért kérték a pápát, hogy Róma tanintézeteibe két román ifjút fogadna be a latin nyelv és írás megtanulása végett. E két ifjút el is küldték Rómába.

Hogyha Dacziában a latin írás általános volt, Ulfilás püspök vájjon miért törte volna fejét új betűkön, hogy azokat Dacziában elterjeszsze? Hiszen könnyebb lett volna a meglevőkhez folyamodni.

Az is föl van jegyezve, hogy Attila, a latin írástudókat Byzanczból veszi, mert Pannóniában senki sem beszélte azon nyelvet.

Latin betűkről a románok között 1593-ig tehát szó sincs, ezt annál nagyobb határozottsággal állíthatjuk és következtethetjük a latin betűk föllépéséből is.

Már Stroiei nem a latin helyesíráshoz, hanem a lengyelhez folyamodik; a Magyarországon megjelent első termékeken pedig a magyar befolyás látszik úgy a hangok, mint a betűk alkalmazásában, míg a Rómában megjelent e nemű munka olasz befolyást árul el.

Ebből azt lehet következtetni, hogy a latin betűknek a román hangokra való alkalmazásáról még fogalommal sem bírtak.

De bátran állíthatjuk azt is, hogy a latin betűk iránt a román nép között roppant ellenszenv uralkodott s hogy a legnagyobb idegenkedéssel viseltetett azok irányában. Tanúsítja ezt azon körülmény is, hogy a cyrill betűk még ma is divatban vannak s a templomok, úgyszólván ezek hatalmában állanak.

A latin betűket tisztán magyar befolyás vitte a románok közé; magyar befolyás nélkül a latin betűket csak nagyon későn ismerte volna meg a román nép. — A magyar reformatio a román nyelv és irodalom fejlődésére nagy hatással volt, e nélkül ma a román nép nem állana ott, a hol áll. E reformatió szülte a XVIII. század román Íréit, Sinkait, Kleint és társait, ez ébresztette föl a tudás vágyát a románokban s a XVI., XVII. és XVIII. század szellemi eredményeit tisztán e magyar befolyásnak lehet köszöni.

Be kell ezt ismerni.

Be kell azt ismerni, hogy a román nép előtt a nyugati kultúra fáklyáját a magyar nép gyújtotta meg; a latin műveltséget a magyar nép vitte be a románok közé, melytől e nép irtózott, mert a szláv bilincsekben magát igen jól érezte. Magyar fejedelem tiltotta ki a szláv nyelvet a román egyházakból s oda fejedelmi rendelettel bevitte a románokhoz; maga a fejedelem ad ki először román könyvet latin betűkkel; ezek által a román népet megmenti a biztos haláltól, a szláv elembe való teljes beolvadástól.

Kitetszik tehát, hogy a Cantemir-féle' nézet egyáltalában helytelen és hamis, hogy a román nép előtt a latin betűk 1593-ig ismeretlenek voltak.

De hogy állunk a dák ABC-vel? Volt-e, van-e ilyen ABC, ilyen írásjegyek?

Mint említettük, ezen elméletet Hasdeu Bogdán állítja föl s fönntartja Burada Tódor és Urechea Sándor. Tehát a román nép dák ABC-t használt s a mostani rovásjegyek azon ABC-nek maradványai.

Mire alapítja Hasdeu ama állítását?

Strabónál¹ föl van jegyezve, hogy Boerebiste dák király, (Krisztus előtt mintegy 100 évvel) a nép kihallga-

¹ Strabo VII., 3. fejj. 11. §.

tásában társul bírta Dekeneus varázslót, a ki Egyiptomban utazván, a csillagokból némely előjeleket (*προσημασία*) tanult, melyekkel ő az égietek színlelte, kevés idő múlva e miatt istenné lett, a mint Zamolxistről is megemlítették.¹

Hasdeu e szót „*προσημασία*” úgy fordítja le és értelmezi: „írásjegyeket”; e szerint tehát Dekeneus Egyiptomban Írásjegyeket tanult s azokat hazájában, a dákok között elterjesztette. Ez volna a dák ABC. Hanem Hasadén rosszul fordít. Ezen ige: *προσημαίνω* annyit jelent, mint előre mutatok, kijelentek, kijelölök valamit, *προσημασία* előre való kijelentést, tulajdonképen jóslást jelent, a mi igen elüt a betűjegy-értelmezéstől. Strabo egész mondatából az tűnik ki, hogy Dekeneus varázsló, kuruzsló volt, a ki a csillagok járásából jóslott, s őt azért a nép istenei közé igtatta, mint ezt Zarnolxissal tette, a ki szintén Görögországból hozta e tudományt.

Hasdeu egész dák ABC-jét egy rosszul értelmezett görög szóra fekteti.

Tocilescu Gergely, jeles román történetíró, akadémiai tag, nem tud meghajolni Hasdeu tekintélye előtt; nem tudja nemzeti hiúságát, sem az általa elmondottakkal legyeztetni, hanem egész bátorsággal kimondja,² miszerint a dák alphabetumra vonatkozó okoskodása Ilin és nevetséges, már csak azon egyetlen szempontnál fogva is, mert egyetlen emlék, egyetlen kő, tégladarab nem marad fön, a mely bár csak egy dák betűt mutatna föl a mai idők emberének.

Hát én csatlakozom is Tocilescu nézetéhez: a dák ABC nem létezik, s Hasdeu, midőn annak létezését állítja, a román nép balhitének tárházát egy tárggyal szaporította.

A tudomány emberének sem szabad mindenféle hóbortot elkövetni.

Hogyha Dekeneus a dák népnek Írott törvényeket adott volna — mint ezt a goth Jornandes is mondja — (*leges conscriptas*) — hogy ha a dák népnél külön írásjegyek léteztek volna, úgy bizonyára azok nagyobb

¹ Strabo VII. k., III. f., 5. §.

² Dacia înainte de romani. Bukarest, 1880. 296—934. lapokon.

nyomokat hagytak volna hátra; a byzanci, vagy a római írók például Dió Cos. erről említést tesznek, vagy a Tráján oszlopán egyetlen egyet megörökítettek volna. E dák betűket azonban hiába keressük, mert azokra rá nem akadunk sehhol.

A román nép által használt rovásjegyek nem dák maradványok; egyáltalában semmivel sem igazolható, hogy azok épen dák eredetűek volnának.

Való, hogy a román nép azon rovásjegyeket öntudatosan használja, jelesen hogy az egyes családok, személyek úgyszólván külön jegyet vesznek igénybe; a számozásnál is az ezer * az öt *I.* a hat *II.*, a száz pedig *X.* jeggyel jelöltetik, azonban számtalan jegyet és rovást használ esetlegesen is a nélkül, hogy okát tudná adni, miért épen olyan az alak és miért nem másforma? Szóval esetről esetre használ, farag olyan jegyeket, a minők a kés hegyére esetlegesen épen kerülnek, s ha valaki ráfogná, mikor vés, vagy farag, vagy bélyegez, hogy dák betűkön törí a fejét, ő maga kacagná ki először.

Mint említve volt, az ókor népei majdnem kivétel nélkül használták a rovást; az indiánok Amerikában, Afrikában a négerék, Ausztrália és Ázsia népei egyformán használnak némely jegyeket, a melyek által tulajdonjogukat, családjok különlegességét fejezik ki, és teszik ezt a nélkül, hogy ráfoghatná valaki, miszerint azok valamely ős ABC maradványai.

Burada Tódor összegyűjtött rovásai tehát pusztán rovások, melyekhez hasonlót százat és százat lehetne összegyűjteni, melyeknek a dák ABC jegyeihez semmi közük.

A Burada-féle jegyeket, ha vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy azok fölötte hasonlítanak azon monogrammokhoz, a melyeket a germán építészek használtak; azon jegyekhez, a milyenekre Klingenberg, Danzig helységeiben akadtak, hasonlítanak nemcsak a római, hanem a byzanci építészek monogrammjaihoz is, a különféle népeknél: oroszoknál, kirgizeknél fönnlévő jegyekhez, a nélkül, hogy mindezek között valami szervi összekötetés volna — szóval jegyek, s ha jegyről van szó, az

alak iránti érzék minden népnél hasonló mértékben nyilvánul.

A Burada-féle román jegyalakok tehát pusztán véletlenségből hasonlítanak a székely jegyekhez; e székely betűk nem dák maradványok s azok nem állnak semmi kapcsolatban a román rovásokkal.

Úgy tartom, hogy a magyarok között a székely betűk hun eredetűsége épen oly hiú képzelődés, mint a Ha^deu dák alphabetumáé.

Tudva van az, a mint azt maga Imre Sándor is elismeri, hogy a scytha népeknél az úgynevezett ékirás volt használatban, a scytha népek voltak föltalálói és elterjesztői ez írásjegyeknek. A hunok, Atilla is, ilyeneket használtak; a székelyek is csak ez Írásjegyeket vihették magokkal, hogy ha már valami betűt csakugyan elhoztak.

Jó lesz az ékirás jegyeit összevetni a székely betűkkel,¹ azokkal az enlaki templomról. Ezek között semmi kapcsolat, benső összeköttetés nincs. Külső megjelenésükre is úgy különböznek egymástól, mint a macskaköröm a lópatától; az ékirás semmi körülmény között nem fajulhatott el annyira, hogy abból székely betű legyen, tís miért fajult volna el? Mi oka lehetett reá? A székelyek havasaikban ilyféle külső betűbefolyásnak kitéve nem voltak, hogy betűiken változtassanak és épen akkorát. Ők kényelmesen használhatták a magokkal hozott betűket.

De nem használták, mert oly Írást — a rovást kivéve, mely minden népnél egyformán nyilatkozik — magokkal nem hoztak.

Vájjon, hogy ha a székelyek saját betűikkel bírtak volna, hogy ha azokkal állandóan élnek, s el vannak terjedve az egész nép között, ma oly sovány számban volnának-e az emlékek? A székely földön századokon át számos templom, vár, kastély, ház épült — ne maradt volna-e fönn számos emlékirat azon betűkkel, csak az enlaki? Hinni alig lehet.

¹ Faulmair Károly: Illustrierte Geschichte der Schrift. Bécs, 1880. 381—347. lapon — Orbán Balázs: Székelyföld leírása. I. kötet. 123-124. I.

Ám lássuk, miként támadt ez a hun-székely betűkérdés.

Kézai a XIII. században, mind fönnebb említettük, azt írja, hogy a székelyek az oláhokkal összevegyülvén, ezektől írásjegyeket kölcsönöztek. Kézai tehát ugyan állítja, hogy a székelyek betűkkel bírtak, de azoknak oláh eredetűséget ad. Turóczinak a XV. században jut eszébe megtámadni Kézait, kinyilatkoztatván, hogy a székelyek az oláhoktól betűket nem kölcsönöztek s hogy a székelyek által használt betűk hun jegyek.

Honnan tudja ezt Turóczi?

Hisz a székely Írásjegyeket se Kézai, se Turóczi nem látták, nem ismerték; mégis ez utóbbi jónak látta a hun eredetűséget rájuk erőszakolni, épen úgy, mint ITasdeu tette a dák jegyekkel.

Turóczi után még sokáig emberi szem előtt merőben ismeretlen volt a hun írás, a míg végre Telegdi János, Leydában, harmincznégy ilyen betűt közöl latin ABC rendében. Vájjon Telegdi János honnan szedte azt a 34 hun betűt? Vájjon járt-e ő a Székelyföldön? S vájjon, hogy ha a székelyek között azon betűk elterjedtek volna, föltehető-e, hogy azok a XVI. századig ismeretlenek legyenek? S vájjon föltehető, hogy a hun alphabetum annyira találjon a latin alphabetumhoz, hogy e sorrendet meg lehessen tartani?

Telegdi János munkája nyomtatásban ma már nem ismeretes. Tehát Turóczi említést tesz a hun jegyekről a székelyek között, azokat Telegdi János Leydában unalmában meg is csinálja — azóta aztán napi renden van a kérdés a tudósok között, de nincs sehohol a népnél használatban.

Az enlaki templom fölirata épen azon korból (1668-ból) való, midőn a hun írás mániává vált,“ midőn, mint Imre Sándor mondja, e jegyeket némely magános jegyzékekben, például utazók emlékkönyveiben számosán használták“. Használták, mint curiosumokat, diákok, írástudók, de nem használták a székelyek. Az a festő, a ki a XVII. század közepe táján az enlaki templom felső deszkapadlatának koczkáit festegette, mint a korában nagyon divatozókat, oda festette a Telegdi-féle betűket is.

Ma már egyetlen székely sem tud egyetlen székely vagy hun betűt leírni. Mindenki elfelejtett mindent, még emléküik sem él sehhol. Nem is ma, már a XVIII. században a feledékenység vastag leple takarja az egész székely írást, már ekkor csak mint emlék szerepel. Lakatos 1702-ben, mint divatból kiment betűket jegyzi föl. Tehát a XVI. század vége előtt e jegyeket senki sem ismerte, a XVIII. században pedig csak letűnt emlékek gyanánt ismeretesek, így kitűnik, hogy a hun-székely betűk csak a XVII. században szerepeltek, mert minden emlék e századból való; hogy az egész kérdés Turóczi föllépése következtében keletkezett. Természet-ellenes, egészségtelen volt a növény, talaj nélküli, azért elhervadt, kiszáradt végképen.

Azonban van e kérdésnek még egy másik ága is.

Kézainak igaza lehet, hogy a székelyek az oláhoktól betűket vettek át. Ezek azonban nem a Ha^deu dák betűi. Tomaschek és Safarik mondják, hogy azok az úgynevezett cyrill betűk voltak.

Ez nagyon lehetséges. A román nép cyrill betűket használt, azoknak fölталálása óta. E cyrill betűket jó sokáig, (a XV. századig) nemzeti nyelvén irodalmilag nem használta ugyan a román, de használta templomában a szláv nyelvvel kezdettől fogva. Kézai idejében tehát a cyrill betűk használata a román nép között általános volt. Más betűről fogalma sem volt. Ha tehát a Telegdi-féle jegyek nem Telegdinek alkotásai, hanem azok valóban létező betűk voltak a székelyek között, egész határozottsággal lehet állítani, hogy azok nem hun, hanem szláv eredetűek, melyekhez a székelyek a román nép utján jutottak.

Mivel indokolható ez?

Azzal, hogy akár az enlaki templomon talált székely betűket vegyük figyelembe, találni fogunk azok között glagolit és cyrill betű-alakokat; a szakértőre azt a benyomást fogják legalább is tenni, hogy az, aki azokat a székely betűket oda írta az enlaki templom egyik kockájába, vagy az, a ki fölталálta a székely betűket, a cyrill betűk hatásától menekülni képes nem volt. Az a körülmény, hogy némely betű jobbra nyitott, mutatja, hogy a székely írás a glagolit ABC jegyeinek

bírja tulajdonságait, hogy tulajdonképen a glagolit, tehát a régibb szláv betűk utánezata, azon betűké, melyek a románok között először divatoztak.

A székely betűk tehát inkább romlott cyrill vagy glagolit írás, mint hun betűk. Kezdetben a román nép között divatozó ez írásjegyeket átvehették a székelyek, de mivel a magyar nyelv hangrendszere elütő a szlávétól, mivel minden hangra jegyet a szláv ABC-ben találni nem lehetett, idővel a magyar nyelv hangjainak megfelelő betűalakokról kellett gondoskodni, de az egyes hangoknak megfelelő jegyek is módosuláson mehetek át, így támadhatott aztán az a székely írás, a mely elterjedve semmi esetre sem volt általános, hanem a legszűkebb körre szorítkozott. A cyrill betűk alakja a románoknál is sok változáson ment át, s némely hangra külön betűt kellett teremteni, olyant, mely a. szláv ABC-ben elő sem fordul, megtörténhetett ez a székely népnél is.

Ezekből kitetszik, hogy jogosult azoknak föllépése, a kik tagadták a hun-székely írás létezését; a kik a székely jegyekben szláv betűkre ismertek. Az pedig, hogy a székely betűk dák írásjegyek volnának, a legmerészebb képzelődés.

De térjünk át a cyrill betűkre.

Bolgár-szláv emlékek tanúsítják, hogy a régi időkben a szláv faj kétféle írásjegyekkel élt. Ezek közül az egyiket glagolitnak, a másikat cyrillnek nevezik. Szláv és német tudósok föltették magoknak azon kérdést, hogy e két ABC közül melyik a régibb, s melyiket találta föl tulajdonképen Cyrill?^x

A tudós világ mindkét kérdést tisztázta. Kétséget nem szenved, mert Hrabru szerzetes, a ki Safarjk szerint a IX. században élt, szintén bizonyítja, hogy a szlávoknak Cyrill előtt semmiféle írásjegyük nem volt. Tehát az első szláv ABC-t Cyrill találta föl. De a kettő

¹ Jelentékenyebb munkák e tárgyban: Kopitar II.: (llago lita A. Bees 18;16. — Safarik: lieber den Ursprung und die Heimath des Glagolismus. Prága, 1858. — Dobrowszky 3.: Glagolitica. Prága, 1832. — Miklosich F., Hobner G., Bodjanszky, Dümler E- — A románok közül Hasdeu;, Limba slavica la roraäni. Columna lui Traian 1869-dik évfolyamának 171-dik lapján. Gaster: Originea Alfabetului. Bukarest, 1884 stb.

közül melyik volt az első ABC? A tudósok megállapodnak abban is, hogy az első ABC a glagolit-féle, következőleg ez a Cyrill találmánya.

A glagolit ABC elsőbbsége mellett fölhozott indokokat el kell fogadnunk. Ezek szerint a glagolit ABC harmincznyolcz jegyből áll, melyek durvák, bárdolatlanok, idétlenek; leírásuk, megtanulásuk fejtörést okoz; — a míg az úgynevezett Cyrill-féle ABC negyvenhárom jegyből áll; e jegyek csinosak, könnyen leírhatók, szóval tökéletesebbek amazoknál. Az a körülmény, hogy a harmincznyolcz szám negyvenháromra szaporodik, tanúsítja, miszerint a glagolit ABC nem volt tökéletes, tehát némely hangra a jegy hiányzott, mit a Cyrill-féle ABC-ben már pótoltak. — Némely glagolit betű jobbra nyitott bizonyításául annak, hogy azok oly ABC-ből vétettek át, a melylyel jobbról balra írtak. E különösség a cyrill betűkben elő nem fordul. — Némely cyrill betű egészen glagolit, ez mutatja, hogy azok ebből átkölcsönöztettek. — A könyvek először glagolit betűvel írtak, később cyrill betűkkel; mutatja ezt a sok glagolit idézet, a mi van a cyrill betűkkel írott régi könyvekben.

Cyrill tehát a legrégebbi ABC-t, a glagolitot, alkotta 845—860 körül Kr. u.; ez a tudós világ véleménye.

Kinek találmánya volna akkor a most Cyrill-féle névezett betű?

Legendák szerint Clement püspök (a X. század elején) írásjegyeket talált föl. Fia nem is egyhangúlag, a tudósok azt mondják, hogy a második szláv betűírás Clement püspök találmánya. E mellett szól az a körülmény, hogy Clement irodalommal foglalkozó, tudományos férfiú volt, tehát egy világos fő, a ki politikai látkörrel is bírt s a ki bizonyára súlyosan érezte a glagolit betűk hiányait. E püspök századában lépnek föl az úgynevezett cyrill betűk.

A kétség, mely a tudósok között a cyrill betűk eredetisége tekintetében magát befészkelte, indította Sbiera János, román tudóst annak állítására, hogy a ma már cyrillnek nevezett szláv ABC tulajdonképen román ABC, román ember találmánya volna.

Sbiera János úr nézetét s az annak támogatására fölhozott indokokat fönnebb ismertették.

Ez a nézet valóban szédélgő, mert még annyi indok sem támogatja, mint a Hasjdeu dák alphabetumát, Sbiera úr egygyel megszorította a nagy mondások számát, melynek bizonyára közönsége lesz, mert hízelegni fog némely románnak az, hogy a román nép ama sötét századokban nem állott hátrább a többi népeknél!

Ám vizsgálódjunk egy kissé. Hogy áll a román irodalom a cyrill betű emlékekkel?

Daczára annak, hogy a XVI. században Moldovában és Havasalföldön nemzeti élet fejlődik, hogy a fejedelmi udvarokban a román nemzeti nyelv tért foglalt, még sincs e századból egyetlen emlék sem; a megelőző időből pedig épen semmi sincs. Pedig e században már Írtak románul és hogy írtak, mutatja egy okirat 1464-ből, mely szerint több lengyel kereskedő egy román nyelven irt útlevelet nyert a török udvartól.¹ A török udvar tehát a mostani Románián átutazóknak román nyelven kiállított útleveleket szolgáltat ki a XV. században, hogy a hatóságok által azok tartalma megérthető legyen. Hol van ez az útlevél? Milyen betűkkel volt írva? Nem tudatik, de a krakkói levéltárban van egy leltár, melynek egyik pontjában e *salvus conductus* 1464-ből beigtatást nyert. A XV. századból is csak ennyi jutott napvilágra.

Az első cyrill emlék a XVI. század első feléből való. Hogy e század első felében románul Írtak, bizonyítja az a körülmény, hogy a nagyszebeni tanács román tolmács tartására kényszerült, kinek kötelessége volt a román iratokat megmagyarázni. A századok között tudvalevőleg sok román lakott, szükség volt arra, hogy a román nyelven beérkező folyamodványok ahhoz értők által magyaráztassanak meg.

A legelső román nyelven cyrill betűkkel irt emlék 1523-ból való, melyre a román világot Xenopol tudós figyelmeztette. Ez emlék Jassiban őriztetik a Szent-Spiridion kórházának levéltárában, a mely emlék örökvasári szerződésből áll. Ettől fogva már több több cyrill

¹ Densusian Áron: Ist. limb. sí üt. románé. Bukarest, 1885.

emlék létezik, míg nemsokára a nyomtatott munkák is megjelennek, természetesen cyrill betűkkel.

Tehát 1523-ig semmiféle emlék nincs, mely tanúsítaná, hogy román nyelven cyrill betűkkel írtak volna!

De hogy állunk a szláv nyelvi emlékekkel? A IX. században Cyrill és Method szláv nyelvre fordítják a szent könyveket, haláluk után a félbeszakadt munkát mások folytatják.¹ A szláv betűk használata a szláv népeknél a IX. században jelentkezik. Bolgárok után oroszok, szerbek, úgy a többi szlávok tovább haladnak ez utón, alig néhány század alatt az ó- és új testamantumot, több templomi szent könyvvel teljesen bírják, míg a román népnek egyetlen templomi könyve sem volt, hanem szorítkozott, a szláv könyvek használatára; azon időkből tehát egyetlen emléke sincs s legelső emléke a XVI. századra esik.

Ulfilás püspök² betűket talál föl, szükségét érezte azoknak és fönhagyja azok örök emlékét a bibliában. Az Örmény Mesrob népének új betűket ad s az örmény nyelvre fordított szent könyvekben azoknak emlékét föntartja. Cyrill hasonlóképen cselekszik.

Már most, hogy ha mind ez így van, miként volna lehetséges, hogy a román nép a X. században új betűket nyerjen s ne használja azokat saját gondolatainak leírására, csak a XVI században?

A nyelvemlékek teljes hiánya elégséges a Sbiera-féle nézet megdöntésére. Mert az csak föl nem tehető, hogy román ember más nép számára találgasson föl betűket, különösen akkor, a midőn azou más nép már a glagolitban bírt Írásjegyekkel? Ha pedig valamely román ember a szlávok számára találta föl a cyrill betűket és azon betűket föltalálásuk óta a szláv nép állandóan használta is — akkor azok még sem román, hanem szláv betűk!

Nagyon furcsa indok Sbiera nézete mellett az, hogy ha a Balkán-félszigeten minden nép bírt ABC-vel, a

¹ Safarik: Geschichte dér slavischen Sprache und Literatur Prága, 1869. 94—96. lapokon.

² Mint különös dolgot főlemlítem azt is, hogy Popea Miklós: V e c h i a Metropolia ortodosa romána a Transilvaniei (Nagy-Szebenben, 1870. 41-51. lapokon czímű művében Ulfilást román püspöknek mondja.

román népnek is bírnia kellett; hogy ha a szláv népnek már volt egy ABC-je, egy másikkal már nem bírhatott, hanem annak a másiknak okvetetlen románnak kelle lennie. Azt hiszem, hogy ily okoskodással minden foglalkozás fölösleges.

Sbiera „végzetes cseréje“ a szláv és román nép között, mese, mert a történelmi alapot merőben nélkülözi. Ilyféle cseréről nem szól egyetlen író sem. Avagy lehetséges ily csere? Mi szükségök volt a szlávoknak e cserére?

Egy sornyi említést nem tesznek a byzanczi írók minderről.

A Cyrill-féle ABC maga megdönti a Sbiera-féle nézetet. Egész szelleme azt árulja el, hogy az a szláv nyelv hangjaira alkottatott meg. Hogy ez ABC-t nem a román nyelvre csinálták, hatalmasan bizonyítja az a körülmény, hogy mikor a román nép a cyrill betűkkel saját anyanyelvén is kezdett írni, úgy tapasztalta, hogy némely hangra nem jut betű; némely hangra tehát kényszerítve volt betűket csinálni, mert azok nélküli írni nem tudott. — Már hogy ha a IX. vagy X-ik században román ember ABC jegyeket alkot s azon ABC jegyeket századokon át használja, bizonyára nem öt-hatszáz évi használat után veszi észre, hogy négy, fölötte jelentékeny hangra az általa alkotott ABC-ben betű nincs, hanem észreveszi az első sor írásánál.

Valóban bámulnunk kell Sbiera úr vakmerőségén, hogy jobb meggyőződése ellenére ily dolgokat komolyan vitatni képes.

Odáig jutottunk, hogy a fönnebb érintett három pontra nézve feleleteinket összegezhethetjük:

Először: a román nép legelőször latin betűkkel a XVI. században kezd élni.

Másodszor: a dák ABC elmélete mese.

Harmadszor: a cyrill betűk valóban szláv, és nem román betűk. A román nép saját nemzeti nyelvén e betűkkel csak a XV. század óta él; azelőtt használta ugyan e betűket, de szlávul irt, ha irt.

Mindezek oly világos dolgok, hogy minden ellenkező állítás tévedés.

Hogy ez így van, hogy a XVI. század előtt latin betűkről szó sem volt a románok között, tanúsítja a nyelvemlékek teljes hiánya s az a körülmény, hogy e században a latin betűket úgy írják, mint a magyarok. Lehettek a román nép között tudós férfiak azelőtt, írhattak görög nyelven görög betűkkel, latin nyelven latin betűkkel, szláv nyelven szláv betűkkel, de románul latin betűkkel egyáltalában nem írtak.

A dák ABC-ről csak Hasdeu álmodik, e tekintetben semmiféle emlék sincs, sem följegyzés; a Vlad betűje épen nem alkalmas egy egész alphabetum megteremtésére.

Hogy románul cyrill betűkkel csak a XV. században kezdenek írni, eclatans bizonyíték arra nézve, hogy akkor teremtenek meg néhány cyrill betűt román nyelvi hangokra; hogy addig semmiféle emlék nincs, s hogy az egész román irodalomban a glagolit, tehát a régibb szláv betűkről, azoknak használatáról semmiféle emlék vagy említés nincs.

Mindezekből azon biztos következtetést vonhatjuk pedig, hogy a XIV. századot megelőzőleg román nyelven egyáltalában nem írtak.

A román nép nyakán a X. századig a görög nyelv zsarnokoskodott, ezalatt folyt be a nyelvbe az a sok görög elem, ekkor a szláv befolyás a görög befolyást kiküszöböli s tart a XVII. századig; a román nyelv tehát csak a XVII. században vitetik be a templomba, magyar befolyás következtében.

Ne ámítsuk tehát magunkat dák ABC-vel s régi irodalmi működéssel, mert kezünkben egyáltalában semmi sincs, a mivel bizonyítani tudnánk.

Arról a román nép nem tehet, hogy fényes irodalmi múlttal nem bír. Nem szégyen az neki! Nagyobb szégyen, midőn dicsekedik és ámítja önmagát s másokat olyan dolgokkal, melyekkel nem bír.

A nyílt őszinteség mindig becsülésre méltó, s ezt a megbecsülést minden esetre kiérdemelnék magyar polgártársainktól, hogy ha a sok dicsekvés helyett a tiszta valósággal állanak elő.

Hisz a nem igazmondás, mint a román közmondás tartja, úgy is fölszínen mozog, minden ember látja.

A MAGYAR NEMZETI ÁLLAM

NEMZETISÉGI FELADATAI.

A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai.

1.

Bevezetésképpen némely dolgokat el kell mondanom.

Úgy gondolom, hogy azok a munkák, a melyek eddig a nemzetiségek támadásával szemben politikai irodalmunkban czáfolatként megjelentek, eléggé kimutatták a nemzetiségiek túlzásait, a vádaknak, a rágalmaknak alaptalan voltát, a támadók eljárásában a hazugságnak és az erkölcsi érzéknek teljes hiányát. És úgy gondolom, hogy baglyát szállítana Athénébe az, a ki még ezentúl is czáfolgatná a vádakát és rágalmakat, a melyekkel e kérdésben a valótlanóságok nagy mesterei jövőre előállnának.

A kérdésnek ezen ága tehát meg van oldva. A brüsszeli nemzetközi kongresszus a magyaroknak igazát e tárgyban kiszolgáltatta.

Ámde a pernek ezen részét a magyarok könnyen nyerhették meg. Munkájukat megkönnyítette a román küzdők teljes erkölcsi fogyatkozása, az a körülmény, hogy a vak gyűlölet a magyar faj iránt a hazudozások fertőjébe kergette őket. Állítottak dolgokat, amelyeket a történelem, a tényleges állapot és a józan ész meghazudtoltak. Megzavarni s megtéveszteni a közvéleményt bármi áron, ez volt a cél. Európa sajtójában furfanggal, mesterségesen állapotainkról fenntartottak nézeteket, a, melyeknek tarthatatlanságát könnyű volt kimutatni. És a mi legfőbb, belügyeinkbe, a román küzdők pénzbeli megvesztegetésével, beleelegyedtek a román állam kalandor politikusai. Mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogyha valaha a két fél valamely elfogulatlan jury előtt találkozni fog, a magyar fél a maga

igazával az ellenfelet a saját hazugságának fertőjében fogja megfojtani.

Hát ez a brüsszeli kongresszuson valóban megtörtént.

Idegenek előtt bámulatos is volt a következetlenség, a mely a brüsszeli kongresszuson részt vett román urak eljárásában nyilvánult és az a vakmerő bátorság, a melylyel a valótlanságok százait szemtől-szembe megismételték. Engem Urechea A. V. úr ezen viselkedése meg sem lepett, miután az ő logikai megfogyatkozásával tisztában voltam.

A dolgok természetes rendje az lett volna, hogy az interparlamentáris kongresszusnak Magyarországon való megjelenését maga Urechea úr követelje. Miért? A bukaresti kultur-liga és az általa fizetett magyarországi sok román előharczos ebben a küzdelemben azt állították, hogy a magyar barbar, ázsiai horda, a melynek semmi kultúrája nincs; szokásaival, erkölcei vei, az európai civilizációnak szégyenére válik. Ezen természetes vadság kifolyása a nemzetiségek elnyomása: a gyermekeknek elrablása az édes anyai keblekről, a tömlőczők megtöltése mártírokkal, erőszakos magyarosítás, ázsiai állapotok és intézmények. Mindezeknek a tetejébe szembe állították a román államot, a román fajt és kultúrát és kimondták, hogy ez égi magasságban felette áll a magyarénak; Keleten csak a román nép bír civilizáló hivatással. Ez volt a tenorja az Európában terjesztett számos röpiratnak a magyarok ellen.

Nos, hát ha a magyar államban az állapotok valóban ilyenek, akkor Urechea úrnak követelnie kellett volna a nemzetközi kongresszusnak Magyarországon való megjelenését, hogy vádjait a helyszínén szemtől-szemben igazolhassa. És követelnie kellett az interparlamentáris kongresszusnak bukaresti ülésését is, hogy a román faj fölényét, a román állam kultúráját a magyaroké felett ad oculos demonstrálhassa. Mert ha igaz az, a mit e kérdésben a magyar állam belviszonyairól Urechea és társai után Európában az utolsó sánta veréb is csiripelt, ha ő józan gondolkozású volna és jellemre nézve ép, akkor örülnie kellene, hogy alkalma nyílik

állításait kézzel foghatólag be is bizonyítani és ezzel a kérdést a maga javára eldöntetni.

Én úgy gondolom, hogy annak az összeszedett nemzetiségi kongresszusnak, a mely kevéssel a brüsszeli interparlamentáris gyűlés előtt a bukaresti liga parancsára és pénzén Budapesten összeverődött, az lett volna a legfőbb kötelessége, hogy Európát ünnepélyesen ő maga hívja meg a magyar államba, hogy azt a sok vádat, a mit addig a magyar állam ellen a magyarok háta megett orvul szélnek eresztett, végre valahára férfiasán, szemtől-szemben a helyszínén már tényekkel is igazolhassa; hogy a magyarságot a felhordott tények és bizonyítékok súlyával agyon üthesse és azt az ügyet a románság előnyére egyszer s mindenkorra ketté vág-hassa.

És hogyha a magyar államban a magyarok szenvedélyei csakugyan annyira elvadultak volna, mint a hogy mindez az Urechea-féle exisztenciák által állítva volt; hogyha a magyar nemzetnél a civilizáció és a kor eszméi annyira fogyatékosok volnának, hogy a nemzet európai rátermettsége, államalkotó és fenntartó ereje kétségbe volna vonható, akkor azon az interparlamentaria kongresszuson a magyar képviselőknek küzdeniük kellett volna mindazon törekvések ellen, a melyek Európa képviselőinek Budapesten való összejövetelét céllozták, nehogy az ellenfél a maga vádjait a helyszínén tényekkel igazolhassa.

Ez lett volna a dolgok logikai rendje. A logika azonban a liga embereiben és tényeiben soha sem volt felfedezhető. A magyarok az interparlamentáris kongresszuson Európa képviselőit a legünnepélyesebben maguk hívták meg Budapestre, mintegy azt mondva: „Én a megrágalmazott, a bevádolt nemzet meghívom Európát ezredéves ünnepélyemre, hogy megbírálja ezer éves múltamat, kultúrámat, intézményeimet s hogy európai rátermettségem, államalkotó erőm felett ítéletet mondjon. Alkalmat adok ellenségeimnek, hogy a helyszínén vádjait igazolhassa!”

Csodák csodája! Urechea úr és társai, a helyett hogy markukba nevetve, két kézzel ragadták volna meg a rendkívüli kedvező alkalmat, Európát a vitás

területen látni, — látjuk őket toporzékolni, tiltakozni, fenyegetőzni az ellen, Európa ne hogy betegye a lábát Magyarországra, mert őket az bánatáná, sértené. A liga tehát a bizonyítás elől kitért és a nyílt csatából szégyenletesen meghátrált. Ő, a ki mindig Európa igazságérzetére hivatkozott, most fél, hogy Európát egy pár díszebéd, a vendégfogadással járó egy kis megtiszteltetés megvesztegeti és igazságos ítéletében befőlyásolja. Az interparlamentáris kongresszus sújtó Ítéletet hozott a politikai szélkakaskodás ezen fogásai felett, a magyarok győztek.

Megdöböntő volt a dologismerőkre nézve Urechea úrnak egy belga újságban (L'Etoile Belgef a brüsszeli kongresszus folyama alatt itt következő nyilatkozata:

„A kultur-liga, amelynek elnöke vagyok, missziójának tekinti, hogy terjeszsze a közoktatást a román fajú népesség közt, amelynek erkölcsi érdekeit is védelmezi. Bukarestben székel és nem kevesebb, mint 200,000 tagja van, akik havi egy frankot fizetnek be. Segéd forrásaink, amelyekkel rendelkezünk, bár jelentékenyek, alig elegendők a számos iskola fen tartására és azokra a kü-

lönféle intézetekre, amelyeket a román faj nevelésének és emelésének a céljából ala-

pítottunk.“¹

Urechea úr azzal a 200,000 ligái taggal és a tetemes jövedelemmel tavaly előtt dicsekedett volt a „Deutsches Volksblatt“ levelezője előtt is, csak-hogy akkor azt állította, hogy az a rengeteg jövedelem „erdélyi testvérei politikai érdekében hasz-

n ál t á t i k f e l.“²

En, a ki figyelemmel kísérem Urechea úrnak és a ligának minden mozdulatát, bár ezekkel más helyen érdemükön felül többet foglalkoztam már, nem tehetem, hogy ezen szédelgő újabb állítását a maga mértékére le ne s á l l í t s a m .

Urechea úr vagy a D. Volksblatt, vagy a

¹ Reprodukálta a „Pesti Napló“. 1895. 247. szám. '.

² Lásd Tribuna 1898. 16. számát.

³ Nyílt levelek a román kultur-liga elnökéhez Urechea A. Lászlóhoz, Kolozsvár, 1894.

L'Etoile Belge levelezőjének mondott valótlant. Mert ha a rengeteg ligái jövedelem a D. Volksblatt szerint az erdélyiek politikai céljaira fordított, akkor természetesen nem juthatott román iskolai célokra is és Urechea úr a L'Etoile Belge levelezője előtt nem állíthatta, hogy a ligái vagyon a románság iskola-céljaira lett eddig felhasználva.

Hol van tehát az igazság?

A liga rengeteg vagyonából egyetlen román iskolát nem segélyez, egyetlen szegény román gyermeket fel nem nevel, egyetlen kultur-mozgalmat sem támogat. Számadásait egyetlen közgyűlés sem vizsgálta meg. Sem Romániában, sem nálunk egyetlen román laj) sem hozott kimutatásokat a liga által segélyezett iskolák számáról, a segélyezés mérvéről, a liga kulturális eredményeiről, a számadások összegeiről és a rengeteg összegek hová helyezéséről.

Hová lett a pénz? Miféle kultúrintézményekben nyilvánul a nemzet több milliónyi adakozása, ha a bukaresti liga csakugyan kulturcélokkal bír?

Maradjunk meg szigorúan e pontnál. Urechea úr állítja, hogy a liga „segédforrásai bár jelentékenyek elég elegendők a számos iskola fenn tartására, a különféle intézetekre, amelyek a román faj nevelésének és emelésének a céljából alakítottunk.“

Helyes. Minden tisztességes társulat évenként külön nyomtatványok és a sajtó útján tájékoztatni szokta tagjait s a világot a maga munkásságáról, s az elért eredményekről. És különösen szükséges ez egy oly egyletnél, mint a liga, melynek pénztára számára egykor hangzatos jelszók befolyása alatt egy nemzet milliókkal áldozott

Hát vájjon ezen frázis helyett nem lett volna célszerűbb és hasznosabb a brüsszeli kongresszus tagjainak és a L'Etoile Belge levelezőjének egy kimutatással szolgálni az iskolákról, intézetekről és intézményekről, a melyeket a liga felállított és tényleg segélyez?

A romániai újságokból gyakran értesülünk arról, hogy a liga pénzével ez is, az is visszaélt, de oly nemű kimutatás, a mely arra volna szánva, hogy a 200,000 ligái tag, a közvélemény tájékoztatva legyen a rengeteg ligái jövedelem hová fordításáról, olyan nyomtatvány napvilágot még nem látott, következőleg ilyen kimutatótással Urechea úr a L'Etoile Belge levelezőjének sem akkor, sem később nem szolgáltatott.

Az erdélyi magyar kultúregylet, a melyről a liga emberei országvilág előtt hirdették és terjesztik, hogy az erdélyi románság megmagyarosítása céljából alakult, de a melynek valódi hivatása az erdélyi magyarság megóvása, kiművelése, a sajtó és saját nyomtatványai útján havonként részletesen tájékoztatja a világot minden egyes tényéről, a befolyt pénzek becsületes kezeléséről; nyilvántartja az iskolákat, intézeteket és intézményeket, a melyeket alakít, fenntart és segélyez, úgy hoty minden polgárnak tudomása van az utolsó fillér elhelyezéséről is, de a liga 200,000 tagja között, az egy urechea elnökön kívül, egyetlen egy sincs, a ki tudná, hogy a nemzet áldozatkészségéből összeadott rengeteg vagyon hová lett, vagy hol vannak azok a liga által megteremtett kulturális intézetek, vagy iskolák, a melyeket a liga segélyez.

urechea úr be tudta mutatni a Budapesten össze verődött nemzetiségi kongresszus határozatait és Rusu sirián ült, mint mártírt, a ki a liga kegyelméből a magyarok fogságát csakugyan megízlelte, de nem tudott felmutatni Brüsszelben egyetlen adatot, melylyel a liga kulturális tevékenységét igazolhatná. És Urechea úr bárhol is megfordult Európában, mindig készen volt a magyarokat, a magyar intézményeket gyalázó röpiratait kínálni; a nemzeti gyűlölködést és a faji harcot hirdető nyomtatványaival a kedélyeket háborgatni, de néni tudott egyetlen sornyi írást felmutatni arról, hogy a liga a béke, a civilizáció és a szeretet szolgálatában áll és Európa keletén azoknak érdekeit védelmezi.

A dolgok ezen állásában a valótlanságok nagymestere Urechea úr a brüsszeli kongresszust, a világot, fennebbi nyilatkozatával a maga céljai felől szándékosan és rosszhiszeműleg tévútra akarta vezetni, hogy a

liga létjogosultságát igazolhassa s hogy célját Európában népszerűvé tehesse. Ez arcul ütése az igazságnak. Bámulnom kell a romániai türelmet; öt millió ember abból az államból tudja és lelkében meg van győződve, hogy Urechea úr a románságot megbélyegző hazudozás terére lépett, hogy a liga nem segíyez egyetlen iskolát és nem állított fel egyetlen kulturális intézményt sem; hogy a liga nem a civilizációt terjeszti, hanem hogy egy erkölcstelen gyülekezet, a mely a hazaárulást erénynek prédikálja és az 5 millióból még sem akad bár egy, a ki nyilván megbélyegezze Urechea urat és tiltakozzék a civilizáció nevében űzött ezen erkölcstelen szédelgése ellen.

Hol van az igazság és hol van a pénz?

Elkallódott. Elutazgatták külföldön Urechea úr és társai; elnyelték a Mangra, Rusu, Sirianul és Rácz féle mártírok azokkal a nemzetiségi konferenciákkal, kongresszusokkal, körmenetekkel és komédiákkal, a melyekkel benn és külföldön nyomást akartak gyakorolni a magyarra, hogy ez lemondjon ősi jogairól s hogy átadja helyét oly existenciáknak, a melyek jellem, erkölcs és tudás dolgában sem nekünk, sem Európának biztosítékot adni nem tudnának békés céljaikat illetőleg. Európa közepén, a magyar államban, egy második Maczedonia támadna, a hol a bolgár gyilok s a faji szenvedély a civilizáció és béke nevében az európai internacionális béke-kongresszusok nagy gyönyörűségére orgiákat rendeznének. A magyar suprematia ezer esztendő óta rendet tartott fenn, kultúrát teremtett a magyar állam területén, a mely pillanatban ez a suprematia megszűnik, következni fog a bilincs és a gyilok korszaka. Ennek a korszaknak az előharczosa Urechea úr és azok, a kik a liga pénzén hazafiaskodnak. Ennek a korszaknak a kultúráját terjeszti a liga ma a faji szenvedély felkorbácsolása, az erkölcsök elvadtása és a felebaráti szeretetnek teljes száműzése által. Ez az igazság. Ezek az Urechea-féle iskolák és intézetek, a „melyek a román faj nevelésének és emelésének céljából alapítottak“.

Sem az interparlamentáris kongresszus, sem semmiféle civilizált egyén nem rokonszenvezhetik ezen

iskolákkal. Sem a faji együvé tartozás, sem a baráti viszony, sem semmiféle érdek nem követelhet akkora áldozatot, hogy azokkal tartsunk, a kik ügyöket a szeretet és ildom mellőzésével közönséges hazudozásokkal védelmezik és terjesztik. Kijelentettem nem egyszer, hogy Urechea, a liga, európai kalandozásában a hazudozások ezen fogásaival nem sokáig tarthatja fenn magát. Az idő bekövetkezett; benn Romániában már nem adóznak a liga céljaira, hallgatagon elfordulnak tőle; Brüsszelben pedig az interparlamentáris kongresszus a leghatározottabban elítélte Urechea béke-rontó törekvéseit s a magyarok igazát kiszolgáltatta.

A magyarok a pernek ezen részét fényesen megnyerték.

De mondom, könnyű volt a magyaroknak a peimek ezen részét megnyerni, mert ott és oly módon voltak megtámadva, a hol és a minek semmi jogosultsága nem volt. Európa nem szentesítheti egy tisztán belügyben valamely kül-állam beavatkozási jogát, mert ez által felforgatná a nemzetközi jogot, az államok fennállásának egyik legsarkalatosabb biztosítékát, az önrendelkezési jogot. És könnyű volt visszaverni a támadást, mert olyan emberek részéről történt, a kikben nem volt semmi nemesebb érzés; a faji gyűlölet, az ártani akarás volt az eszköz és a cél.

Az ügy a magyar államnak tisztán belügyi kérdése, a melyhez a külföldnek semmi köze nincs. De a mily könnyű volt a külföldet meggyőzni erről az igazságról és arról, hogy a támadók koholmányok és valótlanságok terjesztésével akarták ellenfelüket legyőzni, ép oly nehéz ezt a belügyi kérdést akként megoldani, hogy az állam belső ellenségei az intézmények erőssége és biztossága által elszigeteltessenek, hogy hatásuk a kedélyekre ne legyen. Már ebben a belügyi harcban a tisztességes és a becsületes fegyverek alkalmazását semmiféle törvény elő nem írja. A felek meg fognak küzdeni a maguk módja szerint. Nagy kell, hogy legyen a magyar nemzet bölcsesége, óvatossága, türelme, de ereje is, hogy ezt a százfejű belső szörnyet megsemmisítse.

E munka a leküzdés módjaival a magyar nemzeti állam nemzetiségi feladataival fog foglalkozni.

Mikor 1848-ban a magyar nemzet lemondott ősi kiváltságairól s kikiáltotta a teljes szabadságot és az egyenlőséget, kiszolgáltatta magát ellenségeinek s azoknak az elemeknek, a melyeket felszabadított és önmagával egyenlősített; azoknak szóval, a melyekkel saját ősi jogait és kiváltságait testvériesen megosztotta.

Minél gyakrabban gondolkozom az 1848 ki időket mozgató eszmék hazai alkalmazásán, annál inkább rájövök arra, hogy azokkal az eszmékkel a magyar saját én-jét, a saját fajtát illetőleg házárd játékot játszott. Feltett egy koczkára mindent, mielőtt megfontolta volna, számíthat-e vájjon céljai kivitelében azokra az elemekre, a melyeknek kezébe fegyvert nyomott és leikébe bátorságot öntött a küzdelemre; mielőtt megfontolta volna: érdemesek-e a nemzetiségek a nagy szabadságra, avagy nem, s nem fogják-e azt a szabadságot a felszabadító nemzet ellen, az állam kárára felhasználni? És különösen nem gondolta meg, hogy a sok nemzetiség, mely e hazába letelepedett, részben nagyon is, részben éppen nem kiváltságolt helyzeténél fogva a kort mozgató eszmékre nézve koránt sincsenek egy nivón vele; hogy egyes néprétegeket műveltségi fokainál, tradícióinál és szokásainál fogva megrázkódtatás nélkül egyszerre sem felemelni, sem lesülyeszteni nem lehet; nem lehet a néprétegeket szóval egy óra alatt megnivellálni.

1848-ban a magyar, mint faj és mint államfenntartó nemzet, majdnem ezredéves államiságának kemény fundamentumát kezdte szétrombolni. Igaz, hogy az épület, az intézmény ósdi volt, hogy a tisztultabb ízlésnek, magának a humanizmusnak és az emberi szabadság

követelményeinek mindenben megfelelni nem tudott, hogy a liberalizmus elveibe ütközött, de azért a magyar maga ósdi intézményével, épületével Európában még nem állott épen egyedül, eltarthatott volna az még nagyon sokáig s nem volt talán szükség, hogy a magyar első legyen, a ki Európának a francia nagy forradalom után a liberalizmust illetőleg irányt mutasson. Addig senki sem mert egyet kétségbe vonni, azt, hogy ez az állam magyar tulajdon. Majdnem ezer évi fennállása óta senkinek sem jutott eszébe kétségbe vonni a szupremácia, a kiváltság, a jog és a tulajdon magyarságát, a magyar onnipotenciát és uralkodást, sem azok, a kik benn laktak, sem azok, a kik kívül állottak. A hazában a magyar volt az úr, nemes volt; adót rovatulok nem fizetett; a föld elidegeníthetetlenül az övé; az ő akaratából létezett minden más lakóra nézve valamelyes szabadság, jog és kedvezmény.

Ezt az épületet rombolta szét 1848-ban a magyar, mert úgy találta, hogy már nem felel meg a kor igényeinek, új, modern, hatalmas épületet akart helyébe felemelni, a melyben teljes szabadság és egyenlőség uralkodjék. Ezt az épületet nem is önmagáért kezdette építeni a magyar, hanem azokért, a kik hozzá tartoztak. Nem a magyar volt a régi épületben szűkös viszonyok között élő, hanem a román, a tót és a többi faj, a melyek nagy részben jogok nélkül éltek.

A magyar azzal a tudattal, hogy az állam, az épület az övé, feladta a régi alapot és az új alapon kezdett építkezni. Ki gondolt volna arra, hogy ebbeli jogát valaki kétségbe vonhassa? Kigondolt volna arra, hogy épen azok támadnak ellene, a kiknek a javára épít? Mikor a régi épület rombadólt és az újnak fundamentumát kezdte rakosgatni a nemzet, a többi felszabadított faj már nem sietett hozzá a szükséges munkakerőt megadni. Sőt ellenkezőleg az építkezésben megakadályozott mindenkit. Azt mondták a fajok: elég volt az ezer éves együttélés, ha egyenlőség van, osztozzunk; kapja ki a jószágból ki-ki a maga részét és éljen vele tetszése szerint. De a magyar nem azért szabadította fel a fajokat, nem azért hirdetett szabadságot és egyenlőséget, hogy azoknál fogva szétosznak egy államot,

megsemmisítsünk egy ideált, apró parcellákra oszszunk fel egy nagy birtokot, hogy mindnyájan megszegényedjünk; hanem azért, hogy egy államot az erők tömörülése által megerősítsünk. A magyar nem azért általánosította saját jogait és megvált kiváltságaitól, hogy aztán a fajok a nyert erőnél fogva, a jogok és kiváltságok feladása folytán meggyöngyült magyart saját birtokából kiverjék, vagy éppen megsemmisítsék.

A magára maradt magyar nemzet 1848-ban két csoportra oszlott, az egyik épített, a másik a támadók ellen fegyverrel védelmezte az emelkedő építményt. Az építkezés gyorsan haladt, de a küzdők sorai a véres küzdelemben egyre gyérültek; osztrák, orosz haderők, a fajok kalandor csapatjai leverték a saját jogáért emberfeletti erővel küzdő magyarságot, az építők meckültek. az építmény félben maradt, a szent ügy elesett, az eszme megbukott.

Ez volt a helyzet 1848-ban.

Hanem a világot boldogító nagy eszméknek sajátosságuk: ha egyszer megszülettek, életet követelnek és megtestesülnek. A szabadság és az egyenlőség alapjain emelkedő magyar államot meg lehetett gátolni a maga alakulásában és fejlődésében, de nem lehetett az eszmét teljesen megsemmisíteni. Az egyesült osztrák-orosz hadak szétkergethették, börtönre vethették, vagy felakaszthatták a lelkesen dolgozó munkásokat, de az ideált nem létezővé nem teheték többé.

A magyarság akkori leigázása Európára átalakító hatással volt. Ez teremtette meg a német és az olasz egységet, vagy legalább nagyban hozzájárult ahhoz, hogy mind a kettő létesülhessen. Ez adta meg az osztrákoknak is az alkotmányt és a szabadságot. Ha 1848-ban a magyar nemzet a maga eszméit diadalra juttatja, Ausztria akkor átalakul; szabadabb levegő lengi át intézményeit, nem áll be a vas- és a vér-korszak; nem öltözködik nyakig fegyverbe csupán azért, hogy a magyarokat féken tarthassa. A minden szabadság nélkülváló, tisztán az erőszakon alapuló összmonarchia nem állhatott fenn, mert a magyar nemzet abban leigázva mint gyűlölködő ellenség vergődött. Az összmonarchia megbukott, mert nem volt sem eszme, sem ideál, ha-

nem phantom, a melyet egy néhányan a hatalom tudatában kergettek. Egy ilyen birodalom könnyen megsemmisül. Az államokat az állam szabadságáért való lelkesedés tartja fenn. Ki lelkesedett az összbirodalomért? Bármiként Ítéljék meg ellenségei a magyart, egy róla feltétlenül áll: ő tartja fenn még Ausztriát, ő biztosítja szabadságait, alkotmányát. De csak addig, a míg ő is szabad; a míg saját szabadságai éstermészete szerint élhet és fejlődhetik. — A vasban álló osztrák-birodalom a magyarok nélkül nem tudta leverni sem az olaszt, sem a németet; az erőszakon és a magyarok gyűlöletén épült osztrák-birodalom ellenségei e birodalom népének gyűlöletét vitték harcza és győztek. Hamis eszméket hiába vernek be a népek lelkébe. Az osztrákok hiában találtak fel és propagáltak egy csomó eszmét hazánk népei között, hogy az összbirodalom iránt a lelkesedést fenntartásák — nem sikerült. Az összmonarchia eszméje nagy veszteségek után rövid idő alatt végképpen kimúlt.

És oda jutottunk, a hol 1848-ban állottunk, a forradalom előtt A nagy veszteségek észretéitették Ausztriát s a magyarokat kibékítette. Elismerete az országhoz való tulajdonjogukat és abban a szabad rendelkezést. És a magyarok ismét csak régi szerelmükhez, ideáljukhoz tértek vissza, az 1848-ban megkezdett építmény felrakásához fogtak. Szabadság és egyenlőség volt ismét a jelszó. Építkezni a kor követelményei szerint, hogy az épület minden igényeknek megfelelhessen, ez volt újólág kifejezett szándéka és akarata. 1865-ben kezdette meg az új munkát és azóta rajta nagy kitarással dolgozik. Házára, államára felirta, hogy az magyar tulajdon, az volt és annak kell lennie mindig.

Talán hazugság volna a magyar államon ez a felirat: M a g y a r o r s z á g , m a g y a r t u l a j d o n ? Talán képes volna-e valaki annak jogosultságát megdöntő? Talán a felirat nem felel meg az állam ezeréves történetének, annak, hogy ebben az államban a magyarok hegemoniája mindig létezett? Az események ismátlék egymást. Nemzetiségeink, a melyek 1848-ban az osztrákok által felbujtogatva siettek a magyar nemzeti szabad állam kiépítését megakadályozni, 1865-ben szintén régi ideáljukhoz tértek: ismét megakadályozni

az új építkezést s a felosztást vinni keresztül minden áron. Nekik nem kell közös tulajdon, nekik nem kell egyenlőség a jogban és szabadság a polgár tetteiben, hatalmas, jól épített erős állam, a mely megoltalmaz és éltet, hanem külön terület, apró parcella a nagy birtokból, hogy elkallódjék s idegen kezekre juthasson. És valamint 1848-ban a magyar fegyverrel a kezében építkezett, úgy most is meg kell védnie az államépitményt ezen támadók ellen, csakhogy most fegyvere nem a kard, hanem a törvény, a melylyel sújt és a melynek tisztelete a műveit világban kötelező.

És Ausztriában is megismétlődnek az események. Neki Sedan nem volt elég leczke; neki a sok, csapás és a sok veszteség még nem volt elég nagy. Ő is ott kezdi, a hol elhagyta: nemzetiségeink harcában az állam ellen bátorítólag lép fel, és kitartásra ösztönzi őket. Az osztrák ostobaság megmérhetetlen. A magyar nemzetnek nemzetiséggé való lefokozása, a magyar hegemónia megsemmisítése és Magyarországnak a nemzetiségek között való parcelláris felosztása Ausztria végfelbomlását vonná maga után. A hazai nemzetiségek programjának realizálása után annyi időre sem volna szükség, mint a mennyi 1848-tól 1865-ig eltölt, és Ausztria a múlt hagyományai közé tartoznék.

Mi volna az annyifelé szétfolyó különböző elemekkel? Mi volna az összekötő kapocs, a lelkesítő ideál V Ki tartaná fenn az alkotmányosságot, a szabad eszmék szeleteit, ha a magyar nem volna? Hol volna az erő, a vezér, a tekintély, ha a magyar meggyengítették? Az események következményeikben is megismétlődnének, de nagyobb katasztrófákban. A kifelé gravitáló egyes fajok becsületére, érdekeire, egyéni surlódásaira épített állam saját alkatrészeire bomlónék szét és beállana az a sokat jósolt katasztrófa, Ausztria felbomlása, felosztása, a melyből feltámadás többé nem volna. A folyamokba beömlő patakok vizét többé nem lehet kiválasztani. Ebben a közös államban csak a magyar áll rokon nélkül, azért ennek a közösségben élő két államnak az egyedüli talpköve ő. Ez az igazság.

A magyar állam nemzetiségi mozgalmában íme a k é t i r á n y, az egyik állam f e n n t a r t ó, a m á s i k á l l a m-

bomlasztó; az egyik épít, a másik gátul szolgál a munkában. Az egyiknek törekvése: egészben megtartani azt, ami van és a szabadelvűség alapján tovább fejleszteni; a másiknak akarata: felaprózni azt ami van és parcellánként eladogatni. Az egyik vérrel szerzett tulajdonában rendet, jólétet akar teremteni, a másik zavart és békétlenséget.

A nemzeti magyar állam és a nemzeti-ségi állam két iránya ez.

III.

A magyar mindig ott volt, a hol a jog és a szabadság harczot indított a szolgaság ellen. A mióta a vallásujítás utat nyitott a szabadabb gondolkodásnak és a szabadabb eszmék a francia forradalom révén Európaszerte hullámokat vetettek, a magyar nemzet egy perczig sem tántorodott el a szabadság és a humanitás követésétől. A népek természetes jogainak védője és előmozdítója volt. Tanúságot tehetnek erről az európai népek. És különös, hogy az ő harczaiban a szabadság zászlója alatt meg nem segítette senki.

Most sincs ellenkezőképen. Egy nép, a mely a saját jogán, a saját erején, a saját államában a szabad eszmék, az emberiség magasabb érdekeinek szolgálatában összetett vállakkal dolgozik, körül van véve irigy gyei, rosszakarattal és ellenséggel.

A magyar nemzeti állam eszméjének sok külső ellensége van, pedig egyiktől sem kér semmit.

Ellensége első sorban Románia, mely az újonnan alakult államok között a legboldogabb lehetne. Sajnálkozni lehet azonban nagyzási hóbortján és benne a politikai erkölcsök teljes elvadásán és sülyedésén.

Senki sem vádolhat szeretetlenséggel a román állam iránt. Eddigi irataimból mindenütt az aggodás tör-eid ezen állam jövője, függetlensége miatt. Mert én a függetlenség biztosítását nem úgy fogom fel, a hogy ez Romániában divatban van: egy irányban a kény-szer-zubbonyg merésznek lenni, más irányban a legnagyobb fokú gyávaságot árulni el. És különösen merész nek lenni ott, a hol az felesleges, a hol támadás nincs, és gyávának lenni ott, a hol támadás van, oly politikai ostobaság, a minőt a ma született politikustól sem vár-

hatunk. Ezt a tételt nem fogjuk megmagyarázni. Ha I. Károly király nem lett volna annyira bölcs, körültekintő, népéért tűrő és dolgozó, Románia függetlenségének tíz éves jubileumát sem ülhette volna meg.

Románia államférfiai között ma is a fanarióta erkölcs uralkodik. Konstantinápoly görögsége megmégmételtyezte Románia erkölcsseit talán századokra. Hol van divatban valahol ma a világon: játszani a szóval, a meggyőződéssel? Mondani egy ügyben ma igent, holnap nemet; tಂಬolni ma ellene, holnap őrjöngeni mellette. Ezeknek láttára hová lesz a néperkölcс? Hol van az még a világon, bármely némileg civilizált államban, hogy a párt, mint ellenzék, mindig antidinasztikus, a kormányon mindig dinasztikus? hogy a párt ma kalandor, idegen államokba betőő politikát csinál, holnap a kormányon elítéli azt! Romániában a törvénytisztelet, a loyális az ellenzéken ismeretlen erény; a kormányon a hatalom megtartása szempontjából szükséges valami. Az ellenzék aláássa a királyi tekintélyt, a törvények tisztetét és nem realizálható ígéretekkel fanatizálja a szenvedélyeket, hogy a kormány működését lehetlenné tegye; holnap a kormányra jutván, a hatalom megtartása szempontjából mindazt elítéli. A fanarióták harcza ez a hatalomért közbül a szenvedő néppel.

És Károly király? A forradalmat mindig kikerüli; bölcsen kormányra hívja a dühöngő pártot, hogy a hatalom átnyújtása révén a szenvedélyeket lecsillapítsa s hogy nála a törvénytiszteletet biztosítván, egyúttal lehetlenné tegye. Ez a játék örökös. Catargiu a konzervatív ma a forradalommal legyőzi Bratiant, a liberálist; holnap Sturdza a forradalom proklamálásával legyőzi Catargiut, holnapután ez ugyanazon az utón ismét kormányra jut. A tegnapi dinasztikus kormányelnök, Catargiu ma az ellenzéken antidinasztikus, egy év múlva pedig vezetni fogja a parasztságot Sturdza és a királyi palota ellen.

A romániai fanarióták ezen alkotmányosdi játékában mindig ott van az erdélyi kérdés. Az ellenzék mindig követeli hol a diplomáciai, hol a fegyveres beavatkozást az „elnyomott“ erdélyi testvérek érde-

kében. Pénzt, lelkesedést áldoz; felkorbácsolja a szenvedélyeket, hirdeti a beavatkozás szabadságát az idegen államok ügyeibe. Tegnap Sturdza az ellenzék vezére így cselekedett, és ma, mint kormányelnök ezt a tényt ország-világ előtt a leghatározottabban elítéli. Catargiu is így cselekedett, és így fognak cselekedni az utódok nyomról-nyomra. Ez a fanarióta erkölcs Romániában. Románia férfiai a közmorállal megegyeztetőnek tartják az idegen államügyekbe való nyílt beavatkozást, a hit és elv csereberéjét, a naponkénti köpenyforgatást.

A román államférfiak nagyzási hóbortjukban a fejükbe vették, hogy a román állam a világon lélegző összes románok protektora és a protektori jogok gyakorlását sürgetik. Hát én valóban nem tudom miféle hatalmi gyengeségünknel fogva kapott ez a nézet lábra. Mert, ha ezen álmódók ebbeli jogukat gyávaságuknál fogva ki nem terjesztették az orosz alattvalókra, Beszarabiára, lehetett volna nekünk is annyi erőnk, bennök ezt a nézetet megsemmisíteni. Diplomáciai gyengeségünk, az ellenségnek kicsinylése, talán a diplomáciai nagyképűsködés, vagy a rosszindulat a magyarság iránt, ezt a nézetet állandóan táplálta. Ha a magyar, a francia, a német stb. nem gyakorol protektorátust az idegen államokban lakó fajbelieikre, úgy kellő nyomatékkai meg lehetett volna győzni annak idejében a román államférfiakat is, hogy az efféle protektorátusi hajlam, ha komoly, könnyen az állam függetlenségébe kerülhet, a mi kissé igen nagy ár volna egy kis szereplési viszketegségért.

És a fejükbe vették a román államférfiak azt is, hogy a magyar sokkal műveletlenebb faj, mint a román; hogy Keleten a román faj van hivatva kultúrát terjeszteni. Ez lehet jól megokolt nézet, a mi ellen senki sem fog hadakozni, különösen a magyar nem, miután a magyar Keleten magának semmi efféle szerepet fenn nem tartott, valaminthogy efféle tervekkel még senki sem vádolhatta. Elég neki a maga területe. Hát ha Románia ezt a hivatást magában valóban érzi, ám éljen annak, őt ebben az ő igen szép missziójában senki sem fogja megakadályozni, különösen a magyar nem. Csak-hogy ezek a román államférfiak tovább mennek, azt hirdetvén, hogy a magyar kultúra a román kul-

túra megsemmisítéséretör, és komolyan követelik, hogy a magyar állam a saját területén a magyar kultúra fejlesztését szüntesse be s álljon be a román kultúra terjesztői közé. Ez a nézet azért nem nevetséges, mert komoly.

Ebben a banda-bandában szeretnők megtalálni a logikát. Ha a magyar faj műveletlenebb, mint a román, akkor ez kétségtelenül erősebb is, amaz bizonyosan gyengébb. Ha pedig a magyar gyengébb mint a román, akkor mi oka van az erősebbnek félni a gyengébbtől és egész Európát segítségül hívni fel ellene? Tovább menve, ha Romániának a román kultúrát nemcsak a maga területén, de egész Keleten joga van terjeszteni, vajjon minő okoknál fogva volna a magyai attól a jogtól megfosztható, hogy Ő a maga területén a magyar kultúrát ne fejleszthesse és kötelezve a román kultúra terjesztésére? Szóval a román államférfiak keresztényies felfogása szerint mindenki lehet úr a maga portáján, csak a magyar nem.

Ilyen beteg agyra mutató nézetek felkarolása által Románia belehajszolta magát egy áldatlan harcra. a melyben saját jobb ügyre méltó erőit elforgácsolja, míg a magyar kultúrájával tovább és tovább halad.

A román állam mindenféle képzelt okoknál fogva ellensége a magyar nemzeti államnak. Ez hozzá még háládatlanság is. A magyar nemzet a maga modern államát 1848-ban kezdte megépíteni. 1865-ben a munkát újólág megindította. A román függetlenség 1878-beli királysága későbbi. A magyar államnak ez ellen nem volt kifogása. Szomszédságában megalakult az új állam a saját nemzeti intézményeivel és a magyar nem látott benne ellenséget, hanem szívesen üdvözölte. És most? Most a román államférfiak azt követelik, hogy a magyar rombolja le a régibb intézményeit, mert nekik utjukban állanak és építkezzék újból. Sőt Európa elé viszik dolgukat, mint igazságos ügyet.

Bár a magyar ügy a román támadásokra sok rokonszenvvel is találkozott Európában, látható volt a nagy ellenséges indulat is.

A magyar nemzeti államnak a saját érdekében tehát nemcsak b e n n , d e k ü n n is vannak feladatai.

IV.

Van-e ezekután tehát nálunk nemzetiségi kérdés?

Nagynevű államférfiak azt állítják, hogy nincs. Wekerle, mint miniszterelnök, N. Bányán választói előtt oda nyilatkozott, hogy hazánkban nem ismer nemzetiségi kérdést.

Hogyha ezen nagynevű magyar államférfiak álláspontja helyes volna; hogyha a magyar államban nemzetiségi kérdés nem léteznék, akkor a magyar állam a legszilárdabb alapokon nyugodnék. Csakhogy a magyar államban van nemzetiségi kérdés, a mely a magyar államot a maga alapjaiban támadja meg, úgy hogy az állam kénytelen védekezni a támadók ellen abban a kérdésben, a melynek létezését a nagy államférfiak kétségbe vonják.

És azok, a kik azt állítják, hogy hazánkban nincs nemzetiségi kérdés, ebbeli igazukat az 1868-ki nemzetiségi törvénnyel igazolják úgy vélekedvén, hogy a törvényhozás a nemzetiségi kérdést hazánkban megoldotta.

Az 1865-ki válaszfeliratokban ez áll:

„Fiúi háládattal köszönnvén Felsőgednek előrelátó gondoskodását és áthatva a számos törvényhozási megoldást igénylő feladatok fontosságától, kötelességünknek ismerendjünk azoknak egész figyelmünket és lelkiismeretes közremunkálásunkat szentelni, bizton remélve, hogy sikerülend minden tekintetben oly törvényhozási intézkedéseket megállapítani, melyek az ország minden osztályai, nemzetiségei és vallásfelekezetei jogosult kívánalmainak méltányos teljesülését eszközölve és érdekeik kellő számbavételén alapulva, a haza-

fias közremunkálásnak önkénytes és lelkesült működését biztosítadják.“

A királyi leirat a törvényhozás ezen szándékát „örömmel“ vette tudomásul.

A magyar törvényhozás tehát az újabb alkotmányosságot megnyitó első nyilatkozatában elismerte a nemzetiségi kérdés létezését és ígérkezett oly törvényhozási intézkedéseket megállapítani, a melyek a nemzetiségeket kielégítve, azok „lelkesült működését“ a haza javára „biztosítadják.“

Ezeket az intézkedéseket a magyar törvényhozás az 1868-ki 54. ik törvenyzikkben meg is állapította; a nemzetiségek lelkesült közreműködése azonban elmaradt.

És valamint a kérdés tagadói az 1868: 54. t.-cikkre hivatkoznak, úgy azok, a kik a nemzetiségi kérdést létezőnek hirdetik, szintén arra a törvényre mutatnak, mint olyanra, a mely a nemzetiségi kérdést meg nem oldotta, mert a nemzetiségeket a legtávolabbról sem elégítette ki és a haza javára azok „lelkesült és önkénytes közreműködését“ nem biztosította. — Valamint az egyik fél a nemzetiségi kérdést ezen törvény által örökre elintézettnak állítja, a másik fél ugyanabból a törvényből a nemzetiségi kérdés kiélesítésére a legáltalmasabb fegyvereket kovácsolja. Mikor a nemzetiségeket érdeklő fontos ügyek elintéztettek, az 1868-ki törvényhozást bezáró trónbeszédben a korona így nyilatkozott:

„Magyarország és Erdély egyesítése a bevégzett tények sorába emelkedett.

„Ekként Szent István birodalmának épsége oly mértékben lett érvényesítve, minőnek az ország több mint három század óta nem örvendhetett.

„Reményijük, hogy nem magyar ajkú híveink teljes megnyugvásukat találják azon tudatban, miszerint az alkotmány minden honpolgárnak a szabadságot és az anyanyelv fejlődését egyaránt biztosíthatja.“

De azért a nemzetiségek még sem nyugodtak meg.

Mi hát a tény? A tény az, hogy az 1868-ki nemzetiségi törvényt sem rendelkezéseiben, sem végrehaj-

tásában nem találják elegendőnek és méltányosnak azok, a kiknek a számára az megkészült. Érdekeiket, jogosult kívánalmaikat nem tartják ama törvény által kielégítve és zászlót bontattak és küzdenek azért, hogy a dolgok rendje ebben a kérdésben megjavíttassék.

Tehát van nemzetiségi kérdés. Ezt a kérdést felmutatják a nemzetiségek; van programjuk, céljuk, a mely a nemzeti állam programjával és céljával homlokegyenest ellenkezésben áll. A nemzetiségi kérdés tényleg az egyedüli, a mely a magyar államra nézve fontos, mert a jelenlegi magyar nemzeti állam konstrukcióját támadja meg.

Mit foglal magában ez a nemzetiségi programra?

1848-ban május 15-én Balázsfalván a program a következőkben volt körvonalozva:

1. Önálló román nemzet és annak függetlensége.
2. Önálló független egyházi szervezet.
3. Román nemzetőrség.
4. Önálló román tanügy az elemitől az egyetemig.
5. Erdély számára új alkotmány.

1843-ben a magyar szabadságharcz leveretése után a követelések már fokozottabbak és határozottabbak. Az Olmützben időző császártól a románok kérik:

1. Az osztrák államokban lakó összes románoknak egy önálló nemzetté egyesülését az osztrák kormánypálcza alatt mint az össz állam integráló részét.

2. Önálló nemzeti közigazgatást politikai és egyházi tekintetben.

3. Rövid alatt való összehívását egy általános nemzeti kongresszusnak azért, hogy az egész nemzet magát konstruálhassa és pedig akként, hogy

a) magának egy nemzeti főnököt választhasson;

b) szerveztessék egy nemzeti közigazgatási tanács, melynek neve román szenátus legyen;

c) választassák egy legfőbb egyházi főnök, kinek a többi nemzeti püspökök alá lennének rendelve, a kit 0 Felsége erősítene meg.

d) 0 Felsége vegye fel a románok „nagyhercege” czímét. stb. stb.

A nemzetiségi politikusok programjaik megalkotásában soha sem voltak tekintettel arra, mi kivihető és

mi nem. Az 1849-ki programm a politikai hóbort netovábbját árulja el. A román nép két vallásfelekezetből áll, (gör. katolikus és gör. keleti); a két felekezet egy egész századot kitevő véres harczban állott egymással s ma is az a viszony áll fenn közöttük, a mi a kutya és macska között ismeretes, akkor vájjon miféle „legfőbb egyházi főnökről“ beszélnek a román irányadó férfiak, a ki alatt a „többi nemzeti püspökök állanak.“ Ls vájjon mi az a „nemzeti püspök“, gör. katolikus-e, vagy gör.-keleti, és a legfőbb egyházi főnök is milyen vallású volna? Itt bizonyára egy új, egyesített nemzeti vallásról lehet szó, a mely pápájának azt a „főnököt“ ismerte volna el, a kit nem is az egyházi tagok, hanem a felállítandó „nemzeti kongresszus“ választana. Ezek a politikusok annyira benne voltak már a „nemzeti“ dolgokban, hogy ma guknak mindig csak „nemzetit“ követeltek, nemzeti papot, kongresszust, királyt, sőt talán nemzeti feleséget, bort és kenyeret is.

1895. augusztus havában Budapesten tartott nemzetiségi gyűlés politikai irányát a következőkben állapította meg:

„1. Magyarország néprajzi viszonyaira és történelmi fejlődésére való tekintettel Magyarország nem lévén olyan állam, a melynek a nemzeti jelleget egyetlen egy nép adhatja meg, hanem olyan, a melynek állami jellege Magyarország népeinek csak egységessé alakult összeségétől származhatik, a Magyarorszában lakó románok, szerbek és tótok az adott néprajzi viszonyokból és Magyarország történelmi fejlődéséből Szent István koronája integritásának megóvása mellett mindazt a konzekvenziát le kívánják vonni, a mely Magyarország egyes népei fönrtartása és fejlődése szempontjából az államkormányzatra nézve szükségesnek mutatkozik.

2. A magyar államnak a néprajzi viszonyokból és történelmi fejlődésből keletkezett természete kizárja azt, hogy egyetlen egy népnek, a mely niég csak a lakosság többségét sem teszi ki, volna szabad magát az államiság attribútumaival felruházni. Csak Magyarország népeinek összesége van feljogosítva arra, hogy magát az állammal azonosítsa. Ennélfogva az, amit magyar nemzeti állameszmének akarnak nevezni, ha az államiság telteleleit egyetlen egy, kisebbségben levő népre kívánja ruházni és így Magyarország többségben levő egyéb népeit a birtokba vett államhatalom segítségével a maga szolgálatába akarja állítani,— ellentmondás Magyarország néprajzi viszonyai és történelmi fejlődésére.

dése ellen és egyszersmind veszélyeztetése is a többi, Magyarországon többségben levő népek létfeltételeinek.

Elhárítása végett e veszélynek, a mely már tetteleg is készül Magyarország többségben levő egyéb népeinek létfeltételeit megsemmisíteni, — Magyarország románjai, tótjai és szerbjei, a külön nemzetiségi programjuk fenntartása mellett szövetkeznek arra, hogy minden törvényes eszközzel megvédik nemzetiségüket, remélvén, hogy hasonló érdekből a magyarországi ruthének és németek is csatlakozni fognak a szövetséghez, mert ez a szövetség nemcsak, hogy nem törvényellenes, hanem éppen törvényes eszközökkel kíván Magyarország viszonyának természetes bázist biztosítani. Nemzeti alapnak a vármegyebeosztás keretén belül való nemzeti autonómia tekintendő.

4. E szövetség nem zárja ki azt, hogy minden nemzetiiség, saját külön viszonyai keretében fejlődésre törekedhetik és ebben az irányban a szövözetkezett nemzetiségek egymásnak kölcsönös támogatást ígérnek.

5. Magyarország nem magyar népének a nyelvhatárok szerint teljes szabadság biztosítassék, úgy hogy az illető autonóm területeknek (megyék, városok, községek) a nemzeti nyelvnek törvénykezési és közigazgatási nyelvvé tétele által, az illető nemzeti jellege adassék meg. A hol pedig keverednek a nyelvek, ott a megyék könnyebb közigazgatás végett nyelvhatárok szerint arrondáltassanak.

6. Ez álláspontból kifolyólag a románok, tótok és szerbek az 1868. évi úgynevezett nemzetiségi törvényvel meg nem elégedhetnek. E törvény, úgy látszik, csak a külföld kedvéért hozott, a nemzetiségek iránt való állítólagos tolerancia takarója gyanánt. Tényleg nem tartják meg és illuzórius. Míg a törvény érvényes, mi respektálni fogjuk, mint olyant, de követelni is az államhatalomtól, hogy a nemzetiségek javára egyenjogúság alapján kibővítsék. Ha valaha a nemzetiségek a parlamentbe bejutnak, törekedni fognak a jelenlegi törvényt e programra alapelvei értelmében megváltoztatni. Kivált arra fognak törekedni, hogy az államnak Magyarország népei kultúrfejlődését magába foglaló kötelessége a legnagyobb pontossággal teljesüljön.

7. A magyarországi nemzetiségek szomorú helyzete az, hogy a törvényhatóságban részt nem vehetnek. Minthogy Magyarországot egyetlen nép birtokának tekintik, az államhatalom a magyar parlamentnek nemzeti képviselő jellegét kívánja adni. Ebből az álláspontból kiindulva, Erdély számára igazságtalan választási törvényt teremtettek, de a szorosabb értelmében vett Magyarországon érvényben lévő választási törvény értelmében is a választói kerületeknek olyan a beosztása s a választói névjegyzékeket úgy állítják össze, hogy a nemzetiségi választók kiszorítva és kifosztva érzik magukat, magukon a választásokon pedig a nemzetiségi választók-

kal szemben az adminisztráció közegei oly horribilis pressziót és erőszakot alkalmaznak, hogy ilyesmi a civilizált Európában elő sem fordulhat. Ilyen állapotok mellett, a mikor a szent választói jog illuzóriussá tevődik, a szerbeknek, tótoknak és oláhoknak, mint pártoknak egyelőre tartózkodniuk kell a parlamenti választásokon való részvételtől.

8. Ezzel kapcsolatban kívánja az oláhok, tótok és szerbek szövetkezése az általános, közvetetten, egyenlő és titkos választói jog behozatalát, a választókerületek igazságosabb beosztását és a választásokra kiható közigazgatási befolyásolás megszüntetését.

9. Miután Magyarországon a szövetkezeti és egyesülési szabadság joga törvénybe iktatva nincsen és az erre vonatkozó elévült és határozatlan kormányrendeleteket az adminisztráció közegei önkényesen magyarazzák és kezelik, úgy hogy a nemzetiségeknek egyesülési szándékai minden képzelhető akadályal találkoznak és rájuk nézve a szövetkezés! és gyülekezési jog úgyszólván nem is létezik: a nemzetiségek szövetsége a gyülekezési és egyesülési jogra vonatkozó világos demokratikus törvény alkotását fogja alkalmazni.

10. Miután a jelenlegi rendszer részéről a törvényileg biztosított egyházi és iskolai autonómiák a kormányhatalom önkényes beavatkozásai által egészen illuzóriussá tétetnek: a nemzetiségek szövetsége a törvényileg biztosított egyházi és iskolai autonómiák respektálását és az autonómia fogalmának teljesen megfelelő kibővítését követeli.

11. Miután Magyarországon az esküdtszékek fenséges institúciója kivételképen csak sajtóügyekre nézve áll fenn s ezenkívül a sajtóbírósgok székhelyei szándékosan akkép határozottak meg, hogy nem magyar sajtóügyekben a nemzetiségekkel ellenszenvező magyarok Ítélnék, a kik a nem magyarok nyelvét még csak meg sem értik, a mit az esküdtszéknek Nagy-Szebenből Kolozsvárra való átvitele is bizonyít, ami az intézményt meghamisítja és élet a nemzetiségi sajtónak minden szabadabb mozgása ellen irányítja, úgy hogy ezek számára a sajtószabadság úgyszólván] semmivé váljék, vagy a sajtó bíróságoknak oly városokban való elhelyezését követelik, a hol a sérelmes tolmácsolási rendszer nélkül is az illető sajtóterméknek eredeti nyelvén való tárgyalása lehetővé válik, vagy pedig az esküdtszéki intézmény teljes eltörlését s a sajtóügyek a rendes bíróságokhoz való utalását.

12. Miután Erdélyben kivételes sajtótörvény van érvényben és a szorosabb értelmében vett Magyarországon is a kauzció-kényszer a sajtószabadságot korlátozza, a nemzetiségek szövetsége korlátlan, sajtószabadságot tartalmazó, egységes törvényt követel.

13. Míthogy a románok, tótok és szerbek szövetkezése azt akarja, hogy a szabadság minden téren biztosíttassék, ezért

első sorban a vallásszabadságért száll sorompóba. Ebből az álláspontból kifolyólag minden törvényes eszközzel törekedni fog a meghozott egyházi politikai törvények revisiójára annyival is inkább, mert azok egyrészt népek nemzeti élete ellen irányulnak.

14. Kívánják, hogy érdekeiket egy, a korona által kinevezendő miniszter képviselje, éppen úgy a mint Horvát-Szlavonország is egy tárczanél leüli miniszter képviseli.

15. Az oláhok, tótok és szerbek szövetségét kitűzött céljaik elérése végett az egységes vezetés ezéjából is az oláhok, tótok és szerbek kiküldöttei által választott bizottság fogja képviselni, a melyben minden nemzetiség négy-négy taggal lesz képviselve.

16. E bizottság feladata lesz a fegyelmezett szervezkedés végrehajtása, valamint az, hogy időről-időre minden alkalommal közös tiltakozást bocsásson ki az állam mostani hatalmi tényezőinek elnemzetitlenítő politikája ellen.

17. A bizottságnak ügyelni keli arra, hogy az egyes nemzetiségek közt egyetértés legyen és minden elkerültessék, ami ezt az egyetértést befolyásolhatná.

18. Hogy a nagy európai közvélemény, a mely Magyarország nemzetiségi viszonyairól nincs eléggé tájékozva, ez irányban tiszta képet nyerjen, a bizottság törekedni fog arra, hogy az európai sajtóban tájékoztatást adjon.

19. A kongresszus periodikus időközökben összejön és a bizottságot, bizza meg a helynek és időnek megjelölésével és az összehívási teendők elvégzésével.

20. A vezető bizottság a kongresszus legközelebbi üléséig a helyzetet kimerítően feltüntető emlékiratot szerkeszt, a mit ő császári és királyi felségének felterjesztenek.

21. Az esetre, ha a kiküldöttek összejövetelét megakadályoznák, úgy az e programba felállított alapelvek szolgálnak az oláhok, tótok és szerbek nemzetiségi politikájának zsinórmértékül.“

A felsorolt három programon kívül minden évnél megvolt, a maga gyümölcse. Egyhamar számot adni nem tudnánk a különböző időkben egyes körök, pártok és komiték által termelt számtalan nemzeti programról. Ez a három azonban leginkább megmutatja a nemzetiségiek eszejárását.

És a háttérben lappang még Papin Ilárián programja 1860-ból Dakó-Romániáról, a következő tartalommal:

1. A román ideál az összes románoknak

egy politikai testben való egyesülése, az az Dakó Románia.

2. Dakó-Románia állana: a mostani Románia, Besszarábia, Bukovinából; Erdélyből a Tiszáig, vagyis a Niszter. Duna és Tisza között álló területekből

Tehát van egy nyílt és egy rejtett cél, a nyílt célnak elérése után következnek a másik. A hazai programok, a foederatív állam realizálása után Dakó-Románia.

Az ellentét a magyar és nemzetiségi eszme között tehát nagy. Az egyik irány a másiknak nyílt ellensége. Az egyik a másikat kizárja. A nemzetiségi programul alapjában támadja meg a magyar nemzeti államot.

Más kérdés az, jogosult-e ez a támadás, vagy nem V Van-e történeti alapja ennek a politikának, vagy nincs? A tény az, hogy a nemzetiségi politika a magyar nemzeti állam helyett nemzetiségi államot akar létesíteni, tehát az államot a maga fundamentumában támadja meg. És a siker nem attól függ, hogy vájjon melyik párton van az igazság, a jog, a történeti múlt, hanem attól, hogy hol van a többség és hol van a kitartó szívósság a harcban, a következetes haladás a cél felé és minden akadálynak a lerombolása bármely eszközzel. A siker lerombol minden történeti múltat és megsemmisít minden jogot, az igazságot pedig kigúnyolja.

Létezik a nemzetiségi kérdés. A míg ezt a kérdést külföldről támogatták és irányították a liga és az Urechea-féle emberek, a nemzetiségek jelesebbjei is segítettek s magyaroknak leküzdeni a bajt és a kérdést azon alakjában megsemmisíteni. A hazai románság jelesebbjei magát a románságot, a románság hazafiságát és becsületét látták megtámadva abban a harcban, a melyet egyes külföldi kalandorok támasztottak és folytattak a magyar állam ellen. Azokat kivéve, a kik ezen külföldi kalandor politikusok kitartott ágensei gyanánt viselkedtek, mindnyájan egy véleményben voltunk, hogy a nemzetiségi mozgalom belügyi kérdés, a mi közös belső ügyünk, a melyet sikeresen csak is keblileg, mindnyájan jóakaratóval és becsületes munkájával

fennálló alkotmányunk törvényes határai között oldható meg. És abban a véleményben voltunk, hogy a míg a hazai kalandor elemek támogatásával ezen külföldi hajsza és nyomás tart, addig a belügyi kérdés rendezését meg sem kezdhjük. A fődolog tehát a külföldi nyomást közös erővel megsemmisíteni, a kitarított hazá-
áruló elemeket elszigetelni, ártalmatlanná tenni, hogy aztán egymással akként beszélhessünk, a mint a testvér a testvérrel beszélni szokott. A politikai kalandoroknak ezen lefegyvereztetését a brüsszeli békekongresszus megkezdette volt, a sor most rajtunk van, hogy a szédelgő belső elemeken erőt tudjunk venni és őket ártalmatlanná tegyük.

V.

Nemzeti állam, nemzetiségi állam!

Ez volna a kérdés.

Azt hiszem nincs ma dologismerő egész Európában, a ki azt állítaná, hogy ez az állam megalapításától fogva a mai napig ne lett volna magyar. Az állam sok katasztrófát szenvedett át de sem a török, sem a német uralom alatt ez az állam nem szűnt meg magyarnak lenni.

Ez az állam tehát minden izében magyar nemzeti állam volt mindig és ma is csak az; ezt hirdeti a történeti múlt, ezt az alkotmány ma.

Ámde jelentsük ki, hogy az ezer esztendő történeti múlt semmi. Az ezer esztendő múlt ma már óság, a mi egy jövőre nézve irányadó nem lehet. Ez az állam ma alkotmányos. Egy alkotmányos államban sok minden meg van engedve. Az állampolgár bármit akarhat, és, ha erőre tesz szert, az alkotmányos jognál és erőnél fogva bármit is keresztül vihet. Támadhat ember és alakulhatnak pártok, a ki és a melyek az államnak más kormányformát, más jelleget akarnának adni. Támadhat ember és alakulhatnak pártok, a ki és a melyek a parlamentáris kormányzat helyett, az abszolutisztikus formáért csenghetnek, sőt még arra is vállalkozhatnának, hogy az ország függetlenségét korlátozzák, vagy egészen feladják. Ha mindezen törekvések a most érvényben lévő alkotmány korlátai között a többség akarata által érvényesülnek, természetes a történeti múlt megmarad a történelemben megörökítve és az új dolog megkezdí a maga jövőjét, a miből ismét történeti múlt válik. Az eddigi anyakönyvvezetés pártolói hiában hivatkoztak a történeti múltra, az új reform azt a történeti múltat sutba tette és haladott tovább a maga

útjain. Ha szabad egyik kérdésnek történeti múltját megbolygatni, akkor szabad a másikat is kérdőre vonni. A reformok jogosultságát senki sem vonja kétségbe. Csakhogy az érvényességhez megkívántatik az, hogy a fennálló alkotmány rendelkezései szigorúan betartassanak.

Támadhatnak tehát emberek és pártok akár a nemzetiségek, akár a magyarok között, szóval a magyar nemzet-testben, a melyek az állam jellegének a megváltoztatását írhatnák fel zászlójukra, magyar nemzeti állam helyett nemzetiségét követelhetnének és az egész rendszert abban a nemzetiségi állam követelményei szerint megváltoztatni akarhatnák. Ez szabad, ez az állampolgárok joga, a mit az alkotmány biztosít. Keresztülviteléhez nem kívántatik más, mint az alkotmány követelményeinek betartása, a parlamenti többség, tehát a nemzet akarata és a korona szentesítése.

És akadtak is emberek és létezik is párt, kik és a mely a magyar nemzeti állam jellegét meg akarják változtatni, a magyar nemzeti államot a nemzetiségi állam rendszerével óhajtanák megajándékozni. Csakhogy ezek a küzdők az alkotmányos alapot kirúgták lábaik alól. A hazai szélsősködő nemzetiségi elemek politikai ezéljaikat az alkotmányosság kikerülésével, idegen, külföldi hatalmak segélyének igénybe vételével akarják megvalósítani, tehát az erőszak útján, a minnek a jogosultságát a civilizált világ el nem ismeri. A forradalomnak, az erőszakhoz való folyamodásnak más helyt meg lehet és megvan a maga jogosultsága, de alkotmányos államban nincs. Ha egy törpe minoritásnak akár az alkotmányos államban, akár egy törvényszerűen rendezett egyletben, társaságban, joga volna céljai kivitele szempontjából az erőszakhoz folyamodni, akkor az állami és társadalmi rend anarchiává fajul és a jog helyét az ököl váltaná fel. A mi szélsősködő nemzetiségi embereink tervüket ezzel az ökölrel akarnák végrehajtani. Ebbe bele nem mehetünk sem mi nemzetiségiek, sem a magyarok. Nekünk az állami rendet, a törvényes alapot, a mi közös kincsünk, az ököl ellen meg kell védelmeznünk. Saját, fajbelieinket a törvények tiszteletére kell utasítanunk.

Ámde tekintsünk el a szélsősködők által követett

eljárástól, a mely a törvényes alapot és a köteles okosságot nélkülözvén, soha célra nem vezethet, lássuk mi a mi érdekünk és mi biztosítja ennek az államnak a fennmaradását, a n e m z e t i , vagy n e m z e t i s é g i jelleg?

Előre megjegyzem, hogy nem a hazaáruló, hanem a hazafias aggódó polgár álláspontja ez, a ki az állam fennmaradásáért és annak függetlenségéért feláldozza az életét. A kiindulási pont: a magyar államot akár nemzeti, akár nemzetiségi jelleg mellett, a maga kompakt egészében, függetlenségében fenntartani, sőt a megfelelőbb jelleg mellett műveltebbé, hatalmassá és egyáltalábari boldogabbá tenni. A kiindulási pont tehát nem az: a magyar nemzeti állam helyett nemzetiségit alapítok, a mely a magyar szupremáciát megsemmisítvén titkos céljaihoz közelebb visz: megcsönkíteni az állam függetlenségét, vagy bekebelezni azt idegen államtestbe. Mert azokkal, a kik a magyar nemzeti államot a nemzetiségi jelleggel akarják agyon ütni azért, hogy annak roncsaiból külön ideáljukat, külön nemzeti egységes államukat megalapítsák, tehát a kik az új rendszerrel az államot darabokra akarják szétszaggatni s a maga egészében megtámadni, a maga függetlenségében és önállóságában megsemmisíteni, azokkal szóba állani nem lehet, azokkal szemben a jelenlegi alkotmány a magyar nemzeti állam teljes erejét és hatalmát igénybe kell venni, hogy törekvéseiket és céljaikat megsemmisítsük, őket pedig ártalmatlanokká tegyük.

Arról a pártról, mely az államnak nemzetiségi jellege mellett küzd s a mely a magyar szupremáciát megsemmisítendőnek tartja, ne tegyünk fel ilyen vakmerőséget, tételezzünk fel becsületes szándékot, azt, hogy ők a magyar állam népeit az állam jelenlegi határai között az új rendszerrel még boldogabbá óhajtának tenni.

Fennállhat-e ez az állam, mint nemzetiségi?

E kérdés elbírálásánál ne vegyük tekintetbe azt sem, hogy voltaképpen semmi okunk az állam-jelleg megváltoztatására, mert hisz az ezer esztendő múlt arról tanúskodik, hogy a nemzeti jelleg bevált, és hogy a magyar szupremácia, még sem volt olyan tűrhetetlen, h sz alatta a nemzetiségek nagyon is megsaporodtak és nagy erőre tettek szert, a magyarok pedig a hazát

fenntartó küzdelemben számra nézve leapadtak. Az állam nemzeti jellege a tűzpróbát kiállotta és a civilizált. világnak biztosítékot nyújthat, hogy ezentúl is az emberiség legmagasabb érdekei szerint fog élni.

Fogadjuk el a szélsőségek nemzetiségi álláspontját: „A magyar nemzeti államban mi jövevény nemzetiségek megsaporodtunk, erőre tettünk szert, a hazát alapító magyarok pedig aránylag megkevesbedtek. A csirke kikeléskor a tojás-héjat, mely őt megvédte, megrepeszti, összetöri azt, mi is összetörhetjük az állam jellegét, a mely minket eddig megvédte. Megsaporodtunk: tehát mienk az állam; kitöröljük a magyarok nevét a telekkönyvből s a birtokot közös használatunkba átvesszük.“

És lennének összesen nyolcz főbirtokosok, u. m. magyar, német, tót, román, ruthén, horvát., szerb, vend És az egyes gyűjtő név alatt még lappangna vagy nyolcz önállóságra gravitaló nemzetiség, u. m. izraelita, szász, sváb, örmény, cigány, hozzávéve mindezekhez még a szláv elszarjadzásokat is Mert hogyha nemzetiségi államról lesz szó, akkor sem a zsidó, sem más nem lesz bolond, hogy akár a román, akár a magyar nemzet-testbe beolvadjon, hanem meg fogja tartozni külön a maga individualitását, a mit esetleg ha a főbirtokosok el nem ismernének, a nemzetiségi államban még mérgebb alakban teremtenék meg a nemzetiségi kérdést. Ha a kisebbek önálló nemzetisége el nem ismertnék, akkor a nemzetiségi állam nem volna igazságos s abban a nemzetiségi államban a nagyobb halak a kisebbek elpusztítására törekednének.

De mondjuk azt, hogy a nyolcz főbirtokosnak a kisebb aspiránsok semmiféle kellemetlenséget nem okoznának, a nemzetiségi államban meghúznák magukat s köszönettel fogadnák a nekik nyújtott morzsákat.

Hogy fogják a nyolcz nyelvterületi felosztást végrehajtani, hol fog megkezdődni a magyar, a román stb. nyelvterület és meddig terjednek ki majdan határai? Mi lesz azokkal az idegen elemekkel, a melyek a román nyelvterületbe fognak esni. azokkal a németekkel, szászokkal stb., a kik a román nyelvterületen fészkelnének? Kénytelenek volnának a román kanton nyelvét és tör-

vényeit elfogadni? Vagy a magyar nyelvterületen levő románok tartoznának az iskolában, a közigazgatásban a magyarok nyelvét megtanulni? Hisz akkor ismét ott volna a nemzetiségi kérdés; a régi vád hogy a magyarok a románok ellen törnek, hogy megfosztják az anyákat gyermeküktől s az iskolában megmagyarosítják, hatalmasabban volna bebizonyítható, mint ma; a régi szenvedély és gyűlölködés még magasabbra csapna fel. Nincs a magyar államnak egyetlen megyéje, a melyben idegen elemek ne lakoznának. A nyelvterületi kikerekítés egyszerűen földrajzi lehetetlenség. Minő lesz az államnak központi igazgatása, közös törvényhozó testülete, a nyolcz nyelv, és a többi külön frakció mellett? Mi lesz a nemzetiségi államnak az ideálja, célja?

Azok, a kik a nemzetiségi államról prédikálnak, sokat emlegetik Schweitzot. Ha három nemzet boldogan élhet egy kis területen, miért ne élhetne nyolcz nemzet boldogan egy nagyobb területen? Ha az olasz, a francia és a német a kis Schweitzban a maga alkotmánya alatt fejlődni képes, miért ne tudna fejlődni a nyolcz nép a leendő nemzetiségi államban?

Helvéciára ne hivatkozzék senki; a helvétákat a mi népeinkkel összehasonlítani nem lehet. Helvécia köztársaság és határait Európa védi. A helvéták öntudatos, műveit, hazaszerető állampolgárok. Nem gravitálnak semerre. A schweitzzi francia az elvérzésig fog küzdeni a Franciaország elleni csatában, ha ez a francia részt bekebelezni törekszik. A helvétában az államalkotó és fenntartó tudat erős. Nem megvesztegethető, nem áruló, a maga hazaszeretetésében nem megtántorítható.

A magyar állam területén létező nemzetiségek felszínén tomboló egyénei ilyen erényekkel nem dicsekedhetnek. A most tomboló elemek, a legelső alkalommal, minden gondolkodás nélkül, elárulják a hazát, ha erről van szó, hogy saját fajuknak némi előnyt biztosítsanak. A román agitátor előtt például ez a fogalom: h a z a, értéktelen semmi, ha arról van szó, hogy a fajnak, vagy a román államnak némi szolgálót tegyünk. Ha ma, vagy holnap a román hadsereg átlépné határainkat, hogy hazánkat leigáza, a most felszínén mozgó nemzetiségi államot követelő hazafiak

oda állanának és a leigázásban segédkeznének. A tót agitátorok épen így cselekednének. Mindezek előtt ez az állam és ez a terület csak arra való, hogy rajta sebet üssenek; a cél az ártás, a gyengítés, a megsemmisítés, nem a fenntarthatás és a megizmosítás.

A schweitzzi nép vezetőit összehasonlítani a mi nemzetiségeink vezetőivel — együgyűség. Sem látkör, sem tapintat, sem lelkiismeret, sem megbízhatóság. De még a megfelelő társadalmi műveltség is fogyatékos.

Mi lesz azokkal az elemekkel, ha egy nemzetiségi államban összeverődve szabadjukra lesznek hagyva? Ki fog nekünk, Európának biztosítékot szolgáltatni, hogy mi a civilizáció, a béke emberei leszünk? Hogy nem fogunk többé marakodni és megszűnik a nemzeti-ségi kérdés? Hogy ezt az államot fenntartjuk s nem fogjuk különböző ideáljainkhoz képest szétszaggatni? Ki az a férfi a most élő nemzetiségi mártírok közül, a ki azt mondhatná magáról, hogy a nemzetiségi államot meg tudja teremteni? Talán Húrban, Stefanovics, Rác vagy Lukács, a kik kitűntek, mert a törvényes rend ellen foglaltak állást, de a kik a rendes állami életben volnának közönséges emberek, a minők milliók élnek észrevétlenül?

A magyar állam, mint nemzetiségi, egyszerűen lehetetlenség. Ha felállítatnék, a faj és a pártszenvédély, a bomlás országa volna. A babiloni torony esete megismétlődne azzal a különbséggel, hogy a szétmenő elemek kanócokkal gyűjtanak meg az európai békét.

Becsületes állampolgár a hazáját ilyen experimentációknak ki nem teszi. Becsületes állampolgár küzdeni fog az ilyen törekvések ellen. — A magyai', mint államalkotó faj, mely a hazában többségben van, soha sem íg semmiféle ilyen bomlasztó munkát támogatni, s mi, a nemzetiségek komolyabbjai, tartozunk a magyar fajt ebben a küzdelemben támogatni.

A nemzeti jelleggel ezer év óta fenntartottuk az államot és megtartottuk nemzetiségi individualitásunkat is. Így kell tennünk a jövőre is. Ámde a viszonyok megváltozásával miként? ez itt a kérdés.

VI.

Az a kérdés merül fel, hogy a magyar nemzet igyekezett-e megfelelni azoknak az ígéreteknek, a melyekre nézve 1848 bán a „szabadság“, az „egyenlőség“ és a „testvériség“ jeligéi alatt kötelezettségeket vállalt? Valósággal átértett, a vérébe és a húsába átment eszmék voltak-e azok, avagy csak üres szavak, a melyeket ajkunkra veszünk, hogy embertársainkat azokkal megcsal hassuk? És adósa maradt-e valamivel a nemzet a hegemoniája alatt álló nemzetiségeknek? Ez volna a kérdés, A nemzetiségi méltányos igények kielégítése a magyar törvényhozások állandó gondjai közé tartozott.

A nagy Wesselényi Miklós 1848. augusztus 24-én a felsőházi indítványok 51. száma alatt előforduló következő javaslatot tette:

„A román ajkúak ügyében hozandó határozat.

„A felsőház kifejezi, s az alsó házat is barátságosan felszólítja annak kifejezésére: miszerint a házak s az összes törvényhozás, a honunkban lakó különböző fajnak s ajkúak, s azok közt az oláhok, vagyis románok iránt rokon s testvéries érzettel viseltetik; velők a nemzet minden megosztható jogait szívesen megosztja; az alkotmányos közös szabadság, s jog és kötelezettségbeli egyenlőség által, sorsukat úgy, mint érdekeiket a saját magáéihoz kívánja csatolni s azokat az alkotmány oltalma alatt állóknak vallja. Ezen nyilatkozatnak testté tétele végett felszólítja a ház a ministeriumot, miszerint terjessze a házak elébe, mint törvényjavallatot a következőt: T ö r v é n y j a v a l l a t . A hon román ajkú polgárainak nyilvánult aggodalmái s óhajtásai tekintetéből rendeltetik: „1. §. A görög egyesült és nem egyesült vallású polgárok a többi keresztény vallásokkal s vallásbeliek-

kel az egész honban egyenlő jogokkal bírván, az eddigi Erdélyben is az egyesült úgy, mint nem egyesült valásnak, egyházi dolgaik felett, a felelős ministeriumnak alkotmányos felügyelete alatt szabadon rendelkezessenek.

„2. §. Ezen egyházi belügyek folytáról szóló jegyzőkönyveiket szerkesszék magyar és román nyelven.

„3. §. Elemi iskolákban is a tanítás nyelve román lehet, a magyar nyelv a mellett taníttatván.

„4. §. A román ajkú községekben a falusi jegyzők által vinni kellető jegyzőkönyvek román és magyar nyelven szerkezendők.

„5. §. A román nyelven írt kér-, köt- s más magány oklevelek mindenhol elfogadandók, hogyha latin betűkkel s orthographiával írvák, — mi a 2-dik és 4-dik §-ban érdeklött jegyzőkönyveket illetőleg is értendő.“

A nemzetiségekkel való elbánásban a Wesselényi Miklós szelleme vonul végig a törvényhozások munkálatain. Megadni mindent, a mi a nyelvet, a vallást, a szokást csak biztosíthatja s a szabadságot, a jogok élvezetét az állampolgárok között az egyenlőség elvének alapján egyformán osztani meg.

Így járt-e el a magyar törvényhozás¹?

Az 1848-ki LX. tczikk minden urbért, dézsmát, minden szolgálatot „örökösen“ megszüntetett.

Az 1848-ki Viliik tczikk kimondja, hogy „a magyar állam lakosai, minden közterhet, ki'lönbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik.“

A két törvény láthatólag örökre eltörölte a magyar nemzet, a magyar nemesség által élvezett előjogokat és kiváltságokat, és azokat egyenlő mértékben kiosztotta a hon polgárai között.

Következett a felekezeti kérdés. Az 1848-ki XX-ik tczikk 2. §-a kimondja. „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és vi-

szonosság állapíttatik meg.“ Ugyanez a t.-czikk a gör.-keleti felekezet hiveire is vonatkozik, kiknek „vallásbeli és iskolai ügyeik iránti intézkedési“ joguk biztosított.

Mindezen törvényeket az 1867-től kezdődő törvényhozások megerősítik. Nemcsak megerősítik de kitágítják.

Az 1868-ban hozott 38. t.-cikk 58. §-a kimondja: az elemi iskolában minden gyermek saját anyanyelvén nyerjen oktatást. Az erre vonatkozó 17284/879. számi miniszteri utasítás pedig megszabja: „Az elemi népiskolai tanítás központjául az anyanyelv szolgál.“

Az 1868-ki nemzetiségi törvény a nem magyar ajkúak nyelvének használatát biztosítja. A sajtó egyenlően szabad.

És így tovább. Mivel maradt a magyar nemzet adósa tehát a nemzetiségeknek? Mit ígért a nemzet, a mit eddig be nem váltott volna?

A magyar nem tartott fenn a maga számára semmiféle külön jogot, semmiféle külön kiváltságát. Azon, hogy az állam jellege magyar s hogy annak megfelelően a kormányzatban a magyar nyelv érvényesül, az ezer éves múlt, a történeti jog alapján senki sem ütközhetik meg.

A nemzet a nemzetiségek természetes létjogának biztosításánál figyelemmel volt az állam egységére. Csak annyit nyújtott, a mennyi az állam integritását nem veszélyezteti. Az állam kiépítésében a nemzet nem indulhatott ki az egyes fajok, az egyes csoportok, érdekkörök óhajtaiból, s az államot nem lehetett egyoldalulag ilyen mozgó alapokra fektetni. És nem lehetett külön minden egyes fajnak autonómiáját kiépíteni, mert akkor mi történt volna az egészszel, hová lett volna az állam, az egység?

Ária törekedett, hogy az erők összeforrasztása által az állam jövője biztos alapokra fekdjék. Az állam egysége hatalma és ereje másként nem volt elérhető, mint az erők tömör egyesítése útján. Nem segíthette tehát elő a külön faji nemzetiségi aspirációkat, a szeparát különféle érdekalakulásokat, miután mindezek a nemzetegységet, az államegységet, az államerőt, az erőkifejtést a legnagyobb mértékben veszélyeztette. A nemzet azonban ebben a gondos és lelkiismeretes munkájában nem a fajgyűlölet, a féltékenység vagy az ártani akarás, nem az uralkodási hajlam, az elnyomási vágy által volt

vezéreltetve, mert hisz a kit gyűlölünk, a kit el akarunk nyomni, annak nem biztosítunk általa addig soha nem élvezett jogokat; azzal nem osztjuk meg szabadalmainkat, hanem megfosztjuk a jogoktól, a fegyvertől, a me-
Iveket. ellenünk fordíthat és használhat; a nemzetet ebben a munkájában az egyenlő szabadságokat élvező állampolgárok haza-és alkotmány-szereteten nyugodó államegység vezette, tehát nem kicsinyes faji súrlódás és okvetetlenkedés, hanem egy magasabb állami érdek és állami cél, a melyeket, sajnos, nemzetiségeink még meg nem értettek s a melyekhez kicsinyeskedő gondolkodásuknál, az abszolutizmusban megmételtyezett érzésüknél fogva, felemelkedni nem tudnak.

Ez a korrumpált gondolkozás az államegységre, az államerőnek fejlesztésére irányuló munkában a nemzetiségek ellen irányuló ellenséges támadást fedezett fel. A helyett, hogy a megosztott jogok értékét felfogva, elfogadva és megbecsülve erejüket a nemzetiségek is a magas állami egység érdekében használták volna fel, nem, hanem az adott jogokra támaszkodva körülkerítették magukat s a körülkerített helyekről magát az államegységet döngetik. Ők tehát a megosztott jogokat nem arra használják fel, a mire azok adva voltak; a megosztott szabadság és a jog nem az államegység érdekében használták fel, hanem ellenkezőleg, annak meggyengítésére.

Mi következik ebből?

Az-e, hogy a magyar állam és nemzet talán nem tett volna eleget az 1848-ban hirdetett eszméknek? hogy a szabadságot és az egyenlőséget a maga szervezetében ne realizálta volna eléggé?

Nem! Az előadottakból az következik, hogy a nemzetiségek a magyar nemzet által nyújtott jogokat nem méltányolták eléggé; hogy a történeti múltra, az ezer éves történetre épített, állameszmét felfogni nem képesek; vagy annak nyílt, ellenségei; hogy az adott jogokat nem az állameszme megszilárdítására, hanem az állameszme megdöntésére találják elégteleneknek. Ezért a harcz.

Ezeknek konstatálása után mi volna a teendő? Vájjon az-e, hogy a nemzet ezen partikuláris érdekek

előtt meghátrálva feladja ezredéves múltját? Az államjelleget megsemmisítse és megsemmisítse ideálját partikuláris érdekekért? Átengedje a tért azoknak az elemeknek, a melyek ezt az államot vérrel meg nem szerezték és vérrel fen nem tartották; a mely nem a saját alkotásuk, tehát valami nagyon nem is szerethetik?

Nem! A teendő az, hogy a nemzet visszaszorítsa, megtörje, megsemmisítse az államjelleg ellenségeit, vagy magához édesítse s a maga számára megnyerje a szétágazó elemeket, általánosítsa és feltétlenné tegye a jogok és a törvények tiszteletét, összeforrasztván az összes erőket, elméket egy ideálban.

Ez a magyar nemzet feladata. Nehéz feladat. De ha a magyar felszabadította nemzetiségeit, azok között, szabadságait, jogait, kiváltságait kiosztotta, a mire kötelezve nem volt, arra már kötelezve van, hogy a felszabadítottakat megtanítsa a törvény, a jogok tiszteletére s szeretni a jogokat és szabadságokat adó alkotmányt, a mi nélkül rabszolgák volnának ismét.

VII.

Az államjellegnek, a nemzeti államnak tehát a nemzetiségek nyílt ellenségei. A két irányzat egymással elkeseredett harczot vív, az erők összetömörülése helyett, az erők szétágazása, szétforgácsolása következett be. Ezt a szerencsétlenséget meg kell szüntetni.

A ki a magyar állam fennállását, épségét, jövő hatalmát óhajtja, annak kötelessége e kérdésben közremunkálni. És jól jegyezze meg magának a nemzet, hogy a magyar állam jövője attól függ. mely mértékben tudta a maga számára a nemzetiségek közrehatását biztosítani; mely mértékben tudta azok erejét az állam elleni harczban megtörni. A nemzetiségek nem veszithetnek semmit, rájuk nézve a magyar, a német, az orosz állameszme, a szabadság és a szolgaság egyenértékű. A románság az osztrák abszolutismusban, a jogtalanság korszakában, a rendszer dicsőítői közé állott be, ma a magyar alkotmányosság szabad korszakában, a szabadságot és a jogot kigúnyolja.

Sokat beszéltek és beszélnek nálunk a nemzeti ségi kérdés megoldásáról, az államellenes irányzat megtöréséről.

Különösen forrongásba jött az országos közvélemény a bukaresti támadások folytán, mikor nálunk a múlt években, a memorandum per következtében szinte kenyértörésre került a dolog.

Az izgatás nyíltan folyt, nem is csináltak titkot belőle, hogy a harcz a magyarság kipusztítására, az állameszme megsemmisítésére irányul. Különösen a sajtó dühöngött.

Nem lehet azon csodálkozni, hogy az itt-ott már bomló rend miatt aggódó törvényhatóságok a kérdést, tárgyalni kezdték. N ó g r á d m e g y e törvényhatósága volt az első, a mely a nemzetiségi izgatások meggátálása iránt törvényhozási intézkedést kért. Javasolja is, hogy az 1848-ki XVIII. t.-cikk novellaris utón akként módosíttassák, hogy az idegennyelven szerkesztett sajtótermékek előleges cenzura alávettesenek, úgyszólván, hogy a kivételes állapotok kivételes eszközöket kívánnak. Ennyit tudott javasolni összesen az oly fontos kérdésben.

És ezzel országszerte megindult a kérdés tárgyalása. Figyelemmel kísértem ezt az országos forrongást és sajnosán konstatálhatom, hogy az minden eszme nélküli volt. A feliratok a bombasztikus hazafias ires ömlengések határait alig lépték túl. Maga Budapest megelégedett azzal a kijelentéssel, hogy az izgatók megbüntetésére a legmesszemenőbb intézkedések teendők. De hogy az intézkedések határa mégis meddig terjedjen, vagy hogy azok minő természetűek legyenek, erre nézve az ország első törvényhatósága már tanácsokat adni nem tudott. Legtöbb törvényhatóság a törvényhozás boleses égére apellál. Első tekintetben Arad városa, a mely feliratában azt mondja: „milyenek legyenek azok a törvények, a törvényhozás bölcseségére bízunk.“

Alaposabban és kimerítőbben fogta fel a kérdést K o l o z s m e g y e. Kéri és javasolja:

I. a) Miután a bttkv a sajtó útján elkövetett államellenes visszaélést csak úgy bünteti, ha egyenes felhívás történik büntett vagy vétség elkövetésére, az izgatok pedig rendszerint úgy menekülnek, hogy azzal védekeznek, miszerint egyenes felhívást nem intéztek: módosíttassék a bttkv. 172. §-át akként, hogy a ki a 171. §. után meghatározott módon az állam magyar volta, vagy a törvény ellen, vagy a hatóságoknak törvényes hatáskörükben kiadott rendelete, meghagyása, határozata ellen gyűlölségre vagy engedetlenségre izgat: két évig terjedhető államfogházzal és ezer forintig terjedhető

pénzbüntetéssel büntetendő. Ugyane § második bekezdése akként módosítandó, hogy ne csak a nemzetiségek elleni, hanem a magyar nemzet elleni izgatás is büntetessék.

b) M ó d o s í t a n d ó a s a j t ó r e n d t a r t á s akként, hogy kötelezni kell a hírlapszerkesztőségeket és kiadókat arra, hogy a kéziratokat legalább hat hónapig megőrizzék, hogy ezek segítségével a szerzők kipuhathatnak legyenek s így strohmennek ne szerepelhessenek; továbbá ki kell mondani, hogy ha valamely hírlapban három év alatt kétszer jelennek meg oly állam- és nemzetellenes cikkek, melyek sajtóbírósi elítélést vonnak maguk után, ezen hírlap szerkesztőjének és kiadójának abbéli joga, hogy politikai nyomtatványokat szerkesztszen, illetve kiadjon, öt évre felfüggesztetik.

e) a romániai sajtó és pénzsegélyek ellen postarendőri intézkedések teendők; minden román hírlaptól, mely államellenes tendenciájú, a postaszállítás joga elvonandó.

d) a román pénzüzetek ellen teendők intézkedések. Az erdélyi részekben 22 ily intézet van 1½ millió alaptőkével. Ez intézetek belélete ellenőrzés czéljából kimondandó, hogy a közkereseti intézetek igazgatóságaiban, vagy felügyelő bizottságaiban, a közig, hatóság egy kiküldött taggal legyen képviselve.

e) A hitel rendezési eljárás kiveendő a törvényszékek hatásköréből és szakközvegekre bízandó akként, hogy ezek ott, hol a helyi viszonyokkal a rendezés ellentétben nem áll, az hivatalból kezdeményeztessék és vitesék keresztül a birtokosság költségén.

11. A n e m z e t i s é g e k e g y e n j o g ú s á g á r ó l szóló törvény módosítandó. Kimondandó, hogy a magyar korona területén, Horvátország kivételével, az összes hatóságok kötelesek úgy a belső ügyvitelnél, mint az írásbeli érintkezésnél az állam nyelvét használni és hogy a törvényeknek minden ezzel ellenkező intézkedései hatályon kívül helyeztetnek.

b) Az 1868. IX. t.-cz. oly irányban m ó d o s í t a n d ó , hogy a két gör. keleti egyház nemzeti jellege eltöröltessék.

c) az iskolákra vonatkozólag-kimondandó, hogy érettségi bizonyítványokat csak az e célra alkotandó állami vizsgálóbizottságok adhassanak.

d) Csak állami képezdéket végzett egyének bocsáttassanak néptanítói pályára.

e) Az 1868. 38. t.-cz. fogantósítandó.

f) Az 1874. XXXVIII. t.-cz. revíziója alkalmával a választó kerületek méltányosabb beosztása s a vagyoni census mértéklése és az értelmi census megállapítása.

Huszonöt törvényhatóság Kolozs megye feliratát pártolja; nyolcz, köztük Hunyad- és Szolnok-Doboka vármegyék, a részletes eszközök és módok megválasztását ismét a képviselőházra bizzák, a mi annál különösebb, mert a két megye helyzeténél, saját tapasztalatainál fogva kétségtelenül bő anyaggal szolgálhatott volna a képviselőház helyesebb informálására.

Nyitra megye Romániával szemben erélyes eljárást, a tótok között Csehországból szitott izgatás ellen pedig szigorú intézkedéseket követel.

Heves megye a kolozs megyei javaslat pártolása mellett a szemináriumoknak s különösen a görög nem egyesült papnöveldek és a lelkészek anyagi helyzetének javítását ajánlja. Zólyom megye hasonlóan Heveshez. A papnöveldekre, a tanárookra nézve megerősítési jogot vegyen az állam igénybe, a papokkal szemben pedig a kinevezéssel vagy választással szemben gyakorlandó vétő jog. Egyesülési és gyülekezési jog szabályozása. Jó állami közigazgatás.

Mindezen javaslatok mellett a képviselőházhoz még önálló feliratok is érkeztek, a melyekben a kérdés megoldása szorgalmaztatik. Így:

Csanád megye. A nemzetiségi mozgalmakra való tekintettel az 1848. XVIII. t.-cz. novellaris úton módosítandó akként, hogy a nemzetiségi sajtó időlegesen előzetes censura alá vétessék. A felekezeti iskolák államosíttassanak.

Gömör megye. A fenálló állami kapcsolat megbolygatására irányuló nemzeti izgatások közbüntettek és illetve kihágásoknak nyilváníttassanak s rájuk a rendes bűn

fenyítő eljárás alkalmaztassák a btkv. XI. f. módosításával.

P o z s o n y m e g y e azt mondja: Tekintve, hogy a tót népet izgatók hajtogatják a nemzetiségi izgatásokkal szemben intézkedéseket kér.

S z i l á g y m e g y e szintén oly intézkedéseket kér, hogy a sajtószabadság örve alatt a magyar állameszme ellen büntetlenül izgatni ne lehessen.

Sp. I. oly irányú intézkedéseket kér, hogy a lapszerkesztők kötelesek legyenek a személyes megtámadást magukban foglaló cikket tartalmazó lapszámtól egy példányt a megtámadottnak megküldeni. Hasonlóan a röpiratokból. Az álnév alatt való írás, vagy anonim használata csak tudományos, vagy dologi tárgyú cikkekuél engedtessek meg, személyi támadásoknál nem.

F o g a r a s m e g y e azon kérelmét, hogy a nemzetiségi izgatások megfékezése céljából az erdélyi részeken az állami közigazgatás hozassék be, pártolják: Pozsony m., Nógrád in., Székesfehérvár v.

Fogarasmegye kérelméhez csatlakoznak, de tekintettel arra, hogy a nemzetiségi izgatások nemcsak Erdélyben, de az egész országban el vannak terjedve, s tekintve hogy Erdélyre az anyaországtól elkülönítetten intézkedések nem tehetők: a közíg, rendezését illetve az állami közigazgatásnak az egész ország területén leendő államosítását kérik: Debreczen, Kecskemét és Arad városok, továbbá Veszprém vm.

Z e m p l é n m e g y e kéri az 1840. XT. t.-cz. oly irányú megváltoztatását, mely szerint a Magyarországon elhelyezett összes katonaság parancsnokságai úgy a hatóságokkal való kezdeményező, vagy válaszoló levelezéseiknél, mint a polgárok beadványai elintézésénél kizárólag a magyar nyelvet legyenek kötelesek használni.

S z i l á g y m e g y e Zemplén fennebbi felterjesztéséhez hasonló kérelmet intéz.

A törvényhatóságok eszmefoglalatja a nemzetiségi kérdésben összesen ennyi. Kétségtelen a legszegényesebb külsővel birna, ha Kolozsmegye törvényhatósága több fáradsággal és ismerettel nem kezeli a kérdést.

Mindezen kérvények 1895. márczius 29-én a képviselőház 455 üléséből az összminiszteriumnak adattak

ki „figyelembevétel végett.“ Abban a vélemény-vagyok, hogy a „figyelembevétel“ a figyelemre méltók hiánya miatt talán egészen elmarad. Nem kicsinylem én a törvényhatóságok hazafias felbuzdulását, tanácsát azokban a kérdésekben, a melyek az államot oly közletről érdeklík és nem tagadom el szakavatottságát sem, hiszen az események saját területükön játszódnak le, könnyen vonhatják le tehát a következtetést, könnyen adhatnak tanácsokat és könnyen ajánlhatnak a bajra orvosszereket is, azonban annak kijelentését, sem mulaszthatom el, hogy ebben a fontos kérdésben a törvényhatóságok a tanácsadásban nagyon fukar módon viselkedtek, a mi arra vall, hogy a tanácsadók a kérdés mélyére hatolni, azt alaposan tanulmányozni elmulasztották. Hát a törvényhozás honnan mentse azt a sokat emlegetett „bölcse ssé get“, ha az informatorius közegek a megfelelő információt, és szakvéleményt megadni elmulasztják? A törvényhozás maga. úgy gondolom, leginkább érzi, hogy ebben a kérdésben valamit tenni kell, azonban alulról éppen azt várná, hogy számára a kellő anyag, a kellő útbaigazítás megadassák éppen azok által, a kik az eseményeket a helyszínen megfigyelik és átélík.

A nemzetiségi kérdés ma már szünetel. Ezt a szünetet azonban nem lehet a megadásból kifolyó helyzetnek tekinteni. A nemzetiségek aspirációja egy kegyelmi tény által meg nem fojtható. És a miért percznyileg a harcz szünetel, senki se hajtsa le fejét pihenőre gondolván, hogy az áldott béke talán beköszöntött. A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai és kötelességei állandóan fennállanak.

A helyzetet legjobban illusztrálja a bukaresti Adevéru:

„A megkegyelmezést — mondja — különfélekép magyarázták. Sokan azt hiszik, hogy a magyar kormány és az osztrák-magyar monarchia vezető körei arra a meggyőződésre jutottak, hogy a monarchiára nézve semmi jó sem származhatik az oláhokkal való ellenségeskedésből, úgy hogy egy új korszakot kell a magyar állam politikájának a nemzetiségekkel szemben inaugúrálnia.

„Ha ez a gondolata a magyar kormánynak — amelyről azonban nekünk nincs tudomásunk, — akkor ez jó gondolat. De

meglehet, s nagyon valószínű, hogy a magyar kormány a megkegyelmezést mint kísérletet, az izgatott kedélyek lecsillapítására, tisztán a magyar állam érdekei előmozdítására akarta felhasználni. A magyar államférfiak ugyanis azt remélik, hogy az oláhok, megszabadulva a börtönből, egyszerűen lerakják fegyvereiket és megelégedve eddig szerzett hírnevükkel, békés úton kísérlik majd elérni azt, amit erőszakkal el nem érhettek.

„A mi véleményünk, akik nem vagyunk őrjöngő sovíniszták, az, hogy a harcnak, amely jelenleg az oláhok és magyarok között dúl, meg kell szűnnie. Mind a két nemzetnek érdekében van, hogy egymást megértse. A terjeszkedő és fenyegető pánszlávizmusként egy hatalmas és szolidáris nemzet-csoportosulást kell találnia itt a Kelet és Nyugat találkozási helyén. Ez a létfeltétele nemcsak a magyar államnak és a mi államunknak, hanem magának a Nyugat civilizációja és politikai szervezeteinek is.

„Világos azonban, hogy ily egyetértés nem jöhet létre csakis engedmények útján. A románok nem rakhatják le fegyvereiket, ameddig jogos kívánalmaikat nem teljesítik és amíg a magyar állameszme egyenlő a nemzetiségek nemzeti jogainak megsemmisítésével.

„Valamint áldás volna a civilizációra nézve, ha Német- és Franciaország egymással őszintén kibékülne, olyképpen a magyarok és oláhok testvéres illése is az általános békének egyik garanciája volna.

„Itt az ideje, hogy lerakassanak a magyarok és oláhok közötti egyetértés alapkövei, mert az oláhokban most legnagyobb a készség a küzdelmek megszüntetésére. Ila pedig mindez nem történnék meg, ha a vak sovínizmus továbbra is uralná a helyzetet s a magyarok a nemzeti gögjükkel továbbra is visszautasítanák a nemzetiségeket, úgy a küzdelem még nagyobb erővel fog kitörni, mert az oláhok nem hátrálhatnak meg.

„Az oláhok óhajtják a békét, de nem riadnak vissza a háborútól sem.“

Így gondolkodik egy „nem őrjöngő sovínista“ a kegyelmi tény által teremtett helyzetről.

Tehát úgy a magyar, mint a román állam létfeltétele a pánszlávizmussal szemben a szolidáris nemzet-csoportosulás, a két állam barátságos viszonya. Igaz, ezt a magyar nemzet felfogja és méltányolja. De ez az egyetértés a román felfogás szerint csakis engedmények útján következhetik be. „A románok nem rakhatják le fegyvereiket a meddig jogos kívánalmaikat nem teljesítik, és a míg a magyar állameszme

egyenlő a nemzetiségek nemzeti jogainak megsemmisítésével“, különben „a küzdelem még nagyobb erővel fog kitörni, mert a románok nem hátrálhatnak meg.“

Ez a helyzet valódi képe.

Tehát engedményeket kell tenni, a jogos kívánalmakat teljesíteni kell. S melyek volnának azok az engedmények? Meddig terjedhetnének azok s ki biztosítaná a magyar nemzetet arról, hogy a ma nyújtott és elfogadott engedmények holnap is meg fognak felelni a nemzetiségek jogos kívánalmának? S a jogos kívánalmak ma? A budapesti nemzetiségi kongresszus határozataiban vannak lefektetve: A nemzetiségi államtel állítása és megsemmisítése a nemzeti ál-

lamnak. Tehát a magyar-román óhajlás szerint a saját államát a fenyegető pánszlávizmussal szemben akként biztosítsa, hogy bízza magát a hazai szláv népek s a románság jóindulatára kiadván kezéből a fegyvert. Ha a románság a pánszlávizmusban valóban veszélyt lát, akkor minő örült gondolat töle Budapesten a magyarság meggyengítésére, megtörésére a szlávokkal szövötközni, azok ellen a magyarok ellen, a kik a pánszlávizmus útjában kőszikla gyanánt állanak. A román politikában nem az első s nem is az utolsó ostobaság.

S vájjon a pánszlávizmustól való félelmében a magyarnak csakugyan az volna-e a feladata, hogy már előre, mikor a veszély nem imminens, megbontsa államának talapzatát, erőit szétforgácsolja, hatalmát meggyöngítse, szóval nemzeti államát feladja? És tegye meg ezt annál inkább, mert különben a románok még nagyobb erővel fognak támadni? A ki ismeri a magyar természetet, a magyar vért és magyar ideált, az tudni fogja, hogy a magyar csak a saját nemzeti államában akar élni, abban él vagy abban elbukik; és azt is tudni fogja, hogy ettől a gondolatától el nem áll, sem a pánszlávizmus, sem a románság kilátásba helyezett liarczai által. Ha pedig arról lesz szó, hogy nemzeti államát elveszítse, talán inkább elveszti a pánszlávizmus, mint a románság javára, nem szívesen állván be, román közmondás szerint „slugá la dárloagá.“

A helyzet elég világos, a czélok elég tiszták és

határozottak. Senki sem tévedhet az aspirációkat illetőleg. Ebben a kérdésben a béke ki van zárva, a szünet csak arra való, hogy az ellenfél erőt gyűjtsön. És a baj nem mi bennünk van, nem a hazai nemzetiségekben oly mértékben, mint, inkább a román államban. A fekély e kérdésben a román állam ideálja: D á k ó - R o m á n i a . Ezzel az ideállal a román hivatalos világ nem tud megbirkózni, nem tudja megtörni, de nem is akarja. A román közvélemény nem is ura többé önmagának ebben a kérdésben, a pánszlávizmustól van felbérévelve és felbujtogatva. Ez az ideál a román állam veszedelme is.

Ha Románia nem ismeri fel saját veszedelmét abban a harczban, abban az ideálban; ha a román állam nálunk oly könnyelmű játékot űz az ideál felé vezető ut egyengetése által, honpolgáraink hazaszeretetével és loyálisával, a magyar államnak kötelessége megtörni minden igyekezetei, a mely az ideál felé tör. Kötelességünk gondolkodni a módok és az eszközök felől, a melyekkel az államot fenyegető veszélyt elháríthatjuk.

VIII.

Sokat beszéltek és beszélnek nálunk a nemzetiségi kérdés megoldásáról. Mintha csak arról volna szó, hogy megalkossunk egy törvényt, paragrafusokat fűzzünk össze, elveket állapítsunk meg s aztán ketté van vágva minden.

A ki azt hiszi magáról, hogy ő annyira tudós, hogy a magyar államban a nemzetiségi csomót kigombolyítja, az nem ismeri a nemzetiségi kérdést. És ha a törvényhozás odáig sülyedne, hogy a nemzetiségi kérdést a házasságkötés, vagy az anyakönyvvezetés módjára paragrafusokba szedett külön törvénnyel rendezze, felforgatná az államban a rendet, új tápot nyújtana különféle súrlódásokra és az állam ezer éves alkotmányát rombolná szét. Elég bajnak kútforrása az 1848-ki nemzetiségi törvény.

A nemzeti állam feladatai ebben a kérdésben sok felé kiágazók. Négy csoportot lehet ebben a kérdésben összeállítani:

- I. A nemzeti magyar állam teljes kiépítése.
- II. Távoltartása minden idegen külső befolyásnak.
- III. A nemzetiségi állam eszméjének megtörése.
- IV. A hazafias elemek hathatós támogatása és megbecsülése.

Íme a nemzetiségi kérdés megoldásának utjai. Látható, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása egy országgyűlési ciklus feladatai közé nem szorítható, miután az csak nagy lelkiismerettel kombinált munkával érhető el.

A nemzetiségi kérdés megoldása elsősorban a magyar nemzeti állam kiépítésé-

ből áll. A baj nem az, hogy a nemzetiségi kérdés rombol, hanem az, hogy a magyar nemzeti állam nincs kiépítve. A nemzetiségi harcz azért lehetséges, mert a magyar nemzeti állam nincs kidomborítva, fundamentuma még nem elég szilárd, épülete még nem stílszerű, tetőzete pedig ócska még. A nemzetiségi harcz a táplálékot és az erőt a magyar nemzeti állam gyengeségeiből és fogyatkozásaiból meríti.

Nem arról van tehát szó, hogy a nemzetiségi kérdést, mint önálló bajt orvospljuk, hanem arról, hogy a nemzeti állam fogyatkozásait megszüntessük. A míg a magyar nemzeti állam a maga egészében nem lesz megtámadhatatlan önálló szervezet, a melyben az élet a saját melegéből és a saját törvényei szerint lüktessen; a míg ennek az organizmusnak individualitása a köztudatban nem lesz megkövesülve, addig a nemzetiségi kérdés megoldásáról szó nem lehet.

A feladat tehát nagy. De valameddig ez a nagy feladat nem lesz megoldva, a nemzetiségi kérdés létezni fog. Minél gyengébb lesz az ország, mint nemzeti állam, s minél nagyobbak lesznek a fogyatkozásai, a nemzetiségi kérdés annál nagyobb pusztításokat fog végbevenni; minél tökéletesebb lesz a nemzeti állam, annál értelmetlenebb lesz a nemzetiségi kérdés is.

Ez az igazság. A magyar nemzeti állam kiépítése és fenntartása nemcsak európai szükség, nemcsak a történeti múlt folyománya, nemcsak a magyar nemzet kifejezett akarata, hanem a benne lakó nemzetiségek érdeke is. A nemzetiségek némelyike hazánkban a honalapítástól, másika későbbi időktől fogva a magyar nemzeti állam oltalmában és jótéteményeiben részesült; saját vallását, nyelvét, erkölcsét, kis kultúráját fenntartotta és fejleszthette. Mi lenne velük egy bomlás esetén? A szó természetesen csak arról lehet, miként építhető ki a magyar nemzeti állam úgy, hogy a nemzetiségek összes szellemi vagyonukkal abban ezentúl is megférhessenek, hogy nemzetiségi individualitásuk, az addig nyújtott joguk és kiváltságuk megtámadva, megcsönkítva ne legyen? Meg kell találni azt a határt a meddig a magyar nemzeti állam a nemzetiségek természetes jogainak megbolygatása nélkül haladhat, és azt a határt,

a meddig a nemzetiségek a nemzeti állam érdekeinek megsértése nélkül követeléseiket kiterjeszthetik. Szem előtt azonban az állam integritása lebegett csupán. A magyar nemzeti államot nem szabad a nemzetiségek dédelgetésével meggyöngyíteni, hanem a magyar kultúrában való összeforrasztással azokkal a magyar államot meg kell erősíteni.

A négy pontban összetömörített feladatokról fogok szólni a következő fejezetekben.

IX.

Eljutottunk a nemzeti állam nemzetiségi feladatainak részletezéséhez.

És foglalkozni fogunk mindenek előtt azokkal a feladatokkal, a melyek a k ü l ü g y e k b e n háromolnak a nemzetre.

A magyarnak mindig- voltak a külföldön ellenségei. És ott különösen a kultúráját kicsinyelték a nemzetnek. Európai felfogás szerint Ázsia Magyarországgal kezdődött; a nemzet erkölceit és hajlamait Európában ázsiai-nak tartották.

Hát hiszen igaz, a magyar nemzet sok őseredeti vonást őrzött meg; Európában sokáig a saját természete szerint a sajátos hajlamainak élt; az elfoglalt területen a saját szokásai és erkölcei szerint rendezkedett be. a melyek annak idejében az európai kultúrával ellentétben állottak.

Az ázsiai származású magyarokkal azonban mégis megtörtént az, a mi egyetlen ázsiai vándornéppel sem történhetett meg, az t. i. hogy E u r ó p á b a n m a r a d - t a k és Európa közepén megteremtettek és fenntartottak egy államot, a mely ma is a modern államszervezet összes igényeinek megfelel. Az Ázsiából Európába bevándorló népek mindenike visszahúzódott, megsemmisült, mert az európai levegőt megszívlelni nem tudták: a törökök maguk annyi század után most kénytelenek visszahúzódni Ázsiába, mert természetük az európai kultúrát nem vehette be.

Az ázsiai magyaroknak tehát igen nagy becsületére válik az, hogy Európa közepén meg tudtak állani. És nagy jelentőségű a tény. hogy ez az ázsiai nép ezer esztendő után a honalapítás munkáját az európai művelt

nemzetek élénk részvétele és közbecsülése mellett a mil-lenárius kiállítással megünnepelheti.

Azt hiszem, semmi sem bizonyítja jobban az ázsiai eredetű magyar nemzetnek európai rátermettségét annál, hogy tényleg itt van, itt lehet. Ez mindent megvilágít, mindent igazol. Igazolja a nemzet bölcsességét, az európai kultúra iránti nagy fogékonyságát, ízzikái erejét, kiváló bátorságát és önbizalmát, a kor eszméinek felfogásában a gyorsaságot, erkölcseinek, szokásainak az európai kultúrához való átidomításában a hajlamot. Ha mindez hiányzott volna belőle, úgy most valahol a kurdok földén élne saját ázsiai természete szerint, mert az európai kultúra a maga írtjából kifelé toltta volna, a merről jött.

És talán éppen ez az életrevalóság volt mindig a baj, a botránykő. Az volt a baj, hogy a kicsinybe vett, de nagy önérettel bíró ázsiai nép nem hódolt meg semmiféle fölény előtt, hanem megküzdött vele.

Kik terjesztették szét Európában rász híret a nemzetnek? Első sorban az osztrákok, a kik a magyarok vadságáról rémhistóriákat költöttek és a magyarok barbárságáról való hitet rendszeresen ápolták világszerte. Pedig a baj csak az volt, hogy az osztrákok vágytak a magyarok földére, a magyarok pedig azt felelték vissza: nem adjuk!

És kik terjesztik ma is Európában rász híret a nemzetnek? Ismét csak az osztrákok, meg a hazai nemzetiségek, a melyek meg akarnak osztozkodni a magyarok birtokán, de a magyarok ma is csak azt felelik vissza: nem a d j u k .

Tehát a baj nem a magyarok vadságában, miiveletlenségében, erkölcseiben, intézményeiben rejlik, hanem ellenfeleinek roszindulatában és abban az erőben, a mely nem engedi szétkallódni, hanem összetartja az apai birtokot nyomról-nyomra, nemzedékről-nemzedékre. A baj nem a kultúra hiányában és abban volna felfedezhető, hogy a magyarok nem fogják fel európai hivatásukat a modern állami intézmények megalkotása körül, hanem hogy az állam jogait fel nem adják, meg nem csonkítják.

Az emberek jó véleménye sokat használ valakinek,

valaminthogy a rász véleménye nagy ártalmára lehet, így vannak a nemzetek is. Csakhogy itt is áll az, a mi áll a társadalomban a szegényről és a hatalmasról. Egy Oroszország nem sokat bajlódik az európai közvéleménnyel, tőle bizony írhatnak a zszurnalista urak akármit, mert ő azért Szibéria sivatagjait a szabadság apostolai-val továbbra is be fogja népesíteni. És hiában fognak vádaskodni a nagy Németország ellen, hogy Posenből a lengyeleket kitelepíti, a német birodalom rá sem hederit, az államalkotást, a németesítés munkáját továbbra is folytatandja a maga hatáskörében saját ízlése és tervei szerint. És hiában fognak a hatalmas Angliáról, meg a botbüntetésről, a büntetési rendszer brutalitásairól, az angol nyelv kizárólagosságáról stb. írni, mindezen ott és Európában meg sem fog ütközni senki, mert oly hatalmas, humánus népről van szó, a mely előljár ezen kérdésekben Európában.

Hanem ha a magyar nemzetről, a vele perben álló roszindulatú román zszurnalista azt fogja állítani, hogy a maga államában az állam nyelvét hetenként két órán át a nemzetiségek iskoláiban taníttatja, az európai sajtóban nagy ribillió fog támadni és megbélyegzik a magyart, mint vandalt, barbárt, a ki a saját államában ily vakmerőségekre vetemedik. A kis nemzetek ám jól vigyázzanak jó hírnevükre, mint a szegény leány, a kinek egyedüli kincse a becsület; a gazdagokon a világnyelve úgy se fog. A baj addig az volt, hogy a magyar is a gazdagok álláspontjára helyezkedett, ő sem liederített a világ szájára; meg is járta, mikor észretért eliszonyodott a hírtől, a melylyel Európában ellenségeinek jóvoltából dicsekedhetett.

Tehát a magyar állam vigyázzon a hírnevére. És vigyázzon különösen abból a szempontból, mert Európában a nemzet rokonokkal nem dicsekedhetik; azok a szerzett szegény finnrokonok ott az éjszakon nem sokat számítanak a politikában és hangulatot a magyarok mellett csinálni nem fognak. És jól vigyázzon a nemzet erre az európai hangulatra is, mert az igen könnyen hangszerelhető a nemzet ellen éppen annál az egyszerű oknál fogva, hogy a magyar ázsiai. Egy rokon nélküli, egyedül álló néppel szemben a rágalom is me-

részebb és fogékonyabb is. Egy ázsiai népről Európában pedig mindent elhisznek, mintha bizony az emberiség közös bölcsője, az emberiség erkölcsvilágának összes törvényei nem Ázsia talajából sarjadoztak volna ki.

Mi volna tehát a teendő?

Nyugat-Európával, az európai nemzetekkel a barátságot és az összeköttetést állandóan fenn kell tartani.

E tekintetben a diplomácia terén a nemzetre nézve nagy feladatok várnak, igen sajnós, hogy eddig nagyobb eredményeket felmutatni képesek nem vagyunk. Az Ausztriával fennálló jogviszonynál fogva a nemzet utalva van arra, hogy magát a külügyek terén, az állam kihatásában az osztrákokkal egyenlő mértékben érvényesítse. A nemzetnek kötelessége vigyázni arra, hogy ezen külképviseletben érdekei, céljai csorbát ne szenvedjenek s hogy az a külképviselet a nemzet érdekei, célzatai iránt fogékonysággal bírjon, sőt azokkal teljesen tisztában is legyen. A nemzetnek kötelessége volna, ezen külképviselet számára oly egyéneket adni, a kikben nemcsak teljesen megbízik, de a kik a nemzetet hozzá illő méltósággal is képviselhessék; a kik kellő érzékkel bírjanak a nemzet aspirációit illetőleg és érzékenyek legyenek a nemzetet érhető bántalmak iránt.

Ezt az érzékenységet mi a mi külügyi képviselőtünkben eddig sehol fel nem fedezhettük.

A nemzet zászlaját Európaszerte sértegették a nélkül, hogy a mi képviselőtünk ezen megiiitődött volna. A nemzet meg volt hurczolva Európa egyik szélétől a másikig a rágalmak különféle fertőiben, de a mi diplomatáink nem tudott annyi erőt venni magán, hogy legalább abban az országban, a hol a hántás megtörtént a napi sajtóban egy pár felvilágosító szót koczkáztasson, vagy más alakban a nemzetnek némi elégtételt szerezzen. És be voltak vádolva és befeketítve összes intézményeink s a nemzet oda volt állítva ázsiai rabló gyanánt, fosztogatva európai származású nemzetiségeket, elnyomván és megkínózáván őket és a mi diplomatiánk mosolyogva nézte, miként gázolnak becsületében a közös monarchia egyik felének, s úgy tett mintha azzal a féllel semmi köze sem volna. A nemzet ebben a

harcban ki volt szolgáltatva az orvtámadóknak. A mi tekintélyünket bizony a külügyi képviselőt egyáltalában fenn nem tartotta, azt nem emelte, azzal egyáltalában nem is bajlódott.

Eddig, a kik a magyarok közül a diplomácia téren kiváltak, egy-két kivétellel, abból az iskolából kerültek ki, a mely szakított a nemzet tradícióival, érzelmeivel és felcserélték azokat, idegenekkel. És hogy ezek a férfiak mily messzire tudtak elmenni, s mily merészen tudták demonstrálni nemzetellenes érületüket, megmutatta Kálnoky, a kinek dicsőséges külügyministerségéhez tapad a magyar nemzet és állam ellen üzött büntetlen európai hajsza, a ki maga szította Romániában a hecczet s bátorította fel itthon nemzetiségünket a magyar államiság ellen, csakhogy nemzetellenes elveinek diadalt szerezhessen. Azt hiszem ilyen magyarokra, diplomatákra nincs szüksége a nemzetnek; az ilyen magyarok befolyását az állam jól felfogott érdekében ezentúl meg kell törni, el kell szigetelni, mert nagy veszedelmekbe sodorhatják a nemzeti államot.

A nemzetnek feladatai e tekintetben igen fontosak. Gondoskodják diplomata-succrestentiáról és a maga érdekében a hazában állítson fel olyan tanintézetet, a melyben a tudományt a maga teljes egészében az ifjabb nemzedék elsajátíthassa. És elsajátíthassa a nemzeti szellemmel kapcsolatban, a mely feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a nemzeti államnak az érdekeit meg is érthesse és át is érezze.

A bécsi keleti Akadémia tantervét, az abban uralkodó szellemet eléggé nem ismerem. Eredményeit, hatását azonban látom. Megtanulnak benne osztrákpolitikát csinálni, lelkesedni Ausztriáért, annak régi hagyományaiért, de nem tanulják megismerni az új államjogi helyzetet és azt minden ízében respektálni is. Innen van az, hogy a magyar állam közjogi helyzetével a nemzetek még Európában sincsenek tisztában, Európán kívül pedig a „magyar“ már az „osztrák“ rubrikába vezetődik be, a „király“ szó a „császár“ mellett merőben ismeretlen, tehát a közös monarchia egyik fele nem is létezik. Ez így nincs a rendjén. Ha az osztrákokkal közjogi viszonyainknál fogva közösségben élünk és az azért, hogy az 1867-ki egyezés örök időkre, mint

megdönthetetlen közjogi alap fenmaradjon, akkor minden igyekezet oda irányuljon, hogy az 1867-ki paktum minden ízében, teljes szellemében végrehajtsák, hogy az állampolgárok a közös mérték igazságos voltáról át legyenek hatva. Mert ha a közösség arra való, hogy az egyik fél mindig a rövidebbet húzza, az egyik félnek államjogi érdekei napról-napra háttérbe szoríthatóak, úgy az a közös paktum többé nem arra való, hogy az örök időkre szóljon, miután a férget, mely a bomlást előidézi, magában hordja, az állampolgárok panaszaiban, az elégtelenségben s a tudatban, hogy az 1867 ki alap az egyik félnek a megkárosításával tartatik fenn.

A nemzet neveljen magának tudatos diplomátákat, a kik külföldön a nemzeti állam érdekeinek állandó szolgálatokat tegyenek.

És itt az arisztokraczia tehetne a legtöbbet. Arisztokracziánk ifjúsága előtt ez volna a legszebb, a legmegfelelőbb pálya. A nevelés, a műveltség magasabb foka, a rendezett vagyoni állapot, a mi a kenyérért való küzdelmet feleslegessé teszi, a magasrendű családi sok összeköttetés arisztokracziánkat egyaránt a diplomatiái pályára utalja. Ha külügyi képviselőnkben a külföldi nemzetek napról napra fogják magyarjainkat látni és társadalmi érintkezéseikben oly módon, hogy azok közbecsülést és tiszteletet vívnának ki, úgy a magyar név. műveltség és természet abban a mértékben tiszteltei!) és becsültebb lenne s annak a sok barbárságnak, vandalizmusnak, a mit róla a rágalom széthord, még a feltétele is ki volna zárva, nem hogy az azokban való hit világszerte mélyebb és mélyebb gyökeret verjen.

Abban a sajnálatraméltó hajszában, a melyet államunk és a magyar nemzet ellen Európának legfiatalabb nemzete, a román, megindított, kitudódott az, hogy a magyarságnak a külfölddel való összeköttetései nincsenek. Sem a politikában, sem a kereskedelemben, sem a tudományban, sem a művészetben nincsenek. Az a kis ifjú román nemzet, a mely csak tegnap óta él a maga államában függetlenül, európai összeköttetéseinél fogva, a magyart külföldön teljesen el tudta szigetelni. A kezünk ügyében, szinte szomszédságunkban fekvő Olaszországban, nem volt egyetlen emberünk, a ki a célza-

tosan terjesztett rágalmakat visszafojtsa, vagy saját értékekre leszállítsa. Innen kellett embert oda küldeni, hogy a már-már elvesző jó hírnevünket, némileg helyreállítsa. Pedig Olaszország Kossuth és a magyar légiók révén a a nemzet szabad gondolkodását, erényeit eléggé ismerhette.

Elég szomorú állapot. Egy Európa szívében lakó állam az ő intézményeiben, kultúrájában az európai műveit nemzetek előtt majdnem ismeretlen. Ezt első sorban annak az eksklusiv politikának köszönhetjük, a mely sovínizmusával elzárkózik a külföldi érintkezések elől. A magyar kultúra, sem irodalmában, sem a művészet különböző ágaiban nem áll oly magas fokon, hogy az európai még műveltebb nemzetek azoknak kedvéért megtanuljanak egy nyelvet s a nemzet szokásainak, erkölcsének alaposabb megismerése szempontjából nagyobbi időt a helyszínén eltölthessen. A kultúrában fejlettebb európai nemzetek megélhetnek a magyar kultúra nélkül, a magyar kultúra azonban minden pillanatban rászorul a magasabb kultúra vívmányaira, a magyar kultúra tehát csak úgy haladhat, ha az általános emberi haladást figyelemmel kíséri és számbaveszi.

Mi következik ebből. Az, hogy kultúránk mai állásáról, fejlődéséről mi tartozunk Európának beszámolni; mi tartozunk a civilizált világ előtt számot adni munkásságunkról s követelni a művelt nemzetek között a megillető helyet. Kultúránk véka alá való rejtegetésével nem fogunk semmire sem mehetni. A kultúra értéke attól függ, hogy a civilizált világ mennyiben ismeri el annak s annak létele mennyire ment át a műveit nemzetek tudatába.

Ámde hogy egy ilyen érintkezést, Európával fenn tarthassuk, ahhoz a megfelelő kultúra mellett még nyelv ismeret is szükséges. Ennek hiánya az, a mi minket Európától elzár, s a mi arra utal, hogy saját határainkon belül, megfelelő hitkor nélkül, nehézkesen lépdeljünk hol előre, hol hátra felé. A tudományosság gyorsabb haladása ezért nem következik be; erre vezethető vissza, hogy az egyes tudományszakok alig akadnak egy-két hivatott képviselőre. Ezért nincsenek külföldi összeköttetések. A túlhajtott nemzeti sovínizmus. és sajnos, minden ifjúság oly szívesen ugrik annak árájába,

ennek az a kimondása, hogy a magyar nyelv mellett a hazában feleslegessé válik minden más nyelvnek a tudása, az újabb nemzedékeknek megszűkítette a látkört s a tudományt, a hazai kultúrát önkéntelenül a németiség forrásaihoz vezette. Németül — akarva nem akarva — mégis csak megtanultunk és ezzel a kulccsal kinyitottuk a német kultúrához vezető ajtót. Nekünk azonban nem ez válnék dicsőségünkre. Nekünk az válnék dicsőségünkre, ha Európa művelt nemzeteivel egyformán fenntartanák az összeköttetést, ha ismernők az európai művelt nyelveket s ha előttünk nem volna idegen egyik kultúra sem.

A mi ifjúságunk nem megy már külföldi egyetemekre. Ezt a tanrendszer megszorította és ezzel útját vágta a szélesebb látkörnek és a nyelvismeret megszerzésének is. Megszűnt ifjúságunknak a külfölddel való érintkezése; a magyar nyelven kívül száz tanuló ifjúból alig egy néhány tud más műveit nyelvet is beszélni. Ez az ifjúságot egyoldalúvá teszi.

Az elzárkózási rendszer az ifjúságot a kosmopolitástól akarja megóvni a nemzeti szellem javára. Való, hogy a nemzeti államot a kozmopolita fel nem építi. De az is való, hogy a nemzeti erős államot a szűk látkörrel sem építjük fel, annál kevésbé fogjuk megtartani. Ehhez a műveit nemzetek szimpathiája mellett a kultúra ereje, a kultúra európai nívója kell. Ha mi tanárainkat, ifjú tudósainkat államköltségen ki merjük küldeni tanulmányutakra; ha az állam évenként maga meri kiküldeni külföldi egyetemekre az itthon már végzett hallgatókat, hogy ott künn szélesebb látkört nyerjenek és nem fél attól, hogy a tudományban itt meggyarapodott tanárok és tudósok itthon a kathedráról a kosmopolitismust fogván hirdetni, megméltelyezik az ifjúságot, talán abban sem volna semmi félteni való, ha az ifjak ugyan ezt a munkát külföldön a maguk költségén tennék meg.

Tanintézeteink a nemzeti kultúrának a templomai s arra való, hogy a hazai ifjúságot annak szellemében neveljék. A hazai nemzeti kultúra fejlesztése, megóvása kötelesség; kötelesség az különösen nálunk, a hol anynyi a nemzetiség, a melynek ifjúságát nem volna tanácsos szabadjára hagyni, hogy külföldön nevelkedvén

nemzeti kultúránk hazai talajában semmi gyökeret ne verjen.

A külföld majmolása, arisztokracziánknak különösen a külföldön való időzése nagy veszedelmeket hoztak a nemzetre. Ámde ebből nem az következik, hogy ifjúságunk megelégedjék azzal a tudománnyal, a melyet tanintézeteink nyújtanak, hanem kötelessége volna a megadott irányban tovább tanulni, kutatni; a tudásban európai színvonalra emelkedni, a melyet csak a nyelvek tudása által érhetünk el. Nem volna szabad a stuez álláspontjára helyezkedni, mert az által nemcsak mi magunkat zárjuk el Európától, hanem Euiópát is el zárjuk mi magunktól. A nyelvtanulási iszonyt meg kell törni. Igaz, hogy e tekintetben a magyar ifjúra nehéz feladat vár; neki nemcsak valamely műveit európai nyelvet kellene beszédben és Írásban elsajátítania, hanem még valamely más hazai nyelvet is, mert ezzel a hazai nemzetiségek szívéhez is hozzáférközhetik; sajnos azonban, a magyar ifjúság ebbeli kötelességét sem az egyik, sem a másik irányban nem fogja fel komolyan, minek következménye az, hogy külföldi összeköttetése nincs, benn pedig egyetlen egy más ajkú ifjúra sincs semmi befolyása, a mire törekedni pedig nemzeti érdekből kifolyó kötelesség volna.

Az összeköttetés hiánya különösen az európai sajtóval vala nagy mértékben érezhető. A külföldi sajtó elhitt a magyar államról mindent, mei-t valami ellenkezőnek a létezéséről tudomással nem birt. A magyar nemzet keleties nyugalommal nézte végig az európai hajsztát s ezt a nyugalmat csak a tizenkettedik órában veszítette el, a mikor információival hiában fordult már az európai sajtóhoz, mert senki sem adott azoknak hitelt. A magyar nemzet igazságos ügye merőben el vala árulva és el volt vágva minden ut annak kimutatására. Egy maroknyi nép, melynek kultúrája, állami intézményei tegnapról valók, jól szervezett támadásaival és európai összeköttetéseinél fogva, percznyileg el tudta Európával a magyarság európai érdemeit feledtetni, el tudta nyomni magát az igazságot. Hiszen abban semmi virtus nincs, hogy egy igazságos ügyben Európát fel lármázzuk, rokonszenvét számára megnyer-

jük, a románság rendkívüli ügyessége épen abban rejlett, hogy a műveit, igazságos és jogszerető európai sajtót lebilincselte egy oly ügynek a szolgálatában, a melynek alapja a hazudozások törmelékeiből volt mesterségesen összerakva. A brüsszeli interparlamentáris kongresszus ha nincs, a hol a magyarok igazságokat országvilág előtt, ellenfeleikkel szemtől-szemben állva, kinntathatták, a magyar államnak Európa előtt a nemzeti-ségi kérdésben végképpen vesztett pere lett volna. Ez a fellépés észretérítette nemcsak Európát, de Romániát, is.

Mindig gyönyörködöm abban az agilitásban, a melyet a kis román állam kifejt európai összeköttetéseiben minden téren. A föld bármely zugában tartassék meg valamely kongresszus, a román képviselő ott terem. Semmiféle európai kultúr-ünnepély, az egyetemek, más kultúra intézmények megalapítási emlékünnepelei le nem folyhatnak a román képviselet nélkül. A míg az annyira fontos interparlamentáris kongresszusokon a magyarság csak a legutóbbi két évben volt képviselve, a román képviselők kezdetről fogva, fontoskodtak annak ülésein és informálták Európát a román elem keleti missiójáról és a magyarságról, mint ezen missió akadályáról. A tudományosság terén, az irodalomban nincs az a fanszika kis eredmény, a mit Európa meg ne tudna. Egyes irodalmi corsar (ezt a szép nevet dr. Babes, Bukarest, vívta ki magának) még a magyar tudományosság terén elért eredményeket is a román tudományosság számlájára írja fel s azzal gyakran a francia akadémiában is fellép, emelni a román tudományosság érlékét. És nincs egyetlen alkalom sem elszalasztva, a mi a román név népszerűségének elterjedésére hatással van.

Ha a román állam minden igyekezete, minden téren nem az volna, hogy a maga fölényét a magyarok felett néhol a legfurfangosabb utakon és módokon kitüntesse; ha ezzel az ellenséges indulattal nem a román szomszéd állam viseltetnék, a mely foglalási célokból egész kultúráját, minden erejét szembe állította a magyaréval, egyáltalában nem volna tanácsolható, hogy a magyar hasonlóképpen cselekedjék. Mert abban a maga-

viseletben nincs semmi komolyság; erőszakolt és érték nélküli a célzatosság, minden szereplés, a mely egy komoly hivatással bíró nemzethez nem méltó. De mert a magyarnak egy olyan ellenféllel van dolga, a ki a tartozó komolyságot a percznyi futó siker kedvéért szívesen elveti magától, kötelessége ellenfelének a sarkában lenni, annak működését, ellenőrizni, ellensúlyozni, hogy a magyar nemzet rovására előnyöket magának ne biztosíthasson, a melyek aztán itthon a magyarság elletti a nemzetiségi sajtóban nagyon is kiaknáztatnak. Kötelessége ez által az ily úton-módon elkapott szomszéd nemzetet észretériteni s a komolyabb élet és cél szolgálátának megnyerni.

Kötelessége tehát a nemzetnek a külföldi tudományos és kultúrmozgalmakban tevékeny részt venni, az európai kultúr-nívó dokumentálásával a magyar álláspontnak, névnek befolyást biztosítani. Ez nem azt jelenti, hogy a szomszédok politikai mozgalmának kedvéért mi elpártoljunk nemzeti kultúránk művelésétől és kezdjünk idegen nyelven írni, elhanyagoljuk saját termő földünket és a szomszédának a műveléséhez fogjunk. Nem hordhatunk hegyre földet. De jelenti azt, nézzük meg ám mit csinálnak a szomszédok is, és a magunk terméséről, munkánkról adjunk számot a szomszédoknak is, hogy a kifejtett munka és szorgalom arányában azoknak becsülését a magunk számára biztosíthassuk.

Fel lehet említeni azt is, hogy az Ausztriával való vámközösségünk, kifelé a magyarnak, az állam önállósága tekintetében semmiféle előnyöket nem nyújt. Ebben a kérdésben kifelé a magyar államiság nincs kidomborítva. Mindenféle „németek“ gyanánt szereplünk; Bulgáriában is a „németek“ gyűjtőnév alatt gyűlölnek. A hol valami gyűlöletes támad, azt a magyarok nyakába varrják, az előnyöket mindenütt az osztrákok inkasszálják, mert a képviselet osztrák kézben van.

Minden állam az ipar és kereskedelem terén önállóságra törekedik. Ez a függetlenség az ország gyors emelkedésével jár mindenütt. A román államot az hozta rendbe, Bulgáriát az fogja emelni. A míg valamely állam csak vesz, ő maga nem produkál és olyannak a

megvételére van utalva, a mivel a szomszédok kínálják; a míg saját gazdaságát nem önállóan, saját akaratából rendezi be, hanem arra nézve valamely szomszédjának is befolyása van, addig bizony az az állam önálló gazda gyanánt nem lesz elismerve senkitől. A míg mi vámjainkat nem a saját igényeink szempontjából fogjuk megállapítani, hanem Ausztria érdekeire való tekintettel is, Európa államaival a magyar állam nem a saját szempontjából fogja a szerződéseket megkötni, addig a magyar államiság külföldön nem fog erős-gyökeret verni. Tény, hogy Ausztria fejlettebb iparral bír minden téren, Magyarországgal egy kalap alá nem helyezhető és az is tény, hogy Ausztria más, Magyarországnak ismét más szükségletekkel bír, lehetetlen ezen eltérő igényeket egy szerződésben akként csoportosítani, hogy különösen a gyengébb félnek igényei jelentékenyebb károkat ne szenvedjenek.

A kereskedelem és bank függetlenítése a magyar államiság szempontjából feltétlenül szükséges. Ezt az 1867-iki paktum közös dolognak nem jelentette ki. És meg kell válnunk Ausztriától közgazdaságilag, hogy az 1867-iki közjogi paktumot, a dualismust megmenthessük. Éljen kiki ahogy tud. Az a sok vakmerő támadás az osztrák parlamentben innen indul ki. A nem feltétlenül kötelező közös dolgokat meg kell apasztanunk, hogy a gyűlölködés csiráját a két szövetséges között megfojthassuk. Mert bár ma az osztrák parlamentben egy kis töredék nevezi a magyar nemzetet „csatornatisztító falkának“, a melyről „csurog a piszok“ s a melylyel „közösségben élni tiltja a jó ízlés“ (Schlesinger decz. 9-iki beszéde), holnap már többen lesznek és idővel a két szövetséges, a világ nagy gyönyörűségére és a maga vesztére, egymás hajába kap. Az osztrákok belevegyülése a mi kebli ügyeinkbe, a parlamentjünkben folyó sok piszkolódás, a mi mind a gazdasági érdekekből foly ki, a vámközösség mellett ide fog jutni. De különben is érdekeink nemzeti szempontból, hogy semmit el ne mulasszunk, a mivel az 1867-iki alapon a nemzeti államot kiépíthetjük. Ha a magyar államnak nincs ön-

álló külképviselete, az önálló vámterület és kereskedelem terén ezt a nemzeti külképviseletet be lehetne állítani és Európai a magyar ügynökségekkel behálózni, a melyek aztán tisztán a magyar érdekeknek szolgálatában állnának. Az Ausztriától való ezen függőség nemzetiségeinket az osztrákok karjaiba kergeti, mert az a körülmény, hogy a magyar államiság a vámterület terén sem domborodik ki, annak az államiságnak a hátrányára íródik, a mi a nemzetiségek kezében fegyver s a mi őket a politikájuknak kedvező és hatalmasabbnak látszó osztrák rész felé hajlítja. A nemzetnek tueg kellene próbálkozni ezzel a feladattal.

Mindezeket összecsoportosítva nemzetiségi szempontból köteles a nemzet a művelt Európával állandó összeköttetést fenntartani. Ez sikeresen volna elérhető, ha

a) diplomatiánk számára nemzeti szempontból teljesen megbízható egyéneket nevelünk,

b) ifjúságunk a műveit európai nyelvek tanulására és a külföldi összeköttetésekre nagyobb súlyt fektet,

c) nemzeti produktumainkról minden téren Európának beszámolunk,

d) a fontos kultúrmozgalomban részt veszünk, a tudomány, irodalom, művészet terén állandó érintkezést tartunk fenn,

e) az önálló vámterület révén künn összeköttetéseink számára képviseletet rendezünk be,

f) az európai sajtó- és irodalmi közlemények ellenőrzésére a sajtó-irodában állandó szolgálatot rendezünk be, a melynek kötelessége volna egyúttal az európai sajtóval állandó összeköttetést fenntartani.

Ezek volnának a legegységesebb kötelességeink ebben a tekintetben. Oly kérdések, a melyeknek a megoldása tisztán tőlünk függ; a melyeknek a megoldása nélkül igen sok kellemetlen órát fog még átélni a nemzet, a mely azt hiszi, hogy nemzeti államban él. Ezek nélkül külföldön bizony nem fog a barátaink száma meggyarapodni, tekintélyünk emelkedni, holott az erre való törekvés minden magyar állampolgárnál egyik elodázhatatlan kötelesség volna.

*

**

A szomszéd román állammal szemben speciális teendőink és kötelességeink vannak.

El kell ismernünk, hogy a múltban a román államra abszolúte semmiféle figyelmet nem fordítottunk. Nem vettük számba, nem érdekelt sem politikája, sem társadalma, sem kultúrája. Mert úgy gondoltuk, hogy mind a három felette messze áll utánnunk, nincs mit tehát vele Inában sok szót szaporítani. Sőt politikája még akkor sem érdekelte a nemzetet, a mikor Románia függetlenségét kimondotta, hogy aztán királyság lett belőle. Pedig ez a szomszédunkban már egy igen fontos államalakulás volt; egy nemzetnek modern szervezkedése volt ez, a mely nagyszámú magyarországi fajrokonokra támaszkodhatik. És érdeklődhetett volna a nemzet szomszédja iránt különösen azért is, mert Erdély lakosságának $\frac{1}{10}$ -de, leginkább a székelység, Romániából élt; oda különféle viszonyainál fogva erősen vágyódik s ez által a román állam munkaképes lakosságát évenként tetemesen megszorítjuk. És érdekelhetné az ügy még ma is, mert Erdély tartja fenn a román állam népességi egyensúlyát, a miért maga népességben nem emelkedik.

Tudnunk kellene ugyanis, hogy a román államban a parasztság tetemesen apad. Anyagi, közegészségügyi fogyatkozásoknál fogva a román statistika a földnépének jelentékeny apadását akarva, nem akarva kénytelen volt kimutatni. Ezt a veszteségét a román államnak Erdély pótolja, különösen a székelység, a mely a nyelvet könnyen megtanulja és az érezhető kézimunkás, a cselédhiánynál fogva jól lévén fizetve, Romániába le is telepedik. De a mozgékonyabb, életrevalóbb románság is hasonlóképpen cselekszik. Innen van az, hogy Erdély a mi statisztikánkban a népesedési mozgalmakban nem mutatja azt a haladási fokozatot, a mely jó anyagi viszonyoknál és jó közegészségügyi állapotoknál fogva méltán várható volna.

És nem gondoltunk arra sem, hogy ez a népvándorlás Romániába sok szívet elszakít tőlünk és hogy igen sok oda lánczolódik a román állam érdekeihez, miután attól már exisztenciája függ, a melylyel mi egyáltalában nem törődünk. A mi politikánk itt a művelt-

séget, a kultúrát az iskolák révén bőven adni meg, de a kultúrának megfelelő anyagi helyzet biztosításával már sokat nem törődtünk; éljen kiki a hogy tud. És azt meg is cselekszi. Miután nálunk a munkáarak igen alacsonyak, Erdélyben télen egy napszám vidéken még a harmincz krajczárt sem éri el, nyáron pedig az 50—60 krt; az emberek szívesen lépik át a határt, a mely nekik egy egészen más, jobb életet biztosít, Romániában a munkáarak jelentékenyen nagyobbak

De még azzal sem gondoltunk, hová lesz az a román ifjúság, a melyet felnevelünk. Különösen a tanári pályán lévők hová tűnnek el? A nemzet nem vette észre, hogy azok közül a román ifjak közül, a kik a tanári pályát végezték, alig egy pár kapott alkalmazást az állam kötelékében, a többit mind elvesztette, meggazdagította vele a szomszédját. Valami igen természetes dolognak tartottuk, hogy a végzett román ifjú a román államban keressen alkalmazást és a maga szellemi erőit ott érvényesítse.

És különösen ki bajlódott volna azzal, hogy az efféle járás-menés, vándorlás, viszonyalakulás hová vezet? És hová vezetett? Sajnos, minket a mieink árulnak el, rólunk a mieink írtak iszonytató dolgokat s a magyar államot, intézményeit Románia és Európa is a gyűlölettel kivándoroltak szemüvegén át ismerik, mert mi különösen Romániát érdemesnek nem tartottuk arra, hogy vele a világ folyását érdeklő dolgokban szóba is álljunk.

Rosszul mondom. Igen tisztességes vámszerződésünk volt a román állammal. A Bratian-éra igen alkalmas volt erre, de arra már nem volt alkalmas még sem, hogy engedje magát teljesen kizsákmányoltatni. Már pedig az osztrákok úgy tekintették kereskedelmileg Romániát, mint egy török vilajetet, a melyet ki kell szipolyozni. És mink t a román közvélemény ebben a munkában társnak tekintett. Pedig a kisipar, a melyet mi ott képviseltünk, akkor is helyhez kötött üzletekkel volt kapcsolatos, a melyek a román iparos osztályt nevelték, s a melyekből a román államnak csak haszna lehetett. A nagyipar az osztrákok kezében volt. Mi tehát ebben a munkában segítettünk az osztrá-

koknak és a tekintetben érdeklődtünk a román állam iránt, a minek eredménye az lett, hogy a román közvélemény felébredett és felébredett egész gyűlöletével nem az osztrákok ellen, hanem ellenünk, a kik semmi ben hibásak nem voltunk. Az egész kérdésnek ódiuma a magyarok nyakába szakadt, mint a hogy ezt megismétlődni látjuk Bulgáriában minden rokonszenvünk mellett a bolgár nemzet iránt.

Ezt az egész rendszert meg kellene változtatni. A szomszédunkat meg kellene ismernünk és alkalmat adni neki is, hogy ő hasonlóképpen a magyar államot minden ízében megismerhesse. A közvetítőket ki kellene zárni, vagy legalább elszigetelni. A míg a magyar állam intézményeiről és állapotairól szóló ismertetések a gyűlölködő közvetítők útján fognak a román államba kerülni, addig a két állam barátságáról szó sem lehet.

Az a sokféle érdek, mely a mieinket Romániához fűzi és az a nagy érdeklődés, a melylyel Románia minket s a mi állapotainkat megtisztelti, kötelességévé teszi a nemzetnek, hogy ugyan abban a mértékben érdeklődjék ő is a szomszédja iránt. Ezt a viszonyosság elve megparancsolja. Ez a kötelesség annál parancsolóbb, mert Románia, mint szövetséges, hozzánk csatlakozott. Ha azt akarjuk, hogy ez a szövetség, a mely különben természetes alapokon nyugszik, értékes, benső és őszinte legyen, a nemzet Romániával szemben változtasson az ő menetrendjén és a második ezredévre állapítson meg egy újat.

De milyent? A magyar a maga fölénye érzetében soha sem fektetett súlyt Romániára. Mikor ez önálló királyság lett, a magyar még akkor sem változtatott az ő politikáján, a román államról ósdi nézetei megmaradtak. Egy ilyen politika talaján a két szomszéd nemzet közt valami benső, jó barátság és kölcsönös megbecsülés nem fejlődhetett. Ebben a kérdésben eddig tehát egyebet sem csináltunk, minthogy egymás tekintélyéhen gázoltunk, egymást kicsinyeltük. Ezt a kérdést továbbra is így kezelni nem lehet, sem a román államban, sem nálunk.

Romániának politikájának megállapításánál tisztában kellene lenni egygyel, azzal t. i. hogy a maga ere-

jéből Erdélyt a Tiszáig el nem foglalhatja. Mert ki van zárva, hogy ő az osztrák magyar véderőt, a mely a maga végeredményében hét millió emberből áll, néhány százezer katonájával leverje, megsemmisítse. Mi következik ebből? Az, hogy Románia csak más hatalmak szövetségében érheti el célját. Ez a más hatalom csak Oroszország lehet.

És tegyük fel a legjobbat, Ausztria és Magyarország romjain, a háromszövetség tönkretétele útján, az európai egyensúly teljes felfordulásával Oroszország kiszakítja és átadja Romániának Erdélyt a Tiszáig, lesz tehát egy kikerekített román királyság, mit gondol a mai román állam, mi lesz annak a román királyságnak a sorsa, a mely ekkora katasztrófák után Oroszország kegyelméből és akaratából alakul meg? Lesz-e az önálló, független, nemzeti állam? A mióta a történelem az oroszok és a románok érintkezését feljegyezgeti, soha egyetlenegy feljegyzésében sem mutatta azt, hogy az orosz a román elem aspirációit, érdekeit, jólétét a szíven hordozta volna. Az orosz ma sem áldozná fel vérét és vagyonát azért, hogy a románismus eszméit és ebben a nemzetek nemzeti aspirációit a maga végromlására, ápolja és megtestesítse. Egy ilyen nagy katasztrófa útján Európa eloroszosítása következne, a melyben a kis román állam rövidebb idő alatt, mint a magyar és más, végképpen eloroszosodnék. Vallása, kultúrája oda vezetné. Semmiféle más utón ezt az egyesülést Románia el nem érhetné. Erre nem kapna szövetségest. A nagy Németország ilyen kalandor politikába bele nem mehet, neki Ausztria-Magyarország meggyengítése csak kárára lehet.

De hát egy erre irányuló háborúnak lehet más eredménye is, az t. i., hogy Románia, a maga szövetségeseivel egyetemben leveretik. Vájjon mi lesz a következménye egy ilyen háborúnak? Talán a győztes magyarok megtűrnék szomszédságukban továbbra is annak a fészeknek a függetlenségét, a mely annyi bajnak volt a kútforrása? Akkor vájjon miért harcoltak volna?

A román állam terjeszkedési politikájával mindenképpen veszedelemben van.

Ha tehát a román állam tisztában van azzal, hogy az a mozgalom, mely a területén a kedélyeket extasisba hozza, európai katasztrófákat, átalakulásokat követel, meg kellene fontolnia azt is, hogy vájjon a román állam polgársága néhány esztendei önállóság után alkalmas e ilyen katasztrófák kiállítására, van-e benne már most elég erő, szívósság, érettség és jellem helyt állani és átküldeni egy harezot, a mely európai államainak átalakítására van hivatva? És meg kellene fontolnia: nincs e neki más, fontosabb, sürgősebb feladata, mint az elméket elfoglalni ábrándokkal és komoly munka helyett léha politikásdi játékkal az időt elfecsérelni? Meg vagyok győződve, hogy a román állam komoly része és ennek élén a király, az országban lábrakapott, foglalási politikában az ország veszedelmét látja és a hármasszövetséghez ennek a veszedelemnek a kikerüléséért csatlakozott. A foglalási politikát Romániába a pánszlávizmus szítogatja mi által már ma Románia függetlensége kockára van téve. Nem a józanság úr benne többé, honéin az, a ki a foglalási kalandor politikát szítja és támogatja. Nem az ország jól felfogott érdeke, felvirágoztatása, a csendes termékeny munka benne a fő, hanem az Erdély felé való vakmerő és szenvedélyes törekvés, a mi a karokat és az elméket a tisztességes munkától eltéríti. Ez a politikai szédelés a román állam becsületét érinti.

Mi a magyar államban valahogy csak ellehetünk, de Románia egy ily mozgalommal és egy ily idegen befolyással a területén, napról-napra. sorvad, szárad, mind az a fa, melyet a nap égető heve állandóan süt, gyökerére azonban termékenyítő esőt sem kap. Egy fejlődni akaró új államnak nem lehet ez a feladata.

És mikor a román állam az ő saját jól felfogott, érdekében a maga politikája köréből kirekesztette a kalandorságot, a más államok ügyeibe való beavatkozást s az önismeret szemüvegén át magát többé nem látja akkora nagy hatalomnak, hogy egy valódi nagy hatalom belpolitikájának irányára döntő befolyást gyakorolhasson, akkor önkéntelenül jó majd rá arra is, hogy a román

állam őszintén, igazán, a katasztrófák idejében is, csak egyetlen hatalomra támaszkodhatik és ez az osztrák-magyar nagyhatalmasság. Rá jó majd arra, hogy addig minő örült politikát űzött, hogy gyűlölséget szított és ellenségeskedést támasztott olyan irányban, a honnan támadva nem volt és azt a gyűlöletet elmulasztotta felgerjeszteni és ápolni azokkal szemben, a kik állandóan a vesztére törtek. Ha a foglalási mozgalom vezetőit nem orosz pénz kenyerezte le, bámulom a román elme végzetlen ostobaságát, hogy erre a meggyőződésre eddig nem jött még.

De bármint legyen is a dolog, annyi áll, hogy a román és a magyar állam ilyen romboló feszült viszonyban egymással nem élhet. És a helyzet különösen Romániában tarthatatlan. Nálunk az erdélyi kérdés nem pártkérdés, de Romániában kormányokat dönt. Kormányokat dönt egy magában lehetetlen, nevetséges követelés, a mi az európai államok egymásközi viszonyában nem fordult még elő.

„Követelje Károly király, a román kormány, hogy I. Ferencz József magyar király, a magyar kormány, az erdélyi románokat a bukaresti liga óhajításaihoz képest igazgassa.“

Ez van felírva a mindenkori ellenzék zászlajára. A romániai ellenzék felír tehát a maga zászlajára egy örült képtelenséget, és bolondítja az elméket egy örült képtelenséggel, a melyről eleve tudja, hogy kormányra jutása esetén ki lesz törölve programja keretéből. A most kormányra lépett Sturdza már kitörölte politikája keretéből a pontot, de felírta azt a lelépett Catargiu és Lahováry, a kik már kezdik a szépet tenni Erdély „m a r t i r j a i“-nak egy óriási hazugság révén maguknak követelvéni az érdemet, a kegyelmi tényért.

Való, hogy nekünk alkalmatlan a román politika ezen szédelgése, de ránk nézve nem veszedelmes az. Veszedelmes talán csak akkor lehet, a mikor ezt a szédelgést az orosz egy vele való háború esetén ellenünk igénybe fogja venni. Ez lesz azonban a román állam függetlenségének végső rája is.

Mi volna tehát a teendő, hogy az egymásra utalt

két szomszéd állam egy katasztrófa esetén megmentse magát és Európát a megrázkódtatástól? A magyar állam nem kicsinyli a román segítséget, sőt annak fontosságát elismeri. Mi volna a teendő, hogy a román állam alapjai a legszilárdabb kősziklába örök időkre való étellel beépíttessenek?

A sor a román államon van. Törölje ki a maga politikájából az erdélyi kérdést; fojtson meg minden mozgalmat, amely Erdély elfog-

lalását célozza, és igyekezzék fel világosítani minden polgárt, hogy a magyar a román állam függetlenségének legőszintébb, legkiválóbb barátja és szükség esetén védelmezője. A magyar állam a román állam függetlenségének megcsorbítását soha meg nem engedheti.

De a míg az erdélyi kérdés ott szerepel a román állam politikájában, addig a román közvélemény a magyart gyűlölni fogja, a magyar pedig a román államban egy félrevezetett, sajnálatraméltó gondolkozású szomszédot fog látni, a kitől óvakodni kell s a kivel szemben állandóan résen kell lennie. Szóval addig a magyar a védelem szerepére lesz utalva. Addig, ha a román államban minden egyes állampolgár óriássá fúvódik fel a méregtől s az izgalomtól, az erdélyi túlzók politikája, eljárása, szövetsége a Ligával, a magyar nemzet részéről csak megvetésben fog részesülni s mint olyan, a mely külföldi befolyásra támaszkodik s egy alkotmányos államban az erőszak fegyvereivel akar eredményeket elérni, a törvény szigorával fog találkozni minden pillanatban. Addig, mi is románok itt a magyar államban, a kik a magyar szövetség fontosságát elismerjük és elismerjük a nemzet ezredéves jogait az államhoz, a melyet elfoglalt és fenntartott, csak afféle gyanús szemmel nézett existenciák leszünk, szóval a románság helyzete a magyar államban társadalmilag a legsajnálatraméltóbb mederben fog mozogni. Könnyű a Dimbovitza partjain, Mihály szobra környékén, messzeható lármával tombolni a magyarság ellen, és a Liga alapjaiból igen jól fizetett, kitartott mártírjainknak is könnyű elviselni a sok dicsőséget, a mely homlokukra hull, mert hiszen azzal a kicsiny tudománnyal, azzal a kevés társadalmi műveltséggel, mellyel ők rendelkeznek, ezen politikai ágitáció nélkül

bizony csak félbocskorban járhatnának, bajos azonban a zömnek, annak a meg nem üzetett, ki nem tartott zömnek, a mely nem politizál, a mely a maga emberiségéből él és a melyre mégis a mindennapi magáu érintkezésben a magyar nemzet gyanús szemmel néz, mint olyanra, a mely kritikus időben a haza elárulására is alkalmas volna.

E kérdésben minden további feladatunk a román politika magatartásától függ. Ha a román politika továbbra is azon az utón halad, a melyen eddig motoszkált, a magyarnak semmi feladata más, mint a védelem, az erélyes és letipró védelem, hogy a román politika észretéríttessék. A nemzetnek ez esetben nincs miért az ellene ok nélkül toporzékoló szomszédhoz közeledni és magát a visszautasításnak, a megaláztatásnak tenni ki. Meg kell várnia, bármeddig tartson is, a míg kifújja magát, a míg gondolkozásában helyreáll az egyensúly; az őzjögést felváltsa a higgadt megfontolás, a józan ész, az előrelátás s az a politikai érettség, a mely ma a román fiatal diplomatáknál fájdalom merőben hiányzik. Éppen abból a szempontból, mert a politikai érettség láthatólag hiányzik, azt a veszélyt, mely az államot az éretlenség következtében érheti, a nemzetnek kötelessége megelőzni a legszigorúbb rendszabályokkal úgy künn, mint benn. Künn diplomatánk által minden inkorrektiséget meg kell torolni. A nemzetközi jogok és kötelességek nem üres szavak. Ha Kálnoky rosszindulata a magyar nemzet iránt odáig ment, hogy a román nemzet minden féktelenségét el tudta tűrni, ha ő a tűznek tápot tudott nyújtani, a mikor köteles léte volna azt oltani,— ezt Goluchovszky nem ismételheti. Ha megismételné, vagy elmegy, vagy a dualismus Ausztriával veszélyeztetve lesz. Mert a nemzet nem tűrheti el, hogy rosszakaróinak jóindulatából ellene Európában a közvélemény tévútra vezettség, hogy ellene dinamitos aknákat építsenek a nemzet felrobbantásáia. Ezt Ausztria érdekében sem szabad megtűrni.

A míg tehát Romániában ezek a sorvasztó állapotok tartanak, a magyar politikai tekintetben hermetice zárkózzék el a Kárpátok felől, hogy az ottani gázömlés a mi levegőnket meg ne fertőztesse. Szigorú köteles-

sége a magyarnak ezentúl is kerülni mindent, a mivel a szomszédot még jobban elvadítaná, a maga hatáskörében azonban tegyen meg mindent, a mivel csak megsemmisítheti azokat az eredményeket, a melyeket a romániai mozgalmaktól várhatnak. Az állam érdeke a fő.

De ha valaha Románia csakugyan rájő arra a ránézve egyedül üdvözítő és boldogító gondolatra, hogy a magyar állammal szoros, őszinte barátságot és békeséget kössön, akkor a magyarnak kötelessége felhagyni addigi politikájával, a mely Romániát a maga keretéből kizárta s a mely a román állam területén semmiféle tennivalóra nem talált; a második ezredévre egy egészen új menetrendet állapítson meg magának, a melynek egyik legfontosabb pontját a román állammal való politikai, társadalmi és tudományos érintkezés képezze.

Ezt a menetrendet nem lehet törvényhozásilag rendezni. Nem is lehet javaslatokkal e tekintetben előállani. Ezer módja van egy jó barátnek, hogy a maga jóindulatát és szeretetét kifejezze. Ha bekövetkezik valaha Romániára nézve, hogy észre térjen, s ez minél később fog bekövetkezni, ránézve annál rosszabb lesz, a magyar nemzet ezer útját fogja megtalálhatni annak, hogy a maga őszinte jóindulatát a szomszéd állammal szemben kimutathassa. A gyakoribb ellátogatás egymáshoz, az élénk érdeklődés egymás intézményei és alkotásai iránt, a segítség és részvét alkalmas időkben, irodalmi, tudományos téren a kölcsönös megismerés és sok egyéb, egyaránt alkalmas a jó viszony állandó fenntartására.

Romániának soha setu lesz oly jó alkalma az első lépés megtételére, mint 1896-ban Budapesten a millenáris magyar kiállítás alkalmából. A magyar nemzet ezer esztendő kultúrájának eredményeit mutatja be a világnak. Meg vannak arra hiva az összes nemzetek, a román állam is. Nagy szegénységi bizonyítványt fog magáról kiállítani a román politika, ha oda fog hatni, hogy a románság attól a nagyszabású kultur-Unnepélytől magát távol tartsa. A világ népei lesznek ott; a románság ott nem létét nem fogja észrevenni senki. De ha ott lesz, mindenki látni fogja s mindenki örvendeni fog, legelső sorban a magyar nemzet annak, hogy a ro-

mánság kicsinyes indokokból nem tévesztett el szemelől egy magasztosabb célát, a nemzetekkel való békés egyetértést, az együttműködést a kultúrában, a mi hírnevet és közbecsülést teremt. Nagyon kívánatos lenne, hogy a román állam komoly elemei a sovinstikus áramlatokkal szembe szállván, ennek az eszmének megteremtésék a közvéleményt. Romániában a magyarok elleni hajsztát magában minden állampolgár helyteleníti már; a céltalan, az erjesztő munkát, mozgalmat mindenki megunta; legyen tehát erejük ezt nyíltan is kimondani, és legyen elég bátorságuk az elnyomó, terroristikus áramlat ellen Románia közvéleményét fel is szabadítani. Ezt a terroristikus áramlatot önérdék teremtette meg. Az innen Romániába kivándorlók kenyérkeresete az, a mely busás jövedelmet nyújt a mi mártírjainknak is. En szégyennek, sőt gyalázatnak tartom Romániára nézve, arra a független, szabad királyságra, a mely magasabb céloknak is élhet, hogy néhány jött-ment, néhány csavargó erdélyi menekült hatalma alatt áll, hogy politikáját, társadalmát, minden idejét ez mozgatja meg; irányt szab külügyi politikájának, kormányait megdönti és királyát meggyalázza.

Nos, a inig ezek a jövevények fogják Románia politikáját igazgatni, addig Románia erői meg lesznek kötve.

A budapesti millenáris kiállításon való megjelenéssel ezeket a rabszolgalánczokat a román állam szét-törheti. Meglátjuk lesz-e ahhoz a román államnak elég ereje!

Egyről biztosítva lehet, a magyar nemzet igen boldognak fogja magát érezni, ha szék- és fővárosában megvendégelheti a román küldötteket.

X.

Eljutottunk a nemzeti állam kiépítési kérdéséhez. Magyarország jövő sorsa ettől függ. A nemzetiségekkel szemben a feladatokat a nemzeti államnak a keretébe kell beilleszteni.

Felmerül a kérdés: Birtak-e a nemzetiségek hazánkban a múltban, bírnak-e a jelenben oly jogokat, kiváltságokat, a melyek a nemzeti államnak a felépítése útjában gátul szolgálhatnának, hogy azoknak a lerombolása válnék szükségessé, hogy a magyar nemzeti államot voltaképpen a nemzetiségi már szerzett jogok és kiváltságok romjain kellessék felépíteni?

A felelet rövid: nem bírtak. A románság különösen hazánkban ilyen jogokkal sem nem bírt, sem nem bír. A magyar nemzeti állam teljes felépítése a románságnak egyetlen jogának a feladásába nem kerül. És a román népet említettem azért, mert hazánkban csak a románság üz nemzetiségi sérelmi politikát, a többi nemzetiség egyszerűen utánoz, visszhang, a mely figyelmet alig érdemel.

Hazánk évkönyvei, törvénykönyvei mindenki előtt nyitva állanak Nyilvánvaló dolgokat szükségtelen bizonyítani. A legrégebb időktől fogva a románságról szóló törvényhozási és más adminisztratív rendelkezések inkább óvintézkedések egy idegen vallás és egy idegen faj ellen. Minden bizonyíték arról tanúskodik, hogy a hazába beözönlő románság ellen az autochton lakosság, mint az árvíz ellen, védekezett, a hogy tudott. A fejedelmek, törvényhozások, megyék statútumaikban gátat akarnak vetni az idegen vallás és az idegen faj áthozott s a haza talajába nem illő egyes természetéből, hagyományaiból, szokásaiból kifolyó rend-

ellenességeknek, a mi ritkán sikerült. Mert ha percznyire a rendellenességek szüneteltek is, meg-megújultak s a baj az új népelemmel és a vallással állandó vala. Egy faj volt ez, a mely daczára annak, hogy a szabad természettel való foglalkozásra volt utalva, polgári szabadságot soh'sem élvezett, hanem úgy a Balkánban, mint a saját két fejedelemségében szolga volt; urai rendesen idegenek, vagy ha románok voltak, ezek idegen erkölcsök és szokások szerint éltek, s a nép megvetésében és kizsákmányolásában legelöl jártak. Ez a bánásmód a néppel megadta neki a boszuálló természetet, a mely a kártételben nyilvánult s a bizalmatlanságot, a melylyel minden idegen iránt viseltetik. Az aj hazában sem lehetett a nép különb. Különb nem lehetett, mert a helyzete sem volt különb. A szolganak nincs hazája, a melyet szeressen, élvezete csak a kártétel.

x\z 1437-iki szövetség az erdélyi nemzetek között az önvédelemnek a kezdete volt a románság ellen.

A beözönlő' népelemből érdemeik, szolgálataik jutalmául egyesek nemesi rangra emeltettek, maga a nép, a „natio“ azonban maradt, a mi volt: jogok nélküli szolga. Tehát úgy a „natio“, mint a „szekta“, a vallás „propter bonum publicum admittáltattott.“ Az 1573-iki erdélyi törvényhozás kimondotta, hogy az „oláh vagy görögök sektáján levők“ csak „pro tempore“ szenvedtetnek „usque bene placitum principum et regnicolarum.“ (Appr. Const., I. R. I. T. III. Art.) Ugyanez a Constitutio (I. R. VIII. T. 1. Art.) határozottan kijelenti, hogy az oláh natio a statusok közé nem számláitatik, vallása pedig a recepta religiók közül nem való.

A múltat nemzeti elfogultságból meghamisítani: haszontalan önámítás. A tudománynak, a nemzeteknek sokkal komolyabb és magasztosabb feladataik vannak, semhogy beálljanak politikai czélzatokért hamisítóknak.

A miért a románság annyi századon át annyit kérelmezett és küzdött, hogy a románok a haza egyenjogú polgárainak ismertessenek el és hogy a magyar nemzettestbe felvétessenek, az 1848-iki már többször említett törvények által mind beteljesült,

És beteljesült úgy, hogy a magyar nemzet nemzeti államának kiépítésében feszélyezve ne legyen.

A nemzet a nemzetiségek további agitációit és politikai szédelgéseit már nem ápolgathatja, éld nem mozdíthatja, ellenkezőleg, köteles mindazokat megtörve a nemzetiségeket az alkotmány határai között való hazafias mozgásra rászorítani.

Az 1868-iki 44-ik törvényczikk, a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában e kérdésben így rendelkezik:

„Mint hogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az osztatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.;

„minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve is csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik;

„a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni.“

' Az 1867-ben kezdődő alkotmány tehát a magyar nemzeti államot és a honpolgárok teljes egyenjogúságát mondja ki. Ezzel a magyar állam a múlt jellegének fenntartásával a jelen és a jövő összes szabadelvű követelményeknek megfelelt.

A magyarság tehát sem a múltban, sem a jelenben nem törült el semmiféle román nemzetiségi jogot vagy kiváltságot, hogy annak romjain építhesse fel saját nemzeti államát

Még egyet. Nem volna-e tanácsos a nemzetiségek kibékítése szempontjából feladni a nemzeti alapot és a nemzetiségi államot építeni fel inkább? Erre a kérdésre bár többször feleltem már, kénytelen vagyok újból kijelenteni, hogy az az állampolgár, a ki ennek az államnak az integritását óhajtja, a nemzetiségi állam ellen fog küzdeni mindig. Sőt tovább megyek és azt állítom, hogy ebben az államban a békét, a rendet, a kultúrát,

haladást, Ausztriával a kapcsolatot, csak magyar nemzeti alapon lehet biztosítani.

Tetszik vagy nem tetszik, nem tehetünk róla, de igazság és kimondjuk, hogy a nemzetiségek hűsége a hazához kifogásolható ma és kifogásolható volt a múltban. Turbulens elemekkel vannak telítve, a melyeket szabadjukra hagyva csak rombolni tudnának, de építeni nem. Ezek az elemek az idegen érdekeket a hazai érdekekkel gyakran felcserélték s az újabb időben a hazának legnagyobb ellenségeiként dolgoztak. Gondolja valaki talán, hogy ezeket az elemeket ki fogja elégíteni a nemzetiségi alap? Bárgyúság hinni! A vezetők megbízhatlanok, politikai jellemükre építeni valamit annyi, mint homokra emelni palotákat; kritikus időkben házaságukra, a haza érdekeire hivatkozni a leghaszontalabb dolog. Ilyen elemek vágyai után indulni, kalandor természetüket figyelembe nem venni és feladni régi kipróbált alapokat s újakon építkezni, valóságos merénylet a haza biztonsága ellen. Ilyen merényletben a jó hazafi czinkostárs nem lehet soha. Mert lia arról volna szó, hogy a magyar államban két nemzetiség lakjék: a magyar és a román, s ha a román vezetők megfelelő kultúrájuknál, valódi politikai érettséggel saját érdekeiknél fogva felfognák és megbecsülnék a magyar barátság s az államiság értékét, még meg lehetne próbálni a két nemzetiségű állam felépítését, de oly sok divergens nemzetiséggel, annyi ostoba vágy és aspiráció között megfelelő kultúra és politikai belátás nélkül, a nemzeti-ségi állam felé hajlani oly törekvés, a melyet Európának a közbéke érdekében meg kellene akadályoznia.

Mi tehát a cél, a feladat? Összetörni a sok haszontalan, éretlen vágyat, aspirációt s a nemzetiségeket a nemzeti államban, a hazaszeretetben összeforrasztani.

Csakhogy mindenekelőtt a nemzetiségek előtt egy erős nemzeti államot kell bemutatni, a mely a maga integritásával, intézkedéseivel, igazságával imponálni tudjon.

Megengedi-e az 1867-iki jogalap a magyar nemzeti állam kiépítését?

Kétségtelen, Ausztriával egy peronal unió a magyar nemzeti államot jobban kidomborította volna,

mint az 1867-iki XII-ik t.c.z. kk. Az 1867-iki jogalap a magyar hazafiságot, befolyást jelentékeny mértékben veszélyeztet, a nemzetiségeket pedig egyenesen feljogosítja arra, hogy a kazafiságot, a magyar trón iránti kötelességeket egyszerűen elmagyarázzák. Különösen a kis Románia tetszeleg magának a magyar önállóság ignorálásában. Román miniszter még nem tette be lábát Budapestre; egyáltalában a magyar döntő körök jóakarátát megnyerni még olyan ügyben sem igyekezett a román állam, a mi őt legközelebről érdekelte. Külügyi képvisletünk szervezete a magyar befolyást egyáltalában ki nem domborítja. A magyar állam a maga függetlenségével és egyéni akaratával a nemzetiségek élőt eléggé nem imponálhat. A kétfejű sasok diszjelgése a hatalmat és erőt képviselő állami intézményeken jobban imponálnak, mint a magyar czimerek a trafikok boltjain. Azok a sasok (a tömegek mit tudnak az 1867-iki paktum betűiről?) mégis csak örök emlékezetben tartanak, hogy úgy mondjam, egy felsőbb hatalmat, a mely a magyar aspirációkkal mindig ellentétben állott. Elvitázhatatlan tény, míg a magyart ezek a látományok lehangolják, a nemzetiségeket felbátorítják és reményre jogosítják fel. Azok a sasok nem az 1867-iki, tehát közös jogalapot hirdetik a tömegek előtt, hanem az osztrák hatalmat. Ila a közös hatalmat a birodalom másik felében a magyar czimer lobogtatásával kifejezni lehetne, hogy általa az osztrák nép előtt is emlékezetben tartassák a magyarral való közös hatalom, ha a Burgon magyar nemzeti zászló állandóan hirdetné a magyar király lakóhelyét, még lehetne a nemzetiségekkel szemben érvelni a magyar egyenlő befolyás és tekintély kérdésében, de a mikor Bécsben még a magyar állam miniszterének kapuját is a kétfejű sas árnyékolja be, valami erős meggyőződéssé sehogy sem válhatik bennünk a tudat, hogy az 1867-iki jogalapon a magyar és az osztrák egyformát nyom a hatalom két serpenyőjében. Jellemző, hogy a magyarok Bécsben az osztrák érzékenységre tekintettel vannak még abban is, hogy egy kétfejű sast el ne távolítsanak egy magyar állami épületről, de a magyar érzékenységre Bécsben, a sasnak jogtalan otthagásával, nem hederít senki.

Ámde lehetnek magasabb állami szempontok, a miket nem ismertek, a melyek tanácsossá teszik a dolognak ezen állapotját, egy kétségtelen és bizonyos, hogy ezek a dolgok a nemzetiségek hazafiságára a legépiletebben nem hathatnak s hogy a magyarban magában is bizalmatlanságot kelthetnek az 1867-iki paktum szilárdsága és tartóssága iránt.

Pedig a nemzetnek nem lehet nagy panasza az 1867-iki XII-ik t.-czikk ellen. Az a törvényczikk igen bölcsen van megkonczipálva s bár az osztrákkal összebogozza ügyeinket, azért az a maga körvonalaiiban mégis a magyar nemzeti államot juttatja érvényre. A 3. §. Magyarország alkotmányos közjogi és belkormányzási önállását sértetlennek mondja. Sőt bár némely ügyekre nézve a közösséget állapítja meg, mindenütt a nemzeti állam követelményeit tolja előtérbe. Az „összes hadsereg“ egyik részének mondja a „magyar hadsereget“ is, a mi annyit jelent, hogy a magyar államnak magyar hadserege van, a mely az „egész hadseregnek“ „kiegészítő része“. A magyar állam területén levő csapatok összevéve tehát magyar hadseregnek volnának törvény szerint elnevezendők.

A baj tehát nem az 1867-iki XII-ik törvényczikkben rejlik. A baj abban rejlik, hogy a kiegyezési törvény nincs szószerint végrehajtva. Mint

abból, a mit az 1867-iki XII-ik törvényczikk közösgyének elismert, csináltak tisztán né-

met intézményt a törvény világos szavainak értelme ellenére, mely így rendelkezik: „a két fél között a közös ügyek kezelésére nézve mellözhetetlen feltétel a teljes paritás.“ (28. §.) Ha az 1867-iki berendezkedéskor a törvények világos rendelkezése ellenére az osztrákokkal szemben nem lép előtérbe az a hagyományos liberálizmus, a mely a közös ügyekben az osztrákoknak szabad kezet adóit, hogy a közös intézményekből a paritás elvének mellözésével, csináljanak tisztán német intézményeket, úgy a nemzeti állam kiépítése által a nemzetiségi kérdés meg volna oldva, a magyar államnak tekintélye volna ki és befelé;

az osztrákok nem beszélnének magyar szupremáciáról, erőszakoskodásról, a mikor a magyar voltaképpen csak a jogait védelmezi s Bukarest városában nem égetnék meg nyilvánosan büntetlenül a magyar zászlót. A két teljesen önálló állam hatalmi jelvénye, zászlója, nem részesül egyforma védelemben. A császárság címere sértetlen, a királyság címere nem az. A közös intézmények Bécsben való csoportosításával, a magyar királyi udvarnak el nem választásával a császári udvartól, a nemzetiségek előtt Bécs megmaradt annak ami volt, az „ö s s z m o n a r c h i a“ szék- és fővárosa, Budapest pedig a paritás elvének mellőzésével, lett egy fiók főváros, a mely Bécs túlsúlya és túlhatalma mellett saját nemzetiségeinek sem tudott imponálni.

A közösügyes paktum nemzetiségi szempontból tehát káros és veszedelmes. Nem azért veszedelmes, mert a magyar államiságot, a magyar önállóságot ne fejezné kieléggé, hanem mert nemzetiségeinknek lehetővé teszi a külföldi, az osztrák rendetlenkedő, magyarelles elemekkel való konspirálást s magyar külügyi önállóságunk hiányában a megtorlás mindannyiszor elmarad. Veszedelmes, mert nemzetiségeink azt a paktumot nem tekintik örökösnek, megtámadhatatlan alapnak, hanem ideiglenes kísérletnek, a mely után a nemzetiségi konfederáció következhetik. Mi természetesebb annál, hogy a nemzetiségek célja. a magyar kormányzat és államiság kompromittálása, lehetetlenné tétele, hogy aztán ismét egy „ö s s z m o n a r c h i a“ alakittassék, egy konfederált Magyarországgal, a melyet aztán orosz befolyással Románia felől jobban kikezdhetnének.

Mi a cél és mi a teendő?

Ha megkötöttük az 1867-ki paktumot, tartsuk is meg azt, de tartsuk meg szószerint. Minden igyekeztünk oda irányuljon, hogy a feltétlenül, törvényileg kimondott közösügyek tartassanak fenn a szigorú paritás elvei alapján, új közös ügyeket azonban ne teremtsünk, a szétválaszthatókat válasszuk szét. A feltétlenül szükséges közös ügyeknek pedig adjunk a törvény világos rendelkezései szerint az osztrák szin helyes" közös szint, hogy a magyar befolyás és államiság is dokumentálható legyen.

Ha a két félnek csakugyan az az akarata, hogy az 1867-ki alap állandó legyen, ez által a közös monarchia belnyugodalma állandó és biztos alapokon nyugodjék, akkor a magyar nem tétovázhatik: a nemzetiségeket, a melyek a paktumnak ellenségei, aspirációikban meg kell törnie és azon a paktumon egy erős nemzeti magyar államot kell felépítenie, a mely a saját területén a magyar nemzeti politikán kívül lehetetlenné tegyen minden mást. Ha azt a paktumot csak a magyar nemzeti állam, a magyar nemzeti politika védheti és tarthatja fenn, akkor nem lehet gyűlöletes az osztrák fél előtt a nemzet abbéli törekvése sem, hogy a nemzetiségeket a magyar államiság elleni támadásaikban a törvények szigorával bünteti és minden igyekezetével oda hat, hogy az alaptörvény a maga teljességében és tisztaságában fenntartassék, sőt azt a törekvését se, hogy a közös ügyekben törvényadta jogait a paktum épsége és szilárdítása érdekében gyakorolni akarja. A két, több tekintetben közösségben élő, társ egyikének nem lehet célja a másikat akár vagyonában, akár tekintélyében meggyengíteni, avagy a másikkal szemben tulbefolyásra, hatalomra tenni szert, mert minden ilyen törekvés, a közös hatalom, a közös tekintély meggyengítése volna. Ez magában hordja azt a férget, a mely előbb-utóbb megdöntheti az 1867-ki paktumot. Éppen azért egyik fél sem támogathat a másik területén oly elemeket, aspirációkat, a melyek az államiság ellen dolgoznak.

Meg vagyok győződve, hogy a nemzet akarata az 1867-ki alap fenntartására komoly és sem benn, sem künn nem fog tápot nyújtani a paktum megdöntésére irányuló törekvéseknek. De hogy munkája sikeres legyen, arra az alpra úgy kell építkeznie, hogy a támadásokat minden oldalról visszaverhesse. Az alapnak szilárdnak kell lenni; nem szabad engedni, hogy a sziklán homokrétegek képződjenek, a melyekre építkezvén, az egész épület könnyen romba dőlhet.

Az alap megtisztítása után következnek az építkezés.

1867 óta, közel harmincz év alatt, ebben a kérdésben sokat tettünk és sokat elmulasztottunk. A nemzeti magyar állam megépítésében nem volt megkoncipiált tervünk. Vagyonának legnagyobb

részét elköltötte a nemzet foltozásokra. És a megkonczi-
piált terv hiányában, gyakran épebb részeken kezdtük
meg a bontást és elmaradtak a bomlodozó részek, a ma-
guk szegénységében, a mi a nemzetiségi izgatás róz-
s indulatának tápot és meleget adott. 1867 óta egy jól
megkonczi-
piált terv mellett ma félannyi költséggel két
annyi haladást tudnánk felmutatni. De így sem lehet
nagy okunk a panasza, a haladás így is óriási.

Lehet, vétünk a Parlamentarismus, a szabadság, az
állampolgári jogok fenntartója és védője ellen, de ki
kell mondanunk, hogy nálunk a Parlamentarismus nincs
mindig az anyira óhajtott magyar nemzeti állam szol-
gálatában. 1867 óta a magyar nemzeti állam nevében
sok oly reformot buktatott meg, a mi pedig annak az
államnak a szempontjából feltétlenül szükséges lett volna.
A pártok hatalmi kérdése, az egyes klikkek felekeze-
tek, testületek és társulatok érdeke, befolyása, sokszor
tisztán taktikából a nemzeti állam sok-sok tégláját ve-
tették félre, és az épületbe ezeknek a befolyásoknak a
következtében beépítettek már is porladozó anyagot, a
mit ki kell vájni s a mit pótolni kell tetemes költség-
gel szilárd anyagokkal.

H i b á s e b b e n a p a r l a m e n t ! Egy parlamentnek
sincs oly nehéz szerepe Európában, mint a magyar par-
lamentnek. Egy parlamentnek sem áll érdekében any-
nyira komolynak, mérsékeltnek és a maga céljának
tudatában előre törekvőnek lenni, mint a miénknek.
Egy parlamentnek sincs annyi belső ellensége, mint a
magyarénak. A mi nemzetiségeink a magyar parlament,
sajtó és közélet szennyvizéből és salakjából táplálkoz-
nak, izgatásaikra tápot legelső sorban ezekből meríte-
nek. A salakot Európa elé viszik, mint a magyar szel-
lem legkiválóbb termékét. Pedig hát a hol tűz van,
égési folyamat, ott salaknak is kell lenni; a tisztítás-
nak, tisztulásnak szennyvize szokott lenni. Minél fino-
mabb az égő anyag, a salakja annál kevesebb. A ma-
gyar parlamentnek arra kellene törekednie, hogy tár-
gyalásaiban, a szenvedélyek bármily hullámmása köz-
ben, ne csapjon túl a határon, a melynél a nemzet
ellenségei leskelődnek, hogy megrágalmazhassák. Nem
volna szabad az ellenség kezébe fegyvert adni, hogy

azzal rája üthessen. És meg kellene gondolnia, hogy a magyar nemzeti képviselőlet magatartása által annyi nemzetiség előtt példaadó, nevelő misszióval bír. Ha a törvényhozás termében a király tanácsosainak, a nemzeti kormány birtokosainak, bizonyára a jobb meggyőződés ellenére, oda zúgják: „O r g a z d á k , s i k k a s z t ó k ! “ ha senki más nem, a nemzetiségek bizonyára elhiszik az őrzőség által kihajtott ezen szavakat és igyekezni fognak a maguk módja szerint azokat ki is zsákmányolni. Bár Európa parlamentjeiben mindenütt túlteszik magukat a tisztességesebb társaság által elfogadott szólási és érintkezési formulákon, a magyarnak nem volna szabad ezen szabadalmakat elfogadva azokkal élnie. Mert azokkal a nemzetiségek nagy örömeire csak önmagában tesz kárt. És meg kellene gondolnia még azt is, hogy ha magyar honatyáinak szabad a nemzet kormányáról büntetlenül így nyilatkozni, akkor a nemzetiségi izgatók ugyanazzal a joggal és ugyanazzal a büntetlenséggel hasonlóképpen cselekedhetnek. A nemzet kormányai ellen 1867 óta sok kifogás emelhető, egyre azonban még is büszke lehet a nemzet, hogy tagjai között nem volt egy orgazda és egy sikkasztó sem, jellemben mindig érintetlenek voltak. Nemcsak az a hazafiság, a mely a köz érdekében valamit bátran kimond, az is hazafiság, a m e l y a n e m z e t é r d e k é b e n ö n m e g t a g a d ó a n v a l a m i t e l h a l l g a t . És soha sem kell elfelejteni, hogy visszaélés volt, van és lesz; emberek, a kik visszaélnék a bizalommal, és emberek, a kik tömlöczbe valók, voltak, vannak és lesznek; egyesek bűneiért azonban pártokat, kormányokat, nemzeteket, tenni felelőssé és ezen gonosztevőkkel a pártokat, kormányokat, nemzeteket egy kalap alá venni oly felfogás, oly merénylet, a mely szintén nélkülözi az erkölcsi alapot.

A szenvedélyek ezen ok nélkül való felkorbácsolása, a parlamenti hecczek és taktikai sakkhúzások, az apró-cseprő boszantások és a személyi szempontok és csipdesedések belevonása a tárgyalások keretébe, okozták és okozzák a nemzeti állam gyorsabb kiépítését. Ezekért lett a mostani országgyűlés örökös országgyűlés és a képviselőiség örökös hi-

v a t a l. A történetíró, a ki hivatva lesz ítéletet mondani parlamentünk működése felett, nem fogja megdicsérni a honatyák hazafiságát, a melyet ugyan gyakran hangoztattak, de a 'melynek gyakori hangoztatása közben elfecsérelték az időt, a mely a nemzeti állam kiépítésére vala szánva. A dolgok ebben a parlamentben ma-holnap oda fajulnak, hogy az esztendő nem lesz elégséges a költségvetés tárgyalására sem. A millenáris ünnepélyt és évet indemnitivel kezdjük meg. Ha már egy esztendő nem lesz elégséges a költségvetések tárgyalására, mi fog maradni a többi teendőkre? Ha a kormány csak lopva tud egy-egy reformjavaslatot keresztülvinni, mikor lesz kiépítve a nemzeti állam?

A magyar országgyűlés a nemzetiségekre nevelő hatással tehát nincs, tekintélye előttök semmi. A románság különösen egyáltalában nem érdeklődik iránta; sajtója révén csak botrányairól értesül és ez neki elég. Okozza ezt első sorban maga a sok, tárgyra nem tartozó, obstructionalis beszéd, a tekintélyek meghurczolása, minden bálványnak a lerombolása a nélkül, hogy helyettük másokat emelnék. A honatyák felejtik, hogy a nép el nem tud lenni bálványok nélkül. Ha nem lesznek tekintélyeink, bálványaink, leszünk anarchisták, nihilisták, socialisták, a kiknek aztán nem kell nemzeti állam. Ilyen kornak a bekövetkezésére tenni előmunkálatokat, korunk felfogása szerint, nem hazafiság.

Nem elégséges az üres hazafias frázisok elpattogtatása; ezekkel a nemzeti államot fel nem építjük, tett kell ide, bölcs és körültekintő munka, amelyhez sajnos, a mi törvényhozásunk nem férközhetik a sok párttaktika és üres szóözön miatt.

A nemzeti állam gyorsabb kiépíthetése szempontjából a parlament javítsa meg magát. A szóáradatnak készíttessen medret és tárgyalásainak biztosítsa a komolyságot, ha tekintélyét az ország előtt nem akarja véglegesen eljátszani. Változtasson házszabályain, a mely a kormányra jutó ellenzéknek is használni fog. A többség uralmának nyújtson teljes biztosítékot. A parlamentben ma a kisebbség akaratától függ minden. Ha egy párt összeesküszik, obstrukcióval lehetlenné teheti a kormányzatot

s az országot kalamitások közé sodorhatja. És javítson helyzetén a parlament a maga idejében, mikor még ura a helyzetnek. Holnap vagy azután a nemzetiségek akcióba lépésével s a néppárt eszméinek elfajulásával, olyan kisebbségek verődhetnek össze a magyar parlamentben, a melyekből a hazafiság hiányozván, élni fognak az adott szabadsággal s a magyar parlamentet a már meglévő sok szép és biztató precedens után obstrukciójukkal ország-világ előtt csúffá tehetik. Ne a szabadszólást korlátozzák, vágják el útját a magyar kormányzat rendszeres folyását támadó merényleteknek.

A törvényhozásnak a nemzeti állam kiépítése szempontjából legközelebről három fő feladata volna:

1. az erdélyi unió-maradványok (választási törvény, osztrák polgári törvénykönyv, sajtórendtartás stb.) megsemmisítése;

2. a közigazgatás államosítása;

3. a tanügy revíziója.

Ezek nagy időt és nagy munkát igényelnek.

Törvényeinkben vörös fonálként húzódik végig az állampolgárok jogegyenlősége. Ez a jogegyenlőség nincs végrehajtva. 1848-ban erre nézve külön törvényt hoztak. 1867 óta pedig sok törvényünk biztosította az elvet, a mi tényleg máig sincs végrehajtva. Gyűlöletes a dologban az, hogy egyes nemzetiségek hiszik, hirdetik, hogy a dolgok ezen állapotja egyenesen az ő megrontásukért tartatik fenn. Pedig nem igaz, a látszat, daczára ennek, még is csak az.

Az a körülmény, hogy Erdélyben még a régi osztrák polgári törvénykönyv, sajtórendtartás van divatban s hozzá még a törvényhozás Erdély számára megalkotott egy külön választási törvényt is, nem hirdeti a magyar nemzeti állam egységes voltát, sem a törvényben annyiszor biztosított jogegyenlőséget. Erdély ma is az osztrák szellem által igazgatott külön terület, 1867 óta a törvényhozásnak nem jutott idő a válaszfalak végleges lebontására. A dolgok ezen állapotában ki tudja mikor fog hozzáférni? Ifjaink a budapesti és a kolozsvári egyetemeken a magyar nemzeti állam nagyobb dicsőségére más és más anyagi jogot tanulnak; az utóbbiak ugyanazt

érvényesen megtanulhatják Bécsben, vagy Grácban is. És ezek a külön fenntartott törvények külön állapotokat, külön fogalmakat, külön viszonyokat teremtenek meg az igazságszolgáltatás, a sajtó, a társadalom terén, a mik erősen hirdetik, hogy az állampolgárok a magyar államban innen és túl a Királyhágón nem ugyanazon jogok szerint élnek, hogy következőképpen jogegyenlőség nincs. Ha egy állampolgári jog gyakorolhatásához az állampolgár túl, vagy innen a Királyhágón, több vagy kevesebb, tehát nem egyenlő megszorzással juthat, jogegyenlőségről nem beszélhetünk. Nem csak nálunk az erdélyi részeken volna helyes és jó már egyszer az osztrák uralom maradványait végképp megsemmisíteni, de a Királyhágóntúli részeken is jó és helyes volna, már az anyagi jogot minden ízében kodifikálni, az igazságszolgáltatást a törvényre és nem a bíróságok folyton változó jogszokásaira, felfogásaira alapítani.

A közigazgatás államosítása nélkül a magyar államot nemzetivé tenni nem lehet. A mostani választási rendszer mindenféle céloknak megfelel csak a nemzeti céloknak nem. Több megye mind meg annyi érdek-fészek, annyi felekezeti, családi klikk, befolyás, a mely mindig felüti a fejét valahányszor az államtól valamit nyerni lehetne és mindig összedugja azt és demonstrál, valahányszor egyet-mást az államnak adni kellene. Ha venni kell: mindig a hazañas, állami nagy érdekek és célok lépnek előtérbe, azoknak hangoztatása mellett történik az állam érdekeinek megtépásása; ha adni kell: az állami túlbefolyás, az állami gyámkodás, az állampolgárok megsarczoltatása, az autonómia megsértése, és sok egyéb hangzatos frázis pattog el, csak-hogy az államot a maga kitűzött céljaiban megakadályozzák.

Felelős kormány felelősség nélküli megyével nem létezhetik. Ha az államban egy kormány felelős a közigazgatásért, úgy a közigazgatásra neki döntő befolyást kell adni, hogy a felelősséget elviselhesse. Ha a kormányt felelőssé tesszük a közigazgatási közegek, hivatalnokok ténykedése miatt, úgy engednünk kell, hogy a hivatalnokokat ő szemelje és ő nevezze ki. Felelősnek lenni olyan egyénekért, a kiket nem mi alkalmazunk,

nem lehet. A mai megye a maga választási rendszerével bele nem illik többé a magyar nemzeti állam keretébe. Ha az államban minden más tisztviselőt kinevezünk, a közigazgatást, a legfontosabbat egy állami szervezetben, az állami befolyástól függetleníteni nem kevesebb, mint az államiság feltételeit megtagadni párt-szempontról és taktikáról. A pártoknak kell rendelkezniük annyi hazafisággal, hogy az erős, egységes nemzeti állam érdekének alárendeljék pártérdekeiket. A magyar nemzetnek abban a nagy harcban, a melyet majd a közigazgatás államosítása érdekében meg fog kezdeni, első sorban azzal a megyei család-, párt- és klikk-befolyással fog meggyűlni a baja, a melyről fennebb szólottam, s a mely az államtól mindent követel, de az államnak semmit a maga előnyeiből és érdekeiből feladni nem akar. És ha valami megbuktatja a nemzeti állam megalakulását, úgy az a befolyás lesz az, a mely mindenféle ellenséges elemekkel, még a nemzetiségi izgatókkal is egyesülni fog, csak hogy a maga céljait elérhesse.

Pedig a közigazgatás államosításának már a tizenkettedik órája is ütött. Múlhatatlanul szükséges ez különösen nemzetiségi szempontból. A legutóbbi megyei választások olyan tünetek között folytak le, a melyek aggodalommal töltik el a hazafias kebleket. A nemzetiségi, a faj kérdés előtérbe tolása a fajok harcát jelenti a közügy rovására. A faj-küzdelmet nem ápolni, de csökkenteni kell. Nem szabad oly intézményeket fenntartanunk, a melyek a fajgyűlölséget növelik. Ha a megyék a fajgyűlölség ápolói és fenntartói lesznek, úgy azokkal a nemzeti állam kiépítését nemcsak meghát-ráltatjuk, de azt egyenesen lehetetlenné tesszük. Ez sem a magyarnak, sem a nemzetiségeknek nem áll érdekében. Mert sem a magyarnak, sem a nemzetiségeknek nem áll érdekében meddő, a helyzetet nem tisztázó, a kölcsönös gyűlölséget szító, de a kölcsönös haladást, szellemi és anyagi töke gyűjtését gátló harcokban elvesztegetni a drága időt, a mi ha elrepül többé vissza nem idézhető.

A mi volt, az többé nem lehet a megye. Egy modern állam keretében nem lehet egy középkori intéz-

ményt megtúrni. A megyék többé nem fogják az alkotmányt megmenteni, de veszélyeztetni fogják a nemzeti államot. Magasabb célnak kell lebegni szemeink előtt, mint a lokális hatalom és befolyás ápolása; mindent fel kell áldoznunk, hogy a nagyobb célokat elérhessük. Nem szabad többé oly intézményeket fenntartanánk, a melyek gátlólag hatnak a központi kormányzatra. Minden jogot megvéd a törvény; a törvénytelenységért a központi kormányzat a parlamentben, a sajtóban, a közvélemény előtt úgy is felelős.

A kinevezési rendszer, a megyéknek a nemzeti állam céljaihoz való berendezése, megteremtené a közigazgatás egységét, pártatlanságát és gyorsabb tempóját; a közigazgatást megtisztítaná a be nem vált elemektől és szárnyát szegné annak a sok rozszakarattal. zavarnak, súrlódásnak, vizálynak, gyűlölködésnek, a melyek a választások alkalmával nem a közérdekben, de felekezeti, nemzetiségi, családi és párt szempontból a megyék belbékéjére mindannyiszor oly rombolókig hatottak. Mindezekre nem volt szükségünk eddig és nem lehet szükségünk ma. A törvényhatóságokhoz tisztán az anyagiak kezelése és felügyeletét kell utasítani. A politikát ki kell törölni a keretből, hogy a megyei gyűlések ne váljanak haszontalan pótországgyűlésekké, amelyeknek úgy sincs semmi értékük. A politika nálunk úgy is leforráz mindent. A polgár a megvegyiüléseken kivid eleget politizálhat. Szabad a sajtó, szabad a gyülekezés, ott vannak a képviselő választások. A közügyek tárgyalására hivatott hatóságok kezéből vegyünk ki minden olyant, a mivel a felekezeti, nemzetiségi. politikai pártoskodás és szenvedély ápolatnék. Mindennek legyen meg a maga fóruma. És legyen az állami közigazgatás demokratikus alapokon nyugvó. A magyar a maga közigazgatásában ne akarjon főúri göggel, ranggal és születéssel, a hatalom fittogatásával, hanem a joggal, a munkával, a tehetséggel és az igazságos mérték pártatlan alkalmazásával, imponálni. Legyen már vége annak a szerencsétlen rendszernek, a mely a közpályán a születésre való hivatkozást előbbre teszi a nagy fáradsággal szerzett tudásnak

és szakismeretnek. A jogegyenlőséget vigyük keresztül minden téren. Ha a központi kormánynak a kinevezett alispán mellett még egy kinevezett bizalmi főispánra is volna szüksége, úgy a főispáni állásnak ne csak hatáskört, de munkakört is szabjon. És a mi legfőbb, állapíttassék meg a főispáni kvalifikáció. A milyen a főispán, olyan a megye. Az egyik rothasztja, a másik felvirágoztatja az állapotokat. Le g t a n á c s o s a b b v o l n a , a f ő i s p á n i á l l á s n a k a z ú j k e r e t b ől v a l ó k i h a g y á s a . Ma még van értelme, hogy a központi kormánynak legyen a megyében egy kinevezett bizalmi férfi, őrszeme, mert a törvényhatóság saját tisztviselőivel és autonomikus jogkörrel bír. A főispán ma felügyelője annak, hogy az autonomikus megyében a törvények és a kormányrendeletek miként hajtatnak végre. De mi szükség lesz erre az állásra a közvetlen állami felügyelet alá jövő törvényhatóságban, a melynek feje a kinevezett alispán leend? Ne teremtsünk a nemzeti állam keretében dúsan fizetett henye posztokat, a melyekre a születés jogosít, mert a munka között felnőtt és a munkához szokottak között rászórt vért csinál és bizalmat ingat, a jogegyenlőség és igazságos mérték iránt. Az értelem, a szakképzettség, a munka egyaránt érvényesüljön alant és fennt.

Egy ilyen demokratikus alapon nyugvó s a vagyonbeli és a születési kiváltságokat kizáró, állami közigazgatás a nemzetiségekben igen nagy fokú bizalmat tudna támasztani s azoknak tanultabb, használhatóbb elemeit a közigazgatási pályára terelné. A magyar nemzeti államnak érdekében áll a maga céljainak minél több tanult embert megnyerni és foglalkoztatni a nemzetiségek sorából nem azért, hogy őket megmagyarosítsa, hanem hogy meggyőzze őket a magyar állam igaz céljairól, gondoskodó jóindulatáról és igazságos voltáról minden irányban. Az eddigi választási rendszer mellett ez nem volt lehetséges. Az eddigi megyei befolyás nem igazságos mértéket, de kegyelmet vélt gyakorolni akkor, mikor egy-egy nem magyar ajkút volt kénytelen beválasztani tisztviselői sorába. A választásoknál magasabb érdekek és célok úgy sem lebegtek szemek előtt.

Az a rendszer, a mely a tisztviselőt odavarrja a megyéhez, mint a gombot a kabáthoz, a legszerencsétlenebb gondolat a nemzeti állam szempontjából. Független-e az a tisztviselő? Tudatában van e az a tisztviselő a magasztosabb állami céloknak? A kinevezett tisztviselő függetlenebb, mert állása a törvény oltalma alatt áll. A központi kormány tőle egyebet nem követhet, nem kívánhat, mint a mit a törvény neki kötelességül és feladatául kitűz. A választott tisztviselőt gyakran olyan befolyások juttatják állásához, a melyek a nemzeti állam céljaival is ellentétben állanak. Tehát egy választott tisztviselővel szemben azok a különféle befolyások, a melyek állásához juttatják, nyíltan vagy titokban, olyan követelésekkel is állanak elő, a melyeknek teljesítését a törvény gyakran meg nem engedi. A tisztviselő az ily befolyásoknak vagy enged, vagy nem. Ha enged törvénytelenésekbe s a nemzeti állam céljairak ártó üzelmekbe elegyedik, a mi a környezetbeli is demoralizál; ha nem enged, akkor napjai meg vannak számlálva; következik a kellemetlenségek hosszú sorozata; a választásoknál pedig a szenvedélyek hullámai egyszerűen eltemetik. A választott tisztviselő a között a sok érdek és befolyás között, a mely álláshoz juttatta, kellő pártatlansággal eljárni nem képes, minek folytán bekövetkezik az, hogy egy értelmes, munkás, szakképzett tisztviselő e körben a legrosszabb hírbe keveredik, holott innen eltávozván, más területen a legnagyobb szolgálatokat teheti a közügynek, az államnak. A választott tisztviselő elmerül a lokális patriotizmus, a helyi érdekek hullámai között; első sorban ezeknek szolgál s eltompul érzéke a magasabb állami célokkal szemben. A közigazgatási tisztviselőknak felszabadítása a lokális patriotizmus és érdekek hínárjából, minden tekintetben meghozná a maga áldott gyümölcseit a nemzeti állam javára.

Lehet, a mai rendszer egyik-másik pártnak egyik-másik megyében a képviselőválasztásoknál nagyobb előnyöket biztosít, elég sajnos, hogy nálunk a reformok, alkotások első sorban ezen előnyök szemüvegén szemléltetnek, nem a nemzeti magyar állam erőssége és érdeke tehát a fő, hanem az, hogy a reform véletlenül és

esetleg milyen hatással lehet a képviselőválasztásokra. A nemzeti állam érdekében feltétlenül szükségesnek mutatkozik, hogy a törvényhozás magát ezen békékből kiszabadítsa. Rendezze a köztisztviselő helyzetét a képviselő választásokkal szemben. A köztisztviselőből ne csináljunk kortest, mert ezáltal a választások tisztasága mindig kifogásolható. A képviselőválasztás a független állampolgárok harcza legyen. A köztisztviselő éljen a maga szavazatával tetszése szerint, de ne legyen neki megengedve, hogy a választások szabadságát a maga befolyásával megzavarja. A köztisztviselőnek ezzel megszerezzük a kellő öntudatot, nyugalmat és függetlenséget, a mely múlhatatlanul szükséges ahhoz, hogy kötelességét a törvényes keretben nyugodtan és eredménynyel teljesíthesse. Ha minden téren államosítunk, a mi helyes és üdvös, a köztisztviselőt állami funkcionáriusnak tekintsük, a kinek legyen meggyőződése, de meggyőződésével ne sülyedjen egyik vagy másik pártnál a kortes szerepére, mert árt vele az állás tekintélyének, a mely egyúttal az állam tekintélye is. Ha az állami tisztviselőket ilyen szerepre feljogosítjuk, illuzóriussá tesszük a választásokat, a pártok arányát tetszés szerint állapíthatjuk meg és ezzel megöljük a parlamentárizmust is, a melyre pedig a nemzeti államnak nagy szüksége van. Lehet, hogy ma az állam érdeke össze van forrva valamely pártnak, a többségnek az érdekével, de holnap, vagy azután a többség érdekei ellentétbe jöhetnek az állam érdekeivel és akkor az államra nézve igen üdvös lesz, hogy a saját tisztviselői nem lesznek kénytelenek támogatni egy kormányzatot, egy rendszert, a mely az állam érdekeivel ellentétbe jött.

Revidálni kell tanügyünket, az elemi oktatástól fel az egyetemekig. Ezek különben is egymásból folynak és egymást kiegészítik. A mi tanügyi rendszerünk nem felel meg a nemzeti állam követelményeinek. A mai rendszer mellett lehetséges, hogy az ifjú négy, vagy hat elemi iskolán, egy középiskolán át az egyetemre jut a nélkül, hogy az állami nyelven legalább fogékonyan és hibátlanul olvasni tudjon; az állami nyelv bírásáról pedig szó annál kevésbé lehet.

Egy ilyen ifjú, a ki tanulása végén, életpályája kezdetén ebbe a helyzetbe jut, tanulásának, neveltetésének fogvatkozásait a magyar nemzet elnyomási hajlamaiban fogja keresni és oly körökkel fog érintkezésbe lépni, a melyek neki a megélhetést az állami nyelv nem tudása ellenére biztosítani fogják, tehát oly irányoknak és aspirációknak fog lépni a szolgálatába, a melyek a magyar nemzeti állam érdekei ellen lesznek. Ez a tanügyi rendszer nem lehet jó. Az 1868-ki 38-ik t.-cikk megalkotásától máig az elemi oktatáson sok foltozás történt, uaczára annak ez az oktatás azért ma sem olyan, a mely megfelelne a nemzeti állam követelményeinek. A tanterv, a tannyelv, a felügyelet azóta sok retortán ment keresztül, hogy az 1868-ki 38. t. czikkből alig néhány § maradt meg épen foszlány gyanánt, daczára ennek egész elemi oktatásunk hangosan követel valamit és ez: a magyar nemzeti irányban való revízió.

Az elemi oktatás terén csak az állami iskoláknál hivatkozhatunk teljesen megteelő eredményre, nemcsak a felszerelés, felügyelet, tanításbeli eredmény, hanem a hazafias szellem, az állami érdekeket és célokat illetőleg, a melyék az állami nyelv tanításához fűződnek.

A nem magyar tannyelvű elemi iskoláknál épen ezek a szempontok a legeszomorítóbbak. A román tannyelvű elemi iskolák ebbeli eredményei például a zéruson állanak. A hazafias szellem higánya a fagyponton alól dolgozik, az állami nyelv nem tett előre egy lépést. A hazafiatlan szellem azonban nagyon is magasra szállt. Ezt az állapotot túrni annyi volna, mint az állam, a nem magyar ajkú állampolgárok igaz érdekeit elárulni azoknak, a kik az állam konszolidálását s az állampolgárok boldogulását ellenzik.

A nem magyar tannyelvű iskoláknál ezt a szomorú eredményt leginkább az a körülmény segíti elő, hogy a tanítóképzés az illető felekezetek kezében hagyatott meg. A tanítójelölt ezekben a képezdében nem kapja meg a kellő oktatást, a mely múlhatatlanul megkívántatik ahhoz, hogy ő az iskolában a törvény által reá rótt kötelességeket teljesíthesse. Eltekintve a nemzeti szellem hiányától, nem tanulja meg az állami nyelvet. Az állami nyelv a nemzeti iro-

dalom és hazai történelem kellő ismerete s minden hazafias lelkesedés nélkül lép be az iskolába és kezdi meg a legifjabb nemzedék tanítását. Nincs állam a világon, a mely tanítóinak elengedje ezen elemi feltételeket. A tanítóképezdek tanáraiban sincs meg a megfelelő ismeret, hogy legyen meg aztán a tanítójelöltekben. Így az eredmény nyilvánvaló. Bármily magas röptű politikát üzzenek nemzetiségeink túlzói, mégis csak hozzá kell barátkoztatni az állampolgárokat a gondolathoz, hogy az állam magyar.

A tanítóképzést államivá kell tenni. És államivá kell tenni abból a szempontból, mert a felekezetek képezdéiben a tanító soha sem tudja az ismeretnek azt a fokát elérni, a melyet az állami tanítóképezdekben elérnek; tanító és tanító között így tudásbeli különbségek támadnak, a melyek a különféle ajkú tanítókat egymástól távortartják, egymástól elszigetelik; a helyett, hogy egy érdek-alapon, egy célból országos egyesületekben, körü értekezletekben tömörülnének, felépítnek maguk között válaszfalakat, ellentétes irányokat, mintha nem egy nemzetnek volnának a napszamosai s mintha nem egy hazának a felvirágoztatásán dolgoznának. E miatt a haladás, a művelődés terjedése az országban nem egyenletes. A míg az állami iskolák jótékony hatása nyilvánvaló, addig a nem magyar tan nyelvű iskolák körül, a németeket kivéve, a sötétség bizony igen nehezen oszladozik.

A nem magyar ajkú tanítóságot fel kell szabadítani azok alól a káros és kóros befolyások alól, a melyek őt kötelességeinek pontos és hazafias teljesítésében meggátolják. Mi például ma egy román ajkú tanító a felekezeti iskola mellett? Nem más, mint a pap csatlósa, néhol szolgálja, néhol ebe, de sehol sem öntudatos, független polgár, a kinek akarata van, aki a pap akarata ellenében törvényes kötelességeinek tudatában azoknak megfelelni elég erővel bírjon. Az állami célok, érdekek, törvények és intézkedések kijátszása viszi ebben a rendszerben a főszerepet.

Ennek köszönhetjük, hogy az állami nyelv ismerete nem terjed, a hazánk múltja iránti lelkesedés nem

mutatkozik, a hazafias szellem nem nyilvánul sehol. Ez az oktatás rősz.

Mi következik ebből? Túrni kell talán ezeket az állapotokat továbbra is, hogy a mit egyfelől a nemzeti állam szempontjából építünk, másfelől mások a nemzetiségi állam javára kérlelhetlenül lerombolják? Vagy bele kell nyugodnunk az állapotokba és tovább is ezen az ösvényen tartoznánk haladni, a mely a legkritikusabb helyzetbe juttathat? Talán van remény, hogy ezen az alapon valaha jobb állapotok fognak támadni, hogy az illetőknek megjő az eszközök s igyekezni fognak másként a nemzeti állam érdekében cselekedni? En azt hiszem, hogy nem! Ez az alap alkalmas arra, hogy az állam ellenségei végképp elbizakodjanak, erőt gyűjtsenek, de nem arra, hogy őket a nemzeti állam érdekében észretéritse.

Az állam a mai tanügyi berendezkedés mellett még arra sem elég erős, hogy bár a pap és a tanító összejátszását a törvényes intézkedések ellen megtörje. Az állami célokkal és érdekekkel szemben a rejtett, de mégis elég nyilvánvaló célok és politika érvényesülnek. Ezért nincs eredmény. Mindezekben a mizériákon csak az elemi oktatás államosításával segíthetünk. A míg ez be nem következik, addig a hazafias szellem nemzetiségünk között terjedni nem fog. A míg a tanítóság nem lesz megnyerve az állami eszmének, addig az a tanítóság az állami eszme ellen fog dolgozni. A míg a nem magyar ajkú tanítót nem függetlenítjük az állameszme ellenségeinek káros befolyása alól, addig nem várhatunk ebben a tekintetben semmi jót. A míg az elemi iskolák az államban nem kerülnek közvetlen állami befolyás és rendelkezés alá, az a véleményem, hogy a nemzetiségek iskolái annak a politikának fognak szolgálatot tenni, a melyet a túlzók fognak hirdetni.

Csakhogy erre az állam nem elég erős, sem anyagilag, sem erkölcsileg. Az államosítás a nemzetiségektől még keresztül lenne vihető, de nem lesz keresztülvihető a többi felekezetektől. Előtérbe fog lépni ismét a felekezeti harcz, a mely meg fogja gátolni a nemzeti államnak e tekintetben való konszolidálását. És azt

fogják hirdetni a pártok, hogy az elemi tanítóságot a képviselőválasztások szempontjából a kormány meg akarja kaparintani. Ha ugyan erre a kérdésre kerül valaha a dolog, a reformot nem a nemzetiségek, hanem a felekezetek és pártok fogják megbuktatni, a melyek ebben is nem a nemzeti állam egyik alapfeltételét, hanem a kormányhatalom tágítását fogják felfedezni.

Miután elemi oktatásunk államosítása pénzügyi okoknál fogva is csak a következő évtizedek teendői közé fogna tartozhatni, addig az elemi tanügyi törvények revíziójával meg kellene menteni legalább az állami tekintélyt és befolyást a nem magyar tannyelvű iskolákban. Mint említém, a tanítóképzést addig is államivá kellene tenni és így a tanítói szakképzettséget egyenlősíteni. A tanítói fizetésekhez egyes segélyek járulásával a tanító alkalmazásánál befolyást gyakorolni, helyesebb tantervvel és szigorúbb felügyelettel biztosítani az eredményt. Szigorúan körvonalozni kellene az iskola felállíthatási feltételeket és azokat szigorúan be is tartani. Eddig a felekezeti iskolák gyakran egy éjszaka támadtak, mint a gomba s megkezdődött bennük a tanítás, minden bejelentés nélkül. Sem, megfelelő helyiség, sem tanszer, sem képesített tanító. És a míg egy ilyenképpen keletkezett zugiskolát a hatóságok bezárhattak a törvény furcsa intézkedéseinél, tanügyi adminisztracionális nyomorúságainknál fogva, 3—5 esztendeig is pörlekedniök kellett, a míg beleuntak. Ne legyen szabad tehát senkinek, magának az államnak sem, új iskolát felállítani, a míg a törvényben körülírt összes feltételeknek pontosan meg nem felelt. Ezzel útja lesz vágva egy csomó kellemetlenkedésnek. Ha egy egyszerű korlátfát felállítanak az ut mentén, az állam építészeti hivatalai számba veszik. Ha valamely felekezet nem magyar tannyelvű vagy magyar tannyelvű iskolát állít be, azt előlegesen semmiféle szempontból nem vizsgálja meg senki.

A k ö z é p i s k o l á k b a n , ha nem állami a tannyelv, biztosítékot kellene nyerni arról, hogy a középiskolába kerülő ifjú az állami nyelvet, a hazai történelmet s nemzeti irodalmat, valamint az ezekkel kapcsolatos alkotmánytant és földrajzot megfelelő mértékben megismerik. E z e k e t a t a n t á r g y a k a t a z á l l a m á l t a l

kinevezett tanárok tanítsák, a felsőbb osztályok tannyelvét pedig magyarrá kell tenni. Biztosítani kell a középiskolai ifjúságnak a megélhetést a közéletben s az egyetemeken való boldogulhatást. Ha nem magyar tannyelvű középiskolák lehetővé teszik, hogy a felnevelt ifjúság az állami nyelv ismerete nélkül lépjen az életbe s a felsőbb, egyetemi oktatásnak feltételeit ne bírja, úgy az az oktatás elvesztette valódi célját, mert az állam, a nyelv ismerete nélkül, nem veheti hasznát egy tekintélyes számú intelligenciának, a mely aztán külön faji érdekek szerint csoportosul. Nem az a követelés, hogy ez az intelligencia megmagyarosodjék, hanem az, hogy az állam abba a helyzetbe hozassék, hogy polgárainál igazságos mértéket használhasson az állások kiosztásánál, a mi az állami nyelv ismerete nélkül egyszerűen lehetetlenné válik. Ha a nem magyar tannyelvű középiskolák anynyira eltévesztik szemek elől a valódi célt: biztosítani annak az ifjúságnak a jövőjét, a mely hozzájuk folyamodik, úgy az államnak más oldalról kötelessége az állampolgárok érdekeit a szíven hordozni és megóvni az állam céljait ezen törekvésekkel szemben minden irányban. Útja lesz vágva ezzel nagyon sok panasznak és elégtelenségnek, a melynek forrása az, hogy az állam a tőle kenyeret, állást követelő állam polgárok igényeit, a legegységibb feltételeknek hiánya, az állami nyelvnek nem tudása miatt, kielégíteni nem tudja.

Egy szóval, oda kell törekedni és lehetővé kell tenni, hogy a nem magyar tannyelvű középiskolában, a helyi viszonyoknál fogva, tehát tisztán véletlenül oda kerülő ifjú ép úgy megtanulhassa a magyar nyelvet, mint a magyar tannyelvű iskolában szokás, hogy ezáltal a középtanodai ifjúság műveltsége és állami alkalmazhatósága egyenlősíttessék. A nemzeti kultúrának egyenletesen kell terjednie. Nem szabad az állam területén oly intézeteket megtúrni, a melyek magok körül a nemzeti kultúrával és az állami célokkal ellentétes érdekeket tartanak fenn. Az ezen intézetek körül támadó foltok a dolog természeténél fogva nem kisebbednek, hanem nagyobbodnak, a mi csak a nemzeti állam ká-

rára és veszélyére történhetik meg. A nemzeti államnak kötelessége a maga kultúrájával nivellálni, az ezekhez hasonló foltokat apasztani, eltüntetni, hogy bár más nemzetiség legyen a haza földjén, de ne legyen más érdek, más cél, mint az állam közös érdeke és célja.

A középiskola e mellett a haza-, testvéri szeretet, az együttérzés és a kölcsönös megbecsülés valódi ápolói legyenek. Szigorúan kerülni kell mindent, ami a fájdó érzékenységet érinti és a középiskola kebelében nem szabad megtérni a tanárt, aki ezen annyira fontos a nemzet és állam érdekeibe vágó tekinteteknek hódolni nem tud. Kathedrán, önképzőkörben, minden alkalommal ezek az eszmék legyenek hirdetve.

Ez legyen a szellem az egyetemeken is. Az ifjú az iskolai port lerázza magáról, de soha sem tud megszabadulni az iskolában szerzett benyomásoktól. Az emberi természetben van, sajnos, hogy inkább megőrizzük lelkünkben a bántalom, mint a jótétemény emlékét.

Ha a nemzetiségek ifjúságát végig kísérjük a magyar tannyelvű intézeteken, tapasztalni fogjuk, hogy az ifjúság az elemi iskola első osztályaiban a magyar ifjúsággal a játszótéren még együtt van és vajmi keveset tud a faji különbségről. A középiskolában a különválás már megkezdődik, az egyetemeken pedig teljes befejezést nyer. Tehát a helyett, hogy az iskola összeforrasztaná a szíveket, azokat egymástól elválasztja. A helyett, hogy a hirdetett béke, szeretet és testvériség a különböző fajú polgárság ifjúságát összeforrasztotta volna a hazaszeretben, a hazaszeretet különféle fogalmait látjuk érvényesülni, ami az ifjúságot különböző táborokra osztja fel. Hol a hiba? Ám kutassák azok, akiknek hivatásuk. Egyet azonban konstatálnom kell: a magyar középiskolákban a nem magyar ajkú ifjúság képződő hajlamaival nem bajlódik senki: a magyar ifjúság és illetőleg az intézet nem kötelező foglalkozásaitól magát távol tartja, félrehúzódik; sem a dalkörben, sem az önképzőkörben, sem az iskola ünnepéyeiben tényleges részt nem vesz. Már itt meggyőződése lesz, hogy magyar kultúr-ünnepélyeken jelen lenni, magyar kultúr-társaságokban, egyletekben ténylegesen működni

nemcsak fölösleges, de a saját fajának politikai célzatai szempontjából bűn is, a mit elkövetni nem szabad. És ettől a bűntől az egész életen át óvakodnak is.

A nem magyar tannyelvű középiskolák önképzőkörében az ifjúság bölcs vezetés és minden felügyelet nélkül a komoly munka helyett a napi politika mernórándumos hőseinek dicsőítésével, a sok történeti falsum és a gyűlölködő nácionalizmus terjesztésével foglalkozik, a mi megmételyezi az ifjú kebleket s a miknek benyomásait onnan a későbbi józanabb ész és Ítéloképeség sem tudja többé kitörölni.

Az egyetemeken a nemzetiségek ifjúsága már kiképzett agitátor. Telve van mindenféle ferde nézettel, hamis hazafisággal és a magyarság iránti gyűlölettel. Hol szedte fel lelkében a magyar tanintézetekben tanuló ifjú mind ezt a rosszat? Tizenkét éven át, a négy elemin és a nyolczosztályú középiskolán senki sem tanította őt ezekre és íme az egyetemen itt van a mérész, a tanulmányi és fegyelmi szabályokat tervszerűen kijátszó, az állam és a tanárság iránt rútul háládatlan ifjú, a kinek morálja ezen alapszik: „tótul pentru n a fi une!“ (mindent a nemzetért!) és valóban lábbal tipor mindent, csakhogy az „öreg harczosok“ előtt a „nemzet“ méltó virágjának és kitűnő sarjadékának látszassák s hogy a magyar államnak ártasson.

Hogy a magyar tanintézetekben nevedő nem magyar ajkú ifjak eszejárását, a hazafiságot, alkotmányoságot, hazaszeretetet és történelmi jogot illetőleg, kimutassam, ide igtatom a Budapesten ez év folyamán alakult ifjúsági liga megállapodásait a következőkben:

„A magyarországi és erdélyi román, tót és szerb ifjúság szövetséget köt azzal a céllal, hogy:

a) minden eszközzel és minden úton azon dolgozzék, hogy Magyarország jelenlegi államformája akként alakíttassék át, hogy ne csak a magyar nemzetiség örvendjen polgári és nemzeti jogoknak, hanem a nem magyar nemzetiségek is;

b) minthogy e cél elérése egyedül csakis a területiális nemzeti autonómia megvalósításával lehetséges, a három nemzet ifjúsága, mindenik a saját

nemzete kebelében, ez értelemben fog propagandát csinálni;

c) külön kedvezményeket egyik nemzet sem fogad el;

d) bár jelenleg a nem magyar nemzetiségekre nézve lehetetlenség elhagyni az eddig követett politikai passzivitást, az egyetemi ifjúság oda fog törekedni, hogy a nem magyar nemzetiségek mentői hamarabb rálépjenek az aktivitás terére. Feltételek: az általános és titkos szavazás, a választókerületek igazságos kikerekítése;

e) miután a polgári házasságra és anyaköuyvekre vonatkozó törvényeket oly parlament hozta, amelynek nem volt joga a nem magyar nemzetiségek nevében beszélni, a szövetkezett nem magyar nemzetiségű ifjúság oda fog törekedni, hogy e törvények vétessenek revízió alá; megkérdeztetvén a nemzetiségek is: vajjon beleegyeznek-e vagy sem?

f) a szövetkezett ifjúság identifikálja magát a nemzetiségi kongresszuson elfogadott közös programmal, azt támogatja és érdekében dolgozni is fog.“

Hát ez mi? Megtagadása a létező jogalapnak, a melyen a nemzeti államnak fel kell épülnie.

Ilyen körülmények között mi szükség van arra, hogy nemzetiségeink ifjúsága a magyar tanintézetekbe tereitessék? Ha a magyar tanintézetekből kikerülő nem magyar ajkú ifjúság az életben sokkal kiengesztelhetetlenebb minden ellen, a mi magyar, annál, a mely más intézetekben tanult, akkor mégis csak gondolkodni kellene a magyar tanítás ezen eredményein és gondoskodni kellene arról, hogy a magyar tanítás ezen szomorú eredményei elmaradjanak. Ha a mi paedagogusaink annyit tudnak arról írni, hogy egyik-másik tantárgy hány heti órával mely osztálytól fogva taníttassék, talán jó volna annyi esztendő tapasztalata alapján hozzászólni ezen szomorú eredményekhez is és áttanulmányozni azt a lélektant, amely a nemzeti államra nézve ezeket a felette keserű gyümölcsöket megtenni. Nincs ár, a mit szabályozni ne lehetne, s ha a vadonczokat meg lehet nemesíteni, meg kellene teremteni azt a programot is, a melyet betartva a magyar iskolák meghozhatnák a nemzeti államra nézve a megfelelő gyümölcsöket. Ha módjában van a nemzetnek a maga

ifjúságát, mert hisz a nem magyar ajkúak is csak a magyar nemzettesthez tartoznak, a magyar tanintézetekbe terelni, gondoskodják arról, hogy nemzetiségi szempontból a tanítás eredménye az államra nézve ne kártékony, de hasznos lehessen.

Ebből a tekintetből a középiskolai nem magyar ajkú ifjúság fejlődő hajlamaival, magán viszonyaival, érintkezéseivel, otthoni olvasmányaival többen foglalkozzunk, ne csak, de mindenekben az ifjúságot irányítsuk is. Az egyetemeken pedig a fegyelmi szabályzat a mutatkozó államellenes politikai kinövéssek lenyesésére is irányuljon.

A budapesti egyetemen szükséges volna még a gör. keleti theologiai fakultásnak a felállítása. Az indokokat, a melyek ezt múlhatatlan szükségessé teszik, nincs miért részleteznem. Egyetemenként úgy kell berendezkednünk, hogy a szerb és a román gör. keleti tekintélyes egyháznak magasabb vallástudományi igényei a haza határain belül kielégítést nyerjenek. A görög keleti papság nagyobb látköre, nagyobb műveltsége az egyháznak és a hazának csak javára szolgálhat. A nemzeti szabad állam egyik feladata a különböző ajkú állampolgárok természetes jogainak elismerése és az azokból kifolyó méltányos követelések és igények kielégítése. Egy ily theologiai fakultás méltányos igény, — kielégítése a nemzeti állam érdekeinek a szempontjából is szükséges volna, hogy a gör. keleti hazai papság magasabb kiképzetés végett külföldre menni éppen kényszerítve ne legyen. Bármint vegyük is a dolgot, tény, hogy a görög katolikus papság kiképzetése magasabb, mint a görög keleti papságé. A román görög keleti egyház vidéki papsága áll különösen gyenge lábon műveltség dolgában. A nyomorúságos állapot indoka az egyház szegénységében rejlik. Ez a szegénység megvan a görög katolikusoknál is, mégis magasabb a műveltségi fok. Igen, mert a görög katolikus papnöveldékbe az ifjak csak érettségi bizonyítvánnyal léphetnek és egyetemeken is hallgathatják a teológiát. A görög keleti egyházban, sajnos, az úgynevezett morálisták még igen tekintélyes számban fordulnak elő,

a kikké a papot megillető műveltséget hiában keressük. A haladásnak, a műveltség terjedésének egyenletesnek kell lenni. Ha a görög keleti papság magasabb kiképezetés szempontjából a keze ügyében lévő egyetemre mehet, meg lesz adva a mód, hogy a kultúrában egyformán lépést tartson a többi hazai felekezetekkel.

*

A már fennebb előadottakon kívül még igen sok teendő van hátra a magyar nemzeti állam kiépítésében. Fennebb a legsürgösebbeket, a legszükségesebbeket említettem fel.

És szükséges volna időnként revideálni egy-egy törvényt, a mely a nemzeti állam szempontjából hiányosnak bizonyult. A tapasztalat előttünk van. S a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a nemzeti állam ellen törvényeink igen éles fegyvereket nyomnak az ellenség kezébe, a miket ők sikerrel forgathatnak is. A törvény megengedte, hogy N.-Szeben egy második székvárossá fejlődjék nemzetiségi kormánynyal, népképviselőten nyugvó országgyűléssel, a mely általános kötelező határozatokat hozott. És üldözve lett mindenki, a ki azokat meg nem tartotta. A fajok szerinti politikai csoportosulást és ez által a fajgyűlölet szítását nem tanácsos a féktelenségre bízni. Az egyes ellenséges faji összetömrülés a nemzet ellen meg nem engedhető. A fajok k o n g r e s s z u s di-játékát megtiltanám, mert a fajharcz macedoniai állapotokat fog majd megteremteni az országban, a miket egy rendezett állam köteles megelőzni. Az állampolgárok szabadságát a kanóc, a petróleum ellen meg kell védelmezni. Az állampolgárok szabadsága nem terjedhet sem a kanócig, sem az állam integritása veszélyeztetéseig. A törvény az országban élő összes polgárokat egy nemzettestbe olvasztotta össze, ezt a nemzettestet a maga teljes egészében fenn kell tartani és meg kell fojtani minden igyekezetei, a mely oda irányul, hogy a törvény által egyetlenné és egésznek nyilvánított nemzettest több részre oszolhassék fel.

Sajnos, közrendészeti törvényeink hiánya miatt maga az állam és a nemzet áll legvédtelenebbül a megtámadókkal szemben. Az állam és nemzet biztonsága

ellen bárki véthet tetszése szerint. Az egész világon a magyar állam polgárai között lett közdivattá, hogy külföldön ellenségekkel szövetkezhetnek minden bántódás nélkül. A mi agitátoraink a román állam fővárosában nyílt szövetséget kötnek a magyar nemzet, a magyar alkotmány ellen. Pénzt fogadnak el és idegen pénzzel itthon programjuk érvényesítésén fáradoznak. A román ifjúság saját küldöttei által a romániai ifjúsági tüntető gyűléseken képviselteti magát s ott megrágalmazzák hazájuk intézményeit minden bántódás nélkül. Ez igen nagy szabadság, a mely megrontja a hazafiságot s a hazafias erkölcsöket. A nagy-szebeni konventikulumokon romániai állampolgárok szerepeltek, mint tüntetők a nélkül, hogy bajuk lett volna. Holnap Fiume foghat pakálni Olaszországgal, a szerbek Szerbiával és így tovább. Beáll az az idő, a melyben a magyarnak hirdetett nemzettest gúnytárgy lesz, a törvény pedig holt betű, a hazafiság üres fogalom.

A magyar állam polgárának nem szabad külföldön szövetségeseket keresni, pénzt gyűjteni az állam-jelleg megdönthetése szempontjából. A ki azt teszi, bűnös és mint bűnösnek lakolnia kell. Az állampolgárság ezen legelemibb követelményét a világon egyetlen nemzet sem adta fel, csak a magyar. Innen van az erő az ellenfélnél, a mely minden irányban demoralizál s megdönti az állami tekintélyt. A magyar állampolgárság tudatát ez lohasztja székében Magyarországon. A helyett, hogy büszkélkednének vele, büszkén eldobják maguktól, mint felesleges haszontalan rongyot.

Törvényeinket úgy kell megalkotnunk, hogy mind ezen bomlasztó anyagot átdobjuk a kerítésen. A nemzeti állam kiépítésére vonatkozó törvényeket nemcsak meghozni, de szigorúan megtartani is kellene.

Ha közrendészeti törvényeink jók volnának s ha azokban az állam biztonsága és épsége mindig oltalmat nyerne, akkor a nemzetiségi sajtóból rég ki lehetett volna gyomlálni az állam integritását sértő fogalmak rendszeres művelését és teljesítését. Ilyen az unió kérdése. A nemzetiségi sajtó még nem ismeri az egyesített Magyarországot, Erdélyországot, Bánát, Bihar, Máramaros és Magyarországot, mint külön önálló területek szerepel-

nek. És soha sem fordul éld még vétségből sem az egyes Magyarországnak. Ez nyílt megtagadása a törvényes állapotoknak, következőleg megsértése is. Innen van az, hogy az erdélyi román nem ismer egyesített Magyarországot. És ki nem veri a fejéből ezt a fogalmat senki és semmi, mert sajtójában ez így van fenntartva. Az állam a maga összes népiskoláival és tanrendszerével nem fogja megsemmisíteni ezt a fogalmat. Rendezett államokban az ország integritása ellen elkövetett bűnöket, vétségeket és kihágásokat mindenütt szigorúan megtorolják, nálunk igen nagy ebben a tekintetben is a szabadelvűség.

Nem rémuralmat követelek én, nem rendőrállamot, nem a polgári alkotmányos szabadságok megszorítását, helyes intézkedések útján a magyar nemzet minden tagjában emelni akarnám a köteles tudatot, hogy az állam integritása és a törvény tisztelete szent, a mely tudat nélkül az államban a rend előbb utóbb felbomlik.

XI.

Következnék a nemzetnek negyedik feladata: a nemzetiségi állam eszméjének a megtörése. Már a külföldi befolyás távoltartása, a nemzeti állam teljes kiépítése nagyban elősegítené a nemzet munkáját ebben a kérdésben. Ez az eszme kívülről tápot nem tudna nyerni, benn pedig megerősödni nem volna képes jól megkonczipiált nemzeti intézményeink következtében.

De nem erről van szó. Arról van szó, hogy a nemzetiségi állam eszméje annak az elemnek a segítségével és annak az akaratából semmisíttessék meg, a mely azt eddig ápolta és fenntartotta. Maguk a nemzetiségek emelkedjenek fel a hazafiság azon magaslatára, a mely megadja a látkört belátni, hogy a légvárak építése, az álmodozás az élet megrontója; hogy a nemzetiségek valódi érdeke fenntartani és megvédeni az ország ezredéves múltjának megfelelő alkotmányát, a mely annyi zivatar között őket is megoltalmazta, megszaporodni, élni és megerősödni engedte s áthozta őket egy biztos révbe, a mely ezentúl éppen megvédi minden viszontagság ellen.

Nem arról van tehát szó, hogy a nemzet irtó háborút indítson a nemzetiségi eszme ellen és tűzzel vassal pusztítson el mindent, a mi útjában áll, ámbár más nemzetek ezt is minden veszélyezés nélkül megteszik. Arról van szó, hogy pártatlan igazsággal, jó modorral és bölcseséggel meggyőzze a nemzetiségeket igaz jó indulatáról, szándékairól, a közös érdekről és veszélyről, a mely az egy hajóban utazókat egyaránt kíséri s ez által lehetetlenné tegye az agitáció eredményeit.

Előre mondom: a nemzet e kérdésben sok csalódásnak lesz kitéve. Sok keserúséget fog elnyelni a miatt, hogy sokan meg fogják csalni, elárulni. Júdásként sokan meg fogják csókolni, hogy elárulhassák, de ez ki ne térítse az útból, se türelme fonalát el ne vágja, hanem haladjon előre és előre az egyenes úton. A nemzetiségek nyakán ülő férfiak között ne keressük a jellemnek azt a szilárdságát, az adott szónak azt a szentségét, a melylyel a kultúrában előhaladott nemzetek férfiainál találkozunk, mert a nemzetiségek ezen férfiainak, szegénység és anyagi függőség miatt, módjukban nem állott a jellem kristály tisztaságát megőrizniük. Ők d e n i o r á l i z á l n a k l e f e l é .

A nemzetnek kötelessége ezzel a romboló munkával szemben megküzdeni; a védekezést, a küzdelmet a l ó l r ó l - f e l l é indítani meg. A nagyok természetét már meg nem változtathatjuk. Ezekkel szemben a napról-napra való kezelés szükséges, a mutatkozó láz foka szerint azt mérsékelni, de soha sem fokozni. Az újabb és újabb nemzedéket kell ápolni. Itt kell azt a jellemet és azt a gazafiságot fejlesztő munkát kezdeni, a melytől idővel minden jót várhatunk. Az új nemzedéket kell csatasíkba állítani az öregekkel szemben. A hűséget az árulással, a hazafiságot a hazafiatlansággal szemben. Egy-két síkra szálló nemzedéket még le fog verni az erőszak, az a terrorizmus, a mely ma annyi tisztességes elemet lánczra verve tart, de holnap-holnapután már az erőszak gyengülni fog és győzni fog a jobb, a nemesebb, az egyetértés, a kölcsönös szeretet, a melyre annyira vágyódunk, az igaz hazaszeretet, a mely nélkül az állampolgárság üres szó, léha fogalom.

És akkor, mikor a nemzet ezt a küzdelmet öntudatosan megkezd, vegyen igénybe minden kezeügyében levő tisztességes eszközt és különösen ajánlatos a hazafias elemeknek támogatása és foglalkoztatása, a mi negyedik feladatul van kijelölve (50 l.). Mert különösen a románság között egy tekintélyes számú teljesen megbízható csoport létezik, a melylyel nem bajlódik és a melyet nem támogat senki. Ezek tehát az uralkodó terrorizmusnál fogva elszigetelvék és

örök hallgatásra vannak kárhozthatva. Az eddigi rendszer: nem bíbelődni a kérdés ezen oldalával, megboszsznlta magát; az egész nép egy hajóban látszik úszni, kompakt egésznek, erős ellenségnek tűnik fel az állam ellen. Most ez ellen a jól szervezett egész ellen kell a harcot fölvenni s az állam biztonságát ennek az egésznek ideálja, a nemzetiségi államjelleg ellen kell megoltalmazni.

A kötelességek e téren kormányzatiak és társadalmiak.

Felemlítek egynéhány kormányzati és társadalmi teendőt e kérdésben, a mely ha nem is rögtön, de idővel mérsékelné azt a küzdelmet s a lázt, a mely az öregeknél az államjelleg ellen mutatkozik. Igen jótékony hatással volnának az általános hangulat megszelídítésére is. Ezek egyúttal kötelességük is, a nemzetiségek-nél pedig részben gravamenek, amelyeknek elosztatása idővel az egész kérdés mérséklésére hatással volna. Szólok különösen a románságról, a mely az egész nemzetiségi agitációt fenntartja és ápolja.

Az iskolákból kikerülő román ifjakat az állami szervezetben foglalkoztatni kell. Alkalmazni kell különféle állásokra. Az egyetemekről évenként nem sok román ifjú kerül ki, annál nagyobb könnyűséggel lehetne tehát ennek a feladatnak megfelelni. A román ifjaknak ily alkalmazása parancsoló szükség is. A különféle hivatalokban alig vannak románul tudó egyének. A minisztériumokban annál kevesebben. Az oly fontos közoktatási minisztériumban egyetlen románul tudó magyar férfiú van. Nincs egyetlen román tanfelügyelő. Magam is azt vallom, hogy a hivatalokat nem lehet nemzetiségek szerint felosztani, hanem képzettség szerint. Nem is arról van szó, hogy az állami állásokkal visszaéljünk, azokat odaadván képzettség és érdem nélkül hivatlanoknak. De arról sem lehet szó, hogy a „megbízhatlanság“ czégre alatt elüssünk sok arra való román elemet, a mely idővel az állam szervezetben igen derék munkása lehet a hazafias iránynak. Hogy fogja a nemzet magának a román fajt biztosítani, abban magának szószólókat nevelni, ha magától távol tart minden elemet, ha a hasz-

nálhatókat abban a fajban fel nem keresi. Azt is tudom, hogy az állami hivatalokba nem lehet sem árulókat, sem ellenségeket beültetni, mert kormányozni csak megbízható törvénytisztelőkkel lehet, igen sok lett azonban áruló és ellenség ebből a fajból azért, mert nem részesültek kellő méltánylásban s előhaladásukban igazságtalanságot tapasztaltak. Nem tanácsos tehát a nemzetiségek végzett ifjait a gondviselésre bízni. Eddig kezüket rátették azok, a kik az állam ellen használtak fel, pedig sokkal észszerűbb dolog lett volna, ha az állam használta volna fel őket az ellenségek ellen.

Ha a nép látni fogja, hogy a kormánynál, az állam funkcióiban tömegesen szerepelnek fiai, kiesik az agitátorok kezéből a fegyver és megszűnik az alaptalan vád, hogy a magyar ekszkluivitása távol tart minden arra való elemet az állam dotációitól s hogy a román keletkező intelligenciának nincs megfelelő helye az állami szervezetben. A kormány csak akkor tapasztalja, hogy mennyire nem rendelkezik különösen a románsággal s hogy ő az állameszmével mennyire elszigetelve áll, a mikor olyan állások betöltéséről van szó, a melyekre mulhatatlanul román kell alkalmazni. Egy püspöki szék betöltése mennyi gondot ad a kormánynak, mert még abban a körben sem számít faji türelemre, a mely pedig már a vallásos hitelveknél fogva is arra van utalva. És hány csalódáson megy keresztül e tekintetben a kormány? A kormány megalégszik azzal, hogy a kinevezett püspök nem lép az agitátorok sorába, a mi különben állásával sem volna összeegyeztethető. A kormánynak, a nemzetnek nem lesz annyi befolyása ezekre a bizalmi férfiakra, a püspökökre, hogy a millennium alkalmából hálaadó isteni tiszteleteket tartassanak alárendeltjeikkel. Mert ezekben az egyházakban a vallás összekeveredett a napi politikával s a napi politika fenyelezi őket a legegységesebb udvariassági lépések megtételében is. A román köztudatba ment át, hogy a haza nem „magyar“, nem lehet tehát oly ünnepélyeket rendezni, vagy azokban résztvenni, a melyek az ország magyar voltát dokumentálhatnák. Sajnos ezzel a teljesen hibás felfogással szemben még az egyház-nagyok sem kívánnak megküzdeni.

Ha mind ez így van, s ha az állami kormányzat látja, hogy a nemzettestből az egyik rész csakugyan kivált, az ő külön aspirációival és külön intézményeivel már is önálló szerves egésként mutatkozik, az állami kormányzat kötelezve van oda munkálni, hogy az elszakadt rész visszacsatoltassék, a mi csak úgy lehetséges, ha ehhez a munkához munkatársakat nyer, ha megnyeri a keletkező intelligenciát s általa a nemzettestben az egyensúlyt visszaállítja. Az intelligenciának kenyér kell és hús. Ha az állam közönyösen nézi ezt a létért való küzdelmet, az az intelligencia mégis beszerzi a maga kenyerét és busát olyan csatornákon, a melyek egyúttal aknákul is szolgálnak az állam felrobbantására. A most szereplő' népvezérek tekintélyes része külföldi kenyeren táplálkozik. A népnek nem kell állami kenyér, megszerzi ő a maga verejtékével, napbarnított kezével; neki az államtól verejtékes munkájából hozott áldozatai, adója fejében nincs másra szüksége, mint igazságra minden téren és védelemre, hogy keresménye egyik másik úton meg ne dézmáltassék. De a szegény népből családi vagyon nélkül keletkező intelligencia, ha az állam a maga állásaira nem alkalmazza, már megélni nem tud és olyan téren fog érvényesülni, a mely neki a léteit mégis biztosítja az állam céljaival ellentétben. A nemzeti államra nézve nem közönyös, hogy a nemzetiségek kebelében támadó fiatal intelligens sarjadékok merre veszik útjokat s miként alakul át gondolkozásuk. Talán kényelmesebb a kormányra és a magyarra mint fajra nézve, kedvezőbb, hogy teljesen megbízható magyarok foglaljanak el minden tekintélyesebb állást, ez a játék azonban igen veszedelmes, mert egy időn túl csakugyan beáll a nemzettestnek alkatrészeire való felbontása, egy oldalon a hatalmon ülő magyar s vele szemben az elzárkózott, elkertelt nemzetiségek, mint nyílt ellenségek. A románság ezt az állapotot már meg is teremtette; a példa pedig ragadós. A mit ma annyi kicsinyléssel fogadnak, a nemzetiségek egyesülését az állam eszme ellen, holnap, vagy azután komolyabb alakot fog öltetni, s idő múltán a szövetség szükségessége a nemzetiségek köztudatába fog átmenni, a honnan ki nem fogja verni senki és semmi. Az ilyen dolgot

kicsinyelni nem lehet. A havastetőn szárnyával a veréb megmozdítja a homokszemet, mely alatt már görgetegként rombol. A leírandó kavicsot meg lehet útjában állítani, de a görgeteg ellen védekezni nem lehet. Ha a nemzetiségek egyesülése csendesebb körben bár ma végbemegy, holnap és azután ellenállás folytán a szenvedélyek hullámai mind magasabb és magasabbra csapnak fel. Ha a nemzetiségek összetartása minden vonalon kifejlődik, az állam a legszerencsétlenebb állapotok és viszonyok színhelye lesz.

Kétségtelen, mindig lesznek férfiak, a kik a sértett ambíció, a faji szenvedély, a nagyzási hóbort vagy más érzések és tekintetek által hajtatra ott fognak küzdeni az állameszme ellen a felforgató elemek élén, ám de ezek munkája elszigetelt és eredménytelen lesz, ha a nemzetiségek intelligenciája az államszervezetben érdekelve és lefoglalva lesz.

Nagy figyelemmel lehetnének arra, hogy a törvényhozás termébe miféle elemek kerülnek. Sajnos, a románág által többségben lakott kerületek képviselői és a román választók között semmiféle kapocs, semmiféle connexio nincs. Miféle viszony az? A román választók nyakára olyan jelölteket küldenek, a kiknek soha hírét sem hallották, a kikkel soha semmiféle összeköttetésben nem voltak s nevük kimondására is képtelenek. Ez az állapot azt eredményezte, hogy a nemzetiségek egyáltalában nem érdeklődtek a törvényhozó-testület munkássága, alkotásai iránt, a nép és törvényhozás között semmiféle benső viszony nem keletkezett s ha éppen saját képviselője is beszélt, talán a kerület érdekében, annyiba vette, mintha csak Madagaskárról nyilatkozott volna a francia miniszterelnök. Hát ezeket a képviselőket, tény, nem a választók szeretete, vonzódása, őszintén érzett bizalma vitte a képviselőházba, hanem a száraz, elkoldult szavazat, a melynek a román semmiféle jelentőséget vagy értéket ilyen körülmények között nem tulajdonít.

A mint tehát lehetséges volt a román többségű választó kerületekre, a románág előtt teljesen ismeretlen neveket erőszakolni, úgy lehetséges lett volna olyan román egyéneket megválasztatni, a kik az állameszme hivei lévén, a kerülettel némi ismeretségben állottak,

a kiknek működése, törekvése iránt a kerület érdeklődése folytonos lehetett volna. Így a népzöm és a törvényhozás között bensőbb viszony keletkezhetett volna, érdeklődés az alkotmányos állami fejlődéssel és minden mozgalommal szemben. A képviselő zsebrevágta mandátumát s öt évig nem bajlódott többé választóival, de választói sem bajlódtak vele.

Van még egy fogyatkozás, a mire tekintettel kellene lenni. Vannak a parlamentben román férfiak is; egy kis csapat, a mely megbízhatóság tekintetében kifogástalan; hazafiságuk nyilvánvaló. Szereplésük azonban passiv. Csak a szavazásnál nyilvánul véleményük, egész működésük hallgatás. A szélsősök elem itt is bátran támad és rágalmaz. Az agitátorok a férfias bátorság minden kellékeivel itt is szembe szállanak a magyar állameszmével, az efféle támadással aztán el is van árasztva a nemzetiségi sajtó és minden nemzetiségi zug, — de nincs abban a hazafias táborban egyetlen egy ember, a ki hasonló bátorsággal visszaverné az állameszme, a kormányrendszer, melynek hívүүл vallja magát, ócsárlását, rnegrágalmazását. Pedig az ilyen nyílt, fellépés, a vélemény ezen szabad nyilvánítása másokat is hasonló munkára buzdítana. A Sutyomberki Dánosokat ma a román csoportban kell keresni, a kik mihelyt valamely jobb koncz kínálkozik, megbízhatóságukra, hazafias érzületükre hivatkoznak, de azt a hazafias érzületet elég okosak nyilvánosan soha sem juttatni kifejezésre.

Nem mondom én s távol legyen tőlem a kívánság, hogy a törvényhozás tanácsozásai még meddő nemzetiségi vitákkal is felkorbácsoltassék, de igen szép volna az állameszme füveitől és megnyugtató az országra nézve, ha a nyilatkozó nemzetiségi túlkapásokat alkalomszerűleg maguk a nemzetiségi férfiak mérsékelnék s szállítanák rendes értékükre.

Óhajtandó tehát, hogy a nemzetiségek részéről oly férfiak is kerüljenek be a parlamentbe, a kik hazafias érzületüket hangosan és nyilvánosan is ki tudják fejezni.

Az ilyen férfiaknak a kiképzése eddig teljesen el volt hanyagolva. Vagy talán nem is akarták, hogy tá-

madjanak, abból a nem éppen önzetlen szempontból, hogy a román aktivitás mellett nem rendelkezhetek volna feltétlenül a választókerületekkel. A passzivitás pártszempontból kényelmesebb, általános, magasabb állami szempontból azonban a rákfene természetével birt, a mely a hazafias kötelességek, a magyar állam polgársági jogok értékét és tudatát minden irányban megrothasztotta.

Semmi sincs oly hatással a gondolatok fejlesztésére, a szív érzéseinek felkorbácsolására, a vélemények megalakítására, mint a sajtó. Embereket felvilágosítunk és embereket megnyerünk a betű által. Ezt a hatalmat a kormányrendszer a nemzetiségekkel szemben eddig nem vette igénybe. A nemzetiségeket soha sem igyekezett meggyőzni az állameszme fontosságáról, valódi ezéjairól. Tétettek ugyan kísérletek olyan egyénekkel, a kik két nyeregben szerettek volna lovagolni. Hatásuk semmi, ők maguk is értéküket elvesztették, nyom nélkül eltűntek. Ez az irány nem képvisel semmit, hatása semmi. Vagy-vagy! Vagy hive valaki az állameszmének és akkor annak védelmében tessék helyt állani, vagy nem, akkor ellenfél. Ebben az esetben a helyzet tiszta. De, mint a román ember mondja „ji cu púi ši cu oué“, egyszerre csirkével és tojással is lenni, hogy még a tyuk is kövér legyen, oly törekvés, a melylyel eddig egyáltalában senkinek sem sikerült eredményt elérni. **T e r e m t e n i** k e l l h a t á r o z o t t i r á n y t. Az irány számára nevelni kell apostolokat, a kik hazafiságuk tisztaságával, őszinteségével tündököljenek, ellenfeleik káromlásával nem bajlódva büszkén és bátran hirdessék az igazság igéit.

Ezt első sorban a sajtó útján kell elérni. A rendelkezési alaphoz talán a nemzetiségeknek is van némi joguk. A nemzetiségek is adóznak abballia a kormányrendszer a maga érdekében úgy a fővárosban, mint a vidéken a sajtót támogatja, a maga céljai felől a közvéleményt felvilágosítja, mennyivel szükségesebb a magasabb állami szempontok igényeit elégíteni ki. A nemzetiségek mérsékelt elemei jogosan igényelhetik a támogatást az állam védelmében. Ha az agitátorok szövetsége külföldi pénzeket fogad el az állam elleni mun-

kájában, a megtámadott államtól azok, a kik meg akarják védelmezni, szintén elfogadhatják a segílyt, ha annak szüksége fennforog. S ha az agitátorok hazafias ténynek hirdetik, hogy külföldi zsoldba szegődtek s magukat megalázva nem érzik, mennyivel felemelőbb lehet azoknak a ténye, a kik az állam védelmére vállalkoztak s az állammal egy szövetségben küzdenek a megtámadott, külföldi zsoldosok ellen.

Nem a megvesztegetési rendszert prédikálom. Hála istennek, ez nálunk ismeretlen. Jaj annak a hazafiságnak, a melynek gyökere a megvesztegetésben fogamzott meg. Nem lehet annak semmi értéke. Hirdetem, hogy a sajtó egészen az ultrák kezében van. A román közvéleményt pedig egy ilyen merőben hazafiatlan sajtó mozgatja, melylyel szemben az állameszme, a kormányrendszer teljesen elszigetelten áll. A hazai kultúra, a magyar vívmányok előtte merőben ismeretlenek. Nem szabad a tömeget tudatlanságban hagyni sem az állami czélokot, sem a magyar kultúrát illetőleg. Ezért szükséges a nemzetiségek nyelvén is a hazaiiságot, a hazaszeretetet prédikálni.

Alapítani kell társadalmi és állami segílylyel különböző vidékeken a) p o l i t i k a i román napi lapokat, b) szépirodalmi-, c) tudományos, d) közgazdasági folyóiratokat.

Erővel szemben erőt, gondolattal szemben gondolatot. Ha a románság naponként felvilágosítást nyer a lábrakapott sok politikai, társadalmi és tudományos ferdeséget illetőleg s ha naponként fogja olvasni a magyar állam, társadalom fejlődését, haladását s a józan munka eredményeit, ha a magyar felvilágosítja őket a maga magasztos céljai felől a kultúrában, a melyek a nemzetiségekkel szemben sem ellenségesek, lehetetlenség, hogy idővel egyik-másik legalább gondolkodó, megfontoló ne legyen, s hogy azontúl is készpénznek tekintse az ultrák legprimitívebb ostobaságait a magyar állameszme, kultúra céljai felől.

Ezt a mozgalmat társadalmi utón lehetne megindítani. Úgy is a ligák világát éljük. Nem tartanám megvetendőnek, ha a magyar állam területén a társadalom megteremtene egy liga-félét, a melynek célja volna:

a) a nem magyar ajkú szegény gyermekeket az ipari, kereskedelmi, tanulói pályán segíyezni; azoknak jövőjét biztosítani.

b) a nem magyar ajkúak között a magyar kultúrát sajtó útján terjeszteni.

c) a magyar irodalom remekeit, történelmi eseményeit stb. képből és írásban terjeszteni.

A „Jó könyvek“ jutnak az eszembe. Irányítják a nép érzését és gondolkodását. Hogy mit olvas a nép nem lehet közönyös állami szempontból sem. Tudja-e a kormány, mit olvas a román nép? Alig hiszem. Ha olyast olvas valamit, a mi állami szempontból veszedelmes, azt a szellemet a könyvek kitiltásával és a konfiskálásával nem fogjuk megölni. A szájbeszédet nem lehet megsemmisíteni, sem a mesét, sem a hagyományt a nép ajkáról eltörölni. Olyan ez mint az anyag, a mi nem vész el. Hát ha ezzel szemben az eddig használt mód csak fél munka volt, akkor tegyük meg a munkának a másik felét is: ha kivesszük a nép kezéből a rossz könyveket, ám adjunk a helyébe neki mást, jót, de könyv nélkül ne hagyjuk, mert betű nélkül ma az ember az utolsó gúny hóban sem létezhetik.

Mi következik ebből? Az, hogy a magyar társadalomnak, a magyar államnak érdekében van irányítani a nép gondolkodását; saját földünkön a felburjánzást meggátolni, az ártalmas növényeket kigyomlálni és azok helyébe hasznosakat ültetni.

A sajtónak, a magyar hazafias ligának ez a fellépése meghozná a maga gyümölcseit. A szláv segélyző egyesület idegen államokban is döntő szerepet tud vinni; Romániában, a Balkánban mindenütt napról-napra hódít. Hogy ne lehetne benn saját földünkön idővel egy bölcsen, mérséklettel, nem az elmagyarosítást, hanem a hazafiasság terjesztése céljából megindított mozgalomnak a megkívánt gyümölcse. Alkalmas-e erre a magyar társadalom, elég türelmes-e? A magyar mondjon le akkor államfentartói feladatáról, ha mindezekre nem alkalmas, vagy azokhoz türelmet magában nem érez.

Az így megalakítandó ligának még volna több feladata. A humanitás erényeit gyakorolni, részvétet ébreszteni és tartani fenn a szenvedők iránt és mérséklő-

lég hatni a magyar sajtóra, közvéleményre, korrigálván azoknak kinövéseit a nemzetiségekkel szemben. Ha a nemzetiségek által lakott vidékek elemi csapással Bujtatnának, a magyar társadalom teremjen ott és igyekezzék a maga segítségével enyhíteni a nyomort. Ha a magyar társadalom itt-ott, vagy a sajtó néha-néha az ultrák gyakori támadásai következtében türelmet veszítve a nemzetiségek faji érzékenységét sértik s egyesek hazafiatlansága miatt az egész faj ellen támadnának, lépjen közbe az ő bölcsességével mérséklőleg s legyen minden tekintetben oly fórum, a mely iránt bizalommal viseltessék minden faj, a hazában minden pártárnyalat.

A liga további feladatai közé tartoznék:

a) nemzetiségek múltját, kultúráját, lelkét, szívét alapos vizsgálat alá venni; a magyar irodalmat erre vonatkozó szakmunkákkal gyarapítani;

b) a színpadot is felhasználni a maga céljaira, bemutatni az egyes vidékeket, népeket a maguk mivoltokban s ez által irántuk a közfigyelmet ébren tartani;

c) az egyes vidékek nem magyar ajkú lakossága között lakó birtokosokban érdeklődést támasztani és tartani fenn arra nézve, hogy a nem magyar tannyelvű iskolákat meglátogassák, segíeyezték, könyvtáraikat gyarapítsák, olvasóköroket alapítsanak és tartsanak fenn;

d) a nem magyar ajkú polgárság valódi kulturális érdekeit, óhajtásait megsegíteni kormánynál, társadalomban, mindenütt.

Szóval a cél az volna: minél több ponton érintkezni a nemzetiségekkel, velük a magyar jóságot minél gyakrabban éreztetni.

Már említettem, nem elmagyarosító liga volna ez. Az ilyen számítást és törekvést ki kell zárni, ha talán valamely irányban fennforogna. Tisztán humánistikus, tisztán a hazához, annak alkotmányához, intézményeihez való hű és igaz ragaszkodást ápoló intézmény volna ez, a melynek ezekből kifolyólag célja volna az állam területén lakó polgárságot a vallást és a fajt fentartó érdekek megcsorbítása nélkül, egy érzésben összeforrasztani a hazafias kötelességek teljesítése kérdésében.

A magyar társadalom a maga filléreit eddig sem tagadta meg a szenvedő nem magyar ajkú polgártársak-

tól, az állam kormánya pedig éppen nem tett különbséget polgár és polgár között valahányszor segélyre szorult, — ezt azonban mind nem vették észre eddig, sőt mindig el tudják ma is magyarázni az adomány célját. Rendszeres munka szükséges itt, hogy a maga erejével és kimondott nyílt, egyenes céljával hasson s legyőzze, lekenyerezze az ellenfelét s kiölje a keblekből a kételyt a magyar társadalom jóindulatát illetően a nemzetiségekkel szemben.

Ezen a csapáson haladván az állam is a maga évi segélyeit jobban értékesíthetné. Az államköltségvetésben a görög katolikus és a görög keleti egyházak számára valami 200.000 fit van felvéve. Hová lesz ez a pénz?

Ha ez a pénz azért van az egyházaknak adva, hogy abból a szegény sorsú lelkészek segélyeztessenek, a segélyezés történjék meg igazságos mérték szerint azok között, a kik arra valóban érdemesek. Ha a pénznek egyik része a felekezeti tanügy emelésére van szánva, akkor az állami segélyezés ténye tétessék láthatóvá. Az eddigi szomorú tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy az állam keserves segélyezése azoknak a papoknak a zsebében enyészett el, a kik többet rágalmazták az államot a politikai konventikulumon. Az állam segélyével sok lelkész abba a helyzetbe jutott, hogy politikai demonstrációkban vehessen részt az ellen az állam ellen, a mely őket megsegélyezte. És jaj annak a lelkésznek, a ki némi hajlamot mutatott az állameszme támogatására, mert ha nyomorultabb volt az utolsó kéregető koldusnál, nem volt eset arra, hogy az államsegélyből valamit kicsikarjon. Az államsegélyből való segélyezés megtagadásával így kényszerítették még ezen csendesebb liajlamukat is vagy örökös némaságra, vagy az állameszme elleni lázadásra.

Nincs különben az ösztöndíj-alapokkal sem. A két felekezet ösztöndíj-alapjaiból nem fog soha segélyt kapni az a tanuló, a ki jelét adta bármily alakban és bármily irányban a magyar állam iránti jóindulatának, ragaszkodásának. Adataim vannak, hogy jeles tanulók mellőzettek, mert kitűnő bizonyítványuk mellett nem voltak elég tevékenyek az állameszme elleni küzdelemben. Az

ösztöndíj-alapot kezelők az alapítványokkal az ifjúságot belekergetik az állam-elleni hajszába.

Mindezen nyomorult állapotokat még nyomorultabbá teszi az a protekció, a mely mind a két felekezetenél az ösztöndíjakban és az államsegélyben való részesedés körül felburjánzott. Szegény ifjak mellőztettek jó bizonyítványaik mellett s az ismert agitátor családok gyermekei támogattnak. Szegény lelkészeknek felkopik az álluk, míg tehetősebb esperes urak az államsegély nem csekély részét összeköttetések révén elkaparintják.

Ezt a kérdést is rendezni kell. Rendezni kell a papi fizetéseket. Emeltessék fel az államsegély 4—500.000 frtra, de a segélyt a papoknak igazságos mérték szerint ossza ki az állam s vonja meg azoktól, a kik papi hivatásuk elhanyagolásával államellenes politikai üzemekben utaznak és töltik el idejüket. Az ösztöndíj-alapok felügyelete pedig éberebb legyen, vonassák meg az ösztöndíj azoktól az ifjúktól, a kik tanulói kötelemük kárára és rovására a faji ellentétet szítják s az állameszme ellen dolgozván, hivatás-szerűleg léha politikásdi játékot űznek.

Van e joga az államnak az általa nyújtott segélyekkel a két felekezetenél ekként rendelkezni, a mikor a többi felekezetekre nézve ilyen megszorításokat nem tesz? Van. Ha a kormányzat nem viseltetik feltétlen bizalommal valamely egyházzal szemben; ha az eddigi szomorú eredmények, a papság és a tanulótság államellenes mozgalma, magatartása a bizalmatlanságot indokolja is, úgy az államkormány nem lehet közönyös az általa nyújtott segély rendeltetése, felhasználása és céljai iránt; kötelessége vigyázni, nehogy a saját segélyével az államellenes áramlatot még megerősítse. De különben is, a többi egyházaknak nyújtott segélyek nyomán az állam némi befolyást is biztosított magának, különösen a tanári állások betöltésénél; nem tanácsos tehát más oldalon az államsegélyt minden feltétel nélkül oda dobni, hogy általa az államellenes mozgalom csak ápolassék. Az ösztöndíj-alapítványok alapítói, Bobb, Ramoncza y, Gozsd u és mások, a legnemesebb

hazafias intenciókkal adták össze filléreiket a román kultúra érdekében; nem a bajt, a vizsályt, a fajok között, akarták ők ápolni, mint egy néhány alapítvány kezelője talán gondolkodik, hanem, hogy az ifjú tanulásában segélyeztetvén jó hazafiak legyenek s a román elemnek valódi kulturális érdekeinek szolgáljanak majdan.

Az ellenkező célzattal kiosztott ösztöndij-segélyek a legszomorúbb eredményekre vezettek. Az alapítványok kezelősegei nem számították-e ki azt, hogy a politikásdi játéokra utalt egyetemi hallgatók hány százaléka semmi-sül meg a román népre, de a hazára nézve is? Megszoktak egy léha, könnyelmű életet, elszoknak a komoly munkától s lesznek terhére az államnak, drágán fizetett, de minden érdem nélküli martirjai népüknek. A használhatóbb rész túl telítve a nagy nacionálizmus gőzétől, átmegy Romániába, a hol románabb aztán Károly királynál vagy Sturdzánál vagy bárkinél is; ezen a réven megmételjezi ott is a közszellemet; a köznyugalmat pedig megháborítja. Az efféle nevelés nem használ sem a magyarnak, sem a román államnak.

Az államnak tehát joga van megkövetelni, hogy az általa nyújtott segély ne emésztessek fel az állam ellen pláne egy idegen ország ellenséges indulatu csavargó politikusainak a társaságában.

És volna még igen sok gondolatom az érintkezés gyakorítására.

A miniszter urak ne csak Bécs felé utazzanak, de gyakrabban nézzenek szét az országban is. És mutassák be magukat színről színre ez ország nem magyar ajkú polgárságának hol egy, hol más vidékein, a hol a magyar miniszterekről olyan felfogások kaptak lábra, hogy minden nap egy-egy tót, vagy román gyermeket falnak fel a dúsán terített miniszterelnöki asztalokról. A közvetlen, jó modorú érintkezésnek megvan az az áldása, hogy lerombol kipusztíthatlannak vélt előítéletet és hitet; sok nézet tíz percnyi érintkezés után módosul, a mi lehetetlennek látszott megelőzőleg. Kétségtelen, a népnek itt is, ott is sok óhajtása van. A főispáni szemüvegen át a miniszterek még sem látnak olyan jól, mint. ha saját szemekkel néznének. És gyakran az a szemüveg koromfekete; gyakran egyik-másik

klikk behomályosítja; egész vidékek közvéleményét megmételyezi. Néhol egész kémrendszer, máshelyt terrorizmus uralkodik. Bár a nyilvánosság mai állapotaival szemben mindez lehetetlennek látszik, sajnos, mégis csak vannak esetek, szomorú esetek, az ellenkezőre is. A felügyeletnek ily közvetlensége, az érintkezésnek ezen megbecsülhetetlen neme a bizalomnak magjait csíráztatná ki még azoknál is, a kik a bizalmat a kormányrendszertől teljen megtagadták.

Hanem a miniszterek ne utazzanak úgy, mint a hogy Hieronymi utazott, a kinek emlékezetes erdélyi utazása sokat ártott a miniszteri, az állami tekintélynek; ne vásároljanak kovácstól szentet s tanácsosaikat, környezetüket ne válogassák ki az ismeretlenek tömkelegéből, a kiknek sem népszerűségük, sem nevük, sem képzettségük nem válik be ily delikát kérdések megoldásánál. A népnek a maga embereiből is látnia kell a miniszteri szvitben, mert ellenesetben rá az egész látogatás hatástalan. De ha látja: ni, az ott a miniszter mellett az én vérem, az én emberem; túl szintén egy, a ki pláne semmiből emelkedett ki, a hangulat mégis csak más és mégis csak más szemmel fogja, nézni a dolgot, mint az esetben, ha előtte teljesen ismeretlen, mondhatjuk idegen környezetet lát a miniszter körül, vagy azokat, a kiket naponként látni úgy is megszokott. A miniszter ne is nézze a megyeház ablakából, vagy a vasúti kupéból a világot, hanem igyekezzék megnézni mindent és felismerni a bajokat, a melyek bizony nem csekély számban fordulnak elő országszerte.

És itt ismétlem, a minisztériumokban alkalmazni kell román egyéneket, hogy a miniszter a hozzá idegen nyelven folyamodók szóbeli kéréseiről azonnal informálható legyen s ne kellessék ügyét elodázni tisztán abból az okból, mert oly nyelven szólalt, a mely nemcsak a miniszterre, de az egész minisztériumra nézve ismeretlen. Ebből a célból szükséges volna jól berendezett nemzetiségi ügyosztályokat szervezni a minisztériumokban, a melyek kimerítően foglalkoznának minden részével ezen kérdéseknek.

Legalább két ügyosztályt kellene szervezni:

1. egyet a miniszterelnökségben a) rendőri, b) sajtóügyi, c) általános politikai, d) fordítói feladatokkal, a honnan a minisztériumok a saját ügykörükbe vágó kérdésekre nézve a megfelelő információkat s szükséges hiteles fordításokat nyeréne.

2. egyet a közoktatási minisztériumban a) egyházi, b) tanügyi, c) tankönyv irodalmi és egyáltalában kulturális feladatokkal.

Igen természetes, az ügy érdekében s az eredmény biztosítása céljából, mind a két ügyosztályba az érdekelt nemzetiségek köréből valódi dologértőket, megbízható egyéneket is kellene alkalmazni. E szempont mellőzése ellenkező eredményekhez juttatna. Az ügyosztályok más alapon való szervezése ismét csak bizalmatlansággal találkozna; az ügyosztályok és a nemzetiségi közélet között semmiféle érdekeltég, vagy benső viszony ki nem fejlődne, mi nélkül az ügyosztályok működése ismét csak rideg és áldástalan volna. Ne szolgáljat alkalmazzon az állam, csak fordítókat s csak alárendel-téül.) állásokra függőségben lévő személyeket, a kiknek mindig csak rendelkeznek s akik ebből a szempontból a kormányrendszernek, dacára az elfoglalt állami állásuknak, még sem lesznek feltétlen hívei; alkalmazni kell intézőket is, önálló hatáskörrel bíró állásokra gondolkodóan eljáró egyéneket, a kik hivatali hatalmuk tudatában sok irányban jótékonyan tudnának hatni a szenvedélyek mérséklésére.

Nem arról van szó, hogy az ügyosztályokból kizárjunk minden magyart, vagy hogy az ügyosztályokban a nemzetiségek férfiainak szabad kezét adva alkalmat adjunk nemzetiségi fészkek alakulására magukban a minisztériumokban is, hanem arról, hogy ezen ügyeket a nyelvet, az egyházat, a politikát jól ismerő, azokban felnevekedő férfiak intézzék, nem pedig olyanok, a kik a más eszére, a más nyelvére és a más szemére vannak utalva, mi által az intézés eredménytelenségét előre biztosítják. A nemzetiségek köréből ne értéktelen besúgókat kell felvenni, nem spionokat kell felnevelni, erről különben eddig sem volt szó, hanem tevékeny férfiakat, a kik koruk, eszük munkáját, egész tevékeny-

kenységüket az egyedül üdvözítő magyar nemzeti állam érdekében jótékonyan kifejlesztenék. Ekkor igenis egy áldásosabb fordulat állana be, a nép és a kebeléből kiemelkedő férfiak között a viszony továbbra is fennállana, a nép és kormányzat között egy atyafiságosabb viszony keletkeznék, a mi az általános hangulatot is idővel jelentékeny módon korlátozná.

A jelszó tehát: minél több érintkezési pontot kell teremteni és minél gyakoribb és közvetlenebb érintkezést kell fenntartani a nemzetiségekkel.

Ezeket az érintkezési pontokat meg lehetne teremteni és biztosítani is egy demokratikusabb áramlat, egy demokratikusabb irány fejlesztése és fenntartása által. Sajnos, ez a demokratikus áramlat az erdélyi részeken különösen még nem mutatkozik. Ellenkezőleg az arisztokratikus gög, a fojtó füst és füstölés ma még azoknál az elemeknél is lábra kapott, a melyek tegnap az ismeretlenség burkában rejtőzködtek. Ma már odajutottunk, hogy az iparos ugyan nem arisztokratikus göggel, mert ehhez nem ért, de nyárspolgári durvasággal nézi le iparostársat tisztán azon a réven, mert néhány kaptafával többje van. Ha már a demokratságra utalt alsóbb „o s z t á l y o k”-nál ez a felfogás, ugyan mi lesz abból a felső osztálynál, a melynek már arisztokrátikusnak lenni erény. Az erdélyi gentry vergődése, okvetetlenkedése a mágnásság felé, megrontja a társadalmat alapjaiban. Kifejlődött a dologtalansági, a léha foglalkozási és tékozlási hajlam; csak emészteni de produkálni nem. A munka becsét nem ismerik és az ész felsőbbsege előtt meg nem hajolnak. Nem az ész, a munka révén akarnak feljutni a magaslatra, hanem a valódi uraságoktól már levetett léhaságok, úri tempók: kártya, kutya, tékozlás, és az erkölcsi elsatnyulás többi jelenségeinek bemutatása révén.

És ha hivatalok elvállalására szánják el magukat, a mit ők a világgal szemben nagy leereszkedésnek tartanak ugyan, de elég okosak mindenütt jelentkezni, a bob valamire való falat mutatkozik, beviszik az arisztokrátikus gögöt és tapintatlanságot és megrontják a közhangulatot, a magyar nemzeti állammal szemben. Nem intéző hivatalnokok, de kormányzók akarnak lenni.

Főispánok különösen tetszelegnek maguknak a szuperlátirusok használatában. Kormányzói funkciókat arrogálnak maguknak a megyék élén. A pályázatok és másféle főispáni intézkedések élén mindig bánt az efféle kitétel: „a kormányzatomra bízott megye.“ A törvény a főispánt nem kormányzó, de felügyeleti jogokkal ruházza fel. A főispánok nem kormányzók és a megyék nem Fiume-k, hogy külön kormányzók által igazgattassanak. Ha a főispánok kinevezési okmányában a „megye kormányzata“ kifejezésre jut, akkor az a kifejezés törvénytelen; ha pedig nincs a kinevezésben, akkor törvénytelen pöffeszkedés a dignitás fokozása szempontjából. Sehol sincs meg törvényeinkben, hogy az ország 63 kormányzóságra volna felosztva, hanem hogy ugyanannyi vármegyére, törvényhatóságra, a megyék pedig nem kormányoztatnak, hanem közigazgattanak. Az ország kormányoztatik a kormány által, a megyék nem is közigazgattanak, hanem felügyelteinek a főispánok által, miután a közigazgatás élén az alispán áll s a közigazgatás menetéért ő a felelős.

A szervilizmus fenntartása ilyen módokon nem válik erősségére a nemzeti államnak. Czéltudatos, törvényt, rendet tisztelő polgárokat kell nevelnünk minden vonalon. Ezt a czélt nem fogjuk elérni az arisztokrátizmus kinövései, hanem csak a valódi demokrácia útján, a mely a születést csak a munka, a kifejtett szorgalom és eredmények szerint becsüli meg. Az arisztokráziának elég előnye az, hogy a magasban születik, más halandónak elég hátránya, hogy alant. De ha az alant született szorgalmával, munkájával a magasba jut, annak a magasságnak a jogosultságát el kell ismerjék az egy vonalon állók és meg kell hajolniok a munka és tehetség előtt, a mely őt felemelte, míg ők azt a magasságot egy tiszta véletlennek köszönhetik.

A magyar törvényhozás eltörölte a nemesség kiváltságait, 1848 egyenlősített. Ma mégis felszedjük a nemesség hulladékait; kinyitjuk az elavult dolgokat tartalmazó raktárt s csinálunk „magyar nemeseket,“ mintha bizony a magyar nemzethez tartozó minden egyes polgár nem volna egyenjogú és nemes. A magyar nemesség többé nem államfenntartó intézmény; ócskaság az már,

a melylyel jeleseinket többé meg nem ajándékozhatjuk. Ha nemességet osztogatunk, ám tessék a nemességgel járó kiváltságokat is meghatározni, fejlődjünk tervszerűen visszafelé, ha az 1848 kimondott nagy elveket nem tartjuk meg.

A magyar nemesség intézménye egykor egy nemzettestet formált az állam összes nemes polgáraiból, bármily nyelven is beszéltek azok. Birt forrasztóerővel; ma már nem fogunk vele semmit sem összeforrasztani, csak ellentéteket csinálunk a demokrácia és egyenlőség rovására. Még több kasztokra fogjuk felosztani társadalmunkat, a mire a nemzeti államnak semmi szüksége nincs.

Ne menjünk tehát visszafelé, mint a rák, hanem haladjunk előre, és ha egész alkotmányunk a jogegyenlőség elvén alapszik, a törvényhozásilag lomtárba helyezett nemesség helyett hozzuk forgalomba a valódi demokráciát, a mely a magyar nemzeti állam fundamentumában a legszilárdabb kő. A magyar államnak, a fajok és a vallások annyi különfélesége miatt, saját fennállása érdekében is, valami varázs, összeforrasztó erőre van szüksége. Ha ezt a forrasztó erőt a nemesség eltörlése által eljátszottak, teremtsünk egy mást. Ez a más nem lehet többé az egyenlő jogokkal ellátott polgárok nál a kasztrendszer, hanem annak végleges eltörlése, az egészséges és a józan demokrácia meghonosítása.

Ha a demokratikus áramlat megindul, ha a születési dölyf engedni fog, s a munka, ész és szorgalom megbecsülése általános lesz, az érintkezési pontok száma minden oldalon megkétszereződnek a nemzetiségekkel szemben.

Mindenek előtt több volna az összeházasodás, a mi ma magyar és román között oly ritkán fordul elő. Az az előítélet, a mely a magyarnál az oláhsággal szemben fennforgóit s a mely ennek a népnek szolgai voltán alapult, magakadólyozott minden vérkeresztezést, minden családi összefonódást úgy annyira, hogy a magyarság ezen a réven a lehető legcsekélyebb szaporodást sem mutathat fel. Az összeházasodás előfordult azokban az esetekben, a mikor a magyarság egyes falvakban az elnemzetietlenedés útjain volt már; a teljes oláhosodást ilyenkor a házasság fejezte be. a mi aztán a vallásváltoztatást is maga után vonta. Mi ter-

mészetesebb annál, hogy a gyakoribb összeházasodás a kölcsönös megértésre és egyetértésre vezetne; a szeretet és megbecsülés, a mely ma látszólag kölcsönösen hiányzik, az érintkezési pontok által bizonyára lényegesen kifejlődnék.

A társadalomban felemelt annyi válaszfal egy demokratikusabb irány fejlesztése által leromboltatnék. A magyar társadalom ma nem bír forrasztó erővel. Ezt a forrasztó erőt kizárja a magyar társadalom kebelében hagyományosan alakult számos kaszt és osztály, a mely a maga előítéleteivel, bogaraival magát külön-külön elszigeteli, elkerteli s az idegen elemek beolvadását egyenesen meggátolja. Ennek a sok kaszt- és osztálybeli előítéletnek köszönhetjük a hazai társadalomnak fajok szerinti alakulását, a mi a nemzetiségi, fajeszmeének a leghatalmasabb fenntartója és ápolója. A míg a magyar le nem győzi önmagát s a társadalmában alakult fajkasztokat meg nem szelidíti; a míg a magyar a maga eszméivel és gondolkozásával ezekben a külön társadalmakba be nem hatol, addig nem fog nagyobb erőt vehetni a nemzetiségeken sem.

A magyar társadalomnak fajokra való felbomlása, a nemzeti állam megerősödésének egyik legnagyobb akadálya. A míg ez a sok fajtársadalom kompakt egésznek képez a magyar faj, kultúra és állameszme ellen, addig a magyar társadalom sok-sok kasztra, osztályra és felekezetre feloszolva nem tud oly erőt kifejteni, a mely a nemzeti állam szempontjából feltétlenül szükséges arra, hogy a különféle fajoknál a magyar állameszme, és társadalmi célját illetőleg egy érzést teremtsen meg. A magyar társadalomnak nincs ereje a faji társadalmak egyes előítéleteinek, bogarainak, téveszmeinek a megtörésére, de talán azokkal komolyan nem is törődik senki, törődni céljában sincs senkinek. A magyar nemzeti állam csak a nemzeti társadalom egybeforrása tudatán alapulhat; a míg ez az erős, egybefort, egyérvésű nemzeti társadalom nincs meg, a nemzeti állam meglesz a törvénykönyveinkben, de az tényleg a nemzetiségi állam csiráit fogja magában táplálni és melengetni.

Ámde hogyan lehetne a nemzeti állam szempontjából az oly fontos társadalmi feladatot megoldani?

Ismét csak rájövök arra, hogy a magyar társadalmat csak demokratikus alapon lehet a nemzeti állam céljainak megfelelőleg erőssé, tényezővé tenni. Hazánkban a fajtársadalmak megalakulása új keletű. 1848 előtt ezek a különböző társadalmak ismeretlenek voltak; 1848 után keletkeztek magából a népből, közvetlen a népből kifejlődő intelligens elemekből, minden hagyományos múlt nélkül. Szervezkedtek tisztán a nép demokratikus hajlamai és tudata szerint.

Bizonyos, hogy ezeket a demokratikus alapon nyugvó fajtársadalmakat csak demokratikus elvekkel és tisztán demokratikus alapon lehet megközelíteni. Az egy szőrű és bőré hamarabb lesz pajtás; az egy elvű, egy gondolkozású hamarabb lesz testvér. A demokrácia nivellál a munka által, az a risztokrácia ellentétet csinál a munkátlanság miatt.

Ha már most a magyarnak, mint fajnak, a hajlamai után kutatunk, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a magyar faj született arisztokrata. A demokrácia nála a jövő századok eszményei közé tartozik. Nálunk a demokrácia üres szó. Azok, a kik a parlamentben ezt a szót a legtöbbet hangoztatják, magánéletükben, magán érintkezéseikben a legnagyobb arisztokraták. A magyarnak ezen arisztokratikus voltát a múltban különösen a nemzetiségekkel szemben mutatta ki. Uralkodó nép volt s hozzá szokott, hogy a többi fajok felett álljon; szerette magát uraltatni. 1848-ig magából a helyzetből, a nemesi kiváltságból, a hazalkotmányából kifolyó jog volt ez, a mit 1848 után az egyenlőség romba döntött, a múlt hagyományait helyettesítvén a törvény előtti egyenlőséggel. Az állampolgári jogok kiterjesztése minden hazai lakosra millió, meg millió új polgárt teremtett, a kik már ezen helyzetüknél fogva sem követhették a magyart arisztokratikus hajlamaiban. Az uraltatás korszaka 1848-ban lejárt.

1848 minden tekintetben a demokrácia, az egyenlőség, a testvériség éve volt; — azóta azonban a két irányt illetőleg nagy visszafejlődést tapasztalhatunk, nem a törvényeinkben, nem állami szervezkedésünkben, de

a társadalom felfogásaiban. Ki beszél ma nálunk demokráciáról? Ez a körülmény teremtette meg nálunk a külön fajok társadalmait. 1848 után az egyes osztályok a magyar társadalomban az 1848 előtti felfogással és előítélettel magukat ismét körülkérték, az új állampolgárokról hirt sem vettek, magukat azoktól légmentesen elszigetelték. És a magyar társadalomban egy réteg sem volt, a mely tárt karokkal és minden utógondolat nélkül fogadta volna be a jövevényeket. Nagyobb értéket és az állami szervezetben nagyobb elhivatást az új elemeknek nem tulajdonított senki. Nem arról van szó, hogy az új honpolgárok üldözésnek lettek volna kitéve; hogy a józanabb rész meg ne becsülte volna, az új elemeket, e tekintetben panaszunk alig tehet. En az erdélyi magyarság ellen nem azt a vádat emelem, a mit a túlzó náczionalisták, hogy t. i., minket mindenáron meg akartak volna magyarosítani. Éppen erről nincs szó. Én azt a vádat emelem, hogy az erdélyi magyarság hagyományos előítéleteinél, büszkeségénél és érzett fölénye tudatában nem akart magyarosítani, nem akart más fajt, más vért magába felszívni, elzárkózott és apadt n a p r ó l-n a p r a, é v r ő l-é v r e, mert arisztokratikus volt, büszke és a más fajokat lenéző. Kétségtelen a magyarságba idők folytán sok idegen elem olvadt, be. De nem az erőszakosság útján, hanem önkéntelen, mondhatni majdnem betolakodva. És ezen betolakodást, még ha nagy hazafias érdemek következménye volt is, a magyar több nemzedéken át sem tudta elfelejteni. Az idegen vért, az idegen származást mindannyiszor, nemzedékeken át felhányta az utódoknak.

Már most miután a magyarság arisztokratikus hajlamai kétségtelenek, s a magyar társadalomban a különválási hajlam még állandóan fokozódik is, kérdem hol fog vájjon a magyar kasztársadalom a teljesen demokrátkus fajtársadalommal találkozhatni? Seholy. Érintkezési pontjai nem lesznek és ma tényleg nincsenek. A mily mértékben fognak a magyar társadalomban a kaszt különbségek élesedni, oly mértékben fog az a társadalom gyengülni is és forrasztó képességben apadni is; — olyan mértékben fog megsemmisülni hatása a

hazai fajtársadalmakra, a melyek egy vérből, egy anyagból, egy elemből keletkezvén, sokkal szilárdabb alapon fognak állani és sokkal nagyobb erőt is fognak idővel kifejthetni.

A kétféle társadalom közül ilyen körülmények között vájjon melyiknek kellene engedni? Annak, a mely a maga összetételében egészségtelen, mint a milyen az arisztokratikus magyar társadalom; kétségtelen, hogy ennek kell a maga elvein, fogyatkozásain korszerűen változtatni, hogy a hazai egészen demokratikus fajtársadalmakkal találkozassék.

Már erre törvényt hozni nem lehet; az irányt egyes javaslatokkal megteremteni nem lehet. Magától kell ennek kifejlődnie; az egészséges észjárásnak, józanságnak magától kell megjönnie, és megjő majd akkor, mikor az állapotok a különböző társadalmak és a különböző társadalmi rétegek között már tai ihatatlanok lesznek.

E kérdésben legtöbbet tehetne a sajtó. A sajtó azonban a magyar társadalomnak ezt a betegségét alig veszi észre és a fajokkal szemben a maga hatalmát, kötelességét sem fogja fel a maga mivoltában, teljességében.

Kétségtelen, hogy a királyi udvar pompát és fényt követel. A koronának mindenütt fényben kell úsznia; a királyi udvarnak hagyományos arisztokratikus felfogását mindenki természetesnek tartja. És azt is természetesnek tartja, hogy a királyi udvarnak a magyar nemzet testéből legyen egy felsőbb osztálya, amely a maga műveltségénél, vagyonánál, múltjánál és a maga hagyományainál fogva mindig is a királyi udvar légkörébe volt utalva, a mely idők folytán abból a légkörből fejlődött ki; — de már azt senki sem fogja aztán természetesnek tartani, hogy egész társadalmunkat erre a felfogásra építsük fel; a láthatatlan törpe is felágaskodjék, hogy ő is magasabbnak látszassék mint tényleg a mekkora. Azt a felfogást a magyar társadalomban, hogy senki sem akar az lenni, a mi; hogy mindenki egy vagy két araszsal fennebb kapaszkodik, mint a meddig elérhet, igen sikeresen lehetne a sajtóban ostorozni; naponként ez irány ellen a gúny fegyvereivel küzdvén, bi-

zonyára ki lehetne vágni a beteg részt a magyar társadalomból nem sokára. A magyarnak fényes arisztokráciája van, a melyet a királyi udvar nem nélkülözhet, és a mely a maga jogaival él, a mely a királyi udvarral összefort, — nagy botorság azonban ezen arisztokrácia felfogása és igényei szerint rendezni be társadalmunkat. A magyar arisztokrácia a magyar társadalomtól ezt nem is követeli, a magyar társadalom okvetlenkedik az arisztokracziához felfelé. A magyar társadalomból teljesen kivesztek máris a tekintetes urak; az annyira szép megtisztelő cím ma már gazda nélkül maradt; átvettük az arisztokracziánkat megillető címeket a nélkül, hogy tényleg arisztokraták volnánk és lehetnénk.

A sajtó hivatása tehát az volna, hogy a bomló észjárást a társadalomban helyreállítsa. De nem látom sehohol a sajtónak azt a törekvését, hogy a magyar társadalom ezen megbomlott észjárását megjavítsa és azt a gúny fegyvereivel ostorozza.

És nem teljesíti a sajtó nemzeti hivatását nemzetiségi tekintetben sem.

Ha szinte úgy vesszük a dolgot, hogy a magyar államban egy nemzet lévén, csak egy társadalomnak szabadna léteznie, még akkor is be kell ismernünk, hogy az a társadalom különböző néprétegekből és fajokból áll. Ezeknek a külön fajoknak velük született tulajdonságaik, jogaik és kötelességeik vannak; van nyelvük, vallásuk, szokásuk, irodalmuk, kis kultúrájuk, hagyományuk. Ki ismeri a magyar hírlapírók közül ezeket? Ki foglal kozik ezekkel a napi sajtóban? Ki ír melegséggel az egyes fajokról, hogy rokonszenvet kelthessen? A sajtó a fajokkal csak akkor érintkezik, a mikor azok prevarikálnak, akkor a sajtó igen is elő áll a maga ütlegeivel. Akkor is nem csak azt ütlegeli, a ki hibázott, hanem az egész fajt lerántja. A német, angol, francia, olasz irodalom inkább ismeri a mi nemzetiségeinket, mint a magyar. Pedig mi a magyarhoz még is csak közelebb állunk, mert vele egy nemzettestet alkotunk, vele egy társadalomban kellene élnünk.

Hát ha a magyar sajtó csak akkor tiszteli meg a fajokat az ő érintkezéseivel, a mikor azokat ütlegelni

kell, akkor vájjon mi hivatást végez az a sajtó a nemzeti állam szempontjából a nemzetiségekkel szemben? Szerintem a sajtónak kötelessége volna a maga hatalmával, befolyásával és tetszetőséggel az utolsó gúnyhóba is befurakodni, érintkezési pontokat keresni, teremteni és tartani fenn, nem pedig élő válaszfalul szolgálni faj és faj között, s tisztán akkor állani elő, a mikor az ellentéteket még élesebbé tenni nem csak tapintatlanság, de egyenesen hazafiatlanság is.

A politikai súrlódásokon kívül más feladatok is várnak a sajtóra. Talán éppen ezt a politikai súrlódást, kellene teljesen mellőzni és más fegyvereket venni igénybe. Az ethnographiát, a tudományos érintkezést. Csakhogy erre nézve a magyar tudományos akadémia sem érez magában semmiféle hivatást. A hazai fajokkal nem bajlódik; a maga érdekkörébe a nemzetiségek férfiaiából senkit be nem von. Nem igyekszik az egy nemzettest fogalmát a tudományosság terén is érvényesíteni, a mi más fajú — a zsidót kivéve — az más felé tartozik. Hát ez helyes lehet. De ha ez az eljárás helyes, akkor hol van a magyarosítási törekvés? Hol mutatkozik a beolvastási szándék? Hol az érzések hazafias átalakítására irányuló törekvések? Abban-e, hogy a sajtó és az akadémia magától távol tart minden hazai idegent? Hogy csak ront, de építeni nem épít egy sem?

Tisztában vagyok a magyarság magyarosítási szándékaival és törekvéseivel. A magyar a feladatot, a nemzetiségeknek összeforrasztását egy nemzettestbe annyira nagyra, annyira nehéznek, talán kivihetetlennek tartja, hogy a munkához egyáltalában hozzá sem fog. Sem tervet nem csinál, az épülethez anyagot sem hord; sem munkásokat, építőket fel nem fogad, jöjjön a mi nek jönnie kell. Törekvése oda irányul, nem hogy a nemzetiségeket a velük született természetes jogaikban meg rövidítse, hanem hogy a saját lételét a nemzetiségek túlkapásaival, törekvéseivel, ideáljaival szemben biztosítsa. És a nemzetiségek korifeusainak is nem a magyarosítási törekvés fáj, hanem a magyar nemzeti állam biztosítására fordított rengeteg fáradság és költség, a mi őket az állambomlasztási munka sikerében megakadályozza. A m a g y a r c s a k ö n m a g á t m a g y a -

r o s í t j a, a mihez joga van; s a nemzetiségeknek sérelme is ebből áll, a mi sérelem nem lehet.

Én azonban úgy gondolkozom, hogy a magyar ma már elég magyar, tehát elég erős is. Soha sem volt oly mértékben magyar, tehát elég erős is, mint most. És mert nem volna szabad továbbra is e kis körben mozognia, egyéb feladatokat kellene maga elé tűznie; a működési kört kiszélesíteni: a nemzetiségekkel érintkezési pontokat keresni, teremteni és tartani fenn; a nemzetiségek józan észére hatni, meggyőzni őket, hogy a magyar hazafiság tartotta fenn az ezer éves államot s benne a nemzetiségeket, ugyan ez van hivatva a további szereplésre is a nélkül, hogy a nemzetiségeknek a fajjellegét féltetniük kellene.

A nagy feladatot a kormány, a társadalom, a sajtó, a tudományosság oldhatják meg együttes kombinált munkával és egyöntetű törekvéssel. Az érintkezési modor soha se legyen durva, a faji érzékenység soha megtámadva. A kitörések, szenvedély-okozta kirohanások a sajtóban, a társadalomban mindig a nem várt eredményt szokták megteremteni. Az erősebb őrizze meg a higadságot, a komolyságot.

Talán a legtermészetesebb, a legfontosabb, de egyúttal a legáldásosabb érintkezési pont a közgazdasági téren volna létesíthető. Az anyagi érdekek közössége, az egy gazdasági helyzetből származó jólét és boldogulás mérsékli a sovinizmust, s az embereket barátokká teszi.

Csak hogy a magyar a nemzetiségekkel ezen a téren sem igen érintkezett.

Ebben a tekintetben is külön szervezkedtek a fajok. Az erdélyi részekben a szászok és a románok külön gazdasági egyesületekkel bírnak. Még ezen egyesüléseknek is faji jelleget adtak. Pedig az anyaföldet csakugyan nem lehet faji szempontból megnövelni.

A magyarság közgazdasági téren különösen Erdélyben a nemzetiségek között kultúrmissziót teljesíteni hivatást nem érzett magában. Nem tartotta feladatának a nemzetiségek közé furakodni, a tisztultabb, észszerűbb közgazdasági elvek alkalmazásával, terjesztésével a magyar érdekek számára a nemzetiségeket lekötöni. A külön faji alapon létesült

közgazdasági egyesületek külön-külön nemzetiségi missziót is teljesítenek. A közgazdasági egyesületek tisztán a magyar fajra nézve éreztek magukban hivatást; az volt az elvük: minden faj seperjen külön a magához háza előtt. Ez a lehető legszegényesebb felfogás egy elem részéről, a mely államalkotó és államfenntartó hivatással bír.

Ebben a közgazdasági harcban, mert a faji kérdéseknek itt is folytatása van, a nemzetiségek nagyobb eredménnyel dolgoznak, mint az államalkotó magyar. A faji alapon szervezkedő pénzüzetek és bankok szívósan maguk előtt tartják a czélt: a faji birtokot megtartani, gyarapítani. Azé a haza kié a föld, ezzel az igazsággal a nemzetiségek rég tisztában vannak. A míg a magyar pénzüzetek a kérdésnek ezen oldalával egyáltalában nem bíbelődnek, mert ők csak a forgalommal, a nagyobb üzlet kimutathatásával vannak elfoglalva, addig a nemzetiségi alapon szervezett pénzüzetek, különösen a románoké, teljes tudattal bonyolítják le ügyleteiket tisztán faji szempontból, még pedig úgy, hogy a faji érdek a birtokok elkallódása által csorbát ne szenvedjenek. Más oldalról nagyon is törekednek arra, hogy a román birtokok megnövekedjenek. Ha valaki fáradságot vesz magának kutatni a statistika útján e harc 20 —30 esztendei eredményei után, meg fog győződni arról, hogy a miveltség alantabb foka, a közgazdasági elmaradottság, és a nagyobb szegénység daczára a román földbirtok száma tetemesen megszaporodott. Mert ebben a tekintetben az Ál-lama megalapítása óta Erdélyben egy tudatos román faji közgazdasági politika érvényesül: megtartani a román birtokot és azt minden adott alkalommal gyarapítani is.

A magyar pénzüzetek, a magyarság maga, ezt a tudatos politikát minden előnyök és kedvezmények daczára érvényre juttatni nem tudják, vagy nem is akarják. A magyar faji politikát a pénzből nem csinált; és ez elég baj. Mert más minden üzletét, spekulációját a faji érdekek szempontjából csinálta meg, s az eredmény az, hogy a faji érdekeket lényegesen előmozdította. A nagy liberálizmus semmiféle téren be nem vált. A nagy

liberálizmus előnyeiből mások rabszolga-jármot készítenek lassanként azok számára, a kik a nagy liberálizmust hirdették. A magyar nagy liberálizmusából mások finom hálót fonnak a magyar számára, a kik a legnagyobb liberálizmust hirdetik és érvényesítik.

Pedig akadna a magyarnak igen sok teendője a fajok között. A román ember például ma is ugyanazokkal a mezőgazdasági eszközökkel dolgozik, a melyekkel ezelőtt sok száz évvel. Gazdasági elvei is még a Csízio elvein alapulnak. Ha valaki megtanítja őt arra, bárki legyen az, hogy egy krajczárból, miként lehet kettőt csinálni; két kéznek a munkája után négy, vágyhat kéznek a gyümölcsét szedni be; hogy a földet miként lehetesen célszerűbben és eredményesebben felhasználni, bizonyára meg fogja köszönni a jó tanácsokat. De nem csak jó tanács kell ide. Szükséges az anyagi támogatás is. Hitelt nyitni mezőgazdasági eszközökre, azoknak mikénti használatára utasításokkal szolgálni; összefűzni szóval minden téren a közgazdasági érdekeket, hogy egy érdekekben, egy gondolattal dolgozzék minden faj.

Mi volna még a teendő? Az, hogy a közgazdasági egyesülés faji alapokon lehetőleg megnehezítessék. Nem szabad e téren sem utat nyitni a nemzettestből való faji kiválásnak, mert ez által veszélyeztetve van a nemzeti ideál.

És résen kell lenni, nehogy a faji alapokon szervekedett e fajta egyesületek a politikai egyensúlyt megzavarják; a magyar befolyást megtörjék, ami mindnyájunkra nézve veszedelem volna; a magyarság vezérszerepe nélkül, a faji küzdelem még dühöngőbb alakban jelentkeznék.

*

**

Az ezen törekvések által teremtett hangulat, helyzet, idővel a nemzetiségi, faji harcot megszelidítené; az agitátorokat egyáltalában elszigetelné, működésükben a sok összebogozott érdek következtében, megbénítaná.

Ezen irányokban egy jól kouczipiált terv által a nemzetiségek intelligenciája belevonatnék a nemzeti állam és nemzeti társadalom érdekkörébe, a mozgalom

elveszítené roszindulatú természetét s a nemzetiségi állam felé való törekvés napról-napra csökkenne.

A mikor a nemzetiségek intelligenciája, nevelésénél, családi és anyagi érdekeinél fogva a magyar családi és anyagi érdekekkel összeforrik, a nemzetiségi kérdés abban a pillanatban megszűnik s a nemzeti állam a maga teljes erejében fog pompázni.

XII.

A nemzetiségi állam eszméjének megtörésére azonban más úton is törekedni kellene. Szeretet mellett szigorral. Semmi sem demoralizál annyira, mint a gyengeség, az engedékenység akkor, mikor körlelhetlenül büntetni kellene. Az engedékenység, a lágyság nem az erőnek a kifolyása. Nem csak a bűnösök bátorodnak fel, hanem a távolabb állók is meginognak s feleslegesnek tartják a tántoríthatatlan hazafiságot.

A magyar köztudatba még nem ment át az egy nemzet fogalma. A magyar igen természetesen tartja, hogy a magyar állam területén lakó egyes fajok külön szervezkedjenek és más aspirációkkal is bírjanak. Ebből következik, hogy a magyar nemzeti állam nem védi meg eléggé a maga jogait s ez a gyengesége. Pedig említettem már, hogy az a szerencsétlen mozgalom minden erejét a nemzeti állam gyengeségeiből meríté. Büntetőjogilag nem vagyunk eléggé felszerelve.

Annyi minden történt már ebben a tekintetben; kormány, parlament annyi tapasztalatot gyűjthetett, hogy már némely dolgokra rászánhatnák magukat, ha a nemzeti állam eszméjét komolyan veszik.

Íme a törvényes alap.

Az 1868 ki 44-ik cikk akként rendelkezik, hogy Magyarország összes honpolgárai, az alkotmány alapelvei szerint is, politikai tekintetben egy nemzettestet képezzenek, az osztatlan egység és magyar nemzetet, a melynek a haza minden polgára bármily nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.

Tehát egy nemzet létezik, valamint hogy ez más-képpen lehetséges nem is volna.

Ki hirdeti ezt Magyarországon ma az egy magyaron kívül? ki tartja magát e nemzettesthez tartozónak az egy magyaron kívül? A szerb, az oláh, a tót, avagy a szász? Egy sem. Egyike bár e fajoknak talán komolyan veszi a törvénynek ezen rendelkezését? Dehogyan veszi. A fajoknak egész életműködése, a nemzeti különállás, a nemzeti egység fogalmának a művelésére és a fenntartására irányul. A törvény előttük semmi. A magyar a maga törvényeivel csináljon, a mit akar; a nemzetiségi túlzók letépik a magyar trikolórt, elégetik, meggyalázzák azt kényük-kedvük szerint s ezzel a magyar állami tekintélyt sárba tiporják. Tekintély nélkül nem lehet állami rend, konszolidált állapot. A magyar a maga törvényeiről hirdethet akármit, a nemzetiségek a törvényekbe lefektetett elvek és jogfogalmak mellőzésével szabadon megalkotják saját nemzeti jogfogalmaikat, elveiket és ezzel az ügy be van fejezve.

Vájjon hogy volt eddig fenntartva az „egy nemzet” fogalma az állami szervezetben? Úgy, hogy össze forrasztás helyett a szétbomlás, a szétszakadás, a fajok szerint való csoportosulás nemcsak meg lett engedve, de sokszor illetékes faktorok által elő volt segítve, a kiknek pedig kötelességük lett volna a nemzettestnek széttagolását mindenáron megakadályozni. Egész Európában, mondhatjuk az egész világon, egyedül a magyar államban van divatban a hazafiatlanságot honorálni. Egy tömlőcből kiszabaduló mártír, egy Bukarestből hazaérkező cselszövő és áruló, a magyar hírlapírók tömege által van meginterwievolve; mondásait, nézeteit hirdeti minden magyar hírlap és az illető közmegevetés helyett a közirigység tárgya lesz. — Ez a magyar liberálisizmus végzetes sokakra nézve. Ez a liberálisizmus a jó anyagot inficziálja. Ha valaki a magyarság előtt, mint áruló, mint összeesküvő közmegevetés helyett tekintélyben nagyobb, a társadalomban irigyeltebb és szavainak nagyobb súlya van, mint bárkinek másnak, ugyan mi szükség van abban az államban a hazafiságra, a nemzeti állam eszméihez való hűségre, az egy nemzet fogalmában való hitalkotásra, a mikor ezzel csak a magyarságnak nyerjük meg egykedvű tetszését, míg a másik állásponton, mint áruló, mint cselszövő, mint állam-

bontó, nagyok lehetünk a fajok előtt, de nagyok a magyarok előtt is, akik megvetés helyett igen természetesen tartják, hogy az államban ha valaki nem magyar, nem magyar, tehát alkotmányellenes politikát is csinálhasson egész a hazaárulásig, vagy még azon túl is.

Igaz lehet, hogy a mi viszonyaink mások, mint bárhol Európában. De a viszonyok és az állapotok különbözőségéből nem az következik, hogy az államban az állami rend ellen támadni lehessen, hanem hogy az állam a viszonyok különbözőségénél fogva külön rendszabályokkal a maga jogait és ezekben a közszabadsógot épp úgy megvédelmezze és a maga tekintélyét épp úgy fenntartsa, a mint az más államokban történni szokott. És különösen nem következhetik az, hogy a fajgyűlölet árjának szabad utat nyissunk, mert az esetleg mindent el fog seperni, a mit a kereszténység és a kultúra eddig ebben a hazában megalkotott; és el fogja seperni a nagy liberálizmus nagyobb dicsőségére. Mert jól kell megjegyezni, ebben a szerencsétlen harcban nem arról van szó, hogy melyik elv, melyik politikai párt kerekedjék felül, hogy az állam java azok által előmozdíttassék, hanem arról, hogy a magyar állam és nemzet, a magyar önállóság, a haza szabadsága, függetlensége, minő úton és módon volna megdöntendő, hogy mindezek örökre megsemmisüljenek.

Jól tudom, a magyar nemzet liberális természetű; liberális eszmékkel dolgozik, és szereti a liberálizmust hezitálni felfelé. A nagy liberálizmus azonban, mint említém, gyakran a járomhoz vezet. Ha valamely államban a liberálizmus akkora, hogy abban politikailag minden szabad lesz, sokan lesznek olyanok, a kik az állam szabadságára nézve a legrosszabbat fogják megcselekedni. A nap melege csak bizonyos fokig éltető, azon túl éget, és perzsel. Olyan törekvések között, mint a melyek nap-nap után tapasztalhatók az állam területén, a magyarnak meg kellene állapítani a liberálizmusnak azt a fokát, a melynek a hazában éltető hatása legyen és ne veszélyeztesse az állam legfőbb érdekeit; másoldalról meg kellene akadályozni minden mozgalmat és törekvést, a mely a liberálizmus akkora fokozását tűzte ki céljául, a mely perzseléssel fenyeget. Sem egész, sem

fél abszolútizmusról nincs szó; sem hajlamaink, sem alkotmányunk meg nem tűrik; szó van a liberalizmusnak a biztosításáról, a fattyúhajtások lenyeséséről az állami élet, jólét, tehát az állami érdek céljából, a melyek mindenek felett állanak,

A liberálizmusnak egy ilyen fattyú-hajtásával van dolgunk az általános szavazati jog kérdésében is. Egy emeltyű, a melynek segítségével a magyar alkotmányt a sarkaiból ki lehet emelni. Az egyedüli út, a mely a magyar nemzeti állam felrobbantására vezet. Mintha csak a magyar nemzeti állam legfanatikusabb ellenségei találták volna fel, hogy a magyar állami életet, az állam magyar karakterét megsemmisítsék. A nemzetiségi állam megalapíthatásának egyedüli biztos módja.

Az általános szavazati jog életbeléptetését a nemzeti állam keretében a liberalizmus megkövetelheti ott, a hol a nemzeti állam és az egy nemzet fogalma a velőket is átjárta; a hol minden egyes állampolgár vérért, életét, vagyonát áldozza fel a megtámadott ezen legfőbb állami kincsekért; a hol szóval benn — ezen fogalmakat illetőleg — nincs ellennézet, s ezen fogalmakat belülről nem, csak kívülről fenyegetheti veszély. Abban az államban, a melyben mindezen közkinccsek nincsenek biztonságban, s a melyben az állampolgárok nagyon is tekintélyes része azok ellen tör, fegyvert adni annak a résznek a kezébe az állam feiforgatásra, oly gondolat, a minőt csak a legnagyobb hazafiatlanság, a legesztelenebb pártdüh, vagy a legostobább elme termelhet. A statisztikát nem azért vezetik az államok, hogy annak adataira ne építsenek semmit. A statisztika pedig a nemzeti államra nézve még egyre aggodalmas kilátásokat nyújt. Ezeket a kilátásokat a liberálizmus nagy eszméi nem fogják az állam javára megváltoztatni. Vagy van nemzeti állam, történeti múlt, ezred éves alkotmány, a mikhez ragaszkodnunk, a miket féllelnünk, a miket fenntartanunk kell, ha vannak, mindezeket meg kell védelmeznünk; vagy nincsenek, és akkor ám jöjjön az árvíz, sodorjon el mindent s utánna alakuljanak más medrek, más partok, más mezők és vírányok; szóval teljesen más eszmék és más gondolatok.

A liberálizmus eszméinek ily fokozásával nem szabad experimentálnunk.

A feladat, az, hogy a nemzeti állam és az egy nemzet eszményét a liberálizmussal fenntartsuk. Erre nézve a kemény alap maga a törvény és Dyez az eszmény könnyen volna fenntartható. De hogyan? Úgy-e talán, hogy azt a fenséges eszményt takargassuk, hogy ne lássák; eldugdossuk, hogy rá ne akadjanak; elrejtjük a polgári szemek elől, hogy ne ingereljen, ne izgasson, érdekeket ne sértsen sem le, sem felfelé? vagy úgy, hogy ha magasra felemeljük, hogy lássák, körülhordozzuk, hogy tiszteljék és ha oda állítjuk melléje a törvényt és oda állunk melléje mi mind, hogy megtámadás esetén megvédelmezzük?

Az eddigi politikai és társadalmi közélet ezt az eszményt csak úgy magában rejtegette, nem mint a féltett kincset, hanem mint a lopott portékát. A magyar csak a maga számára tartotta fenn, nem követelte senkitől annak tiszteletét; nem igyekezett általánossá, kötelezővé tenni, mintha természetesnek tartotta volna, hogy a hazában lakó más fajoknak az állami ezélokát, illetőleg más ideáljaik legyenek. És a magyar nem is tudta eszményét megvédelmezni, ha megsértették, sőt maga sem respektálta s maga sem vette szószerint szigorúan a törvényt.

A feladat tehát az, hogy az eszményt magasra felemeljük, hogy mindenki lássa, és állítsuk melléje a törvényt, hogy azt kellőképpen megvédelmezze.

Hanem nem úgy, a hogy eddig megvédelmeztük.

I g a z s á g s z o l g á l t a t á s t e k i n t e t é b e n v á l t o z t a t n i v a l ó i n k v a n n a k .

Az állam különleges viszonyaiból különleges törvényes intézkedések támadnak. Külön viszonyokból és állapotokból kifolyó kinövésekre nézve külön megtorló intézkedéseket minden állam fenntart. A nemzetiségi szerencsétlen mozgalom eddig már elég anyagot szolgáltatott a tapasztalatra. És ne üssük el ezeket a liberálizmus eszméinek hangoztatásával, hogy a liberális must sértjük meg, ha azokat életbeléptetjük, mert az egyszerűen nem igaz.

Hazánkban négy irányban látunk igazítani valót a

nemzeti állam, az állami békés együttlét és az állami intézmények biztosítása szempontjából:

- a) a sajtót;
- b) a külföldi politikai kalandozást;
- c) az állami jelvényeket;
- d) mindezeknek felügyeletét és kezelését illetőleg.

Ne korlátozzuk a sajtószabadságot. Közkincs ez, a melyért sok élet és sok vér lett nálunk feláldozva. Nem szabad azt korlátozni a nemzetiségek-nél sem. Ha a sajtószabadság egyszer közkincs, nem lehet azt egy fajnak a birtoklására visszaszorítani; a nemzeti kincs az egész nemzeté, a melynek tagja minden fajú állampolgár.

Az esküdszéki intézmény azonban nálunk nem alkalmas a sajtószabadság visszaéléseinek a megtorlására.

Pártatlan igazságszolgáltatásra van szükségünk. Ez a pártatlanság azonban esküdszékeinknél nem kifogástalan és nem feltétlen némely kérdésekben. A n.-szebeni esküdszéket fel kellett oszlatni, mert nála a faji érzék fejlettebb volt az igazság iránti érzéknél. Először a faji érdek s csak azután az igazság érdeke. Soha senkit el nem ítél, a jogrend Inában folyamadott hozzá megtorlásért. Az esküdszék át jött Kolozsvárra. Egy másik szélsőség, a mit hazánkban ily kérdésekben kikerülni nem lehet. A míg túl a román és a szász egyesülten a megsértett jogrendért megtagadott az államtól minden elégtételt, addig Kolozsvárt a magyarság Inában igyekszik az elfogulatlanság vádjától menekülni, mert nem tud. És ez egy másik veszedelem az igazságra nézve, mert a kolozsvári magyar esküdszék gyakran tanúsított elfogultságot éppen az által, hogy felmentett vádlottakat, csak hogy a nemzetiségekkel szemben neki tulajdonított vakgyűlölet és faji elfogultság vádját magától elhárítsa. Tehát az esküdszék a fajok harcábau a fajok elegy volta és a faji érdekek miatt egyáltalában nem nyújt teljes biztosítékot az igazságszolgáltatás terén.

A fajgyűlöletre, a törvény elleni tisztelatlenségre, hűtlenségre, lázadásra való felhajtás, az ezen vétségekért, vagy büntettekért elítéltek dicserete, magasztalása sajtó útján, vétessenek ki az es-

küldtszékek hatásköréből és adassanak át a rendes törvényszékeknek. Ezeket nem érheti a faji elfogultság vádja. Judikátúránk ebben a tekintetben kifogástalan. Az elfogultság vádja elesnék, a bizalom helyre állana és a sajtó-vétségek száma tetemesen lepadna.

Mert a sajtó munkásaira nézve nem mindegy: vájjon esküdtszék, vagy rendes törvényszék elé kerülnek? Az esküdtszékek tárgyalásaiból, a nagyobb nyilvánosság meg más körülmények miatt, a vádlott nemzetiségiek, mint mártírok kerülnek ki. Az esküdtszékek egyúttal martirképző intézmények is. Akárhány a leghidegebb számítással követi el a sajtó-vétséget, hogy az esküdtszék elé kerülvén, általa esetleg elítéltetvén, faja előtt, mint előharozos, mint fölkent bajnok szerepelhessen, holott egész érdeme egy förmedvény összeállítása úgy, hogy az a fennálló törvényekbe ütközzék.

Ettől a háttértől meg kell fosztani a vétkezőket. Sokra nézve már létkérdéssé vált a törvény elleni bujtogatás. A romániai mozgalmakat és felfogást e tekintetben ismerjük.

Ismerjük a pénzforrásokat és a pénzalapokat, a melyekkel ezt a mozgalmat bátorítják. Rendes évi zsoldot élveznek sokan, hogy a mozgalmat ápolják, fenntartsák. Sok külsőleg-belsőleg kopott ember egyszerre lábra áll. Egy esküdtszéki elítéltetés vagyont biztosít nekik. Nem szabad nekünk az esküdtszéki bíraskodás fenntartásával ezen kérdésekben a szarvakat növelni, ellenkezőleg kötelesek vagyunk azokat letörni. Az esküdtszéki intézmény sajtó-vétségekben ott, a hol annyi faj összpontosul, éppen faji kérdésekben nem bizonyulhat jónak, elfogulatlannak. Mert itt az igazságszolgáltatás érdeke csak másodsorba jó tekintetbe.

Az esküdtszéki intézmény fenntartása ezen kérdésekben a nemzeti állam érdekei ellen van. Az e fajta esküdtszéki tárgyalás mind meg annyi felfrissítő a nemzeti állam elleni küzdelemben. A ki csüggedne, ebből nyer erőt a harcra. A míg az egyik oldalon a faji szenvedély újabb meg újabb tápot nyer, addig más oldalon az állami tekintély gyakran csorbát szenved nem csak törvényeink elégtelensége, de esküdtszékeink fejletlensége miatt is.

Ha a cél az, hogy a sajtószabadság érdekei megóvassanak, a sajtó-vétségek gyorsan és igazságosan megtoroltassanak, akkor a bíraskodást, a fajokat és az állami integritást és tekintélyt illető kérdésekben tegyük le a rendes törvényszékeink kezébe, a melyek gyorsabban, ügyértőbbben és elfogulatlanabban kezelnék ezen ránk nézve annyira fontos kérdéseket.

Írjon kiki tetszése szerint, de abban teljesen biztosaknak kell lennünk, hogy a sajtószabadsággal való visszaélés megtoroltatik; hogy a megtorlás nem lesz kivétve esélyeknek, a melyek az eskütszék faji alakulásából következhetnének be.

E kérdésben tehát nem a liberálizmus megcsontításáról, nem a sajtószabadság korlátozásáról van szó, hanem a pontosabb igazságszolgáltatásról azokkal szemben, a kik az alá a vád alá esnének, hogy visszaéltek a sajtószabadság előnyeivel és érdekeivel.

Büntető törvénykönyvünk ezekben a kérdésekben elég körültekintő. Annak rendelkezései azonban az eskütszék megbízhatlansága miatt nem érvényesülhetnek. Az eskütszéki intézményre s illetőleg a sajtórendtartásra vonatkozó erdélyi rendelkezések, abszolutisztikus hagyományok, m ú l h a t a l l a n u l törlendők; a sajtóügyi eljárás egysége keresztül viendő. Nem lehet az erdélyi részeken egy, a Királyhágón túli részeken más sajtóügyi eljárást meghonosítani. Nem lehet egy államban egy dolgot egy időben egy helyt enyhébben, máshelyt súlyosabban beszámítani, mérlegelni. Az efféle eljárás az állami integritást, egységet sérti.

Nem értem egyáltalában azt a nagy liberálizmust sem, a mely az állampolgároknak külföldi politikai szereplése kérdésében nyivánul Magyarországon.

Ez szintén túlhajtása a szabadelvűségnek. Belpolitikai kérdésekben külföldi segélyre támaszkodni csak Magyarországon szabad. Sehol sincs meg a világon, hogy az állampolgárok saját hazájuk intézményeit ország-világ előtt legyalázzák; hazájuk integritását külföldön megtámadják s a külföldi közvéleményt saját hazájuk ellen befolyásolják és ingereljük. Nálunk valami természetes dolognak tartják, hogy az állampolgár Bu-

karestben, Belgáidban, Parisban, vagy bárhol a világon kongresszusokon, Ligákban hazája ellen beszélhessen, titokban pénzt fogadjon el, cselt szőjjön, hadirendet alapítson meg az államrend fel forgatására. Ezért még soha senkinek még a haja szála sem görbült meg. Sőt azt is megengedték, hogy a mi területünkön tartott politikai természetű gyűléseken, tanácskozásokban külföldi ágensek szerepeljenek.

Semmiféle szabadelvűség nem terjedhet ki idáig. Ez feladása az önállóságnak, a függetlenségnek. Nálunk még azt is büntetlenül megcselekedhetik, hogy deputációk útján az idegenben egyes memorandumokban beárulják hazájuk intézményeit, hogy megtagadván nyíltan az alkotmányt, alkotmányellenes úton kérjék orvoslását képzett bajaiknak.

Mindezeket megengedve hová fogunk jutni vájjon? Vájjon ezeknek láttára, hogy fog nemzetiségeink között a hazafias érzés, a hazaszeretet, a haza iránti kötelességérzet ápoltatni? Ha minden faj szabadon konspirálhat a haza ellen külföldön saját állam fenntartó fájával, szabadon érintkezhetik belpolitikai kérdésekben rokonaival, azoknak segélyét kikéri, mi lesz vájjon az eredmény? Meg fog lazulni az a kötelék, a mely mulhatatlanul szoroson van hivatva oda fűzni minden állampolgárt hazájához, s a hűtlenségből, a hazaárulásból lesz voltaképpen kötelesség, a mit az állampolgárnak saját faja érdekében teljesítenie kell.

Bármiként gondolkozzam is az állampolgár jogairól, szabadságairól, ezek még sem fajulhatnak odáig, hogy a külföldi konspirálás megengedtessek. És bármiként gondolkozzam is azon kötelességekről, a melyeket valaki fájával szemben teljesíteni tartozik, azok még sem terjedhetnek odáig, hogy a haza érdekeit, önállóságát, az állampolgári kötelességeket megsértsék. Ezek a kötelességek bárkire nézve csak addig bírnak erkölcsi alappal, a míg az állampolgári kötelességekkel nem jönnek ellentétbe. Mert ha egyszer ellentétbe jönnek, az állampolgár a választásban nem habozhatik s az állampolgári kötelességek mellől el nem térhet. Ha eltér megszegi legfőbb kötelességeit. Nálunk ezt a kötelességszegést szemhunyorítás nélkül fogadja mindenki.

Akkor miért állítunk fel állampolgáraink előtt ideálokat, ha megengedjük az idegen istenek előtt való imádkozást is? A nemzeti állam, az egy nemzetiség fogalmait miért szedtük paragrafusokba, miért foglaltuk törvénykönyveinkbe, ha nem tudunk azoknak érvényt szerezni; ha megengedjük, hogy ki-ki ott keresse államjogi ideálját, a hol neki tetszik s annak megtestesítése céljából azzal szövetkezzék, a kivel neki tetszik?

Gátat kell csinálni ezen törekvések előtt.

Nem a szabadmozgás, a politikai szabadság korlátozásáról van itt szó. Benn a hazában érvényesüljön ez a liberális követelményei mértékében. Csináljon benn, ha tud, ki-ki politikát tetszése szerint, s ha akar alkosson magának ideálokat is, de küzdjön ő maga törvényadta keretben, ne hozzon be idegen segítséget, hogy azzal megtámadja az alkotmányt, közös hazánk egyetlen politikai kincsét.

E tekintetben büntetőjogi intézkedések volnának szükségesek. Jogászaink gondolkozzanak a kérdés felett és állapítsák meg, hogy az állampolgárok külföldi szereplése belpolitikai kérdésekben, mely esetekben volna büntethető és miképpen volna megtorolható.

Divatba jöttek a diák-kongresszusok is. A mi diákjaink elkalandoznak mindenfelé Európában. Megtörtént nem egyszer Bécsben, Grácban, Bukarestben és Konstanczában, hogy a mi derék nemzetiségi diákjaink idegen zászlók alatt saját hazájuk ellen beszéltek. Sőt beszéltek komolyabb dolgokat is. Hazájuk annektálásának szükségét fejezték ki idegen országokhoz. És ha tőlük függött volna a Tiszától kezdve nyomban el is szakították volna a földterületet és hozzácsatolták volna a román állam területéhez minden bizonynyal.

Ez a diák-járás régebben ilyen alakban nem létezett. Iskolai, egyetemi szabályaink nem intézkednek ilyen esetekben kellőképpen. A hazatérő diákságot senki sem fogja fülön, senki sem kérdi tőle, hol járt és mit csinált?

A diák-kongresszusok politikai természetű kérdéseket is felvesznek tárgysorozatukba. Ez nem helyes. A diákságnak politikai szereplése tulajdonképpen hivatása rovására megy. Romániában a diák-kongresszusok,

hová a mi ifjaink küldöttségileg szoktak elzarándokolni, valóságos politikai országgyűlések, a melyekben országok sorsa felett szoktak határozni; országokat foglalnak el és csak agy dobálódnak a megalakítandó új birodalmakkal. mint a juhász a kucsmájával. Az ezen kongresszusokról hazatérő küldöttségek a nagyzás hó-bortjaitól telítve csak úgy ontják maguk körül a reményt, a kilátást a magyar állam szétदारabolására. Ki bajlódott eddig és ma ezen küldöttségek szereplésével, véghez vitt dolgaival? Ki vett volna magának annyi fáradságot, hogy a hazai legszentebb eszmények ellen elkövetett bűnük iránt őket bár csak kikérdezze? Talán valamely egyetemi hatóság, a melynek kötelékébe tartoztak? Talán a közigazgatási hatóság, a melynek területén lakoznak? Talán a sajtó, vagy más valaki, a kit a hűtlenség ezen nagy foka felháborított? Senki.

Hát akkor ugyan minek tanítjuk az iskolákban, hogy a hazafiság a legelső kötelesség, ha azokat meg nem büntetjük, az kik ezt a legelső és legfőbb kötelességet megszegik?

Az efféle külföldi szereplésnek a legnagyobb szigor alkalmazásával útját, kell vágni; a hűtlenség ezen nemét meg kell fenyíteni, büntetni kérlelhetlen szigorral. Nem hiszem, hogy szabad államok e kérdésben szemhunyorítás nélkül néznék el ifjainknak netaláni hasonló szereplését. Igen, mert azok a szabad államok nem sokat bajlódnak azzal, hogy mit fog mondani felőlük, liberálisukról a világ; sem arra, hogy egyik vagy másik megrendszabályozott mit fog kiírni róluk a külföldi sajtóban, hanem szabadon, öntudatosan és kérlelhetlenül büntetnek azokban a kérdésekben, a melyek a haza integritását s az állampolgárok ebbeli kötelességeit érintik.

Hogyha már az ifjúságot engedékenységünk és nagy liberálisukunk által ily merész kalandokba kergetjük, mit fogunk csinálhatni vele akkor, a mikor ezen szárnypróbálgatások után saját erejükre, múltjokra fognak hivatkozni? Mert a mi egyszer szabad, az másodszor is az. Ha egyszer nyíltan büntetlenül elárulja külföldön valaki hazáját, abból másodszor politikai szabad-

ságot és jogot farag, a melynek megszorítása ellen tiltakozni fog.

Az állam a maga ebbeli érdekeit úgy védi meg, a hogy tudja. Következőleg kötelessége állampolgárainak, notórius agitátorainak külföldi szereplését a helyszínén ellenőrizni. Ha van külföldi képviseletünk, külföldi hálózatunk és összeköttetésünk, nagyon könnyen a sarkukban lehetünk azoknak, a kik a haza elárulása ügyében szerződéseket, paktumokat kötnek. Notórius agitátoraink külföldi szereplése eddig nem érdekelt. Az az hogy érdekelt és itthon panaszkodtunk is e miatt, de gyengeségünknel, tájékozatlanságunk-, és tanácstalanságunknál fogva a dolgon segíteni nem tudtunk, Azt sem tudtuk talán, hogy van e a magyarnak képviselote Bukarestben? Nem hogy igénybe mertük volna venni ennek a képviseletnek a szolgálatait, de még idegenkedtünk tőle, sőt gyanúsítottuk, hogy a magyar állam elleni cselszövényt külföldön elnézi, a mi félig-meddig igaz is volt. Ha a magyar kormánynak nem állnak rendelkezésére az efféle külföldi képviselőségek, rendezkedjék be e tekintetben másképpen, teheti. Ha itthon tudni fogjuk, mi mindent cselekednek derék hazafiaink külföldön, őket kérdőre vonván szigorúan meg is fenyítjük, megcsappan a kedv, megszűnik a kalandozási vágy és előbb-utóbb bekövetkezik egy rendesebb állapot, a melyben, nem mondom hogy nem lesz hazaáruló, de a melyben nem lesz egy nemzetiségnél a hazaárulás kenyérkereset.

És itt szükséges volna a Romániával való érintkezését is szabályozni, rendezni. Mindenek előtt a kivándorlást kellene megakadályozni.

Hiszen ha ez a kivándorlás a túlnépesedés következménye volna, nem volna kifogásolható. De még azt sem tudnók kifogásolni, ha ez a kivándorlás valamely politikai czélt mozdítana elő, p. o. azt, hogy a gyakori kivándorlás, állampolgáraink Romániában való tartózkodása, kalandozása jobb hangulatba hozná az ottani közvéleményt a magyar állammal szemben. Ha tehát ennek a néphullámozásnak az eredménye az volna, hogy a két állam között egy szorosabb barátság létesüljön, még talán örvideni lehetne neki.

A kivándorlás azonban nem ezekből a szempontokból történik sem a székelyeknél, sem a románoknál. A székely kivándorol, hogy a jobb megélhetést magának biztosítsa; a román kivándorol részben politikai bujtogatásoknál fogva, hogy túl a Kárpátokon növeltsék a valódi román lakosság száma. Ez a kérdés eddig egy oldalról sem érdekelte állami kormányzatunkat. A székely kivándorlás megakadályozása kérdésében eddig ugyan elég tinta lett elprédálva, sok szép értekezés veszett kárba és lett a pusztában elhangzó szó, de a román-ság kivándorlásáról, a mi ugyan csekélyebb mértékű, meg nem endékezett senki. A kormányzat mind a két fajnál elnézte ezt a csendes helycserét. A székelynél azért, hogy vagyonra tegyen szert. Bízott a székely hazafiságában, hogy kincsesei megterhelve visszajő s ez által idegen tőkével a közvagyonot megszaportítja. A román-nál talán azért, hadd hulljon a férgessé, megapadván ez által az agitatórius elem, békésebb élet fejlődhetik általa.

Csakhogya mind a két esetben csalódtunk. A székely egy része hazajő ugyan, de vagyon nélkül. Egy része pedig ott marad és a mi legfőbb, el is oláhosodik. A román pedig, a kinek talán ott maradása lett volna kívánatos, szintén visszajön és hoz haza magával egy csomó politikai bolondgombát, a melylyel aztán egész vidékeket megmaszlagosít. A ki pedig ott marad, annak szíve mégis az övéi közé vágyik és folyton folyvást fenntart az itthon maradottakkal egy összeköttetést, a mi a hazafiság szempontjából valami üdvös éppen nem lehet.

Csodálatos e tekintetben is az állapot. Ha tőlünk megy el valaki az idegenségbe, magyar vagy más, meghajlik az idegen ország törvényei előtt, hű alattvaló lesz mindenütt és eszeágában nincs az államjelleg megváltoztatására törni.

Ha a magyar állam területére lép az idegen, bárki legyen az, legelső kötelességének ismeri fumigálni intézményeinket s oda pártolni azokhoz, a kik az államnak ellenségei. Az egy magyaron kívül senki sem tartja ezt az államot annak, a mi.

Hát ha a szomszéd Romániába való kivándorlás

nem hogy előnyöket biztosítna számunkra, de a hazafiság szempontjából reánk éppen romboló hatást gyakorol, rendeznünk kell a kérdést

Csakhogy ide políczia kell, a magyar pedig nem született policzájnak, a mi nagy hiba. A mi políczánk nem figyel, hanem fog. Nem a fővárosi rendezett viszonyokról szólok; vidéken nincs políczia. A figyelő és szagláló érzék nincs benne még kifejlődve. Nem előzi meg, hanem megtetőzi a bajt. Vidéken szabadon jöhet-mehet bárki is, és ha nem volna csendőrségünk, nem tudom, ki védelmezné meg a közrendet a nemzetiségek által lakott vidékeken.

Egy korszerűen berendezett rendőrség nélkül nem fogjuk az állami tekintélyt fenntarthatni. Egy agitátor nagyobb hatalomnak bizonyult tíz vármegyénél.

Ha nincs, a ki itthon az agitátoroknak sok jövés-menését megfigyelje, ellenőrizze; a ki a Romániából hazaérkezőket szemmel tartsa, nincs megtéve állami szuverenitásunk érdekében semmi. Öntudatos, rendszeresen szervezett rendőrség nélkül hiúban tanítanak nálunk az iskolákban. Mert a mit egy tanító hat eszten-dőn át tanított, annak egész eredményét megsemmisíti az agitátor egy óra alatt.

Itt is ismételnem kell, nem a politikai szabad mozgás, nem a polgári jogok és szabadságok korlátozásáról, nem valamely rendőrállam kiépítéséről van szó; szó van arról, hogy az állami tekintélyben könnyelműen gázoló, nemzeti ideáljainkat romboló elemek, a melyek államunk alapjain rágódnak, mint a féreg a fában, megfigyeltessenek, munkájuk ellenőriztessék, ha hibáznak megbüntessenek, hogy senki sem nyilvánosan, sem magánérintkezéseiben büntetlenül az állami tekintélyt meg ne csorbítsa.

A Romániába való kivándorlást, az útlevel kérdését rendezni kellene. A mai állapotaink között Romániába bárki is egy egyszerű igazolvánnyal kimehet. Az igazolvány szól néhány napra, de ott maradhat általa bármeddig, akár örökre. Az efféle igazolványokat pedig a legnagyobb könnyűséggel állítják ki. Az átmehetést meg kell nehezíteni és meg kell szigorúan büntetni a rendelkezések áthágóit. Igen természetes,

a kivándorlást a policziális intézkedések nem fogják megszüntetni, másnemű intézkedések is szükségesek: az anyagi nyomor megszüntetése; a megélhetés biztosítása, munkaadás czélszerű ipari, kereskedelmi és közgazdasági intézkedések útján.

A rossz közigazgatásnak, az állampolgároknak külföldi szabad politikai szédelgése, a külföldről behozott soknemű aspiráció, eredményezik az állami tekintély ignorálását, az államhatalmi jelvények ország-szerte való megsértését, a magyar trikolornak letépetését és megégetését.

Hallatlan esetek! Az állampolgárok maguk gyalázzák meg saját hatalmi jelvényüket. Sehol egy államban elő nem fordulnak hasonló esetek. Jaj volna annak, a ki máshelyt ilyent tenni merészelne! Mert ha ez az állam nem volna alkotmányos, hanem egy abszolutisztikus kormányforma benne a szuronyok hegyével tartaná lenn az intézményeket; ha nem volna szabadság, és nem volna jog adva alkotmányos úton orvoslást keresni méltányos bajok ellen, még indokolni tudnék a különböző fajok ingerültségét egy jelvény ellen, a mely egy zsarnok hatalmat képvisel. De mikor a magyar államban a legnagyobb szabadság uralkodik, a szabadságkedvelő nemzetnek hatalmi jelvényét meggyaláznai külföldi konspirációk érdekében oly tény, a melyre a mi büntetőtörvénykönyvünk igen enyhe büntetést szabott.

És valljuk meg az igazat, mindezek megtörténhetnek, mert mindazok, akik azt elkövetik, a magyar kormányzatot e kérdésekben gyengének tartják; e kérdéseknek kezelését és felügyeletét egyáltalában sehol sem látják, törvényeinkben pedig a büntetések mérvét igen enyhének ismerik.

Hogy kezelték eddig e kérdést? Sehogy. Egy csomó baklövés és túlbuzgóság, a hol nem volt szükség semmiféle közbelépésre, és mulasztás, és engedékenység ott, a hol szigorot kellett volna alkalmazni. Ez volt nálunk a nemzetiségi kérdés kezelése. Ehhez járul még az ügy érdemében való merő tájékozatlanság s a személyeknek meg nem ismerése. Egy kormány, a mely oly államban intézi az ország dolgait, mint a mienk, a hol annyi a nyelv, a nemzetiség, az aspiráció és a külön

törekvés, köteles volna alapján megismerni minden mozgalmat, minden mozgató személyt és minden törekvést, hogy számolni tudjon a maga erőivel is.

Minden kormány más és más elveket állított fel maga előtt, ha ugyan állított; a kérdés kezelésében egyöntetűség nem volt.

Eleinte szinte jó néven vették, hogy a románság például külön alakul, külön szervezkedik, külön politikát csinál. Különösen a passzivitás volt inyére sokaknak, a kik e révén az erdélyi részekben mandátumokhoz jutottak. Kényelmes volt a választás, mert az alkotmányos költségek a minimumra redukálódlak. — Tehát politikailag külön szervezkedtek a fajok. A míg az a passzivitás a maga medrében maradt, nem bántotta senki. Meg volt engedve a külön politikai szervezkedés, a külön komité-alakítás, a külön választó kerületek kikerekítése, a külön országgyűlési játék, kongresszus czímen, N.-Szebenben. És így létrejött egy szervezet, a mely Erdélyt politikailag jobban behálózta, mint a magyar közigazgatás. Ehhez a felosztáshoz román részről nem kellett volna egyéb, mint a függetlenség kikiáltása, mindjárt meglett volna a kormány, az országgyűlés és az ország közigazgatási felosztása is, a külön román állam. De a mikor ezt a szervezetet a jó szomszéd emeltyűnek használta a mi állami rendünknek sarkaiból való kiemelésére, mégis csak rájöttek arra, hogy az a passzivitás nem volt előnyös a magyar érdekekre nézve és különösen nem volt bölcs dolog nem bajlódni vele, a személyekkel, a kik azt megteremtették s az irányzattal, a melyet a mozgalom magának vett. Rájöttek arra, nem jó eltérni a törvényes alaptól, mert a törvényes alap eltaszítása lábaink alól, soha sem vezethet jóra.

Wekerle miniszterelnöksége alatt N.-Szebenben engedélyeztek egy román kongresszust, a mit a bukaresti Liga szervezett, rendezett és befolyásolt. Ha egy ilyen politikai mozgalomban oly momentumok állapíthatók meg, a melyek a külföldi befolyást, a beavatkozást nyilvánvalóvá teszik, úgy az államhatalomnak még sem volna szabad annyira liberálisnak lenni, hogy megengedjen a maga területén egy kongresszust, a melyet

külföldi nyomás és pénz befolyásol, ellenkezőleg az állami önállóság, tekintély szempontjából annak megtartását megakadályozni tartoznék. És ha a faji mozgalmakban nyilvánvalóvá lesznek bizonyos körülmények, a melyek arra vallanak, hogy azt a mozgalmat külföldről támogatják, mint a mily világossá lett, hogy az erdélyi mozgalom a román állam részéről támogatott, úgy már rendőrileg betiltható lett volna minden összejövetel és minden mozgalom, a mi ebben a faji keretben, annak a programnak a határai között szerveztetett, a mely programul külföldi segélyre támaszkodik. Ezt követelné az állami tekintély, az állam függetlensége és integritása.

De, mondjuk, ez még nem törvényes alap. Mert az, a mit törvényeink meg nem tiltanak s a minek az ellenkezőjét meg nem állapítják, azt szabad megcselekedni. Csakhogy nekünk törvényes alapunk van ebben a tekintetben. Az egy nemzetiséget a törvény kimondja, nem szabad tehát megengednünk politikailag a faji kullim szervezkedést, az országnak fajok szerint való külön politikai felosztását. Mi lesz ebből az államból, ha az ország különböző részeit szerb, horvát, román, tót, szász faji érdekek szerint ugyanannyi részre kaszabolják fel és ha azon a területen külön politikai kongresszusi és politikáski játékot fognak játszani? ha mindezen külön tei iuleték ilyképpen szervezett kormányzata egyszer tényleg egyesül a magyar állameszme, a nemzeti állam ellen, mint a hogy ez már meg is volt kísérelve. Az ország a faji szenvedély dúlásainak lesz kitéve. Ha a magyar nemzeté a vezérszerep, s ha sorsunkat a nemzet kezébe teljes bizalommal tettük le, ám óvjon meg minket az állam azoktól a katasztrófáktól, a melyekre a faji dúlások esetén biztos kilátásaink mutatkoznak.

Ha törvényünk van az állam és nemzet egységét illetőleg, tartsuk meg azt szó szerinti^a közbéke, az állami konszolidálás érdekében attól eltérnünk nem szabad.

Még van egy megjegyezni valónk a nemzetiségi agitáció kezelése körül.

Sehol az állami tekintély annyiszor nincs sárba ti-jorva, és sehol nincs annyiszor megtámadva az állam integritása, annyi törvény elleni izgatás, hűtlenség nincs,

mint a mennyi a magyar állam területén a nemzetiségek-nél tapasztalható.

Hát hiszen sajtópör és másmemű közkereset is van elég. Úgy az egyik, mint a másik kérdésben az eljárás sem nem elég gyors, sem nem elég szigorú. Pedig a gyorsaság nem boszorkányság, a szigor sem igazságtalanság az államot érdeklő fontos kérdésekben.

Sajtóügyi eljárás dolgában nem vagyunk berendezkedve úgy, hogy az elkövetett törvénytelenység gyorsan megtoroltassék. A míg valamely büntethető cikknek valamelyes tisztességes fordítása az ügyészség kezébe kerül, hogy az eljárás megindítása felett elmélkedhesék, beletelik egy hónap; akárhány sajtóvétség pedig elévül, mert a lefordítási eljárás a kelleténél több időbe került. A főügyészségek szóval lassan, nehézkesen járnak el; berendezkedésünk e tekintetben az állami tekintélynek valami nagy emelésére nem szolgál. A főügyészségek mellé szakértő fordítókat kellene alkalmazni; vagy segíteni kellene a bajon úgy, hogy az igazságügyi minisztérium kebelében egy fordító-osztály szerveztessék, a mely hivatva volna ellátni bíróságainkat, ügyészségeinket teljesen megbízható hiteles fordításokkal. Ez az ügyosztály egyúttal a keresetőség tekintetéből felügyelné a sajtót, annak közleményeit figyelemmel kísérné; javaslatokat tenne a kereset megindítására, mi által egyöntetű szerves eljárás volna meghonosítható, a mi a kérdés kezelését felette megkönnyítené sok irányban.

Az eddigi tapasztalatok a sajtóügyi eljárás megindítása kérdésében azt tanúsítják, hogy a mi Ügyészségeink nem mindenkor voltak kellőleg informálva az ügyek meritumát illetőleg. Nem egyszer tapasztaltuk, hogy néha igen könnyelműen indítottak kereseteket, rosszul informálták a felettes hatóságokat; máskor komoly kérdésekben semmiféle lépést nem tettek a megtorlás céljából. A míg az egyik ügyészség nagyon is könnyedén vette a dolgot, a másik nagyon is szigorúan; mind a két esetben pedig az állami tekintély szenvedett csorbát. Mert sok esetben a benyújtott keresetek a vizsgálatok alapján az esküdtszékek, a bíróságok semmiféle büntethető cselekményt nem tudtak konstatálni, a mikor

a felmentő ítéletek egyúttal a magyar ügyészségek komolyságának elítélésére szolgáltak.

Igazságügyünk e tekintetben berendezkedve nincs. Kapkodás, s az egyöntetűség teljes hiánya tapasztalható ebben az irányban.

Felügyelik a sajtóbeli közleményeket a belügyben a miniszterelnökségnél két ügyosztályban, s a legfontosabb kérdésben, a kereshetőség kérdésében a felügyelet hiányzik. Az egész világ tele van nemzetiségeink panaszával, hogy a sajtó üdvözve van és a sajtó kereshetőség tekintetében tisztán az ügyészi buzgalomra, vagy hanyagságra van bízva; az ügyészi hangulatra, nem pedig a nyelvismeretre, szakértelemre, a nemzeti-ségi mozgalmak és irodalmak kimerítő ismeretére van alapítva. Egy rendezett államban az efféle kérdéseket nem az egyéni hangulat szerint, hanem az állami tekintély megóvása érdekében programmszerűen, igazságosan, sem nem hidegen, sem nem túlmelegen kell kezelni, hogy az állampolgárok az eljárás korrekt voltának láttára meghajoljanak a magyar judikatúra előtt.

Van egy nagy hiba még a magyarban, és ez megnyilatkozik a nemzetiségi kérdés kérdésénél is. Tele van a világ, hogy a magyar barbár és erőszakos, bosszúálló és vadindulatú, pedig a magyar fajból ezek a jellemvonások merőben hiányzanak.

Ha megsérti valaki a magyar állami tekintélyt, ha gyalázza valaki állami intézményeit, ha kigúnyolja nyelvét, szokásait, percnyire felforrik benne a vér és ha rögtön teheti, magának kellő elégtételt is vesz. De ha múlik az idő, csak egy hét, csak egy nap, már feled és engedékeny, kiengesztelődik és megbocsátni kész.

Ezt kiváló mértékben tapasztaljuk a politikai természetű kérdésekben, az állami tekintély rovására elkövetett cselekmények megtorlására tett intézkedéseknél. Hány ügyészi indítvány reked meg az igazságügyminisztériumban s nyer visszautasítást? A nemzetiségi sajtó nap-nap után hoz törvénybe ütköző közleményeket, mire a fordítás megérkezik, a magyar feled, a miniszter engedékeny és a per megindítása elmarad. Ha pedig a cselekmény már olyan súlyos volt, hogy szemet előtte hunyni nem lehet, a per nagy nehézkesen megindul,

s ha nagy későre az elítéltetés bekövetkezik, a magyar az, a ki felkiált: mire bántják ezeket az embereket annyit! A miniszter és a közvélemény, meglágyulván, legfelsőbb helyen számukra kegyelem eszközölte.

Hát ezt nem erőnek, de gyengeségnek tekintik, s a helyett, hogy a magyar békülékenység, jó modor és elnézés a maga jó gyümölcsseit megteremné, meghozza a rossz gyümölcsöket a hazafiatlan eszmék terjedésében, a küzdelemnek fokozottabb mértékben való folytatásában és annak a tudatnak a terjesztésében, hogy a magyarnak nincs hatalma a nemzetiségek fölött, hogy a magyar kormánynak ebbeli ténykedését a nemzetiségi kérdésben a legfelsőbb helyen jó szemmel nem nézik s a megkegyelmezések elítéltetés esetén mulhatlanul bekövetkeznek.

Ugyan minő politikai eredménye volt a memorandisták megkegyelmezésének?

Az a tudat kapott lábra, hogy az egész kegyelmi tény Károly királynak köszönheti a világ. Nem a magyar kormány jóindulatáról volt tehát szó, hanem egy idegen hatalom közbelépéséről, befolyásáról, mely a magyar kormány befolyásával szemben Bécsben érvényesült. Ez is a magyar állami tekintély rovására Íródott fel. A magyar pedig megmaradt barbárnak, mint az előtt; a ki a tömlöczöket megtölti románokkal, a kiket aztán kiszabadít egy idegen hatalom.

És ez a feltevés még a komolyabb elemeket is gondolkodóba ejti. Mert hiában alfája az alkotmányos rendszernek, hogy a király elé a felelős minisztérium felterjesztő jelentése, ajánlata nélkül efféle ügyek döntésre nem kerülhetnek, az a viszony, a melyben mi vagyunk Ausztriával és az osztrák körökkel, még a komolyabb rész előtt sem zárja ki a feltevést, a mi pedig a király alkotmányos érületénél fogva ki van zárva, hogy ebben a kegyelmi tényben idegen befolyás nem érvényesült. És a magyar államhatalom semmiféle eszközével sem fogja a nemzetiségek tudatából ezt a hitet megsemmisíteni.

És mi volt még az eredménye a megkegyelmezésnek? Az, hogy az ily el- és félremagyarozott tényre

támaszkodva, bízván a külföldi befolyásba, kettőztetett erővel kezdettek a megkegyelmezettek dühöngeni a magyar állam ellen. S hogyha köztük ki nem üt az epidémia, a pénzkérdés, a kapzsiságból származó mindenféle malaria, ma a millennium évében igen sok keserű ürömcseppet, öntettek volna a magyar nemzet örömpoharába. Nem a magyar engedékenység, a hazafias tekintet, a királyi megkegyelmezés, vagy a hazaszeretet állította meg újtában ezt a lelkiismeretlen bandát, hanem a gondviselésnek az az intézkedése, hogy a fák az egekig fel nem nyúlhatnak; a pócz-egerek nagy elszaporodásuk esetén egymást eszik meg; a nagy nationalisták nálunk nagy elszaporodásuk esetén összekapnak a zsoldon s pláne, ha a zsold forrása valahogyan bedugódik, egymást erkölcsileg formaszzerűen lebunkózzák.

Mi volna a teendő?

A keresetek megindításában egyöntetűség, rendszer legyen, nem kapkodás. Ritkuljanak meg a keresetek, de ha egyszer megindítottak, szigorral kezeltessenek, a megkegyelmezéssel pedig csínján bánjanak, mert nemcsak gyengeséget, de félelmet is magyaráznak ki belőle.

Egy tiszteletreméltó jellemvonás sugárzik ki azonban a nemzetiségi kérdés kezeléséből Magyarországon. A magyar kormányrendszernek dicsősége ez.

Nem lépett a megvesztegetés terére. A mit a magyar természet a német abszolutizmus alatt nem tudott bevenni, azt nem tudja alkalmazni akkor sem, mikor általa politikai eredményeket tudna elérni.

Mert ne higgye a világ, hogy a nemzetiségi kérdés tisztán fajkérdés Magyarországon. Van ennek a kérdésnek egy oldala, a mely azonnal megszüntetné a nemzetiségiek lázát és mérgeességét, mihelyt azt az oldalt bankóval takarnák be. A magyar kormányzat ezt az oldalt nem akarta észrevenni, pedig gyakran igen kiáltó módon jelentkezett. A nemzetiségi politika nálunk hagy tömegére nézve az egyéneknek mesterség, üzlet; ha Románia a nemzet kultúrcéljaira gyűjtött millióival talpra tudta állítani ezt az apostol-sereget, a magyarnak tehetségében állott volna ellenmilliókkal az apostolok seregét elnémítani, a mit hogy meg nem cselekedett, becsületére

válík. Nálunk a milliók nem a parvenük elhallgattatására kellene; az államnak magasztosabb céljai vannak.

Senki se keressen szilárd jellemeket a mártír- és apostol seregben. Ezt a körülményt a magyar állam kormányzata nem vette figyelembe. Egy demoralizált, külföldről kitarzott tömeg szavára építeni úgy sem lehetett volna. Mert ha egyszer valaki ilyen üzletbe bocsátkozik, megköti azt másodsor, sőt gyakrabban is, az ügynek, az erkölcsnek teljes romlására és értéktelenítésére.

Ida szerencsétlensége a magyar államnak a nemzetiségi kérdés; ha a fajokat megvesztegetve uszítják saját hazájuk ellen, a szerencsétlenséget a magyar nemzet ötéke az erkölcsök teljes elvadításával, a megvesztegetés undor politikájának meghonosításával. Hagyjuk ezeket az erkölcsöket másoknak.

*

Az eddig előadottakból kiviláglik az, hogy a magyar a nemzeti állam és az egy nemzetiség ideáljának nem igyekezett elég népszerűséget szerezeni. Csak saját ideáljainak ismerte el azokat, a nemzetiségekre nézve természetesen tartotta, ha azok más irányt vesznek, más ideálokat hajhásznak és azok előtt meg is hajolnak.

A menetrenden változtatni kell. Az új ezredév küszöbén a nemzeti ideálokat magasra kell emelni és minden erőből oda hatni, hogy azok közös kincsekül tekintessenek a haza minden polgára által.

A nemzet fegyverei ebben a kérdésben: az igazság és a szeretet fegyvere legyen, meg a szigoré is. Szeretettel, ha kell; de szigorral is, mindannyiszor azonban igazsággal. A nemzet teljesítse önmaga és az állam iránti kötelességeit, mert akkor az emberiség a közjó ügyének is szolgál. Ha a Gondviselés ezt a föld-foltot magyarnak teremtette, a magyar tartsa fenn benne a rendet, ápolja a kultúrát, szolgáljon az emberiség és a civilizáció magasabb érdekeinek, ne engedje mindezeket áldozatul a fajj szenvedélynek, az áldástalan harcnak.

XIII.

Nagyon csalódik, ha valaki az eddig előadottak után azt hiszi, hogy mi a magyar állam területén lakó egyes fajokat a magyarba, mint fajba, akarjuk beolvasztani. Efféle célzataink nincsenek. Meg vagyunk győződve: hamarabb fog a hajókötél a tű fokán átmehetni, mint hogy — például — a román megtagadja fáját, hagyományait, szokásait és idegen fajba olvadjon be. A mi hajdan a legnagyobb könnyűséggel lehetséges volt, ma már a kifejlett nemzetiségi érzület mellett lehetetlenség.

Mi a fajoknak a magyar nemzettesttel való össze forr adását csak politikailag ó hajtjuk. Ezt óhajtja a magyar nemzet is.

Persze igen nehéz megállapítani a határvonalakat, meddig és miféle intézkedések szolgálják ezt az érdeket s az intézkedések mily módon volnának végrehajthatók, hogy a fajok azokat valóban átértsék és ne fogadják úgy, mint fajuk megsemmisítésére irányzott törekvéseket. Nemcsak az intézkedéseknek betűk által való tiszta meghatározása, de a végrehajtás lelkiismeretes, tapintatos volta is belejátszik a siker biztosításába.

A mai állami életet véve figyelembe, tapasztaljuk, hogy mindenütt nagy bajt okoz a több-fajúság, a többnyelvűség. A kor eszméje: faji alapokon szervezkedni az államokban, voltaképpen a nemzeti államok alakítására czéloz; de hát hol van ma a határaiban körvonalozott állam, hogy annak területén csak egyetlen faj lakozzék? Az államokban azonban valamely fajnak mindenütt megvan a maga akár mint honalapítónak, akár másképpen, történeti nemzeti múltja, nemzeti joga, szellemi fölénye, tekintélye és befolyása, a melyekre tá-

maszkodván, követeli téti, hogy a vele egy államban lakó fajok politikailag egy nemzettestbe olvadjanak be, az állami czélokot illetőleg egy irányba tartsanak s ne törekedjenek saját államukat faji ösztöneiknek, hajlamaiknak áldozni fel, igyekezvén annak más jelleget adni, vagy külföldi fajuk nemzeti hatalmába játszani át. Ha ezen irányzatok és törekvések jogosultak volnának, úgy akkor a más fajú állampolgárok valamely államban jogosítva volnának a hazaárulásra.

Ezen törekvéseknek a jogosultságát senki nem ismerheti el. Ezen törekvések jogosultságának kimondása az európai czivilizált államok fel forgatására vezetne, mert ma Európában egyetlen állam sincs, a melyben az uralkodó fajon kívül valamely más faj ne lakoznék.

Az interparlamentáris béke-kongresszus szintén fontosságot tulajdonított a kérdésnek.

Haágában 1894-ben azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a különböző nemzetiségű nemzeti államokban a közbéke és a közrend érdekében minő feladatai vannak az államnak a nemzetiségeket illetőleg?

G o b a t képviselő volt az előadó. Az interparlamentáris béke-kongresszus kimondotta, hogy az államnak nincs joga az egyes nemzetiségek faji jellegét bántani, megváltoztatni. Az uralkodó nemzet nem teheti, hogy a többi fajokat megfossa nemzetiségüktől; beolvassza nyelvileg, szokásilag; veleszületett jogaitól megfossa, a melyeket az állam mindenütt figyelembe venni tartozik.

Gobat a maga javaslatában ezeket a jogokat

- a) a nyelv,
- b) a vallás,
- c) a szokás

körül csoportosítja. A nemzeti államok tehát a fajok nyelvét, vallását és szokásait respektálni tartoznak, azoknak használatát megnehezíteni, vagy megtiltani nem szabad.

Az interparlamentáris béke-kongresszus azonban csak idáig ment. A nemzet jogait és kiváltságait nem tévesztette össze a nemzetiségek jogaival és ezeket csak

oly mértékben vette figyelembe, a mennyiben mint faj, és nem mint nemzet kérdések szerepeltek.

Ezen felfogás szerint a nemzeti államokban a nemzetiségek követelései nem vághatnak a nemzet jogainak a körébe, mert ez esetben az állam jellege veszélyeztetnék; a nemzetiség nemzetté fuvódnék fel, a mi ismét csak a közbékét támadná meg.

Tehát a nemzeti államokban a nemzetiségek nyelvét, vallását és szokásait bántani nem szabad.

Bár többször foglalkoztam már a kérdéssel, mégis ntánna kell nézmem, vájjon a magyar nemzet a magyar nemzeti államban megfelel-e nemzetiségi szempontból azoknak a köteleességeknek, a melyeket e tekintetben akár a humanitás, akár a haágai béke-kongresszus a nemzeti államnak vállalira rak?

A nyelv et ille t ő l e g .

Ila törvénykönyvünk lapjait forgatjuk, rátalálunk egy csomó törvényre, a mely a nemzetiségek számára nemcsak a nyelv használatát, de a nyelv fejlesztését is megrendeli.

A hazai felekezetek elemi iskoláiban a tanyelv a román, a szerb, a tót, az orosz, a horvát vagy német nyelv, a szerint, a mint a nemzetiség vallásilag valamely felekezethez tartozik.

A nemzetiség az elemi iskolákban a saját anyanyelvén tanít és tanul.

Éppen így áll a dolog a középtanodákban is. A nemzetiségek saját felekezetük középtanodáiban saját nyelvükön tanítanak és tanulnak.

Az egyetemeken a nemzetiségek nyelve specziális művelést nyer. A román nyelvnek és irodalomnak például úgy a kolozsvári, mint a budapesti egyetemen rendes tanszéke van, a hol a jelentkezők magasabb kiképeztetést, szélesebb látkört nyerhetnek.

Ha tehát a magyar nemzet a román nyelvet néhány ezer elemi iskolában, öt felekezeti közép-tanodában; továbbá a románok által szomszédolt több állami gimnáziumban is, végre a két magyar egyetemen taníttatja, joggal még sem vádolható sem szükkeblúséggel, sem ellenséges indulattal, sem magyarosítási törekvéssel oly értelemben, a mint

hirdetik, hogy a nemzetiség fajilag, jellegileg megsemmisíttessék, különösen ha még hozzávesszük azt is, hogy a más ajkú állampolgárok úgy a társadalomban, mint más ügyekben, a hatóságok előtt, templomukban saját anyanyelvüket szabadon beszélhetik, használhatják, a törvény annak használatát feltétlenül biztosítván.

A vallást illetőleg.

Magyarország ellen eddig senki sem emelt vádat, hogy felekezeti szempontból türelmetlen, s hogy a vallás gyakorlatának kérdését ne oldotta volna meg a legszabadelvébben.

Legutóbbi nagy harczát is éppen a vallások szabad gyakorlataért harcolta át.

Ki bántja nálunk a templomot s a benne folyó szertartást? Nem emelhetnek templomokat? nem imádkozhatnak azokban bármely nyelven, bármely rítus szerint? A magyar állam a lelkiismereti szabadság klaszszikus földének tartatott mindig.

Ha már most az egyes egyházi felekezetek szervezeti szabályait vesszük szemügyre, tapasztaljuk, hogy azok a szabadelvűség szempontjából egyáltalában nem kifogásolhatók.

Az autonomikus jogkör mindeniknél biztosítva van. Az állam fenntartotta a fenntartandókat, a legfőbb felügyeleti jogot. Erről az állam sehol le nem mondhat. De a felügyeleti jog gyakorlása soha sem történik a szervezeti szabály ellenére, annak megcsontítása szempontjából, hanem mindig annak az egyházi autonómiának az érdekében. A felügyeleti jog mindig arra törekszik, hogy az egyház a maga szervezeti szabályai között egyháznak maradjon, ne legyen politikai kortes-tanya, vagy más célokat szolgáló gyülekezés.

A mikor tehát az állam a legfőbb felügyeleti jogánál fogva beleelegyedik az egyházak ügyeibe, az egyháznak, a szabadságnak az érdekeit védi, nehogy az egyházak túllépvén hatáskörüket, veszélyeztessék a szervezeti szabályokban biztosított jogokat.

A vallást illető kérdésekben a nemzetiségeknek annál kevesebb joguk lehet a panaszra, mert sem az egyházi nyelv, sem az egyházi könyvek használatában

gátolva nincsenek, mindezek számukra törvényileg biztosítva lévén.

A szokást illetőleg.

Erről nemzetiségeink tehetnek legbizonyosabb tanúságot, hogy szokásaikban széles e hazában sehol meg-háborgatva nincsenek.

Minden nemzetiség szabadon élhet faji hagyományainak. Egyházi és társadalmi szokásait művelheti mindenütt. Ruházatába, viseletébe, lakodalmába, más társadalmi hagyományos ünnepélyeibe, sőt még babonáiba sem köt bele senki. Magyarország e tekintetben is a türelem legremekebb földje.

Nemzetiségeink vegyesen laknak mindenütt. Úgy az egyik, mint a másik résztvesz egymás időtöltéseibe. Soha semmi Ilire nincs, hogy szokásai miatt valahol valaki megtámadásnak lett volna kitéve.

Törvényeink ezen kívül — a közerkölcsökbe nem ütköző helyi szokások tiszteletben tartását mindig előszabják.

Ha rendellenességek fordulnak néha elő, ezeket is csak a politika, a faji szenvedély és a gyűlölet lelkiismeretlen szitása eredményezi. A bántalmazó azonban nem a magyar. Rendesen a magyarral szemben tanúsítanak türelmetlenséget tisztán politikai okokból. A magyar trikolorot tépik szét, s a magyar multságokat zavarják itt-ott meg a fanatizált nemzetiségiek. De a magyar türelmes. A magyar a maga igen nagy szabadelvűségénél fogva soha sem ütközött meg a fajok külön szokásain.

Látható, hogy mindaz, a mit az interparlamentáris haágai béke-kongresszus a nemzeti államoktól a területükön lakó más fajokra nézve tiszteletben tartandó jogoknak állapít meg, mindazokat a magyar állam, a maga kezdeményezéséből a saját nemzetiségei számára már rég biztosította. Nem kellett neki semmiféle intervenczió. Nem kellett figyelmeztetés, mert maga is úgy gondolkozott, hogy az államnak nincs szüksége az állampolgárok ruházatára, eltérő, vagy egyöntetű szokásaira, hanem szüksége van az egyöntetű, az egy forrásból fakadó érzésre, hazafiságra, a mi nem hiányozhatik, ha fajilag kit-kit kielégítenek.

Az egész világon egyedül áll a nemzeti magyar állam az ő alkotmányával, a melyben a fajok jogait a legméltányosabban kielégíteni igyekezett.

Csakhogy ez a törekvése a nemzetnek a legkirívóbb hálátlansággal találkozott. Éppen a nemzetiségek támadnak fel, a melyeknek érdekében a nemzet annyit fáradozott.

Ha valamely államban valamely nemzetiség a nemzetet magát megillető jogokat élvezett volna valaha, a melyektől az egyik felülkerekedő nemzetiség őtet megfosztotta, nem tudnék elfogadni a haágai interparlamentáris béke-kongresszus nézeteit a több nemzetiségű államokra nézve. A jog el nem vesztet és az embert nem lehet elzárni attól, hogy a maga elvesztett jogát meg ne keresse, vissza ne vívhassa.

Így nem tudnánk megelégedni a magyar állam területén sem pusztán a nemzetiségeket megillető jogok gyakorlásával és biztosításával, hanem elismernők a harc jogosultságát az elvesztett nemzeti jogok visszaszerzésére.

A magyar államban ilyen jogoktól megfosztott nemzetiségek azonban nincsenek. A romátság legalább semmiféle jogot el nem veszített, ellenkezőleg minden jogot megnyert, a mely méltányos s a mely nemzetisége megőrzése és ápolása szempontjából rá nézve szükségesnek mutatkozott.

Annál nagyobb megdöbbenéssel nézzük a harcot, a mely arra irányul, hogy a nemzet tiszta kegyelméből nyert jogokat a nemzet rovására kitágítsa. A nemzetiségek a nyert jogokat nem arra használják, a mire adva voltak: saját fajuk fenntartására, hanem arra, hogy általuk megbontsák a közrendet, a konszolidált állapotokat megingassák és az állam jellegét megváltoztassák, saját fajuk uralmát juttatván érvényre.

Ez a valódi faj-harcz egy államban, a mi mindig pusztít anélkül, hogy valamit építeni tudna.

Ha Európában a szerzett jogokat, a honalapítást, a tulajdont és a történeti múltat nem respektálják többé, ha a fajok egymás ellen szabadon támadhatnak, a régi rablókalandok világa fog ismét felújulni, a melyben az ököl volt a legerősebb törvény és megtorló hatalom.

Ha az interparlamentáris béke-kongresszus a béke fenntartása szempontjából feladatai közé sorolja foglalozni az államok kötelességeivel nemzetiségi szempontból, — éppen úgy feladatai közé veheti a nemzetiségek kötelességeit is az államokkal szemben. Mert ha az egyes nemzeti államok a nemzetiségek üldözésével, jogfosztásával veszélyeztetik a közrendet és békét, megsértik a humanitást, úgy a nemzetiségek is veszélyeztetik azokat a már megnyert jogaik kitágítása, szempontjából megindított faji harczukkal, a mikor ők már egyszer nemzetiségileg mindent bírnak, a mivel bírniok kell.

Egy példával illusztráljunk.

A románság nyelve, vallása, szokása, mint fentebb láthattuk, a magyar nemzeti állam területén biztosítva van. Törvények biztosították e jogokat.

A románság hazánkban soha önálló nemzetnek elismerve nem volt. A mi jogokat kapott, azokat minden ellenszolgálat nélkül ingyen kapta a magyartól.

Már most mi szüksége van a románságnak ezen nemzetiségi jogai mellett követelni az ország részekre való feloszlását, Erdély önállóságát, a mikor az is a magyarokká volt és soha román tulajdonnak el nem ismertetett. Követelni „nemzet“ gyanánt való elismeretetést, a fajnak és a nyelvnek megkövetelni mindazokat a jogokat, a melyekkel a magyar, mint honalapító és fenntartó állami, nemzeti nyelv van felruházva. És követelni ezt minden történeti múlt, minden valaha élvezett jog nélkül pusztán azon a czímen, hogy a magyar eleget volt úr ebben a hazában, legyen úr már más is.

Az interparlamentáris béke-kongresszus, de egyáltalában az európai tisztult fogalmak az efféle politikai kiindulási pontokat nem helyeselhetik.

Bármennyire érezze valaki saját fajának bajait, bármennyire tegye dolgait magáévá, bármennyire óhajtsa boldogulását, kívánságaiban soha sem mehet odáig, a hol az erőszak kezdődik, konszolidált állami élet felforgatására czélozván, hogy saját fajának jogosulatlan és felcsigázott ábrándjait megvalósítsa.

Ebből a szempontból elfogadjuk az interparlamentáris béke-kongresszus nézeteit a nemzetiségekre nézve a melyek valamely nemzeti államban lakoznak. A nem

zetiségeknek ennél fogva joguk van faji jellegük megtartására; ebből kifolyólag igényük van oly jogokra, a melyek a faji jelleget fenntartják és biztosítják. A nemzeti államok tehát nem nyúlhatnak a fajok jellegéhez, ellenkezőleg kötelesek a jelleget biztosító módokat a nemzetiségek számára megadni. Ez egészen humánus álláspont. De más oldalról a nemzetiségek az adott jogokra támaszkodva és annak segítségével nem tehetik, hogy az állam-jelleg megváltoztatására törekedjenek, az adott nemzetiségi jogokat az államban a nemzet ellen használják föl, faji harcot szítván a közállapotok megromlására.

A magyar nemzet ebben a tekintetben, daczára annak, hogy Európában az övé az első nemzeti állam, a mely súlyt fektetett a nemzetiségek kielégítésére, igen rossz hírbe keveredett.

Jogosan-e vagy jogtalanul, ítélje meg ezek után az, a kit a kérdés érdekel, s a ki fáradságot vesz magának bepillantani a magyar államban előforduló nemzetiségi üzelmek műhelyeibe.

Az a kérdés merül fel, van-e a magyar nemzeti államnak a fennebbieken kívül valamely feladata, a mit a saját hírneve érdekében a nemzetiségek szempontjából teljesíteni kellene?

Vannak-e a magyar állam területén olyan törekvések, a melyek a nemzetiségek faji jellegének megsemmisítésére irányulnának?

Van-e a magyar nemzetben a nemzetiségek iránt rosszindulat, a mely a nemzetiségek faji boldogulását megakadályozná?

Az eddig előadottak után mindezen kérdésekre a felelet igen könnyű.

A magyar állam nemzetiségi viszályait nem az okozta, hogy a magyar talán beleelegyedett a nemzetiségek ügyeibe, hanem az, hogy őket egyáltalában szabadjukra hagyta. A baj tehát éppen az volt, hogy a nemzetnek nemzetiségi programja soha sem volt. A nemzet minden előleges számítás és tervszerű megfontolás nélkül osztogatta a jogokat, a melyekkel pedig csínjában bánhatott volna.

Felfogásom szerint a nemzet a faji jogok osztoga-

tásában tovább ment, mint kellett volna; ezzel túllőtt a czélon s megeremtette a bajt. Mert a nemzet megengedte a fajoknak a külön politikai alakulást is; ezáltal a nemzetestül való elszakadhatást és a külön nemzeti-ség szerint való alakulhatást szentesítette.

Tehát a nemzet nemhogy adósa maradt volna a nemzetiségeknek, de többet adott nekik, mint a mennyit adni kellett volna a nemzeti állam szempontjából.

Hanem más tekintetben vannak a magyarnak feladatai a nemzetiségekkel szemben.

A nemzet előljárjon a türelemben, érdeklődésben a nemzetiségek irányában; legyen magatartásában, tényeiben, törvényeiben méltóságos, bölcs és igazságos. Mint a jó és szerető apa, soha se büntessen haraggal, soha se veszítse el hidegvérét és soha se legyen hirtelenkedő.

A sok rakoncztalan gyermek láttára ne essék kétségbe és ne veszítse el türelmét az útbaigazításban, a gyöngéd figyelmeztetésben. De komoly esetekben soha se legyen elnéző.

Nálunk ezt a feladatot mulasztotta el a magyar. Nem sokat vigyázott a duhajkodó gyermekekre, nem kísérte figyelemmel lépéseiket, fejlődésüket; megbízott bennük s ha ezen bizalommal néha rútol visszaéltek, haragra gyuladt és hirtelenkedő volt.

A nemzetnek tehát nincs más feladata a nemzetiségekkel szemben, mint hogy azokkal szeretettel bánjon; velük többet foglalkozzék s a fennálló törvények határai között őket szabadon mozogni engedje.

Úgy az egyesben, mint a nemzetben megvan az akarat nem tenni jót. az érdemetlenekkel. Csakhogy a magyarnak soha sem szabad megfejtkeznie arról, hogy a nemzetiségek kebelében vannak olyanok is, és pedig igen számosán, a kik a legnagyobb hűséggel teljesítik állampolgári kötelességeiket. Nem volna igazságos éppen a rosszak kedvéért szeretetlenséggel bántani a jókkal, a kik a szélsősködők tényeiért felelősséggel nem tartozhatnak.

Ne jusson a magyarnak soha eszébe: az adott jogok megcsorbítása. A visszafejlődés is veszedelmes. És az adott jogokat ne szolgálja ki szeretetlenség-

gél, mint a mikor adni szoktunk valamit annak, a ki elárult, megcsalt, vagy megbántott.

Ne szűkítse meg a nemzet a nemzetiségi határokat, de a határnál őrt álljon; éberebb legyen és figyelőbb. Ne akkor vegye észre a bajt, a mikor a határokon átcsapva pusztít, hanem mikor a határon készül átcsapni. Eddig az volt divatban, hogy a bajt, mindig ha elsimult, akkor vették észre. A memorandum-pörkor az egész országból készültek Kolozsvárra a tömegek tüntetni. A tárgyalási napon 4—5 ezer ember bujt ki a föld alól, — a magyar éberségtől kibújhatott volna 100 ezer is és csinálhattak volna világra szóló botrányokat. A mit csináltak, az is elég volt egy félországnak. A belügy-minisztérium a maga főpoliczáját negyednapra küldötte le Kolozsvárra, a mikor a tömegek elvonultak, s csendes lett minden. Nem látott egyebet, mint a félelem utószineit az arcokon, a mit ő megérteni sehogy sem tudott. Jelenthette is: „Sehol semmi baj, az emberek nagyon gyávák!“ Ebből a fontos esetből sem nyert a közigazgatás tehát semmi tanulságot.

A törvényeket azért hozzák, hogy az állampolgárok megtartsák. A magyar a törvénytiszteletet juttassa érvényre minden irányban.

Ezek a feladatok várnak a nemzetre nemzetiségi tekintetben. Nem új jogokról, a jogok kitágításáról, hanem a jogok érvényesüléséről van szó fennálló törvényeink keretében. Nem törvényhozási intézkedésekről, hanem modorról van szó, arról, hogy a rosszat szeretettel megfigyelje és megjavítsa s a jót a keblére ölelje a nemzet.

A magyarosításról sokat beszél a világ. Ez a magyarosítás a rugó a nemzetiségek túlzóiban. Természetes, ezzel a váddal tudnak nemzetiségeink csak rokonszenvet támasztani mozgalmaik iránt. Mert egy fajt megfosztani faji jellegétől embertelen dolog. Egy nemzet, ha erre a térre lép, a civilizált világ jóindulatára nem igen számíthat. Egy faj, a mely ellenáll az ilyen törekvésnek, a világ részvétele mindig számíthat.

Csakhogy ez a magyarosítási mese maga magát hazudtolja meg. Nem lehet sehol sem látni megmagyarosított magyarokat. Pedig ha már a magyarosítási

munka mindenféle tüzes eszközzel, mintegy harmincz esztendő óta foly, csak lehetne valahol valami látható eredménye.

De nincs. Ellenkezőleg 1867 óta statisztikánk a nemzetiségek szaporodását mutatja. Kultúrában pedig éppen nagy haladást tettek. Önérzet, erő dolgában állanak ott, a hol e hazában a többi állampolgárok állanak, mutatja ezt az a merészség, hogy harczukat egyenesen a magyar állami jelleg ellen indították meg. Nem is azt követelik, hogy őket meg ne magyarosítsák, hanem, hogy külön-külön olyan nemzetnek ismertessék el minden nemzetiség, mint minő a magyar.

Ez nem az e l n y o m o l l s á g n a k, h a n e m a z e l b i z a k o d o t t s á g n a k a t u d a t a é s n y i l a t k o z a t a .

A harmadik kérdést illetőleg, ha a magyar rosszakarattal viseltetnék a nemzetiségek iránt, módjában volna azt a gonosz indulatot érvényesíteni is. á kezében van minden hatalom; a nemzetiségekkel szemben a maga gyűlöletét éreztethetné.

Ha a magyar a neki tulajdonított ezen gyűlöletet a nemzetiségekkel szemben valaha érezte volna, úgy 1867 óta nem ruházta volna őket fel mindazon joggal, a mely faji önállóságukat biztosította és lehetségessé tette a nagy harcz megindítását. most már „n e m z e t i” jogokért.

A magyar tartozik rendet tartani a maga államában. Ezt a jogot senki tőle elvitázni nem fogja. A magyar megadott a nemzetiségeknek mindent, a mi a faji jelleget biztosítja; kötelessége tehát vigyázni, hogy az adott jogokkal az állami rend rovására vissza ne éljenek. A feladatok tehát az éber felügyelet és a kérdéseknek szeretettel való kezelése körül csoportosulnak.

XIV.

Felvetjük azt a kérdést: hazánkban különösen a románságnak van-e oka megünnepelni az állam alkotás ezeréves emlékét, avagy nincs?

A hazai románság jelenlegi politikáját vezető és csináló férfiai erre a kérdésre N.-Szebenből a feleletet megadták következő határozatukban:

„A románság csak úgy vehetne részt az ezredéves ünnepekben, ha a magyarság azzal bizonyítaná be civilizált és kultúrnép voltát, hogy megadja mindazt, ami okvetlenül szükséges ahhoz, hogy a hazai nem magyar nemzetiségek saját egyéniségüknek megfelelően élhessenek és fejlődhessenek az állam védelmet és közös nemzeti szabadságot biztosító intézményei alatt. Ez okból, hogy az erre vonatkozó inicziatívára ösztönt adjon a románság a magyar törvényhozásnak, a következő javaslatot teszik és ajánlják elfogadására:

1. Tegye meg a kormány és a törvényhozás a szükséges lépéseket arra vonatkozóan, hogy Erdély autonómiája visszaállíttassék.

2. Törvényhozásilag biztosíttassék a román nyelv használata a románoktól lakott vidékeken úgy a közgazgatás, mint az igazságszolgáltatás terén.

3. A románoktól lakott vidékeken román hivatalnokokat alkalmazzanak.

4. Revideáltassék a nemzeti törvény, még pedig a nemzetiségek javára.

5. Biztosíttassék a nemzetiségeknek teljes autonómia az egyházi és iskolai ügyekben, sőt a közoktatás tétesség egyenesen felekezeti.

6. Az állam egyenlő mértékben dotálja saját kincstárából a nemzetiségi egyházakat és iskolákat.

7. Alkossanak új választási törvényt, mely szerint választói joggal bír mindenki, a ki valami adót üzet.

8. Törvényileg biztosítsák, hogy minden állampolgár szabadon élhessen a maga nyelvével még a legmagasabb közigazgatási és jogszolgáltatási fórumok előtt is ép úgy, mint a tartományi gyűléseken és az ország közös parlamentjében is.“

A felelet elég világos, E szerint a hazai románságnak csak akkor volna oka a magyarokkal ünnepelni, ha ezredéves alkotmányát a románság kedvéért össze-törné. Csakhogy akkor a magyaroknak nem volna okuk ünnepelni.

És ezen felelet szerint „a magyarság azzal bizonyítaná be civilizált és kultúrnép voltát,“ ha Erdélynek külön autonómiát adna, abban a románságnak külön román tisztviselői kart, külön nyelvet, külön egyházat, szóval nemzeti önállóságot biztosítana, csakhogy akkor az a kérdés merül fel: a magyarnak volna-e módjában szolgálni a civilizációnak, és egy kultúrnép hivatásának, ha azokat a feladatokat, a feladat teljesítésére vezető utakat és eszközöket egy más nép javára feladná? Valamint az is kérdés tárgya lehet, vájjon ez az új nép szolgálná-e a civilizáció érdekeit olyan mértékben, a mily mértékben szolgálja a magyar?

Ha valamely népnek civilizáltságát s a kultúrára való rátermettségét az a körülmény bizonyítaná, hogy a hazában mily mértékben tudja valamely politikai pártnak, vagy fajnak nemzeti, vagy nemzetiségifjójait kielégíteni, akkor ma Európában a n.-szebeni politikusok felfogása szerint nem volna civilizált nép, mert egyetlen európai nemzet nincs ma Európában, a mely minden pártnak, és minden fajnak az óhajtása szerint járna el. Vájjon hány autonómiájába kerülne a németnek, az oroszoknak, az angoloknak, de még az olaszoknak is ez a theoria? És ha ezt a theoriát a román állam polgárságára alkalmaznák, a mely pedig a n.-szebeni politikusok szerint Keleten az egyedüli civilizatorius elem, akkor ő is három autonómiának, (Moldva, Havasalföld, Dobruza) a megalkotására volna hivatva. Mindezek a nemzetek a külön autonómiák nélkül is civilizált nemzetek, e szerint a magyar is csak az lehet.

A románság millennáris ünneplése azonban nincs összekapcsolva Erdély autonómiájával. Egy millennáris ünnep örömeiről lévén szó, nem indulhatunk ki egyes férfiak sértett ámbicziójából, sem valamely párt taktikájából, sem egyes politikai párt futó és időleges érdekeiből, az általános politikai és kultúrtörténeti eredményeket kell szemügyre vennünk, hogy igazolhassuk az ünneplésről való elmaradásunkat, vagy az ünneplésben való részvételünket.

És ha mi ezeket az eredményeket tekintetbe vesszük, múlthatatlanul arra az eredményre kell jutnunk: igenis, a hazai románságnak, első sorban, nagy oka van a magyaroknak Európába való bejövételét megünnepelni.

II a a magyarok be nem jönnek Európába, ma Keleten nem léteznék román nemzet és virágzó román állam.

Ezért a románságnak nagy oka van a magyar millenniumot megünnepelni.

Már az első magyar szent király, István, azt a nézetet fejezte ki: Boldog az az ország, a melynek sok nemzetisége van.

Szent István királynak akkor igaza lehetett, csak-hogy ma ezt az igazságot a nemzetiségek erősen kompromittálták.

Az első szent királynak ezen vallomásában kifejezett hitelvek az egész magyar történeten végig húzódnak. mintha azok végrendeleti hagyatkozások lettek volna, a miket utódról-utódra tiszteletben tartottak.

A hazai meghódított népeken kívül szíves vendégszeretettel voltak fogadva németek, kunok, románok stb. És különösen a románok nem azért vonultak felfelé, mert a Balkánban jó dolguk lett volna és a magyar földön nem azért maradtak meg, és szaporodtak el, mert talán rossz dolguk lett volna, hanem mert meg volt adva itt minden eszköz és minden mód, a mi a boldogulásuknak és igényeiknek megfelelt.

Azok a nemzetiségek Európában, a melyek hajdan egy-egy területen összeverődve államalkotásra lettek utalva, elveszítették faji jellegüket és egy erős nemzettestbe olvadtak össze. Angolok, francziák, spanyolok, olaszok,

németek és oroszok a legheterogénebb elemeket olvasztották össze. Ma egy kompakt egésznek képeznek.

A magyarban azonban megvolt a keleti szokás, a mi a törökben is megvan, nem bajlódni a meglióclított népek nyelvével, szokásaival, hitével, — engedni a szabad fejlődést nyelvben, szokásban és vallásban, csak akkor ébredvén fel és csak akkor intézkedvén, a mikor mindezek az állam érdekeit veszélyeztették.

Az eredmény az, hogy hazánkban minden nép tetemesen megszorodva került ki a második millenniumra, míg a magyar számra nézve aránylag megtörve ünnepli meg államalkotásának millennáris ünnepélyét.

Magyar védte meg az államot. És a míg, a magyar honvédelmi csatáiban természetellenesen apadt, addig az egyes fajok természetes szaporodásuknál fogva számra nézve gazdagodtak. Ezt el nem ismerni igazságtalanság.

De lássuk más tekintetben az eredményeket.

Hol maradt meg legépebben a román faj? A macedonok elgörögösödtek, a czinczárók és a megleno-románok eltörökösödtek, Szerbiában elszlávosodtak és Oroszországban eloroszosodtak.

Romániában? Először elszlávosodtak, azután elgörögösödtek, úgy, hogy a nemzeti szokás, öntudat mindenütt elpusztult; az idegen elemekbe beleolvadt rétegek elfelejtették nyelvüket és eldobták maguktól viselkedésüket, mindezeket idegenekkel cserélvén fel.

Szükséges volna-e mindezt bizonyítani?

Máshelyt adatokkal, a történelem tanúságával mutattam ki e tények valóságát.

A megleno-románok és a czinczárók semmiféle nemzeti öntudattal nem bírnak. Csak elkorcsosodott nyelvük mutatja még, hogy az itáliai nyelvcsaládhoz tartoznak. Macedóniában a romániai kormány csak rendkívüli áldozatok árán több iskola, tanító révén tud egy kis nemzetiségi mozgalmat támasztani; a görög elembe való végleges beolvadás e beavatkozás nélkül csak évek kérdése lett volna.

De vájjon ki ébresztette a két román fejedelemségnek, a mai Romániának románságát nemzeti öntudatra? Hiszen iskolája nem volt s nyelvét végpusztu-

lással fenyegette a görög. A népnyelv a gunyhókba húzódott meg, fennebb románul beszélni szégyen volt.

A magyar románság indította ott meg a kulturharcot, az száműzte onnan az idegen befolyást és öntudatot. E nélkül a befolyás nélkül a román tartományok elgörögösödtek volna.

Ez csak úgy volt lehetséges, ha a magyar területen a románság azzal az öntudattal már bírt és ha bírt hozzá annyi kultúrával is, hogy azt tovább adhassa.

Hát tényleg azzal dicsekedhetett.

Mikor a többi elszéledt testvérek idegen népek jármaiban nyögve, idegen nyelvet vettek fel és idegen nyelven imádkoztak templomaikban, nálunk irodalmi mozgalom indult meg. A XVI-ik századtól a román nyelv hazánkban állandó művelőkre talált; ezt a kulturmozgalmat a magyar fejedelmek indították meg. Román nyomdát állítottak fel, templomi könyveket fordítottak le, nem görög, nem szláv nyelvekre, hanem románra és megtiltották az idegen nyelvek használatát, egyházi nyelvül a román nyelvet rendelvén.

Kell-e ezt bizonyítani?

Nálunk a faji öntudat a legnagyobb mértékben volt kifejlődve, úgy, hogy innen azzal elárasztottuk az idegenben lakó testvéreinket.

Ha a magyar állam területén nem részesül e faj, annak nyelve, oltalomban, a Keleten szétszórt románság soha, vagy talán csak késő idők múlva érte volna el azt az eredményt, a melylyel ma dicsekedhetik.

A faji öntudatot a magyarok ébresztették fel bennünk és intézményeik szárnyai alatt gyarapodtunk kultúrában, vagyonban és faji öntudatban.

Erről egy millennáris ünnepélynél megfelejtkeznünk nem szabad.

És nem szabad megfelejtkeznünk még egy körülményről.

A magyar pállani területén a románság nagy része jobbágy volt. Éppen ilyen jobbágy volt súlyosabb terhekkel megrakodtan a román fejedelemségekben is.

De nálunk a románság még az ujját sem mozdította meg a járom letevésénél; a felszabadulás nem került még egy barabójába sem.

Más államokban, mint Romániában is, a paraszt saját pénzén váltotta meg magát, a magyarság az ő parasztságát felszabadította nagylelkűen ingyen.

Az a fegyver, a mit a románság 1848-ban felemelt, nem a magyar járomtól szabadította meg a népet, hanem az abszolutizmusban egy új járomot akasztott a nyakába, a melytől ismét csak a magyar szabadította meg a nemzetet.

Nem becsületes munka most annyi küzdelem és hányattatás után, a megértés és a barátság helyett, a millennáris ünnepet egy újabb küzdelemmel kezdeni meg; — a második millenniumban a fajharcot proklamálni vezéreszmének a már konszolidált, erős magyar állam megdöntésére.

Ünnepeljünk!

